

ЗДОРОВ'Я І СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ

HEALTH AND SOCIETY IN WARTIME

Кропивницький 2022
Kropyvnytskyi 2022

Збірник
наукових статей

Collection of
scientific
papers

Центральноукраїнський інститут розвитку людини Університету «Україна»
Pomeranian Higher School, Starogard Gdański
Кіровоградський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
МВС України
Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu
Akademia Nauk Stosowanych w Szczecinie, Collegium Balticum
Uniwersytet Szczeciński
Інклюзивно-ресурсний центр № 1 Кропивницької міської ради
Черкаський державний бізнес-коледж МОН України

ЗДОРОВ'Я І СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙНИ

Збірник наукових статей

м. Кропивницький
2022 р.

Затверджено до друку Вченою радою
Центральноукраїнського інституту розвитку людини
Відкритого університету розвитку людини «Україна»
Протокол №3 від 18 листопада 2022 року

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Валентина Пупишева, директор Центральноукраїнського інституту розвитку людини;
Олена Кравченко, кандидат філологічних наук;
Ольга Сухачова, кандидат економічних наук;
Костянтин Чурпій, кандидат медичних наук, доцент;
Пшемислав Рухлевський, доктор права;
Володимир Чурпій, кандидат медичних наук, доцент;
Ірина Ткаченко, кандидат юридичних наук;
Ірена Маліновська, доктор права;
Олександр Шевчук, кандидат медичних наук;
Рената Влодарчик, доктор права;
Геннадій Сябренко, кандидат медичних наук, доцент;
Олена Дорошенко, кандидат педагогічних наук;
Оксана Калюжна, кандидат педагогічних наук;
Гжегож Закшевський, доктор права;
Якуб Куфель, доктор права;
Ольга Пугаченко, кандидат економічних наук, доцент;
Марек Супряк, доктор права;
Вікторія Гмиря, кандидат економічних наук, доцент.

Здоров'я і суспільство в умовах війни: Збірник наукових статей. Кропивницький : ЦІРОЛ, 2022. 433 с.

У збірнику вміщено наукові статті, у яких відображено результати наукових досліджень у галузях охорони здоров'я, фізичної терапії, ерготерапії, юриспруденції, економіки, управління, суспільствознавства, комунікології, соціально-психологічних, педагогічних наук. Розрахований на науковців, аспірантів, викладачів, студентів вищих навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться питаннями здоров'я та суспільства в умовах війни

© Центральноукраїнський інститут розвитку людини
Університету "Україна", 2022
© Pomeranian Higher School, Starogard Gdański (Польща),
2022
© Кіровоградський науково-дослідний експертно-
криміналістичний центр МВС України, 2022
© Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu,
(Польща), 2022
© Akademia Nauk Stosowanych w Szczecinie, Collegium
Balticum, (Польща), 2022
© Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, Polska (Польща), 2022
© Інклюзивно-ресурсний центр №1 Кропивницької
міської ради, 2022
© Черкаський державний бізнес-коледж МОН України,
2022

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ У ВОЄННИЙ ЧАС. ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Костянтин Чурпій, Володимир Чурпій, Ігор Чурпій МЕДИЦИНА ТА ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	9
Ірина Кузьміна СИСТЕМА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ НА ЕТАПАХ ЛІКУВАННЯ В УКРАЇНІ.....	12
Наталія Седова ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я: ОЗНАКИ ТРАВМАТИЗАЦІЇ ПСИХІКИ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ	18
Оксана Калюжна ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	28
Ірина Ткаченко ПРАВО НА ЖИТТЯ І МЕДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	32
Сергій Мовчан ТЕНДЕНЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ТА ЕРГОТЕРАПІЇ У ЧАС ВІЙНИ.....	36
Яна Якимова ОСОБЛИВОСТІ ТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСУ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	42
Людмила Суховірська, Інна Бреус ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ РІВНЯ СИТУАТИВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ.....	47
Ірина Ткаченко, Дар'я Шевченко ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКИ НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	50
Дар'я Тупчієнко ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ.....	55
Віолета Чабанова, Оксана Бабич ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ЧАС.....	67
Тетяна Сімдянова ПСИХОЛОГІЯ ПЕРЕЖИВАННЯ ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ.....	70
Людмила Деміч, Олександр Черненко ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....	77

РОЗДІЛ 2

УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ВИРІШЕННІ
АКТУАЛЬНИХ ВНУТРІШНІХ, РЕГІОНАЛЬНИХ ТА ГЛОБАЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО ЧАСУ

Irena Malinowska, Anna Rybicka	
DZIECI I MŁODZIEŻ W KRYZYSIE - INTERWENCJA.....	83
Оксана Бабиш	
МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАСЛІДКИ.....	88
Marta Mordarska	
WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA W ZAKRESIE ZWALCZANIA ZORGANIZOWANEJ PRZESTĘPCZOŚCI.....	95
Марина Мар'ян	
ПРИЙОМИ ДАКТИЛОСКОПЮВАННЯ ЖИВИХ ОСІБ ТА ТРУПІВ, ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА КРИМІНАЛІСТИКИ.....	101
Elżbieta Żywucka - Kozłowska	
PRAWO UCHODźCÓW WOJENNYCH DO OPIEKI MEDYCZNEJ W PAŃSTWIE TRZECIM.....	108
Попова С.М., Тельний М.А.	
ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	112
Renata Włodarczyk	
MEDYCYNA SĄDOWA WOBEC OFIAR PODDANYCH ODDZIAŁYWANIU WYSOKIEJ TEMPERATURY.....	118
Тарас Вайда	
САМОКОНТРОЛЬ ВОДІЯМИ ЧИННОСТІ ПОЛІСУ ОСЦІВ ЯК УМОВА УНИКНЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ З ПРАВООХОРОНЦЯМИ НА ДОРОЗІ ПІД ЧАС ПЕРЕВІРКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ДОКУМЕНТІВ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	124
Władysław Wojtyczka	
ZABÓJSTWO CZY SAMOBÓJSTWO? ROLA BIEGŁYCH KRYMINALISTYKI PRZY KWALIFIKACJI PRAWNEJ CZYNÓW.....	133
Тетяна Носенко, Альона Рубленко	
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ МВС В УМОВАХ ВІЙНИ.....	136
Marta Mordarska	
SZANSE I ZAGROŻENIA MIGRACYJNE WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECI....	139
Олександр Черненко	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У МОЛОДИХ МЕНЕДЖЕРІВ ТОРГОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ	144
Анастасія Терещенко	
ЗНАЧЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОНТЕРІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	149

	152
Панчук К.В., Щедрина М.А. АНАЛІЗ ПОКАЗНИКА ПСИХОЛОГІЧНИХ КОМПОНЕНТІВ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	
Катерина Очеретна ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ОСНОВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	157
Ірина Столяр ЗАХИСТ ПРИВАТНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....	163
Діана Бутенко ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ ЦЕНЗУРИ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	168
Марія Мамедова РОЛЬ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ В САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ.....	175
Альона Мелькумова СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: ВИКЛИКИ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ.....	178
Володимир Пукасенко, Олена Кравченко ПОНЯТТЯ ПАТРІОТИЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	182
Лозова Ю.В., Щедрина М.А. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ВІЙНИ.....	191
Шинко В.С., Коровніченко В.С. ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ ПРАВОМ В СФЕРІ ДЕЯКИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	194
Петро Боцула АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗМІСТУ І ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ У ВОЄННИЙ ЧАС.....	200
Ярослава Смірнова, Олександр Черненко ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ТА БРЕНДУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	206
Ірина Семенчук, Олена Кравченко TELEGRAM КАНАЛИ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ.....	210
Ярослава Смірнова, Олена Кравченко ФОРМУВАННЯ ПРОМОАКЦІЙНОГО МАРКЕТИНГУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	214
Людмила Деміч, Олена Кравченко ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПРЕС-СЛУЖБИ ДСНС ІЗ ГРОМАДСЬКІСТЮ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	217
Ірина Брагіна ЕРГОНІМИ МІСТА КРОПИВНИЦЬКОГО.....	221

Коваленко Л.П., Беленок А.О. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	232
Лозова Ю.В., Щедрина М.А. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ВІЙНИ.....	237
Єлизавета Дуда ФІЗИЧНА БЕЗПЕКА СПІВРОБІТНИКА МВС В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	240

РОЗДІЛ 3 ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ВІЙНИ

Раїса Квасницька ТИПОЛОГІЯ СПОСОБІВ КРЕДИТНОГО ШАХРАЙСТВА ТА ДІЄВИХ СИСТЕМ ЇХ ВИЯВЛЕННЯ В БАНКАХ.....	244
Nadiia Kovalenko BUSINESS ADAPTATION TO WAR CONDITIONS IN UKRAINE.....	250
Наталія Зарудна МЕТА І ЗАВДАННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ.....	257
Вікторія Гмиря, Світлана Власюк МАРКЕТИНГ В АГРОБІЗНЕСІ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПІДТРИМКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ГАЛУЗІ.....	261
Dilfuza Rasulova EXPLORING E-COMMERCE TRENDS IN DEVELOPING ECONOMIES & THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....	265
Ольга Пугаченко, Євген Переверзєв МІСЦЕ ПАРАБАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ.....	267
Олена Остапенко ОЦІНКА ВПЛИВУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ НА ПРОДОВОЛЬЧУ СВІТОВУ БЕЗПЕКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	272
Ольга Пугаченко, Анастасія Бідненко ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСББ В УКРАЇНІ	276
Фоміна Т.В., Базанова К.А. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА МЕХАНІЗМ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ.....	283
Пугаченко О.Б., Гредякін О.М. ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: РЕТРОСПЕКТИВА, ПЕРЕДУМОВИ ПРИЙНЯТТЯ, СКЛАД І СУТЬ.....	287

Дар'я Балан	
КОМБІНОВАНА МОДЕЛЬ ОПТИМАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ: ПРИКЛАДИ З УКРАЇНИ.....	292
Фоміна Т.В., Гончаренко Ю.В.	
ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ЗАПАСАМИ.....	305
Аліна Леонтєва	
ВПЛИВ СТРАТЕГІЇ ОНЛАЙН-МАРКЕТИНГУ НА ПРИБУТКОВІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА.....	311
Фоміна Т.В., Дишловий В.В.	
ОБЛІК ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	315
Олександр Наливайко, Віталій Карасинський	
ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПСИХОЛОГІЯ, АДАПТАЦІЯ, РОЗВИТОК.....	320
Альона Бузько	
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ ТА ЧЕРКАСЬКОМУ РЕГІОНІ.....	325
Наталія Сіденко, Вікторія Гмиря	
ОЦІНКА РІВНЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ.....	329

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Валентина Пупишева	
ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	337
Cataraga O.S., Petcovici P.P., Prisacaru V.A.	
SOME CONSIDERATIONS ON THE ORGANIZATIONAL CLASSIFICATION OF JUDICIAL EXPERTISE.....	343
Леся Кононенко	
ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ОСНОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	352
Аліса Попович, Олена Алієва	
ПОШУК ДОЦІЛЬНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ПРЕДМЕТУ “МЕДИЧНА БІОЛОГІЯ” СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСА МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ, ЩО СКЛАЛИСЯ У ПРИФРОНТОВІЙ ЗОНІ.....	356
Олег Булулуков	
ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	361
Світлана Єфіменко	
ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ОНЛАЙНОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	367
Світлана Бухальська, Людмила Артеменко, Анна Нетепчук	
ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ТА ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	374

Ольга Лунгол, Абуватфа Самі І.Х.	
ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В КРИЗОВИХ УМОВАХ.....	380
Ігор Шостак, Олександр Шостак	
ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ.....	383
Olha A. Naborets , Olha M. Lunhol	
INFORMATION SECURITY AS AN INTEGRAL PART OF TODAY.....	387
Наталія Мильніченко	
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДІТЕЙ І МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	389
Владислав Шпирько	
ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ ОСВІТИ.....	392
Наталія Мильніченко, Ольга Гринчук	
МОЖЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ТА САМОРОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	398
Валерія Лузан	
МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА НЕЇ.....	403
Анастасія Ільченко, Олена Соменко	
ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СИМПЛЕКС-МЕТОДУ ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ І МОДЕЛІ».....	410
Лілія Семирог, Олена Соменко	
РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ФАХОВИХ ЗАДАЧ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ (НА ПРИКЛАДІ ТРАНСПОРТНОЇ ЗАДАЧІ).....	415
Ігор Харитонов	
ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ.....	420
Вероніка Панасюк	
ІНКЛЮЗІЯ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ	426

Розділ 1

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ У ВОЄННИЙ ЧАС. ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

УДК 355.415.6(477)

МЕДИЦИНА ТА ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Костянтин Чурпій,

кандидат медичних наук, доцент,
завідувач кафедри фізичної терапії,
ерготерапії Центральноукраїнського
інституту розвитку людини,

Володимир Чурпій,

кандидат медичних наук, доцент, доцент
кафедри фізичної терапії, ерготерапії
Цentrальноукраїнського інституту
розвитку людини,

Ігор Чурпій,

доктор медичних наук, професор,
завідувач кафедри фізичної реабілітації,
ерготерапії з курсом фізичного
виховання, Івано-Франківського
національного медичного університету

У статті йдеться про основні виклики для медичної галузі під час повномасштабної війни України з російською федерацією. Описано складнощі, які спостерігалися на початку війни в Кіровоградській області.

Ключові слова: охорона здоров'я, фізична терапія, ерготерапія, виклики війни

Охорона здоров'я – це один з пріоритетних напрямків державної політики. Заклади охорони здоров'я належать до об'єктів критичної інфраструктури. Тому одним з ключових завдань в діяльності органів державної та місцевої влади під час воєнного стану є забезпечення сталого функціонування системи охорони здоров'я та задоволення медичних потреб населення.

Війна поставила перед охороною здоров'я дуже багато викликів, і заклади охорони здоров'я та їх колективи справилися з ними.

Перше, що з початком вторгнення росії зменшилася кількість медичного персоналу: лікарів і медичних сестер ЛПЗ. Причини різні: одні були призвані на

військову службу, інші виїхали. В різних регіонах ця проблема була виражена в більшій або меншій мірі, але вона стосувалася всіх. Все це потребувало перебудови в наданні допомоги в лікарнях, і це було певним показником міцності, відповідальності і зрілості колективів і тих медичних працівників, які не виїхали.

Пацієнти в час війни мають глибоку психоемоційну травму, особливо тимчасово переміщені особи: втрата житла, близьких і рідних. Їм, окрім допомоги при захворюванні, потрібна психологічна підтримка. Але і лікарі також перебувають в стані стресу. Спостерігалось фізичне і психологічне виснаження медичного персоналу. Тому все це накладало і продовжує накладати відповідний відбиток на стан роботи в умовах військового часу.

Медичним працівникам також потрібна психологічна підтримка. І тут в особливих умовах довелося працювати керівникам, їм потрібно було проявити свою мудрість, підтримати колектив психологічно персонал, приймати нестандартні рішення для вирішення проблем і дати змогу максимально надавати медичну допомогу.

Всім медичним працівникам потрібно було одночасно надавати допомогу хворим і вчитися це робити в нових умовах воєнного часу. Особливо це стосувалося хірургічного профілю.

В перші дні війни ми зіткнулися з проблемами логістики, забезпечення медикаментами, Наші запаси були значно менші, ніж того вимагав воєнний час. Наприклад була проблема з гепарином, запас якого в нас був лише на два місяці. Ми змушені були доставляти розхідники для гемодіалізу зі Львова коли був наступ на Київ. Доставка була обмежена по кількості, в зв'язку із знищенням частини розхідників. Але забезпечити все неможливо. Жодна країна не має такого забезпечення.

Однак базове забезпечення було в повному об'ємі. Ми змушені були прийняти людей, які перебували на гемодіалізі з інших територій. Було складно, але ам все вдалося.

У перші дні війни ми відчували зменшення пацієнтів в поліклініці та стаціонарі. Порушилася транспортна система, виникла неможливість дістатися до лікарні, багато хворих не зверталися за допомогою.

Різко знизилася кількість пологів за рахунок виїзду молодих жінок на захід України чи за кордон та через страх планувати вагітність в умовах невизначеності. Через деякий час ми почали спостерігати значне збільшення кількості вагітних за рахунок міграції ВПО. Усе це вимагало відповідних організаційних заходів.

Наразі є проблеми в онкології. Кіровоградська область зіткнулася з цими проблемами менше, а Київ, змушений був евакуювати онкохворих на захід України чи за кордон. Позитивно на перевезення вплинула українська залізниця.

Наразі можна констатувати велику кількість проблем з охороною здоров'я на окупованих територіях. Недостатя кількість іків, необхідність шукати допомогу в інших клініках, неможливість вчасно звернутися в заклад охорони здоров'я призводять до несвоєчасної діагностики.

Унаслідок стресів збільшилася кількість інсультів у порівнянні з 2021 роком (перше півріччя) з 54,5 до 59,5 випадків на 100000 населення, виросла кількість інфарктів – з 17,8 до 18,7 випадків на 1000000 нселення.. Зменшилася кількість

перфузій на 56% за перше півріччя по Києву в зв'язку з тим, що хворі не могли дістатися лікарні в перші місяці.

Особливої допомоги потребують ТПО: їм потрібна емоційна підтримка, багато хто з них мають хронічні захворювання, які потребують постійного прийняття ліків.

Узагальнюючи, зауважимо, що сьогодні всім медичним працівникам потрібно мати реальні плани на майбутнє.

УДК :615.8:796+38.013

СИСТЕМА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ НА ЕТАПАХ ЛІКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Ірина Кузьміна,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри клінічної та
патологічної фізіології ім. Д.О.Альперна
Харківського національного медичного
університету

Проведено аналіз розвитку системи охорони здоров'я, затверджені стратегічні напрями трансформації громадського здоров'я на етапах лікування в Україні. Розглянуто особливості функціонування служби фізичної терапії. Наголошено на основних відмінностях підготовки здобувачів вищої медичної освіти та лікаря. Зазначено на необхідності реорганізації системи охорони здоров'я України, як на законодавчому так і на місцевому рівнях.

Ключові слова: охорона здоров'я, лікування в Україні, фізичне та психічне здоров'я, валеологічні вимоги, підготовка лікаря.

Здоров'я української нації – показник цивілізованості держави, що відображує рівень соціально-економічного розвитку суспільства. Це головний критерій доцільності й ефективності багатьох сфер господарської діяльності. Система національної освіти відображає характеристику здоров'я суспільства, яка включає фізичні, духовні та соціальні складові [1].

Зміцнення здоров'я з урахування принципово нових валеологічних вимог, сприяє формуванню свідомості та культури здоров'я громадян.

Людина постійно стикається з проблемами здоров'я та хвороби. Покращання самопочуття людини стає пріоритетним напрямком конструктивних змін у популяризації серед населення «здоровий спосіб життя». Популярним серед населення стає такі терміни, як «культура здоров'я», «промоція здоров'я», «збережувальні технології здоров'я» тощо [2].

Вітчизняна система охорони здоров'я має широкий спектр розвитку від позиції лікування до профілактичної медицини. Пріоритетним напрямком змін у сфері охорони здоров'я України є впровадження нової Концепції охорони здоров'я та розвитку системи громадського здоров'я [3].

Здоров'я людини, визнання високої її соціальної значущості, формування позитивного ставлення до здорового способу життя – усе це зумовлює потребу в розширенні напрямків діяльності суспільства.

Комплексна державна політики заохочення громадян до оздоровчої активності, зумовлює необхідність узагальнення досвіду країни та, дає змогу фахівцям України оцінити власні теоретичні позиції та досягнення [4].

Виконання професійного обов'язку висувають актуальні завдання наукового аналізу проблем здоров'я суспільства. Гармонійний розвиток людини є запорукою всебічного розвитку здоров'я, носієм якого вона є.

Здоров'я людини стає необхідною умовою розкриття людських здібностей і можливостей суспільного прогресу [5].

Проблема здоров'я людини – одна з найбільш складних комплексних проблем сучасної науки, де розглядають шляхи й засоби відновлення, збереження і розвитку здоров'я. Тому, в одних працях обговорюється саме поняття «здоров'я», в інших досліджуються клінічні аспекти порушень здоров'я, треті присвячені дослідженню факторів, що виділяють здоров'я, як самостійну групу.

Однак, **метою** даної роботи є систематизація і структурування змісту поняття «здоров'я» та «здорового способу життя» з позицій причинно-системного підходу та фізичної терапії на етапах лікування в Україні

У відповідності до мети дослідження були поставлені завдання які стосуються узагальнення концепції розвитку системи охорони здоров'я, розглянуті особливості функціонування служби фізичної терапії з метою реорганізації системи охорони здоров'я України, як на законодавчому так і на місцевому рівнях [6].

Виховання високоморальної особистості, яка виконує свої професійні обов'язки на високому рівні, – це одне з основних завдань закладів вищої освіти.

Формування та зростання нового покоління буде сприяти вихованню моральних якостей майбутніх фахівців, дасть змогу застосовувати сучасні ефективні реабілітаційні заходи для лікування хворих.

Для України головною проблемою, яка пов'язана з майбутнім держави, є збереження і зміцнення здоров'я людей. Турботу викликає різке погіршення стану фізичного та розумового розвитку підростаючого покоління, зниження рівня народжуваності, тривалості життя й зростання смертності.

Проблема збереження здоров'я та формування здорового способу життя має велику актуальність упродовж тривалого часу: з кожним новим етапом розвитку науки, культури, цивілізації вона ставала все більш нагальною [7].

У час науково-технічного, соціального й інформаційного розвитку цивілізації, зростання різноманітних ризиків, увага науковців має бути переорієнтовано на здорову людину.

Основним завданням сучасної валеологічної та медичної науки в нашій країні має стати вироблення довгострокової стратегії збереження населення України й найшвидшого відновлення його здоров'я.

Особливу актуальність посідають дослідження основ індивідуального здоров'я, а саме: міждисциплінарні механізми розробки факторів які впливають на здоров'я, створення баз валеологічної інформації, експертних систем оцінювання показників здоров'я та інтелектуального забезпечення [8].

Здоров'я визначає процес адаптації, яка являється реакцією на соціально створену реальність. Адаптація створює можливість пристосовуватися до зовнішнього середовища, до росту фізіологічних змін, до лікування при фізіологічних порушеннях і старінні організму.

До того часу, доки організм спроможний за допомогою адаптаційних механізмів та реакцій забезпечити стабільність внутрішнього середовища, він знаходиться у стані, який можна оцінити як фізіологічний.

Якщо ж організм потрапляє в умови, коли інтенсивність впливу факторів зовнішнього середовища переважає можливості його адаптації, настає стан, протилежний здоров'ю, тобто патологічний.

Виділяють три рівні опису цінності здоров'я: біологічний – досконалість

саморегуляції організму, гармонія фізіологічних процесів як максимуму адаптації організму; соціальний – міра соціальної активності, відношення людини до світу; психологічний – позитивно спрямована стратегія життя людини [9].

Європейські держави використовують багатий арсенал засобів заради громадського здоров'я, а саме – інформаційну, профілактичну і податкову політику. Якість медичної допомоги, запобігання хронічним захворюванням і оптимальна доступність до охорони здоров'я – ці три чинники разом гарантуватимуть процвітання і соціальне інтегрування суспільства європейських країн. Це все слід взяти до уваги фахівцям української охорони здоров'я з урахуванням національних особливостей розвитку країни.

Таким чином, здоров'я є соціально-економічним благом і забезпечує не тільки добробут та щасливе життя для людини, але й інвестиційний потенціал для розвитку економіки та суспільства загалом.

В проблемах, що виникають в охороні здоров'я, існують суперечності між безмежними потребами людей у життєдіяльності та недостатніми ресурсами. Вирішення цієї суперечності спонукає вдосконалення економічних відносин в охороні здоров'я, яке спрямоване на соціально-економічну ефективність медичної діяльності.

Культура здоров'я виражається в глибині й системності засвоєних знань, що сприяють сформованості гуманістичних ціннісних, а також у розумінні духовних можливостей національних культурно – історичних традицій щодо ведення здорового способу життя. Це дозволяє говорити про культуру здоров'я як особливий вид культурної спадщини [10].

Різні аспекти здоров'я молодого покоління є однією з глобальних проблем сучасності. Вона виникає разом з людиною і змінюється відповідно до руху людської культури.

Здоров'я - це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не просто відсутність хвороб і фізичних вад. Таке визначення міститься в преамбулі уставу Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Одним з найважливіших показників стану здоров'я є рівень функціонального розвитку адаптивних систем організму людини [3, с. 16]. Здоров'я є процесом збереження та розвитку фізіологічних, біологічних і психічних функцій, оптимальної трудової та соціальної діяльності за максимальної тривалості активного творчого життя [11]. Максимальний рівень здоров'я людини – це мета, досягнення якої повинна забезпечити кожному члену суспільства сучасна держава.

Однак існуюча система охорони здоров'я, медицина зосереджені в основному на розробці новітніх технологій лікування [12]. Але хворих не стає менше, а навпаки, в світі розповсюджується епідемія хронічних інфекційних та неінфекційних захворювань, які є основною причиною поширення смертельних випадків. Така ситуація спостерігається й в Україні, вона складає загрозу національній безпеці держави [13]. Однак, медико-соціальний статус молоді в майбутньому визначить якість трудового, економічного, репродуктивного та оборонного потенціалу нашої країни.

Розбудова нашої держави на демократичних засадах вимагає переходу до нового типу вищої освіти, покликаної забезпечити всебічне зростання і розкриття

культурного, інтелектуального та духовного потенціалу особистості. Сучасна вища освіта, створюючи сприятливі умови для особистісного розвитку людини, має готувати для ринку праці конкурентоспроможного фахівця, здатного свідомо й ефективно виконувати професійні функції в умовах сучасного суспільства. У зв'язку із цим для студентської молоді актуальним є розвиток культури здоров'я як однієї з найважливіших умов успішного формування вищої освіти та подальшої та професійної самореалізації [6]. Вирішення проблеми з оздоровлення молоді України, має важливе теоретичне і практичне значення.

Істотною стороною здорового способу життя є гармонійність соціально-біологічних функцій людини, обумовлена відповідністю фізичного і духовного розвитку особистості.

Здоровий спосіб життя і його реалізація залежать не тільки від об'єктивних, а й від суб'єктивних чинників, рівня свідомості і загальної культури людини. Саме тому здоровий спосіб життя можна цілеспрямовано формувати. Здоровий спосіб життя слід розглядати як активну цілеспрямовану форму поведінки, що забезпечує збереження і тривале підтримання психічного і фізичного здоров'я, а також підвищення адаптаційних можливостей організму.

При дослідженні категорій «способу життя» виділено низку показників, основними з яких є рівень, якість і стиль життя. У даній структурі найбільш значущим є стиль життя, під яким розуміється спосіб здійснення чого-небудь, що відрізняється сукупністю різноманітних прийомів [14].

У контексті проблеми, що розглядається під здоровим способом життя ми розуміємо спосіб збереження і зміцнення здоров'я, що відрізняється сукупністю різноманітних прийомів оздоровлення. Разом з тим здоровий спосіб життя реалізується в повсякденному житті кожної людини. Він відображає, перш за все, інтегральну характеристику взаємозв'язку індивідуального здоров'я з безліччю факторів довкілля, яка може свідчити про спрямованість еволюції здоров'я населення.

Якщо при взаємодії факторів середовища з індивідумом зберігається стан біологічної норми, то можна говорити про здоровий спосіб життя; при появі пограничних станів, станів напруги і перенапруги можна говорити про неблагополучний рівень їх взаємодії й умовно здоровий спосіб життя; в разі ж переходу цих станів у хворобу або раптового розвитку хвороби – про нездорове життя.

Психічне здоров'я визначається за трьома основними критеріями: адаптації, соціалізації, індивідуалізації. Так, під адаптацією стосовно психічного здоров'я розуміється здатність людини усвідомлено ставитися до функцій свого організму та регулювати свої психічні процеси. Межі змісту індивідуальної адаптації існують, але є і загальні для всіх людей закономірності. Критерієм успішної адаптації є здатність людини жити в сучасних умовах.

Психічне здоров'я реалізується в трьох основних проявах: реакція людини на іншу людину як на рівну собі, визнання людиною існування норм у стосунках між людьми, визнання людиною самотності й відносної залежності від інших людей, тобто існування певної гармонії між параметрами «самотній» і «залежний». Індивідуалізація стосовно психічного здоров'я розуміється, як здатність усвідомлювати власну неповторність та індивідуальність, як цінність, не дозволяти руйнувати її іншим людям, зіставляти свою індивідуальність з

проявами індивідуальності інших людей [15].

Виходячи із сутності, дефініцію індивідуального здоров'я можна представити таким чином: здоров'я – динамічний стан людини, який визначається резервами механізмів самоорганізації та характеризується енергетичним, пластичним і інформаційним забезпеченням процесів самоорганізації.

Впливати на стан здоров'я неможливо без зміни способу життя людей. Проблему виховання свідомого і дбайливого ставлення до власного здоров'я необхідно вирішувати засобами освіти. Характерною рисою суспільної свідомості є низький рівень поінформованості й компетентності в питаннях здоров'я і, як наслідок, відсутність готовності індивіда взяти на себе відповідальність за своє здоров'я, неспроможність протидіяти найменшим нездужанням. На державному рівні пересічна людина розглядається як об'єкт реалізації лікувальних технологій, а не як суб'єкт, який здатен творити своє здоров'я і відповідати за нього. Оскільки кожна фізична дія є наслідком прийнятого рішення на рівні свідомості, то будь-яка оздоровча практика є не що інше, як робота з власною психікою і свідомістю. У цьому сенсі систематичну оздоровчу діяльність можна розглядати не лише як суто практичне застосування певних засобів з метою оздоровлення, а як значно більш потужне, більш глобальне – один з інструментів оволодіння волею та духовного вдосконалення [15].

Засвоєння знань про здоров'я не обмежується лише теоретичним рівнем. Науку про здоров'я, як і фізичну культуру, слід розглядати як творчо-практичну діяльність, спрямовану на активне, свідоме і цілеспрямоване використання знань, розвиток умінь їх застосовувати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воскобойнікова Г. Л. Концепція комплексної оцінки адаптаційних можливостей у формуванні і збереженні індивідуального здоров'я людини // *Наука і освіта: Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України*. 2014. № 8/СХХV. Серпень. 224 с. С. 35–39
2. Гончаренко М.С. Валеологические аспекты духовности. Palmarium Academic Publishing, 2016. 335 с.
3. Бойчук Ю.Д., Науменко Н.В. До питання щодо послідовності розгляду складових здоров'я. *Основи здоров'я: наук.-метод. журн.* Х.: «Основа», 2016. № 5. С. 38.
4. Бойчук Ю.Д., Авдєєнко І.М., Туричнов А.В. Педагогічні умови розвитку культури здоров'я студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технологія: наук. журн.* Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. С. 141–149.
5. Науменко Н.В. Дефінітивна характеристика поняття «духовне здоров'я людини». *Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр.* Харків: ХНПУ ім. Г.С.Сковороди, 2012. Вип. 32. С. 115-124.
6. Долинський Б. Т. Визначення сутності поняття «здоров'я» та його роль у професійній діяльності вчителя початкової школи. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.*; гол. ред. Носко М. О. Чернігів: ЧНПУ, 2016. Вип. 136. 256 с. С. 63–67.

7. Бойчук Ю.Д., Науменко Н.В. та ін. Духовне здоров'я молодших школярів: теоретико-методичні аспекти формування: метод. реком. для викл. вищ. пед. навч. закл. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2015. 36 с.
8. Авдєєнко І.М. Розвиток культури здоров'я студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2016. 20 с.
9. Науменко Н.В. Формування духовного здоров'я особистості як сучасна педагогічна проблема // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»: наук.-метод. зб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – № 2. – С. 32-36.
10. Жарая А. И. К вопросу об универсальности формирования понятийного аппарата при изучении дисциплин валеологической направленности // Здоровье. Личность. Общество : сборник научных трудов / сост. А. В. Алёшичева. Харьков: Финарт, 2014. 364 с. –С. 285–303.
11. Сізінцова Ю. Ю. Значення права у діяльності організаторів охорони здоров'я // Економіка і право охорони здоров'я. 2015. № 2. С. 55-58.
12. Гончаренко М.С., Ванаківа Т.А. , Куйдіна Т.М. Валеологічна культура мислення: учеб.-метод. посіб. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2016. – 300 с
13. Кишкан І.Г. Біоетичні проблеми збереження здоров'я людини в процесі викладання основ біоетики та біобезпеки лікарям і провізорам // Педагогіка здоров'я: зб. наук. праць VII Всеукр. наук.-пр. конф. (м. Чернігів, 7–8 квітня 2017 р.): в 2 т. / ред. колегія С.М. Шкарлет та ін. Чернігів, 2017. Т. 2. С. 24–26.
14. Основи біоетики та біобезпеки: підручник / О.М. Ковальова, В.М. Лісовий, Т.М. Амбросова, В.І. Смирнова. К.: ВСВ «Медицина», 2016. 392 с.
15. Бойчук Ю.Д., Турчинов А.В. Сутність здоров'язбережувальної компетентності в контексті валеологічної парадигми. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2015. № 48/49. С. 180–186.

УДК 159.942

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я: ОЗНАКИ ТРАВМАТИЗАЦІЇ ПСИХІКИ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Наталія Седова,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри права та
соціально-екномічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Актуальність дослідження зумовлена травмівними подіями під час війни, що інтенсивно змінюють емоційні реакції, послаблюючи адаптаційні можливості психіки дітей та підлітків, три чверті яких демонструють симптоми травматизації психіки.

Метою роботи є спостереження та аналіз психологічних реакцій травмованих війною дітей та підлітків. За даними психологічних реакцій травмованих війною дітей та підлітків робиться висновок про наявні ознаки травматизації їхньої психіки.

Ключові слова: психотравма, симптоми травматизації психіки, психічні розлади, психічне здоров'я, стрес.

Постановка проблеми. Триває війна росії проти України. Багато українських жінок із дітьми переховуються в бомбосховищах, метро чи власних домівках. Українські діти страждають від бойових дій не лише після 24 лютого, а ще з 2014 року. За даними Дитячого фонду UNICEF, ще до повномасштабної атаки на близько 1,6 мільйона дітей в Україні вплинула війна на Донбасі: це переміщені діти, жителі окупованих територій та ті, хто залишився поблизу лінії розмежування. Діти тилових міст, які зараз не зазнають сильних обстрілів, також живуть в напрузі: їх вчать швидко бігти в укриття.

Війна стала психотравмою для мільйонів наших громадян, серед яких десятки тисяч – діти і підлітки, які перебували й досі перебувають у зоні бойових дій. Суспільну свідомість заповнили історії про розтрощені домівки, гвалтування, катування, викрадення, примусову депортацію, важкі поранення, вбивства мирних громадян України, серед яких найбільш незахищеними є діти. Гіркий досвід країн, що постраждали від збройних конфліктів, показує: щонайменше кожна п'ята людина має негативні наслідки для психічного здоров'я, а кожна десята відчуває ці наслідки на рівні середньої тяжкості або важкої хвороби.

З урахуванням зазначеного та беручи до уваги підвищену емоційну лабільність, вразливість дитячої психіки як нестійкої, рухливої і сприйнятливої до зовнішніх впливів, доводиться констатувати, що війна зруйнувала їхню психологічну безпеку і стала загрозою психічному здоров'ю із ризиками виникнення розладів у психічному розвитку, а також розвитку тривалих форм фізичної, психологічної та соціальної дезадаптації.

Вплив війни на психічне здоров'я – це соціальна реальність, яка змушує розкриваючи характер змін психіки дітей і підлітків, працювати над зниженням

ризиків виникнення у них проблем у майбутньому. У такому контексті очевидним є вагомість міждисциплінарного характеру дослідження проблеми дітей і підлітків у період війни та пост-війни та надання їм практичної допомоги при розладах, що викликані травмівними подіями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гостра актуальність допомоги постраждалим внаслідок кризових травмівних ситуацій зумовлює звернення до досвіду зарубіжних колег. Зокрема, дослідження дітей 10-19 років, які були свідками конфлікту в Палестині 2000 року, свідчить, що близько 46% дітей поводити себе агресивно, у 38% погіршилася успішність у школі, у 27% з'явилось нетримання сечі, а 39% скаржилися на нічні кошмари. Автори оглядового дослідження, опублікованого у журналі *World of Psychiatry* проаналізували результати впливу військових конфліктів другої половини ХХ століття на психічне здоров'я населення і виокремили групи з підвищеною вразливістю до психологічних наслідків війни: діти та підлітки, жінки, люди, які пережили складні життєві обставини (хвороба, смерть близьких, розлучення) додатково до військового конфлікту [1].

Психіатричні та психологічні дослідження показали, що війна приносить довготривалі страждання від таких проблем як тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, дисоціативні розлади (добровільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, дереалізація, небажання розмовляти, кататонічний синдром), поведінкові розлади (агресія, асоціальна і злочинна поведінка, схильність до насильства), депресія у матерів у пренатальному та постнатальному періоді та ін.

Мурті та Лакшмінараяна проаналізували дослідження про психічне здоров'я дітей, що проводилися в таких зонах збройного конфлікту як Афганістан, Балкани, Камбоджа, Чечня, Ірак, Ізраїль, Ліван, Палестина, Руанда, Шрі-Ланка, Сомалі та Уганда. Науковці дійшли висновку, що психологічні травми, зумовлені війною, мають довготривалі наслідки для дитячої психіки: чим довший конфлікт, тим серйозніші симптоми. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я внаслідок збройних конфліктів десять відсотків людей, які пережили травматичну подію, пізніше матимуть симптоми психологічної травми, а ще десять відсотків демонструватимуть поведінкові зміни або психологічні розлади, які стануть перешкодою для повноцінної участі в повсякденному житті (найпоширенішими розладами є тривожний розлад, депресія і психосоматичні розлади) (WHO 2005 in Murthy and Lakshminarayana 2006) [2].

До війни про причини і наслідки психотравми на дитячу психіку говорили здебільшого по відношенню до дітей і підлітків, що перебувають в інтернатних закладах. Небезпеку психологічної травми вбачали у тому, що в дорослому житті у них виникатимуть складнощі соціалізації, адаптації, комунікації. Дійсно, травма, отримана в дитинстві, є початком депресивних розладів, що можуть призвести до деструкції особистості. В психології розуміють сутність деструкції особистості як зміни, яка руйнує її структуру. Зокрема, деструктивні зміни особистості як руйнівні тенденції її розвитку досліджувалися в психоаналітичних теоріях. З. Фройд, А. Адлер, Е. Фромм, К. Юнг висновували думку, що деструктивність, як один із двох основних потягів, що формується внаслідок конфліктних, агресивних взаємодій в соціальному середовищі і протидіє

конструктивному (життєстверджуючому) потягу людини; Е. Еріксон один з найперших вказав на залежність розвитку дитини від соціального оточення.

На сьогодні в Україні вже 75% дітей зазнали травматизації психіки на тлі війни. Тобто три чверті українських дітей демонструють симптоми травматизації психіки: кожна п'ята дитина має порушення сну, кожна десята – зменшення бажання спілкуватися, нічні кошмари та погіршення пам'яті [3]. Це призводить до станів соціальнопсихологічної дезадаптації, а у складніших випадках – до психічних розладів як наслідку порушення регулятивної функції психіки. У посібнику з діагностики та статистики психічних розладів «DSM-V» зазначено основні діагностичні критерії розладів та їх деталізація:

а) безпосереднє зіткнення (експозиція) зі смертю або загрозою життю (експозиція до травми передбачає одну з таких ситуацій: особисте переживання загрози, перебування у якості свідка, знання щодо надмірних страждань чи смерті близьких і рідних, а також багаторазове зіткнення з нестерпними деталями травматичної події (коли людина бачить руйнації, людські рештки, чує трупний запах тощо);

б) інтрузивні симптоми (включають нав'язливі спогади, страшні сни, дисоціативні реакції (флешбеки), сильний психологічний дистрес та фізіологічні реакції при зіткненні з нагадуваннями (тригерами) про травматичну подію);

в) стійке уникання травматичних спогадів та нагадувань про подію (полягає в докладанні значних зусиль аби усунути неприємні спогади, думки та почуття, а також ухилитися від зустрічі з людьми та ситуаціями, від розмов та виконання будь-якої діяльності, що так чи інакше нагадують про травму);

г) негативні зміни у думках та настрої (пов'язані із витісненням спогадів, спотворенням переконань про саму подію, її причини та наслідки, стійкими негативними емоційними станами, помітним зниженням інтересу до життя та діяльностей, відчуттям власної чужорідності та відчуження, а також нездатністю переживати позитивні почуття, наприклад, радість чи щастя);

д) помітні зміни в реактивності (дратівливість та спалахи гніву, ризикована і самоушкоджуюча поведінка, надмірна настороженість, перебільшена реакція переляку, проблеми з концентрацією уваги та порушення сну);

е) тривалість порушень понад один місяць;

є) сильний дистрес та порушення важливих сфер життєдіяльності;

ж) відсутність зв'язку симптомів із впливом психоактивних речовин чи іншими медичними причинами [4].

В наведених діагностичних критеріях розладів клінічно визначено групу симптомів, які в більшості випадків завдають страждань і перешкоджають особистісному функціонуванню. Зазначені розлади, зазвичай, виникають у дитячому чи підлітковому віці, як правило, охоплюють кілька сфер психіки: когнітивну, емоційну (інтенсивність та адекватність емоційних реакцій), сферу задоволення потреб та контролю потягів та позначаються на особистісній і соціальній дезінтеграції.

Серед основних критеріїв розладів суттєвим є відхилення переживань і поведінки від загальноприйнятої норми. Вочевидь травматичні події під час війни інтенсивно змінюють емоційні реакції, послаблюючи адаптаційні можливості психіки. Наша психіка організована так, щоби проробляти травматичні події. Цей процес пов'язано з регуляцією емоцій, яку характеризують як комплекс психічних

процесів, що посилюють, послаблюють чи втримують на одному рівні інтенсивність емоційних реакцій [5]. В даному контексті мова йде про афективні переживання, які завжди вказують на стрес і призводять до порушень в організмі. З ними пов'язане сучасне розуміння змісту поняття «психотравма», системно представлене як залишкове явище афективних переживань, викликаних зовнішніми подразниками, які породжують психічний дискомфорт і чинять патогенний вплив на особистість [6].

За останнє десятиліття в науці зріс інтерес до вивчення психотравми як соціально-психологічного феномену. Збільшується кількість робіт вітчизняних дослідників: П. Горностая, В. Климчука, О. Кочубейник, О. Романчука, Т. Титаренко, Л. Царенко та ін. Обговорюється розуміння поняття «психотравма» через уточнення відмінностей між конструктами «психічна травма і «психологічна травма».

На підставі теоретичного аналізу наукових джерел, психологічна травма – це шкода, завдана душевному здоров'ю людини несприятливими обставинами чи діями людей без серйозних порушень її психіки та можливістю успішної адаптації до середовища. Психічна травма – це пошкодження психіки людини, що призводить до помітних змін її нормального функціонування, яке виявляється у розладах мислення, порушенні мовлення, неадекватності поведінки, втраті орієнтації в просторі, наростанні тривожних станів тощо.

У наукових дослідженнях Л. Боярин, І. Ващенко, О. Бондаренко, О. Кокун, ін. звертають увагу на особливу чутливість підлітків до впливу негативних соціально-психологічних чинників на детермінацію фізичного та психічного здоров'я та наголошують на тому, що в них не сформовані або слабо розвинені механізми психологічного самозахисту. Психологічний захист в психології тлумачать як систему механізмів, спрямованих на мінімізацію негативних переживань, пов'язаних з конфліктами, які ставлять під загрозу цілісність особистості.

В результаті численних досліджень, проведених перш за все в рамках клінічної практики, були виділені різні види механізмів психологічного захисту, що дозволило зробити висновок про психологічний захист як зазвичай неусвідомлюваний процес усунення або послаблення психікою людини негативних, травмивних емоційних переживань. При цьому варто враховувати, що афективні переживання викликано незадоволеністю базових потреб, серед яких і потреба безпеки.

За дослідженнями американського дитячого психолога Леонора Терра, існує схема різних типів травматизації.

Таблиця 1.

Огляд розладів, спричинених травмою [7, с.51].

Тип 1		Тип 2	
монотравма	мультитравма	секвенційна травма	травма розвитку
- гостра стресова реакція - розлади адаптації	- ПТСР	- фобії, депресія - соматоформні розлади залежності як коморбідні	- дисоціативні розлади - комплексний ПТСР

		розлади	
Стабілізація/підсилення ресурсів		Стабілізація/підсилення ресурсів	

Дана схема вказує на наслідки потенційно травмувальних подій, починаючи з техногенних катастроф, які відбуваються з психічно здоровими людьми, закінчуючи війною – секвенційною травмою («повторювана травма») та травмами розвитку. Важливим є те, що не сама подія є травмою, а психічні, соціальні, фізичні та поведінкові наслідки визначають травму всередині постраждалої особи. В західній науці потенційно травмівну подію описують як «досвід життєво важливої невідповідності між загрозливими ситуаційними факторами та індивідуальними навичками подолання, у поєднанні з почуттям безпорадності та беззахисності, що похикує сприйняття себе та світу» (Ficher, Riedesser (2020)) [7, с.52].

Резюмуючи результати теоретичного огляду, вважаємо, що ключовим психологічним предиктором психотравми стає стрес. Внаслідок дії стресора настає порушення психічного стану – гострий стресовий розлад, посттравматичний стресовий розлад. У цьому контексті відмічаємо лінійний зв'язок між стресом як неспецифічною (полягає в адаптації) відповіддю організму на будь-яку пред'явлену йому вимогу, що перенавантажує адаптаційні можливості людини, і розладами особистості.

Психосоціальний та клінічний аспект розладів особистості характеризуються чітким виокремленням певних рис, які в подальшому проявляються у внутрішніх та міжособистісних конфліктах. Розлади особливо активуються в старшому дитячому та підлітк овому віці й тривають протягом усього життя. На противагу невротичним розладам, розлад особистості супроводжується відсутністю здатності керувати своєю поведінкою. Зважаючи на здійснений теоретичний огляд наукових джерел вітчизняних та зарубіжних дослідників, метою статті є спостереження та аналіз психологічних реакцій травмованих війною дітей та підлітків. Виклад основного матеріалу. На думку дослідників, у дітей, які пережили травмівну подію, частіше, ніж у дорослих розвивається ПТСР [8].

Крім того, виявлено, що навіть, якщо травма у дитячому віці не спричинила розвиток ПТСР, то у дорослому віці підвищується ризик даного порушення, а також інших проблем зі здоров'ям [9]. Низка дослідників зазначає, що у випадку, коли переживання надмірного стресу дітьми призводить до розвитку ПТСР, то можна діагностувати класичну тріаду симптомів: повторні переживання (інтрузії), уникнення, нечутливість і гіперзбудливість.

Як допомогти дитині, у якої розвивається посттравматичний стресовий розлад? Це дуже актуальне питання зараз, під час війни, коли українські діти пережили і родовжують переживати величезний стрес від бомбардувань, бомбосховищ, вимушеної міграції, розлуки з батьками, смерті близьких людей тощо. Як проявляється ПТСР, що можна і не можна робити?

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – це, мабуть, один з найвідоміших і найпопулярніших психічних розладів у медіа-просторі, про який часто говорять протягом останніх років. При цьому найчастіше цей синдром поєднують з військовими, які повернулися з війни. Те, що відбувається в Україні останній місяць, викликає психічні розлади різного ступеню важкості у дорослих

людей майже в усіх регіонах країни. Психіка дітей і підлітків іще більш тендітна і вразлива. Більш того, вони можуть вважати себе винними, що не запобігли будь-яким травматичним подіям та відчувати бажання помсти...

ПТСР – посттравматичний стресовий розлад – це порушення психічного стану, що може розвинути після пережитої травматичної події. При цьому симптоми розладу з'являються не одразу, а через певний час (як правило, **через 3–6 місяців**). Через відтерміновану симптоматику батьки часто можуть не пов'язувати зміни поведінки дитини з пережитими кілька місяців тому подіями, а вважати це погіршенням характеру, ознаками вікових криз тощо.

У різному віці у дітей посттравматичний стресовий розлад може проявлятися по-різному. На що звертати увагу у дошкільнят, молодших школярів та підлітків?

Відразу хочеться зазначити, що на ненормальні (саме так, оскільки все, що відбувається зараз, далеко від норм звичного життя й сприйняття мозком) події та травми будь-яка реакція є природною. Деякі реакції частково зникають з часом, особливо у дітей, які мають достатньо гнучку психіку. Але це буде потім. І пройде не все. Тож варто знати про найпоширеніші реакції дітей різного віку та розуміти, що з цим робити саме зараз, особливо якщо немає можливості звернутися за допомогою до фахівців.

Допомога своїй дитині в перші дні чи тижні після трагедії – перш за все потрібно забезпечити максимально безпечні умови за можливості. Дорослі мають зберігати спокій, оскільки реакція дітей часто залежить від реакції дорослих на травму. Потрібно спілкуватися з дитиною, піклуватися про неї та бути чуйними, водночас проявляючи повагу та розуміння до реакцій дитини.

Важливо пам'ятати, що тільки в спокої можна починати будь-яку розмову, а дитина має відчувати впевненість дорослого. Треба розказати, що сталося, наголосити на тому, що її вини у цих подіях немає, запевнити, що дорослий завжди буде поруч і продовжить піклуватися про неї.

Дорослі мають намагатися, за можливості, зберігати звичний розпорядок, наприклад, читати казку перед сном, вечеряти разом або грати в ігри. Якщо на даний час це неможливо, то бажано створити новий розпорядок, який буде нагадувати про мирне життя, що було до травматичних подій.

Треба дозволити дитині будь-які емоції – вона може сумувати або плакати стільки, скільки потрібно. Дорослий має приділити їй додаткову увагу, особливо, якщо такі сплески доволі часті та з'явилися проблеми зі сном (у такому випадку дозвольте спати поряд або зі світлом), дати можливість розповісти про свої почуття або намалювати те, що вона відчуває, створити такі умови, щоб дитина відчувала контроль над своїм життям. За можливості, дозволяти самостійно приймати якісь прості рішення (вибирати їжу чи одяг тощо).

Допомога дитині, яка з вами тимчасово

Може скластися ситуація, коли з вами знаходиться дитина, що потребує допомоги й про неї потрібно тимчасово дбати. Створіть максимально безпечні умови, зберігайте спокій, доброзичливість та спілкуйтесь із нею якомога частіше. Важливо піклуватися та бути чуйними, але при цьому проявляти повагу й розуміння до будь-яких реакцій. Однак перш за все потрібно знайти безпечне місце та забезпечити їжею. Вже після цього можна почати говорити про щось, що

допоможе відволіктись, погладити по голові, обійняти... А також спробувати знайти та забезпечити контакт з рідними та друзями дитини.

У жодному разі не можна:

Тиснути на дитину та змушувати її розповідати свою історію.

Намагатися зменшити та знецінити її почуття.

Говорити: «принаймні ти вижив/-ла», «заспокойся», «все буде добре» тощо.

Обіцяти те, що неможливо виконати, особливо на даний час або у ситуації, яка від вас не залежить, наприклад, «вже все закінчується» (якщо ви все ще у небезпечному місці), «скоро поїдеш додому» (якщо не знаєте що з домом або місто окуповане), «скоро повернешся до рідних» (якщо не знаєте про їхню долю) тощо.

Очікувати, що дитина буде сміливою чи сильною.

Коли потрібно звернутися до психолога (психотерапевта)

Якщо відверто, то звернутися до фахівців варто дорослим і дітям, якщо були свідками травматичних подій, пережили втрату, різко змінили звичне життя та місцеперебування через війну. Проте є речі, які потребують однозначного рішення, особливо, якщо й через деякий час (кілька тижнів) дитина все ще не може прийти до тями та виконувати звичні їй активності. Звернутися до лікаря потрібно, якщо у дитини з'явилися нові поведінкові або емоційні проблеми, які тривають більше 2 тижнів, особливо якщо: з'являються постійні спогади та переживання травматичної події; підвищене серцебиття та пітливість; дитина легко лякається; є емоційне заціпеніння; дитина дуже сумна або пригнічена з'явилися раптові зміни в поведінці, мовленні, використанні слів або сильні емоції.

Необхідно пам'ятати, що зцілення вимагає часу. І тільки спокійні дорослі та професійні психологи (за необхідності) можуть допомогти дитині впоратися.

У стресовій ситуації для дитини дуже важлива реакція батьків. Що впевненіше поведуться батьки, то захищеніше почуватимуться діти. Адже малеча виробляє власну модель поведінки, спостерігаючи за значущими дорослими. Будь ласка, пам'ятайте: важливо піклуватися не лише про дитину. Вам варто старанно дбати про себе. Саме ви — головне джерело допомоги та підтримки для дитини.

Добірка корисних ігор для дітей: грайте в бомбосховищі, метро і вдома

○ Повернення до себе:

- Обмальовуємо долоньки фарбами, плескаємо.
- «Привіт, пальчику, як ти живеш?»

○ Заземлення, почуття опори:

- Вирощуємо «великі ноги».
- Залишаємо відбитки, малюнки стопами і долоньками на піску.
- Малюємо дерева, квіти, кущі — усе з великими і міцними коренями.
- Тремося носами, плечима, ліктями.
- Тупотимо ніжками сильно, як бегемотики, які проганяють хижаків.

○ Повертаємо відчуття контролю:

- Дати в руки те, що можна пом'яти (пластилін, глину).
- Пограти з конструктором.
- Ліпимо тварину, якої в природі не існує.
- Ліпимо маску і кривляємося.

- Нехай у дитини буде хтось, хто ще менше від неї – улюблена іграшка, лялька, цуценя: хтось, про кого вона дбатиме.

Гра «Ти де?» – «Я тут!». Створити «сейф», куди малюк зможе заховати свої страхи у формі зім'ятих папірців, шишок, клаптиків, малюнків.

Гра «Тортик» (Піца). Ця тілесна вправа «заземляє». Важливо, щоб кожна дитина отримала свою частку уваги. Отже, вибираємо, з кого робити «тортик» чи «піцу». Потім шарами різної інтенсивності на підлітка «накладається» цукор, борошно, сальмі, сир та все решта. Це чудова вправа на зняття м'язових затисків.

Гра «Рукостискання». Діти вітаються за руку, при цьому не відпускаючи її при стисканні, поки не знайдеться нова людина для стискання іншої руки.

Гра «На щастя – На жаль». Ця класна вправа дає уявлення про те, що вихід зі складної ситуації завжди є. Грають по черзі. Перед підлітком і його друзями озвучується складна ситуація. Наприклад: «В Україні почалася війна». Хтось інший продовжує: «Але, на щастя, вся моя родина ціла». Черга переходить до іншого: «Але, на жаль, мої друзі в іншому місті вимушені три доби поспіль ночувати в бомбосховищі». І далі по колу: «Але, на щастя, українці об'єдналися, як ніколи за часів незалежності». Тобто всі учасники продовжать і закінчать цю ситуацію. Важливо, щоб діти зрозуміли: будь-яка ситуація надзвичайно багатогранна.

Зробіть «Ловця снів» з паличок і кольорових ниток як павутинку. Можна повісити біля місця, де дитина спить, щоб той «ловив» погані сні і не пускав їх до малюка. Шукаємо ресурси для подолання страхів – ліпимо, малюємо, клеїмо янгола-захисника.

Робимо «Штаб». Навіть якщо ви в бомбосховищі, можна зробити «бункер у бункері» – тільки для дітей. У цьому укритті діти ховаються, розповідають один одному секретики, граються з ліхтариками. А можна там заховатись і цілій родині, обійматись, мріяти

Чим зайняти дитину у сховищі?

Малювання – одна з найкорисніших практик.

Малюйте будиночок – на відчуття меж, на безпеку, майбутнє.

- Групові малюнки – відчуття спільності.
- Можна намалювати страхи і спалити малюнок (якщо ви у відносній безпеці вдома чи маєте змогу прогулятись у теплу погоду на вулиці).
- Можна малювати ватними паличками, краплями, пластиліном.
- Малюємо на кольоровому, на темному, на посуді й на тканині.

Дитина поводиться нетипово. Що із цим робити?

Якщо дитина поводиться так, немов не відчуває жодних почуттів (радісті чи смутку).

Що з нею відбувається?

Імовірно, дитина відчуває дистрес. За сильного нервового потрясіння, особливо під час зіткнення з досвідом, витримати який дитині не під силу, вона може «зависати» в реакціях, часом не відчуваючи свого тіла. Дитина в стані дистресу може приховувати свої почуття. Потрібна ваша підтримка!

Як допомогти?

Створіть атмосферу любові та прийняття, щоб ваша дитина буквально «відігралася» в ній. Проведіть разом час. Посидьте з дитиною, притисніть її до себе, обіймайте частіше. Якщо можете – оберніть її почуття на слова. Дайте їй

зрозуміти, що сумувати, злитися чи хвилюватися — нормально. «Схоже, тобі нічого не хочеться. Напевно, тобі сумно. Це нормально!»

Поясніть дитині й те, що сталося. Можливо, ви могли б поділитися з дитиною власними почуттями. Постарайтеся разом із сином чи донькою займатися чимось приємним — почитайте книжку, заспівайте, пограйте разом. Прості способи повернутися до реальності — ігри з конструктором, ліплення, малювання відбитками ніг і рук.

Дитина дуже часто плаче

Що з нею відбувається?

У результаті пережитого лиха в житті вашої родини відбулося багато змін. І це природно, що дитина сумує. Коли вона плаче, її організм виділяє речовини, що допомагають заспокоїтись. Діти дуже чутливі до емоційного стану батьків. Якщо ви самі відчуваєте непереборну печаль — зверніться по допомогу. Благополуччя вашої дитини залежить від вашого власного.

Дитина починає поводитись необережно, робить щось потенційно небезпечно

Що з нею відбувається?

Може здатися дивним, але коли діти не почуваються в безпеці, то самі часто поводяться небезпечно чи безтурботно. Це спосіб дитини сказати: «Ти мені потрібна(ий). Доведи, що я тобі дорогий — захисти мене!»

Як допомогти?

Наскільки це можливо, дайте дитині змогу відчути себе в безпеці. Спокійно підійдіть їй, якщо потрібно, візьміть її на руки.

Дайте малюку зрозуміти, що те, що він робить, небезпечно, і що він дорогий вам. І що ви не хочете, щоб із ним трапилося щось погане. Не кричіть на дитину, будь ласка!

Небезпечна поведінка може бути проявом аутоагресії. Чому? Страх завжди збільшує агресію, але діти часто поширюють її на себе. Пограйте в ігри, що випускають агресію. І розкажіть дитині про більш позитивні способи привернути до себе увагу.

Дитина лякається чогось, чого не боялася раніше

Що з нею відбувається?

Діти молодшого віку вірять у те, що батьки всемогутні й можуть захистити їх від усього. Ця віра допомагає їм почуватися в безпеці. Після того, що сталося, ця віра похитнулася, а без неї дитині стало страшніше жити в цьому світі.

Багато що може нагадувати дитині про пережите та лякати її (звуки петард, машини швидкої допомоги, люди, що кричать, переляканий вираз вашого обличчя). Ви в цьому не винні — це пережитий досвід.

У підлітка труднощі зі сном: сон переривчастий, сняться кошмари, підліток боїться спати один

У перші місяці після сильного стресу кошмари — нормальне явище. Під час сну мозок інтенсивно обробляє інформацію про події, що відбулися. Однак якщо кошмар повторюється багато разів чи надто правдоподібний — доведеться згодом звернутися до психолога.

Уривчастість сну частіше викликається тривогою, якоюсь незавершеною справою чи спазмуванням м'язів, через яке складно розслабитись. Підлітку можна дозволити спати разом із вами, але поясніть, що це — одноразово та попросіть

розповісти про сон, що повторюється знову і знову, але без подробиць (тільки якщо підліток сам захоче). Поясніть, що так працює мозок. Розкажіть про те, що ви теж відчували страх, відчували себе безпорадно, і це нормально.

Придумайте порядок відходу до сну, який виконуватиметься за будь-яких обставин, і оголошіть, що він має бути дотриманий щодня. Тоді підліток точно знатиме, чого чекати. Обійміть і скажіть, що ви нікуди не пропадете. Ключова фраза: «Я з тобою, я поруч».

Висновки. Ми звикли приховувати емоції. У сучасному житті прояви деяких емоцій свідчать про слабкість. Люди справляються з горем мовчки, щоб не здаватися слабкими, але так робити не варто.

Війна – постійний стресовий фактор. Людина перебуває в напрузі від події, що тримає психіку в тонусі, внаслідок чого ми не можемо розслабитися.

Війна – те, до чого не можна бути готовим. Вона передбачає горе, біль, жах, лють. Відчувати емоції – це нормально.

Не треба застигати, говоріть про відчуття, плачте. Не ставте внутрішній світ на паузу. Якщо є можливість – говоріть про те, що відбувається та лякає найбільше. Шукайте підтримку та розуміння серед близьких людей і фахівців.

Психіка дітей і підлітків має величезні резерви самовідновлення і саморегуляції. Більшість дітей повертаються до норми після травматичної події без професійної допомоги психологів просто завдяки підтримці і турботі близьких. Діти швидко відновлюються за умови підтримки з боку дорослих.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Спокій, але не байдужість»: як конфлікти та загроза війни впливають на психіку та як не панікувати. URL: <https://suspilne.media/203742-spokij-ale-ne-bajduzist-ak-konflikti-tazagroza-vijni-vplivaut-psihiku-ta-ak-protidiati>

2. Вплив війни на психічне здоров'я дітей. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-ofwar-on-childrens-mental-health/>

3. В Україні через війну травмована психіка у 75% дітей. URL: <https://www.ukrinform.ua> > <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3473249-v-ukraini-cerez-vijnu-u75-ditej-travmovana-psihika.html#>
<https://t.me/s/FirstLadyOfUkraine?before=389>

4. Що треба знати про ПТСР. URL: <https://www.unicef.org>

5. Діти та війна: навчання технік зцілення. URL: https://i-cbt.org.ua/children_war/

6. Кирпенко Т. М., Бохонкова Ю. О. Механізми психологічного самозахисту підлітків: монографія. Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. 176 с.

7. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання. Видавництво Старого Лева, 2015. 416 с.

8. Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу: монографія / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос [та ін.] ; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. 178 с.

УДК 378:613.8

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Оксана Калюжна,

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри фізичної терапії, ерготерапії
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті йдеться про особливості формування здоров'язберігаючих компетенцій студентів в умовах воєнного стану.

Нині педагогічні зусилля мусять бути спрямовані на формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, вироблення ціннісних орієнтацій, навчання студентів основам виживання в екстремальних життєвих і природних ситуаціях, які актуалізувалися в умовах воєнного часу.

Ключові слова: здоров'язберігаючі компетенції, студенти, валеологія, воєнний стан.

Складна соціально-економічна ситуація, яка склалася в умовах воєнного стану, супроводжується психічним і моральним дискомфортом людини у сучасному соціумі породжує негативні тенденції, які ведуть до погіршення загального стану здоров'я дітей, студентської молоді і людей похилого віку, загострюють проблему гармонійного співіснування людини й довкілля та пропаганди збереження здоров'я української нації і суспільства з урахуванням викликів сучасності.

Загальне погіршення стану здоров'я студентів значно обмежує можливості засвоєння ними навчального матеріалу, що потенційно впливає на рівень інтелекту, може гальмувати у цілому суспільний розвиток.

З метою збереження і зміцнення здоров'я студентської молоді, - майбутнього генофонду нації зупинімося більш детально на сутності поняття "здоров'я" та "здоровий спосіб життя", яке в педагогічній науці не має однозначного тлумачення, проте більшість дослідників підкреслюють його позитивний вплив на формування здорової людини, що сприяє збереженню та зміцненню здоров'я підростаючого покоління, як основи первинної профілактики, ефективної форми запобігання хворобам. Здоров'я розглядається не як суто медична проблема, що визначає здоров'я як відсутність хвороби, а як складний феномен глобального значення. Тобто здоров'я визначається як філософська, соціальна, економічна, біологічна, медична категорії, як об'єкт споживання, вкладу капіталу, індивідуальна й суспільна цінність, явище системного характеру – динамічне, постійно взаємодіюче з оточуючим середовищем. Документи Всесвітньої організації охорони здоров'я визначають поняття "здоров'я" не тільки як відсутність хвороб і фізичних вад, а й стан повного фізичного, духовного й соціального благополуччя. Здоров'я формується під впливом комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників. Показники здоров'я – це найбільш об'єктивні критерії

позитивного впливу зовнішнього середовища на ріст та розвиток організму. Вони дають змогу обґрунтувати профілактичні заходи щодо поліпшення та збереження здоров'я.

У своєму дослідженні ми притримуємося інтегрованої моделі визначення здоров'я – це баланс ознак біологічних, психологічних та соціальних підходів. На основі аналізу літератури виділимо чотири основні взаємозалежні складові здоров'я: фізична, психічна, соціальна, духовна складова здоров'я.

Важливою характеристикою фізичної складової є також спроможність людини ефективно виконувати певні дії: рухатися, працювати. Крім того, беруть до уваги і ступінь фізичного розвитку індивіда: відповідність його зросту і маси тіла віковим нормам, пропорційність частин тіла тощо. Всі ці показники разом із спеціальними дослідженнями (електрокардіографія, рентгенографія, біохімічні аналізи тощо) дають можливість з більшою чи меншою точністю оцінити стан фізичного здоров'я людини.

На основі викладеного вище матеріалу зробимо висновок, що визначень здоров'я існує багато, і їхня кількість, очевидно, буде збільшуватися. Це можна пояснити тим, що сама людина як феномен надзвичайно складна і до кінця не пізнана, тому й здоров'я – одна з основних характеристик людини – теж багатогранне, багатомірне. Ми визначаємо поняття здоров'я як цілісну структуру, що розкривається через взаємозв'язок фізичної, психічної та духовної складової здоров'я. Виражається через здатність організму протидіяти хворобливим чинникам, вміння контролювати свої емоції, знання негативних рис характеру, усвідомлення життєвих цінностей суспільства.

Переходимо до змісту поняття “здоровий спосіб життя”, дотримання якого сприяє збереженню та зміцненню здоров'я студентів, як основи первинної профілактики, ефективної форми запобігання хворобам.

До складових здорового способу життя ми включаємо всі види діяльності, що сприяють збереженню та зміцненню здоров'я: фізичний розвиток та загартування організму (високий рівень фізичного розвитку зменшує ризик виникнення хвороб). Рухова активність, заняття фізичними вправами та загартування молодого організму водою, сонцем, повітрям позитивно впливає на підвищення імунітету. Валеологічно обґрунтований режим дня сприяє формуванню навичок здорового способу життя дітей та підлітків, а раціональне поєднання праці й відпочинку, передбачене режимом дня, запобігає фізичному перевантаженню. Організація режиму харчування, відповідно до потреб організму студентів(помірність, збалансованість, різноманітність і повноцінність продуктів харчування допомагає підлітковому організму розвиватися правильно; акценти необхідно робити на традиційних стравах української кухні, тому що найбільшу користь організм отримує від продуктів, які вирощені в тому регіоні, де народилася й вироста людина).

Гігієна тіла: дотримання санітарно-гігієнічних правил догляду за тілом, руками, ногами, волоссям, порожниною рота гарантує гарне самопочуття та доглянуту зовнішність, що сприяє гарному настрою і має позитивний вплив на психічне здоров'я.

На основі проведеного аналізу ми визначаємо зміст поняття “здоровий спосіб життя” як раціональну організацію життєдіяльності студентів, метою якого є формування, збереження і зміцнення здоров'я. До його основних складових ми відносимо: рівень культури суспільства і особи, місце здоров'я серед потреб людини, мотивація збереження і зміцнення здоров'я, навчання засобам збереження і зміцнення здоров'я.

Ефективність педагогічного впливу на процес формування навичок здорового способу життя студентської молоді уможлиблюється при поєднанні інноваційних та модернізованих традиційних форм, методів і засобів розвитку особистості у навчально-виховному процесі закладів неформальної освіти, Вищого навчального закладу та закріпленні отриманих знань, умінь та навичок у практичній діяльності студентів вдома з допомогою батьків та найближчого оточення.

Найуспішніші сучасні практики збереження і зміцнення здоров'я студентів вирізняються певним алгоритмом дій, хоча необхідність пристосування до ситуації зумовлює певну варіативність цього алгоритму, тому що ситуації, нажаль, постійно змінюються. Отже, алгоритм найуспішнішої практики формування здорового способу життя може варіюватися залежно від ситуації, яка склалася.

В умовах воєнного стану ми мусимо змінити парадигму педагогічного мислення, підходи у вихованні, спрямовані насамперед на пробудження й розвиток природних сил, духовних якостей студентів, а не лише на формування в них здоров'язберігаючих компетенцій. Зміст освіти має включати не тільки обсяг навчального матеріалу, знань, а й компоненти духовності та шляхи й механізми її формування у студентів на міцному національному ґрунті з використанням кращих здобутків світової практики.

Впровадження історично притаманних українському народові високих моральних цінностей сприяє усвідомленню переваг здорового способу життя, формуванню національного культу соціально активної, фізично здорової та духовно багаті особистості. Поєднання кращих українських традицій, досвіду найуспішніших зарубіжних практик здоров'язберігаючих компетенцій з сучасними педагогічними досягненнями дозволяє забезпечити науково обґрунтовані умови формування навичок здорового способу життя студентської молоді засобами сучасної системи вищої освіти в умовах воєнного стану.

Виконання умов Конвенції ООН про права дитини та положень Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей вимагає від української держави, усього суспільства цілеспрямованих дій щодо створення сприятливого середовища для дітей, підлітків та студентської молоді, оскільки стан фізичного, психічного, соціального й духовного здоров'я підростаючого покоління є інтегральним показником суспільного впливу на економічний, культурний, оборонний потенціал країни.

Особливої уваги у цьому контексті заслуговує студенти тому, що вони перебувають у найбільш суперечливому і важливому періоді життя з огляду на формування життєвих цінностей і переконань людини. Саме цей період є критичним етапом фізичного й соціального перетворення молоді людини на дорослого. Соціальна активність особистості характеризується високою

сприйнятливостю до засвоєння норм, цінностей, способів поведінки, наявних у світі дорослих та їхніх відносинах.

Загальновідомо, як вплинуло на рівень здоров'я людей проживання на території, що зазнала впливу аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Ті, хто працює в умовах високого ризику впливу таких чинників як шум, пил, токсичні речовини, теж часто хворіють. В останні місяці збільшилась кількість людей, які хворіють на "хвороби цивілізації" (гіпертонічна хвороба, інфаркт міокарда, цукровий діабет, нервово-психічні розлади тощо). За таких умов актуалізується освітній аспект розв'язання цієї проблеми. Якщо в Україні неможливо різко підвищити соціально-економічний рівень добробуту населення, поліпшити екологічну та економічну ситуацію, то вже зараз можна практично розв'язати на освітньому рівні проблему психологічної реабілітації студентської молоді, сформулювати позитивну мотивацію здорового способу життя, навчити студентів основам науки виживання в екстремальних ситуаціях, які актуалізувалися в умовах воєнного часу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Калюжна О. І. Впровадження компетентнісного підходу в процес формування індивідуального здоров'я студентської молоді. Наукові дослідження у сфері гуманітарних і суспільствознавчих наук: міждисциплінарний підхід: колективна монографія [за наук. ред. О. В. Кравченко]. Кропивницький: КІРоЛ, 2020. 262 с.
2. Калюжна О. І. Формування культури здоров'я студентської молоді в системі неперервної освіти. *Збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції «Здоров'я і суспільство» (14 травня 2019 р., м. Кропивницький)*. Кропивницький, 2019. С. 11-16.
3. Калюжна О. І. Формування індивідуального здоров'я студентської молоді. *Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Здоров'я та суспільство» (5 листопада 2020 р., м. Кропивницький)*. Кропивницький, 2020. 257 с. С. 104-108.
4. Міхеєнко О. І. Основи раціонального та оздоровчого харчування: навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2017. 189 с.
5. Мороз Л. А. Універсальна енциклопедія лікувального і оздоровчого масажу. Донецьк: ТОВ ВКФ БФО, 2011. 432 с.
6. Неворова О. В., Черній В. П. Особливості показників нейродинаміки кори головного мозку після фізичних навантажень у школярів з різним рівнем працездатності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наукових праць / За ред. О. В. Тимошенка. К. : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. Випуск 3 К(131) 21. С. 285-289.
7. Черній В. П. Становлення української валеологічної освіти. *Збірник наукових праць XXV Всеукраїнської науково-практичної конференції ЦДПУ ім. Володимира Винниченка «Фізичне виховання і спорт в навчальних закладах України на сучасному етапі: стан, напрямки та перспективи розвитку»*. Харків: ФОРМ Озеров Г. В., 2019. С. 173-179.

УДК 342

ПРАВО НА ЖИТТЯ І МЕДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Ірина Ткаченко,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин Центральноукраїнського
інституту розвитку людини

У статті розкрито сутність поняття «право на життя». У ході розробки статті було проаналізовано основні порушення права на життя. Також визначено головні умови медичної діяльності під час воєнного стану в Україні. Проаналізовано законодавчу базу щодо порушення права на життя та медичної діяльності.

Ключові слова: право на життя, медична діяльність, воєнний стан, законодавство України.

Abstract. *The article reveals the essence of the concept of "right to life". During the development of the article, the main violations of the right to life were analyzed. The main conditions of medical activity during martial law in Ukraine are also defined. The article analyzes the legislative framework for violating the right to life and medical activities.*

Key words: right to life, medical activity, martial law, legislation of Ukraine.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну.

Відтоді в Україні діє воєнний стан. В результаті було прийнято спеціальне законодавство в різних областях, в тому числі, що безпосередньо впливає на життя та медичну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі дослідження права на життя і медичної діяльності приділяли увагу провідні вчені, зокрема: М.М. Гнатівського, Т.В. Короткого, М. В. Буроменського, А.О. Кориневича, В.М. Репецького та інші. При цьому не розкритою залишається проблема дослідження права на життя та медичної діяльності під час дії воєнного стану в Україні.

Постановка завдання. Метою наукової роботи є дослідження права на життя і медичну діяльність під час воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розглядати основні аспекти права на життя під час воєнного стану, вважаємо доцільним розглянути питання щодо сутності поняття «право на життя».

«Право на життя – це надзвичайно широке і багатопланове поняття, яке включає в себе різні аспекти. Воно стосується різних питань, як збереження життя, визначення його меж, право розпоряджатися своїм життям, яке реалізується через можливість піддати себе ризику або евтаназії, та інші аспекти». У сучасному розумінні «право на життя – це особисте немайнове природне право кожної людини на власне життя, яке виникає при народженні»[1].

Право на життя регламентується Конституцією України та міжнародними документами. Жодна людина не має бути позбавлена права на життя.

Законодавством затверджено, що під час дії воєнного стану не можуть бути порушені наступні права (рис.1):

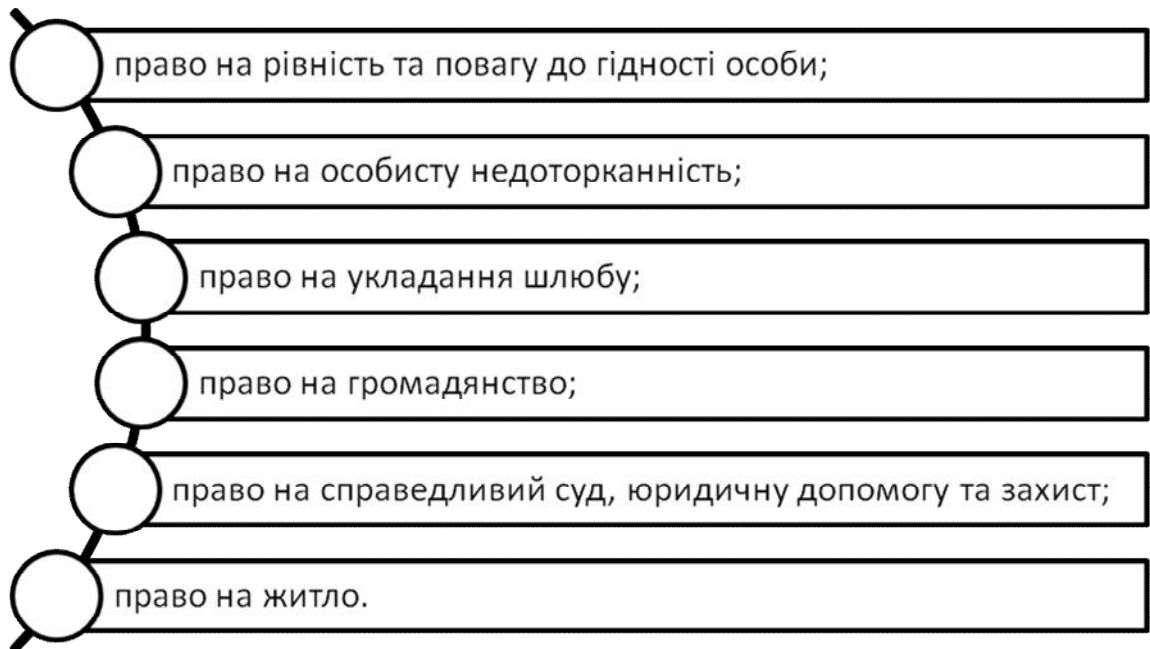

Рис. 1. Права людини під час воєнного стану

Але на жаль під час військових дій, майже не можливо захистити основне право людей – на життя.

До порушень права на життя під час дії воєнного стану в Україні належать (рис. 2):

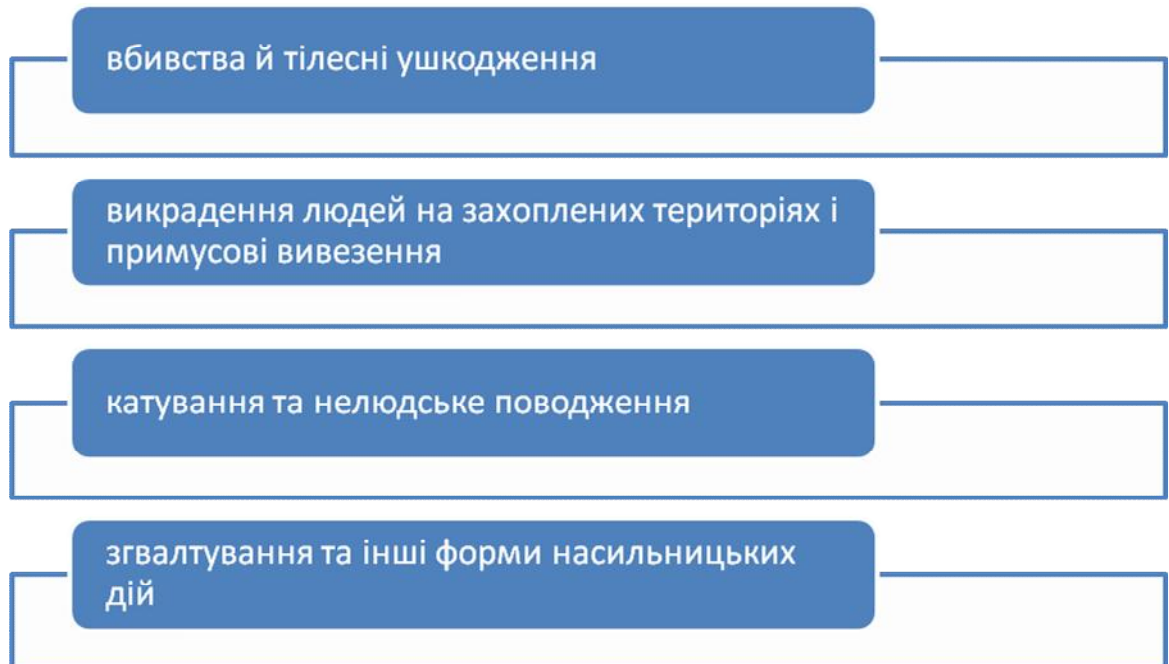

Рис. 2. Основні порушення права на життя під час дії воєнного стану

Під час воєнного стану порушуються також права людини на медичну допомогу – це в основному неможливість отримання кваліфікованої допомоги внаслідок руйнувань. За офіційними даними Міністерства охорони здоров'я України, з 24 лютого 2022 року на території України пошкоджено понад 600 медичних закладів, з них більше 100 – зруйновано повністю.

Про те на рівні законодавства на час дії воєнного стану передбачені наступні можливості для безперешкодної реалізації громадянами свого права на медичну допомогу (рис.3):

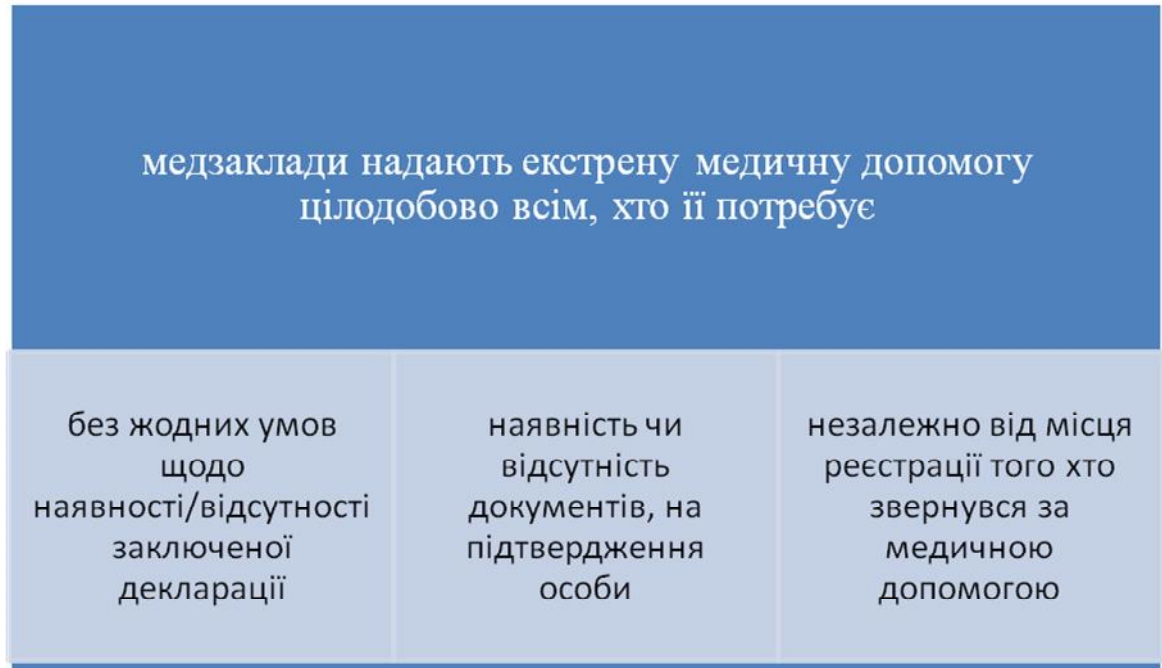

Рис. 3 Медична діяльність під час воєнного стану

Наказом МОЗ України від 26 лютого 2022 року передбачено, що керівники закладів охорони здоров'я у період дії воєнного стану мають допускати у добровільній формі до надання своєчасної, без перервної допомоги постраждалим медичних працівників-іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в країні на законних підставах, за умови наявності у них підтверджувальних документів про відповідну освіту та професійну кваліфікацію [4].

Також відповідно до Наказу МОЗ України від 27.02.2022 року для надання медичної допомоги залучаються лікарі-інтерни, молодші спеціалісти з медичною освітою, а також лікарі-спеціалісти без вимог щодо атестації на присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії [4].

Такими діями уряд країни намагається підтримати медичну сферу та допомогти населенню отримувати кваліфіковану, своєчасну допомогу.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, право на життя – це особисте немайнове природне право кожної людини на власне життя, яке виникає при народженні.

Під час війни в Україні часто порушується право на життя і регулювати ці порушення на жаль не можливо. Окупанти вбивають, калічать, знущаються, гвалтують цивільне населення, тим самим, порушуючи усі права та міжнародні конвенції.

Для роботи медичної сфери в Україні максимально залучають спеціалістів та фахівців у сфері медичної діяльності, щоб спільними зусиллями медичний персонал, представники державної влади, міжнародна гуманітарна підтримка та волонтерські організації мали змогу врятувати у цей складний час якомога більше людей від поранень, захворювань та негативних наслідків хронічних хвороб. Тільки спільними зусиллями можливо здобути позитивний результат для якісної та своєчасної медичної допомоги як цивільному, так і військовому населенню.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/9%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. No 2341-III (станом на 21.05.2015 р.) URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
3. Лобанов С. А. Міжнародна кримінальна відповідальність за військові злочини: дис. ... докт. юрид. наук. 2018. 495 с.
4. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua>
5. Стратегія національної безпеки України : Постанова Президента України. URL:<https://www.president.gov.ua/news/rnbo-peredala-nazatverdzhennya-prezidentu-strategiyu-nacbez-59873>.

УДК 364-7:614.2

ТЕНДЕНЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ТА ЕРГОТЕРАПІЇ У ЧАС ВІЙНИ

Сергій Мовчан,

вихователь комунального
закладу
«Центральноукраїнський
науковий ліцей-інтернат
Кіровоградської обласної ради»

Розглянуто проблему формування системи реабілітаційних заходів в Україні. Сформульовано визначення понять «реабілітація», «фізична терапія», «ерготерапія», «фізична та реабілітаційна медицина». Виділено основні тенденції, проблеми та перспективи розвитку фізичної терапії.

Ключові слова: реабілітація, медична реабілітація, фізична терапія, ерготерапія, фізіотерапія, фізична та реабілітаційна медицина.

Питання організації та функціонування реабілітації в Україні тривалий час не отримувало належної уваги і, тим більше, не існувало системного підходу до здійснення реабілітаційних заходів. Однак світове співтовариство визнало значущість заходів з відновлення осіб, які перенесли захворювання, травматизацію або зазнали їх наслідків, що певною мірою обмежили їх життєдіяльність.

Основні уявлення про предмет та сферу впливу реабілітації окреслено у доповіді Комітету експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я в Женеві у 1983 році [6, С.4]. Були запропоновані моделі за яких реабілітаційні зусилля фахівців в галузі охорони здоров'я повинні бути спрямовані на подолання чи зменшення впливу наслідків захворювання.

Розвинені країни впроваджують систему медичної реабілітації і спрямовують зусилля на відновлення здоров'я, подолання наслідків захворювань чи травм, ліквідацію чи зниження рівня функціональних обмежень, а також максимально можливу інтеграцію людей у суспільство.

Всесвітня організація охорони здоров'я вважає, що кількість людей з інвалідністю у світі становить приблизно 15% усього населення планети або 1,2 млрд осіб, а з огляду на демографічні тенденції - до 2050 року очікується, що ця кількість зросте вдвічі. Значна частка таких людей потребують різноманітних реабілітаційних послуг, технічних засобів реабілітації та допоміжних технологій (протезів, крісел, слухових апаратів і т.д.), а також забезпечення соціальними послугами як для самої особи з обмеженими можливостями, так і для членів її сім'ї [8, С.12].

Розвиток системи реабілітації в Україні завжди супроводжувався низкою проблем і часто залишався значною мірою формальним. Однак вирішення цього питання з часом ставало все більш нагальним.

За даними Міністерства охорони здоров'я, в Україні нараховується близько 3 млн інвалідів і 12 млн пенсіонерів та хворих із хронічним перебігом захворювання. Серцево-судинні і судинно-мозкові захворювання були і

залишаються лідерами серед причин смертності та становлять третину причин інвалідності. Щороку в Україні фіксується близько 107 тисяч інсультів, 50 тисяч випадків інфаркту міокарда, 4 тисячі набутих вад серця та народжується більш як 3,5 тисяч дітей із вродженими вадами серця. Показник смертності при судинних захворюваннях головного мозку за останні 15 років збільшився на 18,2 % і складав станом на 2019 рік 223,1 осіб на 100 тисяч населення [6, С.12].

Збройна агресія, якої Україна зазнала від початку 2014 року і яка з 24 лютого 2022 року набула нового розвитку, також суттєво змінила життя українців і вплинула на стан їх здоров'я, структуру захворюваності, рівень доступності медичних послуг, своєчасність виявлення та лікування захворювань, кількісні та якісні характеристики інвалідизації.

Міністерство охорони здоров'я вказує на те, що в Україні спостерігається зниження кількості профілактичних оглядів та скринінгів, що призводить зростання ризиків збільшення захворювань із запущеними стадіями, серед яких в тому числі онкологічні [3].

Відомо, що військові дії різко загострюють три групи захворювань, а саме:

- інфекційні захворювання;
- психічні захворювання;
- хронічні неінфекційні захворювання.

Серед інфекційних хвороб під час збройних конфліктів характерним є поширення туберкульозу, поліомієліту, кору, холери та ін. Серед проблем з психічним здоров'ям наростає проблема посттравматичних стресових розладів, депресій та психо-соматичних розладів. І в останній групі виділяються такі захворювання, які стосуються серцево-судинної системи (гіпертонічна хвороба, інфаркт міокарда) та онкологічні захворювання із запущеними стадіями розвитку [7, С.16-20].

МОЗ України прогнозує, що близько 15 млн українців вже найближчим часом потребуватимуть психологічної підтримки. Якщо ж фахова психологічна підтримка не буде надана, то приблизно 20 % з них потребуватимуть допомоги психіатра або психотерапевта.

Війна також призводить до того, що захворювання молодішають приблизно на 10-15 років. Тобто йдеться про те, що хвороби, які мають певні вікові межі, будуть зустрічатися у осіб набагато молодшого віку, ніж це було до війни.

Також, за даними МОЗ, у близько третини осіб, які пережили травматичні ситуації, може розвинути посттравматичний стресовий розлад. А через 5-7 років в Україні прогнозують посилення та зростання кількості наркотичної, алкогольної та інших залежностей [3].

Мета – проаналізувати тенденції та можливі напрямки розвитку фізичної терапії та ерготерапії в Україні.

За визначенням ВООЗ, реабілітація це сукупність заходів, покликаних забезпечити особам з порушеннями функцій внаслідок захворювань, травм і вроджених дефектів, пристосування до нових умов життя в суспільстві, в якому вони живуть [4, С.1-4].

Слід зазначити, що поняття «фізична реабілітація», яке тривалий час було широко вживаним в Україні, не використовується в більшості високорозвинених країн і має інтернаціональний відповідник «фізична терапія» або «фізіотерапія»[5].

Вітчизняне тлумачення терміну «фізіотерапія» відрізняється від міжнародного. В Україні фізіотерапія вважається галуззю медицини, що вивчає дію на організм природних і переформованих фізичних чинників, їх застосування при лікуванні хворих; лікування фізичними чинниками [9].

В Європі поширене також таке поняття як фізична та реабілітаційна медицина, яка охоплює первинну медичну спеціальність, що відповідає за профілактику, медичну діагностику, лікування та управління реабілітацією осіб зі станами здоров'я, які призводять до обмежень життєдіяльності та їх коморбідних станів та приділяє особливу увагу порушенням і обмеженням активності з метою сприяння їх фізичному і когнітивному функціонуванню (включаючи поведінку), участі (включаючи якість життя) і модифікації особистих факторів і факторів середовища. Важливим і цікавим для нас є те, що фізична та реабілітаційна медицина містить в собі три ключових аспекти, а саме: функціонування, обмеження життєдіяльності і реабілітація. При цьому саме реабілітація визнається основною стратегією охорони здоров'я [2, с. 44]

В серпні 2016 року у Національний класифікатор професій в Україні було додано нові спеціальності «Лікар фізичної та реабілітаційної медицини», «Фізичний терапевт» та «Ерготерапевт». А в листопаді 2016 року були затверджені кваліфікаційні характеристики цих фахівців [6, С.164].

Міжнародні організації в галузі фізичної терапії та ерготерапії рекомендують країнам впроваджувати загальні тенденції та підходи до організації системи реабілітації, серед яких:

- пріоритизація реабілітаційних послуг;
- формування міждисциплінарних реабілітаційних команд (фізичні терапевти, ерготерапевти, лікарі з фізичної та реабілітаційної медицини, протезисти, психологи, соціальні працівники, терапевти мови і мовлення, дієтологи тощо);
- різноманітні послуги з реабілітації (на рівні закладів охорони здоров'я, на рівні територіальних громад, що дозволить покращити своєчасність та доступність реабілітаційних послуг);
- інтеграція реабілітаційних послуг на всіх рівнях медичної допомоги (первинна, спеціалізована, високоспеціалізована) [10].

У високорозвинених країнах реабілітація розглядається як інвестиція, яка має багато переваг як для особи, так і для суспільства: вона може допомогти запобігти госпіталізації, зменшити тривалість та кількість госпіталізацій. Крім того, реабілітація дозволяє людям жити більш незалежно та отримувати ширші соціальні переваги, наприклад навчатися та працювати, бути повноцінно включеним у суспільне життя.

Варто зазначити, що Національна служба здоров'я України зробила суттєвий крок щодо запровадження міждисциплінарного характеру послуг реабілітації (включила у перелік спеціалістів ерготерапевтів, фізичних терапевтів, психологів, терапевтів мови і мовлення [10]).

Для досягнення максимально позитивного ефекту реабілітації фахівці мультидисциплінарної команди не повинні працювати окремо, а в групі, яку очолюватиме лікар з фізичної та реабілітаційної медицини, і до якої, за потреби, входитьимуть лікарі вузьких спеціальностей відповідно до захворювання пацієнта

(кардіолог, травматолог, невропатолог тощо), фахівець з фізичної терапії, фахівець з ерготерапії, а також, при потребі, соціолог, психолог, педагог, юрист.

Лікуючий лікар у цій команді буде лише консультантом. Але для того, щоб мультидисциплінарна команда могла працювати в лікувальних та реабілітаційних закладах, необхідно визначити принципи її роботи, повноваження, місце й функції в системі реабілітації як одного з ключових суб'єктів системи реабілітації, розробити чітку процедуру складання планів реабілітації пацієнта від етапу надання невідкладної медичної допомоги до амбулаторно-поліклінічного та санаторно-курортного етапів, і тим самим змінити адміністрування системи реабілітації [6, с.24].

Серед недоліків системи реабілітації в Україні можна виділити наступні:

- відсутність чітких концептуальних засад медичної реабілітації;
- відсутність системи установ та організацій, які забезпечують надання медичної реабілітації;
- порушення наступності заходів реабілітації на різних її етапах;
- відсутність обґрунтованості підбору методів реабілітації;
- застарілі програми підготовки кадрів та ін. [1]

Окрема проблема – це брак спеціалістів, що володіють сучасними знаннями і навичками у сфері реабілітації. Наприклад, спеціальність ерготерапія (спрямована на розвиток, відновлення чи збереження здатності до щоденних дій, наприклад, прибирання, готування і прийом їжі, тощо), яка є вагомою складовою у мультидисциплінарній команді, а також у роботі на рівні громад, з'явилася на папері лише декілька років тому. Фактичних спеціалістів поки майже немає.

Щодо терапевтів мови і мовлення – їх немає навіть на папері, хоча наразі досить умовно їх можуть замінити логопеди [8, с.34].

Таким чином, в Україні маємо нескоординованість надання реабілітаційних послуг, низький рівень забезпечення потреб, громіздку малоефективну мережу закладів, здійснення інтервенцій без доказової бази їх ефективності, відсутність послуг на рівні громад та відсутність довготривалого сталого підходу до реабілітації (континууму послуг).

До позитивних змін, які відбулися нещодавно можна зазначити прийняття у 2021 році закону Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я (Відомості Верховної ради, 2021, № 8, ст. 59)[8, с.51].

Цей закон запроваджує декілька важливих змін у національне правове поле:

1. Вводить нове поняття "особа з обмеженнями повсякденного функціонування", а також змінює визначення "особа з інвалідністю", зводячи останнє фактично до офіційного статусу.

2. Вводить визначення, принципи функціонування, завдання мультидисциплінарної команди.

3. Запроваджує перелік фахівців з реабілітації, в тому числі нового для України спеціаліста – терапевта мови і мовлення.

4. Декларує впровадження біопсихосоціальної моделі, тобто моделі, яка враховує не лише біологічні чинники інвалідності, але і психологічні та соціальні фактори.

5. Запроваджує телереабілітацію (можливість надання реабілітаційних послуг за допомогою дистанційних засобів зв'язку).

6. Надання реабілітаційних послуг на всіх рівнях медичної допомоги, у тому числі первинному.

10. Закріплює модель Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я.

11. Передбачає координацію і обмін інформацією між eHealth (медичні послуги) та eSocial (соціальні послуги).

Всі ці зміни, в цілому, є позитивними і відповідають сучасним міжнародним тенденціям.

Отже, можна зазначити, що українська система медико-соціальної реабілітації осіб з обмеженими можливостями потребує значної перебудови з використанням передового досвіду розвинених країн світу, чіткої соціальної спрямованості, правового узгодження, наукового обґрунтування реабілітації, створення високоякісних програм підготовки професійних кадрів, підвищення професійної кваліфікації працівників, організації та проведення науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів та майстер-класів, створення інформаційно-просвітницьких програм для населення, всебічної підтримки держави та територіальних громад. Важливим є те, що суспільству необхідно пояснити вигоди реабілітації, привести до усвідомлення адекватної реабілітації, як невід'ємного права людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беляєва Н.М., Шевчук В.І., Яворовенко О.Б. Медична реабілітація інвалідів за рубежом: Посібник. Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2014. 96 с.
2. Біла книга з Фізичної та Реабілітаційної Медицини (ФРМ) в Європі // Український журнал фізичної та реабілітаційної медицини. 2008. № 2 (02). 206 с.
3. Війна в Україні: як вона вплине на здоров'я українців у довгостроковій перспективі. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/vijna-v-ukrajini-jaka-vona-vpliv-na-zdorovja-ukrajintsiv-u-dovhostrokovij-perspektivi.html> (дата звернення 10.11.2022)
4. Всесвітня організація охорони здоров'я: Реабілітація. URL: <https://www.who.int/fact-sheets/detail/rehabilitation> (дата звернення 10.11.2022)
5. Герцик А.М. До питання тлумачення основних термінів галузі фізичної реабілітації: фізичний реабілітолог чи фізичний терапевт // Бюлетень Української Асоціації фахівців фізичної реабілітації. 2010. №3. С. 1-4
6. Голяченко А.О., Мисула І.Р., Бакалюк Т.Г., Сидлярук Н.І., Мисула Ю.І., Мисула М.С., Завіднюк Ю.В. Система реабілітації в Україні та шляхи її вдосконалення // Здобутки клінічної і експериментальної медицини. 2019. №3. 187 с.
7. Громадське здоров'я та війна в Україні: порівнюючи 2015-16 та 2012-13 роки. URL: <https://voxukraine.org/gromadske-zdorovya-ta-vijna-v-ukrayini-rozivnyuyuchy-2015-16-ta-2012-13-roky/> (дата звернення 10.11.2022)
8. Кириченко Н. Реабілітаційні послуги: які вони нині в Україні та світі, і чи змінить ситуацію новий законопроект. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2020/08/5/241868/> (дата звернення 10.11.2022)

9. Міжнародна організація праці: Постанова про оновлення Міжнародного стандартного класифікатора професій. URL: <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/docs/resol08.pdf>
10. Реабілітаційні послуги: які вони нині в Україні та світі, і чи змінить ситуацію новий законопроект. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2020/08/5/241868/> (дата звернення 10.11.2022)

УДК 159.96

ОСОБЛИВОСТІ ТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСУ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Яна Якимова,

здобувачка освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю «Психологія» Рівненського інституту Університету «Україна»

Науковий керівник: Назарець Л.М.,
кандидат психологічних наук, доцент,
Рівненський інститут Університету «Україна»

Військовий конфлікт на території нашої країни, зростаюча тенденція кризових явищ у суспільно-політичних та економічних процесах чинять специфічний вплив на психічне функціонування людей. Травматичні стреси, обумовлені цими чинниками, також мають значні негативні наслідки для дітей та підлітків із порушеннями психофізичного розвитку. Згадані події суттєво порушують базове відчуття безпеки особистості дитини та можуть призвести до розвитку хворобливих станів у вигляді травматичного і посттравматичного стресу, інших невротичних і психічних розладів.

Ключові слова: стрес; посттравматичний стресовий розлад; травматичний стрес; психологічний стрес.

Травматичний стрес вважається нормальною реакцією на ненормальні обставини (події, що виходять за рамки звичайного життєвого досвіду людини).

Діти старшого дошкільного і молодшого шкільного віку відображають у грі все, що відбувається навколо. Гра для них – це можливість впоратися із ситуацією, яка вже трапилася чи відбувається зараз. Тому вони відображають у рольових іграх війну, переселення, переховування у бомбосховищах, гру у військових, медиків, волонтерів тощо. У таких випадках не треба хвилюватися (якщо це не загрожує здоров'ю та життю дитини). Це нормальна реакція дітей на незвичайні ситуації.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) виникає як відкладена та/або затяжна реакція на стресову подію чи ситуацію (короткочасну або тривалу) надзвичайно загрозливого чи катастрофічного характеру. За даними ВООЗ, близько 80 % постраждалих в екстремальних ситуаціях людей успішно справляються з травматичним стресом і лише у 20 % його прояви трансформуються у посттравматичний стресовий розлад як хворобу, в якій проявляються фізіологічні та психологічні симптоми.

Одним з перших термін «стрес» вжив У. Кеннон ще в 1914 році в дослідженнях фізіології емоцій (Тарабріна Н. В., 2009). У своїх наступних працях він запропонував концепцію рівня критичного стресу, що визначається як здатність до впливу виникаючої напруги на механізми гомеостазу, і ввів в обіг такі

терміни, як «постійний стрес» і «змінний стрес» (Кеннон У., 1927). Проте широка наукова громадськість познайомилася з поняттям стресу багато в чому завдяки роботам Г. Сельє. Більш того, багато вітчизняних і зарубіжних вчених у своїх роботах стверджують, що вперше термін «стрес» у своїх публікаціях використовував саме він. Сам Сельє в ролі своїх попередників називає як вищезгаданого Уолтера Кеннона, який розробив теорію гомеостазу, так і ще одного дослідника - Клода Бернара. К. Бернар в своїх роботах відзначав, що відносна постійність внутрішнього середовища живого організму є найважливішою умовою підтримки його життєздатності.

Згідно з визначенням Г. Сельє «стрес є, по суті, фізіологічною відповіддю і повинен бути визначений як сума всіх неспецифічних змін, викликаних функціонуванням або пошкодженням» (Сельє Г., 1960, 1992). Концепція Сельє свого часу послужила потужним стимулом для досліджень у багатьох галузях медицини, біології. Вона широко використовувалася в психосоматиці, психоендокринології, психофізіології і навіть у фізіології рослин.

Сьогодні «стрес» - це широко використовуваний термін, який трактується абсолютно по-різному. Найбільш часто ми можемо зустріти в сучасній психологічній літературі терміни «стрес», «емоційний стрес», «психологічний стрес», «травматичний стрес». Термін «емоційний стрес» став використовуватися в кінці 60-х років минулого століття (Гагагиз В. 8., 1969). Під емоційним стресом розуміють первинні емоційні психічні реакції, що виникають при критичних психологічних впливах; емоційно-психічні симптоми, породжені тілесними ушкодженнями; афективні реакції, що супроводжують стрес і ведуть до несприятливих змін в організмі людини (Китаєв-Смик Л. А., 2009).

Диференціюючим критерієм психологічного стресу є фактор соціальності в походженні стресу (Анохін П. К., 1975; Судаков К. В. 1997, Малкіна-Пих І. Г., 2008; Моляко В. А., 1992). Причому стресові реакції на соціальні труднощі - це не стільки наслідок останніх, скільки інтегративна відповідь на їх когнітивну оцінку і емоційне збудження (Андрющенко А. В., 2000; Тарабріна Н. В., 2009).

Буває так, що замість мобілізації організму на подолання труднощів стрес може стати причиною серйозних розладів (Ісаєв Д. М., 1996), викликати важку психічну травму.

Само поняття «травма» було запозичене з хірургічної медицини, де означає «шок зі зломом». У психологію воно було введене З. Фредом, який розглядав психічну травму як «результат прориву у психічному стимульному бар'єрі» (Осухова Н., 2006).

У сучасному психоаналітичному співтоваристві поняття травми операціоналізується за допомогою таких категорій (J. Sandler et al., 1991):

1) Наявність зовнішньої події, що суб'єктивно переживається індивідом як травматична;

2) Психопатологічні наслідки травматичної події, що виникають негайно, а також відстрочені, що включають обмеження функціонування Его, порушення об'єктних відносин, психосоматичні розлади, афективні порушення тощо;

3) Посилення схильності до майбутньої травматизації внаслідок пережитої травматичної події;

4) Травма як причина будь-якої психопатології, і отже фокус психотерапевтичної техніки.

Як відомо, Фрейдом була запропонована «енергетична» концепція психічної травми, що трактувалася як вплив надмірної сили стимулу, що пробиває стимульний бар'єр. У даний час «енергетичне» розуміння травми все частіше замінюється на «інформаційне»; поняття «інформація» позначає як когнітивні, так і емоційні переживання і елементи сприйняття, що мають зовнішню і/або внутрішню природу (Norowitz M., 1986; Lazarus R., 1966). Даний підхід передбачає, що інформаційне перевантаження повергає людину в стан постійного стресу до тих пір, поки інформація не пройде відповідну переробку. При цьому інформація, піддана впливу психологічних захисних механізмів, нав'язливим чином відтворюється в пам'яті (флешбекі); емоції, яким у постстресових станах належить важлива роль, є по суті реакцією на когнітивний конфлікт і одночасно мотивами захисної, контролюючої і совладаючої поведінки.

Внаслідок травматичного досвіду в індивіда актуалізується конфлікт між старим і новим образами «Я», який породжує сильні негативні емоції; щоб позбутися них, людина намагається перестати думати про травму та її реальні і можливі наслідки, в результаті чого травматичні сприйняття виявляються недостатньо переробленими. Тим не менш вся інформація зберігається в пам'яті, причому в досить активному стані, викликаючи мимовільні спогади. Проте як тільки переробка цієї інформації буде завершена уявлення про травматичному події стираються з активної пам'яті (Norowitz M., 1986; Norowitz M., Becker S., 1972).

У концепції психічної травми Р. Яноф-Бульман, що належить до когнітивістського напрямку, передбачається, що основою внутрішнього світу людини є базисні переконання щодо суті зовнішнього світу. Згідно з даною теорією, більшість людей конструюють власний досвід через призму внутрішніх переконань (Janoff-Bulman R., 1998):

- а) про доброзичливість навколишнього світу;
- б) про його справедливість;
- в) про цінність і значущість власного Я.

Результати її досліджень показали, що базисні переконання значуще розрізняються по вибірках респондентів «з травмою» і «без травми» в анамнезі, причому травмуючі події по-різному впливають на різні переконання.

Становлення базисних переконань відбувається в ранньому дитинстві через взаємодію із значущим дорослим. Перші враження дитини про світ і про себе складаються ще на довербальному рівні. Спираючись на теорію об'єктних відносин, Яноф-Бульман стверджує, що найбільш важливим моментом у становленні базисних переконань є реакція дорослого на крик дитини. Вже у віці близько семи місяців дитина починає структурувати власний досвід, створюючи глибинні переконання про доброзичливість, справедливість навколишнього світу, а також про власне Я як гідне любові і турботи.

Базисні переконання забезпечують дитину почуттям захищеності і довіри до світу, а в подальшому - відчуттям власної невразливості. Імплицитні концепції більшості дорослих здорових людей приблизно такі: «У цьому світі гарного набагато більше, ніж поганого. Якщо щось погане і трапляється, то це буває, в основному, з тими людьми, які роблять щось не так. Я хороша людина, отже, я

можу відчувати себе захищеною від бід. Нічого поганого зі мною не може трапитися». Мова йде про так звані позитивні ілюзії (ілюзія невразливості, ілюзія контролю, нереалістичний оптимізм), виявлені у дослідженнях Тейлора (Taylor S. E., 1983), який показав, що добре адаптованим людям властиво переоцінювати ймовірність виникнення позитивних ситуацій в житті і недооцінювати ймовірність негативних. Дане твердження легко підтверджується тим, що дуже часто з вуст жертв психічних травм можна почути зізнання: «Я ніколи не міг подумати, що це може статися зі мною».

Базисні переконання, що стосуються позитивного Я-образу, доброзичливості навколишнього світу і справедливих відносин між Я і навколишнім світом, найбільш сильно піддаються впливу психічної травми. Відразу індивід стикається з жахом, що породжується навколишнім світом, а також з власною вразливістю і безпорадністю. Тут Яноф-Бульман проводить аналогію з теорією Т. Куна про структуру наукових революцій. Подібно до того, як чільна на даний момент в науці теорія знаходить множинні підтвердження емпіричними даними, базисні переконання, існуючі в індивіда у відносно сприятливій

життєвій ситуації, підкріплюються реальними подіями. У певний момент в науці відбувається революція (зміна парадигми), - у цей період раптом починають з'являтися факти, які не вкладаються в рамк існуючої теорії, - відбувається «вибух», стара теорія валиться і на її місці виникає нова. За подібною схемою відбувається руйнування базисних переконань: впевненість у власній захищеності та невразливості, що існувала раніше, виявляється ілюзією, та особистість провалюється у стан дезінтеграції (Janoff-Bulman R., 1998).

У разі успішного подолання травми базисні переконання якісно відрізняються від «дотравматичних». Їх відновлення відбувається не повністю, а лише до певного рівня, на якому людина вільна від ілюзії невразливості. Картина світу індивіда, що пережив психічну травму і успішно порастає з нею, приблизно така: «Світ доброзичливий і справедливий до мене. Я маю право вибору. Але так буває не завжди». Індивід починає сприймати дійсність у формі, максимально наближеної до реальної, по-новому оцінюючи власне життя і навколишній світ (Калмикова С. С., Падун М. А., 2002; Janoff-Bulman R., 1998).

Виділяють такі характеристики травми, здатної викликати травматичний стрес (Ромек В. Г. та ін., 2004):

1. Подія, що відбулася, усвідомлюється, тобто людина знає, що з нею сталося і із-за чого у неї погіршився психологічний стан.
2. Ця подія обумовлена зовнішніми причинами.
3. Пережите руйнує звичний спосіб життя.
4. Подія, що відбулася, викликає жах і відчуття безпорадності, безсилля щонебудь зробити або вжити.

Високий рівень вираженості травматичного стресу являє собою психологічну картину посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

У своїй фундаментальній праці з психології посттравматичного стресу Н. В. Тарабріна висуває положення про те, що основою для визначення змісту терміна «посттравматичний стрес» є критерій наявності в біографії індивіда травматичної події, пов'язаної із загрозою життю, і супроводжується переживанням негативних емоцій, інтенсивного страху, жаху, почуття безвиході,

тобто пережитого травматичного стресу, одним з наслідків якого і є посттравматичний стрес (Тарабріна Н. В., 2009).

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що при роботі з травмою найважливішу роль відіграє виявлення травматичної події або ситуації.

Травматична ситуація - це такі екстремальні критичні події, які мають потужний негативний вплив, ситуації загрози, що вимагають від індивіда екстраординарних зусиль з подолання наслідків впливу.

Травматичні ситуації можуть бути або нетривалими (від декількох хвилин до декількох годин), але надзвичайно потужними за силою впливу, або тривалими, або регулярно повторюваними. Прикладами ситуацій першого типу можуть виступати сексуальне насильство, природні катастрофи, ДТП. До ситуацій другого типу належать повторюване фізичне або сексуальне насильство, бойові дії, тривалий полон.

До виникнення типових симптомів ПТСР можуть призвести як нетривалі, короткочасні травматичні події, ситуації, так і події, пов'язані з постійним або повторюваним впливом травматичного стресора (Тарабріна Н. В., 2001).

Отже, з усього вищесказаного можемо зробити висновки: що зазначена проблема є актуальною для корекційної педагогіки та психології. ТС визначається, як певний симптомокомплекс, який виникає в результаті одиничної або повторюваної психотравмуючої події до переліку яких входить і перебування в зоні військових (наближених до військових) дій та внутрішнє переселення. Чинником формування ТС є відстрочена або затяжна реакція організму на стресову подію або ситуацію, яка є короткочасною або тривалою у часі та має суб'єктивний характер загрози або катастрофи. Травматичний досвід - це психологічно незавершене явище, яке має тенденцію постійної актуальності та поглиблення проявів симптомокомплексу. Поряд із класичним травмофокусованим підходом до розуміння ПТСР, формується новий науковий підхід резилієнсу та копінг-поведінки. Копінг-поведінка - це індивідуальний стиль діяльності особистості в скрутній життєвій ситуації, що реалізується за допомогою використання різних копінг-стратегій на основі особистісних ресурсів та ресурсів середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.
2. Посттравматичний стресовий розлад: посібник / Венгер О. П., Ястремська С. О., Рега Н. І. та ін. Тернопіль : ТДМУ, 2016. 264 с.
3. Романчук О. Психотравма та спричинені нею розлади: прояви, наслідки й сучасні підходи до терапії. *НЕЙРОNEWS*. 2012.
4. Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу: монографія / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос [та ін.] ; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. 178 с.

УДК 159.9.072:[159.942.5-057.875:355.01

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ РІВНЯ СИТУАТИВНОЇ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ

Людмила Суховірська,

кандидат педагогічних наук
доцент кафедри медичної фізики та
інформаційних технологій, декан
медичного факультету № 2,
Донецький національний медичний
університет,

Інна Бреус,

здобувачка вищої освіти,
Донецький національний медичний
університет

В роботі розглянуто поняття ситуативної тривожності, що викликана воєнними діями. Представлено дослідження динаміки рівня тривожності у студентів за допомогою теста Спілбергера-Ханіна з часовим інтервалом 6 місяців; продемонстровано адаптаційні можливості організму та проаналізований механізм їхнього розвитку.

Ключові слова: *тест Спілбергера-Ханіна, ситуативна тривожність, рівень тривожності, воєнні дії, студенти.*

Актуальність: в період ведення бойових дій змінюється психологічний стан кожної людини. Звичайно, рівень тривожності буде залежати як від індивідуальних особливостей організму людини, так і від географічного місцезнаходження під час бойових дій.

Мета дослідження: дослідити динаміку рівня тривожності у студентів за допомогою теста Спілбергера-Ханіна з часовим інтервалом 6 місяців.

Дослідження:

24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан на території України. Війна почалася всередині кожного: фізична на лінії фронту, поза ним – психологічна. Населення України зіткнулося з чимось жахливим і неочікуваним, люди спочатку відчували шок, діяли автоматично, по програмі виживання, переживали емоційне хвилювання у ситуації невизначеної загрози, в очікуванні якоїсь події, яка призведе до несприятливого її завершення. Максимально зріс рівень тривоги. Занепокоєння, нервозність стали основною емоційною реакцією на екстремальну, стресову ситуацію різною за інтенсивністю та динамікою у часі [2].

Дані події спонукали нас до проведення психологічного дослідження. Ми обстежили 20 студентів Донецького національного медичного університету. Для визначення рівня тривожності використовували тест Спілбергера-Ханіна. Методика була розроблена в 1970 році Спілбергером, а пізніше у 1976 році адаптована Ханіним, тому і отримала назву «Тест Спілбергера-Ханіна». Дослідження проводили з часовим інтервалом 6 місяців (березень 2022 р. та

вересень 2022р.). Тест Спілбергера-Ханіна (Таблиця 1) належить до методик, за допомогою яких досліджують психологічний феномен тривожності. Цей тест є одним із методів оцінки психологічного рівня тривожності. Тест складається з 20 тверджень, що виявляють рівень ситуативної і реактивної тривожності і з 20 тверджень для визначення тривожності як диспозиції.

Таблиця 1 – Тест Спілбергера-Ханіна [2]

	Ситуація	Ні, це не так	Напевно, так	Вірно	Дійсно вірно
1	Я спокійний	1	2	3	4
2	Мені нічого не загрожує	1	2	3	4
3	Я почуваю себе напружено	1	2	3	4
4	Я відчуваю жаль	1	2	3	4
5	Я почуваю себе вільно	1	2	3	4
6	Я розчарований	1	2	3	4
7	Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8	Я відчуваю себе відпочившим	1	2	3	4
9	Я стурбований	1	2	3	4
10	Я маю відчуття внутрішнього задоволення	1	2	3	4
11	Я впевнений у собі	1	2	3	4
12	Я нервую	1	2	3	4
13	Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14	Я напружений	1	2	3	4
15	Я не відчуваю скованості	1	2	3	4
16	Я задоволений	1	2	3	4
17	Я заклопотаний	1	2	3	4
18	Я надто збуджений і мені не по собі	1	2	3	4
19	Мені радісно	1	2	3	4
20	Мені приємно	1	2	3	4

Показник ситуативної (реактивної) тривожності розраховується за формулою:

$$PT = \sum_1 - \sum_2 + 35,$$

де \sum_1 - сума закреслених цифр по пунктах 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18;

\sum_2 - сума закреслених цифр по пунктах 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20.

Якщо показник PT не більше 30 - досліджуваний в цей момент має низький рівень тривожності. Коли ж показник PT знаходиться в межах від 31 до 45 - це вказує на помірний рівень тривожності. Показник від 46 і вище - рівень тривожності високий. Дуже високий рівень (більше 46) на пряму пов'язаний з наявністю невротичного стану, з вираженою емоційною лабільністю і високим ризиком розвитку психосоматичних захворювань. Низький рівень тривожності (менше 12) - вказує на депресивні стани, а реактивність, низьку вмотивованість. Проте інколи дуже низький рівень тривожності за результатами тесту є наслідком

бажання досліджуваного з високим рівнем тривожності покращити показники тесту і приховати справжній результат [3].

Таблиця 2 – Результати дослідження

№ п/п	Стать	Березень 2022		Вересень 2022	
		$\sum_1 - \sum_2 + 35$	РТ	$\sum_1 - \sum_2 + 35$	РТ
1	жіноча	53	високий	47	високий
2	чоловіча	45	помірний	33	помірний
3	жіноча	47	високий	32	помірний
4	жіноча	53	високий	48	високий
5	чоловіча	46	високий	32	помірний
6	жіноча	49	високий	35	помірний
7	чоловіча	43	помірний	36	помірний
8	жіноча	48	високий	35	помірний
9	жіноча	52	високий	40	помірний
10	чоловіча	51	високий	34	помірний
11	жіноча	42	помірний	25	низький
12	чоловіча	47	високий	31	помірний
13	жіноча	51	високий	34	помірний
14	жіноча	53	високий	46	високий
15	чоловіча	48	високий	34	помірний
16	чоловіча	45	помірний	27	низький
17	чоловіча	42	помірний	27	низький
18	чоловіча	51	високий	33	помірний
19	чоловіча	44	помірний	28	низький
20	жіноча	49	високий	32	помірний
Середній показник		47,95		34,45	

Результати повторного тестування вказують на зниження рівня тривожності на 29 % в порівнянні з вихідними показниками.

Середній показник тривожності в 1 опитуванні склав 47,95 (100 %)

Середній показник тривожності в 2 опитуванні – 34,45 (71%) (Таблиця 2).

Висновок: рівень тривожності студентів знизився в середньому на 29 % в даній досліджуваній групі, причому в 3 обстежених (15 %) він залишився високим, в 13 обстежених (65 %) – помірним, і лише в 4 обстежених (20 %) він став низьким. Це вказує на наявність адаптаційних можливостей організму людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія практичної психології. Шкала самооцінки (тест Ч.Д. Спілбергера, Ю.Л. Ханіна). URL: <http://surl.li/dovhs>
2. Питання тривожності в соціально-педагогічній та психологічній літературі. URL: <http://www.educationua.net/silovs-695-1.html>
3. Шкала тривоги Спілбергера (STAI). URL: <http://surl.li/dovhq>

УДК: 614:885

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКИ НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Ірина Ткаченко,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри права та соціально-
економічних відносин
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини,

Дар'я Шевченко,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Право» Центральноукраїнського
інституту розвитку людини

У статті окреслені основні принципи домедичної допомоги постраждалим під час воєнного стану, та розглянуті питання, що стосуються алгоритмів надання домедичної допомоги, медичного оснащення, яке використовується на домедичному етапі та подано базові поняття з організації надання медичної допомоги в Україні. У процесі дослідження було виявлено, що від правильності надання домедичної допомоги залежить життя людини, яке є найвищою соціальною цінністю.

Ключові слова: домедична допомога, суспільство, війна, бойові дії, воєнний стан.

Постановка проблеми. Надання домедичної допомоги на полі бою є основною запорукою врятування життя пораненому. Перша домедична допомога має важливе значення для порятунку життя і відновлення здоров'я людини. Як правило, тільки своєчасне проведення найпростіших маніпуляцій на місці може врятувати життя потерпілому і запобігти розвитку важких ускладнень. Аналіз причин загибелі солдатів під час ведення бойових дій вказує на те, що значну їх частину можна було б врятувати при своєчасному та якісному наданні домедичної допомоги.

Надання домедичної допомоги на полі бою є основною запорукою врятування життя пораненому. Аналіз причин загибелі військовослужбовців під час ведення бойових дій вказує на те, що значну їх частину можна було б врятувати при своєчасному та якісному наданні домедичної допомоги.

Надання домедичної допомоги на полі бою є основною запорукою врятування життя пораненому.

Аналіз причин загибелі військовослужбовців під час ведення бойових дій вказує на те, що значну їх частину можна було б врятувати при своєчасному та якісному наданні домедичної допомоги.

Мета роботи – дослідити теоретико-методологічні аспекти надання домедичної допомоги під час воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти теми дослідження знайшли своє відображення у дослідженнях В. Д. Юрченка, В. О. Крилюка, А. А.

Гудима, Т. К. Середняка, В. С. Тарасюка, М. В. Матвійчука, І. В. Паламара, Н. Д. Корольова, Г. Б. Кучанської, Н. О. Новицького.

Виклад основного матеріалу.

Домедична допомога – сукупність простих, цілеспрямованих медичних заходів, які виконуються на місці ураження або поблизу нього в порядку само або взаємодопомоги особами з використанням табельних або підручних медичних засобів, з метою усунення подальшого впливу вражаючого чинника, порятунку життя постраждалих, попередження тяжких ускладнень.

Основною метою домедичної допомоги є врятування життя постраждалого, усунути вплив вражаючого чинника, який продовжує діяти, та швидка евакуація із зони бойових дій.

Під час військових операцій приблизно у 80% випадків смерть настає протягом перших 30 хвилин після отримання поранення, коли часто єдина доступна медична допомога – це самопомога або допомога товариша (взаємодопомога). Щоб врятувати якомога більше поранених та запобігти негативним наслідкам, медичну допомогу слід надавати негайно і в необхідному об'ємі. Після травматичних поранень смерть настає в результаті крововтрати, яка призводить до гіповолемічного шоку, низького об'єму циркулюючої крові та поліорганної недостатності.

У військовій медицині є ключове поняття «золота година» для надання лікарської допомоги пораненим на полі бою: якщо протягом першої години після поранення буде надана повноцінна домедична допомога, це врятує життя 90% поранених військовослужбовців. Затримка в наданні допомоги тільки на дві години призводить до того, що число тих, що виживуть після поранення, стрімко падає до 10%.

Домедична допомога – невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на полі бою санітарними інструкторами.

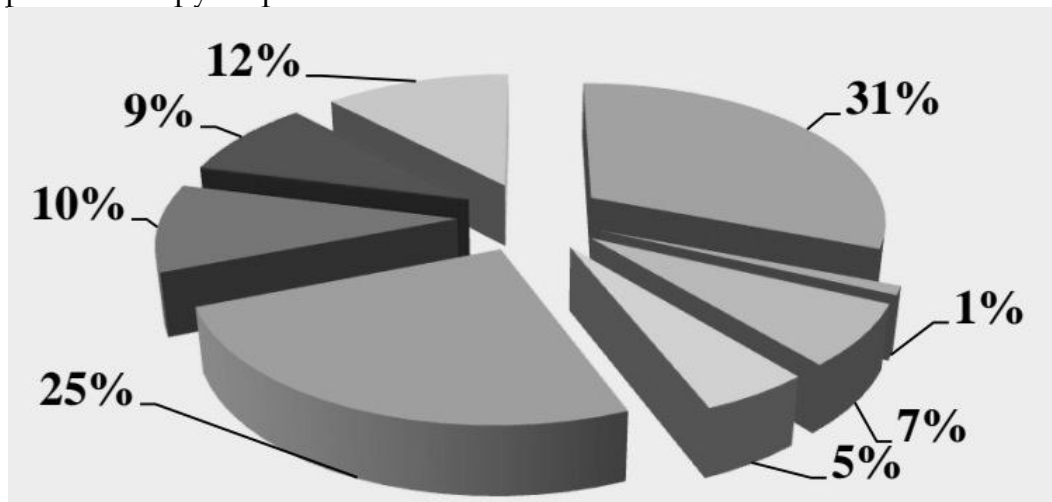

Рис. 1. Основні причини смертності на полі бою

Як бачимо з наведеного, найбільш частою причиною смерті на полі бою є 31% – проникаюче поранення голови; 25% – тяжке поранення чи травма тулубу,

що не підлягає лікуванню за допомогою хірургічного втручання; 10% – травма, що потенційно підлягає лікуванню за допомогою хірургічного втручання; 9% – крововтрата із ран після відриву кінцівок; 7% – тяжка політравма, отримана внаслідок вибуху; 5% – напружений пневмоторакс; 1% – проблеми з прохідністю дихальних шляхів; 12% інші ускладнення і тяжкі травми. Близько 5% – смертей трапляються під час евакуації з поля бою до медичних закладів і пов'язані переважно з рановими інфекціями і ускладненнями від шоку. Фахівцями доведено, що з усіх потенційно можливих причин смерті, близько 90% з них можна уникнути простим застосуванням джгута при кровотечі з кінцівок, відновлення прохідності дихальних шляхів та швидкого лікування напруженого пневмотораксу [4, с .10]

Тактична медицина – це надання медичної допомоги власне під час військових дій, враховуючи загрозу бойових дій чи обстрілу. Тактична медицина враховує той факт, що місце і обставини, в яких надається допомога під час бойових дій, принципово відмінні від лікарень, салону карети швидкої допомоги або, навіть, тротуару серед міста [2] .

Виділяють три етапи надання допомоги пораненим у військово-польових умовах:

1. Допомога в «червоній зоні» (під обстрілом).
2. Допомога в «жовтій зоні» (в укритті).
3. Допомога в «зеленій зоні» (під час евакуації) [3, с. 9].

Перший етап – при наданні допомоги в «червоній зоні» ви знаходитесь під вогнем супротивника, що значно обмежує допомогу, яку ви можете надати. Допомога переважно складається з використання джгута для зупинки небезпечної для життя кровотечі з ран в області кінцівок і якнайшвидшого переміщення потерпілих у безпечне місце.

В умовах бою бути бійцем-рятувальником – це ваша вторинна місія. Основна функція – виконати первинну місію. Першим пріоритетом на полі бою для вас є вести вогонь у відповідь і вбивати ворогів. Ви можете надавати допомогу пораненим солдатам, тільки якщо це не заважатиме виконанню вашої первинної місії.

Цілі під час надання допомоги пораненим в зоні обстрілу :

1. Виконати бойове завдання;
2. Запобігти більшій кількості жертв (дбати про безпеку власну та інших бійців);
3. Зберегти життя пораненого.

Такий підхід базується на наступних важливих принципах:

– лише необхідне втручання у кожний конкретний період процесу надання допомоги;

– необхідне медичне втручання, застосоване у неправильний період під час бойових дій, може привести до додаткових жертв.

Після звершення етапу надання медичної допомоги в умовах обстріла надавайте медичну допомогу в «зоні укриття» – у військово-польових умовах.

Другий етап – надання медичної допомоги у військово-польових умовах в жовтій зоні.

Почніть етап надання медичної допомоги у військово-польових умовах після того, як ви і поранений більше не знаходитесь під прямим вогнем

противника. На цьому етапі у вас є більше часу для надання допомоги. Однак бойова обстановка може змінитися, і ви можете опинитися знову в умовах обстрілу. При наданні медичної допомоги у військов-польових умовах медичне обладнання та матеріали часто обмежені тими, які були принесені на поле бою бійцем-рятувальником або окремими солдатами. Проте, процес і процедури при наданні медичної допомоги у військово-польових умовах після завершення етапу надання медичної допомоги в умовах обстрілу коротко описані нижче.

1. Оцініть стан пораненого застосовуючи правило С-А-В-С (Критична кровотеча – Дихальні шляхи – Дихання – Циркуляція) і надавайте пораненому необхідну допомогу.

2. Огляньте пораненого на наявність небезпечних для життя кровотеч.

3. Зробіть необхідні заходи для відновлення прохідності дихальних шляхів, включаючи введення носоглоткового повітроводу при необхідності.

4. Обробіть будь-які відкриті ушкодження грудної клітини. В разі напруженого пневмотораксу проведіть декомпресію.

5. Перевірте стан кровоспинного джгута, якщо він застосовувався. Якщо на етапі надання медичної допомоги в умовах обстрілу ви накладали пораненому джгут для зупинки кровотечі з ран кінцівок, перевірте кровотечу.

6. Огляньте пораненого на наявність незначних кровотеч.

7. Огляньте пораненого на предмет наявності будь-яких необроблених ран на кінцівках, які можуть бути небезпечні для життя, і обробіть їх.

8. Продовжуйте обробляти інші травми (накладення шин на переломи, перев'язка інших ран, опіків і т.д.).

9. Введіть знеболюючі та антибіотики з польової аптечки ІФАК. Використовуйте ІФАК пораненого. Не використовуйте вашу польову аптечку, так як вона може знадобитися вам самим.

10. Вживайте необхідних заходів для запобігання розвитку шокового стану або надайте допомогу при шоку, що вже розвинувся. За можливості встановіть внутрішньовенний доступ.

11. Передайте інформацію про медико-санітарну обстановку командиру підрозділу. При необхідності викличте військового парамедика (санітарного інструктора) з додатковими засобами. Повідомте командира підрозділу, якщо поранений не зможе продовжити виконання бойового завдання.

12. Слідкуйте за пораненим. Слідкуйте за рівнем свідомості (шкала AVPU) кожні 15 хвилин і диханням пораненого. Якщо він у свідомості розмовляйте з ним при можливості – підбадьорте, заспокойте, поясніть, що збираєтеся робити.

13. В разі необхідності підготуйте пораненого до евакуації. Запишіть дані клінічного огляду, відомості про виконані лікувальні заходи, а також зміни в стані потерпілого в спеціальній реєстраційній картці. Передайте дану інформацію разом з потерпілим на наступний рівень надання допомоги.

Третій етап – надання допомоги під час тактичної евакуації. При здійсненні евакуації допомога надається до надходження постраждалого в пункт збору або до медичної установи.

Розрізняють немедичну та медичну евакуацію.

1. Немедична евакуація потерпілого (CASEVAC) відноситься до переміщення потерпілих з використанням немедичного транспортного засобу

або літального апарату. Під час такої евакуації боєць-рятувальник може перебувати з потерпілим для надання йому допомоги під час транспортування.

2. Медична евакуація (MEDEVAC) відноситься до евакуації потерпілих з використанням спеціалізованого санітарного автомобіля або санітарного літака. На медичних транспортних засобах для евакуації (наземних і повітряних) присутній медичний персонал для надання потерпілим допомоги під час евакуації.

В обох випадках допомога надається по протоколу С-А-В-С! (Критична кровотеча – Дихальні шляхи, Дихання – Циркуляція) в послідовності та по правилам описаних для другого етапу.

Поранених слід оперативно переміщати на наступний рівень надання допомоги, інакше наявні цінні ресурси витратяться на підтримання пацієнтів, що перешкоджатиме іншим постраждалим отримати допомогу.[1]

Висновок. На сьогоднішній день домедична допомога відіграє важливу роль в житті людей та військовослужбовців. Знання основних принципів допомоги в екстремальних ситуаціях може врятувати чималу кількість людських життів. В зв'язку з російською агресією та військовим станом в Україні, кожна особа потрапляє в зону ризику, а отже не застрахована від можливих поранень. Навіть мінімальні знання можуть бути корисними для врятування життя. Після подій 2013–2014 рр. теперішнього в Україні значно зросло число осіб, які пройшли курси із надання першої допомоги та володіють навичками серцево-легеневої реанімації. Але навіть маючи відповідні знання, чимало з них зупиняться перед обличчям екстреної ситуації, побоюючись можливої кримінальної відповідальності, адже свідомість людини у першу чергу в будь-якій ситуації спрямована на власну безпеку. Особа, яка надавала першу допомогу, не несе цивільної, адміністративної або кримінальної відповідальності за завдання шкоди життю, здоров'ю або майну людини внаслідок надання їй першої базової допомоги, якщо така допомога надавалася відповідно до затверджених в установленому порядку стандартів її надання, за винятком випадків наявності у діях такої особи умислу або недбалості, а за завдання шкоди майну – лише за наявності її умислу. Набуття теоретичних знань і практичних навичок надання першої допомоги включається до стандартів середньої, професійно-технічної та вищої освіти в порядку, визначеному законодавством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Етапи надання допомоги пораненим в військово-польових умовах. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/10/taktychna-medyczyna-yak-diyaty-u-razi-poranen-travm-ta-nadavaty-pershu-dopomogu/>

2. Домедична допомога в умовах бойових дій і основні протоколи. URL: <https://medialt.clinic/blog/vazhlive-pitannya/domedichna-dopomoga-v-umovakh-bojovikh-dij-osnovni-protokoli>

3. Кікінчук В.В. Домедична підготовка : навч. посіб. / кол. авт.: –Харків : ХНУВС, 2021. – 176 с

4. Кирилюк О.В., Гур'єв С.О., Гудима А.А. та ін. Екстрена медична допомога травмованим на догоспітальному етапі: навчальний посібник. Київ. 2016. 400 с.

5. Богомолец О.В. Екстрена медична допомога (догоспітальні протоколи): посібник // за редакцією професора О.В. Богомолец, професора Г.Г. Роціна. К.: Юстон, 2016. 212 с.

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Дар'я Тупчієнко,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Фізична терапія, ерготерапія»,
Центральноукраїнський
інститут розвитку людини

Науковий керівник:

Наталія Седова,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
фізичної терапії, ерготерапії,
Центральноукраїнський
інститут розвитку людини

У статті розглянуто особливості впливу війни на здоров'я та життя людей, проаналізовано посттравматичний стресовий розлад, його симптоми, фази і як з ним боротись, з'ясовано, як впоратись з панікою та тривогою, як війна впливає на психіку дитини та як рекомендується поводити себе батькам.

***Ключові слова:** війна, посттравматичний стресовий розлад, паніка, тривога, ейфорія, апатія, провина.*

Постановка проблеми.

Війна проходить не лише по лінії фронту. Війна вже всередині кожного: на лінії фронту вона фізична, поза ним – вона психологічна. Настрій людей на війні не менш важливий, ніж справна зброя і техніка. Виникає питання: що відбувається з нами, як змінюються наш настрій під час війни, як це може вплинути на кожного з нас, як зменшити негативні наслідки.

Коли відбувається щось жахливе і неочікуване, люди спочатку відчувають шок, діють автоматично, по програмі виживання. Розум намагається перебирати варіанти майбутнього, щоб якимось підготуватися до нього – і не може цього зробити. Планування обмежене до декількох годин. Потім повертаються базові емоції, і після шоку можуть прийти, наприклад, відчай, жах, заперечення і так далі. Українці ж масово вирішили відчути сильну ейфорію від того, що ми вистояли ці перші години і дні й кинулися до бою. Це дуже добре, це показує силу нашого психічного ресурсу. Але ейфорія не може триматися весь час – це не економно для ресурсу психіки. Тому необхідно добре запам'ятати цю картинку і те, що коливання настрою – це нормально. Адже найстрашніше – не знати, що з тобою коїться і думати, що почуття страху буде тепер з тобою назавжди. Фахівці стверджують, що дуже довго боятися чи тривожитись не вигідно нашому організму, і він знайде, як впоратися з цими відчуттями.

Під час ейфорії всі відчули єднання, ніби ми стали на якийсь час одним організмом, одним тілом, кожен став іншому близьким родичем – так

відбувається, коли емоції синхронізуються. І тоді сили у людей мобілізувалися. Але треба знати, що так само може синхронізуватися і якась інша емоція, в тому числі і негативна.

Виклад основного матеріалу.

Війна в Україні докорінно порушила відчуття безпеки і призвела до стресу, психологічні наслідки якого можуть бути небезпечними для здорового майбутнього і дорослих, і дітей. Пережитий травмуючий досвід може стати причиною розвитку посттравматичного стресового розладу.

Посттравматичний стресовий розлад – це порушення психічного стану, що може розвинути після травматичної події. Близько 8% чоловіків та 20% жінок, які пережили травматичні події, мають ПТСР.

Посттравматичний стресовий розлад може розвинути у людей, які:

- втратили на війні рідних, друзів, побратимів;
- бачили вбитих;
- стріляли;
- перебували чи перебувають під обстрілами чи бомбардуваннями;
- непокоїлися через рідних чи друзів, які в небезпеці;
- почувалися залишеними, самотніми та зрадженими;
- стали свідком теракту;
- потрапили в полон чи в оточення.

Симптоми посттравматичного стресового розладу:

- постійні та неконтрольовані думки про травматичні події, сні про них;
- відчуття постійної небезпеки;
- надмірна збудженість;
- уникнення згадок про травму;
- панічні атаки: відчуття страху, поверхнєве дихання, нудота, прискорене серцебиття, біль у грудях;
- зловживання алкоголем, сигаретами чи наркотиками;
- негаразди в буденному житті;
- проблеми в стосунках, віддалення від партнера;
- суїцидальні думки.
- неспроможність висловлювати й проявляти емоції: плакати, радіти, співчувати.

Як і будь-який процес, ПТСР має відповідні фази проходження, і далеко не завжди він утворює незворотні порушення особистості, треба розуміти, що для того, щоб людина «позбулась» ПТСР, необхідно звернутися за допомогою до спеціалістів та не уникати цієї проблеми.

ПТСР проходить наступні фази:

1. Відчай – гостра тривога без ясного усвідомлення важливості того, що сталося.
2. Заперечення – безсоння, амнезія, заціпеніння, соматичні симптоми.
3. Нав'язливість – вибухові реакції, перепади настрою, хронічний стан гіперзбудливості із порушеннями сну.
4. Опрацювання – розуміння причин травми та горя.
5. Завершення – нові плани на майбутнє.

Перш за все, ПТСР – це розлад, який лікується. І після курсу лікування людина знову зможе жити буденним життям, проявляти емоції, відчувати радість і почувати себе захищеною. Лікування передбачає психотерапію та медикаментозну допомогу.

У разі появи симптомів ПТСР необхідно:

1. Звернутися до сімейного лікаря, психіатра або фахівця з психічного здоров'я.

2. Подбати про першочергові потреби: фізичну безпеку, наявність харчів, питної води тощо. Необхідно відновити режим сну, дати знати про свої потреби державним структурам та гуманітарним організаціям, щоб вони могли вчасно забезпечити людину необхідним.

3. Уникати вживання алкоголю та інших шкідливих речовин. Це не допоможе забути жахіття, проте є ризик, що розвинеться залежність.

4. Зв'язатися з близькими, друзями, родичами, дати їм знати, що ви живі, обговорити із ними свій досвід, поділитися переживаннями та почуттями. Якщо людина боїться, що її розповіді можуть травмувати інших, треба запитати в них, чи вони готові почути все, що відбувалося. Найімовірніше, буде ствердна відповідь.

5. Контактувати з іншими людьми, які пережили подібний досвід, наприклад, із сусідами. Ділитися з ними цими порадами.

6. Бути готовим до змін у психічному стані: після кількох днів полегшення може настати стан спустошення, виснаження, перевтоми. Це цілком природна реакція на надмірний стрес, у якому людина була весь цей час. Організму треба дати можливість відновитися.

7. Зупиняти почуття провини. Людина може відчувати злість та ненависть, огиду тощо. Усі негативні емоції, спрямовані на ворога й окупанта, є природними і мають право на існування. Те, що з нами зробили, заслуговує на ненависть і злість. Утім, якщо ви маєте почуття провини, варто його зупиняти. У тому, що з вами сталося, винен ворог. Саме на нього й треба спрямовувати почуття.

Швидкі способи самопомоги при ПТСР

Ці техніки можуть бути корисними як для особистого використання, так і під час роботи з людьми з ПТСР.

Техніка заземлення: вправа «тут і тепер»

Особі, яка страждає на ПТСР, потрібно переорієнтувати себе в просторі й часі, ставлячи собі деякі або всі з наступних питань:

1. Де я?
2. Який сьогодні день?
3. Яке сьогодні число?
4. Який сьогодні місяць?
5. Який рік?
6. Скільки мені років?
7. Яка зараз пора року?

Стабілізаційні вправи:

Антистресове дихання 4:8

Спробуйте дихати повільно. Вдих (рахуємо 1-2-3-4) – пауза (затримуємо дихання – на 1-2) – видих (рахуємо 1-2-3-4-5-6-7-8). Важливо, щоби видих був удвічі довшим. Робіть цю вправу не менше 10 разів. Уявляйте, що ви «видихаєте» напругу.

Інтелектуальне заземлення.

- Детально опишіть середовище навколо вас (Стіни білі. П'ять рожевих стільців, біля стіни дерев'яна книжкова полиця...).

- Опишіть ваші буденні заняття в деталях (наприклад, покрокове приготування страви...).

- Скажіть твердження безпеки: «Мене звати... Я в безпеці, я тут і тепер, не в минулому».

- Порахуйте до 10, 100, зворотний рахунок, можна співати або продекламувати вірш.

Фізична стабілізація.

- Пустіть прохолодну або теплу воду собі на руки.

- Поплескайте себе по плечах чи стегнах, порухайте великими пальцями стоп, потягніться, покрутіть головою, стисніть і розтисніть кулаки, випряміть пальці. Втисніть п'яти в підлогу і зверніть увагу, як вони напружились.

- Зверніть увагу на своє тіло (вага тіла на стільці, як тисне крісло на тіло...).

- Торкніться свого «заземлюючого» предмета (наприклад, стільця), після негативної реакції на щось.

Стабілізаційна техніка в уяві: вправа «Безпечне місце»

Уявіть місце, де вам добре й безпечно, спробуйте відчувати на дотик, де ви сидите, що бачите, який там запах, що приємного на смак ви відчуваєте, яка звучить музика.

В умовах військових дій наше тіло працює на максимальній потужності. Гормони стресу, задача яких мобілізувати тіло в критичній ситуації, також мають свій «термін придатності». Людина може спостерігати сильні коливання настрою від тривоги, злості, приливу оптимізму до повного спустошення і виснаження. Важливо усвідомити, що це абсолютно закономірні стани, які з часом змінюють один одного. З кожним із них можна і треба працювати.

Основні ознаки перевтоми:

- відчуття знесилення, неспроможність виконувати звичайні функції
- неухважність та погіршення концентрації
- погіршення пам'яті
- уповільнення процесів мислення, зменшення глибини та критичності мислення
- зниження цікавості до роботи
- підвищена дратівливість
- нервозність
- порушення сну
- перманентна сонливість
- підвищення тиску та частоти пульсу
- головний біль
- зниження апетиту
- емоційна спустошеність

Методи боротьби з перевтомою:

1. Повноцінний сон, який, за даними Міністерства охорони здоров'я, має складати для дорослих – не менше 7 годин на добу, для дітей та підлітків – 8-10 годин.
2. Обмеження інформаційного шуму. Відмовтесь від постійного оновлення стрічки новин, читайте їх за графіком, наприклад, по 15 хвилин вранці, в обід та ввечері. Довіряйте тільки перевіреним джерелам інформації.
3. Регулярне харчування.
4. Регулярне фізичне навантаження. Будь-яка регулярна фізична активність, навіть ходьба на місці чи розтяжка, додасть вам бадьорості. Прогулянка на свіжому повітрі буде кращою за тренування в приміщенні.
5. Наскільки це можливо, підтримуйте звичну рутину, звички, слідкуйте за особистою гігієною.
6. Зміна діяльності. Намагайтеся раціонально розподіляти час роботи й відпочинку, фізичну й розумову працю.
7. Визначення пріоритетів. Усвідомте, що ніхто не в змозі зробити все, то ж визначте 3–5 головних задач для себе на день і дозвольте собі не робити нічого додатково.
8. Доброзичливі взаємини з людьми, які є поруч: сім'я, робочий колектив, волонтерська спільнота чи військові побратими. Зберігайте зв'язок, регулярно дзвоніть або пишіть своїм родичам та близьким.
9. Фізичний контакт. Подихайте разом, потримайте одне одного за руку. Обніміться з близькими.
10. Оптимізм та почуття гумору. Жартуйте, гумор завжди підтримує, навіть за жорстких життєвих обставин.
11. Пам'ятайте, що залишатися живим і здоровим – це вже багато.
12. Не призначайте дат кінця війни. Ми всі хочемо закінчення, але якщо ваші прогнози не справдяться – вам буде дуже складно емоційно, і ви будете почувати безвихідь. То ж налаштуйтеся “грати в довгу”.
13. Згадайте, що є для вас дорогим та важливим, пригадайте, у чому сенс вашого життя. Будуйте плани на майбутнє, визначайте, що найбільш важливе для себе ви зробите, коли настане мир.
14. Професійна допомога. Зверніться за підтримкою до професійних психологів (контакти додаємо нижче). Якщо у вас відсутня можливість звернутись до професіонала – попросіть про допомогу своїх родичів та близьких.

Як впоратись з панікою та тривогою

Паніка – це напад тяжкого страху, тривоги та відчуття внутрішньої напруги. Паніка паралізує людину або ж навпаки, штовхає її на безрозсудні вчинки. Під час паніки спостерігаються протилежні реакції: одним хочеться бігти, іншим – навпаки, забитися в куток. Важливо пам'ятати, що саме в такому стані нас хоче бачити ворог, тому що у ньому ми найбільш вразливі, тому обов'язково потрібно вживати заходів, щоб відновити нормальний психічний стан.

Ключові симптоми паніки:

- серцебиття, прискорений пульс, пітливість;

- озноб, тремор;
- відчуття нестачі повітря, задишка;
- біль або дискомфорт у лівій половині грудної клітки;
- нудота, біль або "вузол" в животі, запаморочення;
- відчуття відчуження, нереальності світу;
- страх здійснити неконтрольований вчинок;
- гострий страх неминучої смерті;
- відчуття оніміння або поколювання в кінцівках;
- безсоння.

Методи боротьби з панікою:

- використовувати седативні дихальні техніки, наприклад, "3-7-8": 3 секунди на вдих, 7 – на затримання повітря і 8 секунд на видих;
- лягти та покласти руки на живіт, та робити глибокі вдихи та короткі видихи, контролюйте дихання;
- використовувати квадратне дихання (знайти у приміщенні щось квадратне (або уявити його). Зафіксувати погляд на одному з кутів і зробити глибокий вдих, затримати подих на 5 секунд і перевести погляд на інший кут видихаючи, так рухатися за квадратом; повторити кілька разів, це дозволить вирівняти дихання та опанувати паніку;
- "заземлитися"; стати або сісти на підлогу, відчуття ваги власного тіла та повільно дихати;
- повернутися до відчуття тіла; сконцентруватися на якомусь звуці, на запаху; за кермом сконцентруватися на тому, що тримають руки;
- робити самомасаж;
- напружитися; зайняти не зручну для позу і спробувати максимально напружити всі м'язи тіла, залишатися в такій позі якнайдовше;
- дати вихід емоціям; плакати, співати;
- використати різкі запахи – спирт, цитрусові тощо;
- вмитися холодною водою;
- не вживати алкоголь;
- приймати рослинні седативні препарати (валеріану, пустирник); не використовувати рецептурних препаратів без консультації лікаря.

Гострі приступи паніки та тривоги зазвичай змінюються почуттям апатії. Такі періоди можуть бути не тривалими, але вони також потребують пропрацювання. Важливо пам'ятати, що апатія – закономірний "хімічний" відкат після сплеску гормонів стресу.

Методи подолання апатії:

- виконувати будь-які прості дії та не намагатися їх аналізувати;
- дотримуватися щоденної рутини; регулярне харчування, гігієна, розминка;
- робити щось руками; наприклад, мити посуд, пакувати речі, плести сітку;
- планувати свої задачі на день;
- обмежити доступ інформації; читання новин треба обмежити до декількох коротких періодів на день
- залучати близьких та знайомих до спільної роботи [1].

Війна вже вплинула на психіку українських дітей. Страх смерті, переживання за своїх близьких, тривожність. Звісно, це все не мине безслідно і проявиться в дорослому житті. Про те, якими будуть покоління, що пережили

війну та що зараз можуть зробити дорослі, аби зменшити негативний вплив від подій.

«Війна, звичайно, впливає на психіку дитини. У першу чергу це відображається в тривожності. Наших дітей ніхто не готував до війни і як сприймати теперішні події. Діти постійно перебувають в напрузі через нерозуміння, чого чекати завтра. У них з'являються зриви, істерики, неслухняність, бійки з іншими дітьми. Другим важливим моментом є соціалізація. Наразі діти цього позбавлені, а їм необхідне спілкування з однолітками. Його відсутність чи недостатня кількість виражається у потребі бути почутим, відчутти свою значимість і проявляти самовираження. Багато дітей зараз покинули свої домівки і вимушено живуть на чужій території. Це, знову ж таки, сприймається як нерозуміння того, чому вони повинні покидати свої іграшки, своє минуле життя. З'явилися тривога, страх, нерозуміння, сум і незнання, як себе поводити. Багато дітей зараз бореться із депресією, не хочуть розмовляти, стали замикатись у собі, присутня агресивність, а в дітей підліткового віку проявляється це у вживанні алкоголю чи наркотиків. Тому, потрібно допомогти дітям з цим справитись» [2].

Щодо того, який вік найбільш вразливий до подій війни, психологиня зазначає, що на дітей у будь-якому віці війна залишить свій слід. Діти до року будуть боятись голосних звуків, у дітей до 5-ти років – проблеми з мочеспусканням вночі, до 8-9 років – страх смерті і нічні кошмари. Підлітки також вже мають страх смерті та страх за своїх близьких. У всіх дітей є ці симптоми, але хтось проявляє їх більше, а хтось менше.

Одним з найважливіших факторів, що допомагає дитині впоратися із стресом під час війни, є домашнє середовище. Варто зазначити, що всі діти, які особисто відчували військову агресію, мають психологічні проблеми. Найчастіше зустрічаються наступні:

- нервозність;
- тремор;
- нічні кошмари, безсоння, часті прокидання вночі;
- страхи, хвилювання, тривожність;
- страх смерті інших членів сім'ї;
- швидка і часта зміна настрою;
- ознаки горювання;
- напади гніву, агресії, дратівливості, імпульсивності;
- знижена концентрація уваги;
- депресія, апатія, плаксивість;
- істерики, вередування;
- відсутність бажання грати та спілкуватися з іншими дітьми.

Батьки мають знати, що такі прояви поведінки дитини є нормою в умовах війни. Проте важливо, щоб психологічний стан малечі відновлювався, а не погіршувався. Для цього батьки можуть особисто надати дитині необхідну психологічну підтримку. Ось як це можна зробити:

1. Обговорювання та заспокоювання. Деякі батьки не розмовляють з дитиною про війну, вважаючи, що так захищають її від стресу. Діти розуміють, що навколо багато небезпеки, про це вони чують з новин, розмов дорослих, явних хвилювань батьків. Якщо батьки не говорять з дитиною про військову агресію,

вона відчуває себе самотньою та стає більш вразливою до стресу. Тому говоріть про переживання малечі, її страхи та турботи.

2. Щоденні справи та гра. Щоб розвивати дитяче почуття безпеки, необхідно виконувати буденні справи, відновити нормальний розпорядок дня: готуйте обіди разом, наводьте лад в будинку, поливайте кімнатні рослини тощо. Також не забувайте, що гра має велике значення для дітей. Під час гри дитина відволікається, проявляє позитивні емоції, моделює життєві події тощо.

3. Доторки та фізичний комфорт. Ваша дитина має відчути вас фізично. Ваші доторки, обійми, погладжування створюють атмосферу захищеності, підтримки та єдності, що стає головним ресурсом для дитини в подолання стресів [3].

У психолога Наталії Братасюк у зону бойових дій поїхали чоловік і обидва сини, тож вона може уявити, які емоції нині переживають військовослужбовці. «Мені здається, їм морально легше, ніж нам тут. Бо якщо подія відбувається з вами, ви її проживаєте, а хвилюються більше ті, хто не бачить цей процес, а весь час переживає та очікує. Відомо, що чоловікам легше даються спартанські важкі умови, вони не так страждають від браку комфорту. Їм теж страшно – це зрозуміло, але вони зараз у тому стані, коли за страхом знаходять силу, – саме так вони стають безстрашними. Морально наші воїни себе почувають впевнено, бо знають, за що стоять. Це росіянам у нас морально некомфортно, а в наших хлопців з мотивацією все гаразд. Треба лише постійно їм нагадувати, що ми за їхніми спинами зробимо все, аби їх підтримати», – каже психологиня [4].

Під час війни люди відчувають напругу, тривогу та депресію. Потрібно вміти опанувати свої страхи, та знизити рівень стресу. За словами керівниці громадської організації «Асоціація професійного розвитку практичних психологів та психотерапевтів в Україні» Руслани Мороз, наукові дослідження свідчать про те, що більшість людей може самостійно, навіть без спеціальних професійних втручань кризових психологів слідкувати за тим, щоб бути в певному психоемоційному стані рівноваги, відновлювати свою саморегуляцію.

«Перш за все ми знаємо, що на наш психоемоційний стан впливають негативні новини. І якщо слідкувати за обсягом вживання цих новин, і знати вже межу за якою втрачається контроль, то треба ці новини дізнаватись в мінімальному обсязі», – пише Р. Мороз [1].

За словами Т. Іванової, необхідно пам'ятати про психологічну гігієну.

По-перше, обов'язково варто дозувати новини, тому що їх багато і звідусіль, зараз вони не надто приємні. Якщо постійно спостерігається негативний фон, наша психіка дуже швидко дестабілізується і привести її до адекватного стану важко. Тобто зранку можна почитати, побачити новини, трохи вдень, перед сном не читати новини. Дотримуйтеся офіційних повідомлень щодо повітряної тривоги, перебувайте в укриттях. Але більше, ніж пів години-година сумарно на добу в інформаційному просторі не перебувайте.

По-друге, не забуваємо про обов'язкові побутові справи. Паніка вмикається тоді, коли ми абсолютно не займаємося тим, до чого звикли. Тому перемикайтеся на ті справи, які робили до війни. Якщо ви маєте можливість працювати, намагайтеся працювати. Зрозуміло, що може бути не той емоційний фон, щоб повністю поринути в роботу, але намагайтеся виконувати свої функціональні обов'язки.

По-третє, якщо ви перебуваєте поруч із людьми зі слабкою психікою, із дітьми, які не можуть ще керувати своїми емоціями, то, як би вам не було страшно, переповнювала злість чи агресія, намагайтеся керувати своїми емоціями.

Намагайтеся розслаблятися через заняття хобі, те що зараз доступне: малювання, коли немає світломаскувального режиму, співи, прослуховування музики, фізичні вправи, зарядка, гімнастика, перегляд фільмів ваших улюблених жанрів. Це розвантажує нервову систему. Також читайте книги. Намагайтеся спілкуватися з рідними не тільки на тему війни і обміну новинами, але й на нейтральні теми, обговорюйте плани на найближче майбутнє.

Уже більше пів року українці живуть із постійним відчуттям страху. Його посилюють звуки повітряних тривог, вибухів, обстрілів і залпів артилерії. Це активує реакцію на виживання в складних умовах, відому як «бийся, тікай або завмири». Реакція регулюється різними гілками нервової системи: симпатичною – вона відповідає за «бийся або тікай» – і парасимпатичною – «сповільнюйся й завмири». Обидві системи створені для того, аби тримати людину в балансі під час стресів та нормалізації стану. Утім, під час війни картина змінюється: стрес зашкалює, баланс у мозку порушується й починає переважати парасимпатична система. Вона призводить до появи змін у поведінці, «вимикаючи» усі емоції. Це необхідно для того, щоб людина могла ефективно функціонувати задля виживання.

Під час стресу активується невеличка структура лімбічної системи мозку – амигдала. Вона утримує високі рівні адреналіну та надсилає сигнали про потенційну загрозу. Коли екстремальна загроза поєднується з безпомічністю, як це трапляється під час військових дій, мозок може послати сигнали тілу: «завмири». У результаті сповільнюється серцебиття, знижується тиск, температура тіла та інтенсивність руху.

В умовах війни подібні реакції можуть бути миттєвими і тимчасовими, а можуть тривати декілька днів і тижнів. Усе залежить від загального психічного стану та сили травматичної події. Крім того, амигдала надсилає сигнали гіпокампу – ділянці мозку, яка відповідає за зберігання спогадів, не запам'ятовувати травматичні події. Тому ми зараз забуваємо багато важливих деталей, а часом повністю втрачаємо контроль над думками. Втім, спеціалісти Американської асоціації психологів переконані, що не варто через це перейматися, адже реакції тіла на життя у зоні конфлікту є абсолютно нормальними, автоматичними й адаптивними.

Військовий психолог А. Козінчук радить перш за все переїхати у відносно безпечне місце, де не стріляють і нема постійної прямої загрози життю. Після цього слід почати займатися рутинними справами: застеляти ліжко, готувати їжу, ходити на прогулянку. Це допоможе відчутти життя. Попри сум і відчуття спустошеності краще за все шукати спілкування з іншими людьми, адже люди, які пережили подібну травматичну подію і вийшли з того стану, можуть допомогти повернутися до життя ліпше, ніж професійні психологи [5].

Висновки. Із встановленням військового стану в Україні, маємо берегти своє життя, та піклуватися про здоров'я ще ліпше, ніж у мирні часи. На жаль, ціна здоров'я може бути дуже висока. Нерідко медики, що надають допомогу населенню під обстрілами, гинуть або попадають в полон. Тож щоб не доводити до критичних станів власний організм, потрібно піклуватись про здоров'я усіма

можливими і неможливими засобами. І навіть в екстремальних умовах – в укриттях, в підвалах необхідно дбати про власне здоров'я та здоров'я рідних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Психологічна підтримка в умовах війни. URL: <https://dovidka.info/psychologichna-pidtrymka-v-umovah-vijny/>
2. Як війна впливає на дитячу психіку. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1989298-psikholog-rozpovila-yak-viyna-vplivaye-na-dityachu-psikhiku-i-yak-tse-vidobrazitsya-v-podalshomu-na-pokolinni>
3. Як батьки можуть допомогти дитині нормалізувати психологічний стан під час війни. URL: <https://healthcenter.od.ua/2022/03/29/yak-batky-mozhut-dopomogty-dytyni-normalizuvaty-psychologichnyj-stand-pid-chas-vijny/#>
4. Психологія війни. URL: <https://prozahid.com/psykholohiia-vijny-stres-pochuttia-provyny-strakh-shcho-nyni-vidchuvaiut-ukrainsi/>
5. Суспільне медіа. URL: <https://suspilne.media/238315-bijsa-tikaj-abo-zavmri-ak-zitta-v-umovah-vijni-vplivae-na-psihoemocijnu-stabilnist-ludini/>

УДК 61:355

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ЧАС

Віолета Чабанова,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Фізична терапія, ерготерапія»
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини,

Оксана Бабич,

кандидат географічних наук, доцент
кафедри фізичної терапії, ерготерапії
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті описуються проблеми, з якими зіткнулась система охорони здоров'я України під час воєнного часу, способи подолання даних проблем. У цій статті ми пересвідчимося у високому рівні нашої медичної сфери у критичній ситуації.

Ключові слова: охорона здоров'я, здоров'я, медичні працівники, внутрішньо переміщені особи, медичні заклади.

Постановка проблеми. За час повномасштабного вторгнення росії в Україну медична служба України зіткнулась зі значними втратами та практичним виконанням заходів лікувального забезпечення. Робота містить огляд основних проблем охорони здоров'я у воєнний час: медична допомога, фінансування, лікування ВПО, міграція лікарів та кадрові проблеми. Питання охорони здоров'я у воєнний час та зміни в медичній галузі, що відбувається є надзвичайно актуальним. Сьогодні ми зможемо сказати, що охорона здоров'я зробила великий крок до підвищення медичної компетентності в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначеної проблеми висвітлюються в наукових публікаціях, статтях В. Височанського, Є. Мишко, І. Свежевцевої, М. Чубірко, К. Хуторної, В. Ляшка та інших [1, 5, 7].

Виклад основного матеріалу. Згідно з статтею 49 Конституції України охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм [3].

Охорона здоров'я у воєнний час – це наша нова реальність надання медичної допомоги Збройним Силам України та цивільному населенню. Одним із завдань медичної галузі під час війни є забезпечення функціонування системи охорони здоров'я. Щодня, в напружених умовах воєнного стану, медичні працівники демонструють справжній героїзм.

За даними Міністерства охорони здоров'я, за час повномасштабного вторгнення в Україну, окупанти пошкодили 884 медичних заклади, з яких 123 повністю зруйновані, а також пошкоджені 450 аптек. Окупанти вбили мінімум 18

медичних працівників та поранили близько 56 працівників. Збитки об'єктів охорони здоров'я, станом на 8 серпня, становили \$1,6 млрд, а загальні втрати галузі охорони здоров'я – \$2,7 млрд [5].

З особливим викликом зіткнулась охорона здоров'я на території, яка була або й досі залишається тимчасово окупованою. Лікарям доводиться працювати в польових умовах, змінивши стерильні операційні на підвали або сховища.

Захоплюючи деякі території окупанти не можуть забезпечити населення базовими потребами в промисловій та медичній сфері. Тому в умовах окупації більшість комунальних аптек, приватних підприємств були змушені припинити свою діяльність, тому що логістика до війни була направлена таким чином, що підвіз медикаментів чи інших матеріалів відбувався 1 раз на тиждень. Всі медичні заклади отримують 1/12 від свого запланованого річного бюджету. Це зробили для того, щоб зберегти лікарні, які не можуть повноцінно працювати під час війни через окупацію або тому що знаходяться на лінії вогню.

Бойові дії вплинули безпосередньо на доступність лікарських засобів. Через ускладнення перетину кордону для вантажів в пунктах пропуску деякі фармацевтичні компанії затримуються під час перетину кордону. З цією проблемою нам допомогли гуманітарні та громадські організації, іноземні партнери та українці, які перебувають за кордоном. За 6 місяців війни прибуло близько 8500 тонн гуманітарної медичної допомоги. Також іноземні партнери раді вітати та допомагати українцям у своїй державі. Так, більше 1000 поранених евакуювали на лікування в інші країни. На сьогодні, проблема із доставкою медичних препаратів, приладів в Україну стабілізувалася [5].

З початком дії воєнного стану постало питання «де і як лікуватися внутрішнім переселенцям?». За останніми підрахунками Мінреінтеграції, в Україні кількість внутрішньо переміщених осіб становить близько 7 млн. Одне із завдань охорони здоров'я – забезпечення громадян, які покинули постійне місце проживання повноцінним медичним обслуговуванням. Так, ВПО можуть бути прийняті в будь-якій лікарні, яка може забезпечити дане лікування без укладення декларації. Направлення до медичного закладу також не прив'язані до спеціалістів. Їх можна використовувати в будь-якому місті України. Спрощеною є й процедура встановлення та продовження інвалідності – не потрібно проходити повторний огляд для підтвердження інвалідності [1].

Медичні заклади, які працюють за програмою медичних гарантій обов'язково мають надавати медичну допомогу безкоштовно. Програма медичних послуг включає в себе 38 пакетів послуг, серед яких – хірургія одного дня, медична допомога породіллям, діагностика та лікування від туберкульозу, лікування хворих з онкологією і т.д. Програма «Доступні ліки» продовжує діяти й під час воєнного стану, щоб запобігти неправильному та нераціональному застосуванню ліків. З початком війни всі препарати інсуліну українцям надавалися безкоштовно. На сьогодні залишаються безкоштовними 47 препаратів інсуліну.

Через повномасштабне вторгнення відбувся відтік кадрів серед медичних працівників. Однак, їхні місця зайняли ВПО в містах та селищах. Нове місце роботи з 24 лютого й по сьогодні знайшли понад 3600 внутрішньо переміщених медиків. Також, на даний час, більшість українців повертаються додому й на свої

робочі місця. Тому ми не спостерігаємо фізичного та емоційного перенавантаження медичного персоналу [5].

Одною з головних проблем у медичній галузі постала відсутність повноцінних сховищ при медичних закладах (відсутність в них автоматичної системи вентиляції, водопостачання, обігрівання та ін.). Якщо говорити про тривале перебування в них важкохворих пацієнтів, то такі існуючі сховища непридатні для перебування. На сьогодні, в багатьох містах, вже встигли облаштувати сховища відповідно до гігієнічно-санітарних норм, де зможуть забезпечити навіть проведення операцій.

Також Міністерство охорони здоров'я має на меті зайнятися в майбутньому створенням резерву ліків і інших необхідних речей, яких в критичний момент у лікарнях не виявилось.

Наступна проблема, яку можемо зазначити – суттєве зниження вакцинації населення та збільшення спалахів інфекційних захворювань. Скупчення людей, антисанітарія, пошкодження інфраструктури охорони здоров'я все це спричинило перешкоди у доступі вакцинації у плановому режимі. Населення має високий ризик захворіти на правець, поліомієліт, туберкульоз, COVID-19 та ін. По-перше, через велике скупчення людей в сховищах, а по-друге, внаслідок частих осколкових поранень в наших сьогоднішніх умовах. Тому дуже важливо продовжувати проводити обов'язкові щеплення згідно з Національним календарем вакцинації. Слід надолужити пропущені дози якомога швидше незалежно від того, скільки минуло часу.

Багато українців, особливо внутрішньо переміщені, перебувають у важкому стресовому стані кожного дня. Мирослава Чубірко говорить: «Люди приїжджали до нас потягами, які були перенаповнені, а дехто – тривалий час добирався на власних автомобілях. Вони були в жахливому емоційному та фізичному стані» [7]. Необхідно враховувати, що військова служба супроводжується значними психічними та фізичними навантаженнями.

Система охорони здоров'я має забезпечити безперешкодний доступ до психолога, сімейного лікаря та вести пропаганду та популяризацію візитів до психолога. За статистикою, мінімум 15 млн. українського населення матимуть потребу в лікуванні ментального здоров'я. З огляду на стрімке зростання психологічного стресу, почалися проводитися тренінги з управління стресом [1].

Під час війни настрій людини постійно змінюється – від оптимізму до страху та паніки. Тому СОЗ має як ніколи працювати з людьми, які постраждали від війни, заохочувати їх до життя і відбудови нашої незалежної України. Найкраще, що можуть зробити українці, – вірити в перемогу, працювати і жити далі.

ЦИКЛ ЗМІН НАСТРОЮ

Рис. «Цикл змін настрою»

Висновки

В умовах війни українська система охорони здоров'я є стабільною та не стоїть на місці попри всі труднощі, що нам потрібно пройти. Повномасштабна війна завдала значної шкоди системі охорони здоров'я України. Йдеться про руйнування медичних закладів, неможливість дотримання норм стерильності, брак медичних кадрів у деяких регіонах та порушення логістичних зв'язків, що перешкоджає вчасному та повному забезпеченню населення засобами медичного призначення, неможливість вчасного проведення профілактики та лікування, порушення ментального здоров'я великої частини населення і т.д.

Представник ВООЗ, Ярно Хабіхт, говорить: «ВООЗ активізує свої зусилля разом із Міністерством охорони здоров'я, щоб забезпечити підготовку працівників охорони здоров'я і навчання важливим навичкам, необхідним для реагування на потреби, що зростають з наближенням зими».

Головною метою ВООЗ є забезпечення охорони здоров'я населення всіх країн світу. ВООЗ забезпечила Україну понад 80 бригадами екстреної медичної допомоги, медичними приладами, медичною допомогою від іноземних спеціалістів і ін. Протягом війни працевлаштували 3629 внутрішньо переміщених медиків. Хоча війна на разі продовжується, але вже почали поступово відновлювати зруйновані заклади охорони здоров'я.

Варто зазначити, що з'явилося багато негативних наслідків стресу на здоров'я людей у зв'язку з бойовими діями. Зараз залучається багато різноманітних організацій для того, щоб надавати психотерапевтичну допомогу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Височанський В., Мешко Є. Надання медичних послуг під час воєнного стану: на що слід звертати увагу на рівні громад URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15125>
2. Вороненко Ю.В. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я. Тернопіль: «Укрмедкнига», 2002. 180 с.
3. Голяченко О.М. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я: підручник (ВНЗ I–III р. а.). К.: «Медицина», 2011. 240 с.
4. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні зросла до 6,9 млн осіб – МОМ. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/856074.html>
5. Ресурси системи охорони здоров'я в умовах війни URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/resursy-systemy-okhorony-zdorovya-v-umovakh-viyny-zhovten-2022r>
6. Сто днів війни спричинили сильний тиск на систему охорони здоров'я України URL: Режим доступу: <https://ukraine.un.org/uk/184816-sto-dniv-viyny-sprychynyly-sylnyu-tysk-na-systemu-okhorony-zdorovya-ukrayiny>
7. Як працюють лікарні в умовах війни? URL: <https://www.prostir.ua/?news=yak-pratsyuyut-likarni-v-umovah-vijny>

УДК 159.9

ПСИХОЛОГІЯ ПЕРЕЖИВАННЯ ВІЙНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Тетяна Сімдянова,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Фізична терапія, ерготерапія»,
Центральноукраїнський
інститут розвитку людини

Науковий керівник:

Наталія Седова,

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри
«Фізична терапія, ерготерапія»,
Центральноукраїнський
інститут розвитку людини

У статті розглянуто особливості впливу війни на здоров'я та життя людей. Проаналізовано дані Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо впливу стресових чинників на організм людини та її ментальне здоров'я. Виявлено роль самопомоги при депресії воєнного часу.

Ключові слова: війна, стресові чинники, депресія, ментальне здоров'я.

Постановка проблеми.

Вже понад вісім місяців ми перебуваємо в центрі уваги всього світу як країна-лідер, як країна, що без перебільшення може вплинути на архітектуру всього геополітичного устрою. Дуже важливо розуміти, що наше покликання – перемогти в цій війні, – відродитися, відновити міста, відродити наші душі. Ми маємо бути народом, який, пройшовши через усі ці випробування, став сильнішим і мудрішим. Змінюються наші цінності, духовні пріоритети, з'являються вміння бути вдячними, будувати глибокі стосунки. Із кожним днем війни ми все більше усвідомлюємо, що нас чекає тривалий процес відновлення...

Ми маємо зберегти свою цілісність і захистити себе від психотравматичного впливу війни. У цілому сьогодні українці демонструють певну резильєнтність (стійкість, опірність), єдність, солідарність, у нас є відчуття, що ця війна свята, ми боремося за наші цінності, і це є фактором підтримки, бо ми проходимо через усе це разом! Втрата близьких, здоров'я, домашніх улюбленців, житла, майна, попереднього соціального статусу, переїзди, розлука з рідними, емоційна напруга від новин.

Війна принесла багато болю і залишила болючі рани у наших серцях. Як наслідок може виникати емоційна реакція страждання на ці втрати, з'являються різні соматичні реакції (серцевий біль, тиск, порушення сну, безпричинна злість, гнів). Важливо пам'ятати, що більшість цих реакцій є цілком нормальними, і ці рани можна зцілити. Сьогодні існують дуже надійні і результативні методики, які

можуть допомогти впоратися і відновитися. На думку психологів, результативність таких методик 80 відсотків – і це дуже високий показник їх ефективності. У житті кожної людини бувають особливі хвилини, хочеться, щоб хтось сильніший і мудріший з'явився поруч і допоміг.

Війна, що триває вже понад вісім місяців на території України, так чи інакше вплинула на життя кожної людини навіть у віддалених та відносно безпечних куточках нашої країни.

Зведення новин із фронту, повідомлення про вибухи в різних куточках нашої держави, загроза ядерної небезпеки та щоденні ризики для життя не можуть не відбиватися на психічному та фізичному стані українців. Ті, хто виїхав за кордон і перебувають далеко від бойових дій, теж хвилюються через події, що відбуваються в країні, опікуються своїми рідними та близькими.

Чимало людей зіткнулись з наслідками повномасштабного вторгнення особисто або опосередковано, і це так чи інакше вплинуло на їхнє здоров'я, особливо – ментальне.

За даними МОЗ, психологічні наслідки війни, зокрема і посттравматичний стресовий розлад, позначатимуться на нашому психічному стані ще принаймні 7-10 років після закінчення війни. Кризовий психолог, член Української асоціації когнітивно-поведінкової терапії Олександр Столярчук застерігає про небезпеки хронічного стресу і про те, як уберегти психіку в умовах воєнного часу.

Сукупність названих факторів визначають **актуальність** написання даної статті.

Виклад основного матеріалу.

Війна – це наша реальність. Стрес в умовах війни – це неминуча реакція організму на щось, що перевищує його можливості. Це реакція природна. Коли вона тимчасова, ми справляємося з подіями і далі продовжуємо спокійно жити. Але коли ми говоримо про воєнний стан, йде постійний вплив різноманітних факторів стресу на життя людей. Це може бути небезпечно, тому що наша психіка виснажується. Ми не можемо жити в постійному стресі, тому що перестаємо адекватно справлятися з життєвими викликами. Можна заробити психічні розлади широкого спектру – від депресії до більш серйозних захворювань.

Стадії стресу та реакція організму на них

Шок. Це перша стадія стресу, яка триває зазвичай до доби. Людина не розуміє, як такі важкі події могли статися, що взагалі відбувається. Це з нами відбулося 24 лютого о 5 ранку, коли нас почали бомбити.

2. Адреналіновий період. Він настає десь через 1 добу після стадії шоку і продовжується приблизно тиждень. У людини з'являється відчуття, що вона може все, що вона потужна. У цей час ми активно допомагаємо одне одному, нам здається, що ми непереможні. Але ця адреналінова фаза не вічна. Для мозку енергетично важко працювати в такому стані, на постійній межі своїх можливостей. Тому він включає функцію захисту, і ми відчуваємо спустошення, виснаження.

3. Фаза спустошення. Адреналін вичерпується, і нас накриває спустошення. Людина зневірюється, у неї з'являється паніка, вона не може опанувати своїх відчуттів. Проте це спустошення також не вічне. Приходить час, і ми виходимо на період плато.

4. Плато. В цьому періоді ми найбільш ефективні. Ми розуміємо, що ситуація швидко не зміниться, і треба до неї прилаштувати своє буденне життя. Стає очевидно, що потрібно виконувати свою роботу, тому що наша рутинна робота – це якір, який тримає нас на цій землі. Більше того, за тиждень адреналінового періоду ми у більшості випадків організуємо собі більш-менш безпечне життя, і після спустошення і туги за своїм колишнім життям розуміємо, що треба рухатися далі. Тож варто якомога швидше почати ефективно працювати, робити свою роботу, ставати на захист своєї землі, не панікувати, опанувати себе. І зрозуміти, що життя триває.

Турбота про себе під час війни має стати обов'язковим пунктом за умов нашої нової реальності. Однак далеко не всі люди вміють і розуміють, як правильно стежити за своїм здоров'ям у воєнний час. Можна спостерігати певні зміни в поведінці людей через емоційні переживання – постійну тривогу чи страх за майбутнє. З'являється небажання щось робити, втрачається цікавість до життя. Людину починають мучити різноманітні думки, які можуть набути нав'язливої форми. Люди починають себе вести інакше з друзями, з колегами по роботі.

Психоемоційна напруга через воєнні дії прискорила старіння населення України. Потік інформації, який кожен день одержують українці, погано позначається на стані людей, викликаючи певні фізичні процеси в організмі.

За попередніми підрахунками й дослідженнями, що проводилися провідними вченими, такий тривалий вплив на психоемоційний стан людини призводить до того, що він біологічно старіє на 10-15 років раніше. Через воєнні події 40-річні українці можуть стикатися з хворобами, які зазвичай настають у людей у 60-річному віці.

В МОЗ прогнозував, що через рік-два в Україні буде серйозне зростання онкологічних і серцево-судинних захворювань, включаючи інфаркти й інсульти, які й так широко поширені в нашій країні.

Як зберегти емоційний стан під час війни

Якщо в перші місяці війни стрес був очевидний, і всі українці ніби спільно переживали схожі психологічні навантаження, то через дев'ять місяців після повномасштабного вторгнення ці проблеми можуть бути не такими видимими. Однак це зовсім не означає, що їх немає.

Одна з головних рекомендацій для збереження стабільного психічного стану – дозоване отримання інформації з інтернету. Зрозуміло, що в умовах війни зовсім без читання новин обійтися не вийде, проте для цього можна виділяти певний час протягом доби. Експерти пропонують обмежитися однією годиною на день – наприклад, 30 хвилин вранці і 30 хвилин увечері. Цього буде цілком достатньо, щоб залишатися в курсі всіх поточних подій, але водночас не перевантажувати свій мозок надмірними відомостями про всі переміщення військ, потенційні погрози та коментарі з приводу тих чи інших інфоприводів.

Ще одна важлива порада – можливість сказати «ні». Якщо ви перебуваєте в колі друзів, які починають обговорювати травматичні для вас новини, ви завжди можете повідомити про це та попросити не продовжувати розмову.

Психологи рекомендує українцям не соромитися звертатися до фахівців за допомогою. Справді, в умовах війни людям може бути складно самотійно впоратися зі стресом і емоційними гойдалками. У цьому випадку психотерапевт

може прописати медикаментозну підтримку – це стабілізує стан і дозволить нормалізувати сон.

Ще одна рекомендація для захисту емоційного стану – **знайти цікаву справу, якою можна себе зайняти**. Це може бути як спорт, домашні рослини, в'язання або щось інше. Головне – це має відволікати від новин і розвантажувати голову від негативних думок. Варто зосередитися на чомусь позитивному, водночас не на одноразовій дії, а захопленні, яке можна включити у щоденну рутину [2].

Є чимало способів протидіяти стресу. Наприклад, є дієва модель подолання стресу, яка називається BASIC Ph – це аббревіатура за першими літерами шести пунктів методики, придуманої ізраїльським професором, директором Центру попередження стресів Мулі Лаада. У кожного з нас є свої можливості й канали подолання стресу. Розкажу коротко про ці 6 каналів.

Перша літера «В» – від «belief & values», тобто «віра і цінності». Це опора на віру – якщо ви людина релігійна, або на моральні цінності. Це те, що може підтримувати людину в моральному аспекті.

«А» від «affect & emotion» – це вираження почуттів і емоцій. Тому що дуже часто люди закриваються і не показують, що з ними відбувається. Якщо хочеться плакати – поплачте, хочеться кричати – кричіть. Вивільняйте емоції, не накопичуйте їх в собі.

«S» – «social» – це підтримка суспільства. Це відчуття себе частиною громади, спілкування з друзями і колегами, проговорювання з ними проблем і переживань. Ми суспільні створіння і потребуємо певної підтримки з боку спільноти.

«I» – від «imagination» – це мрії та уява. Уявляємо майбутнє – яким воно складеться, коли все закінчиться. Я пропоную своїм клієнтам подумати про те, що перше вони будуть робити, коли закінчиться війна і ми отримаємо перемогу.

«C» – від «cognition & thought» – логіка та знання. Потрібно мати певний план – як діяти і на що опиратися. Щось уже робити за графіком або мати готовий графік на майбутнє – це дуже важливо.

І останнє – «Ph» – це фізична активність. Спорт, здорове харчування, нормальний сон. Це основні пункти. Якщо будете їх дотримуватися, матимете певну оборону від стресу.

Серед основних правил збереження емоційного та психічного здоров'я є п'ять компонентів: здоровий сон, збалансоване харчування, щоденна фізична активність, спілкування та позитивні емоції.

«Самодопомога» при депресії воєнного часу

Звичайно, немає жодного сумніву у тому, що лікуванням депресії, пов'язаної з бойовими діями (а цей тип депресії зазвичай має досить важкий перебіг, особливо у дорослих), повинен займатися кваліфікований лікар. Проте, і сам хворий після встановлення діагнозу і призначення основного лікування здатний зробити багато чого для покращення свого самопочуття (такі дії обов'язково попередньо повинні бути узгоджені з лікарем).

Варто зазначити, що депресія може змусити людину почуватися виснаженою, нікчемною, безпорадною, безнадійною і сумною. Ці відчуття можуть змусити хворого почувати себе так, ніби йому ніколи не стане краще. Він навіть може подумати, що варто просто здатися «на милість долі». Крім цього, деякі

симптоми депресії, такі як втома або апатія, відсутність бажання щось робити, також можуть завадити хворому звернутися по медичну допомогу.

Однак, дуже важливо розуміти, що ці негативні думки та почуття є частиною депресії. Якщо людина думає, що у неї депресія, їй слід звернутися до лікаря, незважаючи на ці відчуття. Треба усвідомити і очікувати, що негативні відчуття зміняться, коли почне діяти лікування [3].

А тим часом, в очікуванні поліпшення, варто вдатися до деяких спеціальних прийомів, щоб покращити свій настрій:

- перш за все, треба відверто обговорити всі проблеми з лікарем;
- у багатьох випадках полегшення може настати після відвертої бесіди з родиною та друзями;
- варто проводити більше часу з іншими людьми та отримувати від них підтримку, не слід замикатися у собі, фіксуватися на власних думках і емоціях;
- треба брати участь у заходах, які можуть покращити самопочуття. Необхідно знову почати робити те, що людині подобалося до того, як вона почала відчувати депресію (спорт, танці, співи, прогулянки на природі, хобі тощо). Навіть якщо спершу зовсім не хочеться щось робити з попередніх захоплень, все одно варто почати. Швидше за все, після цього хворому стане краще;
- неоціненне значення при депресії мають регулярні фізичні навантаження;
- треба навчитися ставити перед собою реалістичну мету;
- корисно розбивати великі/значні цілі та завдання на менші, які легше піддаються контролю.

Завідувач кафедри психології, керівник Соціально-психологічного центру КНУКіМ, доктор психологічних наук, професор Людмила Просандеева пропонує п'ять ефективних психологічних порад, які допоможуть справитися зі стресовими розладами:

1. Усвідом власні унікальність і неповторність (що в мені є такого, чого немає в інших!), розвивай і зміцнюй їх.
2. Навчись говорити «ні», чітко виставляючи пріоритети в житті, важливо зосередитися і зрозуміти: потрібно-непотрібно, важливо-неважливо, добре-пагано. Не витрачай сил і часу на зайве!
3. Розвивай оптимізм і могутність бажань, не втрачай віри, адже шанс є завжди! Пам'ятай – мріяти дуже корисно. Віднайди свою клавішу балансу, ту психологічну рівновагу, оптимальну співзвучність, узгоджену єдність різних психологічних сторін. Саме у стані балансу приймаються найоптимальніші рішення, приходить мудрість, відновлюється зв'язок зі своїм «Я», з'являється інтуїція і ресурс.
4. Будь сміливим! Відпускаяй стрес! Витягуй свої крила, в якому б вони стані не були... Роби те, що тобі подобається, роби щосили, вперто і завзято. Зрозумій себе, свій ресурс і енергію, виходь із зони комфорту, красиво поєднуючи «хочу-можу-потрібно», знайди свою силу і впотужнюй її!
5. Розвивай свою толерантність до невизначенності та змін, щоб уникнути зайвої тривоги. Світ стає все більш небережливим.

Неможливо все контролювати, тому важливо намагатися спокійно проаналізувати і усвідомити найцінніший дар на Землі – енергію свого життя і відкрити джерело своєї сили [1].

Реальність ставить індивіда перед вибором (зміню вектора життєвого шляху): змиритися («опустити руки») і чекати «кращої долі», яка можливо ніколи не настане або «боротися за своє місце під сонцем». Вибір – суттєва, невід'ємна властивість життєдіяльності людини, що характеризується свідомим прийняттям рішення, яке визначає головну стратегію життєздійснення.

Вибір людини має як рушійні та спрямовуючі сили, так і регулятивні можливості. При реалізації вибору: пасивної (відсутність мотивації до змін); активної (вмотивованість до змін) позиції, особистість використовує наявний баланс або здійснює пошук ресурсів: зовнішніх або внутрішніх.

У пошуці ресурсів найкраще підійдуть різні тілесні практики, які використовують силу інстинктів і рефлексів. Наприклад, у роботі зі своїм гнівом, люттям та іншими агресивними станами, якщо їх неможливо направити у справу (копати окопи, займатися волонтерством, здавати кров), їх все одно важливо спрямовувати на руйнування чогось у зовнішньому світі, інакше людина руйнувати почне саму себе. Навколо є стільки всього, що можна зруйнувати з користю: поприбирати в приміщенні, де живеш, викинути або прибрати сміття на дворі, поліпити з глини або пластиліну те, що хвилює та бентежить.

У самодопомозі зі стресовим станом ефективним засобом можуть також стати арттерапевтичні практики, бо, як відомо, кожна форма, колір та звук, створені людиною, випромінюють життєстворюючу енергію, яку можна і потрібно використовувати для покращення життя та зміцнення психологічного здоров'я. Мистецтво дозволяє в прихованій символічній формі реконструювати конфліктну травмуючу ситуацію і знайти її вирішення завдяки тому, що творчість є однією з трансформуючих сил для подолання страху, тривоги, що виникли у зв'язку з внутрішнім конфліктом.

Метод арттерапії дозволяє кожній людині допомогти відтворити своє життя в буквальному сенсі: вималювати страх та виліпити щастя. Малювання фарбами, олівцями, фломастерами, які дають повноцінний, насичений колір, допомагає позбутися від неприємних переживань, особливо депресії, тривоги, страху. При цьому рекомендують малювати лівою рукою. У такій роботі важливим стає не вміння малювати, а здатність висловити свою емоцію в абстрактній формі, через колір і лінію.

Тому арттерапевти (В. Назаревич) радять працювати з емоціями так:

- втомився – малюй квіти;
- злий – малюй лінії;
- болить – ліпи;
- страшно – плети макраме або роби аплікацію;
- відчуваєш тривогу – роби ляльку-мотанку;
- обурився – рви папір на дрібні шматочки;
- відчуваєш занепокоєння – складай оригами;
- хочеш розслабитися – малюй візерунки;
- важливо згадати – малюй лабіринт;
- відчуваєш невдоволення – роби копію картини;
- відчуваєш відчай – малюй дороги;
- треба щось зрозуміти – намалюй мандалу;
- потрібно відновити сили – малюй краєвиди;
- хочеш зрозуміти свої почуття – малюй автопортрет;

- треба систематизувати думки – малюй соти чи квадрати;
- хочеш розібратися в собі та в своїх бажаннях – зроби колаж;
- треба сконцентруватися – малюй крапки;
- для пошуку оптимального виходу із ситуації – малюй хвилі та кола».

Висновки. Наведені вище психологічні інструменти допоможуть усім бажаним впоратися зі стресовими розладами і відновитися. Необхідно користуватися, черпати і підтримувати одне одного словом, знаннями, теплом своїх сердець».

Війна є надзвичайним психологічним подразником для людини та суспільства. Ми не маємо природного імунітету, здатного захистити від стресу, що спричиняють бойові дії. Втім, існують дієві психологічні правила і практики, які дозволяють навчитися спокійніше сприймати життя. І цим зберегти фізичне здоров'я та душевну рівновагу. Війна спричиняє тривалу стресову ситуацію. Призвичаїтися до неї можна шляхом акцентованих комунікацій з близькими і друзями.

Саме підтримуюче емоційне спілкування знижує стресовий поріг, мотивує жити повноцінно. Це правило актуальне у мирний та воєнний час. Війна – час відповідального лідерства. Усвідомлення цього гуртує до спільних дій і зменшує ймовірність панічно-депресивних настроїв. Адже кожен українець відчуває причетність до загальної справи. Сильні люди і команди завжди об'єднані цінностями. В умовах війни це відповідальність, добросовісність, результативність, командний дух. Ці чесноти спонукають нас йти вперед, досягати мети і перемагати. Важливо об'єднувати людей навколо добрих справ.

Збереження здоров'я в умовах війни індивідуально для кожного. Залежить від тих ресурсів, до яких людина має доступ і які накопичила. Насправді люди як біологічний вид існують вже 50 тисяч років і еволюція запрограмувала нас на дуже великі стреси. Головне – не хвилюватися надмірно, піклуватися про себе і ми перемажемо!

ЛІТЕРАТУРА:

1. Психологія переживання війни: досвід українців. URL: <http://knukim.edu.ua/psychologiya-perezhyvannya-vijny-dosvid-ukrayiny-2/>
2. Бийся, тікай або завмири – як життя в умовах війни впливає на психоемоційну стабільність людини. URL: <https://suspilne.media/238315-bijsa-tikaj-abo-zavmri-ak-zitta-v-umovah-vijni-vplivae-na-psihoemocijnu-stabilnist-ludini/>
3. Маркова М.В. Постстресова психологічна дезадаптація: закономірності розвитку і специфіка клінічних проявів дезадаптивних станів у окремих специфічних груп населення, вразливих до дії макросоціального стресу/ Харків, Друкарня «Мадрид», 2010. 492 с.
4. Пінчук І.Я., Табачников С.І., Чабан О.С. Діагностика та корекція психофізіологічних та психічних порушень здоров'я в післястресовий період. Укр. НДІ соц. і суд. психіатрії та наркології МОЗ України, ДП Укр. НДІ медицини трансп. М-ва охорони здоров'я України. – Одеса, Фенікс, 2015. 109 с.

УДК 338.2:614.2

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Людмила Деміч,
здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна
справа»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини,

Олександр Черненко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
викладач-методист, доцент кафедри
права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті розглядається важливість інновацій в охороні здоров'я. Розкривається вплив інноваційної діяльності на економіку України та світу на сучасному етапі. Охарактеризовано основні проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності організацій в сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: інновації, конкурентоспроможність, інноваційна діяльність, охорона здоров'я

Постановка проблеми: Розвиток інноваційної діяльності у секторі охорони здоров'я є динамічним процесом, з акцентом на комерціалізацію інновацій, шляхом впровадження новітніх знань, покращення якості надання медичних послуг та підвищення конкурентоспроможності економіки охорони здоров'я.

Україна все ще значно відстає від своїх європейських сусідів за тривалістю життя. Неухильно зростає і смертність населення працездатного віку. Держава витрачає більшу частину свого ВВП на охорону здоров'я, але рівень ВВП на душу населення в Україні нижчий, ніж у більшості європейських країн. Багатьом країнам все ще вдається досягти достатньо хороших показників тривалості життя та смертності при порівнянних витратах на охорону здоров'я та активно впроваджують інновації в цій сфері.

В умовах глобалізації та все більш жорсткої конкуренції основою конкурентоспроможності є інновації, що дозволяє країнам з інноваційними конкурентними перевагами посісти місце в міжнародному співтоваристві. На жаль, інноваційний додток, який є одним із головних факторів підвищення рівня конкурентоспроможності України, досі не має системного впровадження. Тому стратегічним завданням уряду України є підвищення конкурентоспроможності на інноваційній основі, яка має створити перевагу для вітчизняних виробників медичного обладнання та надавачів оздоровчо-лікувальних послуг на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення проблем інноваційної діяльності, було започатковане австрійським економістом Й. Шумпетером. Нині ця проблема вилилася у появу «економіки інновацій», у працях таких вчених, як Ю. Бажал, П. Беленький, А. Бодюк, А. Власова, Л. Водачек, О. Водачкова, В. Геєць, Н. Гончарова, М. Долішній, Р. Іванух, Н. Краснокутська, Л. Колобова, О. Кузьмін, О. Лапко, А. Кутейников, Д. Львов, Б. Патон, С. Покропивний, П. Перерва, Я. Плоткін, А. Перлакі, Б. Санто, Б. Твісс, В. Терехов, М. Чумаченько, та інші.

Інноваційні проблеми та шляхи розвитку охорони здоров'я висвітлені в наукових працях таких економістів: І. Борисенко, А. Бронштейн, О. Вишневський, Н. Герасименко, Н. Грищенко, Л. Жаліло, С. Ільдеменова, Є. Кужель, О. Корнійчук, М. Мартинюк, Т. Овчиннікова, Ю. В. Салікова, В. Шевський та ін. Вивченню питань бізнес стратегій та інновацій у системах охорони здоров'я займалися багато науковців, зокрема О. Амоша, І. Гладун, Д. Карамішев, Р. Ларіна, В. Пашков, Г. Слабкий, І. Солоненко та ін.

Такі проблеми, як інновації, інноваційний розвиток, конкурентоспроможність – займають визначальне місце на макроекономічному рівні розвинених країн і є досить актуальними в галузі охорони здоров'я. Зауважимо, що для оптимального функціонування будь-якого господарюючого суб'єкта у галузі охорони здоров'я, незалежно від його форми власності, конкурентоспроможність можна розглядати як одну з рушійних сил, спрямовану на істотне підвищення ефективності роботи медичної організації.

Мета статті - розкрити основні положення інноваційної діяльності підприємства в сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Останнім часом в Україні помічається відчутна активізація дипломатичної підтримки інновацій на основі застосування інструментів економічної та фінансової політики, а також методом створення організаційно-юридичних умов, які заохочують динаміку суб'єктів господарської діяльності до інновацій. Це відкриває для України можливість переходу на світові стандарти раціонального та розумного споживання енергії, освоєння ресурсів природного середовища, підвищення рівня технологій, юридичного захисту інтелектуальної власності. Завершальною метою цих зрушень є створення прогресивної конкурентноздатної на світових ринках інноваційної продукції [6].

Інновації є основним засобом підтримки конкурентоспроможності підприємств на сучасному етапі економічного розвитку. Інноваційна діяльність фірми має вирішальний вплив на виробництво, оскільки інновації забезпечують найбільший можливий додатковий вплив на виробництво. Інноваційна діяльність супроводжує інноваційний процес. У світовій економічній літературі поняття «інноваційна діяльність» та «інноваційний процес» не мають чіткого визначення, оскільки постійно розвиваються та доповнюються певними аспектами, що враховують особливості економічного розвитку країни. Особливо важливою стає краща підтримка теоретичних основ інноваційної діяльності та інноваційного процесу компаній.

Інституційні реформи в галузі охорони здоров'я в Україні вимагають значного терміну реалізації та чітких правових механізмів у підвищенні якості медичних послуг у різних регіонах.

Поєднуючи досвід передових країн, вважається, що окрім інституційної трансформації та покращення інвестиційного середовища у цій сфері, необхідно також активно стимулювати інноваційну діяльність національних суб'єктів господарювання, створювати інноваційні медичні технології та знижувати прямі ризики. Ці заходи необхідні, коли ризик розвитку інновацій та підприємництва занадто великий у сфері охорони здоров'я. Частину економічного ризику державні органи повинні компенсувати шляхом капіталовкладень у нові інноваційні проекти в галузі охорона здоров'я.

Український сектор охорони здоров'я найбільше потребує ефективної трансформації та інноваційного розвитку, оскільки має підтримувати задоволення потреб громадян у якісній та доступній медичній допомозі. Національна політика підтримки інновацій у сфері охорони здоров'я та застосування національних регуляторних інструментів для сприяння інноваційному розвитку в цій сфері стали невід'ємною частиною сучасної економіки, яка базується на знаннях і в якій беруть участь компанії, установи, заклади управління на всіх рівнях, які присвячені створенню та застосуванню найсучасніших знань з метою покращення якості та рівня життя населення.

Інноваційна діяльність організації у сфері охорони здоров'я являє комплексний процес створення, використання та поширення інновацій з метою отримання конкурентної переваги та підвищення рентабельності виробництва медичних товарів і надання лікувальних послуг. В умовах ринкової економіки інноваційна діяльність підприємств є одним із найважливіших чинників зайняття підприємствами стійкого становища на ринку та отримання переваги над конкурентами у сфері ділових інтересів підприємства.

Термін «**інновація**» (з англ. – innovation) означає нове науково-технічне досягнення, нововведення як результат впровадження новизни, але в XIX ст. його використовували культурологи і воно означало «впровадження деяких елементів однієї культури в іншу» [5, с. 8-9].

«**Інновації**» – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [3].

«**Інноваційна діяльність**» – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [3].

Інновації є одним з головних факторів підвищення конкурентоспроможності економіки, вони дають змогу країнам, що володіють інноваційними перевагами, займати провідне місце в світовому співтоваристві. На сьогодні стає актуальним дослідження впливу інновацій на рівень конкурентоспроможності національної економіки. На жаль, для нашої держави інновації не є одним з головних чинників підвищення конкурентоспроможності в Україні. Перш за все це пов'язано з тим, що вітчизняна економіка орієнтована на удосконалення процесів виробництва, а не на забезпечення конкурентоспроможності товарів. Ця ціль досягається лише тими національними економіками, які мають високу інтенсивність інноваційної діяльності. Отже, конкурентоспроможність та інноваційна діяльність є взаємопов'язаними [2].

Методологія визначення змісту інноваційної діяльності у сфері охорони здоров'я показує, що серед авторів немає єдиної думки щодо природи інноваційної діяльності, розглядаючи: діяльність; захід; запас; розробка та впровадження; країна реалізації; метод; система; лікування; робота; тип роботи.

Міжнародна інтеграція інноваційної діяльності підприємств розвинена недостатньо. Основна кількість партнерів інноваційних підприємств розташовані в Україні. Щодо міжнародної співпраці, то серед іноземних підприємств, з якими співпрацюють вітчизняні суб'єкти господарювання, переважають партнери з країн ЄС. Тенденція до міжнародної співпраці в галузі інноваційного розвитку позитивна, оскільки забезпечує обмін досвідом та потенційно сприяє підвищенню інноваційного потенціалу елементів національної економіки [1].

Інноваційний розвиток підприємств є важелем, здатним визначити ефективний вектор економічного розвитку, пріоритетних напрямів діяльності, оптимізації витрат, перспектив підвищення позицій на ринку, підвищення якості продукції, забезпечення конкурентоспроможності і, як наслідок, розвитку національної економіки. Проте впровадження інновацій є тривалим процесом, який вимагає значних інвестицій та супроводжується виникненням системи ризиків. Тому учасники ринкових відносин часто не наважуються на інноватизацію, схильючись до використання перевірених часом технік та технологій [1].

Інноваційна діяльність підприємства являє собою комплексний процес створення, використання і розповсюдження нововведень з метою отримання конкурентних переваг та збільшення прибутковості свого виробництва [3, с. 32].

Необхідність інноваційної та підприємницької діяльності у сфері охорони здоров'я зумовлена: необхідністю підвищення рівня технології та процесів виробництва, зростанням витрат і погіршенням економічних показників фармацевтичного підприємства, моральним старінням обладнання та технологій у сфері охорони здоров'я, підвищенням ефективності надання оздоровчо-лікувальних послуг за рахунок впровадження нових технологій, підвищенням ефективності виробництва ліків та виробів медичного призначення за рахунок впровадження нових технологій, економічні можливості для елементів розвитку, важливість розвитку креативності винахідників та раціоналізаторів та їх запропоноване використання.

До напрямів інноваційної діяльності в охороні здоров'я належать: проведення наукових досліджень а також розробки, спрямовані на створення об'єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції; розробку, запуск і розповсюдження абсолютно нових типів обладнання і технологій; розробку та впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, спрямованих на поліпшення соціальних і екологічних умов; технологічну трансформацію, реконструкція, розширення та створення нових підприємств, як першочерговий промисловий розвиток для виробництва нової продукції або впровадження нових технологій. Держава має заохочувати та підтримувати розвиток наукових досліджень у сфері охорони здоров'я, щоб перевірені результати наукових досліджень могли впроваджуватися та використовуватися закладами охорони здоров'я. Фінансова підтримка наукових досліджень здійснюється на конкурсних засадах за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел, передбачених законодавством.

Порівняно з розвиненими країнами інноваційна діяльність вітчизняних організацій у сфері охорони здоров'я характеризується низькою активністю. Причини неефективності корпоративної інноваційної політики – несприятливе бізнес-середовище, що сприяє інвестиціям та інноваціям: обмежені джерела фінансування, складність процедур ліцензування, недостатнє розуміння сучасних технологій та ринкових можливостей. Потрібні подальші дослідження факторів, які стимулюють інноваційну ділову активність у сфері охорони здоров'я, сприяють поширенню інновацій і зменшують перешкоди для діяльності українських інноваційних підприємств створюють належні передумови для зміцнення та розвитку конкурентних переваг суб'єктів господарювання.

Важливу роль у підтримці інновацій у сфері охорони здоров'я відіграють інноваційні центри та центри підтримки підприємництва, які працюють за принципом отримання прибутку за кінцевий результат (а не права участі в інноваційних проектах). Однак функціональність цих інноваційних центрів у сфері охорони здоров'я залишається обмеженою.

Здебільшого інноваційні медичні технології в Україні розробляються приватними інноваційними компаніями шляхом власного інвестування та комерціалізуються в Україні. Приватні наукові медичні підприємства зробили вагомий внесок у створення та впровадження інновацій у сфері охорони здоров'я, розробили нові медичні технології, які успішно застосовуються для діагностики та лікування не лише в Україні, у приватних лікувальних закладах, а й за кордоном. На жаль, зусилля цих компаній щодо наукової та інноваційної діяльності не схвалюються країною.

Висновки. Отже, інноваційна діяльність підприємств є одним із головних факторів забезпечення стабільного розвитку економіки України. Важливо вчасно виявляти проблеми та розробляти ефективні інструменти для їх інноваційного розвитку.

Інноваційна діяльність українських підприємств у сфері охорони здоров'я має бути забезпечена в комплексі національної інноваційної системи, створення високотехнологічних виробництв та промислового освоєння результатів наукових досліджень.

Результати проведеного дослідження показують, що сьогодні в Україні для активізації інноваційної діяльності організацій у сфері охорони здоров'я необхідно насамперед вирішити законодавчі питання. Зокрема, існує необхідність узгодження розуміння сутності поняття «інноваційна діяльність у сфері охорони здоров'я» у національному законодавстві. Крім того, потребує значного вдосконалення нормативно-правова база інноваційної діяльності. Незважаючи на те, що наразі в Україні діє близько 200 законодавчих та нормативно-правових актів, більшість механізмів, передбачених одними актами, зокрема фінансова підтримка та податкові пільги для підтримки інноваційної діяльності у сфері охорони здоров'я, фактично блокуються іншими законодавчими актами, що породжує бюрократію. Варто наголосити на необхідності створення механізмів залучення іноземних інвестицій в інноваційну діяльність у сфері охорони здоров'я та створення сприятливих умов в Україні для цього.

Для реалізації напряму інноваційного розвитку в українському секторі охорони здоров'я необхідно класифікувати інновації в українському секторі

охорони здоров'я, які мають характеризуватися такими категоріями, як напрямок, рівень продуктивності або здатності до трансляції, ступінь трансформації, новизна, система заходів охорони здоров'я, основа виникнення, ступінь розвитку галузі охорони здоров'я. Ключовим завданням для загального розуміння особливостей інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я в Україні є виділення структурно-функціональних характеристик інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я як функціональні елементи, суспільство та знаки. Запропонований характер, форми та напрями інноваційної діяльності в галузі охорони здоров'я сприятимуть підвищенню ефективності використання інноваційного потенціалу галузі охорони здоров'я України, реалізації пріоритетних напрямів розвитку інновацій у цій галузі.

Вирішення проблем охорони здоров'я потребує реалізації чітких і зрозумілих кроків, які, очевидно, мають базуватися на національному регулюванні інноваційного розвитку галузі охорони здоров'я, стратегічному управлінні, що передбачає навчання від концепції до вибору стратегії інноваційного розвитку. Сектор охорони здоров'я визначає та отримує необхідні ресурси та їх використання та розподіл для забезпечення ефективного функціонування сектору охорони здоров'я в майбутньому. Ефективне та результативне державне регулювання інноваційних розробок у сфері охорони здоров'я України допомагає забезпечити створення та реалізацію процесу інноваційних та організаційних змін у достатній кількості для адекватного реагування на зміни зовнішнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ворона А. В. Інноваційна активність підприємств як перспектива розвитку національної економіки України. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/157.pdf.
2. Гальчук А. А. Інновації як чинник конкурентоспроможності економіки. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/9_2015/34.pdf.
4. Інноваційний розвиток підприємства: навч. посіб. / А. М. Пугач, Н. І. Демчук, О. В. Довгаль, Л. С. Крючко, Н. В. Тягло. К., Вид.-во : ФОП Швець В. М., 2018. 348 с.
5. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. (зі змінами). Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
6. Харів П. С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2003. 326 с.
6. Цилпорик Г. І. Інноваційна діяльність в умовах економічної конкуренції. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 2. С. 126-130.

Розділ 2

УКРАЇНСЬКЕ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ВИРІШЕННІ АКТУАЛЬНИХ ВНУТРІШНІХ, РЕГІОНАЛЬНИХ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ВОЄННОГО ЧАСУ

DZIECI I MŁODZIEŻ W KRYZYSIE - INTERWENCJA

PhD, Irena Malinowska

Doctor of Social Sciences

Rector's Representative for International
Cooperation

University of Vocational Training Wrocław,
Poland

ORCID-0000-0002-9194-3121

PhD, Anna Rybicka

assistant professor, Paweł Włodkowic

University College in Płock, Poland

ORCID-0000-0002-3331-4474

Streszczenie:

W artykule przeprowadzona została analiza zagrożeń społecznych wynikająca z funkcjonowania społecznej dzieci i młodzieży w ujęciu kryzysu psychologicznego. Opracowanie wskazuje na kryzys jako naturalny moment przesilenia, związany z trudnością podejmowania ważnych życiowych decyzji i przeżywanym wraz z nimi rozterkiem. Autorki wysunęły wniosek, że w sytuacjach tak rozumianego kryzysu ważnym jest jego rozpoznanie i nabycie odpowiednich umiejętności poradzenia sobie, adekwatnych do sytuacji i dotychczasowych kompetencji osobistych.

Słowa kluczowe: kryzys psychologiczny, dziecko, młodzież, interwencja kryzysowa, zagrożenia, patologie społeczne

CHILDREN AND ADOLESCENTS IN CRISIS - INTERVENTION

Abstract: *The article carries out an analysis of social risks arising from the social functioning of children and adolescents in terms of psychological crisis. The study points to the crisis as a natural moment of solstice, associated with the difficulty of making important life decisions and the dilemmas experienced along with them. The authors put forward the conclusion, that in situations of such an understanding of the crisis, it is important to recognize it and acquire appropriate coping skills, appropriate to the situation and existing personal competence.*

Keywords: psychological crisis, child, adolescent, crisis intervention, threats, social pathologies

Wstęp

Pojęcie kryzysu zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w praktyce społecznej, ma wiele konotacji. Można go odnosić do życiowych momentów braku równowagi, w odpowiedzi na reakcję na działające stresory, a także oddziaływanie sytuacji przewlekłe traumatyzujących u dzieci czy młodzieży. Tak rozumiany kryzys ma często rozległe podłoże etiologiczne, dając wiele skutków ubocznych, w postaci permanentnego braku adaptacji i zaradności, bądź wyraźnych zaburzeń prawidłowego rozwoju psychospołecznego¹.

Jak wynika z literatury przedmiotu dzieci i młodzież na całym świecie często nie zdają sobie sprawy z tego, co się z nimi dzieje w trakcie kryzysu. Nie potrafią sformułować problemu, zwłaszcza, jeśli dotyczy stanu psychicznego. Co specjaliści szkolni, nauczyciele i rodzice mogą zrobić na co dzień, aby stworzyć środowisko wspierające w razie zaistnienia sytuacji problemowej? Przede wszystkim warto nauczyć się słuchać, co uczeń ma nam do przekazania, obserwować jego zachowania, zbierać informacje, uprawomocnić jego słowa. Cukrzyca jest chorobą, ale nikt nie każe dziecku choremu na cukrzycę się ogarnąć i z nią skończyć. Tymczasem, jakże często mówimy do dzieciak z zaburzeniami lękowymi: Ogarnij się wreszcie!, Skończ z tymi lękami, masz tydzień na zaliczenie ostatniej kartkówki! Skąd to unieważnienie objawów choroby lękowej? Co robić, gdy uczeń oświadczy, że ma myśli samobójcze².

Skoro analizujemy kryzys u dzieci i młodzieży, należy wspomnieć, iż każdy okres rozwojowy ma swoje specyficzne cechy, wyróżniające go od innych, co najlepiej ujmuje teoria zjawisk kryzysowych. Analizując młodzież i młodość, musimy ujmować te kategorie społeczne wielowymiarowo, a więc jako zjawisko biologiczne, społeczne i kulturowe zarazem, gdyż definiując je posługujemy się różnymi kryteriami – biologicznymi (dojrzwianie organizmu), psychologicznymi (osiąganie dojrzałości emocjonalnej, intelektualnej, osobowościowej, w tym obrazu siebie), pedagogicznymi (przebieg procesu kształcenia i wychowania), socjologicznymi – społecznymi (dojrzałość społeczna, podejmowanie określonych ról społecznych), ekonomicznymi (osiąganie samodzielności w zakresie zaspokajania różnorodnych potrzeb materialnych, warunkującej start w życie dorosłe) i prawnymi (osiąganie zdolności do wykonywania określonych czynności prawnych) czy też dziećmi, które straciły rodzica, bądź rozstały się z rodzicem z przyczyn dla niego niezależnych, jak w wyniku wojny na przykładzie Ukrainy. Z kolei młodzież zatem to kategoria osób, znajdująca się w przejściowym stadium rozwoju między okresem dzieciństwa a dorosłością, przygotowującym ją do przejęcia pełnej odpowiedzialności, samodzielności ekonomicznej i społecznej³.

¹J. Suchodolska, *Kryzys w rozwoju psychospołecznym młodzieży -potrzeba wsparcia rodzinnego i środowiskowego*, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/11775/3/Suchodolska_Kryzys_w_rozw_oju_psychospolecznym_mlodziemy.pdf, [dostęp: 19.11.2022].

² Salon kompetencji wychowawczych, https://www.empiria.edu.pl/dokumenty/rok-szkolny-2020-2021/kalendarium/07-luty/dzieci-i-mlodziez-w-kryzysie-psychologicznym_24.02.2021.pdf, [dostęp: 19.11.2022].

³ E. Wysocka, *Doświadczenie życia w młodości – problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania*, wyd. UŚ, Katowice 2010, s.56.

Wśród sytuacji kryzysowych najczęściej powodujących kryzys psychiczny u uczniów, można wymienić rozwód rodziców, problem alkoholowy lub przemoc w rodzinie, samobójstwo bliskiej osoby czy myśli samobójcze czy wspomniane rozstanie z jednym z rodziców w wyniku migracji do Polski dzieci ukraińskich. Stosunkowo często w codziennej praktyce pedagogicznej ma się do czynienia również z zachowaniami autodestrukcyjnymi u podopiecznych. Osoby w kryzysie psychicznym mają zwiększone zapotrzebowanie między innymi na wsparcie społeczne. Jak go udzielić?⁴.

1. Kryzys psychologiczny

W sytuacjach tak rozumianego kryzysu ważnej jest jego rozpoznanie i nabycie odpowiednich umiejętności poradzenia sobie, adekwatnych do sytuacji i dotychczasowych kompetencji osobistych. Na każdym etapie rozwoju dość oczywiste jest, że kryzys przybierać może inny wymiar, ze względu na towarzyszące podłoże psychospołeczne i zróżnicowane szanse zauważenia kryzysu przez środowisko oraz uzyskanie od niego pomocy. W okresie młodości - szczególnie dynamicznej i nieliniarnej przebiegającej adolescencji - kryzys związany jest najczęściej z próbą osiągnięcia samodzielności i decyzyjności w ważnych dla młodego człowieka kwestiach życiowych⁵. Badacze zgodnie twierdzą, że sposoby reagowania emocjonalnego i społeczne funkcjonowanie młodych ludzi w tym okresie życia charakteryzują się dużym zróżnicowaniem indywidualnym. Mają na to wpływ między innymi czynniki społeczno-kulturowe, zdrowotne oraz społeczno-ekonomiczne. Nierzadko źródłem rozwijającego się kryzysu jest brak zadowolenia z aktualnej sytuacji życiowej w takich ważnych wymiarach, jak: relacje z rodzicami, relacje przyjacielskie i bliskie związki, edukacja, obszary samorealizacji oraz planowanie przyszłości. Inną ważną kwestią jest - rozciągnięte na etapy - podejmowanie prób formowania się własnej, autonomicznej tożsamości. Według Eriksona ma to na celu wypełnienie przestrzeni moratorium psychospołecznego, którego zakres i możliwe formy realizacjami zmieniają współcześnie swój obraz, głównie z powodu faktu przesuwania się wewnętrznej, jak i społecznie wyznaczonej (na poziomie społecznego przyzwolenia) granicy owego moratorium. Szansa na odrzucenie ważnych życiowo decyzji ze względu na brak psychicznej gotowości dotyczy różnych sprawi jest młodemu człowiekowi dana, bez względu na jego powinności, wygenerowane w oczekiwaniach społecznych rodziców i dorosłego środowiska⁶.

2. Emocje i zachowania osoby w kryzysie

Analiza literatury oraz obserwowane ostatnie wydarzenia społeczne w Ukrainie pozwalają zauważyć, że młodzież wykazuje czujność, postawę roztropną i zachowawczą, obserwując w swoim życiu pojawiające się kryzysy. Nie bagatelizuje

⁴Jak prowadzić rozmowy z dziećmi i młodzieżą w kryzysie psychicznym?, <https://epiotrkow.pl/news/Jak-prowadzic-rozmowy-z-dziecmi-i-mlodzieza-w-kryzysie-psychicznym,46939>, [dostęp: 19.11.2022].

⁵J. Suchodolska, *Kryzys w rozwoju psychospołecznym młodzieży - potrzeba wsparcia rodzinnego i środowiskowego*, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/11775/3/Suchodolska_Kryzys_w_rozwaju_psychospolecznym_mlodziemy.pdf, [dostęp: 19.11.2022].

⁶ Tamże, s.3.

pojawiających się i odczuwanych w swoim życiu kryzysów. Ponadto potrafi je identyfikować i nazywać, a przynajmniej usytuować w obszarze relacji ze światem i samym sobą. To ważna umiejętność, ułatwiająca rozwój dojrzałej osobowości i kompetencji napoziomie kształtowania się dojrzałej osobowości. Ta świadomość nie tylko zasobów, ale i trudności na drodze budowania pozycji wyznaczonej dojrzeniem i dorosłością, zawiera w sobie elementy budujące także niezależną tożsamość. Za niezwykle wartościową uznać można zatem swoistą czujność i orientację adolescentów w swoich potrzebach. Ich znajomość, podobnie jak znajomość niedoborów w zakresie ich realizacji, jest ważnym elementem integrującym różne wymiary rozwoju psychospołecznego⁷.

Kolejnym zagrożeniem, w którym może pojawić się kryzys u dzieci czy młodzieży są patologie społeczne. Patologię społeczną – abstrahując od kontrowersji w zakresie jej definiowania – najczęściej ujmuje się w kategoriach zachowań opozycyjnych wobec norm powszechnie przyjmowanych w społeczeństwie. Najnowsze sondaże przeprowadzone w instytucjach edukacyjnych wskazują na znaczne zróżnicowanie skali zagrożeń młodzieży zachowaniami patologicznymi (agresja i przemoc wobec rówieśników, palenie papierosów, picie alkoholu, zażywanie narkotyków, uczestnictwo w sektach, podkulturach, przestępczość, objawy demoralizacji, prostytutka, czyli zagrożenie niedostosowaniem społecznym), a także ich tendencję wzrostową w perspektywie ostatnich

lat i w perspektywie wieku młodzieży, ogarniania coraz szerszych grup społecznych i braku różnicowania nasilenia zjawisk dewiacyjnych przez płęć. Pojawia się w tym zakresie też nowe zagrożenie oddziałujące na psychikę dzieci i młodzieży – uzależnienie od komputera, Internetu i agresywnych gier komputerowych – stosunkowo słabo rozpoznane, jeszcze zasięgu ograniczonym ich dostępnością, ale już widoczne⁸.

3. Interwencja kryzysowa

Z analizy literatury przedmiotu wynika, iż młodzież doświadcza różnych kategorii kryzysu, o charakterze wewnętrznym, związanym z własną osobą – tożsamość indywidualna i kulturowa, oraz zewnętrznym, związanym z postrzeganiem świata i swego miejsca w świecie i spostrzeganiem relacji z otoczeniem. Te negatywne doświadczenia wymagają pilnej interwencji kryzysowej ze strony instytucji i organizacji pozarządowych.

Kryzys wewnętrzny dotyczy problemów z własną osobą, głównie poszukiwania swojego miejsca w świecie, zagubienia w świecie wartości i ideałów, braku umiejętności konstruowania wizji własnego życia, czyli braku perspektyw, celu, drogi życiowej i sensu życia, a także poczucia własnej wartości, poczucia odrębności od innych i tożsamości, oraz związanego z tym poczucia niezależności i samodzielności w podejmowaniu indywidualnych decyzji.

Kryzys zewnętrzny wynika zaś ze zmienionej perspektywy widzenia własnej relacji z otoczeniem oraz postrzegania świata. Problemy relacyjne wiążą się głównie z ich konfliktowym charakterem oraz konsekwencją tego, a więc poczuciem osamotnienia i niezrozumienia przez otoczenie społeczne. Młodzież wpisuje w tę

⁷ Tamże, s. 13.

⁸ E. Wysocka, *Doświadczenie życia w młodości – problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania*, wyd. UŚ, Katowice 2010, s. 223.

kategorię także ogólnie formułowane problemy życiowe, przerastające obiektywne umiejętności radzenia sobie z nimi, dotyczące relacji ze środowiskiem szkolnym, rodzinnym i rówieśniczym, a także szczególnie silnie podkreślane i samodzielnie potraktowane problemy z płcią przeciwną⁹.

Dzieci i młodzież stanowią o przyszłości każdego społeczeństwa i jego kultury, a jednocześnie ze względu na swe specyficzne cechy są to grupy szczególnie podatne na szereg zagrożeń z kultury tej wpływających, zaktóre odpowiedzialne jest pokolenie dorosłych. Istnieje więc niezbywalna i pilna potrzeba takiego kształtowania działań w środowisku życiowych najbardziej na zagrożenia podatnych grup, które stanowią silną nieprzepuszczalną barierę dla tychże zagrożeń, wynikających: z niewydolności środowiska rodzinnego i upadku autorytetu instytucji edukacyjnych, których funkcje przenoszone są coraz częściej na środowiskorówieśnicze, także coraz bardziej nastawione destrukcyjnie wobec oferty świata dorosłych i promujące rozwiązywanie konfliktów i problemów w sposób pozorny, ucieczkowy, czego symptomem jest wzrost poziomu uzależnienia młodzieży od środków odurzających; a dalej – z propagowanych w kulturze masowej konsumpcyjnych stylów życia, przemocy i agresji¹⁰.

W praktyce działania służb, np. zdrowia lub oświatowych, interwencja kryzysowa jest traktowana jako procedura pomocy psychologicznej. W tym środowisku opisuje się ją najczęściej językiem psychologii, czerpiąc obficie z dorobku psychologii i psychoterapii. Jej formułowane założenia, cele i zadania wywodzą się z wielu różnych nurtów i nie zawsze są spójne i powszechnie akceptowane.

Wymaga wyraźnego odróżnienia od innych zadań, np. od terapii, mediacji, przeciwdziałania przemocy lub interwencyjnego udzielania schronienia bezdomnym, pogorzelcom, itp. Jednak interwencja kryzysowa stała się w Polsce specyficzną, złożoną i wysoce specjalistyczną usługą wchodzącą w zakres świadczeń z zakresu pomocy społecznej. Na co dzień pełni funkcję specjalistycznego świadczenia na rzecz: osób, rodzin, grup znajdującym się w sytuacjach psychologicznie trudnych, na przykład spowodowanych przemocą w rodzinie, nagłym załamaniem zdrowia, doświadczeniem przestępstwa, napaścią dyskryminacyjnych, utratą środków do życia i innymi, niespodziewanymi zdarzeniami. Rola „interwenienta” kryzysowego, jako pracownika socjalnego o wysokich, specjalistycznych kwalifikacjach okazała się nie do przecenienia i znacząco zwiększyła skuteczność działań ratunkowych, doprowadziła do zmniejszenia tragicznych, destrukcyjnych skutków, a ponadto pokazała inny, nowoczesny wymiar pracy socjalnej¹¹. Z uwagi na cechy definiujące interwencję m.in. krótkoterminowość oddziaływań, działania pod presją rekomendowane działania wywodzą się z nurtu pomocy krótkoterminowej koncentrującej się na rozwiązaniach¹².

Zakończenie

Pomoc osobie w kryzysie psychicznym stanowi jedną z kompetencji kluczowych w szkole oraz w ośrodkach interwencji kryzysowych. To właśnie rolą wychowawcy, pedagoga, nauczyciela, dyrektora i innych pracowników szkoły, ośrodków pomocy społecznej jest zidentyfikowanie problemu oraz wdrożenie stosownych działań

⁹ Tamże, s. 218.

¹⁰ Tamże, s. 230.

¹¹ J. Gorodecka, R. Kałucka, K. Sarzała, A. Żukiewicz, *Standard interwencji kryzysowej*, https://www.wrzos.org.pl/projekt1.18/download/SIK_2601.pdf, [dostęp: 19.11.2022], s. 5.

¹² Tamże, s. 5.

naprawczych. Pomoc osobie w kryzysie powinna być dostosowana do potrzeb jednostki. Uczeń lub każda inna osoba, której udziela się pomocy, musi mieć świadomość, że wychowawca jest dla niego dostępny¹³. Ryzykując nadmierne uogólnienie można powiedzieć, iż psychospołeczne funkcjonowanie człowieka – także młodego – i aktywne kreowanie jego życia codziennego, wyznaczone jest przez triadę: rekonstrukcją własnej przeszłości, pozwalającą świadomie określić, wyjaśnić i zrozumieć funkcjonowanie „tu i teraz”; konstruowanie wizji własnej przyszłości, możliwe w sytuacji samookreślenia siebie w perspektywie przeszłości i teraźniejszości, zaś wyznaczające planowanie i motywację do działania; oraz wspomagająca tę kreację percepcja własnej osoby – samoświadomość, samookreślenie, poczucie własnej wartości, autoafirmacja. Większość mechanizmów społecznej dezadaptacji młodego pokolenia można umiejscowić w strukturalno-kulturowym nurcie wyjaśniania mechanizmów dewiacyjnych, ale choć niewątpliwie różne mechanizmy wzajemnie się wyznaczają, nieco inne proponują wyjaśnienia destrukcyjnych postaw społecznych¹⁴.

Wnioski:

1. Ciągłe doskonalenie osób z instytucji i organizacji pozarządowych udzielających wsparcia dzieciom oraz ich rodzinom potrzebującym interwencji w trakcie kryzysu.
2. W sytuacjach opisanego i rozumianego kryzysu ważne jest jego rozpoznanie i nabycie odpowiednich umiejętności poradzenia sobie, adekwatnych do sytuacji i dotychczasowych kompetencji osobistych.

BIBLIOGRAFIA

1. Gorodecka J., Kałucka R., Sarzała K., Żukiewicz A., Standard interwencji kryzysowej, https://www.wrzos.org.pl/projekt1.18/download/SIK_2601.pdf, [dostęp: 19.11.2022], s.5.
2. Nosal Cz.S., *Czas psychologiczny: wymiary, struktura i konsekwencje*, Warszawa 2004, Wydawnictwo Instytutu PAN.
3. Wysocka E., *Doświadczenie życia w młodości – problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania*, wyd. UŚ, Katowice 2010, s.223.
4. Salon kompetencji wychowawczych, https://www.empiria.edu.pl/dokumenty/rok-szkolny-2020-2021/kalendarium/07-luty/dzieci-i-mlodziez-w-kryzysie-psychologicznym_24.02.2021.pdf, [dostęp: 19.11.2022].
5. Jak prowadzić rozmowy z dziećmi i młodzieżą w kryzysie psychicznym?, <https://epiotrkow.pl/news/Jak-prowadzic-rozmowy-z-dziecmi-i-mlodzieza-w-kryzysie-psychicznym,46939>, [dostęp: 19.11.2022].
6. https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/11775/3/Suchodolska_Kryzys_w_rozwoju_psychospolecznym_mlodziezy.pdf, [dostęp: 19.11.2022].

¹³Jak prowadzić rozmowy z dziećmi i młodzieżą w kryzysie psychicznym?, <https://epiotrkow.pl/news/Jak-prowadzic-rozmowy-z-dziecmi-i-mlodzieza-w-kryzysie-psychicznym,46939>, [dostęp: 19.11.2022].

¹⁴E. Wysocka, *Doświadczenie życia w młodości – problemy, kryzysy i strategie ich rozwiązywania*, wyd. UŚ, Katowice 2010, s.223.

УДК 316: 444

МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАСЛІДКИ

Оксана Бабич,

кандидат географічних наук, доцент
кафедри фізичної терапії, ерготерапії
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розкрито зміст понять «міграція», «внутрішньо переміщені особи»; розглянуто основні тенденції у зовнішніх (міждержавних) та внутрішніх міграційних потоках населення України під час війни; визначено основні економічні та соціальні наслідки масової міграції українців.

Ключові слова: міграція населення, внутрішньо переміщені особи, біженці, зовнішня і внутрішня міграція, демографічна криза.

Міграційні рухи – найбільш чутливий індикатор масової поведінки населення. Вони є своєрідною реакцією на зміни у політичній та соціально-економічній сферах суспільства. Їх масштаби та напрямки певною мірою визначають стабільність або нестабільність суспільного розвитку.

Міграція населення є невід'ємною складовою частиною демографічної ситуації. Саме неконтрольовані процеси міграції населення можуть докорінно змінити кількість населення і густоту розміщення, статево-вікову структуру, яка призводить до зміни сімейно-шлюбних показників, ці в свою чергу, призводять до зниження природного приросту населення і старіння нації, вплинуть на особливості розподілу трудових ресурсів країни, етнічний склад та інші показники. Неконтрольовані масові переїзди можуть негативно впливати на економіку певних держав, розвиток промисловості і сільського господарства, зниження рівня культури і науки, зміну національного складу населення [11].

Міграція в перекладі з латинської мови *migratio* означає переселення. Міграція населення – це переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання на завжди або більш чи менш тривалий період [10]. Основною ознакою міграції населення є перетинання адміністративного кордону території – держави, області, населеного пункту.

Міграція багатогранне явище, що зачепає різні сфери життя: соціальні, економічні, політичні. Кожен вид міграційного процесу є особливим, і саме завдяки розумінню їх основних відмінностей, можна детально досліджувати зміни в суспільстві до яких цей міграційний процес призводить.

Важливу роль відіграють причини – рушійні сили міграції. Серед основних з них ми можемо виділити: економічні, екологічні, релігійні, політичні, соціальні, природні та військові. Саме військові події на території нашої держави призвели до наймасштабнішого міграційного руху населення за всю історію незалежної України.

Проведення активних бойових дій на території Донецької та Луганської областей у 2014-2015 рр. А також створення псевдо державних утворень в частині

території зазначених областей призвело до сплеску міграційних процесів, а саме біженців (вимушено переміщених осіб). У 2021 році кількість внутрішньо переміщених осіб з окупованих територій було рівно 1,470 мільйонів осіб [3].

Відповідно до офіційної статистики, станом на 01.02.2022 року в Україні мешкало 41 130 400 осіб (без урахування Криму, Севастополя та ОРДЛО) [6]. З них 61,47% (25,3 млн осіб) працездатного населення всіх вікових категорій та 26,35% (10,84 млн осіб) пенсіонерів [3, 6]. За різними статистичними даними близько 4,8 млн громадян України є працівниками бюджетної сфери.

Ситуація в Україні суттєво змінилася 24 лютого 2022 року, коли Російська Федерація повномасштабно вторглась на територію України, тим самим почавши війну. Через постійні обстріли та страх за власне здоров'я та життя уже в перший день було багато біженців на західних кордонах України. У зв'язку з воєнним станом, виїзд чоловікам був заборонений через загальну мобілізацію, тому основну частину біженців із України становили жінки та діти.

У відповідності до статистики Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) станом на 19 липня 2022 року з України виїхало 9 567 033 особи. Виходячи з аналізу даних Міжнародної організації з міграції (МОМ), приблизна кількість громадян, які знаходились вже за межами України станом на 24 лютого 2022 року становить не менше 2 млн осіб [4].

Зі всіх сусідніх європейських країн, найбільшу кількість українців прийняла Польща, а саме 7,431 мільйонів осіб, на другому місці – Угорщина, яка прихистила 1,7 мільйонів осіб, Румунія – 1,493 мільйонів осіб, Молдова – 685 тисяч українців, у Словаччину заїхало 919 тисячі осіб [2].

Наразі немає точних даних про кількість біженців, у тому числі примусово переміщених осіб до Росії та Білорусі з тимчасово окупованих регіонів України після початку повномасштабного вторгнення. За різними даними у Росії можуть перебувати від 900 тисяч до 2,8 мільйонів осіб.

Звісно, той факт, що до Польщі виїхало близько 7,4 мільйонів не означає, що вони 100% залишились там, адже це могла бути перша країна на їх шляху і далі вони могли поїхати в будь-яку іншу країну ЄС, але, на жаль, ці рухи досить важко відстежити через відсутність кордонів між країнами Європейського Союзу.

Для громадян України існує можливість оформлення тимчасового захисту в будь-якій країні ЄС. Рада ЄС 4 березня 2022 року активувала Директиву про тимчасовий захист 2001/55/ЄС [1], що дозволяє особам, які виїхали з України 24 лютого 2022 року або пізніше, перебувати в країнах ЄС протягом одного року з можливістю подовження до трьох років у залежності від ситуації в Україні. Особи з таким статусом отримують право на працю, повноцінний доступ до системи охорони здоров'я, освіти та соціальної допомоги.

Щодо внутрішніх переселенців, за оцінками Міжнародної організації з міграції, більше 7 млн осіб покинули місце свого постійного проживання і переїхали в межах країни. Частина з них, поживши на початку війни в іншому регіоні України, вже повернулися додому. За оцінками на основі загальнонаціонального опитування МОМ, з різних регіонів у межах України виїхала така кількість людей: 2,4 млн осіб – схід, 1,9 млн осіб – Київ та область, 1,3 млн осіб – північ, 486 тис осіб – південь, 220 тис осіб – центр, 187 854 – захід [9].

Рисунок 1 – Кількість українських біженців у російсько-українській війні станом на 27 квітня 2022 р. [2]

Можна припустити, що переміщення всередині країни відбувалося хвилями залежно від наявності бойових дій у регіоні чи населеному пункті. За оцінками на основі вже згаданого опитування MOM, 48% переміщених в Україні залишили місце проживання після початку війни, 45% залишили місце проживання, коли війна досягла їхнього району, а 5% покинули місце проживання в очікуванні конфлікту.

За оцінками MOM, найбільша частка людей переїхала до західного макрорегіону – більше 2,5 млн осіб. Дані, які публікують державні адміністрації в західних областях, втім, не збігаються з цими оцінками. Таку різницю можна пояснити тим, що тільки частина людей обирає повідомити про своє прибуття місцевим органам влади: найімовірніше, реєстрація відбувається у випадках, коли прибулі звертаються по допомогу з поселенням або по гуманітарну допомогу.

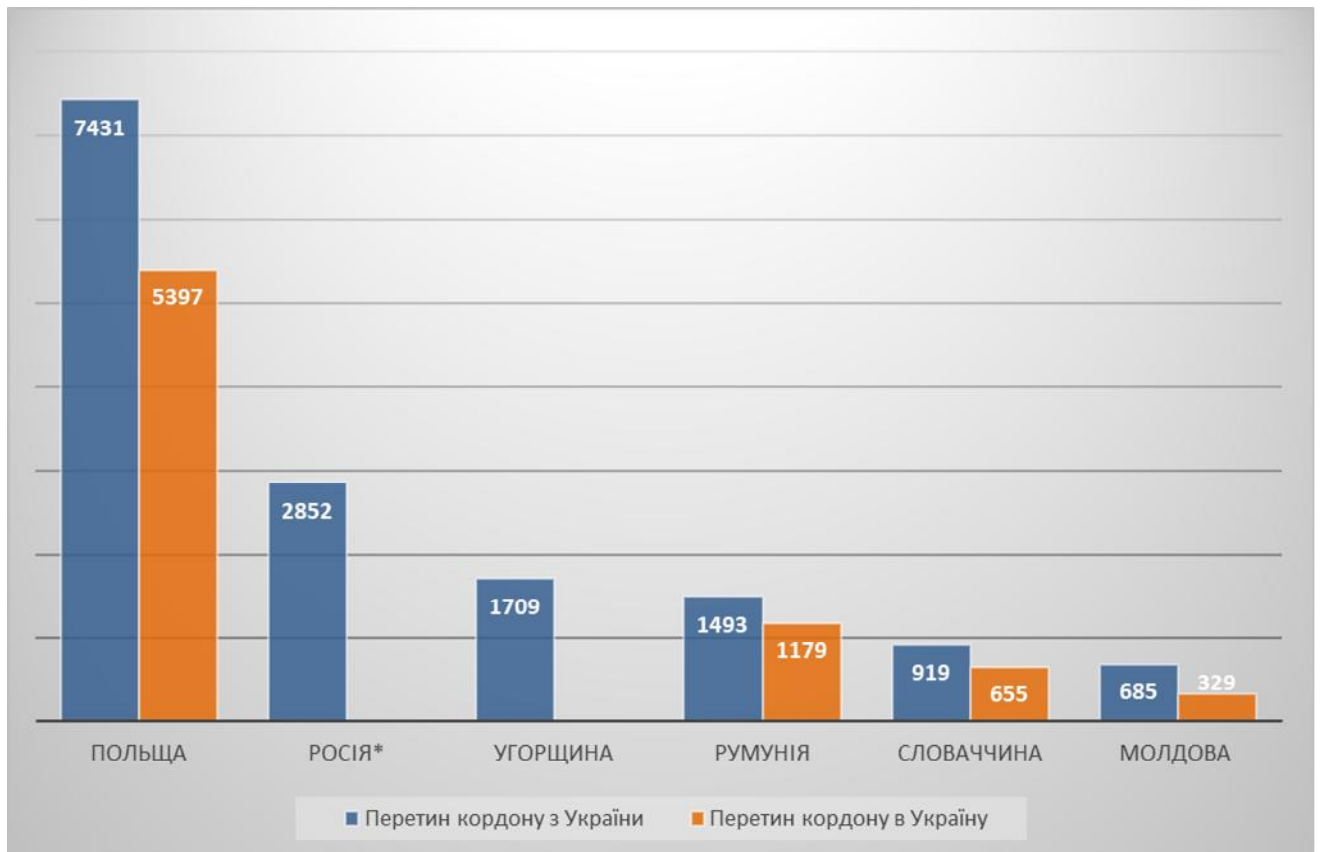

Рисунок 2 – Кількість (тис. осіб) перетинів кордону між Україною та країнами Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) після вторгнення Росії в Україну з 24 лютого по 8 листопада 2022 року за вибраною країною [2]

Частина людей вимушені покидати дім уже вдруге. Серед областей та міст, які зараз перебувають у зоні активних бойових дій, багато таких, що ставали прихистком для ВПО з 2014 року. За даними Міністерства соціальної політики, у 2021 році було взято на облік близько 1,46 млн ВПО з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим і Севастополя. Серед міст, де частка ВПО була високою до повномасштабного вторгнення РФ в Україну: Северодонецьк (44% ВПО), Маріуполь (20%), Ізюм (13%), Буча (11%), Ірпінь (9%), Бердянськ (8%), Київ (5,5%) та інші [9]. Усі вони зазнали активних бойових дій.

За даними міжнародних організацій майже третина українців залишили свої обжиті місця у пошуках безпечніших локацій після 24 лютого. Такі міграційні процеси не можуть не позначитись на суспільному житті нашої держави. Найсуттєвіші наслідки цього процесу ми спостерігаємо в економічній сфері та демографічній ситуації.

В умовах війни громадяни перебувають у шоковому стані. Відтік населення з постійних місць проживання і втрата постійної роботи суттєво впливає на споживання товарів та послуг у середині країни і відповідно на обсяги їх виробництва та надання. За різними аналітичними даними, у зв'язку з війною, роботу втратили від 5 млн до 15 млн працездатних громадян України. Розрахувати рівень безробіття під час гарячої фази війни практично неможливо але навіть при «найоптимістичніших» даних ця цифра вражає.

Скорочуються податкові надходження до державного бюджету і одночасно збільшуються видатки щодо додаткових соціальних витрат. Спрогнозувати в умовах війни і міграційної кризи співвідношення податкових надходжень до ВВП на найближчий рік-два майже неможливо.

Інша, складніша проблема для майбутнього України – це еміграція населення та демографічна криза. За даними ООН з початку повномасштабної війни країну залишило близько 9,5 млн осіб. Більшість з них – це жінки з дітьми та люди похилого віку. З одного боку, добре, що багато жінок і дітей сьогодні перебувають у повній безпеці, але якщо цих переселенців не вдасться повернути в країну після нашої перемоги, на нас чекатиме демографічна катастрофа.

За інформацією управління Верховного комісара ООН з прав людини у період з 24 лютого по 13 листопада 2022 року в Україні було вбито 6557 осіб цивільного населення, серед яких 408 дітей та поранено більше 10 тисяч [2].

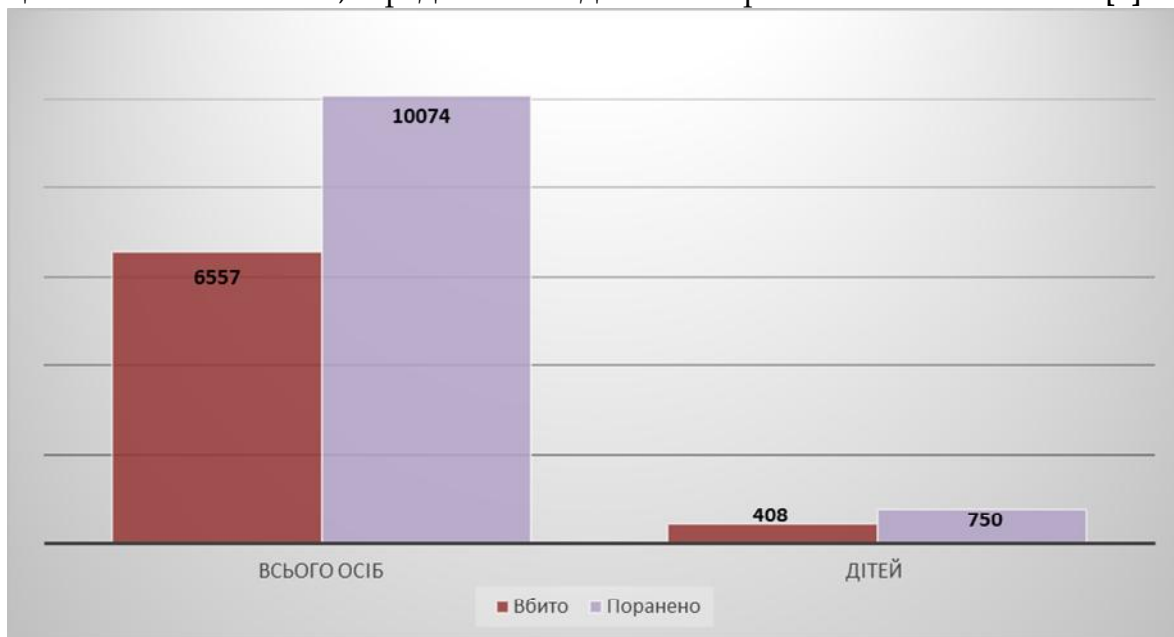

Рисунок 3 – Кількість (осіб) жертв серед цивільного населення в Україні під час вторгнення Росії (за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини станом на 13 листопада 2022 року) [2]

Втрата дітей шкільного віку – ще один негативний наслідок міграції під час війни. Більшість з них, а це понад 10% українських школярів, вже відвідують місцеві школи за кордоном, що зменшує їхні шанси на швидке повернення. Наслідки цього для майбутнього країни жахливі, і вирішення цієї проблеми, окрім швидкої перемоги України у війні, немає.

Ще однією проблемою еміграції є відтік висококваліфікованих фахівців – «відтік мізків». У першу чергу це науковці та спеціалісти політехнічної галузі.

Як би там не було, питання нестачі робочої сили в Україні після війни обов'язково виникне, і не лише через еміграцію. Так, для відновлення країни список затребуваних професій дуже відрізнятиметься від довоєнних часів, і далеко не всі робочі місця можна буде заповнити українцями. Цілком імовірно, що Україна стане магнітом для робітників з інших країн.

Виходячи з вищенаведених даних, більше 20 млн громадян України з тих чи інших причин переїхали зі своїх місць постійного проживання або

перебувають на тимчасово окупованих територіях. Більша частина з них є працездатними громадянами, які втратили свою довоєнну роботу.

Для стабілізації економічної ситуації нашому Уряду необхідно ретельно продумати і сформувані в правильне русло подальший економічний розвиток у кожному з регіонів України. Основним пріоритетом економічної політики воєнного стану і щонайменше рік після війни має бути забезпечення першочергових потреб населення і створення умов для повернення людей додому. Це, окрім питання безпеки, забезпечення повсякденних потреб людей – житла, їжі, води, тепла, світла, палива тощо.

Ситуація з міграцією в Україні є досить складною через війну і величезну кількість внутрішньо переміщених осіб та міжнародних біженців. На сьогодні важко об'єктивно оцінити міграційну ситуацію через постійні зміни. І ніхто не може сказати, яка кількість людей буде готова повертатись в Україну, не кажучи вже про ті регіони, які найбільш постраждали від війни. Але головне зберегти максимальну кількість життів, та перемогти армію РФ, а потім відбудувати країну.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Key migration terms. *IOM UN Migration*. URL: <https://www.iom.int/key-migration-terms>.
2. Number of refugees from Ukraine crossing Central and Eastern European borders after Russia's invasion of Ukraine from February 24 to May 19, 2022, by selected country. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/1293403/cee-ukrainian-refugees-by-country>.
3. Ukraine Population 2022. *Worldometers*. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/ukraine-population>
4. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, Trends in International Migr ant Stock. URL: <https://www.un.org/en/development/>
5. World Social Report 2021. *UN*. 2022. URL: https://www.un.org/development/desa/dspd/wpcontent/uploads/sites/22/2021/05/World-Social-Report-2021_web_FINAL.pdf
6. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Джаман В.О. Особливості географії міграцій населення України. *Український географічний журнал*. 2002, N 1. С. 28–36.
8. Малиновська О. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія / О. Малиновська. – Київ: НІСД, 2018. – 472 с.
9. Міжнародна організація міграції. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/en>.
10. Прибиткова І.М. Основи демографії. К.: Артек, – 1995. – 252 с.
11. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція: Навчальний посібник. К.: ВЦ «Академія», 2007. 312 с.
12. Стародубов О. Міграційна криза – масштаб, економічні наслідки і шляхи подолання. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361562/>

WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA W ZAKRESIE ZWALCZANIA ZORGANIZOWANEJ PRZESTĘPCZOŚCI

Marta Mordarska
Wszechnica Polska
Akademia Nauk Stosowanych
w Warszawie, Polska
ORCID-0000-0002-8296-8183

STRESZCZENIE:

Rozwój cywilizacji pokazuje nam także nowe zagrożenia. Świat przestępczy wykazuje coraz większą aktywność na różnych płaszczyznach w życiu codziennym. Poniższy artykuł przedstawia temat międzynarodowej współpracy w zakresie zwalczania zorganizowanej przestępczości. Aby jednak omówić współpracę międzynarodową w tym aspekcie należy zrozumieć samo pojęcie przestępczości zorganizowanej, czym ona jest oraz co łączy zorganizowane grupy przestępcze. W artykule zostały pokazane podstawowe zadania Policji w odniesieniu do poszczególnych działań zorganizowanych grup przestępczych.

***Słowa kluczowe:** współpraca, przestępczość, przestępczość zorganizowana, zwalczanie, przeciwdziałanie, Policja*

INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIGHT AGAINST ORGANIZED CRIME

SUMMARY:

Development of civilization also shows us new threats. The criminal world is becoming more and more active on various level in every, single day. The below article presents the topic of international cooperation in combating organized crime. However, in order to discuss international cooperation in this aspect, it is necessary to understand the very concept of organized crime, what it is and what connects organized crime groups. The article presents the basic tasks of the Police in relation to individual activities of organized crime groups.

***Key words:** cooperation, criminality, organized crime, combating, counteraction, Police*

Wstęp

Przestępczość zorganizowana jest zjawiskiem kryminalnym, które powstaje w różnych postaciach, zarówno w kraju, jak i na świecie. Zorganizowane grupy przestępcze łączy wspólny cel, a ich zorganizowanie z reguły przynosi stały i wysoki dochód. Główną cechą

zorganizowanych grup przestępczych jest trwała, wewnętrzna struktura organizacyjna.

W zorganizowanych grupach przestępczych widoczna jest ścisła więź porozumienia w planowaniu czy akceptacji celów. Aby mówić o grupie, przestępczej, że jest ona zorganizowana musi ona istnieć przez pewien czas, składać się z trzech lub większej ilości osób i działać w porozumieniu, by osiągnąć cel jakim jest popełnienie jednego lub większej ilości poważnych przestępstw.

Położenie Polski, które w połączeniu z jej członkostwem w układzie z Schengen ma istotne znaczenie we współpracy międzynarodowej na rzecz bezpieczeństwa. Kluczowym ogniwem bezpieczeństwa, zarówno w jego wymiarze transgranicznym, jak i wewnętrznym jest Polska Policja.

W polskiej praktyce organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości są wykorzystywane różne definicje wypracowane przez poszczególne państwa i organizacje międzynarodowe. Na przestępczość zorganizowaną składa się kilka znaczących elementów, tj.: sprawcy działają z chęci zysku lub żądzy władzy; działalność grupy trwa przez dłuższy czas; grupa tworzy zorganizowaną strukturę, w której występuje podział zadań między członkami; sposobem zarabiania pieniędzy jest multiprzestępczość; grupa jest hermetyczna, zdyscyplinowana i poddana kontroli wewnętrznej; używa przemocy lub innych środków zastraszania; dąży do wywarcia wpływu na politykę, organy ścigania, sądy lub media, często prowadzi działalność w skali międzynarodowej; „pierze brudne pieniądze”. Termin przestępczość zorganizowana do polskiego ustawodawstwa został wprowadzony w ustawie *O ochronie obrotu gospodarczego* z 1994 do normy prawnej zakazującej „prania brudnych pieniędzy” (jednak bez właściwej interpretacji prawnej); natomiast w *Kodeksie karnym* z 1997 wprowadzono pojęcia: zorganizowana grupa oraz związek mający na celu popełnianie przestępstw¹⁵.

Międzynarodowa współpraca Policji

Wśród głównych zadań każdego państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa jego obywatelom. W państwie polskim do tego typu zadań zostały powołane odpowiednie instytucje. Jedną z nich jest Policja.

Zgodnie z art.1 ust.2 ustawy o Policji do podstawowych jej zadań należą¹⁶:

1. Ochrona życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra;
2. Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnienie spokoju w miejscach publicznych oraz w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej, w ruchu drogowym i na wodach przeznaczonych do powszechnego korzystania;
3. Inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnieniu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi;
4. Prowadzenie działań kontrterrorystycznych;
5. Wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców;
6. Nadzór nad specjalistycznymi uzbrojonymi formacjami ochronnymi w zakresie określonych w odrębnych przepisach;
7. Kontrola przestrzegania przepisów porządkowych i administracyjnych związanych z działalnością publiczną lub obowiązujących w miejscach publicznych;
8. Współdziałanie z policjami innych państw oraz ich organizacjami międzynarodowymi, a także z organami i instytucjami Unii Europejskiej na podstawie umów i porozumień międzynarodowych oraz odrębnych przepisów;
9. Gromadzenie, przetwarzanie i przekazywanie informacji kryminalnych;
10. Prowadzenie zbiorów danych zawierających informacje gromadzone przez uprawnione organy o odciskach linii papilarnych osób, niezidentyfikowanych

¹⁵Holyst B., *Przestępczość zorganizowana i jej implikacje* [w:] W. Pływaczewski, J. Świerczewski (red.), *Policja polska wobec przestępczości zorganizowanej*, Szczytno 1997.

¹⁶Ustawa z 6 kwietnia 1990r. o Policji, (Dz. U. z 1990r., nr 30, poz. 179).

śladach linii papilarnych z miejsc przestępstw oraz o wynikach analizy kwasu deoksyrybonukleinowego (DNA)¹⁷.

Policyjna współpraca międzynarodowa działa w oparciu o akty prawne, zarówno rządowe, jak i resortowe oraz dokumenty, które umożliwiają współpracę transgraniczną. Realizacja współpracy odbywa się w działaniach pozaoperacyjnych oraz operacyjnych. Pierwsze, służą wspólnemu wypracowaniu form, metod oraz podstaw praktyk współdziałania policyjnego, natomiast samo działanie jest współpracą operacyjną, która głównie obejmuje wymianę informacji poprzez systemy operacyjne, tj.:

1. System Informacyjny Schengen (SIS) oraz Krajowe Biuro SIRENE (dla państw strefy Schengen);
2. EUROPOL (Europejski Urząd Policji, działający tylko na obszarze UE, którego zadaniem jest poprawienie efektywności działania i współpracy między kompetentnymi władzami państw członkowskich w zakresie zapobiegania i zwalczania zorganizowanej przestępczości o międzynarodowym charakterze);
3. INTERPOL (działająca w ponad 190 krajach międzynarodowa organizacja policji, pomagająca organom ścigania w walce z wszelkimi formami przestępczości);
4. współpracę w ramach sieci oficerów łącznikowych polskiej Policji działających w takich państwach Unii Europejskiej, jak Francja, Niemcy, Wielka Brytania, oraz w państwach spoza UE, tj. na Białorusi, w Rosji, na Ukrainie i w Turcji, oraz współpracę z zagranicznymi oficerami łącznikowymi akredytowanymi w Polsce;
5. bezpośredni dostęp do policyjnych baz danych (osoby zaginione i poszukiwane, karty daktyloskopijne, profile DNA, skradzione pojazdy i dokumenty etc.)¹⁸.

Wspomnieć należy, że w Polsce, w Warszawie punktem, w którym zbierają się wszystkie międzynarodowe kanały wymiany informacji jest Biuro Międzynarodowej Współpracy Policji Komendy Głównej Policji. Jednym z jego głównych celów jest całodobowe wsparcie w realizacji współpracy z innymi krajami. Biuro to koordynuje i prowadzi nadzór we wszystkich działaniach w ramach międzynarodowej współpracy (operacyjnej, pozaoperacyjnej oraz szkoleniowej).

Współpraca pozaoperacyjna polega głównie na tworzeniu prawa unijnego, poznaniu przepisów obowiązujących i rozwiązań prawnych stosowanych w innych krajach. Jednocześnie, ważnym aspektem tejże współpracy jest nawiązywanie kontaktów zawodowych oraz osobistych, przez które zauważyć można likwidowanie barier, uprzedzeń czy szkodliwych stereotypów. Współpraca pozaoperacyjna to także wymiana i współpraca szkoleniowa z innymi instytucjami policyjnymi z państw członkowskich UE oraz za pośrednictwem takich agencji unijnych i organów, jak Europejska Akademia Policyjna CEPOL (Collège Européen de Police). Ta ostatnia obejmuje również kraje spoza UE. Priorytetem w tym zakresie

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

są dla nas państwa Partnerstwa Wschodniego (Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Mołdowa i Ukraina¹⁹).

Z kolei, przy omawianiu współpracy transgranicznej należy mieć na myśli pościg, obserwację transgraniczną, wspólne patrole zarówno piesze, jak i zmotoryzowane ruchu drogowego. Jednocześnie należy pamiętać o współpracy przygranicznej ściśle powiązanej z wymianą informacji, którą uzupełniają Centra Współpracy Policyjnej i Celnej, a które działają na granicach ze Słowacją, Niemcami oraz Czechami.

Omawiając temat współpracy międzynarodowej należy pamiętać także o międzynarodowej działalności polskiej Policji w zagranicznych misjach pokojowych w krajach takich jak: Afganistan, Gruzja, Kosowo i Liberia²⁰.

Współpraca międzynarodowa w zakresie zwalczania zorganizowanej przestępczości

Głównymi obszarami działalności zorganizowanych grup przestępczych są: obszary o charakterze ekonomicznym, narkotykowym oraz kryminalnym.

Strategiczne oraz operacyjne ramy współpracy w zakresie zwalczania przestępczości poważnej i zorganizowanej wyznacza przede wszystkim Strategia Bezpieczeństwa Wewnętrznego UE na lata 2015-2020, przyjęta przez Radę ds. WSiSW w czerwcu 2015 r.

Priorytety określone w strategii koncentrują się wokół następujących obszarów²¹:

1. Zwalczanie terroryzmu i radykalizacji prowadzącej do terroryzmu, werbowania terrorystów oraz finansowania związanego z terroryzmem, jak również zapobieganie tym zjawiskom, z poświęceniem szczególnej uwagi kwestii zagranicznych bojowników terrorystycznych, wzmocnieniu ochrony na granicach dzięki systematycznym i skoordynowanym kontrolom prowadzonym z wykorzystaniem danych w stosownych bazach i w oparciu o ocenę ryzyka, a także zintegrowaniu wewnętrznych i zewnętrznych aspektów walki z terroryzmem;

2. Zapobieganie poważnej i zorganizowanej przestępczości oraz zwalczanie jej, na podstawie cyklu polityki bezpieczeństwa UE w zakresie zwalczania poważnej i zorganizowanej przestępczości międzynarodowej;

3. Zapobieganie cyberprzestępczości i zwalczanie jej, a także poprawienie bezpieczeństwa cybernetycznego

W roku 2011r. rozpoczął swą realizację tzw. Cykl Polityki Bezpieczeństwa Unii Europejskiej, który, w swych działaniach obejmuje walkę z poniżej wymienionymi rodzajami przestępczości:

1. zwalczanie cyberprzestępczości;
2. zwalczanie przestępczości narkotykowej;
3. rozbitcie zorganizowanych grup przestępczych ułatwiających nielegalną imigrację;
4. zwalczanie zorganizowanej przestępczości przeciwko mieniu;
5. zwalczanie handlu ludźmi;

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

²¹ Strategia Bezpieczeństwa Wewnętrznego UE na lata 2015-2020, przyjęta przez Radę ds. WSiSW w czerwcu 2015 r.

6. rozbicie potencjału zorganizowanych grup przestępczych i specjalistów, zajmujących się przestępstwami dotyczącymi akcyzy i wewnątrzspółnotowymi oszustwami podatkowymi polegającymi na bezpodstawnym zwrocie naliczonego VAT;
7. rozbicie zorganizowanych grup przestępczych uczestniczących w nielegalnym handlu bronią;
8. rozbicie zorganizowanych grup przestępczych uczestniczących w przestępstwach przeciwko środowisku;
9. zwalczanie dochodów z przestępstwa i prania pieniędzy oraz ułatwianie odzyskiwania mienia;
10. zwalczanie fałszowania dokumentów.

Każdy przedmiotowy cykl trwa 4 lata i polega na doskonaleniu współpracy międzynarodowej pomiędzy krajami w zakresie zwalczania przestępczości.

We współpracy międzynarodowej nie należy zapomnieć także o Konwencji ONZ ds. nielegalnego handlu narkotykami i substancjami psychotropowymi. Jest ona ważnym punktem zwrotnym we współpracy międzynarodowej w zakresie zwalczania przestępczości międzynarodowej. Konwencja ta gwarantuje wzajemną pomoc prawną oraz współpracę przy przejmowaniu i konfiskacie wpływów lub dóbr pochodzących z handlu narkotykami. Dotyczy również zakresu współpracy policyjnej. Z kolei Konwencja ONZ ds. walki z międzynarodową przestępczością zorganizowaną z 2000 roku, stwarza podstawy prawne do powstrzymywania i karania osób zamieszanych w groźne przestępstwa międzynarodowe²².

Razem powyższe Konwencje tworzą bazę konieczną do współpracy przeciwko wszystkim typom grup przestępczych skupionych na nielegalnym zdobywaniu zysków.

Wnioski

Przestępcy rozwijają swą działalność w zatrważającym tempie, nie patrząc na nic i pokonując nieplanowe przeszkody, by zyskać i realizować zamierzone cele. Sądy oraz organy ścigania walczą ze skostniałymi procedurami, które nie są wciąż wystarczające. Moim zdaniem, każdy kraj, bez wyjątku winien dysponować konkretnym zestawem procedur, który opierałyby się na zasadzie wzajemności, poszanowania umów ad hoc, praw i traktatów. Tenże zestaw powinien pozwalać na korzystanie z pomocy międzynarodowej w każdym razie, gdy wymagałby tego interes danego kraju. W momencie wprowadzenia konkretnych i radykalnych zmian, każdy kraj miałby zagwarantowaną efektywną walkę ze zorganizowanymi grupami przestępczymi.

²² Tamże.

BIBLIOGRAFIA:

1. Hołyst B., Przestępczość zorganizowana i jej implikacje [w:] W. Pływaczewski, J. Świerczewski (red.), Policja polska wobec przestępczości zorganizowanej, Szczytno 1997.
2. Ustawa z 6 kwietnia 1990r. o Policji, (Dz. U. z 1990r., nr 30, poz. 179).
3. Strategia Bezpieczeństwa Wewnętrznego UE na lata 2015-2020, przyjęta przez Radę ds. WSiSW w czerwcu 2015 r.

УДК 343.98

ПРИЙОМИ ДАКТИЛОСКОПІЮВАННЯ ЖИВИХ ОСІБ ТА ТРУПІВ, ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА КРИМІНАЛІСТИКИ

Марина Мар'ян,

Черкаський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС
України,
головний судовий експерт

У даній роботі висвітлено питання, що до правильності дактилоскопіювання живих осіб та трупів, яке відіграє важливу роль в цей час, а саме під час війни в Україні. Детально розписано, як має виглядати дактилокарта осіб, які підлягають дактилоскопіюванню. Як отримати якісну дактилокарту навіть муміфікованого трупа.

Ключові слова: дактилоскопіювання, дактилооблік, дактилокарта, умови, порядок.

24 лютого 2022 р. після початку повномасштабного нападу російської федерації на нашу державу, життя України та Українців змінилось... Дуже прикро, що ми маємо величезні втрати людей, одні – гинуть, інші є безвісно зниклими. На сьогоднішній день база із біометричними даними людини є не дуже розвиненою і маловмістимою. От і постає питання у правильності отримання біометричного матеріалу, а саме дактилоскопічного[1].

В Україні в умовах воєнного стану виникла нагальна потреба в оптимізації повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді, керівника органу прокуратури під час здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану з максимальною деталізацією механізму їх застосування, а також потреба належного забезпечення діяльності органів поліції та ефективного виконання поліцейськими своїх завдань в умовах воєнного стану.

Комітет з питань правоохоронної діяльності повідомляє, що для забезпечення ефективності здійснення кримінального провадження та реалізації поліцейський повноважень в умовах воєнного стану Верховною Радою України було прийнято низку Законів України, які були підписані Президентом України Володимиром Зеленським, а саме:

Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» № 2123- IX від 15 березня 2022 року.

Даним Законом на період дії воєнного стану органи поліції наділяються додатковими повноваженнями, необхідними для виконання покладених на них завдань в складних умовах ведення війни. Щодо повного переліку повноважень їх можна подивитися у статті [2], що стосується теми даного матеріалу, то це – повноваження, які спрямовані на врегулювання питання збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання, а також розширення переліку підстав...

Але для таких повноважень необхідна деяка підготовка, як зазначалося

вище, щоб отримати якомога кращі зразки відбитків та відтисків у дактилокартах (про, що мова йтиметься нижче) як живих осіб так і трупів, яке здійснюється з метою:

- розшуку людей, які зникли безвісти;
- встановлення за невпізнаними трупами особи людини;
- підтвердження особи людини, яка раніше була піддана дактилоскопіюванню;
- встановлення осіб, які залишили сліди рук на місці події;
- встановлення фактів залишення однією особою слідів рук при вчиненні різних злочинів.

Але самих дактилокарт буде не достатньо, необхідна база даних для їх внесення та перевірки і відповідно для цього існують дактилоскопічні обліки дактилокарток (масиву дактилокарт невпізнаних трупів; безвісно зниклих осіб та осіб, які були затримані за підозрою у вчиненні злочину; взяті під варту; звинувачуються у вчиненні злочину; піддані адміністративному арешту) та слідотек (реєстраційних карт слідів рук, які вилучені під час оглядів місць подій (далі - ОМП) за фактами нерозкритих злочинів та безвісного зникнення осіб), які мають свою нормативно-правову базу, а саме Наказ МВС №785 від 11.09.2001 року «Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України» [1].

В даному матеріалі мова йтиметься саме про дактилокартотеки, порядок їх отримання та ведення. Але більшу увагу хочеться приділити саме отриманню.

Умови дактилоскопіювання живих осіб

Найперше це – якщо є можливість, ретельно вимити руки в теплій воді з милом і витерти насухо, якщо нема – то гарно витерти руки об себе, велику увагу приділяти кінчикам пальців рук (тобто зони нігтя) та всієї долоні, щоб не було залишків бруду і руки були сухими.

Розкачати на чистому склі (аркуші паперу) на ділянці розміром близько 10x15 см тонкий шар друкарської фарби (при цьому, якщо це скло, то не торкатися його руками, воно має бути ідеально чистим).

Нанести за допомогою валика на нігтьові фаланги пальців рук фарбу за допомогою валика або безпосередньо зі скла (якщо це зі скла то натиск повинен бути не сильний, для прикладу відмічу, що для отримання якісних відбитків у дактилокарті достатньо зусилля 0,1– 0,2 кг/см², це вже як для перенесення на дактилокарту так для фарбування, якщо нема валика, зі скла).

На бланку дактилокарти, для кожного пальця є своя графа, прокатати нігтьові фаланги з незручного становища зручне.

Відбитки повинні бути чіткими, повними і розташовуватися в суворій послідовності (як підписані віконечка у дактилокарті) (див. рис. 1). Крім того, в нижній частині дактилокарти наносяться контрольні відтиски чотирьох пальців кожної руки та окремо великих пальців (див. рис. 2).

При виготовленні контрольних відтисків необхідно, щоб були відображені папілярні візерунки нігтьової середньої та основної фаланг пальців рук (див. рис.3).

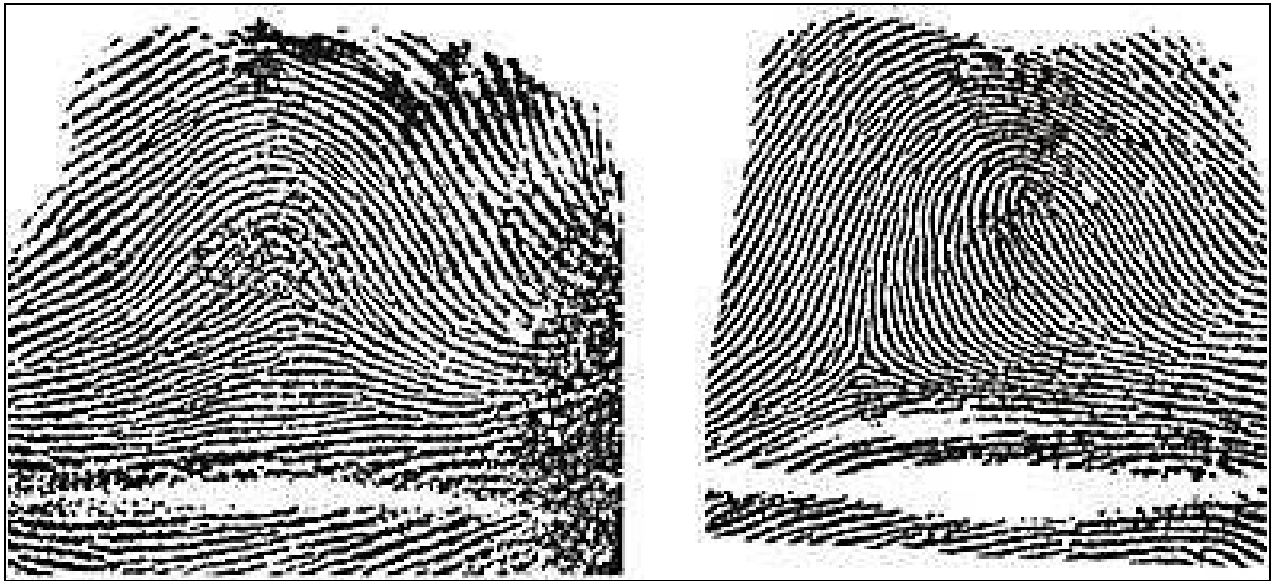

Рисунок 1. Повнота та чіткість відбитку, який повинен міститися у дактилокарті.

Рисунок 2. Зразок контрольного відтиску великого пальця.

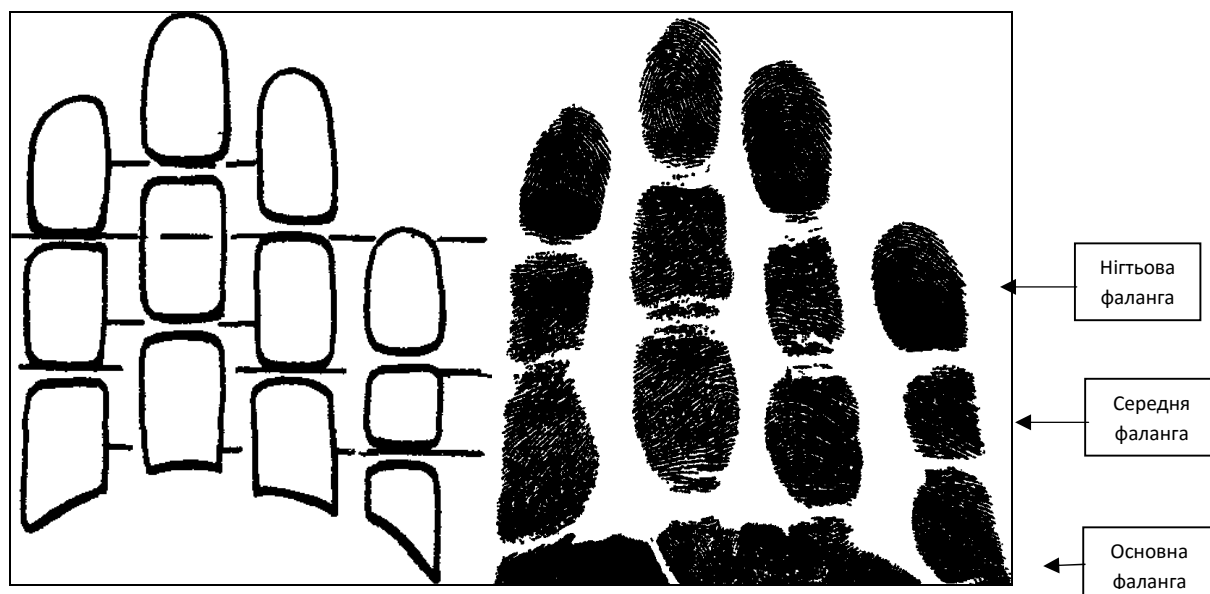

Рисунок 3. Зони, які мають бути чітко відображені при отриманні контрольних відтисків.

На зворотній стороні бланку дактилокарти виготовляються відтиски долонних поверхонь рук, які також мають бути повними та чіткими (див. рис. 4).

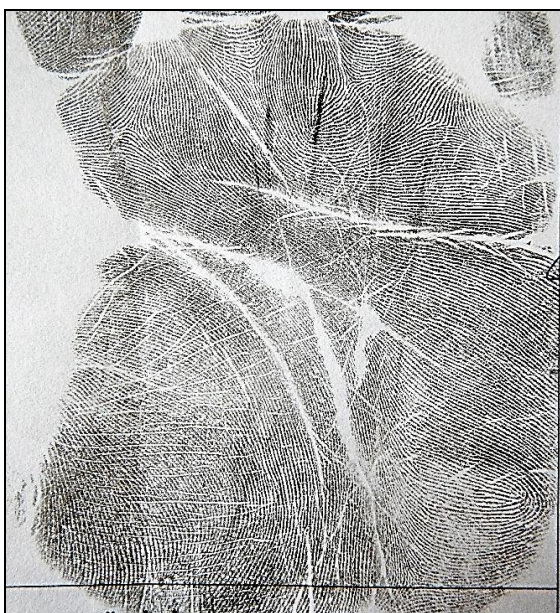

Рисунок 4. Зразок відтиску долоні руки.

У дактилокарті для автоматизованої дактилоскопічної системи вказуються:

1. Прізвище, ім'я та по-батькові особи, яку дактилоскопіюють;
2. Дата та місце народження;
3. Підпис особи, яку дактилоскопіюють;
4. Дата дактилоскопіювання;
5. Підстава дактилоскопіювання (підозра або обвинувачення у вчиненні злочину, арешт, добровільне дактилоскопіювання громадян, а також зазначення статті КК України, якщо дактилоскопійований раніше судимий);
6. Орган, дані посадової особи, що здійснила дактилоскопіювання та підпис від її імені.

Фарбу з рук і зі скла змивають тампоном, змоченим бензином чи іншим розчинником, а на практиці найчастіше пральним порошком чи милом.

Бувають такі випадки, коли дактилокарта в повному обсязі не потрібна (це наприклад для виключення слідів з місця скоєння злочину), де є потерпілі, які є вхожими на місце вчинення злочину, в такому випадку дактилокарта виготовляється лише з тими зонами, які відобразилися у слідах, якщо працює спеціаліст, який вилучив сліди. Оскільки дана дактилокарта до бази даних заноситися не буде та заповнення її може бути довільним і лише з її згоди, яку на практиці ми просимо, щоб дана особа зазначала.

Дактилоскопіювання трупів одразу після смерті особливої складності не представляє та здійснюється в наступному порядку:

- руки трупа обмивають холодною водою, а потім для набухання теплою водою, насухо витерти і знежирити розчинником;
- фарбу наносять валиком;
- прокочують кожен палець квадратиком паперу, який має бути заздалегідь заготованим і підписаним на кожен палець та долонь, і тут бажано робити не по одному відтиску а хоча б по три кожного з пальців;
- після чого дані відрізки, з найбільш якісними та повними відтисками, наклеюють на бланк дактилокарти, яку необхідно заповнити по всім правилам, які описані вище.

Для зручності дактилоскопіювання відрізки паперу поміщають на сірниковий коробок, або спеціально відлиту форму у вигляді ложки, а можна просто помістити між пальцями рук.

Контрольні відтиски виготовляються обов'язково.

Якщо особа, дактилокарта трупа якого виготовлена, раніше не притягувалася до кримінальної відповідальності та його дактилокарти немає в масиві, то вона не може бути упізнана під час перевірки за дактилообліками. У цьому випадку не виключається можливість знайти його сліди у місці проживання та встановити факт присутності цієї особи у певному приміщенні.

Дактилоскопіювання трупів при пошкодженні або руйнуванні епідермісу, тобто зовнішнього шару шкіри, що лежить безпосередньо над власне шкірою. При висиханні шкірного покриву рук трупа, гнилісних виготовлення відтисків досить важко і вимагає попередньої підготовки. Це пояснюється тим, що при впливі вологи відбувається відділення епідермісу, що утворює папілярний візерунок, а при муміфікації – зневоднення та висихання тканин, внаслідок чого шкірні покриви пальців ущільнюються і на них утворюються складки, що не розправляються.

Отримання якісних відбитків у цих випадках можливе лише в лабораторних умовах. Кисті рук відокремлюють після розтину трупа в променево-зап'ястковому суглобі, очищають від бруду і промивають у проточній воді. Кожну кисть поміщають у окрему посудину. Якщо лабораторія знаходиться на великій відстані, то дану посудину закривають кришками, кромки яких герметизують парафіном, якщо такої можливості нема – тоді кисті рук муміфікованого трупа загортають в пергаментний папір, кладуть в упакування яке є, пересилають.

Найбільш характерними помилками при направленні кистей рук у лабораторію для дактилоскопіювання є наступні:

- заливають кисті рук не водою, а формаліном або іншою рідиною для консервування, що спричиняє задублення шкіри;
- відокремлені кисті прямують на дослідження не відразу, а через деякий проміжок часу;
- відділені зони не відразу поміщаються під воду;
- кисті транспортуються у малій посудині, в результаті чого утворюються складки, що не розправляються і вдавненості;
- погана герметизація посудини, внаслідок чого витікає водата посилюється гниття.

Обробка пальців за відсутності епідермісу.

Кисті рук очищають від бруду і промивають чисто в проточній воді. Якщо на долоні збереглися частки епідермісу, їх видаляють пінцетом. Для ущільнення подушок пальців та утворення на них рельєфного візерунка об'єктпоміщають у нагрітий до 110-130 градусів технічний жир або кісткове масло. Час і температурний режим обробки залежать від стану м'яких тканин. При значних гнильних змінах обробку виробляють при температурі до 120 градусів протягом 3-4 хвилин; у початкових стадіях гниття час обробки скорочується до 2-2,5 хвилин, а температура олії або жиру доводиться до 130 градусів. Стан м'яких тканин контролюється візуально через 25-30 секунд. До дактилоскопування необхідно приступати відразу після обробки кожного пальця.

Обробка пальців у разі пошкодження епідермісу.

Кисті рук очищають від бруду і промивають начисто в проточній воді. Якщо на долоні збереглися частки епідермісу, їх видаляють пінцетом. Для ущільнення подушок пальців та утворення на них рельєфного візерунка об'єкт поміщають у нагрітий до 110-130 градусів технічний жир або кісткове масло. Час і температурний режим обробки залежать від стану м'яких тканин. При значних гнильних змінах обробку роблять при температурі до 120 градусів протягом 3-4 хвилин; на початкових стадіях гниття час обробки скорочується до 2-2,5 хвилин, а температура олії або жиру доводиться до 130 градусів. Стан м'яких тканин контролюється візуально через 25-30 секунд. До дактилоскопіювання необхідно приступати відразу після обробки кожного пальця.

Обробка муміфікованих пальців.

Для попереднього розм'якшення складок після промивання кисті поміщають на 1-1,5 години в баню з мильною водою при температурі 50-60 градусів. Поверхневий шар епідермісу з подушок пальців обережно знімають скальпелем. Кисть занурюють на 10-15 годин в 20% розчин антиформіну. Необхідно візуально контролювати, щоб розміри пальців не перевищували натуральних. Потім пальці протягом 20-30 хвилин промивають у проточній воді і поміщають у посудину з водою за кімнатної температури. Після цього пальці по черзі опускають у нагрітий до 115-130 градусів технічний жир або кісткове мастило для посилення контрасту папілярних ліній.

Сьогодні актуальність і важливість мати достовірну базу даних на кожного з українців є важливою як ніколи. Оскільки ми бачимо скільки виявляється невпізнаних людей після їх смерті, які не завжди можна встановити. Відбираючи ДНК профіль – це є дещо затяжним процесом, відносно їх дактилоскопіювання.

Також з наведеного вище, можна дійти висновку, що на сьогодні саме дактилоскопічні обліки, є потужним інструментом для швидкої та якісної

перевірки як слідів рук так і дактилокарт, які становлять оперативний інтерес для держави. І саме проведення якісного дактилоскопіювання як живих осіб так і трупів потребує постійного навчання працівників поліції, проведення спільних науково-практичних заходів із фахівцями Експертної служби МВС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бунчук О.Б. Право на життя в умовах війни, 2022 р. URL: <https://law.chnu.edu.ua/pravo-na-zhyttia-v-umovakh-viiny/>.
2. Набули чинності зміни до Закону України «Про Національну поліцію», якими передбачено розширення повноважень поліцейських на період введення в Україні воєнного стану та 60 днів після його припинення або скасування URL:<https://golaw.ua/ua/insights/publication/yaki-povnovazhennya-nadano-policzejskim-na-chas-diyi-voynenogo-stanu/> (дата звернення 10.11.2022).
3. Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку Експертної служби МВС України: наказ МВС України від 11 вересня 2001 р. № 785 // Офіц. Вісн. України від 11.01.2002 – 2001. - № 52, С.227.

PRAWO UCHODźCÓW WOJENNYCH DO OPIEKI MEDYCZNEJ W PAŃSTWIE TRZECIM

dr hab. Elżbieta Żywucka - Kozłowska

Wydział Prawa i Administracji UWM w Olsztynie

Od zarania dziejów ludzie doświadczają wojen, których skutkiem jest nie tylko śmierć i zniszczenie, ale także ucieczka w bezpieczne miejsce. Tak jest i teraz, w dobie XXI wieku. Uchodźcy wojenni to ludzie nie noszący broni, nie żołnierze, a cywile. Zwykle uciekają poza granice własnego państwa, a tylko w nielicznych przypadkach przenoszą się do nie objętych działaniami wojennymi miejsc we własnym kraju. Nie jest to nowe zjawisko, czy nowy problem, bo jak wskazuje się w literaturze przedmiotu „podczas drugiej wojny światowej i w czasie pierwszych lat powojennych, zadanie świadczenia pomocy uchodźcom spoczywało na Administracji Narodów Zjednoczonych ds. Pomocy i Odbudowy (dalej: UNRRA), utworzonej na mocy porozumienia z listopada 1943 roku”.²³ A. Potyrała wskazuje, że w tamtym czasie tylko Polska i Czechosłowacja głosowały za takim rozwiązaniem (funkcjonowaniem UNRA). Należy też wyraźnie podkreślić, że zdecydowanie przeciwnym był Związek Radziecki.²⁴ Po II wojnie światowej, dokładnie w 1951 roku Zgromadzenie Ogólne przyjęło Konwencję dotyczącą statusu uchodźców²⁵ (Konwencja Genewska), uzupełniona w roku 1967 Protokołem nowojorskim²⁶.

W lutym 2022 roku (24), Rosja rozpoczęła wojnę przeciwko niepodległej, suwerennej Ukrainie. Zmasowany atak militarny na terytorium całego kraju, spowodował ucieczkę ludności cywilnej poza granice kraju. Wśród uchodźców najliczniejszą grupą są kobiety i dzieci. Osoby starsze wiekiem stanowią wyjątek. Władze Rzeczypospolitej otworzyły granice dla uciekających z kraju objętego wojną, w tym także dla obywateli państw trzecich przebywających legalnie na terenie Ukrainy. 12 marca 2022 roku uchwalono ustawę o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa.²⁷ Przepisów ust. 1 i 2 przedmiotowej ustawy nie stosuje się do obywateli Ukrainy: 1) posiadających: a) zezwolenie na pobyt stały, b) zezwolenie na pobyt rezydenta długoterminowego Unii Europejskiej, c) zezwolenie na pobyt czasowy, d) status uchodźcy, e) ochronę uzupełniającą, f) zgodę na pobyt tolerowany; 2) którzy: a) złożyli w Rzeczypospolitej Polskiej wnioski o udzielenie ochrony międzynarodowej lub w imieniu których takie wnioski zostały złożone, b) zadeklarowali zamiar złożenia wniosków o udzielenie ochrony międzynarodowej w Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie art. 28 ust. 1 lub art. 61 ust.

²³A. Potyrała, Ochrona uchodźców w ustawodawstwie państw członkowskich Unii Europejskiej z Europy środkowej i wschodniej. Środkowoeuropejskie Studia Polityczne 2012, nr (1), s. 214

²⁴ Tamże, s. 214

²⁵ Zob. Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951 r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r., Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców, (dostęp: 20.11.2020).

²⁶ Konwencja dotycząca statusu uchodźców sporządzona w Genewie 28 lipca 1951 roku [Dz. U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515 i 517]

²⁷ ustawa z dnia 12 marca 2022 roku o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego kraju [Dz.U. 2022, poz. 583]

1 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2021 r. poz. 1108 i 1918 oraz z 2022 r. poz. 583) lub których takie deklaracje zamiaru dotyczą.²⁸

Na mocy tej ustawy uchodźcy wojenni z Ukrainy objęci zostali między innymi opieką medyczną. Przedmiotowa ustawa przyznaje prawo do świadczeń medycznych, refundacji leków i zaopatrzenia w wyroby medyczne obywatelom Ukrainy, którzy przybyli do Polski w związku z agresją Rosji, na analogicznych zasadach, jakie przysługują ubezpieczonym. Uchodźcy z Ukrainy mają prawo do świadczeń opieki zdrowotnej udzielonych w Polsce na analogicznych zasadach i w analogicznym zakresie jak osoby ubezpieczone w Polsce, z wyjątkiem: leczenia uzdrowiskowego, rehabilitacji uzdrowiskowej, prawa do leczenia za granicą, zwrotu środków za leczenie za granicą na podstawie dyrektywy „transgranicznej”. Nadto przysługuje również prawo do produktów leczniczych w ramach programów zdrowotnych Ministerstwa Zdrowia.

Uchodźcom wojennym przysługują także świadczenia w zakresie zapobiegania i leczenia chorób zakaźnych, to znaczy szczepienia przeciwko COVID-19, testy w kierunku koronawirusa (antygenowe i PCR) oraz leczenie związane z COVID-19. Z kolei dzieciom uchodźców przysługują szczepienia ochronne w ramach kalendarza szczepień ochronnych (Program Szczepień Ochronnych – PSO na 2022 r.). Wszystkie te świadczenia są udzielane uprawnionym bezpłatnie. Finansuje je budżet państwa za pośrednictwem Narodowego Funduszu Zdrowia.²⁹

Świadczenia medyczne (w perspektywie szeroko rozumianej opieki medycznej) realizowane są przez placówki lecznictwa ambulatoryjnego jak i stacjonarnego (szpitale). Od wybuchu wojny w Polsce przebywa ponad 6 milionów uchodźców wojennych z Ukrainy. Na mocy ustawy z marca 2022 roku wszyscy uchodźcy wojenni objęci są opieką medyczną, jak i innymi formami wsparcia w ochronie zdrowia. W polskich szpitalach urodziły się dzieci , których matki uciekły przed wojną. Zostały objęte taką samą opieką , jak wszystkie inne noworodki , które przyszły na świat.³⁰Obok tej opieki, wynikającej z zapisów ustawy, Polska przyjęła celem leczenia rannych żołnierzy ukraińskich do specjalistycznych placówek szpitalnych na terenie kraju. Rannych transportowano specjalnym pociągiem sanitarnym z zabezpieczeniem medycznym. Po przekroczeniu granicy państwowej, rannych przewożono do szpitali transportem medycznym.³¹

Państwa trzecie, sygnatariusze wymienionej uprzednio Konwencji Genewskiej zobowiązały się do pomocy uchodźcom, którzy zmuszeni byli opuścić terytorium własnego państwa, w tym także z powodu działań wojennych. W literaturze przedmiotu podnosi się, jak ważnym aspektem jest pomoc humanitarna, ochrona

²⁸ art.2 ustęp 3. przywołanej ustawy

²⁹ Źródło: Opieka medyczna dla uchodźców z Ukrainy: wytyczne dla szpitali, przychodni - Puls Medycyny - pulsmedycyny.pl [dostępne 20.11.22] dane tożsame z zapisami ustawy [dopisek autorki]

³⁰Z danych Ministerstwa Zdrowia wynika, że do lipca 2022 roku w Polsce urodziło się ponad 3 tysiące ukraińskich dzieci [A. Piotrowska , Ile ukraińskich dzieci urodziło się w Polsce od początku wojny? Wiceminister zdrowia podał dane] dostępne:Ile ukraińskich dzieci urodziło się w Polsce od początku wojny? Wiceminister zdrowia podał dane | Portal i.pl] 20.11.2022

³¹Morawiecki: Ranni ukraińscy żołnierze leczeni w polskich szpitalach - RMF 24 [dostępne 20.11.22]

ludności cywilnej podczas konfliktów zbrojnych.³² Toczące się działania wojenne za wschodnią granicą Polski dowodzą, że są prowadzone z pogwałceniem podstawowych zasad prawa międzynarodowego. Aktywność agresora osiągnęła niespotykany dotąd poziom brutalności, okrucieństwa.

Zachowania członków taktycznych związków militarnych Rosji nie mieszczą się w żadnych standardach cywilizowanego świata. Okaleczanie, torturowanie, zabijanie ludności cywilnej to nic nowego, (jak dowodzi historia), w aktywności rosyjskich żołnierzy, przed którymi nie udało się uciec wielu Ukraińcom (Bucza, Borodianka, Irpien, Izium). Terror, śmierć, zniszczenie i niemoc ludności cywilnej w konfrontacji z wrogiem, sprawiły, że koniecznością i jedynym rozwiązaniem stał się wyjazd w nieznaną, do obcego państwa, gwarantującą opiekę w myśl prawa międzynarodowego i krajowego przyjmującego państwa.

BIBLIOGRAFIA

1. Baran-Kurasiewicz M., Uzyskanie statusu uchodźcy i sytuacja uchodźców w Polsce. *Polityka i Społeczeństwo* 2021, nr 19(3);
2. Chaba D., Status uchodźcy jako prawna forma ochrony międzynarodowej cudzoziemców (w:) *Dochody imigrantów i ich transfery zagraniczne*, red. M. Butrymowicz, P. Kroczek, Kraków 2019, (Biblioteczka Prawa 3).
3. Łubiński P., *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*. Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej 2014
4. Potyrała A., *Ochrona uchodźców w ustawodawstwie państw członkowskich Unii Europejskiej z Europy środkowej i wschodniej*. Środkowoeuropejskie Studia Polityczne 2012, nr (1)
5. Randzio-Sajkowska K., Sajkowski M., *Ochrona osób cywilnych w konfliktach zbrojnych* [w:] K. Lankosz (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Wyższa Szkoła Oficerska Sił Powietrznych, Dęblin 2006
6. *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951 r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r.*, Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców, (dostęp: 20.11.2020).

Akty prawa

Konwencja dotycząca statusu uchodźców sporządzona w Genewie 28 lipca 1951 roku [Dz. U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515 i 517]

ustawa z dnia 12 marca 2002 roku o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego kraju [Dz.U. 2022, poz. 583]

Inne źródła

³² Między innymi zob. K. Randzio-Sajkowska, M. Sajkowski, *Ochrona osób cywilnych w konfliktach zbrojnych* [w:] K. Lankosz (red.), *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Wyższa Szkoła Oficerska Sił Powietrznych, Dęblin 2006; P.Łubiński, *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*. Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej 2014; M. Baran-Kurasiewicz, *Uzyskanie statusu uchodźcy i sytuacja uchodźców w Polsce*. *Polityka i Społeczeństwo* 2021, nr 19(3); D. Chaba, *Status uchodźcy jako prawna forma ochrony międzynarodowej cudzoziemców* (w:) *Dochody imigrantów i ich transfery zagraniczne*, red. M. Butrymowicz, P. Kroczek, Kraków 2019, (Biblioteczka Prawa 3).

Opieka medyczna dla uchodźców z Ukrainy: wytyczne dla szpitali, przychodni - Puls Medycyny - pulsmedycyny.pl [dostępne 20.11.22]

Piotrowska A. , Ile ukraińskich dzieci urodziło się w Polsce od początku wojny? Wiceminister zdrowia podał dane ; dostępne: Ile ukraińskich dzieci urodziło się w Polsce od początku wojny? Wiceminister zdrowia podał dane | Portal i.pl] 20.11.2022

Morawiecki: Ranni ukraińscy żołnierze leczeni w polskich szpitalach - RMF 24 [dostępne 20.11.22]

УДК 351.741:[336-049.5:334.72](477)

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ
ОРГАНАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Попова С.М.,

професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри правоохоронної
діяльності та поліціїстики
Харківського національного
університету внутрішніх справ;

Тельний М.А.,

аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ,
ст. дізнавач СД Лозівського РВП ГУНП
в Харківській області

У статті на основі аналізу теоретичного доробку вітчизняних учених, емпіричної бази проаналізовано діяльність органів Національної поліції України щодо запобігання та протидії економічній злочинності у сфері підприємницької діяльності в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *фінансово-економічна злочинність, тіньова економіка, національна безпека, правоохоронні органи, підприємницька діяльність, Національна поліція України, Департамент стратегічних розслідувань.*

Одним із найпоширеніших видів злочинності у сучасному світі є фінансово-економічна злочинність. Здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам у фінансовій та економічній сферах є запорукою економічної і фінансової безпеки держави в цілому.

На сьогодні існує цілий ряд проблемних аспектів, які вказують на прогалини у всебічному і якісному забезпеченні прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Така ситуація вимагає вжиття заходів щодо вдосконалення чинного законодавства України з метою усунення наявних у ньому недоліків. Адже саме чинне законодавство має бути надійною гарантією порушених прав усіх суб'єктів господарювання [1, с. 5]. В Україні склалася доволі складна економічна ситуація, на яку вплинули такі чинники, як війна, яку розв'язала Російська Федерація на території нашої держави проти українського народу, пандемія COVID-19, відсутність повноцінного ринкового середовища, високий рівень корупції, нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату. Все це призвело до уповільнення розвитку підприємницької діяльності в країні та економіки держави в цілому.

На сьогоднішній день існує високий рівень скоєння адміністративних і кримінальних правопорушень у фінансовій та економічній сферах нашої країни, низький рівень фінансово-економічної безпеки, неналежна протидія правоохоронними органами фінансово-економічній злочинності, зокрема в частині виявлення, розслідування і припинення правопорушень в економічній сфері.

Так, наприклад, великої шкоди розвитку будь-якої країни завдає тіньова економіка – заборонена законом економічна діяльність. Рівень тіньової економіки

України може призвести до кризових явищ, таких як поглиблення соціально-економічної нестабільності в державі, зростання зовнішнього і внутрішнього державного боргу, зменшення інвестиційної привабливості країни. Тіньова економіка значно зменшує обсяг надходжень до державного бюджету, дестабілізує економічний стан, ускладнює умови інвестиційного середовища та призводить до криміногенної ситуації країни в цілому.

Основними сегментами тіньової економіки і механізмами одержання тіньових прибутків є:

- корупція;
- приховування реальних прибутків громадян та прибутків підприємств від оподаткування;
- ухилення від сплати податків;
- нелегальний експорт капіталів;
- незаконна приватизація державної власності;
- одержання тіньових прибутків шляхом прихованого вилучення з обороту різниці між офіційними і реальними цінами на товари та послуги;
- дрібні розкрадання на державних акціонерних і колективних підприємствах;
- нелегальні валютні і зовнішньоекономічні операції контрабанда;
- випуск і реалізація невраховуваної продукції та надання невраховуваних послуг;
- кримінальні злочини: наркобізнес, проституція, розкрадання;
- фінансове шахрайство [2, с. 28].

Детінізація економіки в Україні повинна стати одним з головних напрямів державної стратегії з розвитку економіки, для чого необхідно максимальними зусиллями завершити війну, зменшити рівень корумпованості, створити більш сприятливі умови для інвестицій, стимулювати розвиток пріоритетних галузей економіки, таких як агропромисловий комплекс (виробництво та зберігання харчових продуктів), житлово-комунальний комплекс, машинобудівний комплекс, курортно-рекреаційної сфери і туризму, транспортної інфраструктури, сформувати сприятливий економічний клімат, оптимізувати податкове навантаження.

Досягти високого рівня економічної безпеки держави та сприяти її соціально-економічному розвитку можна тільки завдяки ефективній протидії «тінізації» органами державної влади.

Ряд досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців доводять, що в довгостроковій перспективі саме розвиток законодавчих інститутів є головним фактором зменшення обсягів тіньового сектору економіки. Поступове вдосконалення законодавчої бази, незалежний суд, ефективна діяльність правоохоронних органів є обов'язковими умовами ефективного функціонування економіки, а також, в перспективі, можуть створити належні умови для системної детінізації економіки України [3, с. 101].

Одним із основних суб'єктів, що забезпечують фінансову безпеку держави, є Національна поліція України, яка в межах своїх повноважень виконує завдання, спрямовані на захист підприємницьких структур та на розвиток економіки країни в цілому.

Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [4].

Криштанович М.Ф. зазначає, що особливість діяльності Національної поліції України полягає в механізмі управлінської діяльності, який поділяється на організаційний, інституційний, нормативно-правовий механізм та механізм міжнародного співробітництва. Завдяки цим механізмам управління Національна поліція України впливає на забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання та гарантування внутрішньої безпеки держави та суспільства. Задля реалізації вказаної мети існують такі основні напрямки діяльності поліції: адміністративна, профілактична, кримінально-процесуальна, оперативно-розшукова, охоронна та виконавча [5].

Усі напрямки механізмів управлінської діяльності Національної поліції взаємопов'язані й утворюють цілісний комплекс її діяльності, яка забезпечує громадський порядок, громадську безпеку та боротьбу зі злочинністю, та виступає головним гарантом щодо забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання та національної безпеки держави в цілому. Тому зміст і функції Національної поліції визначаються напрямком та рівнем загроз національним інтересам України [5].

На сьогоднішній день органом Національній поліції України, який безпосередньо протидіє фінансовим загрозам в державі, є Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України і, відповідно, його підрозділи.

Стан фінансової безпеки країни, як складової економічної безпеки, загрози та завдання держави щодо забезпечення фінансової безпеки визначені Стратегією економічної безпеки України на період до 2025 року, що затверджена Указом Президента України від 11.08.2021 [6].

Щодо завдань держави у сфері фінансової безпеки, слід виділити наступні:

-розбудова ефективної моделі боротьби зі злочинами в економічній сфері шляхом забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки України;

-підвищення ефективності планування діяльності головних розпорядників коштів Державного бюджету України відповідно до пріоритетних напрямів розвитку держави з урахуванням бюджетних показників на середньостроковий період, підвищення бюджетної дисципліни;

-поступове скорочення дефіциту державного бюджету та зміцнення взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями;

-імплементация мінімального стандарту Плану протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування (Плану дій BEPS) та впровадження ефективних податкових правил стосовно контрольованих іноземних компаній;

-стимулювання банківського сектору спрямовувати кредитні кошти, насамперед, на розвиток реального сектору економіки, малого та середнього підприємництва;

-створення умов для збільшення залучення довгострокового фондування і розширення довгострокового та інвестиційного кредитування;

-зменшення рівня непрацюючих кредитів та підвищення стійкості банківської системи;

- збереження інституційної незалежності Національного банку України;
- активізація розвитку національного фондового ринку для забезпечення його ефективності та конкурентності;
- убезпечення національної фінансової системи від легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення;
- мінімізація ризиків інвестора шляхом забезпечення ефективного захисту прав інвесторів на фондовому ринку;
- забезпечення зниження вартості позикових коштів для потреб держави (шляхом оптимального узгодження грошово-кредитної та боргової політики);
- подальше приведення положень Митного кодексу України у відповідність із положеннями митного законодавства ЄС на виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС;
- реформування українського страхового ринку шляхом широкого впровадження страхування життя, медичного та інших видів особистого страхування, законодавче посилення прав страхувальників;
- забезпечення функціонування трирівневої пенсійної системи без підвищення навантаження на фонд оплати праці із збільшенням надходжень до бюджету Пенсійного фонду України;
- розвиток сфери публічних закупівель шляхом подальшого приведення системи публічних закупівель України у відповідність із стандартами ЄС, визначеними у директивах ЄС у сфері державних закупівель [6].

Визначення ролі органів Національної поліції України в забезпеченні економічної безпеки держави неможливе без з'ясування її адміністративно-правового статусу. Як зазначає Ластович Д.М., під адміністративно-правовим статусом Національної поліції України потрібно розуміти визначене нормами адміністративного права його юридичне становище в механізмі держави та системі суспільних відносин [7, с. 74].

Досліджуючи адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України, Резнік О.М., визначив структуру адміністративно-правового статусу правоохоронних органів України як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, а саме: 1) мета, завдання та функції правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку України; 2) компетенція і повноваження правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку України; 3) організаційно-штатна структура правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку України; 4) юридичні гарантії та юридична відповідальність правоохоронних органів, що забезпечують фінансово-економічну безпеку України [8, с. 138].

Оскільки Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України є тим органом, який безпосередньо забезпечує економічну безпеку всередині країни, визначимо його ключові елементи структури адміністративно-правового статусу. Департамент стратегічних розслідувань є доволі «молодим» міжрегіональним територіальним органом Національної поліції України, який створений, фактично, на заміну Департаменту захисту економіки, що був ліквідований 2 вересня 2019 року. Відповідно до Наказу Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних

розслідувань Національної поліції України» від 23.10.2019 № 1077, Департамент стратегічних розслідувань – це міжрегіональний територіальний орган у складі кримінальної поліції Національної поліції України, який бере участь у реалізації державної політики з питань боротьби з організованою злочинністю та, згідно із законодавством України, здійснює оперативно-розшукову діяльність [9].

Метою діяльності Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України є: усунення причин та умов, які сприяють виникненню та діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій; усунення причин та умов виникнення та поширення корупції; захист прав і свобод людини і громадянина та об'єктів права власності від протиправних посягань. Його завданнями є: 1) виявлення, припинення і попередження незаконної діяльності суспільно небезпечних організованих груп і злочинних організацій, у тому числі в органах державної влади та місцевого самоврядування, які впливають на криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах; 2) здійснення заходів, спрямованих на координацію діяльності органів (підрозділів) поліції у сфері боротьби з тероризмом відповідно до компетенції, визначеної законодавством України; 3) протидія корупції серед посадових осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», вжиття заходів з метою виявлення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією, та їх припинення відповідно до законодавства України; 4) здійснення оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на здобуття інформації про криміногенні процеси в злочинному середовищі, пов'язані з протиправною діяльністю окремих осіб та злочинних угруповань, схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; 5) організація та здійснення відповідно до законодавства України заходів захисту працівників ДСР, інших органів та підрозділів Національної поліції України, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб [9].

Варто погодитись із Ревак І.О., що суб'єкти економічної безпеки повинні здійснювати свою діяльність на основі визначеної стратегії та тактики. Стратегія економічної безпеки має відповідати інтересам та пріоритетам суспільства і держави й бути спрямованою на досягнення встановлених цілей. Стратегія передбачає чітке обґрунтування цілей та завдань, розробку довгострокової політики держави щодо виявлення, попередження та усунення загроз економічній безпеці держави. Окрім цього, стратегія повинна охоплювати комплекс заходів превентивного характеру, що здійснюється всіма суб'єктами безпеки, та систему заходів негайного реагування в разі миттєвої реалізації загроз [10, с. 68].

Наприклад, «Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року» передбачала, що одним із стратегічних пріоритетів розвитку органів МВС України є подолання одного із таких викликів як складна криміногенна ситуація в державі, високий рівень корупції та організованої злочинності, економічна нестабільність та поява нових типів загроз і злочинів [11].

Таким чином, питання протидії економічній злочинності в Україні є актуальними у будь який час. Особливо гостро дана проблема постає зараз, в умовах ведення війни, яку розв'язала Російська Федерація на території нашої держави проти українського народу, пандемії COVID-19, геополітичних викликів та євроінтеграційних процесів, відсутності повноцінного ринкового середовища,

високого рівня корупції та некомпетентності державних службовців, нестабільності інвестиційного та підприємницького клімату. Роль органів Національної поліції України в забезпеченні економічної безпеки держави полягає в тому, що вона направлена на протидію зовнішнім та внутрішнім загрозам держави, які впливають на стан економіки. Всі її органи і підрозділи, протидіють злочинності, опосередковано забезпечуючи економічну безпеку держави. Ключовим органом Національної поліції України, який безпосередньо протидіє економічним (фінансовим) загрозам у нашій державі, є Департамент стратегічних розслідувань. Напрямки протидії органами поліції економічній злочинності України потребують більш поглибленого дослідження як в науковій, так і в практичній діяльності країни. Це вимагає використання позитивного зарубіжного досвіду у боротьбі з таким загрозливим для національної безпеки явищем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Понікаров В.Д., Попова С.М., Попова Л.М., Назаренко Д.В. Правове забезпечення, організація та захист господарської діяльності. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури. 2012. – 328 с.
2. Озерський І.В. Тіньовий сегмент економіки / І. В. Озерський Економіка, фінанси, право. – 2005. – № 1. – 28 с.
3. Белінська Я.В. Валютно-курсове регулювання: проблеми теорії і практики: [монографія] / Я.В. Белінська. К. 2007. 372 с.;
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Редакція від: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. ISSN 2524-0323. Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. 2021. Вип. 1 (93)323.
5. Криштанович М.Ф. Роль поліції в системі забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. Ефективна економіка. 2017. Вип. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5678>.
6. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025/ Указ Президента України від 11.08.2021. № 347/2021. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.
7. Ластович Д. Поняття адміністративно-правового статусу поліції як суб'єкта надання поліцейських послуг. Наше право. 2015. № 6. С. 74.
8. Резнік О.М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України :дис. ... д-ра юрид. наук. Суми :СумДУ, 2019. 138 с.
9. Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України: наказ Нац. Поліції України від 23.10.2019 № 1077 (у ред. наказу від 12 травня 2020 р.). URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/>.
10. Ревак О.І. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України: дис. д-ра. екон. наук. Львів :Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 68 с.
11. Про схвалення «Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року» від 15 листопада 2017 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text>

MEDYCYNA SĄDOWA WOBEC OFIAR PODDANYCH ODDZIAŁYWANIU WYSOKIEJ TEMPERATURY

Renata Włodarczyk

dr hab. inż. prof. CB, Bezpieczeństwo
Wewnętrzne

Akademia Nauk Stosowanych
Collegium Balticum w Szczecinie,
Polska

Streszczenie

Niniejsze opracowanie powstało m.in. na podstawie książki autorki pt. *Działania kryminalistyczne, medyczne i organizacyjne w sytuacjach zdarzeń masowych ze szczególnym uwzględnieniem identyfikacji genetycznej zwłok i szczątków ludzkich z pogorzeliska*³³, gdzie przedstawiła możliwości dochodzenia do konkretnych ustaleń wykrywczych dzięki danym otrzymanym po badaniach przeprowadzonych przez biegłych z medycyny sądowej. Żeby zapoznać z zadaniami ciężącymi na tych biegłych, po zadziałaniu wysokiej temperatury, autorka przedstawiła tematykę opierając się na poszczególnych dziedzinach wchodzących w zakres medycyny sądowej.

Słowa kluczowe: biegły z zakresu medycyny sądowej, wysoka temperatura, oddziaływanie termiczne, NN osoba, NN zwłoki, ofiara, pokrzywdzony, pożar.

FORENSIC MEDICINE FOR VICTIMS SUBJECTED TO HIGH TEMPERATURE

Summary

This study was created, among others, based on the author's book. Forensic, medical and organizational activities in situations of mass events with particular emphasis on the genetic identification of corpses and human remains from the burnt area, where it presented the possibilities of reaching specific detection findings thanks to the data obtained after examinations conducted by forensic experts. In order to familiarize with the tasks incumbent on these experts, after the action of high temperature, the author presented the subject based on individual fields within the scope of forensic medicine.

Keywords: forensic expert, high temperature, thermal impact, NN person, NN corpse, victim, victim, fire.

W niniejszym doniesieniu autorka przedstawi, jakie są zadania medyków sądowych lub innych służb odpowiedzialnych za określenie zmian na ciele ofiar, na które działała wysoka temperatura. Dotyczy to zarówno tych pokrzywdzonych, którzy przeżyli, jak też zwłok, na które działa wysoka temperatura, a należy określić stan oddziaływania termicznego na ciało, przyczynę zmian w organizmie lub przyczynę zgonu. W takich sytuacjach określa się stan obrażeń i oparzeń, a przy tym, w zależności

³³ R. Włodarczyk, *Działania kryminalistyczne, medyczne i organizacyjne w sytuacjach zdarzeń masowych ze szczególnym uwzględnieniem identyfikacji genetycznej zwłok i szczątków ludzkich z pogorzeliska*, Wydawnictwo WSPol, Szczecino 2010.

od wysokości czynnika termicznego i czasu trwania procesu spalania, powstają różne stopnie oparzeń:

I° – występuje rumień oparzelinowy skóry objawiający się zaczerwienieniem, obrzękiem i bólem.

II° – powstają pęcherze oparzelinowe (naturalny opatrunek), które wypełnione są płynem surowicznym w kolorze przejrzysto żółtym chroniącym przed zainfekowaniem rany oparzeniowej.

III° – oparzenia głębokie, które obejmują naskórek, skórę właściwą, tkanki położone głębiej. Charakterystycznym objawem jest biała, woskowata skóra, zniszczenie mieszków włosowych i pojawienie się martwic (nekroza) – obumierających tkanek, w których miejscu powstają na skórze blizny.

IV° – oparzenia pełnej grubości skóry, gdy spaleniu ulegają tkanki podskórne, tj. mięśnie, ścięgna, kości, stawy, inne. Charakterystycznym obrazem są tutaj zwęglenia tkankowe części ciała, dlatego ważna jest powierzchnia i miejsce poparzeń np. „obszary wstrząsoroedne”³⁴.

Chcąc wyjaśnić powyższe z medycznego punktu widzenia, trzeba wyjaśnić, że do oparzeń dochodzi wtedy, gdy organizm lub jego części są wystawione na długie działanie wysokiej temperatury, czyli kontakt z ogniem, gorącą powierzchnią, płynem lub parą. Doprowadza to do intensywnego parowania wody z ciała i wysychania skóry (staje się ciemniejsza, pergaminowa); przy dłuższej ekspozycji następuje miniaturyzacja narządów i ciała, przy czym organy dorosłego człowieka przypominają dziecięce; aż do częściowych lub całkowitych ich zwęgleń. Rozległe oparzenia powodują rozstrój

³⁴ Oparzenie termiczne może być spowodowane przez kontakt ofiary z ogniem, gorącą powierzchnią, płynem, parą. Jeśli dojdzie do takiego przypadku, to należy upewnić się czy nie ma zagrożeń dla otoczenia i samego poparzonego. Trzeba wtedy ocenić stopień, rozmiar, głębokość oparzeń i postępować w następujący sposób: – jeśli są duże urazy lub budzą wątpliwości, należy od razu rozpocząć udzielanie pomocy i wezwać wsparcie medyczne; – oparzenia schładzać zimną bieżącą wodą, ale nie lodem, ani nie wodą z lodem; – woda powinna być czysta i mieć około 20°C, a oparzenie schładza się przez 20-30 minut. Zmniejsza to stopień oparzenia, bo chłodniejsza woda odbiera oparzonej i rozgrzanej skórze ciepło, działa przeciwobrzękowo i uśmierza ból. Ze względu na szybko pojawiający się obrzęk, konieczne jest zdejmowanie biżuterii, zanim będzie za późno (dojdzie do obrzęków lub/i martwic). Po ustaniu bólu lub znacznemu jego zmniejszeniu, trzeba zaopatrzyć ranę jałowym, nieprzywierającym opatrunkiem z gazy. Natomiast, jeśli oparzenia będą wymagały interwencji medycznej, to niewątpliwie dotyczą oddziaływania termicznego przekraczającego 3% powierzchni ciała (u dorosłych przyjmuje się, że 1% powierzchni ciała, to powierzchnia odpowiadająca dłoni z wyprostowanymi i złączonymi palcami). Szczegółnej kontroli lekarskiej wymaga każde oparzenie twarzy, szyi, klatki piersiowej i krocza, ponieważ są to „obszary wstrząsoroedne”, czyli okolice anatomiczne szczególnie czułe na uraz, ze względu na ich bardzo bogate unaczynienie i unerwienie. Urazy dotyczące powyższych okolic są niezwykle niebezpieczne, nawet w przypadku oparzeń o niewielkiej rozległości i głębokości. Prawie każde oparzenie dotyczące niemowlęcia lub małego dziecka, wymaga kontaktu z medykiem (lekarzem, ratownikiem). Można od tego odstąpić jedynie w przypadku oparzeń I° dotyczących niewielkich obszarów skóry objawiających się bólem i zaczerwienieniem, bez powstających pęcherzy. Podobnie postępować w przypadku oparzeń spowodowanych substancjami chemicznymi, prądem elektrycznym lub piorunem. Wizyta u lekarza jest niezbędna, gdy objawy niewielkiego oparzenia nie ustępują w ciągu kilku dni, a nasila się ich zaczerwienienie, obrzęk i ból lub gdy pojawi się wysoka gorączka, dreszcze, ropna wydzielina na oparzonej powierzchni. Najczęstszymi błędami w takiej sytuacji jest: – nie wolno chłodzić oparzeń lodowatą wodą lub obkładać kostkami lodu; – nie wolno smarować oparzonej skóry maściami, kremami, innym tłuszczami; – nie wolno samemu przekuwać pęcherzy; – nie wolno smarować oparzonego miejsca alkoholem; – nie wolno zostawiać pokrzywdzonego samemu sobie przy rozległych oparzeniach, zob. <https://mamaistetoskop.pl/5-najwiekszych-bledow-ktore-popelniasz-gdy-sie-poparzysz/> [dostęp: 19.11.2022].

samoregulacji organizmu, a to skutkuje wstrząsami z zaburzeniami krążenia, innymi zaburzeniami wewnątrzustrojowymi prowadzić do zgonu człowieka. Śmierć jest następstwem niewydolności nerek, ogólnego wyczerpania, krwawych wylewów, krwotoków jako wyniku utraty białka, płynów ustrojowych, zaburzeń bakteryjnych skóry, toksycznego działania produktów rozkładu białka i wtórnych uszkodzeń narządów wewnętrznych. Dlatego, aby do tego nie doszło, zespoły pracujące z materiałem biologicznym powinny być wyposażone w odpowiedni sterylne, jednorazowy sprzęt i ubiór do prowadzenia czynności ratowniczych, a potem procesownię pogorzeliskową czy innym miejscu oddziaływania termicznego, w prosektorium, przy przygotowywaniu materiału biologicznego do analiz oraz prowadzeniu genetycznych ustaleń. W ten sposób uniknie się skażeń ran, wszelkich zmian termicznych oraz zjawiska kontaminacji utrudniającego dokonanie stosownych ustaleń. W sytuacji dojścia do zdarzenia z ofiarami, np. po zaistnieniu pożaru, czynności przeprowadzają biegli z zakresu medycyny sądowej, w której obrębie wyróżnia się kilka działów. Zostaną one pokrótce omówione, pod kątem postępowania z pokrzywdzonymi w wymienionych w opracowaniu przypadkach.

Tanatologia sądowo-lekarska jest nauką o śmierci i umieraniu, czyli o zmianach pośmiertnych, ustalaniu przyczyn, rodzaju (zabójstwo, samobójstwo, nieszczęśliwy wypadek) i czasu śmierci (odpowiada na pytanie: kiedy ktoś umarł?). M.in. na pogorzelisku medyk sądowy dokonuje wstępnych oględzin zewnętrznych zwłok: stwierdzenia zgonu, określa czas zgonu, ustala prawdopodobną przyczynę zgonu, przeprowadza oględziny odzieży i przedmiotów obecnych na/przy zwłokach (o ile występują lub jest taka konieczność), próbuje ustalić tożsamość ofiary, ujawnia, zabezpiecza, przygotowuje do wysyłki szczątki ślady biologiczne. Najczęściej czas dojścia do zgonu uczestników pożaru ustala się na podstawie informacji uzyskanej od podmiotów trzecich o wybuchu ognia, działaniu silnego płomienia, potencjalnych ofiarach. Znane są też przypadki określenia czasu dojścia do śmierci przez zatrzymanie wskazówek czasomierzy.

Osoba zaś, która była przytomna w trakcie wybuchu pożaru, znajdująca jest często w pozycji kolankowo-łokciowej (kurczenie się mięśni szkieletowych powoduje przykurcz kończyn; w ich obrębie mogą powstać ostre pęknięcia przypominające uszkodzenia ostrym narzędziem). Ze względu na akcję gaśniczą może dojść do deformacji z oddzieleniem szczątków, dlatego należy dokonać penetracji terenu wokół zwłok. Spalone ciało najlepiej zabezpieczać w czarne worki foliowe i przenosić je w taki sposób, by nie uszkodzić żadnego elementu, a przynajmniej starać się jak największe elementy zachować w całości. Umieszczone w workach oznaczonych metryczką są przesyłane do dalszych ustaleń sekcyjnych przez biegłych medyków sądowych. Spieczone lub mocne poparzone ciało zwłok daje natomiast znacznie większe możliwości poznawcze podczas dowiedzenia istotnych ustaleń faktów, co wykorzystuje się w procesie wykrywczym. W przypadkach oględzin sądowo-lekarskich spalonych i im podobnych zwłok, gdy obraz sekcyjny nie tłumaczy przyczyny zejścia śmiertelnego, należy pobrać i zabezpieczyć do badań chemiczno-toksykologicznych: narządy oddechowe, treść żołądkowo-jelitową, krew, mocz, nieraz włosy jako chłonna tkanka, dzięki czemu możliwe są różne ustalenia (np. zapach substancji inicjującej ogień, spalanej bądź znalezienia dowodu na chęć zatarcia śladów, więc inną od pożaru przyczynę jego stwierdzenia, są ślady postrzałowe, złamania kości z podbiegnięciem krwawym, obecności ognisk zachłystowych krwi w płucach).

Traumatologia sądowo-lekarska, która traktuje o uszkodzeniach ciała, czyli działaniu narzędzi na człowieka i powstających w wyniku tego urazach (odpowiada na pytanie: dlaczego ktoś zmarł?). Przykładem takim mogą być spalone NN (łac. *nomen nescio* – imienia nie znam, ktoś nieznany) zwłoki bezdomnego znalezione w niezamieszkałym pustostanie, gdzie doszło do włamania kości czaszki jako uszkodzeń mechanicznych spowodowanych zawaleniem stropu. W tym wypadku spadające elementy otoczenia okazały się narzędziem, które okaleczyło ofiarę, a na sekcję NN zwłok złożyły się następujące działania („klasyczny” tryb postępowania podczas autopsji):

- Czynności wstępne: zapoznanie się z dostarczonym postanowieniem, protokołami, dokumentacją fotograficzną, dokumentacją medyczną, zabezpieczenie zewnętrznego materiału do badań.

- Oględziny zewnętrzne: odzieży, stanu ogólnego (płeć, wiek, długość ciała, stopień odżywienia, wygląd skóry), znamion pośmiertnych, szczegółowych cech wszystkich części ciała (poczynając od głowy, a kończąc na kończynach dolnych).

- Oględziny wewnętrzne: otwarcie czaszki, gdzie wewnątrz uspalonych ofiar obserwuje się galaretowate różowo-czerwone wysięki w przestrzeniach nadtwardówkowych, co jest mylone z krwakiem nadtwardówkowym; oględziny mózgowia uwidaczniają krwaki, przekrwienia czekoladowobrazowe, o strukturze podobnej do plastra miodu, po tym następuje odpreparowanie powłok szyjnych, klatki piersiowej, ich badanie, otwarcie jamy brzusznej i badanie poszczególnych narządów wraz z miednicą małą itd.

- Zabezpieczenie materiału do badań histopatologicznych, DNA, na zawartość alkoholu, obecność CO, cyjanków, cyjanowodorów, metanu i innych związków – w zależności od okoliczności zdarzenia.

W sytuacji badania przez medyka sądowego cech przyżyciowych spalonych zwłok, określone są elementy, które mają wyjaśnić okoliczności sprawy:

- osoba przyjmuje wspomnianą powyżej pozycję kolankowo-łokciową lub bokierską (spowodowana koagulacją mięśni pod wpływem wysokiej temperatury, przy tym następuje skrócenie włókien mięśniowych ze zgięciowym ustawieniem kończyn górnych przypominających pozycję obronną trzymanyh w górze rąk);

- powieki są zamknięte, a w ich otoczeniu widać pasmowate osmalenie spowodowane mrużeniem oczu; tzw. kurze łapki ze względu na drażniące działanie dymu na spojówki i/lub blask łuny płomienia;

- osoba zmierzająca w stronę drzwi/okna, by uciec jak najdalej od ognia;

- przy postawie stojącej wyższe partie ciała będą posiadały intensywne oparzenia, a kończyny dolne z podudziami będą nieznacznie uszkodzone;

- występowanie na ciele miejsc zwęglonych (na kończynach, miejscach najbardziej wystawionych na działanie ognia, a mniej narażone na temp. mają zmiany w postaci pęcherzy oparzelinowych);

- stwierdzenie obecności sadzy w: nozdrzach, jamie ustnej, krtani, tchawicy, oskrzelach, powstanie jasnorożowego zabarwienia mięśni, krwi, skóry, zwiększona ilość związku hemoglobiny z CO świadczą o aktywnym wdychaniu sadzy, gazów spalania

zawierających CO i innych gazów toksycznych, które docierają do płuc pokrzywdzonego³⁵;

- działanie wysokiej temperatury może spowodować pęknięcia czaszki, ale inne obrażenia mogły także pojawić się wskutek uderzenia tępym narzędziem przez osoby trzecie. Jeżeli chodzi o prowadzenie przez biegłych z medycyny sądowej **ogłędzin i badania osób żywych**, to prowadzi się je poprzez obdukcję, a gdy ofiara nie jest w stanie podać swoich personaliów, pobiera się materiał biologiczny do identyfikacji genetycznej. Przy tym od NN osób żywych pobierana się: ślinę, krew, włosy, a od NN zwłok: krew, mocz, włosy, inne tkanki, płyny ustrojowe. Materiałem porównawczym może też być pobierany od rodziców, dzieci, rodzeństwa, dalszych krewnych, jak i pozostałe po nich włosy, przedmioty z obecnym materiałem biologicznym (np. odzież, grzebień, szczotka, chusteczka), krew oddawana w punktach krwiodawstwa, próbki nasienia zdeponowane w banku spermy, organy z przeznaczeniem dla chorych biorców, wyniki wcześniejszych badań genetycznych DNA.

Toksykologia sądowo-lekarska jest nauką o zatruciach, dlatego w przypadku ofiar biorących udział w pożarach pobiera się materiał pod kątem zatrucia CO lub innymi substancjami palnymi z otoczenia pogorzeliska. Szczególnie z dróg dotarcia trucizny do organizmu: wziewna (układu oddechowego), doustna (otwieranie jamy ustnej podczas oddychania lub możliwość wcześniejszego pobrania trucizny i otrucia), skórna (wnikanie przez skórę czynnika toksycznego). Są również sytuacje dożylnego wprowadzenia trucizny do ustroju ludzkiego, lecz nie jest to przedmiotem niniejszych rozważań.

Alkohologia – to zagadnienia dotyczące wpływu alkoholu etylowego, metylowego lub innego na organizm człowieka (stężenia w płynach ustrojowych: krwi, moczu), a także innych środków działających podobnie (psychoaktywnych). Należy w tym wypadku sprawdzić, w jakim stanie znajdowała się osoba podczas zdarzenia, gdy doszło do oddziaływania termicznego na jej organizm³⁶. Określenie przez biegłych zatrudnionych w zakładach medycyny sądowej **NN osób lub tożsamości NN zwłok** poprzez porównanie kodu genetycznego DNA, lecz w laboratoriach kryminalistycznych może dochodzić także do innych ustaleń³⁷. Jednak ustalanie

³⁵CO wykazuje powinowactwo do hemoglobiny 250-300x większe od tlenu, dzięki czemu wiąże się z białkami hemowymi i doprowadza do powstania kompleksu karboksyhemoglobiny, który jest niezdolny do przenoszenia tlenu; w konsekwencji doprowadza do niedotlenia tkanek, do uduszenia śródtkankowego włącznie. Powoduje zaróżowienie powłok skórnych, malinowoczerwone zabarwienie narządów, krwi (plam opadowych; u rasy negroidalnej przebarwienia widoczne są w obrębie spojówek, łożyska paznokciowego, błony śluzowej warg). Nierzadko dochodzi do kompleksowego zatrucia CO i związkami pochodzącymi ze spalania materiałów syntetycznych z otoczenia zawierających w strukturze chemicznej grupy nitrylowe tworzące ugrupowania cyjanokowe i cyjanowodorowe.

³⁶ 1‰: 1g alkoholu/1l krwi i moczu. Badaniem retrospektywnym ocena się zbliżone do rzeczywistego stężenia alkoholu we krwi w krytycznym momencie zdarzenia. Do obliczeń wykorzystuje się współczynnik godzinowy β_{60} (czas eliminacji alkoholu z ustroju), który kształtuje się w granicach 0,07 – 0,28‰; średnio 0,15‰.

³⁷ Poza określeniem profilu genetycznego NN osoby lub NN zwłok, dochodzi też do: - porównania odwzorowań linii papilarnych (odcisków palców); - badania stanu uzębienia i innych danych odontologicznych; - badania radiologicznego (czaszki, kości); - badania antropologicznego (osteologiczno-antropologiczne); - porównania cech rysopisowych (np. wykorzystanie fotografii, zapisów monitoringowych wraz z komputerową rekonstrukcją przyżyciowego wyglądu twarzy) i znaków szczególnych (np. blizn, zmarszczek, tatuaży, brodawek, zmian kośćca, implantów); - porównania

tożsamości NN zwłok w stanie silnego poparzenia lub spalenia gwarantuje jedynie identyfikacja genetyczna, do której wybiera się organy w jak najlepszym stanie,

by z obecnej w nich krwi lub materiału tkankowego wyizolować materiał do badań profilu DNA.

Udział medyków sądowych w działaniach komisji transplantologicznych związanych z pobieraniem do przeszczepu komórek, tkanek i narządów. W Polsce – w śmierci mózgu jako całości czynnikiem kwalifikującym jest śmierć pnia mózgowego.

Jej stwierdzenie jest warunkiem koniecznym, ale i wystarczającym, aby uznać śmierć mózgu jako całości, a tym samym uznać śmierć człowieka. W sytuacjach uczestników pożaru można pobrać od nich materiał (np. organy), gdy ich śmierć poprzedzi agonია i tylko od poparzonych; nie można zaś tego zrobić od uległych choćby częściowemu zwęgleniu.

Podsumowanie

1. Sądowo-lekarskie oględziny i otwarcie zwłok są przeprowadzane przez biegłych medyków sądowych w prosektorium m.in. przy podejrzeniu przestępnego spalenia zwłok, gdzie w protokole oględzin zwłok są opisywane ślady obrażeń termicznych, mechanicznych i innych. Z praktyki wiadomo, że najczęściej stan spalonych NN zwłok nie pozwala na: wykonanie zdjęć twarzy, ich zdaktyloskopowanie, stwierdzenie obecności identyfikujących znaków szczególnych, dlatego w takich wypadkach pobiera się próbki tkanek do badań genetycznych i zabezpiecza czaszkę.

2. Przy oględzinach spalonych zwłok z ranami postrzałowymi medyk sądowy określa otwór wlotowy, wylotowy i kierunek kanału postrzałowego, a w razie możliwości i konieczności pobiera skórę z otworu wlotowego, pocisk z ciała ofiary (bez oczyszczania go z tkanek i drobin), dokonuje oględzin części odzieży, obecnych na ciele włosów.

Niekiedy na odzieży lub na włosach można znaleźć resztki różnych substancji łatwopalnych, innych związanych ze zdarzeniem, osobami podejrzanymi o dokonanie przestępstwa, jak również może to ułatwić identyfikację spalonych NN zwłok.

3. Praktyka wykazała, że głównymi dowodami potwierdzającymi samobójstwo, a nie przypadkowość lub wzniesienie pożaru dla zatarcia przestępstwa, stanowią symptomy zachowania zdolności działania pokrzywdzonego, wykluczenie wcześniejszej intoksykacji (np. zatrucia alkoholowego), brak mechanicznych obrażeń, utrzymanie stojącej postawy ciała w początkowej fazie spalania itp. Z powyższego widać, że podczas rozstrzygania o rodzaju śmierci gwałtownej w ocenie zmian na zwłokach duże znaczenie dla biegłych z medycyny sądowej odgrywa zdolność reagowania osoby na zdarzenie oraz jej stan zdrowia fizycznego i psychicznego.

4. Zapoznanie prowadzących działania ratownicze i proces wykrywczy z czynnościami, które wykonują biegli z zakresu medycyny sądowej, pozwala zrozumieć ogrom spoczywającej na nich odpowiedzialności, a przy tym wesprzeć ich w działaniach poprzez solidne wywiązywanie się z obowiązków realizowanej służby.

danych medycznych o przebytych zabiegach leczniczych, chirurgicznych; - identyfikacji rzeczy osobistych na/przy osobie (odzież, biżuteria); - identyfikacji na podstawie dokumentów ujawnionych przy ofierze (np. był laminowane i nie uległy spaleni); - rozpoznania przez świadków, członków rodziny, znajomych (na protokół), przy czym odstępuje się od rozpoznania, gdy ofiara nie nadaje się do jego przeprowadzenia.

УДК 351.811.122

САМОКОНТРОЛЬ ВОДІЯМИ ЧИННОСТІ ПОЛІСУ ОСЦПВ ЯК УМОВА УНИКНЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ З ПРАВООХОРОНЦЯМИ НА ДОРОЗІ ПІД ЧАС ПЕРЕВІРКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ДОКУМЕНТІВ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Тарас Вайда,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної фізичної та
вогневої підготовки Херсонського
факультету,
Одеський державний університет
внутрішніх справ

В статті розкрито один із аспектів забезпечення безпеки дорожнього руху (далі – БДР) – дотримання водіями вимог чинного законодавства щодо належного оформлення договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності (ОСЦПВ). Звернуто увагу на сучасні проблемні аспекти в організації діяльності страхових компаній в умовах війни, розкрито шляхи уникнення водіями конфліктних ситуацій з поліцейськими під час перевірки правоохоронцями документів у особи.

Ключові слова: *проблеми страхування в умовах війни, види договорів страхування, порядок укладення страхового полісу, способи самоконтролю водіями за чинністю договору, випадки перевірки поліцейськими документів в особи (водія)*

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними або практичними завданнями. У сучасних нестабільних умовах життєдіяльності українського суспільства під час запровадженого в Україні воєнного стану водії транспортних засобів стають свідками непоодиноких ситуацій закриття страхових компаній в окупованих регіонах та на прифронтових територіях держави, керування деякими водіями транспортним засобом без договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності (далі – ОСЦПВ) чи несвоєчасного його укладання (пролонгації), практично припинення під час зупинок транспорту працівниками поліції перевірок наявності оформлених страхових полісів у зв'язку із виконанням ними низки інших важливих завдань в умовах війни, а також ретельним виконанням водіями вимог законодавства щодо обов'язкової їх наявності.

В умовах війни у багатьох населених пунктах з метою економії електроенергії вимикають також і світлофори та вуличне освітлення, знімають таблички з назвами населених пунктів та їх вулиць тощо, розміщення на багатьох з них блок-постів, загороджень, необхідність дотримання комендантської години, заборона на використання відеореєстраторів тощо, котрі в цілому ускладнюють належну організацію дорожнього руху, викликають у водіїв помітне хвилювання та ін. негативні для нього наслідки – усе це стає додатковими причинами вчинення учасниками дорожнього руху дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) чи створення аварійних ситуацій.

Разом з тим, на сьогодні страхування відповідальності власників автотранспорту продовжує залишатися обов'язковим, незважаючи на всі ці та інші складні обставини, не скасовувались також і штрафні санкції за відсутність полісу ОСЦПВ у водія. Підвищення страхових сум з ОСЦПВ, котре відбулося у другій половині 2022 року, стало одним з кроків української держави до більш справедливої та ефективної системи захисту прав постраждалих у ДТП. Випадків, коли розмір завданої шкоди транспортному засобу більший, ніж чинна страхова сума за полісом ОСЦПВ, щорічно нараховувалось тисячами. Разом з тим, постраждалі особи у таких ДТП мають право на повне відшкодування завданої шкоди їх життю і здоров'ю чи майну. У той же час зараз їм доводиться вимагати від винуватця ДТП компенсації витрат на ремонт свого транспортного засобу понад страхову суму, що часто потребує тривалого судового розгляду, і, особливо складно це реалізувати в умовах воєнного стану [1; 2].

Метою статті є аналіз сучасного стану ринку страхування в Україні та його загальна характеристика, розкриття вимог чинного законодавства щодо порядку забезпечення водієм полісом ОСЦПВ транспортного засобу, розгляд способів самоконтролю власником/водієм транспортного засобу за його чинністю для уникнення конфліктних ситуацій з правоохоронцями на дорозі під час перевірки поліцейськими документів особи.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. Вирішення проблемних аспектів в забезпеченні безпеки дорожнього руху постійно приділяється увага багатьма вченими та фахівцями-практиками. При підготовці статті автор опирався на вимоги чинних нормативно-правових актів в галузі БДР, критично проаналізовано та удосконалено попередні напрацювання з цієї тематики відомих колективів вчених та методистів-практиків під загальним керівництвом О.Л. Міленіна (З.Д. Дерех, В.Ф. Душник, Ю.Є. Заворицький, В.М. Зайченко, С.Г. Коломієць), О.Я. Фоменка (В.М. Краснопівцев, О.М. Ігнатов, Й.В. Штіфзон, С.Й. Березовський), В.М. Лозового (Б.Л. Раціборинський, О.Й. Сайко), а також подальший розвиток отримали власні наукові роботи вченого.

Разом із тим в умовах війни у процесі правоохоронної діяльності підрозділів поліції щодо забезпечення БДР на дорогах, при організації роботи зі страхування цивільно-правової відповідальності водіїв страховими компаніями, а також вченими та окремими водіями недостатньо, на наш погляд, приділяється увага проблемі контролю (самоконтролю) особи за станом чинності страхового полісу, що в окремих випадках може призводити до виникнення конфліктних ситуацій при взаємодії з поліцейськими під час перевірки ними документів у водія.

Виклад основного матеріалу дослідження. У відповідності до п. 2.1 (г) Правил дорожнього руху (далі – ПДР) [3] у водія при керуванні транспортним засобом повинен бути чинний страховий поліс про укладення договору ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів або чинний внутрішній електронний договір зазначеного виду обов'язкового страхування у візуальній формі страхового поліса (на електронному або паперовому носії), відомості про який підтверджується інформацією, що міститься в єдиній централізованій базі даних, оператором якої є Моторне (транспортне) страхове бюро України (далі – МТСБУ). Водії, які відповідно до законодавства звільняються від ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів на території України, повинні мати при собі відповідні підтверджувальні документи (посвідчення).

Законом України «Про ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004 року № 1961-IV [4] визначено, що страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів відноситься до обов'язкового виду страхування, введення котрого гарантує отримання компенсації за завдану шкоду, заподіяну життю і здоров'ю третіх осіб, а також їх майну, має сприяти зміцненню економічної та соціальної стабільності в суспільстві, оскільки потерпілій особі гарантується отримання страхового відшкодування, а з власника (водія) знімається фінансовий тягар компенсації завданих збитків.

За даними звітності страховиків станом на 30 червня 2021 обсяг валових

Фото 1 Поліс обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів

страхових премій за внутрішніми договорами з цього виду страхування становив 3245,3 млн грн, а обсяг страхових виплат – 1702,8 млн грн. Кількість укладених договорів з ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів у II півріччі 2021 року склав 4 281 130 шт [5].

Відповідно до вимог вищезазначеного Закону України [4]

можуть укладатися два види договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності: 1) внутрішній договір ОСЦПВ; 2) договір міжнародного ОСЦПВ (договори міжнародного страхування, які діють на території країн – членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка», посвідчуються відповідним уніфікованим сертифікатом «Зелена картка», що визнається і діє у цих країнах).

Чинним законодавством для внутрішніх договорів передбачений тільки перший тип, внутрішні договори страхування діють виключно на території України – тобто застрахованою вважається відповідальність будь-якої особи, яка на законних підставах керує транспортним засобом, зазначеним у страховому полісі. Транспортні засоби, які постійно зареєстровані в Україні і не потрапляють під обов'язковий технічний контроль, страхуються на один рік. На строк, менший ніж один рік, але не менш як на 15 днів можуть страхуватися лише незареєстровані транспортні засоби (на час до їх реєстрації), тимчасово зареєстровані (на час до їх постійної реєстрації), зареєстровані на території іноземних держав (на час їх перебування на території України).

Згідно із зазначеним вище Законом, учасники бойових дій та інваліди війни, визначені цим Законом, особи з інвалідністю I групи, які особисто керують належним їм транспортним засобом, а також особи, які керують транспортним засобом, що належить інваліду I групи, за його присутності, звільняються від ОСЦПВ на території України. Розмір страхового платежу за внутрішнім договором зменшується на 50 % для громадян України – учасників війни, інвалідів II групи, осіб, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи (належать до I або II категорії, пенсіонерів, транспортний засіб яких належить їм особисто і має робочий об'єм двигуна до 2500 куб. см) [4].

Під час в'їзду на територію України власник транспортного засобу, який зареєстрований в іншій країні, зобов'язаний мати на весь термін перебування

такого транспортного засобу на території України сертифікат міжнародного автомобільного страхування «Зелена картка» або внутрішній договір страхування цивільно-правової відповідальності. Виплата страхового відшкодування потерпілим у ДТП здійснюється на умовах, визначених законодавством про ОСЦПВ країни, на території якої сталася ДТП [4].

З 1 липня 2022 року відповідно до постанови Правління Національного банку України (далі – НБУ) від 30.05.2022 року № 109 страхові суми за внутрішніми договорами ОСЦПВ встановлені у таких розмірах: 1) за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю – 320 000 грн на одного потерпілого, незалежно від кількості потерпілих (було 260 тисяч грн); 2) за шкоду, заподіяну майну потерпілих – 160 000 грн (було 130 тисяч грн) на одного потерпілого, але не більше 650 000 грн. на одну страхову подію [2]. Розмір страхових сум підвищився відповідно до показника інфляції, як це встановлено чинним законодавством. За підсумками 1 кварталу 2021 р. на виплати за причинену шкоду майну, що перевищуються суму в 130 тис. грн., припадало 0,65% від загальної кількості виплат, зроблених страховиками за ОСЦПВ, проте сума таких виплат складала понад 4,3 % від загальної [5].

Також за поданням МТСБУ, ліміт (максимальний розмір) виплати за шкоду, заподіяну майну потерпілих, у разі оформлення ДТП з використанням європротоколу, з 1 липня 2022 року збільшено до 80 тис. грн (попередній ліміт становив 50 тис. грн) [2]. Підвищення максимального розміру виплат за європротоколом дає змогу більшій кількості постраждалих у ДТП осіб оформити її та отримати страхову виплату без необхідності викликати на місце аварії представників Національної поліції (далі – НПУ), часто залучених у прифронтових регіонах до заходів з оборони країни під час дії воєнного стану. Новий розмір ліміту діятиме для всіх договорів ОСЦПВ, незалежно від дати їх укладання [там само]. За оцінками МТСБУ, зараз у більше, ніж в 95 % страхових подій за договорами ОСЦПВ розмір шкоди не перевищує 80 тис. грн. Загалом, у 1 кварталі 2022 р. кількість вимог, врегульованих за європротоколом, становила 12,3 тис. шт., сума виплат – 144 млн. грн. Питома вага вимог, врегульованих за європротоколом у загальній кількості сплачених вимог суттєво зросла і склала 39 % (+3 в.п.), а у загальній сумі виплат – 20,5% (+2,3 в.п.) [6].

Також цим нормативно-правовим актом затверджено Положення про єдину централізовану базу даних щодо ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів, під котрою розуміється база даних МТСБУ як єдина централізована база даних цього органу щодо ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів. Користувачами цієї відкритої інформації бази даних МТСБУ є: 1) страховики – члени МТСБУ; 2) органи державної влади; 3) підприємства, установи, організації; 4) громадяни. Користувачами інформації з обмеженим доступом до цієї бази є: 1) страховики – члени МТСБУ; 2) страховальники (у частині інформації щодо укладених такими страховиками та страховальниками договорів ОСЦПВ) МТСБУ; 3) НБУ та 4) органи державної влади. Під програмним забезпеченням страховика розуміється сукупність програмних засобів та систем обробки інформації страховика, призначених для виконання страховиком – членом МТСБУ завдань з формування та передавання відомостей до бази даних МТСБУ, котрі є потрібними для укладення електронних договорів страхування [1; 2].

У свою чергу наказами МВС та НПУ України регламентовано проведення

працівникам поліції (зокрема, патрульної поліції) контрольно-перевірочної роботи щодо наявності укладених договорів ОСЦПВ водіїв транспортних засобів. Патруль має право вимагати страховий поліс для перевірки тільки в певних випадках: 1) водій є винуватцем ДТП, за якою складається протокол про адміністративне правопорушення / кримінальний злочин; 2) особа потрапила в аварію не з власної вини, поліцейський оформляє матеріали з ДТП, чи за порушення ПДР; 3) при перетині кордону. У будь-якому іншому випадку вимоги поліцейського пред'явити поліс ОСЦПВ будуть незаконними, тому водій може відмовитись від перевірки [7].

Однак варто врахувати, що в Україні може бути впроваджена система електронного контролю (автоматичної фіксації порушень ПДР), коли засобами відеоспостереження будуть фіксуватися номери транспортного засобу та ідентифікувати його водія. Якщо поліс ОСЦПВ у такої особи відсутній, то водієві буде автоматично відправлено штраф, при цьому зупинка поліцейським самого транспортного засобу буде необов'язкова.

У процесі службової діяльності із забезпечення безпеки дорожнього руху (далі – БДР) поліцейські користуються ідентифікаційним набором даних – мінімальним набором реквізитів, відомості у яких є достатніми для їх ідентифікації особи водія в базі даних МТСБУ. Під ідентифікацією відомостей нами розуміється перевірка інформації на наявність у них (відомостях – *уточнено нами*) реквізитів, що містять унікальні, коректні та повні коди, які забезпечують неповторність таких відомостей у межах бази даних МТСБУ [1].

Перевірка наявності у власника/водія транспортного засобу поліса ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів можна здійснити також і завдяки його пошуку на сайті МТСБУ за електронною адресою <http://www.mtsbu.ua/ua/>, <https://policy-web.mtsbu.ua/> (за державним номером транспортного засобу або серією і номером бланка страхового полісу (для полісу на бланку вводяться 2 букви та 7 цифр без пробілів та роздільників; для електронного полісу – 9 цифр)). Перевірка поліса також доступна в сервісі державних послуг «Дія» (Свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу / Страховий поліс ОСЦПВ) [6].

Варто зазначити, що з введенням в Україні у 2018 році в обіг електронних полісів ОСЦПВ надалі планується поступова відмова від паперових варіантів з повним їх заміщенням цифровими документами. У перехідний період законодавець не обмежує вибір водія у типі придбаного поліса – у вільному продажу знаходяться як паперові варіанти, так і електронні. Юридично вони мають рівну силу за умови правильного заповнення та оплати. З 40 страхових компаній, зареєстрованих МТСБУ як таких, що мають право продавати договори ОСЦПВ, 29 включили електронний поліс у список своїх страхових продуктів і активно просувають його на ринку. Згідно з оприлюдненим звітом МТСБУ, щомісячний приріст продажів електронних полісів ОСЦПВ становить 25-30 % в порівнянні з попереднім періодом [5; 6].

Самоперевірка чинності полісу дає змогу водієві уточнити наступні характеристики договору: 1) дійсність (чинність) договору внутрішнього або міжнародного («Зелена картка») ОСЦПВ автовласників на певну дату за номером бланка поліса; 2) забезпеченість вищезазначеним договором транспортного засобу на певну дату за державним номером або VIN-кодом автомобіля, отримання даних про страховика, який видав поліс; 3) статус бланку поліса на певну дату за

його номером (договір укладений/втрачений/зіпсований/не використаний/знищений) [6].

Разом з тим, за певних умов (віялові відключення електроенергії, руйнування внаслідок бомбардувань чи ракетних обстрілів військами держави-агресора об'єктів господарювання, ліній енергозабезпечення та ін. ускладнення в умовах воєнного стану) існуюча електронна база даних МТСБУ може працювати некоректно (наприклад, при перевірці поліса можуть траплятися такі ситуації, як «За вашим запитом поліс не знайдено (при перевірці за номером транспортного засобу)»; «Поліс № АР 1265529 укладений, але не діє» чи «Поліс № АР1265529 діючий») [6].

У відповідності до вимог ЗУ «Про Національну поліцію» (п. 11 статті 23 «Основні повноваження поліції») [7] поліцейські регулюють дорожній рух, здійснюють контроль за дотриманням ПДР його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі. Це в повній мірі стосується і щодо перевірки документів на транспортний засіб, зокрема, наявності договору ОСЦПВ. У відповідності до вимог статті 32 «Перевірка документів особи» цього ж нормативно-правового акту [7] поліцейський може перевіряти документи у водія, якщо: 1) особа перебуває в місці вчинення правопорушення або дорожньо-транспортної пригоди, іншої надзвичайної події; 2) зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення; 3) транспортний засіб може бути знаряддям чи об'єктом вчинення правопорушення.

Разом з тим, при перевірці працівниками поліції чинності поліса ОСЦПВ (правоохоронці мають оперативний доступ до цієї бази даних МТСБУ) можуть виникати між водієм і поліцейськими конфліктні ситуації *навіть* за наявності у особи візуального зразка договору. Тому, на нашу думку, водіям потрібно регулярно здійснювати перевірку чинності укладеного договору ОСЦПВ, а також контролювати його правильне відображення у базі даних МТСБУ (заходити на його сайт). Для зв'язку з працівниками страховика можна користуватися його ел. поштою чи вказаним моб. телефоном «гарячої лінії», своєчасно виявити існуючу проблему з працівниками страхової компанії, з котрою укладено вищезазначений договір, зберігати квитанції про оплачені страхові послуги (укладений договір), мати сам договір безпосередньо в автомобілі на паперовому носії тощо).

Цифрової версії договору цілком достатньо для підтвердження наявності поліса ОСЦПВ. 27 березня 2019 Кабінет Міністрів України закріпив у ПДР право підтверджувати наявність страхового поліса ОСЦПВ на транспортний засіб з екрана гаджета (у зв'язку з цим був доповнений пункт 2.1 ПДР новою правовою нормою) [3]. Договір ОСЦПВ, як і будь-який інший договір страхування, вступає в дію наступного дня з моменту придбання. Тому купити цей поліс за кілька хвилин у разі зупинки працівниками патрульної поліції реально, але від штрафу це не рятує – за такий короткий проміжок часу договір не буде внесений до бази МТСБУ.

Автовласник може використовувати Е-поліс або ж паперовий варіант – легітимність двох видів повністю узаконена: водієві достатньо мати при собі смартфон з візуальною формою електронного поліса, а перевірка працівником НПУ відбувається в режимі онлайн через базу даних МТСБУ. Надрукований варіант не посилює і не доповнює дію електронної версії договору. Везити з собою

паперову копію чи ні – вирішувати кожному водієві самостійно, закон цього не вимагає. Оскільки електронні поліси вступили в обіг нещодавно, то процес їх верифікації працівниками поліції викликає у деяких водіїв окремі питання, наприклад, як буде проходити його перевірка за відсутності доступу (зокрема, на деяких деокупованих чи прифронтових територіях, де військами держави-агресора зруйновано відповідне обладнання; на місцевості із складним (гірським/горбистим) ландшафтом чи при відсутності інтернету тощо) до мобільної мережі з пристроєм водія?

Варто зазначити, що обов'язок проводити перевірку правдивості і дійсності поліса ОСЦПВ лежить на працівниках поліції. Звернення до бази даних МТСБУ відбувається зі службового комп'ютера (планшета) патрульного (запит ведеться за номером полісу або за державним номером транспортного засобу). Важливо при цьому відзначити, що поліс, в якому є помилки у даних застрахованої особи або невірні відомості про автомобіль (наприклад, його vin-код, марку, модель транспортного засобу тощо) є недійсним. І якщо це з'ясується поліцейським під час перевірки транспортного засобу на дорозі, то виписаний штраф за відсутність поліса (некоректність його оформлення) буде правомірним.

Також свого часу були внесені зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) у частині притягнення водіїв до відповідальності за відсутність чинного договору ОСЦПВ. Так, стаття 126 КУпАП «Керування транспортним засобом особою, яка не має відповідних документів на право керування таким транспортним засобом або не пред'явила їх для перевірки, або стосовно якої встановлено тимчасове обмеження у праві керування транспортними засобами» визначає відповідальність власника (водія) транспортного засобу за порушення керування ним в частині відсутності при собі вищезазначених документів. Зокрема, керування транспортним засобом особою, яка не має при собі або не пред'явила для перевірки поліс (договір) ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів, – тягне за собою накладення штрафу в розмірі *двадцяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*. Положення частини першої та другої цієї статті не застосовуються до осіб, які у встановленому порядку навчаються водінню транспортного засобу [8].

Висновки. Вітчизняний ринок страхування не тільки продовжує працювати під час війни, а й отримує подальший розвиток. Зокрема, збільшення страхових сум за договорами ОСЦПВ дозволить учасникам дорожнього руху отримати кращий рівень захисту їх майнових інтересів. Особливо це актуально в умовах зростання цін на деталі та комплектуючі до сучасних автомобілів. Водночас вартість полісу ОСЦПВ для споживачів суттєво не зростає.

Водіям транспортних засобів необхідно здійснювати постійний контроль за відображенням стану договору ОСЦПВ у єдиній базі МТСБУ, оскільки в умовах воєнного стану в окремих випадках вона (база – *уточнено нами*) може працювати нестабільно, що у свою чергу може призводити до створення конфліктних ситуацій між поліцейськими і особами, які керують механічними транспортними засобами [9; 10]. Щоб уникнути особи притягнення до відповідальності за порушення, що стосуються актуальності/чинності дії поліса та правильності розміщеної інформації в базі МТСБУ, автовласникові/водієві необхідно самостійно регулярно перевіряти на відповідному сайті МТСБУ відомості про те,

чи вступив поліс в законну силу, чи не значиться документ як анульований/призупинено його дію або вкрадений [11].

В умовах війни продовжити дію страхового полісу (навіть коли відділення страхових компаній в деяких регіонах – окупованих, деокупованих, прифронтових тощо не працюють) можна в онлайн-режимі – 1) самостійно зробити це на сайті страхової компанії або подати заявку на отримання індивідуальної консультації за допомогою форми зворотного зв'язку; 2) можна звернутися у чат-бот страхової компанії чи до свого менеджера.

Щоб продовжити термін дії страхового полісу або придбати новий достатньо в один із доступних месенджерів (наприклад, Viber або Telegram) відправити на адресу страхової компанії фотографію паспорта водія і свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу – менеджер запропонує вигідні варіанти укладання договору ОСЦПВ, після оплати поліс буде надіслано на вказану електронну адресу водія.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про деякі питання здійснення ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів : постанова Правління НБУ від 30.05.2022 року № 108. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_30052022_108 (дата звернення: 30.10.2022).

2. Про розміри страхових сум за договорами ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів : постанова Правління НБУ від 30 травня 2022 року № 109. URL:

https://ips.ligazakon.net/document/view/pb22128?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.235696897.1236242921.1667121259-702301629.1664281964 (дата звернення: 30.10.2022).

3. Про Правила дорожнього руху : постанова КМУ від 10 жовтня 2001 р. № 1306 (із змінами станом на 30.08.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.10.2022).

4. Про ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів : Закон України від 01 липня 2004 року № 1961-IV (із змінами і доповненнями станом на 17 серпня 2022 року). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1961-15> (дата звернення: 30.10.2022).

5. Аналіз регуляторного впливу проєкту постанови Правління НБУ «Про розміри страхових сум за договорами ОСЦПВ власників наземних транспортних засобів». URL:

https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/analiz_2021-10-25.DOCX?v=4 (дата звернення: 30.10.2022).

6. МТСБУ. URL: <https://mtsbu.ua/ua/presscenter/news/168655/> (дата звернення: 30.10.2022).

7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII (зі змінами станом на 15.06.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 25.10.2022).

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X (із змінами станом на 29.10.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 02.11.2022).

9. Вайда Т.С. Основи керування автомобілем і безпека дорожнього руху. Методика проведення занять з автомобільної підготовки : навчально-методичний посібник для викладачів та курсантів ВНЗ МВС України] / Т.С. Вайда, В.П. Маковій, Н.В. Шахман. 2-е вид., розшир. та доповн. Харків: Харків юридичний, 2012. 515 с.

10. Вайда Т.С. Вайда Т. С. Професійна етика водія та культура водіння. Методика проведення занять з автомобільної підготовки : навчально-методичний посібник для викладачів та курсантів ВНЗ МВС України. видання друге, доповнене. Харків : Харків юридичний, 2013. 264 с.

11. Вайда Т.С. Коментар до Правил дорожнього руху : [ел.] / Т.С. Вайда, О.С. Геращенко, В.В. Степаненко. Одеса: ОДУВС, 2022. 684 с. : іл.

ZABÓJSTWO CZY SAMOBÓJSTWO? ROLA BIEGŁYCH KRYMINALISTYKI PRZY KWALIFIKACJI PRAWNEJ CZYNÓW

mgr Władysław Wojtyczka

Nauczyciel akademicki,

Uczelnia Nauk Społecznych w Łodzi

Streszczenie

W praktyce śledczej zagadnienia dotyczące kwalifikacji prawnej czynu zaliczyć można do podstawowych pojęć z zakresu prawa karnego³⁸, w ramach których następuje ustalenie normy prawnej odnoszącej się do danego stanu faktycznego, czyli przyporządkowanie sytuacji do określonego przepisu prawa³⁹.

Chociaż sama definicja kwalifikacji prawnej czynu nie budzi wątpliwości, to w wielu przypadkach prawidłowa kwalifikacja czynu uzależniona jest od wyjaśnienia i ustalenia -już na początkowym etapie – wszelkich okoliczności zaistniałej sytuacji. Tym etapem są oględziny miejsca zdarzenia, gdzie najczęściej dokonywana jest kwalifikacja prawna czynu. Współpraca organu procesowego z biegłymi⁴⁰ kryminalistyki stanowią podstawę wszechstronnego i obiektywnego odtworzenia przebiegu zdarzenia⁴¹.

Summary

In investigative practice, issues concerning the legal classification of an act can be included in the basic concepts of criminal law, within which the legal norm relating to a given factual state is established, i.e. the situation is assigned to a specific legal provision.

Although the very definition of the legal classification of an act does not raise any doubts, in many cases, the correct classification of an act depends on the explanation and determining - at the initial stage - all the circumstances of the situation. This stage is the inspection of the place of the event, where the legal qualification of the act is most often made. The cooperation of the trial body with forensic experts is the basis for a comprehensive and objective reconstruction of the course of the event

Słowa klucze: kwalifikacja prawna, biegły, kryminalistyka, zabójstwo, samobójstwo

Wprowadzenie

³⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553 z późn. zm.).

³⁹ L. Gardocki- Prawo Karne, Wyd. C.H.BECK, Warszawa 2000, s. 150-161.

⁴⁰ W okresie dotyczącym przedmiotowego zdarzenia w laboratoriach policyjnych funkcjonariusze (posiadający uprawnienia do wydawania opinii) byli określani mianem „ekspert” i tak byli powołani przez organ prowadzący sprawę, który zlecał wykonanie ekspertyzy kryminalistycznej. Jednak z uwagi na wprowadzenie nazewnictwa „biegły policyjny”, w niniejszym opracowaniu zastosowano obecne, obowiązujące nazewnictwo, zob. Zarządzenie nr 3 Komendanta głównego Policji z dnia 17 stycznia 2014 r. w sprawie uprawnień do wydawania opinii oraz wykonywania czynności w policyjnych laboratoriach kryminalistycznych (Dz.Urz. KGP 2014, poz. 4) do ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji, wyd. cyt.)

⁴¹ T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Kantor Wydawniczy „Zakamycze”, Kraków 2002, s. 30-33; E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 51-60. J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Brzęk, J. Moszczyński, *Kryminalistyka*, Warszawa 2006, s. 111-117.

W sytuacjach dotyczących miejsca ujawnienia zwłok, gdzie niejednokrotnie wstępna analiza miejsca zdarzenia powoduje trudność w określeniu wersji śledczych, rola biegłych kryminalistyki jako specjalistów jest nieoceniona. Biegli w takich przypadkach pełnią rolę konsultantów, udzielają porad, dokonują wstępnej analizy ujawnionych śladów pod kątem przydatności do identyfikacji oraz wykorzystują swoją wiedzę specjalną do budowania hipotez, które mogą posłużyć odtworzeniu przebiegu zdarzenia. Czynności te wymagają wiedzy, doświadczenia i ścisłej współpracy z organem procesowym.

Jako biegły z zakresu techniki kryminalistycznej i badań daktyloskopijnych niejednokrotnie uczestniczyłem w oględzinach miejsc zdarzeń, gdzie na podstawie zgromadzonego materiału dowodowego opracowywałem szereg opinii kryminalistycznych, których wnioski z badań rzucały nowe światło na przyjęte wcześniej ustalenia, wersje i kwalifikację prawną czynów.

Opis przypadków

W zdarzeniu, które zakończyło się śmiercią jednego mężczyzny, uczestniczyło kilkanaście osób. Wszyscy pili wcześniej alkohol. Większość z nich piła od dłuższego czasu, będąc w ciągu alkoholowym. Śledczy ujawnili zwłoki mężczyzny z tkwiącym w klatce piersiowej nożem kuchennym. Uczestnicy imprezy w melinie nie pamiętali przebiegu zdarzenia albo po prostu nie chcieli go pamiętać. Zeznania świadków były zatem niewiarygodne. Niektórzy świadkowie twierdzili, że denat miał problemy psychiczne i popełnił samobójstwo.

Ważnym dowodem w sprawie stał się nóż. Mimo ujawnienia śladów linii papilarnych i zidentyfikowaniu z jednym z podejrzanych kwestionowano jednak jego sprawstwo. Obrona twierdziła, że mógł on pozostawić ślady linii papilarnych na rękojeści noża, ponieważ użytkował go w trakcie codziennych czynności. Rzeczywiście, okazało się, że podejrzany mieszkał w bliskim sąsiedztwie i prawie codziennie przebywał u swojego kompana, użytkując przedmioty życia codziennego. Mimo, że okoliczności sprawy pozwalały przypuszczać, iż on może być sprawcą przestępstwa, kwestionowany był jednak dowód materialny w postaci pozytywnej identyfikacji śladu linii papilarnych na rękojeści dowodowego noża. W związku z tymi wątpliwościami organ procesowy skierował pytania do biegłego z zakresu daktyloskopii o możliwość ustalenia sposobu trzymania noża na podstawie ujawnionych śladów linii papilarnych. Na podstawie szczegółowej analizy usytuowania śladu linii papilarnych pochodzącego z sektora podpalcowego prawej dłoni oraz usytuowania śladów linii papilarnych pochodzących od palców po przeciwległej stronie rękojeści noża można było stwierdzić, że nóż był trzymany nachwytem zaciśniętą dłonią. Oczywiście ocena dowodu należała do sądu⁴². Jednak dzięki wnioskowi biegłego zawartym w opinii, trudno było utrzymać linię obrony, że nóż użytkowano w codziennych czynnościach. Układ dłoni na dowodowym przedmiocie charakterystyczny był dla zadawania ciosów, a ślady linii papilarnych pozostawione na nożu nie mogły zostać naniesione inaczej jak tylko nachwytem, zaciśniętą prawą ręką.

⁴² T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Kantor Wydawniczy „Zakamycze”, Kraków 2002, s. 30-33; E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, Wyd. Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 51-60. J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Brzęk, J. Moszczyński, *Kryminalistyka*, Warszawa 2006, s. 111-117.

W wielu przypadkach na podstawie analizy usytuowania śladów linii papilarnych można w jednoznaczny sposób wnioskować o sposobie trzymania danego przedmiotu

i w efekcie pozwala to na ustalenie *modus operandi* ⁴³sprawcy.

Innym przykładem współpracy śledczych z biegłymi z zakresu kryminalistyki przy ustaleniu kwalifikacji prawnej czynu było ujawnienie zwłok mężczyzny z raną postrzałową głowy. Śledczy na miejscu zdarzenia ujawnili broń krótką, znajdującą się przy zwłokach oraz liczne zaplamienia krwawe na powierzchni ścian i na posadzce. Ułożenie zwłok, widoczna rana wlotowa, liczne ślady krwawe w różnych miejscach pomieszczenia oraz zabezpieczone trzy łuski z broni palnej znajdujące się nieopodal zwłok wzbudziły uzasadnione podejrzenie działania osób trzecich, które mogły przyczynić się do zgonu. Przyjęto na tym etapie wstępną kwalifikację czynu na zabójstwo.

Szczegółowe analiza miejsca zdarzenia oraz wstępne oględziny zewnętrzne zwłok przez lekarza medycyny sądowej wykazały jednak, że denat posiadał rany cięte na nadgarstkach. Doprowadziło to śledczych do wniosku, że mężczyzna podjął nieskuteczną próbę pozbawienia siebie życia poprzez podcięcie żył, a następnie oddał trzy strzały, z czego ostatni skierował w głowę i ten okazał się śmiertelny. Ostatecznie przyjęta wersja zdarzenia o tym, że jest to samobójstwo potwierdziły późniejsze badania kryminalistyczne, które wykluczyły działanie osób trzecich.

Podsumowanie

1. W podsumowaniu całości niniejszych rozważań należy zaznaczyć, że szczegółowa analiza miejsca zdarzenia i współpraca z biegłymi kryminalistyki w ramach czynności procesowych jest kluczowa dla wyjaśnienia sprawy, odtworzenia przebiegu zdarzenia oraz dokonania prawidłowej kwalifikacji prawnej czynu.

2. Z powyższych rozważań nasuwa się też kolejny wniosek, że udział biegłych w oględzinach miejsca zdarzenia dostarcza wymiarowi sprawiedliwości wielu precyzyjnych informacji, pozwalających określić *modus operandi* sprawcy.

3. Należy tutaj zwrócić również uwagę, że dobra komunikacja pomiędzy biegłymi a organem procesowym, wiedza kryminalistyczna, zrozumienie wspólnych dążeń, są niewątpliwie podstawą uzyskania obiektywnego wyniku badań.

⁴³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny* (Dz.U. 1997 Nr 88 poz. 553 z późn. zm.).

УДК 001.89(477):335.01

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ МВС В УМОВАХ ВІЙНИ

Тетяна Носенко,

судовий експерт сектору
дактилоскопічних досліджень відділу
криміналістичних видів досліджень
Луганського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
МВС України,

Альона Рубленко,

старший судовий експерт сектору
дактилоскопічних досліджень відділу
криміналістичних видів досліджень
Луганського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру
МВС України

Розглянуто психологічні аспекти професійної діяльності працівників МВС в умовах війни. Негативні емоції, які виникають під час спілкування з учасниками кримінального провадження. Психологічна допомога працівників МВС сім'ям загиблих та зниклих безвісти.

Ключові слова: психіка, психологічний вплив, психологічна допомога, працівник МВС.

Професійна діяльність працівників МВС в умовах війни характеризується значним психологічним навантаженням, яке може негативно впливати на якість виконуваної ними роботи. Постійне відчуття негативних емоцій, викликаних регулярним сприйняттям наслідків злочинних дій неминуче призводить до професійної деформації.

Працівниками проводиться психологічна та роз'яснювальна робота з сім'ями загиблих, зниклих безвісти, щодо звернення з заявами. З родичами зниклих безвісти, проводиться роз'яснювальна робота щодо можливої участі представників міжнародних та національних громадських організацій, волонтерів, відібрання біологічних зразків та перевірки їх на ймовірний збіг для подальшої ідентифікації.

Постійно здійснюється обмін інформацією про зникнення безвісти чи взяття в полон військовослужбовців у зоні проведення антитерористичної операції зі службами правопорядку Збройних Сил України, військовими частинами, лікарнями, розташованими на території обслуговування ГУНП, з обласними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, волонтерами, регіональними підрозділами Служби безпеки України.

Забезпечується ведення обліку відомостей щодо загиблих, які залишаються непохованими, та даних щодо можливого місцезнаходження їх тіл (останків),

встановлених поховань, а також джерел інформації, яка може сприяти евакуації тіл (останків) з району, де ведуться бойові дії, або проведення антитерористичної операції.

Процес розслідування злочинів як вид професійної діяльності характеризується надпотужним психологічним навантаженням, оскільки передбачає вирішення безлічі завдань та відбувається в умовах постійної конфліктної взаємодії зі злочинним середовищем. Регулярне сприйняття співробітниками обставин і наслідків протиправних дій та спілкування зі злочинцями, потерпілими і свідками злочинів можуть спровокувати пригнічений стан психіки.

До того ж поміж психологічних характеристик процесуальної діяльності в період військового стану відокремлюють правову регламентацію, наявність владних повноважень і дефіцит часу. Правова регламентація обмежує волю працівників правоохоронних органів і підпорядковує їхню діяльність чітко визначеному нормами закону порядку [1, с. 11-62].

Дефіцит часу є психологічною характеристикою процесуальної діяльності, тому що регулює всі її етапи й визначає для неї суворий режим, а через це психологічно впливає на людину і робить її працю напруженішою [2, с. 55]. Зважаючи на значну кількість кримінальних проваджень, значний обсяг роботи за кожним з них, що передбачає здійснення різноманітних оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, психологічна напруженість позначається на прийнятті особою, наділеною владними повноваженнями, важливих і навіть доленосних рішень.

Збільшення рівня злочинності у порівнянні з початком військової агресії РФ, а також – збільшення рівня окремих видів злочинів і у порівнянні з минулими роками, це створює складні умови праці та спричиняє негативні емоції, які, зі свого боку, нерідко провокують психологічну деформацію особистості.

Сучасна криміналістика максимально послуговується напрацюваннями психології, яка, зі свого боку, спирається на методологічні засади фізіології вищої нервової діяльності.

На думку спеціалістів, сутність психологічного впливу зумовлено комплексом прийомів, спрямованих на діагностику психічного стану особи свідка, обвинуваченого, підозрюваного й добиранням найефективніших прийомів виконання слідчих дій [3, с. 210]. Допустимість психологічного впливу означає, що він у жодному разі не повинен принижувати гідності особи, викривляти перспективу досягнення об'єктивної істини. Отже, вплив має бути моральним. Моральність психологічного впливу як невід'ємної його характеристики пояснюють передусім тим, що психологічний вплив, трансформований у тактичний прийом, є засобом для отримання доказової інформації [4, с. 102].

Взаємодію працівників МВС з іншими учасниками кримінального провадження ускладнено характерною для цього виду спілкування формалізованістю, яка скоує їхню психічну активність та вимагає від слідчого комунікативної гнучкості. Налаштування комунікативного контакту зумовлено психічним станом осіб, які контактують, їх психічною взаємоадаптацією. Цей процес може ускладнюватися негативним ставленням окремих осіб до

представників правосуддя – озлобленістю, агресивністю, потайливістю, підозрілістю.

Однією з професійних якостей працівників МВС є здатність нейтралізувати, загальмувати емоційно негативне ставлення до співрозмовника й адекватно визначити його психічний стан, який може бути різко збудженим, емоційно негативним або депресивно пригніченим. Подальша поведінка працівника МВС має ґрунтуватися на врахуванні цих станів, аби не посилити негативного психічного стану цих осіб.

У кожного свідка, потерпілого чи підозрюваного є власні проблеми, пов'язані з розслідуванням провадженням, і кожен з них має побачити у співробітнику МВС, принципову, культурну людину, яка знає свою справу, не принижує їхньої гідності та захищає їхні гарантовані законом права.

Наведене дає змогу стверджувати, що потенціал застосування знань психології в роботі працівників МВС насправді є невичерпним та дуже важливим. Якісна всебічна психологічна підготовка працівників правоохоронних органів може не лише змінити на краще упереджене ставлення громадян до правоохоронців, а й значною мірою збільшити довіру та вплинути на підвищення ефективності боротьби зі злочинністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку/за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків, 2013. С. 11-62.
2. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. Харків, 2008. С. 55.
3. Беляєва К. В. Психологічний експеримент на досудовому слідстві. Критерії допустимості//Криміналістика XXI століття: мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26.11.2010). Харків, 2010. С. 210.
4. Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. Киев, 1973. С. 102. – рос. мовою.

SZANSE I ZAGROŻENIA MIGRACYJNE WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE

Marta Mordarska

Wszechnica Polska

Akademia Nauk Stosowanych w Warszawie,

Polska

ORCID-0000-0002-8296-8183

STRESZCZENIE:

Nie sposób zauważyć, że do Europy codziennie trafiają nowe grupy migrantów, przede wszystkim z różnych części Afryki. Ważną kwestią, która niewątpliwie jest istotna to kwestia zapewnienia migrantom odpowiednich warunków do życia, związanych z tym kosztów czy, co jest bardzo istotne, spraw bezpieczeństwa. Powyższe sprawy wciąż są punktem spornym między krajami europejskimi.

W poniższym artykule przedstawiłam historię migracji oraz zagrożenia i szanse jakie ona niesie ze sobą.

Słowa kluczowe: migracja, przemieszczanie się, ludność, szanse, zagrożenia, kryzys

OPPORTUNITIES AND THREATS OF MIGRATION IN THE MODERN WORLD

SUMMARY:

It is impossible to see that new groups of migrants are arriving in Europe every day, primarily from different parts of Africa. An important issue that is undoubtedly relevant is the question of providing migrants with adequate living conditions, the associated costs or, very importantly, security matters. The above issues are still a point of contention among European countries.

In the following article, I have presented the history of migration and the threats and opportunities it brings.

Keywords: migration, movement, population, opportunities, threats, crisis

1. Wstęp

Współcześnie migracje możemy zauważyć w każdym kraju. Migracja jest niczym innym

jak przemieszczaniem się ludności, które związane jest ze zmianą miejsca zamieszkania na stałe bądź czasowo. Ów zmiana połączona jest z przekroczeniem granicy administracyjnej państwa.

Migracje nie są zjawiskiem odseparowanym, bardzo często impulsem do przemieszczania się ludności są przepływy kapitału i towarów. Migracjom sympatyzuje także globalna wymiana kulturowa, która staje się coraz łatwiejsza dzięki szybszym środkom transportu i upowszechnianiu się mediów drukowanych i elektronicznych.

Międzynarodowa migracja staje się jednym z najważniejszych czynników zmiany globalnej. Jest wyzwaniem dla współczesnego świata. Zarówno dla

poszczególnych państw czy też organizacji lub instytucji. Nie da się nie zauważyć migracji ludzi z różnych kierunków świata, z każdego jego zakątka. Stanowi to szereg wyzwań, szczególnie dla krajów, które do tej pory nie miały z nią do czynienia. Migracja to proces złożony, która ma różne rodzaje. Według szacunków Międzynarodowej Organizacji do spraw Migracji liczba migrantów międzynarodowych na świecie wynosi ponad 272 mln. i każdego roku zauważalny jest jej wzrost. Migracja może ze sobą nieść zarówno szanse jak i zagrożenia.

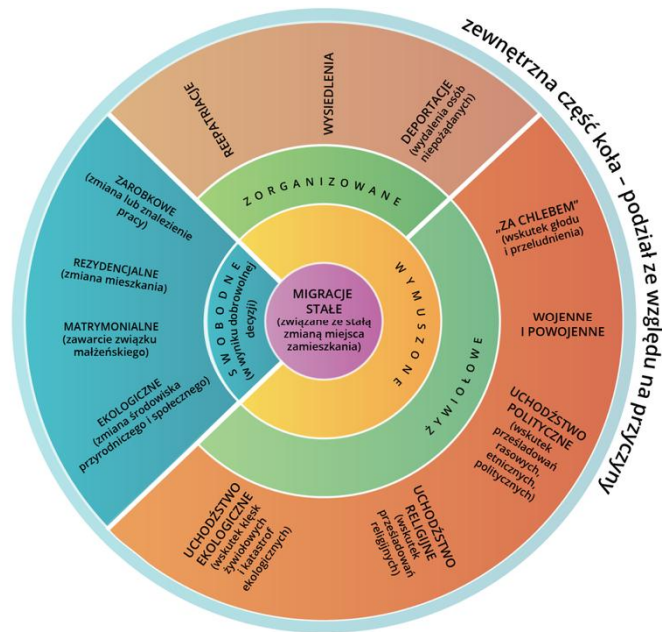
2. Krótka historia migracji

Słowo migracja można odnaleźć w języku łacińskim jako „migratio”, co oznacza „przesiedlenie się”. Migracje w świecie nie są znane od dziś. Migracjami nazywane są określone wędrówki albo ruchy ludzi, które mają na celu zmianę miejsca pobytu czy zamieszkania na pewien okres czasu lub na stałe. Ludzie przemieszczali się, przemieszczają i będą przemieszczać oraz zmieniać swoje miejsce pobytu. Migracje są czymś zupełnie naturalnym i występowały od dawien dawna. Na decyzję o opuszczeniu miejsca rodzinnego wpływ na wiele czynników, jednak głównymi z nich są czynniki ekonomiczne. Ludzie poszukują lepszych warunków życia i lepszych możliwości dla siebie i swoich bliskich. Poprawa czynników ekonomicznych nie jest jedyną przyczyną powzięcia decyzji o migracji. Ważny wpływ także mają czynniki klimatyczne, klęski żywiołowe oraz prześladowania na tle politycznym, religijnym czy etnicznym czy też kulturowym. Często decyzja o migracji nie jest decyzją łatwą, a kieruje nią bieda czy brak perspektyw. Nie należy jednak zapomnieć, iż w dziejach ludzkości znamy również migracje przymusowe, z którymi spotkaliśmy się w czasach po I wojnie światowej, np. migracje o charakterze politycznym, np. z bolszewickiej Rosji i nazistowskich Niemiec. Z kolei w okresie po II wojnie światowej można zauważyć duży wzrost migracji dobrowolnych. Mieszkańcy biednych krajów ruszyli za poprawą bytu i ich celem stały się kraje zamożne, tj. Wielka Brytania, Stany Zjednoczone Ameryki czy Szwajcaria.

3. Problemy migrantów z asymilacją

Mieszkańcy krajów do których trafiają migranci traktują ich jako zagrożenie. Liczba uchodźców, którzy przybywają z różnych stron świata rośnie z roku na rok. Jak pamiętamy, największy kryzys migracyjny z którym przyszło nam się zmierzyć miał miejsce w 2015r. Odbędzie się wtedy tzw. masowa migracja. Przyczynami migracji na tak wielką skalę było m.in. wybuch protestów w krajach arabskich na Bliskim Wschodzie, początek wojny domowej w Syrii, powstanie Państwa Islamskiego czy też protesty na Ukrainie, które związane były z Euromajdanem.

Migranci pomawiani byli wielokrotnie przez obywateli danego państwa do którego przybyli o zabór miejsc pracy, o pobieranie zasiłków bądź świadczeń socjalnych, które są opłacane z podatków lokalnych mieszkańców. Często można się spotkać, że migranci stali się celem ataków dot. oskarżeń o problemy gospodarcze danego kraju.

Przyczyny migracji stałych.

Źródło: WładP., *Geografia. Człowiek gospodarzem Ziemi. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Zakres podstawowy*, PWN, Warszawa 2007.

Przez długi czas migranci, zachowując swoją tożsamość, nie znali języka kraju do którego przybyli, co było przeszkodą w znalezieniu pracy i uniezależnieniu się. Stało się to także przyczyną tworzenia osiedli na obrzeżach, w których zamieszkiwali osoby z tej samej części świata i posługujący się tym samym językiem. Było to poniekąd tworzenia państwa w państwie. Miejsca te stały się tzw. gettami w których widoczna była przestępczość, handel narkotykami czy wzrost innych czynników patologicznych.

1. Podróż kultur

Wraz z migrantami, do państw przyjmujących przybyła także kultura danej społeczności. Na ulicach choćby Londynu można zobaczyć pierwszą, tradycyjną świątynię hinduską Shri Swaminarayan Mandir w Europie, na ulicach m.in. Liverpoolu miasteczko Chinatown czy w wielu restauracjach można skosztować Falafele – kotlety z ciecierzycy, które są bardzo popularne w krajach muzułmańskich.

Powyższe zjawiska są także konsekwencją masowych migracji. Przyływ ludności z różnych krańców świata przyczyniła się, że dziś przed Europejczykami otworzyły się drzwi do dziedzictwa krajów afrykańskich czy azjatyckich. Aby zobaczyć budowlę czy zjeść danie azjatyckie nie trzeba podróżować do Azji. W dzisiejszym świecie można zauważyć tendencję upowszechniania się literatury chińskiej i znajomości obyczajowości chińskiej czy rosnącą ilość ludzi chcących poznać język chiński.

W drugą stronę także jest widoczna zmiana, gdzie migranci musieli dostosować się do standardów zachodnich, np. zakaz obrzezania dziewczynek wprowadzony przez Francję, a który wciąż jest praktykowany w wielu muzułmańskich krajach.

Zauważyć należy także, że co niektórzy migranci, po kilku latach spędzonych na obczyźnie decydują się wrócić do swojego kraju, inwestując w nim pieniądze zarobione na emigracji.

2. Szanse migracyjne

W kontekście szans migracyjnych należy zwrócić uwagę na migracje okresowe, które stanowią szansę dla indywidualnej osoby. Bowiern migrant okresowy ma możliwość zdobyć nowe doświadczenia, poznać nową kulturę czy też zdobyć umiejętności językowe kraju przyjmującego. Migrant ten, niewątpliwie ma możliwość dostarczać stały dochód dla swojego gospodarstwa domowego przez określony okres. Z kolei pod względem swojego kraju, zyskuje nowe doświadczenia i wiedzę know-how, którą poznał będąc na emigracji.

Migracja zarobkowa przynosi nowe doświadczenie i wiedzę oraz z pewnością - poszerza horyzonty. Migrant zaznajamia się z życiem w obcym kraju, z problemami, które występują w tymże kraju, ale i również sposobami radzenia sobie.

Istotne jest również, że migrujący nabiera świeżej perspektywy do życia w swoim kraju, a także poznaje inną kulturę, wartości, często zupełnie inne podejście do pracy czy życia.

3. Zagrożenia migracyjne

Migracja, niezależnie czy jest ona migracją czasową czy stałą może nieść za sobą szereg zagrożeń. W przypadku migracji sezonowej, zagrożeniem może być brak stabilności zatrudnienia i incydentalny dopływ środków finansowych do gospodarstwa domowego, co może powodować złe emocje, nerwy i rozczarowanie, zwłaszcza, gdy migrant sezonowy zaczyna porównywać wynagrodzenie „tu” i „tam”. Sytuacja taka może doprowadzać do popadania w nieaktywność zarobkową w pozostałej części roku, a co za tym idzie, powoduje zwiększenie w kraju poziomu bezrobocia, doprowadzając często taką osobę do stanów depresyjnych.

Migracje także niosą za sobą inne zagrożenia, a najczęściej i najszczegółowiej komentowanym jest zagrożenie terrorystyczne, będące konsekwencją działalności salafickiego ruchu globalnego dżihadu. Wydarzenia z 11 września 2001r. przyczyniły się do tego, iż wiązano migracje międzynarodowe z globalną siatką terrorystyczną.

Wciąż powiększająca się skala migracji międzynarodowych niesie również inny rodzaj zagrożeń. Należą do nich między innymi:

- przemyt ludzi powiązany z nierejestrowaną imigracją,
- handel żywym towarem,
- przemyt narkotyków,
- handel bronią,
- handel nielegalnie pozyskanymi dziełami sztuki, kosztownościami itp.

Masowe przesiedlenia ludnościowe sprzyjają także rozwojowi działalności zorganizowanej przestępczości etnicznej. W najtrudniejszej sytuacji przebywają tzw. nieregularni imigranci. Bowiern podejmują oni pracę w nieformalnej gospodarce. Osoby takie często pozbawione są opieki państwa, wykonują pracę ponad siły, a otrzymują za jej wykonanie dużo zaniżone stawki lub tylko za jedzenie i dach nad głową. Zorganizowane grupy przestępcze wykorzystują ich trudne położenie i czerpią korzyści z pracy niewolniczej lub prostytucji. Dodatkowo, brak umiejętności

językowych kraju do którego wyemigrowali oraz słaba integracja ze społeczeństwem powoduje utrudnienia w walce z tym preceuderem.

Podsumowanie

Zagrożenia oraz korzyści, które niesie za sobą migracja międzynarodowa stanowi jedno z głównych zagadnień polityki migracyjnej Unii Europejskiej w temacie znaczących zmian, które zachodzą w najbliższym sąsiedztwie zjednoczonej Europy.

Masowy przyływ uchodźców i imigrantów zarobkowych z państw MENA po 2010 r. wystawił na nowe doświadczenia politykę migracyjną UE, która funkcjonowała do tej pory. Innowacyjne rozwiązania, w tym system relokacji uchodźców, który budzi wiele kontrowersji, spotykają się z oporem nie tylko państw Europy Środkowej. Debata o polityce migracyjnej, która zatacza coraz to szersze kręgi dotyka również problem gettyzacji oraz integracji migrantów, które zachodzą w składzie religijnym i etnicznym we współczesnej Europie.

Zauważyć należy również sytuację demograficzną przeważającą części państw Europy, która w dużej mierze sprawia, że chcąc utrzymać teraźniejsze tempo rozwoju gospodarczego, a przede wszystkim wysoki standard życia, większość państw regionu jest otwarta i wciąż się otwiera na imigrantów zarobkowych napływających przede wszystkim z Południa. Masowa imigracja ze Wschodu, początkowo głównie z Europy Środkowej, jest zjawiskiem stosunkowo nowym, które przybrało na sile wraz z upadkiem „żelaznej kurtyny”. Początkowo miała ona przeważnie charakter migracji cyrkulacyjnej, natomiast z czasem stała się osiedleniem na stałe.

Reasumując temat, który został omówiony powyżej, migracja niesie za sobą zagrożenia, jak i szanse na lepsze jutro nie tylko indywidualnej jednostki, ale również może być obopólną korzyścią.

BIBLIOGRAFIA:

1. S.Castles, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, Warszawa 2020.
2. Leman J., Janssens S. (2015), *Human Trafficking and Migrant Smuggling in Southeast Europe and Russia Learning Criminal Entrepreneurship and Traditional Culture*, Palgrave Macmillan, New York.
3. J. Tyszkiewicz, E. Czapiewski, *Historia powszechna. Wiek XX*, PWN, Warszawa 2012.
4. P. Wład, *Geografia. Człowiek gospodarzem Ziemi. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum. Zakres podstawowy*, PWN, Warszawa 2007.
5. A. Wejksznier A. (2014), *Ewolucja zagrożenia dzihadystycznego w Europie*, „Przegląd Strategiczny”, nr 7.
6. *Wielka Historia Świata*, t. 1-12 (praca pod patronatem Polskiej Akademii Umiejętności), Świat Książki 2004-2006.
7. *Seria Historia powszechna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011-2019.
8. <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/migracje;3941121.html>, dostęp z dnia:10.01.2017 r.

УДК 005+351

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У МОЛОДИХ МЕНЕДЖЕРІВ ТОРГОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Олександр Черненко

кандидат педагогічних наук, доцент,
викладач-методист, доцент кафедри
права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

У статті охарактеризовано проблему формування стресостійкості як важливу професійну рису майбутніх менеджерів торгових організацій. Процес пристосування до зміненого трудового середовища розглянуто у зв'язку з формуванням стресостійкості в умовах дії військового стану. Запропоновано введення у навчальний процес закладу освіти тренінгів, проблемних елементів та завдань під час навчальної інтерактивної взаємодії з майбутніми менеджерами торгових організацій.

Ключові слова: стресостійкість, менеджер торгові організації, військовий стан, компетентність, адаптація

Актуальність дослідження. Військова агресія російської федерації проти України сильно негативно вплинула на всі сфери соціально-економічного життя українців, особливо на бізнес. Спад комерції призвів до недотримання прибутків (у кращому випадку), руйнування виробничих підприємств і закладів торгівлі, банкрутства, переміщення виробничих потужностей на інші не окуповані території. Війна спричинила спад українською економікою ВВП на рівні 30%, зростання інфляції на 25%.

Як відомо, успішність комерційної діяльності залежить від успішності дій торгового персоналу та менеджерів. Найбільш креативні менеджери виявилися здатними оптимізувати торговельну діяльність, організувавши Інтернет-торгівлю, розсилку товарів поштою, кур'єрські поставки, використання страхових запасів на складах тощо.

Здатність протистояти стресу необхідна риса у менеджерів, яка пов'язана із управлінською роботою, кар'єрою, середовищем праці, фізичним та психічним здоров'ям. Загрозлива військова ситуація зумовлює розвиток стресів, нервових зривів, неврозів, депресії, розладів психіки. Одним із шляхів протистояння психологічним загрозам є розвиток стресостійкості у майбутніх менеджерів торгових організацій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Одна група науковців основою розвитку стресостійкості індивіда вважають саморегуляцію (Л. Дика, О. Конопкін, В. Моросанова, Р. Сігаєв). Друга група вчених акцентує увагу на застосуванні тренінгів з метою розвитку механізмів психологічного захисту людини (Н. Хаан, Т. Шибутані), на які впливає локус контролю (Д. Роттер), тип вищої нервової діяльності (Л. Собчик, М. Кокун), психічні та соматичні захворювання (Н. Сирота, В. Ялгонський).

Проте, незважаючи на суттєві наукові здобутки у галузі психології, все ще недостатньо вивченою залишається проблема формування стресостійкості молодих менеджерів торгових організацій в умовах дії військового стану.

Мета статті – розглянути методологічні засади формування стресостійкості у молодих менеджерів торгових організацій в умовах військового стану

Виклад основного матеріалу дослідження. Стійкість людського організму до стресових ситуацій є корисною захисною функцією, яка дозволяє протидіяти агресії з боку інших людей, вмінням адаптуватися до зовнішніх негативних факторів трудового середовища або певною мірою ігнорувати їхній вплив. Здатність зберігати розсудливість, дисциплінованість, спокій і врівноваженість завжди є головною відмітною ознакою ідеального менеджера, організм якого має захист від фізичних і моральних потрясінь.

Будь-яка комерційна діяльність є ризикованою, пов'язана із значною залежністю від смаків споживачів, своєчасного виконання контрактів поставки, ведення бухгалтерського обліку, розрахунків із постачальниками – всі ці та інші фактори є стресовими у випадку невдач менеджера. Стійкість молодого менеджера до стресу залежить від його темпераменту, культури, дисциплінованості, освіти, комунікабельності, лідерських якостей, працелюбності тощо.

Різноманітні емоціогенні впливи, пов'язані з новизною, відповідальністю; надмірна психічна напруга від відповідальної, психомоторної діяльності, надмірне навантаження, інтенсивність, гострий дефіцит часу на оцінку ситуації, що склалася, прийняття і реалізація рішення, що спрямовані на досягнення значимих цілей, визначають екстремальність умов праці менеджерів [3, с. 36].

Психологічний захист – це несвідомий спосіб захисту від стресу, а стресостійкість – це наслідок роботи цих механізмів, та він може буди як позитивним, коли стресостійкість зростає, так і негативним, коли стресостійкість знижується чи зовсім людина стає стресовразливою [2, с. 104].

За результатами теоретичного аналізу літератури виявлена часткова залежність стресостійкості від типу нервової системи, властивостей темпераменту, інших нейрофізіологічних показників; показано два типи психологічних механізмів: механізми психологічного захисту, компенсації (захисні механізми) і копінг-механізми, психологічні механізми долаття стресу, які мають свідомий та несвідомий компоненти когнітивної сфери психіки, активний та пасивний їх варіанти, які існують паралельно й працюють комплексно; пояснені чинники та способи підвищення стійкості до стресу. На особливу увагу заслуговує дослідження та осмислення саме тих чинників, які сприятимуть розвитку стресостійкості підлітків, постраждалих внаслідок військового конфлікту [2, с. 109].

Проблема полягає в тому, що коли особа не відчуває гострих спонук, то вона не мотивується до системного та послідовного навчання стресостійкості й життестійкості, тому таке навчання потрібно проводити завчасно засобами освіти, на що фахівцям-практикам та науковцям слід спрямувати свої зусилля. При цьому варто враховувати таке: 1) не можливо передбачити всі випадки для моделювання шаблонів поведінки, що гарантують хороший результат; 2) відповідність модельованої поведінки особистісній зрілості, індивідуальним здібностям та здатностям не лише має відмінність у різних людей між собою, але

й змінюється в однієї особи за різних обставин та з набуттям досвіду; 3) дорослі люди різного віку, які не здобули відповідної освіти щодо особистісної стійкості у складних життєвих обставинах, опиняються перед необхідністю здобувати інформацію стихійно та самотужки, не орієнтуючись ні в її якості, ні в способах ефективного самопрограмування на стійкі зміни; 4) навіть фахівцям складно розібратись, якою має бути стратегія стресостійкості та життєстійкості, оскільки напрацьовано дуже багато досліджень, виділено багато факторів, більшість яких декларуються як необхідне; таким чином, головним питанням постає те, як, за допомогою якої моделі слід системно і послідовно формувати не тільки і не стільки уявлення про стресостійкість та життєстійкість, скільки упровадження ефективної стратегії з її тактичними навичками, практичними прийомами [5, с. 115].

Наше тіло здатне впоратись лише з невеликою кількістю стресу. А ось хронічний стрес може призвести до серйозних проблем – порушення нормального функціонування систем організму, зокрема імунної. Зі свого боку ослаблена імунна система означає, що людина частіше хворіє на застуду та інфекції. Згодом постійна напруга також може призвести до:

- серцевих захворювань;
- підвищеного артеріального тиску;
- цукрового діабету;
- тривожності та навіть депресії [4].

Ключ до того, як ми переживаємо стрес – наша здатність справлятися з вимогами, які нам висувають. Іншими словами – стресостійкість [4].

У дослідженнях науковців [1-5] зустрічається загальне визначення, що «стресостійкість – це сформована комплексна індивідуальна психологічна особливість, яка полягає у взаємозв'язку психоневрологічних властивостей особи (характер, темперамент, рівень інтелекту), що забезпечує біологічний, фізіологічний і психологічний гомеостаз системи організму цієї особи і веде до оптимальної взаємодії її з навколишнім середовищем у різних умовах трудової діяльності в організації».

Стресостійкість молодого менеджера торгової організації в умовах військового стану проявляється через психофізіологічну адаптацію менеджера до різноманітних негативних чинників зовнішнього середовища (небезпека обстрілів, нерегулярність поставок товарів, затримка виконання контрактів по розрахункам, сирени, поганий телефонний зв'язок та нестабільний Інтернет тощо) та здатність протистояти стресам виконуючи на належному рівні свою трудову діяльність та забезпечити прибутковість торговельної організації.

Як розвинути стресостійкість? Існує кілька дієвих способів, які допоможуть вам успішно зміцнити свій захист:

1. Відпочивайте від перевантаження інформацією. Щодня, коли ми не спимо, у нас виникає близько 60 000 думок. Крім того, ми отримуємо інформацію від різних засобів масової інформації, особистих месенджерів, перехожих, колег, друзів та членів сім'ї. З метою економії електроенергії, будь ласка, визначте, коли і скільки ви впускаєте всю цю інформацію у свій простір. Вирішіть, коли ви доступні для інших, а коли ні.

2. Шукайте інструменти та емоційну підтримку в інших. Якщо людина має здатність визнати, що їй потрібні якісні інструменти роботи, пропозиції, думки та просто підтримка у формі підтримки, їй буде легше рухатися вперед та отримати більше знань, енергії та можливостей спілкування.
3. Зробіть спорт невід'ємною частиною вашого життя. Дослідження взаємозв'язку між фізичною активністю, стратегіями управління стресом та самопочуттям людей підтверджують, що регулярні фізичні вправи насправді допомагають нам впоратися зі стресом.
4. Навчіться прощати. Вчені погодилися, підтвердивши цей, здавалося б, очевидний факт. Образа стимулює ту частину нашого мозку, яка викликає реакцію, пов'язану з нападом або втечею. У будь-якому випадку це викликає стрес і зберігає тіло в стані напруги [6].

Діяльність менеджерів тісно пов'язана з невизначеністю, що є стрес фактором, тому ми пропонуємо створювати проблемну ситуацію під час заняття. Розв'язання кейсу, проектна методика, дискусія, створення малих груп «змішаного» типу, презентації з обговоренням та непередбачуваними запитаннями, несподівані коментарі в межах підготовлених тем, ситуативне лідерство, на нашу думку, сприятиме формуванню критичного мислення, емоційної та психологічної стійкості та стійкості до стресу майбутніх менеджерів. Інтерактивна комунікація в малих групах «змішаного» типу, з нашої точки зору, є стресом, як і будь-який процес непередбаченого спілкування іноземною мовою із співрозмовниками з різним рівнем знань [1].

Розвиток стресостійкості означає, що молодий менеджер може свідомо приймати відповідальність за свої дії, рішення, методи управління, в процесі розвитку самоконтролю і самодисципліни власних емоцій, негативних думок, забезпечуючи належне ставлення до проблем персоналу і задовільне виконання планів торгової організації, а також пристосовуватися до змін ринкового середовища в умовах військового стану.

Робота в умовах професійного стресу є серйозним випробуванням фізичного і психічного здоров'я молодого менеджера торгової організації під час дії військового стану, перевіркою міри його професійної надійності, готовності ризикувати і управляти торговим персоналом. Під час військового стану змінилися ринкові правила гри, менеджерам необхідно навчитися оптимізувати торговельну діяльність фірми, організувавши Інтернет-торгівлю, розсилку товарів поштою, кур'єрські поставки, використання страхових запасів на складах тощо. Це забезпечить виживання торговельної організації на ринку під час дії військового стану.

Висновки.

Професійна діяльність менеджерів торгових організацій передбачає ефективне управління комерцією для успішного досягнення стратегічних цілей з одночасною успішною протидією до зовнішніх та внутрішніх факторів військового стану та ринкових умов господарювання. Успішність функціонування торгової організації, визначається її конкурентоспроможністю та рентабельністю, що є головним навантаженням для менеджера торговельної організації яка функціонує під час військового стану. Все це неминуче призводить до стресу.

Для розвитку стресостійкості майбутніх менеджерів торгових організацій в умовах військового стану, рекомендується викладачам закладів освіти вносити елементи непередбаченості під час вивчення навчальних дисциплін з активним використанням інтерактивної, комунікативної методики, застосування кейс-статі, мозкового штурму, конференції ідей – як ефективної освітньої стратегії для вирішення проблемних ситуацій в кризових умовах, що сприяє розвитку стресостійкості, вміння адаптації до трудового середовища майбутніх фахівців та їх професійному становленню як керівників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галашова, О.Г. (2015). Формування стресостійкості майбутніх менеджерів організацій у процесі адаптації до учбової діяльності у вищому навчальному закладі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* № 43. С. 392–395.
2. Кравцова, О.К. (2019). Стресостійкість особистості як психологічний феномен: основні теоретичні підходи. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки.* №7. С. 98–117.
3. Крайнюк, В.М. (2007). Психологія стресостійкості особистості : Монографія. Київ : Ніка-Центр, 2007. 432 с.
4. Саприкіна, Н. (2020). Як перевірити себе на стресостійкість та 6 способів її підвищити. *Happy Monday.* URL : <https://happy monday.ua/6-sposobiv-pidvyshhyty-stresostijkist>.
5. Смольська, Л.М. (2021). Стресостійкість та життєстійкість: креативна модель формування в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Психологія.* Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», Випуск 4. С. 113–117.
6. Стресостійкість. Розвиток стресостійкості. (2021). Національний технічний університет. «Харківський політехнічний інститут». URL : <https://web.kpi.kharkov.ua/ppuss/uk/stresostijkist-rozvitok-stresostijkosti/>.

УДК 325.1

ЗНАЧЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОНТЕРІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анастасія Терещенко,

начальник науково-методичного відділу,
Центральноукраїнський інститут розвитку
людини

У статті розкрито питання значення та результати діяльності волонтерів під час війни. Наголошено на тому, що сьогодні волонтери – потужний локомотив громадянського суспільства, який допомагає наблизити перемогу України.

Ключові слова: волонтери, психічне здоров'я, безпека, паніка, допомога, війна

Актуальність та мета дослідження. З початком широкомасштабної війни росії проти України волонтерська діяльність набула нового значення і змісту. Більшість людей відчули необхідність та важливість волонтерства – добровільної, суспільно-корисної та безоплатної допомоги. Війна доводить, що українці – дійсно непереможна нація, спроможна швидко мобілізуватись у кризу.

Слово «волонтер» походить від французького *volontaire* (доброволець), яке в свою чергу запозичено з латинського *voluntarius* (*voluntas* – вільне волевиявлення, *volō* – бажання, намір). Підтримка волонтерської діяльності в Україні здійснюється на державному рівні та регламентується Законом України "Про волонтерську діяльність".

З перших років незалежності в Україні волонтерство оживає і починає розвиватись. Початком цього процесу вважається 1992 рік, коли створюється служба «Телефон довіри», в якій працювали виключно волонтери. Згодом виникають організації, що реалізують різні соціальні проекти допомоги важкохворим, багатодітним сім'ям, самотнім людям похилого віку, інвалідам. Активно розвивається напрям боротьби з розповсюдженням СНІДу та допомоги наркозалежним.

Можливо, найбільш значущим результатом Революції Гідності, крім усвідомлення українцями необхідності побудови національної держави, стало виникнення волонтерського руху – важливої складової громадянського суспільства і головної рушійної сили реформування країни.

Мета статті – охарактеризувати значення та результати діяльності волонтерів під час війни.

Виклад основного матеріалу. Війна триває, і волонтером може стати будь-хто, важливо – мати щире бажання допомогти іншим та діяти за покликом душі. Сьогодні запитів на допомогу стає все більше, а отже, й потреба у волонтерстві зростає. Якщо ж людину силоміць привели "допомагати" іншим чи вона отримує за це винагороду – то вже не про волонтерство. Хоча й бувають такі ситуації, коли волонтери отримують вигоду у нематеріальній формі, наприклад, покращуючи якісь навички або встановлюючи нові соціальні зв'язки. Тут уже більше йдеться про користь для благодійника, що є бонусом такої діяльності. Діяльність волонтерів безкорислива, неприбуткова. Вони не отримують ні зарплати, ні

жодної матеріальної вигоди, все роблять безкоштовно. Волонтерська робота носить суспільно-важливий характер, тобто спрямовується на вирішення проблеми, що турбує багатьох громадян і з певних причин не може повністю вирішитись зусиллями держави.

Для того, щоб бути волонтером, необхідно дотримуватись деяких елементарних правил: дбати про власну безпеку; не піддаватись паніці; робити те, що у вас добре виходить; сконцентруватися на одному напрямку; спочатку допомагати тим, хто ближче. Чим кращий ваш психологічний і фізичний стан, тим якісніше ви можете допомогти іншим.

Про волонтерську діяльність в Україні сьогодні з захопленням говорять у багатьох країнах світу, називаючи це явище унікальним. У надзвичайно складний період саме ця діяльність об'єднала суспільство, створила дієву структуру громадських організацій, груп людей, готових взяти на себе вирішення найбільш нагальних і болючих проблем держави.

На фоні стихійного волонтерства, яке охопило всю країну, багато організацій та фондів були змушені переглянути свої пріоритети. Волонтери не можуть допомогти всім, тому почали фокусуватись на чомусь одному. Наприклад, якщо замовляти амуніцію, то треба розібратись, якої вона якості та побудувати логістику. Якщо закуповувати ліки, то зрозуміти, як їх ввезти та передати тим, хто їх потребує. Якщо запускати пошив розгрузок та броніків, то вивчити весь перелік і вимоги до якості. Єдине, що має значення, поки ми ще не перемогли – це робити максимум, щоб наблизити перемогу. І в цьому сенсі у кожного з нас є свій фронт.

На сьогодні дуже багато відомих людей нашої країни займаються волонтерською діяльністю. Але хотілося б зупинитися на діяльності українського письменника, музиканта і волонтера Сергія Жадана, який 23 жовтня 2022 року отримав Премію миру німецьких книгарів за 2022 рік. Нагороду українському митцеві та громадському діячеві присудили за творчість та гуманну позицію, допомогу цивільним і військовим.

«Неможливість вільно дихати і вільно говорити – фундаментальна відмінність війни від миру. Але ми мусимо говорити. Навіть у воєнний час. Ми говоримо емоційно, напружено, прямо. Українцям не треба виправдовуватися за свої емоції, але їх треба пояснити. Ми можемо пояснити, ми можемо описати, що з нами сталося і відбувається далі. Ми мусимо налаштуватися, що це не буде легка розмова. Але її треба сьогодні почати», – сказав під час вручення премії Сергій Жадан.

Висновки. Передовсім, волонтерство залежить від ресурсів, які є у людини. Якщо ви маєте вільну кімнату чи квартиру – у них можна поселити людей, які взагалі залишилися без даху над головою. Якщо ви можете допомогти фінансово – зовсім не завадить перерахувати кілька гривень благодійним фондам чи на спецрахунки НБУ. Якщо ви маєте час – можна плести маскувальні сітки, готувати безплатні обіди або займатися міжнародною адвокацією, виходити на протести й закликати уряди інших країн надати Україні допомогу (зокрема, військову).

Волонтерство має бути свідомим. Тож перш за все, спитайте себе, чого ви хочете досягти своєю діяльністю, яку проблему хочете допомогти вирішити. Краще, аби це був якийсь окремий напрямок роботи, в якому ви або вже розбираєтесь, або швидко розберетесь. Водночас у цьому напрямку діяльності має

бути щось, що вас драйвить, мотивує. Інакше таке волонтерство довго не триватиме. Можливо, це відео щасливих військових із новим дроном, який допоможе їм виконувати бойові завдання, або фото вдячних малюків, для яких ви збираєте дитяче харчування. На жаль, неможливо допомогти усім одразу. Тож потрібно сфокусувати свою увагу на якійсь конкретній проблемі. Такими маленькими кроками поступово вдасться досягти успіху, який наблизить майбутню перемогу.

Потрібно слідкувати за власним вигоранням. Особливо це стосується волонтерів, які з головою поринають у роботу, постійно перебуваючи у напрузі та стресі. Не помічаючи «тривожних дзвіночків» у вигляді постійної втоми, безсоння, роздратованості і т.д. є ризики не тільки знизити ефективність свого волонтерства, а й узагалі перестати приносити користь. Аби уникнути вигорання, рекомендується створити графік волонтерства і не забути вписати у нього перерви. Не намагатися загасити геть усі пожежі, адже це може призвести до виснаження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гладка К., Громаков Д., Миронова В. та ін. Добробати. Історія подвигу батальйонів, що врятували країну. URL: <https://odnb.odessa.ua/vnn/book/101>
2. Історія волонтерського руху. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер». Інтернет ресурс. URL: http://www.volunteer.kiev.ua/pages/History_volunteer.
3. Огорчак А. Роль школи волонтерів у становленні особистості майбутнього соціального працівника. Збірник наукових праць ТПУ, 2006. С. 11–19.
4. Волонтерський рух допомоги українським військовикам (2014- дотепер). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
5. Закон України «Про волонтерську діяльність» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, No 42, ст.435). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
6. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності». URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-19/
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2015 року No556 «Про затвердження Порядку надання волонтерської допомоги за окремими напрямками волонтерської діяльності». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/556-2015-%D0%BF>.
8. Міністерство оборони України. Офіс реформ. URL: <http://defense-reforms.in.ua/volunteers>.
9. Загальна інформація щодо впровадження волонтерської діяльності в Україні (за матеріалами Мінсоцполітики). URL: <http://www.msp.gov.ua/news/13156.htm/>

УДК 159:038

**АНАЛІЗ ПОКАЗНИКА ПСИХОЛОГІЧНИХ КОМПОНЕНТІВ
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ**

Панчук К.В.,

здобувач освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю 053 «Психологія» Новокаховського гуманітарного інституту,

Щедрина М.А.,

старший викладач кафедри управління та адміністрування Новокаховського гуманітарного інституту

Бізнес вимагає від підприємця постійних пошуку і ризику, напруження волевих, психологічних і професійних здібностей. Безумовно, активність підприємця як особистості стає необхідною умовою виявлення ініціативи по відношенню до створення власної справи.

Ключові слова: *бізнес, активність, підприємець., особистість, психологічний компонент.*

Активність як категорія, належить до системи цільових установок, ціннісних відносин і орієнтацій, що визначають мотиваційну сферу особистості, спрямованість її інтересів, нахилів, і впливають на вибір видів і способів діяльності. Її прояви на психічному, особистісному, поведінковому і соціальному за Юрієм Пачковським відображені в табл. 1 .

Таблиця 1

Ознаки прояву підприємницької активності на психічному, особистісному, поведінковому, соціальному рівнях (за Ю. Пачковським) [1]

Рівень активності	Ознаки прояву
Психічний	сукупність психодинамічних ознак, що характеризують прагнення індивіда до діянь; швидкість, енергійність та інтенсивність виконуваних людиною поведінкових актів та рухів; темперамент і його зовнішні поведінкові прояви; здібності і чутливість людини; волева сфера; динамічні ознаки прийому та обробки інформації
Особистісний	спрямованість особистості; мотиваційні основи діяльності та поведінки; ставлення до себе, навколишніх,

	ситуації в цілому; комплекс психологічних рис, необхідних для реалізації діяльності; можливості особистості; процеси, пов'язані з прийняттям рішення
Поведінковий	кількісні і якісні параметри поведінкових дій; інтенсивність взаємодії з іншими, навколишнім середовищем; спосіб виконання дій; спосіб залучення знарядь і ресурсів; стратегія і тактика поведінки; модель поведінки; міра свободи (зв'язаності) дій; нормативність у регулюванні поведінкових дій.
Соціальний	присутність лідерства; особливості розподілу ролей, функцій, обов'язків у соціальних взаємодіях; співвідношення формальних і неформальних структур; спосіб впливу на інших людей; ступінь структурованих відносин.

Психічний рівень підприємницької активності – встановлює психічні відмінності підприємців та індивідуальні відмінності психічних процесів.

Особистісний рівень підприємницької активності – досліджує особистісні характеристики чи риси підприємця, що мають унікальний характер та забезпечують досягнення успіху у професійній діяльності.

Поведінковий – розглядає підприємництво як поведінковий феномен і послідовність вчинків, що можуть змінюватись з часом, пов'язане із організацією факторів виробництва, в тому числі сприяє створенню нових організацій, фірм тощо.

Соціальний – забезпечує взаємодію підприємця та соціуму, сприяє формуванню соціальної ролі, що відповідає реалізації підприємницької активності в суспільстві. Деталізований Вільямом Джеймсом, який одночасно з фізичним, духовним і матеріальним виокремлював також соціальне «Я». Вивчення соціального рівня продовжив Роберт Бернс в частині зв'язку соціальної самосвідомості з поняттям «дзеркального Я» і впливу на свідомість особистості сприйняття оточення. І через порівняння соціального становища свого та інших в соціумі, формує зміни особистості, пов'язані з власним сприйняттям самого себе.

За І.Е. Мусаеляном і Ю.О. Сливницьким модель підприємницької активності [2] включає: особистісний, соціальний, професійний компоненти. Дана модель оптимізує компоненти підприємницької активності на відміну від моделі з чотирьох компонентів підприємницької активності Ю. Ф. Пачковським. (рис. 1)

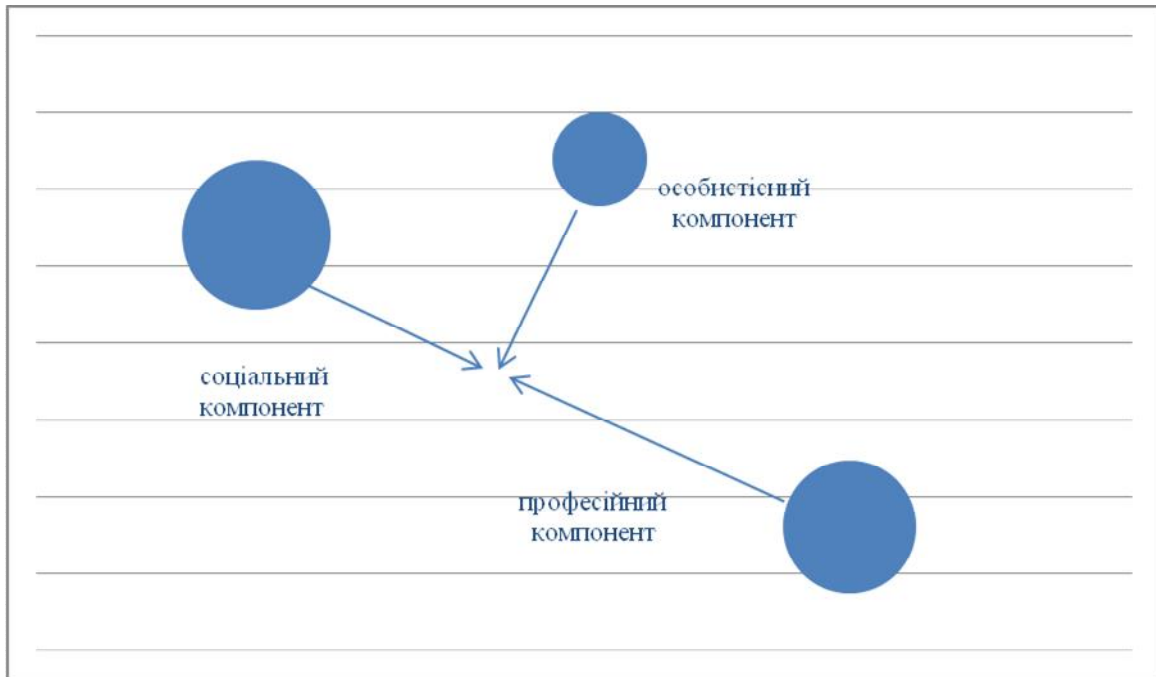

Рисунок 1 – Трьохкомпонентна модель підприємницької активності, за І.Е. Мусаеляном і Ю.О. Сливницьким

Питома вага особистісного (20%) і соціального (45%) компонентів в обсязі 65%, об'єднані за І.Е. Мусаеляном і Ю.О. Сливницьким, в загальному (100%) до третього – професійного (35%), свідчить про диференціацію сприйняття окремо кожного з таких для самої особистості і, відповідно, вказує на важливість аналізу кожного з них за питомою вагою.

Загальний аналіз бізнес-середовища України з початку 2022 р. або як український бізнес працює під час війни проведений на сонові даних української компанії, що надає доступ до державних даних з основних публічних реєстрів для громадян та бізнесу Опендатабот у жовтні 2022р. українці зареєстрували 21,3 тис. фізичних осіб-підприємців та 3,2 тис. компаній. З початку війни (шокова ситуація для бізнесу) економіка помірно активізується у порівняно спокійних регіонах. Українські підприємства відновлюють роботу, але значна їх кількість працює суттєво нижче довоєнного рівня завантаженості [2].

Динаміка кількості зареєстрованих та тих що припиняють свою діяльність підприємців за період з 01.01.2022р. по 01.11.2022 р. відображена в табл. 2

Таблиця 2

Динаміка кількості зареєстрованих та тих що припиняють свою діяльність підприємців за період з 01.01.2022р. по 01.11.2022 р.

дата, час	відкрито	закрито	активні підприємці
01.01.2022 00:00	23931	-23210	1997030
01.02.2022 00:00	25719	-36632	1986117
01.03.2022 00:00	23716	-18127	1991706
01.04.2022 00:00	2296	-2241	1991761
01.05.2022 00:00	16141	-14544	1993358
01.06.2022 00:00	20243	-20243	1993358
01.07.2022 00:00	23845	-23845	1993358

01.08.2022 00:00	27052	-27052	1993358
01.09.2022 00:00	29646	-29646	1993358
01.10.2022 00:00	28625	-28625	1993358
01.11.2022 00:00	24471	-24471	1993358
Разом:	245685	-248636	

За період з початку 2022р. зареєстровано підприємцями 245685, припинили діяльність 248636. Припинили діяльність на 2951 більше ніж зареєструвалися в даний період.

Підприємницька активність під час війни характеризується кількістю активних підприємців, яка зменшилась від початку війни на 0,184% (розрахунок: $(1993358 - 1997030) / 1993358$).

Динаміка реєстрації і закриття фізичних осіб-підприємців (фопів) за 2016-2022 рр. відображена на рис. 2.

За аналізом Динаміки реєстрації і закриття підприємців за 2016-2022 рр. <https://opendatabot.ua/open/foonomics> в середньому на 7 тисяч збільшується від початку періоду аналізу кількість нових підприємців. Кількість підприємців, які від початку війни мають нульову активність, скоротилась майже вдвічі порівняно з початком військових дій (з 32% до 17%) і станом на кінець жовтня 2022 в Україні зареєстровано 1 891 200 фізичних осіб – підприємців.

Фонономіка від Опендатабот

Рис. 2 – Динаміка реєстрації і закриття підприємців за 2016-2022рр.

<https://opendatabot.ua/open/foonomics>

Найбільше підприємців працювало в сільському господарстві, по відновленню роботи транспорту та переробної промисловості. Непростою є

ситуація в будівництві та добувній промисловості, низький рівень завантаженості в торгівлі.

Досліджені ознаки прояву підприємницької активності на психічному, особистісному, поведінковому, соціальному рівнях і трьохкомпонентна модель підприємницької активності. Доказано, що трьохкомпонентна модель підприємницької активності спрощує підхід до аналізу її складових. Інтеграції двох компонентів (особистісного і соціального) передують визначення професійного компоненту моделі підприємницької активності: професійний компонент включає соціально-психологічний досвід особистості, що дає можливість підприємцю не тільки адаптуватися до нових ринкових та нестандартних умов, обравши стратегію захисту, але і визначити нові цілі і можливості залежно від кон'юнктури ринку і стану соціально-економічних відносин в певний період. Такий розподіл компонентів структури є результатом спрощення характеристик підприємницької активності, що полегшує завдання аналізу самих ознак її прояву.

За результатом проведеного аналізу показника психологічних компонентів підприємницької активності під час війни встановлені зміни такого на (- 0,184%).

Висновок: Процес адаптації бізнесу під час війни можливо полегшити в тому числі за рахунок забезпечення IT-підтримки незалежно від часу доби та ресурсів, перебудови підходів до аналітики даних з урахуванням змін споживчого попиту, роботи мереж та дистриб'юторів, а також географічної міграції населення. Можливість максимально швидкого реагування бізнесу на зміни отримується за рахунок емоційної підтримки з боку керівництва, коли прикладом та рольовими моделями керівник постійно на зв'язку, у доступності, готовий підтримати членів команди за різними способами. Адже війна – це абсолютно нестандартна подія, яка прямо впливає на базову потребу як людини так і бізнесу, у безпеці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маршрутна карта до курсу «Психологія малого підприємництва та ділових відносин для слухачів ц межах проекту «Норвегія – Україна» URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/10475/1/FILATOVA.pdf>
2. Українські підприємства відновлюють роботу, але значна їх кількість працює суттєво нижче довоєнного рівня завантаженості URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MM_2022-05.pdf?v=4

УДК 343.346.8

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ОСНОВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Катерина Очеретна,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня 4 курсу 2 групи
факультета слідчої та детективної
діяльності Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

У статті розкривається сутність інформаційно-правових основ діяльності органів досудового розслідування. Проаналізовано наукові висновки щодо інформаційно-правових основ діяльності органів досудового розслідування. Досліджено основні напрями досліджень вчених, які на різних етапах займалися вивченням проблем, пов'язаних із загальною характеристикою інформаційно-правових основ органів досудового розслідування.

Ключові слова: інформація, правова інформація, інформаційні системи, принципи.

На сьогоднішній день актуальність даної теми обумовлена не належним теоретичним опрацюванням. Унаслідок цього виникли, по-перше, теоретичні прогалини, які знайшли вираження у відсутності чіткого розуміння понятійного апарату, як в інформаційному, так і в кримінальному, кримінально-процесуальному законодавстві, яке використовують в своїй діяльності органи досудового розслідування.

Інформаційно-правові основи діяльності органів досудового розслідування досліджувались такими вченими: Краснобрижій І.В., Прокопов С.О., Рижков Е.В. Косиченко О.О., Махницький О.В. Кудінов В.А., Пакриш О.Є., Орлов Ю.Ю.

Мета цієї статті полягає в визначенні основних проблем інформаційно-правових основ діяльності органів досудового розслідування та їх розв'язання, надані пропозиції вдосконалення законодавства щодо інформаційно-правових основ діяльності органів досудового розслідування.

На нашу думку, інформаційно-правові основи діяльності органів досудового розслідування – це система компонентів, які використовують в своїй діяльності органи досудового розслідування для ефективного виконання їх функцій, які регламентовано інформаційним законодавством. Наприклад: акти органів досудового розслідування, архівна інформація, дослідна інформація, реєстраційна інформація, правова інформація, інформаційні системи, принципи, та інші компоненти[1, с. 21].

Одним із елементів інформаційно-правових основ діяльності органів досудового розслідування є інформаційно-правові принципи діяльності органів досудового розслідування (принципи інформаційного права діяльності органів досудового розслідування). Вони є універсальними, об'єктивно зумовленими, загальнозначущими закріпленими у нормах інформаційного права приписах, які регламентують організацію та функціонування органів досудового розслідування задля забезпечення реалізації та захисту публічного інтересу

особами, які перебувають на певних посадах і наділяються для цього публічно-владними повноваженнями. Ознаки принципів: універсальність, засадничий характер, формальна визначеність, загальнообов'язковість, імперативність, соціальна зумовленість, примусова забезпеченість, прогресивність, стабільність, орієнтованість на реалізацію та захисту публічного інтересу під час організації та здійснення досудового розслідування, системність. Пропонуємо розглядати інформаційно-правові принципи діяльності органів досудового розслідування як єдину систему, що складається із елементів (окремих різновидів принципів), які перебувають у зв'язках між собою та із системою принципів галузі інформаційного права й принципами права в цілому й наділена всіма ознаками системи. Доцільною вбачається класифікація принципів з використанням полікритеріальних підходів (за різновидом безпосереднього предмету регулювання, за «зв'язком» з елементами системи інформаційного права, за способом фіксації («юридичною об'єктивізацією»), за джерелом фіксації, за «формою» безпосереднього закріплення («формою принципу»), за суб'єктною спрямованістю, за цільовою спрямованістю, за ступенем «новаційності», за змістовною спрямованістю), «базовим» розподілом за змістовною спрямованістю на: загальні, організаційні та функціональні.

Інформаційно-правові основи діяльності органів досудового розслідування передбачають збір, накопичення, аналіз та використання орієнтуючої та допоміжної інформації органами досудового розслідування, не пов'язаної з відображенням конкретного правопорушення. Основний обсяг такої інформації міститься в типових носіях - інформаційних системах органів досудового розслідування різного рівня призначення [2, с. 11].

Серед видів такої інформації можна виділити: правову, реєстраційну, архівну, дослідну інформацію та іншу інформацію. Нами в статті проаналізовано деякі види інформації, які найбільш частіше використовуються в діяльності органами досудового розслідування.

Правова інформація органів досудового розслідування - це відомості, які містяться в нормах різних галузей права, нормативних актах, які використовують в своїй діяльності органи досудового розслідування (наприклад відомості про результати правозастосовної практики органів досудового розслідування).

Ця інформація має особливий характер. Її відмінність від соціальної та економічної інформації формує специфічні якості - встановлені процедури прийняття, загальнообов'язковість виконання, передбачені способи використання та ін.

Нормативна інформація органів досудового розслідування виконує три функції: орієнтуючу (містить відомості про умови діяльності органів досудового розслідування); програмну (вказує на зміст, послідовність, характер діяльності органів досудового розслідування); прогностичну (дозволяє скласти уявлення про результати, наслідки діяльності органів досудового розслідування). Інформація, що використовують органи досудового розслідування, міститься в нормах різних галузей права, характеризується наступними ознаками: відносною самостійністю по відношенню до її носіїв; можливістю багаторазового використання у всіх аналогічних випадках; сталістю та збереженістю (не вичерпується при використанні) у носіях; кількісною визначеністю та системністю. Одна й та сама інформація в залежності від ситуації та адресатів-споживачів інформації може в

одних випадках бути орієнтуючою в інших – програмною або прогностичною інформацією органів досудового розслідування. Орієнтовна інформація міститься, наприклад, у нормах кримінального, кримінально-процесуального та інших галузях права. Програмна – у нормах інформаційного, конституційного та кримінально-процесуального права, прогностична – норми інформаційного, кримінального та кримінально-процесуального права. Збір та використання правової інформації органів досудового розслідування передбачає: аналіз та оцінку сформованої правової ситуації; визначення того, яка і з яких джерел інформація повинна бути отримана з метою дозволу ситуації; отримання, вивчення, оцінку інформації з точки зору її значущості на вирішення поставленого завдання; відбір необхідної інформації з аналізованого інформаційного масиву; використання відібраної інформації для формування питань, що вимагають вирішення, визначення коштів, напрямів, умов діяльності; реалізацію інформації в ході реальних слідчих (розшукових); аналіз та оцінку результатів, отриманих за допомогою нормативної інформації. У ході кримінального судочинства збирається і реалізується інформація, яка міститься в нормах різних галузей права. Однак найчастіше і більше, ніж інші, використовується інформаційно-правова, кримінально-правова та кримінально-процесуальна інформація, що міститься в інформаційному законодавстві, КК та КПК України, наказах та вказівках Офісу Генерального прокурора України, керівників МВСУ, СБУ, постановках пленумів Верховного Суду та інших підзаконних нормативних актах, присвячених інформаційним, організаційним, тактичним заходам. Закони та підзаконні акти, що регулюють пошуково-пізнавальну діяльність органів досудового розслідування, містять орієнтовну, програмну та прогностичну інформацію.

Закони і підзаконні акти, безпосередньо регулюють пошуково-пізнавальну діяльність суб'єктів розслідування, останні реалізують у своїй діяльності правову інформацію. Мова йде про відомості, що містяться в нормативних документах, що регламентують різні відносини, які стосуються подій, які стали об'єктом практичного пізнання щодо правопорушення. Подібного роду відомості підлягають обов'язковому вивченню тоді, коли діяння підпадає під ознаки бланкетної норми КК України. Суб'єкт дослідження зобов'язаний забезпечити вивчення, пошук нормативного документа, до якого відсилає його диспозиція відповідної статті ККУ. Вивчення законів та підзаконних актів такої категорії (наприклад, правил з техніки безпеки, законів у галузі охорони здоров'я, правил експлуатації транспортних засобів) має велике значення з різних точок зору при реалізації функцій пошуку, пізнання (при формулюванні тексту описової частини постанов про залучення до предмету обшуку за місцем роботи обвинуваченого тощо) [3, с. 49].

Інформація, що міститься у різних правилах (Правила поведінки на транспорті, діяльності у сфері будівництва та ін.), інших законах, інструкціях, наказах, інших правових джерел, що мають відношення до

події, дозволяє розробити версії, визначити тактику дій, вирішити питання, які фахівці та звідки можуть бути запрошені для участі у них, у проведенні експертиз, чи потрібна якась криміналістична або інша техніка для фіксації того, що належить зробити внаслідок намічених дій; чи є необхідність у формуванні слідчо-оперативної групи для дослідження того, що трапилося та його наслідків,

своєчасно виявити та належним чином оцінити плюси та мінуси досліджуваної професійної діяльності, дій посадових осіб, інстанцій, контролюючих будь-якої сфери відносин, і т.д. Таким чином, правова інформація органів досудового розслідування, стосується всіх істотних моментів досліджуваної події. Вона створює правову базу для виявлення злочинів, порушення кримінальних проваджень, предмета доказування, способів збирання, оцінки та використання доказової інформації, вирішення питань організаційного та іншого забезпечення пошуку та пізнання у кримінальному судочинстві.

Реалізована у кримінальному судочинстві правова інформація органів досудового розслідування повинна відповідати ряду вимог, таких як: відносність; значимість (для вирішення сформованої правової ситуації, розв'язання будь-якої задачі та ін.); несуперечність; визначеність інформації та її джерела; адекватність; легітимність (закон, підзаконний акт мають бути прийняті в установленому порядку); не можна користуватися інформацією неконституційного правового акта.

Використання правової інформації органів досудового розслідування передбачає дотримання певних правил (принципів). Кожна пошукова та пізнавальна дія суб'єкта дослідження повинна здійснюватися в суворій відповідності з тією інформацією, яка міститься в нормі, регулює цю дію (принцип нормативної відповідності). Цей принцип органічно взаємодіє з принципом документального супроводу виконаних дій. Правові рішення слідчого та його процесуальні дії повинні знаходитися у відповідних документах (постановах, протоколах). Документальний спосіб фіксації – об'єкт жорсткого правового регулювання. Встановлений порядок фіксації інформації передбачає дотримання низки правил (фіксація місця, дати, виконавця тощо). Однією з необхідних умов у цьому разі є обов'язкове зазначення статті КПК України, якою керується суб'єкт дії. Роз'яснення прав та обов'язків учасникам події, оформляється текстуально, також супроводжується посиланням на відповідну статтю закону. Принцип нормативної відповідності діяльності реалізується в принципах конкретизації, розкриття змісту, аргументації. Слід навести конкретну статтю КПК України, на підставі якої прийнято це рішення. Необхідно навести відповідну статтю КК України, позначивши, під яку саме частину статті підпадає діяння [4, с. 61].

Не можна використовувати інформацію, регламентовану законодавством України при провадженні процесуальних, слідчих (розшукових) за аналогією. Повідомлена суб'єктом дослідження правова інформація має бути зрозумілою її адресату. Не допускається маніпулювання правовою інформацією, штучне розчленування цілісного інформаційного масиву на частини з доведенням до адресата інформації в неповному вигляді, вона має бути передана повністю. Суб'єкт дослідження має право користуватися інформацією, що відповідає місцю та часу її застосування. Не можна, наприклад, оперувати усно і в письмовій формі застарілою інформацією, що міститься у скасованому законі, зміненій статті закону.

При провадженні слідчих (розшукових) на території іншої держави вітчизняний слідчий зобов'язаний керуватися законом цієї держави, а не своєю країни. Не допускається для вирішення правової ситуації використовувати правову інформацію, що міститься в оголошеному, продекларованому, але не

вступившому у законну силу нормативному документі. При вивченні нормативного матеріалу та використанні інформації, що міститься в ньому, застосовуються адміністративні методи (логіко-правовий аналіз, гіпотеза, методи уявного моделювання, розпізнавання, роздільного та порівняльного аналізу та ін.).

Використання правової інформації органами досудового розслідування проходить через весь механізм кримінального судочинства, охоплюючи певні стадії та дії. Тільки на основі грамотного, правильного застосування даної інформації можливо успішне вирішення ідентифікаційних та кваліфікаційних завдань, виявлення злочинів, ефективного збирання та оцінка доказів, прийняття та реалізація правових та криміналістичних рішень у розшукових, реабілітаційних, наглядових, касаційних, профілактичних діях. Щоб добре орієнтуватися у світі нормативної інформації, грамотно аналізувати зміст нормативних документів та кваліфіковано застосовувати на практиці органами досудового розслідування отримані знання, суб'єкти дослідження повинні регулярно знайомитися з необхідною правовою літературою (монографіями, статтями, коментарями до ККУ та КПКУ, іншим законам тощо). Особливого значення в цьому плані має вивчення публікацій з правової тематики в юридичних періодичних виданнях, бюлетенів нормативних актів, оглядів в галузі судової, слідчої, прокурорської практики у кримінальних провадженнях[5, с.84].

У процесі розслідування злочинів постійно виникає необхідність у наведенні довідок про особу підозрюваного та обвинувачених, зниклих безвісти людей, про злочинців, що розшукуються, непізнаних трупах, способах скоєння злочинів, викрадених цінностях, а також інших даних, що мають велике значення для повноти та швидкого розслідування злочинів. Для накопичення такої інформації ведуться різні криміналістичні обліки. Вони створюються для реєстрації об'єктів, що мають криміналістичне значення. Інформаційно-реєстраційні системи, якими користуються суб'єкти розслідування, можна поділити на дві групи: спеціально створені для цілей правоохоронців; створені для інформаційного обслуговування різноманітних державних, громадських, приватних структур та громадян.

Реєстраційна інформація органів досудового розслідування визначається як обґрунтована система, створена для збирання, накопичення, обробки даних про злочини та подальшого їх (даних) використання органами досудового розслідування в пошукових, у тому числі розшукових, ідентифікаційних та інших цілях. Об'єктами реєстрації є: люди (оголошені в розшук особи, затримані, заарештовані, а також безвісти зниклі й деякі інші особи, що мають оперативний інтерес; кримінальні трупи, а також трупи загиблих, особа яких не встановлена; втрачена вогнепальна нарізна зброя, викрадені автомобілі, речі та деякі інші предмети, належність яких відома чи невідома (наприклад знаряддя скоєння злочину); деякі види слідів (наприклад, сліди пальців рук з місць скоєння злочинів); документи (наприклад підроблені цінні папери; нерозкриті злочини.

Як і будь-яка інша система, реєстраційна інформація складається з відповідних підсистем. Вона складається з окремих видів криміналістичних обліків. Остання відрізняється: за формою обліку (списки тощо); за способом та процедурою обліку (алфавітні, дактилоскопічні, за ознаками зовнішності, за

способами здійснення злочину, за описом та речовим відображенням реєстраційних об'єктів); за способом обробки та видачі реєстраційних даних (ручні, механізовані, автоматизовані).

Отже, доцільним є створення Інформаційного кодексу України, в якому слід визначити положення щодо інформаційно-правових основ ОРД, або ж створення окремого Закону України «Інформаційно-правові основи діяльності органів досудового розслідування», яким би врегульовувались аспекти інформаційно-правових основ діяльності ОДР. Кодифікація правових норм, на основі і підставі яких повинна розвиватися інформаційна складова частина діяльності ОДР, сприятиме усуненню існуючих прогалин у регулюванні відносин у правоохоронній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Європейський кодекс поліцейської етики : рекомендація Rec. (2001) 10 прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів. URL: <http://www.cm.coe.int/ta/rec/2001/2001r10.htm>
2. Наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Національної поліції України» : від 14.04.2016 № 296 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0884-16>.
4. Краснобрижний І.В., Прокопов С.О., Рижков Е.В. Інформаційне забезпечення професійної діяльності: Навчальний посібник Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. 2018 с.
5. Кудінов В.А., Пакриш О.Є., Орлов Ю.Ю. Інформаційні технології в діяльності Національної поліції: навч. посіб. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 100 с.

УДК 342.7

ЗАХИСТ ПРИВАТНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Ірина Столяр,

здобувачка освіти першого

(бакалаврського) рівня 4 курсу 4 групи

факультета слідчої та детективної

діяльності Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

У статті розкривається сутність захисту приватних осіб під час дії воєнного стану. Проаналізовано наукові висновки щодо захисту приватних осіб під час дії воєнного стану. Досліджено основні напрями досліджень вчених, які на різних етапах займалися вивченням проблем, пов'язаних із загальною характеристикою захисту приватних осіб під час дії воєнного стану.

Ключові слова: захист, приватна особа, воєнний стан, принципи.

У системі міжнародної (колективної) безпеки така категорія як «захист приватних осіб під час дії воєнного стану» не є загальноживаною та розповсюдженою. Але виходячи з формування та реалізації політики міжнародної спільноти можна зробити висновок, що «захист приватних осіб під час дії воєнного стану» входить до ключових міжнародно-правових засобів забезпечення міжнародної безпеки, яка є сукупністю правових та інших способів і методів, що відповідають основним принципам міжнародного права, спрямованим на забезпечення миру та запобігання війні, а в разі потреби-застосування державами колективних заходів проти актів агресії та військових ситуацій, що загрожують миру й безпеці народів [1, с. 114]. Проте «захист приватних осіб під час дії воєнного стану» як правове явище, є багатограним та залишає ряд питань, бо має відособлені характерні риси та рамковий характер, спеціальне юридичне регулювання конкретних суспільних відносин, які пов'язані з конкретним об'єктом, а також стосується публічного права. В українському законодавстві є ряд нормативно-правових актів законодавстві є ряд нормативно-правових актів, які регламентують це питання. Звідси можна сформулювати наступне визначення правового режиму захисту приватних осіб під час дії воєнного стану : це установлений законодавством спеціальний правовий порядок діяльності (поведінки) відповідних суб'єктів щодо захисту приватних осіб під час збройних конфліктів, з метою забезпечення життєво важливих інтересів суспільства, гарантій прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Правові режими воєнного та надзвичайного стану, враховуючи їх зміст та наділені законодавцем особливості, безпосередньо впливають на правовий режим захисту приватних осіб в умовах збройного конфлікту, а останній в свою чергу виступає як ключовий елемент цих правових режимів. Разом з тим враховуючи що захист приватних осіб в умовах збройного конфлікту складається із сукупності специфічних методів, принципів, типів правового регулювання та має поєднувати в собі закріплені на законодавчому рівні дозволи, заборони, а також позитивні приписи («компенсаційні норми») доцільно допустити, що захист приватних осіб є внутрішньогалузевим (інституційним) правовим режимом галузі адміністративного права. Особливістю

історіографії доктринального дослідження захисту прав, свобод, інтересів приватних осіб під час дії воєнного стану є «ефект маятниковості концентрації уваги» від фрагментарного дослідження цього питання вченими-адміністративістами (в т.ч. й сучасними) й аж до деталізованого аналізу окремих інструментів захисту прав, свобод, інтересів приватних осіб під час дії воєнного стану.

На підставі аналізу спеціалізованих наукових та навчальних видань, запропонуємо умовну періодизацію генези історіографії дослідження захисту прав, свобод, інтересів приватних осіб під час дії воєнного стану у вітчизняній адміністративно-правовій науці, а саме: 1 етап (1992-2014 р.р.(мирний час)) з виокремленням понять «правовий режим воєнного стану», «права і свободи людини і громадянина, які тимчасово обмежуються»; 2 етап (2014 р.- до 24.02.2022 р. (Росія загострила гібридну війну в Україні шляхом анексії Автономної республіки Крим та розв'язала збройний конфлікт в окремих районах Донецької та Луганської обл.)) із поступовим (переважно в узагальненому вигляді) виділенням відносин у сфері захисту прав приватних осіб під час дії воєнного стану та базових засад його правового врегулювання (переважно авторські переліки й узагальнений огляд деяких із них); 3 етап дослідження (24.02.2022 по теперішній час) з поглибленим аналізом окремих видів захисту приватних осіб під час дії воєнного стану у контексті оновленого розуміння адміністративного права, його системи інструментів захисту прав приватних осіб під час дії воєнного стану, обґрунтування потреби кодифікації законодавства щодо захисту прав приватних осіб під час дії воєнного стану, із акцентом на захисті прав приватних осіб-українців майже всіма державами світу.

Захист прав і свобод приватних осіб під час дії воєнного стану являє собою інститут адміністративного права, гарантований законодавством головний обов'язок держави забезпечувати безпеку приватних осіб, використовуючи заходи правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, публічної безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів приватних осіб, необхідні для відсічі збройної агресії та забезпечення безпеки та притягнення винних у порушенні прав і свобод осіб до юридичної відповідальності. Захист прав і свобод приватних осіб під час дії воєнного стану є правовим інститутом адміністративного права який лише формується та розбудовується в Україні. Особливостями цього інституту є:

1) Сукупність відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою адміністративно-правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин в сфері захисту прав, свобод, інтересів приватних осіб під час дії воєнного стану.

Наявність специфічних ідей (принципів, засад), що формуються під час дії воєнного стану та лежать в основі побудови цього інституту адміністративного права. Вони діють у межах лише суспільних відносин, що регулюють сферу захисту прав і свобод приватних осіб під час дії воєнного стану. Однак принципи захисту прав приватних осіб під час дії воєнного стану становлять цілком самостійну наукову категорію і виступають конкретизуючим елементом системи загальних принципів права. Наприклад, в законах України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», «Про щомісячну грошову виплату деяким категоріям громадян», «Про забезпечення прав і свобод громадян та

правовий режим на тимчасово окупованій території України» «Про дерадянізацію законодавства України», «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки», «Про основи національного спротиву» можна вирізнити такі принципи: оптимізації функцій держави та місцевого самоврядування, створення засобів задоволення потреб фізичних осіб, невідворотність юридичної відповідальності, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав, застосовуючи власну певну зброю, державної підтримки деяких категорій громадян та інші [2, с. 58].

2) його зміст має текстовий вираз в вигляді групи виокремлених понять, термінів, конструкцій (наприклад, евакуація громадян, кібербезпека, гуманітарна допомога, захист цивільних осіб тощо). Ці поняття створені законодавцем у межах саме даного інституту і є наслідком його розвитку;

3) норми інституту права набувають своєрідного офіційного способу закріплення в законодавстві: Головне призначення цього інституту адміністративного права – у межах своєї групи однорідних суспільних відносин забезпечити суцільне, відносно закінчене регулювання правових відносин в сфері захисту прав приватних осіб під час дії воєнного стану.

4) специфіка інструментарію регулюючого впливу;

5) специфіка суб'єктного складу із обов'язковою участю суб'єкта, наділеного публічно-владними повноваженнями для реалізації та захисту прав приватних осіб.

Оскільки національний захист прав і свобод приватних осіб під час дії воєнного стану завжди створюється для виконання головного конституційного обов'язку держави та реалізації конкретних функцій та завдань суб'єктів публічного адміністрування.

Класифікація видів захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб під час дії воєнного стану – це встановлений законодавством порядок розподілення груп прав залежно від сукупності ознак (завдань виду процедур кола суб'єктів інструментів, що дозволяє послідовно та системно реалізовувати такий захист.

Право на захист життя і здоров'я публічних службовців.

Приклад: Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 165: «Про зупинення строків надання адміністративних послуг та видачу документів дозвільного характеру» у зв'язку з введенням воєнного стану на території України було змінено строки надання адміністративних послуг суб'єктами їх надання. Таке рішення уряду є зрозумілим і виправданим, адже в умовах захоплення деяких українських міст та постійного бомбардування території України (під час яких службовці припиняють роботу і укриваються в захисних спорудах) не можливо виконати роботу у той же строк, що й у мирний час з об'єктивних причин. Поновлено зупинені строки буде у місячний строк після припинення чи скасування воєнного стану.

2. Право на формування ефективних адміністративних інструментів правоохоронних органів для реалізації прав і свобод приватних осіб. *Приклад:* 15 березня 2022 року законодавцем було запроваджено Закон України «Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції під час дії воєнного стану». Під час дії воєнного стану поліція може використовувати інформацію, отриману за допомогою фото- і відео-техніки, технічних приладів та засобів, що перебувають у чужому володінні; вилучення (відчуження) транспортного засобу у водіїв, що перебувають у стані

алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння; переведення світлофорів у мигаючий режим; розміщення блокпостів. Головне призначення таких постів – це забезпечення публічної безпеки та попередження диверсій, їх роль відображається і на підтримці належного рівня дорожньої безпеки;

3. Право на посилення національного кіберзахисту приватних осіб.

Приклад: удосконалено нормативне забезпечення з питань кіберзахисту приватних осіб, ухвалено порядок та загальні вимоги до їх кіберзахисту. З метою покращення координації діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку, утворено робочий орган Ради національної безпеки і оборони України - Національний координаційний центр кібербезпеки, рішення якого сприяють вирішенню найбільш складних проблем у цій сфері.

4. Право та закріплення на підзаконному рівні процедур адміністративної діяльності публічної адміністрації під час евакуації населення.

Приклад: Застосування країною-агресором військові авіації та ракет для руйнування об'єктів, визвало необхідність евакуації населення з районів бойових дій та населених пунктів, які були піддані ракетно-бомбовим ударам. Організація евакуації населення з районів ведення бойових дій здійснюється на підставі наказу МВС України від 22 серпня 2016 року № 859 «Про затвердження Інструкції про порядок взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій, Національною поліцією України та Національною гвардією України у сфері запобігання і реагування на надзвичайні ситуації, пожежі та небезпечні події». Зазначена Інструкція передбачає взаємодію правоохоронних органів під час реалізації заходів передбачених при введення правового режиму надзвичайного та воєнного стану, які передбачають евакуацію населення.

5. Право на захист правового статусу жінок у військовій сфері.

Приклад: Наразі жінки беруть участь в захисті нашої Батьківщини. За офіційними даними Міністерства оборони України у Збройних силах України служать понад 38 тисяч жінок, 7 тис. з них пішли у армію після початку повномасштабної війни. 11 жовтня 2021 року Міністерством оборони України був прийнятий наказ № 313 «Про затвердження Переліку спеціальностей та/або професій, споріднених з відповідними військово-обліковими спеціальностями, після одержання яких жінки беруться на військовий облік військовозобов'язаних». Україна прагне до паритетного становища жінок і чоловіків під час їх служби у Збройних силах України, Національній гвардії та інших військових формуваннях, шляхом забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі. Необхідно постійно застосувати заходи, спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків у реалізації їх прав. В свою чергу, розширення повноважень жінок та зміцнення їхньої ролі у процесі здійснення національної оборонної реформи поряд із забезпеченням політичної, соціальної та економічної участі жінок у діяльності суспільства, насамперед, сприятиме підвищенню захисту правового статусу жіноцтва у військовій сфері, що набуло нагальної необхідності в умовах воєнного стану.

6. Право на підвищення ефективності функціонування публічних інститутів держави й суспільства через створення за вимогою громадянського суспільства нових органів. Приклад: Наразі на території нашої держави створені військові адміністрації, тимчасові державні органи, Національний центр

оперативно-технічного управління мережами телекомунікацій, який призначений для забезпечення оперативно-технічного управління телекомунікаційними мережами загального користування всіх операторів телекомунікацій в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану. Вони разом із військовим командуванням здійснюють заходи правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів приватних осіб.

7. Право на національний спротив

Приклад: Закон України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX визначає право громадян України до національного спротиву. Такими завданнями є: 1) сприяння набуттю громадянами України готовності та здатності виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України; 2) військово-патріотичне виховання громадян України; 3) підготовка населення до умов життєдіяльності в районах ведення (воєнних) бойових дій [1: с.35]. Статтею 6 даного законодавчого акту визначені основи підготовки громадян України до національного спротиву. Також, визначені і види підготовки громадян до національного спротиву, а саме: загальновійськова, яка поділяється на початкову і базову [3; с. 6]. Отже, захист прав приватних осіб під час дії воєнного стану можна класифікувати за різними підставами: за правовим статусом суб'єкта публічного адміністрування; за метою; за змістом; за характером дій зобов'язаного суб'єкта публічного адміністрування. Захист прав приватних осіб під час дії воєнного стану можна класифікувати на регуляторні та охоронні види.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" Закон України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX. Верховна Рада України. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.

2. Галунько В., Підберезних І., Махмурова-Дишлюк О. Вітчизняна (народна) війна українського народу з російською агресією 2022 року: чинники публічного адміністрування. Академія адміністративно-правових наук. 2022. URL: <http://www.ssaals.com.ua/?p=8631>.

3. Рекомендації громадських організацій щодо обмежень прав людини у воєнний час. URL: <https://cedem.org.ua/news/prava-lyudyny-u-voyennyi-chas/> (дата звернення: 08.11.2022).

УДК 94:008

ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ ЦЕНЗУРИ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Діана Бутенко,

здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Журналістика»
Центральноукраїнського фахового коледжу

Науковий керівник:

Олена Кравченко,
кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту розвитку людини

У статті проаналізовано загальне явище політичної цензури СРСР її вплив на розвиток української культури, прямі і непрямі методи обмеження свободи слова, думки, заперечення національної самоідентифікації. Авторкою розглянуто такі політично-культурні питання, як стирання національних відмінностей за допомогою цензури, розвиток мистецтва (зокрема літератури) заздалегідь передбачений радянською владою, наслідки недотримання вимог цензури.

Ключові слова: цензура, національність, національна свідомість, культура, ідеологія, радянська влада, утиск, обмеження.

Постановка проблеми. Інформаційна війна, яка точиться сьогодні на наших очах, зумовлює необхідність розвитку критичного мислення у населення країни.

Вміння розпізнавати сліди цензури, пропаганди та підміни фактів надзвичайно важливе для формування такого інформаційного простору, який не буде викликати сумнівів щодо достовірності тієї чи іншої інформації. Певні обмеження, які діють на публікацію інформації зараз, викликані різними чинниками: специфікою аудиторії, рівнем їхньої зацікавленості та моральної готовності до сприйняття контенту, інтересами сторонніх людей, які мають свою зацікавленість щодо схвалення чи відхилення того чи іншого контенту перед виходом у інформаційний простір.

Ретельне дослідження тенденцій розвитку та функціонування ворожої пропаганди, до якої, зокрема, належить і цензура, допомагає підкреслити основні хибні наративи, передбачити їхні наступні кроки та виробити в собі імунітет до сприйняття неправдивої інформації. Засоби інформаційної війни, які використовує в 2022 році держава-терорист, є прямими нащадками пропаганди та цензури, яка міцно сковувала свободу слова у Радянському Союзі протягом більш ніж сімдесяти років.

Саме тому вивчення та дослідження тогочасної цензури і її впливу на українську культуру та народ є важливою частиною інформаційної профілактики перед споживанням сучасного і більш актуального контенту.

Будь-яка інформація може бути зброєю в руках людей, які вміють правильно нею розпоряджатись, тому базове розуміння роботи механізмів засобів інформаційної війни, їх детальний розбір на прикладі радянської цензури та порівняння з сучасними можуть допомогти в захисті власного інформаційного простору від фейків, відлакованих новин та джинси.

Мета дослідження – проаналізувати вплив радянської цензури на розвиток української культури та зробити висновки щодо наслідків її дій.

Об'єкт дослідження – політика радянської влади щодо колонізованих корінних народів, проживаючих на території Радянського Союзу.

Предмет дослідження – радянська цензура, спрямована спочатку на обмеження, а потім й повне винищення української культури та мови в ХХ ст.

Ступінь дослідженості проблеми. Проблеми впливу радянської цензури на розвиток та культуру колонізованих народів висвітлено у наукових працях таких вчених і дослідників як О. Федотова, О. Пашко, О. Прохоренко, В. Бабюх, І. Гаврада, М. Чабанна та ін. Дотичні проблеми дослідження розглядаються в соціально-культурному, економічному, політичному, літературному, історичному та інших аспектах.

Виклад основного матеріалу. Цензура, зокрема політична – невід'ємна ідеологічна частина політичного та суспільного життя тоталітарних держав. Необхідність приховувати правду та деякі її елементи від широкої публіки зазвичай пояснюється страхом правлячої верхівки перед народом, як перед масою, котра легко може вийти з-під контролю під впливом певних дестабілізуючих чинників: розповсюдження пропагандистської літератури, націленої на формування національної свідомості, творів художньої літератури, що не підпорядковуються основній ідеологічній ідеї і т. д.

Згідно з визначенням О. Ю. Кірієнка, цензура – це «контроль за змістом і поширенням інформації з метою обмеження або недопущення її поширення» [5, с. 448]. Пряме підтвердження цього терміну можна було спостерігати впродовж усього існування радянського тоталітарного режиму, який використовував будь-які методи боротьби з поширенням публікацій «націоналістичного» характеру. Б. Грінченко у своїй фундаментальній праці стверджує, що цензурою називається перегляд творів, призначених для друкування, постановки в театрі і т. ін. або якої-небудь кореспонденції, здійснюваний органами державної, церковної та ін. влади [3, с. 427]. Незважаючи на застарілість, зумовлену природним історичним розвитком, у своєму загалі це визначення також є достовірним.

Виклад інформації про безпосередній вплив радянської цензури слід почати з історичних умов її розвитку, а саме з ідеологічних засад. Ідеологія – сукупність уявлень, переконань та ідей, зосереджених на стосунках людей у суспільствах та призначених виправдовувати чи змінювати ці взаємини, об'єднуючи людей для колективних дій [6]; система концептуально оформлених ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси різних соціальних груп, класів, товариств, в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин [7]; система політичних, правових, етичних, художніх, релігійних, філософських

поглядів. Ідеологія разом із суспільною психологією, яка включає буденні, емпіричні погляди, що виникли стихійно, суспільні почуття, настрої, звички, входить до складу суспільної свідомості [12].

Ідеологічний напрямок СРСР був комуністичним, його теоретичні положення обіцяли рівність та свободу для всіх членів суспільства, безгрошовий розподіл майна та ін., проте трактування ідей марксизму В. Леніним та його наступниками було спотвореним та не змогло досягти своїх цілей на практиці. Правляча верхівка, яка прийшла до влади після перевороту 1918 р., вважала, що одним з основних пунктів на шляху до створення ідеологічної одноманітності, є зосередження всієї інформаційної сфери діяльності суспільства в руках держави. З 1918 р. Революційний трибунал друку при Революційному трибуналі став основним цензурним органом новоствореної держави. Революційний трибунал друку займався розслідуванням «злочинів», які були так чи інакше пов'язані з пресою та іншими друківаними виданнями.

Кажучи про прямий вплив цензури на існування і розвиток культури будь-якого корінного народу, що проживав на територіях Радянського Союзу, відразу стає зрозуміло, що він є вбивчим та нищівним. Присутність жорстокої цензури у політичному житті країни свідчить про її недемократичність. Цензура є невід'ємною рисою тоталітарного режиму, який був притаманний радянській владі (політичний режим, що виник у росії після Жовтневого перевороту 1917, поєднував диктатуру комуністичної партії з управлінською владою радянських органів. В Україні режим радянської влади встановився після її поглинення росією і проіснував до конституційної реформи 1988, де факто – до придушення Серпневого путчу 1991 [1].) Перш за все, цензура це – обмеження свободи слова, без чого природній розвиток культури будь-якої нації стає або неможливим, або дуже складним. Суворе обмеження прав на публікацію творів, написаних рідною (тут: українською) мовою спричинило широкий розвиток таких явищ як зросійщення, стирання основних ознак національної відмінності і т.д.

Формування і введення законів, що прямо стосувались української мови і були спрямовані на її викорінення, не є сталим. Наприклад, восени 1922 р. другий секретар КП(б)У Д. Лебідь озвучив теорію про «дві культури»: російську – революційну, передову, пролетарську і міську та українську – контрреволюційну, відсталу й сільську. Очевидно, українська культура в цьому змаганні програвала.

Проте вже 22 листопада того ж самого року ВУЦВК затвердив «Кодекс законів про народну освіту» в УСРР, в якому було сказано: *«Українська мова як мова більшості населення України, особливо на селі, і російська мова як мова більшості населення в містах і загальносоюзна мова, мають в УСРР загальнодержавне значення і повинні викладатися у всіх навчально-виховних закладах Української Соціалістичної Радянської Республіки.»*

Такі різкі зміни в риториці радянської влади формували підґрунтя для введення майбутньої політики коренізації, сенс якої полягав у показовому залученні представників корінних народів до державотворення і адміністративного управління. Доба українізації і несміливе закріплення напівофіційного статусу української мови призвели до культурного «вибуху» –

в театрах ставляться вистави українською мовою, в школах та університетах більш рішуче викладаються такі дисципліни як українська мова, українська географія, історія України та ін.

Українізація створила сприятливі умови для виникнення унікального мистецького феномену – «Розстріляного Відродження». Творці, об'єднані цим терміном, зробили значний внесок в українську культуру, попри цензуру та численні заборони з боку радянської влади. Світогляд тогочасної української інтелігенції формувався на новітніх революційних ідеях, на самостійності та незалежності мистецької думки, на вірі у власні сили та ідеали. Всього лиш за два десятиліття (20-ті і 30-ті рр. ХХ ст.) митці «Розстріляного Відродження» вивели на новий рівень українську літературу, започаткувавши нові модерністські течії та терміни, значно розвинули українське театральне та кінематографічне мистецтво, вплинули на тогочасні тенденції розвитку живопису та скульптури.

Мистецтво і культура, які створювались українцями для українців, вказували на насущні суспільно-політичні проблеми, засуджували радянську владу та її політику і оголяли проблеми, які стихійно спалахували на всій території окупованої Радянським Союзом України. Все більше і більше митці та інтелігенція впливали на формування національної свідомості у українців. Згідно з визначенням, поданими в «Малій енциклопедії етнодержавства», національна свідомість – сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтації та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів [12] та визначенням з «Енциклопедії Сучасної України», це усвідомлення своєї належності до певної уявної спільноти, об'єднаної за етнічним (спільна мова, походження) чи політичним (спільна територія, лояльність до інтегруючої ідеї) принципами [4].

Активне формування самобутньої української культури не подобалось радянській владі. Митці «Розстріляного Відродження» орієнтувались на своїх західних колег та їх творчість, поступово все більше і більше відокремлюючись від ідеологічних засад, які панували в Радянському Союзі. До прикладу, в творі М. Хвильового «Я (Романтика)» зображено розчарування у революції та її справжнє криваве обличчя: головний герой, який не має ні імені, ні особистості, власноруч вбиває власну матір заради революції.

У 1933 р. Сталін, назвавши місцевий націоналізм найбільшою загрозою для єдності Радянського Союзу, починає згортати політику українізації. Посилюються репресії та арешти; нищівна критика звідусіль сиплеться на літературних діячів, їхнім творам відмовляється у публікації, а їхні думки замовчуються. Доля тогочасних письменників вирішувалась суворими обставинами і жорстокою політикою; вибір був невеликий – репресії і смерть в концтаборах, розстріл без права розгляду особистої справи, самогубство, еміграція чи тісна співпраця з радянською владою та написання замовних текстів, наскрізь пронизаних ідеологічними наративами і спрямованих на підсвідоме формування прихильності до радянської влади.

Цензура знову показує своє обличчя. Зокрема, це прослідковується у замовчуванні жорстоких політичних злочинів, скоєних Радянським Союзом –

про штучний Голодомор (1933-1934 рр.) в газетах не було і мови, численні розстріли інтелігенції висвітлювались як справедлива розправа над буржуазією.

Радянська влада активно просуvala політику «титильної нації», на яку повинні були рівнятись всі інші етноси. В СРСР «титильною нацією» були росіяни – в порівнянні з іншими народами, репресії щодо них були менш жорстокими і численними, а штучно створені геноциди майже їх не торкнулись. Завдяки тому, що радянська влада створювала свою політику на територіальній основі Російської імперії, росіяни володіли певними привілеями – їхня мова та культура не зазнавала утисків, і створений образ так званого «старшого брата» для всіх інших національностей їх більш ніж влаштував. Повертаючись до теорії Д. Лебідя, «відсталість» української культури стала приводом для цензурування та висміювання будь-яких проявів національної ідентичності – мови, національного одягу, звичок та традицій, національних страв, особливостей менталітету і т. ін.. Негативне висміювання української культури і спроби її репрезентації через перебільшено-провінційні «козацькі» та «селянські» атрибути називається шароварщиною. Це явище – плід роботи радянської пропаганди і цензури, який подає виключно вузький і насмішливий погляд на українську культуру та її особливості, змушуючи етнічних українців соромитись свого походження і відбиваючи бажання досліджувати свої традиції, коріння і справжню самотутню культуру. Наслідком пропаганди та активної роботи радянської цензури по відношенню до української культури, стало таке явище, як зросійщення або русифікація, яке і на сьогоднішній день залишається актуальним для народу незалежної України. Русифікація – змушення переходу на російську мову, засвоєння російських звичаїв та культури, сукупність дій та умов, спрямованих на зміцнення російської національно-політичної переваги в країнах, що опинилися у складі Російської держави або перебувають у сфері її впливу, за допомогою переходу чи переведення осіб неросійської національності на російську мову та культуру та їхньої подальшої асиміляції. [8]

Цензура і пропаганда входили до складу Програми КПРС 1961 р., як елемент стирання національних відмінностей, необхідний для досягнення повної єдності між народами. [9] Мова йшла про злиття багатьох націй в єдиний радянський народ, основою якого, втім, залишалась російська нація. Відійти в минуле мали такі національні відмінності як мова, релігія, культурні особливості, звичаї і традиції, притаманні тому чи іншому народові.

Тепер, враховуючи всі відомі причини, факти і обставини, що супроводжували існування радянської цензури, можна повернутись до початку і розглянути, які саме твори та публікації їй піддавались:

1. Цензура, після згортання політики коренізації, значно обмежила дозволи на публікацію творів та праць, написаних українською мовою.
2. Несучи в собі ідеологічний характер, цензура відсіювала будь-які твори, що містили в собі хоча б натяк на націоналістичний підтекст.
3. Забороненими до публікації були твори і праці так званих «ворогів народу» – емігрантів, «шкідників», засланих та репресованих діячів, які коли-небудь виступали проти радянської влади та її режиму.

4. У газетах, журналах на телебаченні та радіо було суворо заборонено повідомляти про проблеми, присутні всередині країни.
5. Зокрема, цензурою обкладались матеріали, які потрапляли до Радянського Союзу з інших країн. Їх ретельно перевіряли на наявність ворожої «пропаганди» – демократичні і капіталістичні ідеї, зображення картини справжнього життя Європи та Америки, яку радянська влада старанно намагалась приховати.
6. Заборонялося писати про політичні, економічні та військові таємниці.

Публікація матеріалу, який стосувався будь-якого з наведених пунктів чи хоч якось не подобався цензорам, суворо каралась. Радянська влада не цуралась таких методів покарання як політичне переслідування, арешт, заслання та т. ін..

Беручи до уваги всю жорстокість і кривавість радянського режиму, боротьба за свободу слова представникам націоналістичних рухів давалась дуже нелегко. Як було зазначено вище, протягом майже всієї семидесятирічної радянської окупації України, у громадських діячів, митців, політиків і журналістів, не було широкого вибору дій через постійно нависаючу небезпеку з боку суворого режиму. Пропаганда та цензура залишила великий відбиток на українській культурі та сучасному суспільстві. Найкращим описом впливу радянської цензури, шароварщини і зросійщення буде психологічний термін «травма поколінь», сенс якого полягає в психологічному відлунні травмуючих подій, які колись пережили наші предки – репресії, розстріли, злочини геноциду, війни та численні утиски. Її наслідками є схильність до високого рівня тривожності, вразливості перед такими психологічними розладами як депресія, панічні атаки, схильність до залежностей, гостра реакція на стрес, низька самооцінка і т. ін.. Потенційну «травму поколінь» українці переживають і зараз – російсько-українська війна, яка триває з 2014 року, вже вплинула на нашу психіку і світосприйняття, в тому числі і через ворожі джерела, які зараз контролює пропаганда і цензура – огидні нащадки не менш огидної і жорстокої радянської пропаганди.

Висновок. Вплив радянської цензури на українську культуру та її розвиток був різко негативним та нищівним. Знищення підручників, написаних українською мовою, заборона на публікацію праць україномовних митців та вчених, закриття навчальних закладів та окремих факультетів, де навчання велось українською, розстріли та репресії, що погубили інтелектуальний квіт української нації – все це значно призупинило розвиток нашої культури. Радянська цензура та негативно-призматична перцепція української культури породили безліч стереотипів та унікальних феноменів навколо України, набагато років спотворивши її сприйняття як для іноземців, так і для етнічних українців. Як казав Моріс Еделман: – «Цензура як апендикс: в пасивному стані не потрібна, в активному – небезпечна».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гаврада І. Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації. *Політичний дискурс*. 2006. Вип. 5. С. 95-106.

2. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : у 4 т. / гол. ред. Грінченко Б. Д. Київ, 1907. Т. 3. 2184 с.
3. Іващенко К. В. Національна свідомість // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. Т. 22.
4. Кірієнко О. Ю. Енциклопедія історії України : у 10 т. / гол. ред. Смолій В. А. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10. 784 с.
5. Лісовий В. С. Ідеологія // Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
6. Лісовий В. С. Ідеологія // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. Т. 11.
7. Лизанчук В. Навічно кували кайдани: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні. Львів : Інститут народознавства НАН України, 1995. 415 с.
8. Пономарьов Б. Н., Болім М. З., Зайцев В. С. Історія Комуністичної партії Радянського Союзу. Вид. 4-те, допов. Київ : Політвидав України, 1972. 726 с.
9. Толочко Д. В. Національність // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. Т. 22.
10. Федотова О. Політична цензура в УСРР–УРСР: практика обмеження друкованої продукції. *Вісник Книжкової палати*. 2012. Вип. 2.
11. Національна свідомість українців // Мала енциклопедія етнодержавства / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. уклад.: Ю. І. Римаренко та ін. Київ : Генеза, : Довіра, 1996. С. 103-105. 942 с.
12. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін. За ред. М. П. Требіна. Харків :Право, 2015. 816 с.

УДК 82-84

РОЛЬ ІСТОРИЧНИХ ЗНАТЬ В САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНЦІВ

Марія Мамедова,

здобувачка фахової передвищої освіти
напрямку підготовки «Журналістика»
Центральноукраїнського фахового
коледжу

Науковий керівник: Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Авторкою був досліджений історичний контекст, в якому формувалась українська ідентичність, умови, що формували національну свідомість та чинники, які впливали на усвідомлення українцями себе, як окремої нації.

Ключові слова: національність, самоідентифікація, історіографія.

Мета дослідження: дослідити і проаналізувати роль та вплив історичних знань в самоідентифікації сучасних українців.

Об'єкт дослідження: самоідентифікація сучасних українців під впливом історичних знань у наш час.

Предмет дослідження: самоідентифікація у різних її формах, під різними впливами, а саме важливість історичних знань.

Постановка проблеми: на сучасному етапі розвитку української культури та існування українського суспільства неабияк гостро стоїть питання про самоідентифікацію українців. Поштовхом до вивчення історії України тепер є події, які розгортаються на наших очах – революція Гідності, російська агресія, повномасштабне вторгнення. Необхідність в пошуку зв'язків між цими подіями і історією в цілому зумовлюється як психологічною потребою в пошуку закономірностей, так і тактичною користю від ретельного вивчення тактик і методик ворога, який протягом століть намагався стерти українців як окрему, самостійну націю. Однак питання про самоідентифікацію – більше культурне та соціальне, воно тісно пов'язане з таким явищем як мовна стійкість.

На сьогодні день українці прагнуть досліджувати власне коріння завдяки наглядним прикладам сміливості, честі і мужності, які демонструє наш народ в боротьбі проти загарбника. Ми повинні знати та пам'ятати про різницю в культурі і ментальності між нами та росіянами, а також про історичний контекст, який це зумовив, щоб не повторити помилок, які призвели до російської агресії в 2014 та повномасштабного вторгнення в 2022.

Виклад основного матеріалу: В наш неспокійний час самоідентифікація стає невід'ємною частиною життя. Кожна людина на планеті Земля хоч раз у своєму житті у балагані дня сідала, та починала задаватися одним дуже простим питанням: «Хто я?». Це на перший погляд дуже просте запитання виникає частіше за все у важкі хвилини, коли час вже не має ваги, а всі справи миттєво зникають. На жаль, українці живуть так вже більше 8 місяців після вторгнення країни агресора на нашу територію. Важче за все людям на півдні та півночі. Вони стільки років жили біля ворога, спілкувалися його мовою, навіть звичайно переймали. Не із своєї волі, а тому що насаджали.

Самоідентифікація – ототожнення себе (особою чи групою осіб) з іншою особою, групою осіб, певним зразком, образом тощо.

Під самоідентифікацією розуміється наявність особистісного самовираження й упевненості у психологічному, рольовому та соціальному середовищі, ототожнення себе певною соціальною групою, образом, архетипом. Самоідентифікація визначає сенс існування особистості, відносини з навколишнім середовищем, належність індивіда до певної соціальної спільноти. [1]

У своїх творах Т. Шевченко багато разів використовував слово Україна, але жодного разу не написав «українець». Але самоідентифікація для спільноти, належність до чогось, сприймається нами зараз як щось «природне». Це сталося приблизно сто років тому, завдяки зусиллям інтелектуальної спільноти, провідниками якої були М. Грушевський, І. Франко, І. Котляревський митрополит А. Шептицький, та, чи не найбільш показовим у цьому сенсі є літературний і, сказати б, громадянський псевдонім Лариси Косач. Вони підняли народ, дали чисте повітря «самоідентифікації» у «затхлі легені» поневолиних багатьма факторами українців. Вона завжди казала що ми є «унікальна нація», та ніколи не припиняла любити український народ. [3]

Дослідник О. Лисенко розглядає національну ідентичність як визнання народом самого себе, історії, національної культури, території, своїх особливих рис, розуміння національною спільнотою своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб тощо. Автор виокремлює такі форми національної ідентичності:

1) нормальна ідентичність, коли образ свого народу сприймається як позитивний, з адекватним ставленням до культури, історії, природного патріотизму тощо;

2) етноцентрична ідентичність – некритична перевага якої-небудь національної групи і самоідентифікація індивіда з нею;

3) етнодомінуюча ідентичність, коли не тільки національна ідентичність стає першочерговою з-поміж інших видів ідентичностей, але й досягнення її цілей та інтересів починає сприйматися як домінуюча цінність;

4) етнічний фанатизм – ідентичність, у якій домінують національні інтереси та цілі, що часто сприймаються ірраціонально;

5) етнічна індіферентність – байдужість людей до проблем національності і міжетнічних стосунків та цінностей різних національностей;

6) етніонігілізм у формі космополітизму заперечує національності та етнокультурні цінності;

7) амбівалентна, невиражена ідентичність поширена у національно

змішаному середовищі.

Учений виокремлює такі основні характеристики поняття національної ідентичності:

- визнання народом самого себе;
- національне самовизначення, національна самосвідомість і традиційна культура;
- форми виявлення національної ідентичності можуть варіюватися від етнічного нігілізму до етнофанатизму;
- почуття любові, поваги до своєї батьківщини, культури, традицій, мови, наділені потужною як консолідуючою, так і диференціюючою силою.

Дуже важливим фактором самоідентифікації є історична складова. Ми вчимо історію змалечку щоб знати та поважати історичних діячів, вміти відстоювати свою унікальність. Історія історичної науки як галузь знань найчастіше позначається терміном «*історіографія*».

Перші історіографічні уявлення виникли водночас із предметним знанням про історію. З XVIII ст., коли історія остаточно утвердилася як наука, відбувся своєрідний поділ її на історію людства та історію історичної науки. Історична наука стала інтегрованою системою знань, у якій чільне місце посіла історіографія. У XVIII ст. виокремилася спеціальна галузь дослідження – «історія наук», «історія людського розуму». Знання історії, власного коріння є об'єднавчим фактором у процесі національної самоідентифікації особи, а з іншого боку, дає можливість відокремлення спільноти, до якої особа належить, із більш широкого контексту на основі національної свідомості.

Висновок: історичні знання є невід'ємною частиною сьогодення. Вони складають самоідентифікацію сучасних українців, впливають на неї. Не знаючи своєї історії жодна людина не зможе дати самовизначення, не зможе знайти свого відношення до якоїсь спільноти. Самоідентифікація кожної людини дорівнює самоідентифікації цілої нації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буряк Л.І Проблеми самоідентифікації сучасного українського суспільства: політичні, економічні, соціальні та культурні аспекти К.: Національна академія управління, 2009. 90 с.
2. Темірова Н. Р. Історія історичного знання: від зародження до статусу науки. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019.
3. Хоружий Г.Ф., Боровська Л. О., Кулагін Ю. І., Ліпін М. В. Самоідентифікація особистості: філософський аналіз : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018.

УДК 159.9

СИСТЕМА ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: ВИКЛИКИ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ

Альона Мелькумова,
здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Право»
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Науковий керівник:
Олена Кравченко,
кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У дослідженні висвітлено і проаналізовано питання цінностей та ціннісних орієнтацій сучасної молоді у воєнний час. Вказано, що в сучасних умовах питання з формування цінностей у молоді є актуальним. В статті досліджено чинники, які впливають на формування цінностей.

***Ключові слова:** воєнний час, цінності, ціннісні орієнтації, чинники формування цінностей*

Постановка проблеми. Існує багато точок зору з приводу того, якою є сучасна молодь. Через військові події, пандемію, полікультурне середовище змінилися цінності, як духовні, соціальні, так і фізичні. Молоді люди цікавляться політичними, соціально-економічними питаннями, що впливають на процеси суспільного життя. Система ціннісних орієнтацій є складним соціально-психологічним феноменом, що характеризує спрямованість і зміст активності особи. Система ціннісних орієнтацій має багаторівневу структуру. На сучасному етапі головну роль в житті молоді посідають проблеми мікрорівня. Це значить, що у молодих людей формується нове бачення навколишнього світу через свої власні інтереси. Їх цікавлять лише їхнє життя, здоров'я, кар'єра і т.д. Але коли почалася війна, люди почали по-іншому цінувати життя, по-іншому ставитися до оточуючих, до світу і до самих себе.

Мета дослідження – дослідити систему цінностей сучасної української молоді у воєнний час.

Ступінь дослідженості проблеми. Питання з вивчення понять «цінності» та «ціннісних орієнтацій» не залишилися без уваги у працях науковців. Серед них В. Хмелько, Л. Божович, М. Пірен, М. Савчин,. Про ціннісні орієнтації писали такі автори Г. Спенсер, Т. Парсонс, У. Томас, Ф. Знанецький. Ролі цінностей на становлення особистості досліджували В. Вербець, Є. Барбіна, Л. Хомич.

Виклад основного матеріалу. Вперше в історії філософії про «проблеми цінності» говорив Арістотель. Також про «цінність» говорили в ХІХ столітті. Говорив і писав про неї І Кант, Г. Лотце, А Майнонг.

Г. Лотце висунув категорію цінності та сформулював вихідні положення теорії цінностей-аксіологію. Алексіус Майнонг в свою ж чергу розробив свою власну теорію.

«П. Менцер говорив що цінності-це те, що почуття людини диктує вважати найважливішим. На думку М. Головатого цінності це певні ідеї за допомогою яких людина задовольняє свої потреби та бажання. С. Возняк та В.Кононенко вважають, що поняття цінності близьке до поняття значущості» [1].

Отже, цінністю вважається все те, що особистість вважає для себе важливим. В кожній людини свої цінності, тому що для когось деякі речі можуть бути важливими, а для когось вони не значимі нічого.

Ціннісні орієнтації-це сукупність пов'язаних між собою цінностей, яка є для людини спрямованістю її життєдіяльності.

«Ціннісні орієнтації визначають

1. Загальну спрямованість інтересів і прагнень особистостей
2. Ієрархію індивідуальних вподобань і зразків
3. Цільові і мотиваційні програми
4. Рівень вподобань
5. Уявлення про дійсне і механізми селекції за критеріями значущості
6. Міру готовності й рішучості до реалізації власного «проекту життя»

[2, с.227].

Система ціннісних орієнтацій, що формувалася протягом багатьох століть зруйнувалася, але хоч і повільно, але все таки формується нова.

«Чинники, що впливають на формування цінностей:

1. Родина та оточення
2. Засоби масової інформації
3. Спосіб та умови життя
4. Особисті переконання
5. Стан здоров'я [5, с.90].

Зауважимо на те що проблема цінностей, в період духовної кризи , в якій ми зараз знаходимося є однією з головних та актуальних. Набула вона актуальності в останні десятиріччя як в нашій країні так і за кордоном. Ця проблема домінує в різних видах життєдіяльності. І для того, щоб про них не забувати , потрібно постійно про них говорити і нагадувати. Говорити про них з підростаючими поколіннями, але не нав'язувати свої думки та бачення цього світу, тому що розвиток суспільства в прямому сенсі лежить в руках молоді. Для того, щоб підростаюче покоління формувалося правильно, адекватно, потрібно визначити його роль в цьому соціумі. Поведінка молодого покоління визначається насамперед усвідомленням і розумінням своїх дій обумовленими певними цінностями. Цінності студентської молоді формує інформація про бачення дорослими вітчизняного та зарубіжного життя. Потрібно розуміти що процес формування і засвоєння цінностей є тривалим. Науковими дослідженнями встановлено, що вибір людей базується на їхньому преференційному мисленні. Тобто людина обирає не лише належне, а й бажане.

При цьому ми говоримо не про якісь бажанні предмети, а про те чого варто бажати.

У кожної особистості є своя система цінностей. Вони виступають фундаментом для особистості. Тим паче у молодій людини яка тільки розпочинає самостійне життя з власними цінностями .

Від 1991 року виросло вже одне покоління людей, які почали вступати в активну фазу сімейного, культурного, соціального життя. Наразі юнаки і дівчата віком від 14 до 35 років становлять 15 407 522 особи, а це приблизно третя частина від усього населення країни. Близько 70% мешкає у містах , 30% – у селах. Станом на 2016 рік чисельність молоді в Україні становила 11 829 350 осіб.

За результатами дослідження НАН України, в 2017 році пріоритети молоді в таких важливих цінностях як здоров'я, сім'я та кар'єра значно зменшилися порівняно з 2009 роком. Значно зменшилася цінність сім'ї як в Україні та і в більшості розвинених країн. Характеризується це тим що всі ці країни переживали сімейну кризу[5].

Провівши опитування, ми дослідили цінності молоді після 8 місяців з початку війни. В опитуванні взяли участь вісімнадцять молодих людей віком від 17 до 23 років.

Таблиця 1.

Важливість цінностей для студентської молоді в сучасних умовах

	Важливо	Неважливо
Здоров'я	100%	0%
Досягнення поставленої мети	100%	0%
Мир та спокій на українських землях	100%	0%
Сім'я	100%	0%
Кар'єра	86%	14%
Кохання	83%	17%
Матеріальне становище, гроші	77%	23%
Дотримання звичаїв, традицій українського народу	62%	38%
Наявність хороших і вірних друзів	54%	46%
Розваги, задоволення від життя	46%	54%
Здобуття вищої освіти	15%	85%

В умовах війни, яку зараз переживає Україна , важливо сформувати в молодих людей якості, які вони будуть застосовувати в різних видах діяльності. Визнаємо, що цінності молоді відрізняються від цінностей, що панують в суспільстві, оскільки змінюються пріоритети. Щоб сформувати розвиток особистості, потрібно певну роль виділити вихованню. Виховання української політичної нації залежить від громадянського виховання особистості. Молоді дівчата та хлопці самі виховують свою особистість та живуть новими стандартами, які часто не розділяють і не розуміють люди більш старшого віку. Українська молодь є цією рушійною силою позитивних змін, які відбуваються в нашому сьогоденні. 2014 рік став переломним в житті багатьох молодих людей. У 2014 році найактивнішу участь у Революції Гідності брала саме молодь, а в сьогоднішні дні багато хлопців та дівчат займаються волонтерською діяльністю, та допомагають тим, хто захищає нас на передових позиціях.

Висновки. Пріоритетами серед цінностей у молоді є матеріальне становище, мир та спокій на українських землях. Практично не змінили свої індекси такі пріоритети як благополуччя дітей, кар'єра, кохання. Серед найважливіших життєвих цінностей у молоді є сім'я, здоров'я та досягнення своїх цілей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойченко Т. Є Роль життєвих цінностей у формуванні характеру. Київ, 2017. 90 с.
2. Вихрущ А. В., Христенко О. М Система цінностей молоді в контексті особистісної парадигми. Тернопіль, 2022.
3. Дмитрук Н., Кіреєв С., Падалка Г. Цінності української молоді *Результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді* Київ. 2016. С.8-28.
4. Жданов І. О. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді 2016. 200 с.
5. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. *30 років незалежності*. Випуск 8 (22) / Головні редактори д.екон.н. В.М.Ворона, д.соціол.н. М.О.Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2021. – 620 с.
6. Целякова А. М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві 2009. URL:http://zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_38_22.pdf.

УДК 37.035

ПОНЯТТЯ ПАТРІОТИЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Володимир Пукасенко,

здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право» Центральноукраїнського інституту розвитку людини,

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи Центральноукраїнського інституту розвитку людини

У статті на основі аналізу наукових джерел розглянуто питання актуальності патріотизму українців під час війни, виховання на сучасному етапі в українському суспільстві. Відповідно, що в умовах війни патріотизм проявляється по різному в українському суспільстві. Розкрито його сутність у соціальному, політичному та економічному житті.

***Ключові слова:** патріотизм, українське суспільство, національна свідомість, науковий словник, волонтерство, вимушена міграція.*

Постановка проблеми. Патріотизм та національна свідомість в українському суспільстві набуває особливої значимості та актуальності в умовах нашої незалежної держави під час війни. Починаючи з лютого 2022 року, в українському суспільстві трансформується розуміння патріотизму як найголовнішого соціального і культурного ресурсу. До цього додається проблема виховання патріотизму дітей та підростаючого покоління, яка набуває особливого значення.

В сучасному світі без вивчення патріотизму неможливо визначити розвиток особистості, яка бере участь в забезпеченні держави захисту і її безпеки.

В умовах нестабільності держави відбувається усвідомлення незалежності України і гордість українців за свою державу. Від розуміння патріотизму залежить майбутнє нашої держави. У цей же час існує проблема того, що патріотичні цінності і рівень національної свідомості не до кінця сформовані та після завершення війни можуть перестати розвиватися так інтенсивно.

Мета дослідження – розкрити сутність та дослідити поняття патріотизму в українському суспільстві на сучасному етапі.

Ступінь дослідженості проблеми. Поняття патріотизму визначається соціальною ситуацією, його вихованні та самосвідомості, що нині склалась в нашій країні. Теоретичні дослідження проблеми патріотизму ґрунтовно представлені у публікаціях І. Беха, К. Чорна, Р. Петронговського, В. Юрченка,

Н. Скотна, у педагогічному словнику за ред. М. Ярмаченка, політологічному енциклопедичному словнику за ред. Ю. Шемшученка.

Виклад основного матеріалу. Поняття патріотизму розглядається в багатьох науках. Визначення «патріотизму» у різні періоди часу його розвитку трактувалось по-різному.

Н. Волкова визначає, що «виховання дитини як громадянина повинно бути спрямованим на розвиток патріотизму, моральності, культурної поведінки людини, національну самосвідомість. Вона розкриває поняття «патріотизму» як частину громадянського виховання, любов до своєї Батьківщини, народу, участь в його майбутньому». [2, с. 105].

І. Бех і К. Чорна тлумачать патріотизм як становлення громадянина до національної ідеї. «Патріотизм – це любов до Батьківщини, свого народу, турбота про його благо, сприяння становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею» [1, с. 17].

В цій інтерпретації науковці відокремлюють два рівні поняття:

– «особистісний, що є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка проявляється в її свідомості, моральних ідеалах та цінностях у реальній поведінці та вчинках;

– суспільний – це суттєва частина суспільної свідомості, яка проявляється в колективних настроях. Почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури. Традицій, героїчного історичного минулого і сьогоденної розбудови держави як єдиної нації» [1, с. 18].

Науковці І. Бех і К. Чорна актуалізують, що патріотизм поєднує самосвідомість громадянина на етнічній ідентифікації. Тобто, патріотизм поглинає в себе віру та любов до свого народу, історичного минулого, його способу життя, віру в майбутнє, державну символіку, культурні цінності, інше.

Р. Петронговський зазначив, що «патріотизм – це здатність особистості ідентифікувати себе з українським народом, з громадянами української держави та потребі постійного самотвердженні з метою власного інтелектуального й духовного зростання, що сприяє прогресу суспільства» [4].

Психологічний словник характеризує патріотизм як «любов до батьківщини, до свого народу. Розрізняють також патріотизм планетарний – почуття любові всіх зм'ян до своєї планети, почуття відповідальності за її долю, готовність до захисту її від усіх форм руйнування» [6, с.128].

У педагогіці патріотизм подається як моральний і суспільний принцип, що характеризує ставлення людини до своєї держави, яке проявляється в її діях і називаються любов'ю до Батьківщини, а саме: піклуванням про інтереси країни та готовність заради них до самопожертви; прив'язаністю до найближчого оточення; економічних досягнень своєї держави, шаною культурних, соціальних; співчуттям до страждань народу; повагою до історичного минулого [3, с. 356].

У політології патріотизм – це історико-соціальне явище, яке «у різні епохи має різний соціально-класовий зміст. У певних історико-соціальних умовах кожний виражає своє ставлення до Батьківщини через свої інтереси. В сучасних умовах розвитку суспільства формування патріотизму є частиною національної та суспільної самосвідомості та свідомості народу. Утвердження ідей патріотизму,

гордості за свою суверенну державу, готовність стати на захист істинної демократії, інтересів свого народу – сьогодні одне з найголовніших завдань нової системи патріотичного виховання» [5].

Патріотизм складає з себе багатогранний комплекс складних характеристик і властивостей, що по-різному проявляються на різних етапах соціальної системи. На фоні одної людини патріотизм може бути як компонент його підструктури і віднесений до критеріїв оцінки соціальних явищ, області вищих почуттів.

Патріотизм в вищенаведених прикладах є різностороннім явищем, що характеризується комплексом характеристики та властивостей і по різному проявляється на різних етапах функціонування соціальної проблеми.

Структуру патріотизму можна представити через відношення до:

– людей: національний такт, милосердя, благородство, справедливість, гостинність, відкритість, щедрість, готовність допомогти; усвідомлення своєї належності до українського народу як його представника; відповідальність перед своєю нацією;

– себе: національна самосвідомість, честь, гідність, щирість, доброта, терплячість, чесність, порядність;

– національних цінностей: володіння українською мовою, бажання й потреба в накопиченні, збереженні та передачі родинних і національних звичаїв, традицій, обрядів; дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи; сприяння розвитку духовного життя українського народу; шанобливе ставлення до національних та державних символів; почуття дбайливого господаря своєї землі;

– Батьківщини: віра, надія, любов, громадянська відповідальність, вірність, готовність стати на захист, бажання працювати для розвитку країни, підносити її міжнародний авторитет, повага до Конституції та законів держави; гордість за успіхи держави, біль за невдачі, суспільна активність та ініціативність.

Функції патріотичного виховання:

1. Педагогічна – формування ціннісних орієнтацій молодого покоління;
2. Дидактична – формування прикладних знань, навиків і умінь;
3. Соціальна – соціалізація особистості.

Розв'язання війни проти України, підвищило потребу в патріотизмі для подальшого захисту держави та народу проти загрози з боку росії і озброєних її угруповань. Важливу роль національно-патріотичного виховання відіграє любов до рідної мови, нації. «Людина, що не цінує рідну мову, менше цінує Україну» [8].

«З початку повномасштабного вторгнення росії кожна друга молода людина в Україні почала займатися волонтерством, а кожна третя – донатити чи допомагати на інформаційному фронті. Волонтерство стало більш масовим, вмотивованим та організованим, але разом із тим спостерігається спад волонтерської активності в останні місяці» [7].

Види діяльності волонтерства поділяються на такі аспекти:

– фізичне волонтерство: робота в гуманітарних штабах / робота з гуманітарною допомогою (закупівля, розвантаження, сортування, доставка); плетіння сіток; приготування їжі; відбудова будинків;

– надання послуг: психологічна підтримка; освітні та медичні послуги; анімація; правовий супровід; пошук житла для ВПО; логістика: доставка вантажів,

вивезення людей з небезпечних зон, перевезення їх до кордону; допомога в зборі документів;

- благодійність: надання матеріальної та фінансової допомоги тощо;
- інформаційне волонтерство: поширення матеріалів у соцмережах, протидія фейкам, SMM/реклама для НУО.

Охарактеризуємо напрямки допомоги волонтерів в деталях:

1. Допомога військовим;
 - збір/пожертва коштів на засоби оборони та спорядження;
 - збір/пожертва гуманітарної допомоги;
 - плетіння сіток;
 - приготування їжі/продовольчих наборів для Збройних Сил України та територіальної оборони;
 - інформування про пересування ворога.
2. Допомога ВПО;
 - надання матеріальної та фінансової допомоги;
 - логістика (перевезення до кордону);
 - консультування та пошук житла;
 - надання прихистку;
 - приготування обідів для переселенців.
3. Допомога місцевому населенню (постраждалим внаслідок війни);
 - гуманітарна допомога;
 - евакуація населення із зон бойових дій.
4. Зооволонтерство;
 - порятунок покинутих тварин ;
 - допомога притулкам.
5. Допомога сиротам / дітям (анімація).
6. Допомога людям похилого віку (гуманітарно-просвітницька).

До війни волонтери займалися збором коштів на придбання медикаментів, обладнання для людей похилого віку; малозабезпечених сімей; притулку для тварин. На початку війни багато людей стали волонтерами. В кожному регіоні з'явилися сотні волонтерських фондів, супротив російським окупантам лише згуртував українців. Волонтери почали масово плести сітки для маскуванню воїнів, технікі. Вони почали закупляти техніку для військових і в багатьох автомаїстернях України обслуговують комунальні та військові транспорти безкоштовно.

Наразі формат допомоги став дещо іншим, також сили спрямовані на допомогу біженцям, які втікли з окупованих територій. Продукти для біженців та військових надаються торгівельними мережами, а інше – громадянами. Люди, які були змушені мігрувати за кордон, отримують статус біженця. Вони отримують грошову допомогу, продукти та прихисток для проживання в тій чи іншій країні.

Під час війни постраждала велика кількість тварин під ракетними обстрілами, багато волонтерів рятували тварин з домівок, де відбувались бойові дії, ризикуючи своїм життям. Також волонтери роблять все можливе для безпечного перебування військових на фронті, а саме: оптика, бронежилети, каски, тепловізори, наколінники, повербанки та ін.

За прогнозом, після війни рівень волонтерства в Україні знизиться. Отримані зв'язки, досвід, розуміння «як це працює» збільшать частку сталих волонтерів. Це у кризовий момент дозволило б швидко відновити зв'язки з молодими людьми, які не планують бути волонтерами після війни.

Нами проводилося добровільне анкетування студентів Центральноукраїнського інституту розвитку людини. Анкетування проходило в онлайн формі, участь взяли 26 студентів. Опитування стосувалося розуміння того, чим є патріотизмом, яке у молоді ставлення до патріотизму, волонтерства та ін.

Студенти на питання, що вони вважають патріотизмом, дали такі відповіді:

- любов до своєї країни (69,2%);
- готовність захищати свою країну, якщо треба - зі зброєю (69,2%);
- виховання любові та поваги до своєї країни (50%)
- віра у світле майбутнє (3,8%).

Це говорить про те, що для сучасної молоді поняття патріотизму пов'язане не лише з пасивним розумінням того, до якої нації вони належать, а й готовність діяти, захищати свою Батьківщину. Також бути патріотом для сучасної молоді - це бути носієм моральних цінностей.

На питання «Що для Вас бути українцем?» ми отримали наступні відповіді:

- поважати інших;
- бути людиною з добрим серцем;
- бути людиною, яка любить свою країну та пишається нею;
- бути представником своєї нації, громадянином своєї держави;
- бути людиною.

Ці відповіді говорять про те, що молодь сьогодні сформувала модель українця - громадянина своєї держави, який любить її і пишається нею, володіє високими моральними якостями, є доброю людиною.

На питання щодо того, яка мова є мовою побутового спілкування переважна більшість молодих людей відповіли, що спілкуються суржиком - сумішшю української та російської мови, третина реципієнтів розмовляє українською мовою і жоден із опитаних не вживає у побуті російську мову (Рис.1)

Якою мовою в побуті Ви спілкуєтесь?

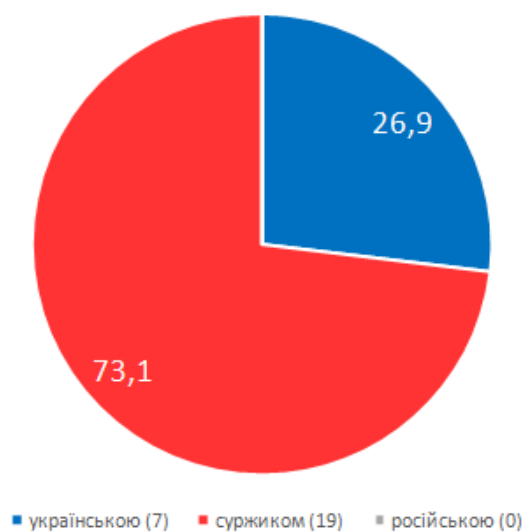

Рисунок 1 – Мова спілкування молоді

Цікавими нам видаються відповіді на запитання щодо того, чи змінилося ставлення молоді після початку війни. Понад третини респондентів зауважили, що патріотизм став більш важливим для них, для 23,1% опитаних патріотизм набуває актуальності, і лише 11,5% висловили думку про те, що війна не змінила їхнє ставлення до патріотизму. Припустимо, що остання група – це ті люди, які мали сформовану любов до Батьківщини до початку широкоформатної війни на території України.

Чи змінилось Ваше ставлення до патріотизму після початку війни?

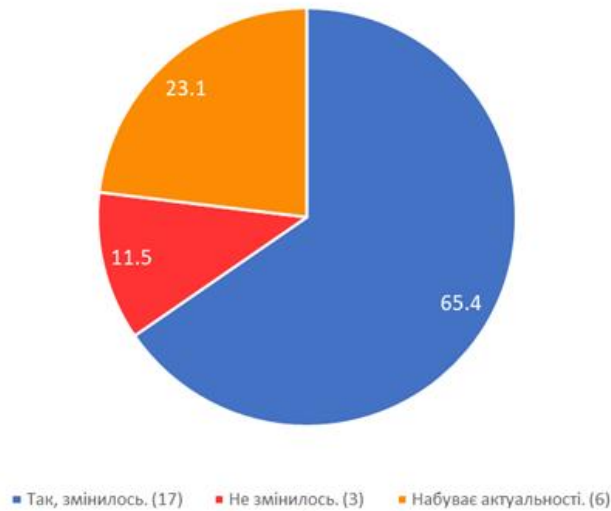

Рис.2. – Ставлення українців до патріотизму до початку широкоформатної війни та після її початку.

Більше половини опитаних респондентів читають книжки українською мовою та переглядають українські фільми. Понад третини опитаних переглядають українські фільми, що говорить про те, що фактично всі опитані долучаються до української культури через літературу та кінематограф.

Ви читаєте / або переглядаєте книжки / або фільми українською?

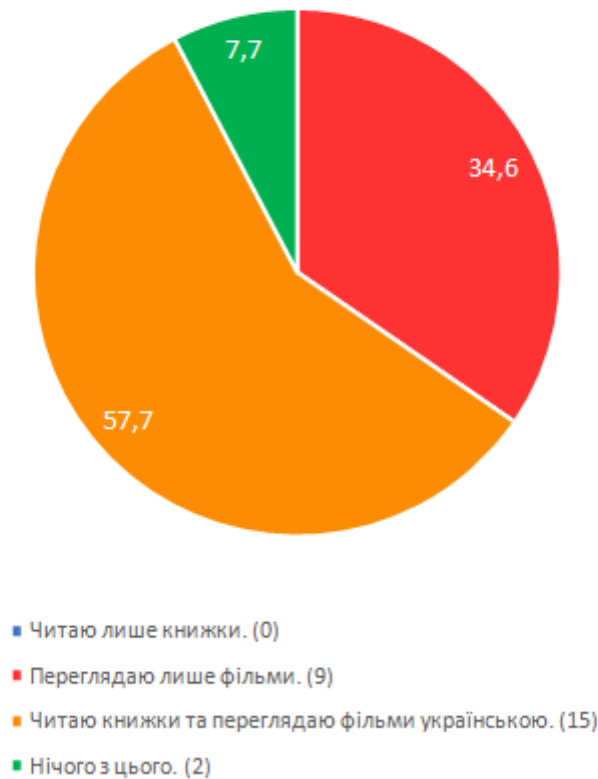

Рис.3. – Вибір українською молоддю фільмів та книг українською мовою
Усі респонденти засвідчили, що знають історію України.

В анкеті були питання, які передбачали розгорнуту відповідь респондента.
Наведемо деякі відповіді.

На вашу думку, волонтерство це?

- допомога людям, які це потребують без вигоди для себе;
- допомога іншим та самодопомога;
- допомога людям, які потребують щось;
- допомога людям, які потребують цього;
- допомогати людям коли це необхідно.

Найяскравіші приклади:

Волонтерством буде займатись тільки та людина, яка готова до справжніх змін в собі та в своїй країні, це людина яка своїм великим щирим серцем готова вести країну лише до перемоги;

Волонтерство – це діяльність, яку здійснює людина чи організація. Допомога (благодійність) людям, які зазнали травм, психологічних чи фізичних. Людям, які втратили дім. Людям, які потребують допомоги з боку інших людей, країн;

Волонтерство – це діяльність, яка здійснюється добровільно для суспільства або для ЗСУ без розрахунку на винагороду;

Проаналізувавши відповіді на це запитання, ми можемо зрозуміти позицію молоді, що волонтерство – не тільки допомога, а власне бажання витратити свій

час, сили на користь людині (яка втратила свій дім), суспільству (яке зазнало психологічні травми), або армії.

На питання, що потрібно зробити, щоб змінити Україну на краще, ми отримали наступні відповіді:

- Існує безліч програм, націлених на це, але варто намагатись змінювати власний менталітет, орієнтуючи його більше на західний, по максимуму викоринити всі види корупції у державних органах, старанніше вивчати свою історію, розвивати власну культуру, відрізняючи її від російської і розрізняючи вплив цензури та пропаганди, виховувати в собі патріотичне мислення;

- потрібні реформи, нові політичні партії молодих людей, які доможуть змінювати країну на краще, нові депутати;

- варто не повторювати помилок минулого, шанувати мову, культуру, історію, позбутися корупції;

- кщо хочеться якихось змін в країні, то потрібно почати з себе, для початку хоча б вивчити українську мову і розмовляти нею в побуті;

- кожна людина має бути справедливою та чесною, гуманною. Потрібно бути патріотом не лише на словах;

- по-перше виграти у війні. По-друге, розвивати країну в різних напрямках, наприклад, в технологіях, навчання, повністю подолати корупцію і зниження цін, транспортувати різні товари, давати свої ідеї для розвитку всіх країн світу.

Розглядаючи ці відповіді, можна зрозуміти, що молодь усвідомлює, що для змін на ліпше, потрібно почати з самого себе. Основне багатство країни – це її люди. Потрібно змінити власний менталітет, щоб бути чесним та справедливим; вивчити свою мову і розмовляти нею в побуті; вивчати свою історію; розвивати власну культуру.

Продемонструємо відповіді на питання: «Що саме змінилося у Вас із початком війни?»

- у мене змінилось ставлення до країни, яка напала на нас, я почала більше захоплюватись українською музикою, почала розмовляти українською мовою;

- змінилося ставлення до багатьох людей, а так виросла гордість за те, що я народилась українкою;

- я стала більше цікавитися нашою країною, потроху змінюю себе, щоб говорити все таки не суржилом, а українською мовою, і я не волонтер, але все ж таки допомагаю розповсюджувати інформацію про допомогу на ЗСУ, це також допомагає нашій країні. І є віра, що ми переможемо!;

- повністю перестала вживати російський контент – музика, фільми, література і т.д., звела до мінімуму спілкування з друзями/родичами із росії, почала більше уваги приділяти вивченню української історії, переходити у побуті і частково в соц. мережах на українську мову;

- з'явилася любов до рідної мови та до людей, які проживають в Україні. Почала спілкуватись на українській мові, слухати пісні.

Таким чином, у всіх опитаних змінилося ставлення до нашої країни. Від початку війни почали більше захоплюватись українською музикою та цікавитись нашою країною. Більшість людей змінюють себе, щоб спілкуватись та вживати у побуті українську мову, а не суржик. Ми перестали вживати російський контент та розпочали приділяти увагу вивченню української історії, культури.

Висновок. Нині дослідження патріотизму є актуальним, оскільки воно стосується кожного з нас і багато в чому пов'язана з політичною ситуацією в нашій країні. Від патріотизму залежить ставлення людини до звичаїв, мови, культури, природи і до країни взагалом. Аналіз досліджень, наукових словників та літератури дає змогу визначити патріотизм як любов до Батьківщини, традицій та звичаїв, повагою до історичного минулого, шанобливе ставлення до своєї держави.

Поняття патріотизму і його функції мають багатогранну структуру вивчення суспільно-гуманітарних наук: соціологія, педагогіка, історія, психологія (культура, традиції побуту, любові, гордості, обов'язку його захисту).

Функція патріотизму в збереженні нації, об'єднанні держави як одного єдиного. Якщо суспільство даватиме стимули формування цінностей, то процес становлення буде набагато швидким. Люди мають не тільки визначати себе як український народ, а й прагнути жити в державі, продовжувати будувати свою країну, поважати закони України, володіти мовою, поважати свободу, визнавати пріоритети прав людини та справедливість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник. К.: Академія, 2001 576 с.
2. Бех І. Д., Чорна К.І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України: (програмно-виховний контекст). К, 2008. (ІПВ АПН України).
3. Петронговський Р. Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників : монографія. Ж.: Полісся, 2003 220 с.
4. Педагогічний словник / За ред. М.Д.Ярмаченка. К.: Пед. думка, 2001. 514 с.
5. Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. К.: Каравела, 2012. 328с.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Урядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. К.: Генеза, 2004. 736 с.
7. Молодіжне волонтерство в Україні. URL: <https://iri.org.ua/survey/doslidzhennya-molodizhne-volonterstvo-v-ukrajini>.
8. Кушерець І. В. Патріотизм – як употужнення України. URL: <https://znannya.org.ua/index.php/naukovi-statti/1413-patriotizm-yak-upotuzhnennya-ukrajini>.

УДК 159.98

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ВІЙНИ

Лозова Ю.В.

здобувачка освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю 053 «Психологія» Новокаховського гуманітарного інституту,

Щедрина М.А.,

старший викладач кафедри управління та адміністрування Новокаховського гуманітарного інституту

Професійна підготовка працівників Національної поліції України формує професійні якості, вміння і навички, які під час виконання службових обов'язків застосовуються для противу.

Для виконання посадових обов'язків працівник НПУ повинен бути психічно стійким до зовнішніх проявів небезпеки, оперативно аналізувати обстановку, використовувати в законодавчому полі прийоми і засоби впливу і крім того, своїми діями серед суспільства не викликати негативної реакції, контролювати зовнішні впливи, що можуть провокувати негативні рефлексивні поведінкові реакції, що зменшують супротив оперативній обстановці.

Разом з тим від вміння адаптуватися до екстремальних умов через застосування навичок і здібностей для вирішення тактичних завдань, збільшують можливості як особистості, так і підрозділу.

Дослідження психологічних особливостей та структурних компонентів процесу формування особистості працівника поліції в екстремальних умовах війни збільшують ефективність служби в лавах поліції і трансформують позитивні ефекти на суспільство, яке потребує допомоги кваліфікованих і врівноважених поліцейських.

Ключові слова: професійна ідентичність, працівники Національної поліції України, екстремальні умови, екстремальна підготовка, екстремальна розвиненість

Професійна підготовка особистості працівника Національної поліції України є складовою психічного розвитку і характеризується глибиною, динамічним рухом. Трансформується через характеристику особистості, що обирає професію правоохоронця. В такий спосіб реалізує наміри в подальшому житті з професійної самореалізації та самоідентифікації власних мотивів.

В загальному підході визначені такі складові професійної ідентичності в межах Я-концепції які є установкою на себе за Л. Шнейдер, це (рис. 1):

Формують Я-концепцію, як сукупність оціночних характеристик і пов'язаних з ними поведінкових проявів, що відбивається на професійній ідентичності.

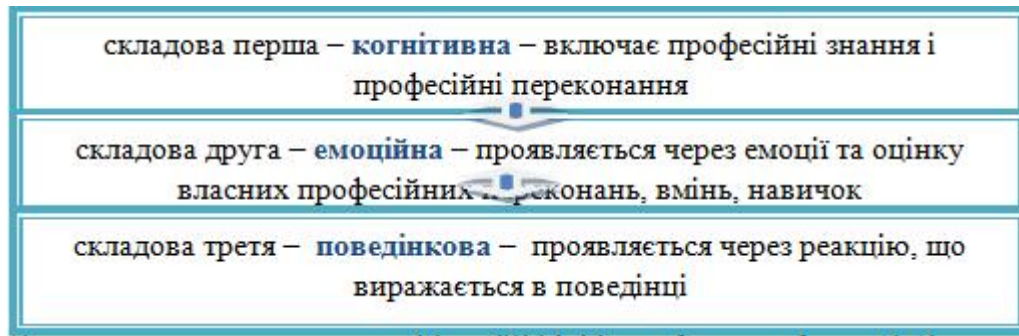

Рис. 1 Три складові професійної ідентичності в межах Я-концепції [2, с. 29]

За дослідженнями вчених [2, с. 28] О. Остапівський та Д. Завалишина, В. Врум, Л. Грін, Е. Лавлер, І. Портер з питання складу професійної ідентичності єдиним підходом є когнітивний, який дає вирішувати завдання різної складності. Професійна ідентичність, за Л. Шнейдер пов'язана з професійним вибором, тобто прийняттям рішення на користь формування професійної реальності особистості, формує процес розвитку особистості через використання зовнішнього стимулу успішного професіонала та внутрішньої самооцінки особистості, чим досягаються реальне особистісне сприйняття і позитивна самооцінка. Складові професійної ідентичності трансформуються на процес підготовки працівників Національної поліції України до несення служби, в тому числі в екстремальних умовах [1], який складається з (рис. 2):

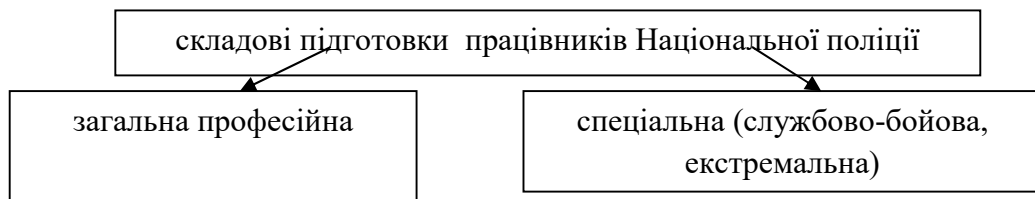

Рис. 2 Складові процесу підготовки працівників Національної поліції України до несення служби [3, с. 384]

Передує спеціальній підготовці (службово-бойовій, екстремальній) загальнопрофесійна, яка є основою підготовки спеціалістів поліції і обумовлена необхідністю виконання задач професійного спрямування. В психолого-педагогічних рамках екстремальна підготовка має наступні складові [3, с. 384]:

1. Складова перша – екстремальна навченість.
2. Складова друга – морально-психологічна підготовленість до дій в екстремальних умовах.
3. Складова третя – екстремальна розвиненість.

Дослідження психологічних особливостей та структурних компонентів процесу формування особистості працівника поліції в екстремальних умовах націлюють на другу складову екстремальної підготовки – морально-психологічна підготовленість до дій в екстремальних умовах.

Сформованість другої складової особистості забезпечує високопрофесійну та високоморальну поведінку у критичних ситуаціях, а саме: вірність професійному і товариському обов'язкам, володіння собою в екстремальних умовах (важкі професійні, моральні, психологічні).

Особливої уваги в дослідженнях заслуговує третя складову екстремальної підготовки – екстремальна розвиненість. Екстремальна розвиненість

поліцейського . Від ступеня розвитку цієї складової екстремальної підготовки працівників Національної поліції України залежить рівень якостей особистості, які проявляються через правоохоронну діяльність і в екстремальних умовах забезпечують успішність виконання обов'язків. Це такі якості особистості, як: вольові, психологічна стійкість, пізнавальні, екстремальної інтуїції, фізичної підготовки [2, с. 185-186].

За дослідженням психологічних особливостей та структурних компонентів формування особистості працівника поліції в екстремальних умовах війни встановлені складові процесу підготовки працівників Національної поліції України до несення служби. Обґрунтована необхідність подальшого аналізу третьої складової екстремальної підготовки – екстремальної розвиненості, тому як саме вона відповідає за такі важливі якості як: сміливість, мужність, стійкість, рішучість, відповідальність, пильність. Підґрунтям для аналізу стали теоретичні напрацювання професійної ідентичності в межах Я-концепції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року №1580-VIII (із змінами в редакції від 03.04.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 14.11.2022).
2. Андрушко Я.С. Психологічні захисти в структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 276 с.

УДК 342.78

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ ПРАВОМ В СФЕРІ ДЕЯКИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Шинко В.С.,

здобувач освіти першого (бакалаврського) рівня 4 курсу 3 групи факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

Коровніченко В.С.,

здобувач освіти першого (бакалаврського) рівня 4 курсу 3 групи факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено проблемам гармонізації національного законодавства під час дії військових дій з європейським правом в сфері захисту прав людей при перетині державного кордону, блокпосту. Визначено теоретичні проблеми гармонізації законодавства України з європейським правом в сфері захисту прав людей. Названо судові рішення які на пряму показують неготовність гармонізувати національне законодавство в сфері захисту прав людини. Наведено чіткі права та обов'язки працівників прикордонної служби.

Ключові слова: гармонізація національного законодавства, дія адміністративного права під час війни в сфері захисту прав людей.

За період військового стану сформувалася певна судова практика в адміністративних спорах стосовно визначення протиправними та скасування рішень про відмову у перетині державного кордону.

Спробуємо розглянути найбільш гостру та поширену проблему з точки зору адміністративного права. Нормативно-правовими актами, які регулюють питання перетинання державного кордону громадянами України, є «Правила перетинання державного кордону громадянами України», затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.1995 № 57, Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 65/2022 «Про загальну мобілізацію», Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [1, с. 23].

Цей Порядок визначає процедуру встановлення заходів особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або її окремих місцевостях, де введено воєнний стан.

Встановлення особливого режиму здійснюється військовим командуванням на підставі Указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях (п.4 Порядку №1455).

Пунктом 8 Порядку № 1455 встановлено, що перетинання державного кордону в пунктах пропуску через державний кордон та пунктах контролю на території, де введено воєнний стан, здійснюється з урахуванням обмежень, встановлених законодавством.

Отже, в силу вищенаведених норм, під час дії на території України воєнного стану, чоловік віком від 18 до 60 років є таким, якому заборонено виїзд за територію України, і саме чоловік повинен надати Державній прикордонній службі документи, відповідно до яких він має право виїхати за межі території України»[4, с. 28].

Відповідно до Указу Президента №64/2022, на виконання вимог Закону №389-VIII, а також з метою адміністрування даного питання Адміністрація Державної прикордонної служби України листом від 17.03.2022 №23-6855/0/6-22-Вих «Щодо порядку організації виїзду за кордон на період дії правового режиму воєнного стану» органам Держприкордонслужби надано відповідні роз'яснення, в яких зазначено, що обмеження щодо заборони на період дії правового режиму воєнного стану виїзду за межі України громадян України чоловічої статі віком від 18 до 60 років не застосовуються до осіб, зокрема:

– які мають посвідчення про відстрочку від призову та повідомлення про зарахування на спеціальний військовий облік. Підтверджуючими документами можуть бути: посвідчення про відстрочку від призову (бронь) та документи про відрядження (відповідно до рішення Уряду про затвердження переліку посад і професій військовозобов'язаних, які підлягають бронюванню на період мобілізації та на воєнний час);

Дніпропетровський окружний адміністративний суд, розглядаючи судову справу про визнання протиправним та скасування рішення про відмову в перетинанні державного кордону України громадянина України, який досяг 16-річного віку, відмовив у задоволенні позову громадянина, який має відстрочку від призову (бронь), але не надав документи про відрядження, а відповідно був відсутній повний пакет підтверджуючих право на виїзд документів.

Цікавим у даному рішенні по справі №160/8093/22 є посилання суду не лише на норми права як підставу відмови у позові, але і звернення суду до офіційної відповіді Президента України на петицію як на джерело права. Суд зазначив: «...Варто наголосити, що 19 травня 2022 року на сайті Президента України оприлюднено електронну петицію № 22/140908-еп «Зняття обмеження щодо виїзду за кордон для чоловіків 18-60 років без військового досвіду», в якій зокрема, ставилося питання про виїзд за межі України айті-, соц-, креативних-, технічних- та інших фахівців, що можуть воювати на інформаційному фронті та бути більш корисними працюючи за кордоном, допомагаючи нашим біженцям і підтримуючи армію заробленими коштами»[3: с.19].

В офіційній відповіді Президента України на наведену онлайн-петицію зазначено, серед іншого, про те, що захист суверенітету і територіальної цілісності держави є справою всього Українського народу.

Адже якщо громадянин не вміє ні воювати ні забезпечувати тил військовим, він відразу стає тягарем для командирів підрозділів в яких він буде

нести службу. Тоді як свідомий громадянин, який в повній мірі усвідомлює свої власні сили, може допомогти відбити нападки агресорів правильно надати стабільне надходження фінансів з власного місця роботи, сплачуючи податки та з власного бажання переводить гроші на підтримку армії в цілому. Чи це не є найкращий тил, яким може забезпечити людина без досвіду та освіти військової справи? Громадяни України мають рівні конституційні права, привілеїв чи обмежень за будь-якими ознаками, зокрема професійними, бути не може. У відповіді також є примітка що чоловіки, які не мають військового досвіду та освіти, все одно можуть залучатися до оборони держави у складі ЗСУ.

Як висновок, варто зазначити, що заборона виїзду громадян чоловічої статі від 18 до 60 р. за межі України, як адміністративно-забезпечувальний захід національної безпеки України в умовах воєнного стану в Україні не є абсолютною. В свою чергу Законом України №3543-ХІІ містить вичерпний перелік осіб, які мають право на відстрочку від призову під час мобілізації та у кожному конкретному випадку особам, які не підлягають призову у разі перетину кордону необхідно надати підтверджуючі документи.

Хоча в більшості випадках не тільки документи уможлиблюють законний перетин державного кордону а й зелений папірець (американська валюта) який є взірцем корупційних схем та майже завжди безкарним способом заробітку пропускних пунктів з України. Цей аспект ще більше віддаляє нас від утопічної думки про ідеальну державу та ринкову економіку яка може змагатися в передових рейтингах багатіших країн світу.

Одним з найважливіших питань яке повинне слідувати за вище сказаним це цілковите усвідомлення прав та обов'язків службових осіб на блокпостах» [2, с. 12].

Для розкриття даного питання, насамперед, варто висвітлити яким чином проводиться огляд автомобіля. Щоб полегшити собі роботу, автомобіль умовно слід поділити на зони огляду: «зовнішня зона», «зона під машиною», «внутрішня зона машини», «багажник», «двигун».

Варіант дій при огляді може бути наступним: склад групи для перевірки одиниці автотранспорту має бути не менше 3 працівників. Старший, який перевіряє документи і машину, автоматники, що прикривають місцезнаходження старшого – праворуч збоку і в 4-5 метрах позаду машини, що перевіряється. Таким чином, він страхує себе від несподіванки. Він не втручається в процес перевірки документів.

Завдання працівника – за потреби прикрити вогнем працівника, який перевіряє документи. У момент перевірки зброя старшого наряду має бути напоготові.

Існує три варіанта огляду автомобіля:

- поверховий огляд;
- ретельний огляд;
- огляд в майстерні з розбиранням по частинах.

Найчастіше доводиться використовувати перші два варіанта, про що вище зазначено, так як третій вимагає часу і залучення фахівців.

Перша причина – це налякати терориста і змусити його відкласти провезення до “кращих” часів. Якщо, наприклад, ви хоча б робите вигляд, що

оглядаєте кожну машину в щільному потоці, то навряд чи терорист ризикне провозити зброю.

Друга причина – це знайти зброю, вибухові речовини, наркотики та інше.

Перевірка документів в осіб, огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян здійснюється лише після введення воєнного стану в межах території та у строки, зазначені в указі Президента України про введення воєнного стану, на підставі наказу військового командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення).

Право на проведення перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян надано відповідним уповноваженим особам Національної поліції, СБУ, Національної гвардії, Держприкордонслужби, ДМС, Держмитслужби та Збройних Сил, які визначені в наказі коменданта.

Під час проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, уповноважена особа може застосовувати технічні прилади та технічні засоби, що мають функції виявлення вибухонебезпечних предметів та речей (речовин), обіг яких заборонено чи обмежено, фото-, аудіо- і відеофіксації.

Уповноважена особа має право вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, у таких випадках:

- якщо особа має зовнішні ознаки, схожі на ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи;
- якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення;
- якщо особа перебуває на території чи об'єкті із спеціальним режимом;
- якщо в особі є зброя, боєприпаси, наркотичні засоби та інші речі, обіг яких обмежений або заборонений, або для зберігання, використання чи перевезення яких потрібен дозвіл, якщо встановити такі права іншим чином не можливо;
- якщо особа перебуває в місці вчинення кримінального, адміністративного правопорушення або дорожньо-транспортної пригоди, іншої надзвичайної події;
- якщо зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, транспортний засіб може бути знаряддям чи об'єктом вчинення правопорушення;
- порушення особою відповідних заборон, введених на території, де запроваджено правовий режим воєнного стану.

Уповноважена особа для проведення поверхневої перевірки особи може зупиняти осіб та/або оглядати їх, якщо існує достатньо підстав вважати, що особа має при собі речі, обіг яких заборонено чи обмежено або які становлять загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб.

Поверхнева перевірка проводиться уповноваженою особою відповідної статі. У невідкладних випадках поверхневу перевірку може проводити будь-яка уповноважена особа лише з використанням спеціального приладу або засобу.

Уповноважена особа має право проводити поверхневу перевірку речей, транспортних засобів, багажу та вантажу:

Якщо існує достатньо підстав вважати, що у транспортному засобі перебуває правопорушник або особа, свобода якої обмежується в незаконний спосіб.

Уповноважена особа під час проведення поверхневої перевірки транспортного засобу має право вимагати відкриття кришки багажника та/або двері салону.

Під час поверхневої перевірки речей або транспортного засобу особа повинна самостійно показати уповноваженій особі вміст особистих речей чи транспортного засобу.

Уповноважена особа має право зупиняти транспортні засоби в разі:

- порушення водієм Правил дорожнього руху;
- якщо є очевидні ознаки, що свідчать про технічну несправність транспортного засобу;
- якщо є інформація, що свідчить про причетність водія або пасажирів транспортного засобу до вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення, або якщо є інформація, що свідчить про те, що транспортний засіб чи вантаж можуть бути об'єктом чи знаряддям учинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення;
- якщо транспортний засіб перебуває в розшуку;
- необхідності здійснення опитування водія чи пасажирів про обставини вчинення дорожньо-транспортної пригоди, кримінального чи адміністративного правопорушення, свідками якого вони є або могли бути;
- необхідності залучення водія транспортного засобу до надання допомоги іншим учасникам дорожнього руху або поліцейським або як свідка під час оформлення протоколів про адміністративні правопорушення чи матеріалів дорожньо-транспортних пригод;
- якщо спосіб закріплення вантажу на транспортному засобі створює небезпеку для інших учасників дорожнього руху;
- порушення порядку визначення і використання на транспортному засобі спеціальних світлових або звукових сигнальних пристроїв;
- проїзду транспортних засобів через блокпости та контрольні пункти в'їзду-виїзду.

Вище зазначені положення знайшли своє відображення у Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. №1456.

Отже, якщо раніше поліцейського можна було запитати щодо причини зупинки транспортного засобу та в разі ненадання чіткої відповіді правомірно сказати «до побачення», то в умовах воєнного стану так робити не можна, якщо здійснюються проїзд через блокпост.

Гармонізація національного законодавства з європейським правом в сфері захисту прав людини набуває сьогодні неабиякого значення для розвитку України, яка б отримала змогу розвиватись у єдиному європейському правовому полі. Унеможливорює адаптацію правової системи України до правової системи

Європейського Союзу без чіткого усвідомлення та додержання всіх ланок адміністративного права застосування та викорінення корупції в цілому.

Нестабільна ситуація щодо здійснення режиму законності та правопорядку потребує перегляд стратегічних напрямів та їх діяльності, пошуку нових підходів до організації та здійснення охорони громадського порядку і боротьби із злочинністю.

Проведений аналіз, викладені в ході якого факти дозволяють поглянути на проблему прав людини в широкому контексті, з огляду на її сильні і слабкі сторони.

У зв'язку із вищевикладеним очевидна необхідність нового погляду на проблеми прав людей особливо в період військового стану, що сприяло б усілякому розвитку і розширенню Українського законодавства.

Конкретним змістом подібного діалогу міг би стати цілий ряд перспективних питань, що вимагають першорядного вирішення.

Отже, адаптація правової системи – це складне і багатовимірне явище. Розвиток національної правової системи у напрямку її наближення до правової системи Європейського Союзу має забезпечити високий рівень підготовки в нашій країні проектів нормативно-правових актів, що, в свою чергу, допоможе створити ринкове соціально-орієнтоване законодавство, яке забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної активності громадян України, економічний розвиток держави і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, піднесенню його до рівня держав-членів ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" Закон України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX. Верховна Рада України. 2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.
2. Галуцько В., Підберезних І., Махмурова-Дишлюк О. Вітчизняна (народна) війна українського народу з російською агресією 2022 року: чинники публічного адміністрування. Академія адміністративно-правових наук. 2022. <http://www.ssaals.com.ua/?p=8631>.
3. Рекомендації громадських організацій щодо обмежень прав людини у воєнний час. URL: <https://cedem.org.ua/news/prava-lyudyny-u-voennyi-chas/> (дата звернення: 08.11.2022)
4. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року №254к/96ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.11.2022)

УДК 130.2.792
АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗМІСТУ І ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ У
ВОЄННИЙ ЧАС

Петро Боцула,

здобувач освіти першого (бакалаврського)
рівня спеціальності
«Фізична терапія, ерготерапія»
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Науковий керівник:

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту розвитку
людини

У дослідженні висвітлено питання особливостей змісту і форми соціальної реклами у військовий час. Проаналізовано тенденцію позитивного та негативного впливу соціальної реклами на різні верстви населення, а також актуальність її контенту. Визначено тлумачення поняття «соціальна реклама», проводиться культурологічний аналіз і систематизація феномену соціальної реклами в сучасному медіапросторі. Значна увага приділяється питанню ефективності соціальної реклами.

***Ключові слова:** соціальна реклама, медіа, патріотично-військова тематика, соціальна проблема, .*

Постановка проблеми. Наразі Україна знаходиться в умовах воєнного стану, тому соціальна реклама стала дієвим інструментом для підняття національної свідомості, об'єднання народу. Останніми роками в нашій країні склалася специфічна комунікативна ситуація, в умовах якої рекламна індустрія в Україні зазнала важливих змін.

Сучасна соціальна рекламна продукція має переважно патріотично-військову тематику і привертає увагу до української армії, її потреб, ролі й важливості у суспільстві тощо. Це можна вважати свідченням зростання рівня загальної патріотизації нашої країни, а також повернення досправжніх цінностей, зокрема репрезентованих в ідеї національної єдності.

Водночас в Україні помітної популярності набирає створення і поширення соціальної реклами про благодійні організації і фонди. Це можна пояснити тією важливою роллю, яку відіграють у суспільстві благодійні і громадських організацій, тому необхідна більша популяризація їх в суспільстві, а також привернення уваги до питання і проблем, які порушуються в діяльності таких організацій.

Кількість соціальної реклами невідомо збільшується, але у теоретичному вимірі їй досі приділено недостатньо уваги. Отже, є потреба дослідженні питань впливуповномасштабної війни на українську соціальну рекламу, оскільки така

продукція є вкрай важливою в аспекті поширення суспільно важливої інформації, формування стандартів мислення і поведінки аудиторії.

Таким чином, актуальність та недостатній рівень теоретичної вивченості механізмів і форм соціальної реклами зумовили вибір теми дослідження.

Мета дослідження – аналіз особливостей і форм соціальної реклами в українських медіа в умовах воєнного стану.

Ступінь дослідженості проблеми. Соціальна реклама нині дедалі активніше привертає увагу українських дослідників. Аспекти соціальної реклами досліджували І. Стащук, О. Меделєєва, М. Докторович, В. Дрешпак, О. Грабчак, Є. Ромат, Т. Лобойко, Г. Цуканова, А. Чернова, В. Слушаєнко, О. Анісімова, Т. Безверха, Н. Грицюта, А. Смирнов та ін. Серед сучасних учених, що використовують культурологічний підхід, слід виділити праці В. Коломійця, І. Крилова, В. Музиканта, А. Романова, О. Савельєвої, Л. Федотової, О. Феофанова. Сучасний стан реклами розглядається в широкому соціокультурному контексті в роботах Б. Борисова, Н. Старих, А. Костіної, В. Ученової, В. Євстаф'єва, М. Старуш, І. Рожкова.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку науки існує безліч підходів до розуміння поняття соціальної реклами. Дослідники У. Потапова та Н. Старих трактують соціальну рекламу як особливу форму соціальної роботи і як інструмент соціальної політики держави. Науковець О. Сватенков вважає, що соціальна реклама – «це інформація, поширена у формі друкованої рекламної продукції (плакати, брошури, буклети тощо), зовнішньої реклами (білборди, реклама на транспорті, лайт-бокси тощо), повідомлень у друкованих засобах масової інформації ЗМІ, відео та аудіо роликів, яка націлена на вирішення актуальних соціальних проблем за допомогою досягнення педагогічного ефекту». Науковиця Л. Леонтєва стверджує, що соціальна реклама виконує не тільки роль важливого і потужного методу донесення потрібної інформації до бажаної цільової аудиторії. Це також одна з актуальних форм у роботі державних установ і громадських організацій соціальної спрямованості [2, с. 28].

Соціальна реклама в медіапросторі виконує такі завдання: формування громадської думки; привертання уваги до актуальних проблем суспільного життя; активізація дій по їх рішенню; формування позитивного відношення до державних структур; демонстрація соціальної відповідальності бізнесу; зміцнення соціально значущих інститутів цивільного суспільства; формування нових типів суспільних відносин; зміна поведінкової моделі суспільства.

Соціальна рекламна продукція виконує функції, які представлені нижче:

1) комунікативна функція сприяє формуванню взаєморозуміння між некомерційними підприємствами, які є організаторами даного виду реклами, й аудиторією. Реклама подається в стислій формі з метою донести до свідомості людей важливу інформацію про різні суспільні проблеми та шляхи їхнього вирішення. Соціальна реклама націлена на зближення поглядів позицій не тільки компаній і суспільства, а й залучати до взаємодії державні органи;

2) виховна функція спрямована на створення певних моделей людини в суспільстві. Така реклама може бути націлена на дітей, показуючи їм позитивні приклади поведінки в суспільстві. Крім цього в соціальній рекламі

можуть освячуватися проблеми, пов'язані із захистом навколишнього середовища, дотриманням правил дорожнього руху тощо;

3) ідеологічна функція полягає в просуванні певних ідей, які складають основу світогляду людини, становлення головною ідеології і зміцнення довіри населення до держави. Також ідеологічна функція соціальної реклами сприяє формуванню патріотизму у громадян, вихованню поваги до історії, культури і традицій нації і країни;

4) інформаційна функція, яка є фундаментальною для будь-якого виду реклами, у випадку із соціальною рекламою націлена на привернення уваги й інтересу людей до гострих і актуальних суспільних проблем, пропонує варіанти їх вирішення та попередження;

5) мотиваційно-спонукальна функція стимулює людей на вчинення соціально значущих вчинків;

6) соціалізуюча функція спрямована на формування цінностей і норм суспільства та окремої людини;

7) соціоінтегративна функція – це здатність соціальної реклами впливати на консолідацію і стабільність суспільства. Ця функція реалізується через створення і підтримку сприятливого позитивного національного іміджу;

8) освітня функція соціальної реклами полягає у підвищенні рівня грамотності населення в певній сфері;

9) економічна функція соціальної реклами сприяє отриманню вигоди для держави і суспільства, яку приносить соціальна реклама;

10) також варто відзначити іміджеву функцію соціальної реклами, адже на рекламних матеріалах, як правило, згадується спонсор, який оплатив виробництво і розміщення соціальної реклами. Це є для нього певним піаром і створенням сприятливого репутації в очах громадськості.

Існує досить різноманітна класифікація соціальної реклами [2, с. 32]:

1) за суб'єктами соціальної реклами: реклама державних інститутів; некомерційних організацій; соціально-орієнтованих бізнес-організацій;

2) згідно об'єкта соціальної реклами визначає: рекламу цінностей; соціально бажаних моделей поведінки;

3) за метою рекламної кампанії: профілактика, інформування, пропонування шляхів вирішення проблем тощо;

4) за масштабом дії соціальної реклами: глобальна, національна, регіональна та муніципальна;

5) відповідно до концентрації на цільову аудиторію: вибіркова; масова;

6) за характером впливу соціальної реклами: раціональна, емоційна.

Основними замовниками соціальної реклами виступають такі організації:

1) громадські організації – для досягнення цілей суспільних змін, так і для актуалізації своєї діяльності, просування соціальних продуктів і послуг. Серед усього обсягу соціальної реклами, що розміщується в засобах масової інформації, саме реклама громадських організацій зустрічається найбільш часто і, відповідно, знаходить більший відгук серед людей;

2) благодійні установи. Основні напрямки такої реклами – це збір коштів на цільові потреби: соціальні проекти, спрямовані на вирішення конкретних проблем, адресна допомога нужденним, хворим тощо;

3) державні інститути, які використовують соціальну рекламу для досягнення своїх цілей і реалізації своїх потреб, а також як інструмент зв'язку між державою і суспільством, наприклад для інформування суспільства про важливі питання державної діяльності або підтримки державної політики. Така реклама може не мати прямого відношення до соціальних питань, а займатися просуванням того чи іншого державного інституту, іноді використовуючи при цьому соціальний дискурс;

4) комерційні організації використовують соціальну рекламну продукцію в рамках різноманітних програм соціальної відповідальності бізнесу. Як правило, це великі компанії, які включають соціальні теми у свої комунікаційні стратегії, спрямовані на підтримку позитивного образу організації в її сприйнятті громадськістю.

Очікуваний результат соціальної реклами – це певний ефект щодо зниження гостроти соціальних проблем. Соціальна реклама має порушувати проблеми, що по-справжньому хвилюють більшість населення, але в той же час направлена на привертання уваги до проблем меншості. В будь-якому випадку, вгонити за кількістю рекламної продукції, звучними слоганами й оригінальністю месиджів не можна забувати: ідеї, що просуваються у суспільство, повинні викликати інтерес в аудиторії. Якщо ж вони викликають відторгнення, не враховують психологічних і культурних особливостей суспільства, така реклама не може вважатися ефективною [5, с. 123]. Сучасна соціальна реклама зазнає змін у способах комунікації, відповідаючи на соціальні зміни. Основними засобами поширення соціальної реклами є періодичні видання, листівки, буклети, флаєри, банери, біл-борди, інтернет, відео-, аудіоролики, засоби Public Relations (зв'язків з громадськістю). З початком російсько-української війни соціальна реклама в Україні миттєво відреагувала на нові виклики. Найбільшого поширення набула соціальна реклама військової тематики, спрямована на захист держави.

Говорячи про початок російсько-української війни, важливо зазначити, щов 2014–2015 рр., окрім традиційних плакатів, з'явилося кілька важливих відеороликів патріотичного спрямування, які закликали пишатися українськими військовими: *«Адвокати Небесної Сотні»*, *«Аеропорт. Повертайтесь живими»*, *«Українська армія – наша гордість»*, *«Будьмо сильними! Захистимо Україну!»*, *«Українська армія – це наша гордість»*, *«Типоруч. Віримо. Живемо...»*, *«Пам'ятаємо. Пишаємося. Переможемо»* та ін. Уже в цей період соціальна рекламна продукція почала зазнавати змін та репрезентувати важливі соціальні явища з метою залучення широких мас до теми війни.

Від початку повномасштабної збройної агресії Росії проти України 24 лютого 2022 року та введення в країні воєнного стану, варто зазначити, що соціальна реклама миттєво відреагувала на нові виклики. Весь український медіапростір перетворився на інформаційний фронт і заповнився контентом так чи інакше пов'язаним з війною. Зовнішня, друкована, інтернет-реклама тощо – вся вона висвітлювала події в Україні, змушуючи замислитись кожного пересічного громадянина. Оператори реклами надзвичайно швидко розпочали широкомасштабну підтримку патріотичних сил.

Уже з перших днів набули популярності сюжети, які чітко демонстрували, що Україна готова захищати свій суверенітет (*«Путин проиграл. Весь мир с Украиной! Русский солдат, уходи без крови на руках»*, *«Русский солдат! Вместо цветов*

тебя ждуть пули. Уходи!» та ін.)». Новим обертом у роботі соціальної реклами стала хвиля підтримки окупованих міст і ЗСУ («Херсон – це Україна», «Ми на нашій землі! За нами правда і перемога!»), заклики щодо закриття неба над Україною, подяки хоробрим воїнам ЗСУ, необхідність порятунку домашніх тварин із зони бойових дій, необхідності дотримання норм безпеки тощо. У серпні 2022 року український ветеранський фонд запустив інформаційну кампанію «Я – ветеран». На українських вулицях з'явилися борди та сітілайтзи фото українських захисників та захисниць. Мета цієї кампанії – змінити уявлення суспільства до того, що ветеранами є лише люди похилого віку в орденів та медалів. Наші реалії змінилися, тому змінилася і семантика звичних слів [4, с. 294].

Патріотичні мотиви стали провідними для соціальної реклами в Україні. Надзвичайно активно в креативних повідомленнях почали використовувати кольори прапору, герб та інша державна символіка. Актуальними у медіапросторі стали історичні символи й образи, зрозумілі кожному українцю на ментальному рівні, наприклад, берегиня-мати, козак, рушник, писанка, лелека чи колоски. Візуальні образи також підкріплюються вербальними посиленнями: закликами до єдності, зізнаннями у любові до України тощо. Також медіа простір почав наповнюватися зображеннями українських історичних постатей і літературних персонажів у військовій формі, ніби готових боронити український культурний простір. Основна мета – заклики відмовлятися від спадщини російської і обрати українську [1, с. 5]. У медіапросторі активно згадувалося мовне питання, адже мова почала сприйматися як спосіб відрізнити «свого» від «чужого», як зброя проти окупації і спосіб продемонструвати громадянську позицію. У час, коли зринку прибирається уся російська продукція, соціальна реклама пропонує відмовлятися і від російської мови, і від російської культури як від нехарактерних для України, бо це результат русифікації та знищення української ідентичності [1, с. 5-6].

Загалом у соціальній рекламній продукції можна ще виокремити такі особливості [3, с. 75–77]:

1) використання української національної символіки набуло більшої значущості. Створюючи дизайн реклами, компанії використовують кольори прапору, як бекграунд та / або оформлення певних частин повідомлення; застосовують українські символи (як, наприклад, вишиванка);

2) соціальний аспект переважає комерційний: рекламні тексти компаній або цілком есоціальною рекламою – вони не повідомляють ані про товар, ані послугу, лише говорять словами підтримки, патріотизму, сили й віри, закликають до допомоги; або текстами, де є комерційна складова, але з соціальним підтекстом;

3) ненормативна лексика стала «нормою» під впливом трендів: такі вирази як «*руський военний корабль – иди ******», «*армияроссии – иди ******», «*россия – иди ******» тощо набули широкого вжитку й наразі вживаються не лише в рекламній індустрії, але й в ЗМІ, де подібне бачити неочікувано, з огляду на стандарти журналістики, але тенденція з'явилася й доки залишається такою ж популярною, як і написання з маленької літери власних назв, пов'язаних з країною-агресором: *путін, росія, рф* тощо;

4) військові ЗСУ, військова техніка, атрибути одягу тощо стають героями або атрибутами героїв реклами: вже готових персонажів можуть редагувати і зображати у військовій формі, з пляшкою вибухової суміші, на

танкові, з автоматом тощо, товари можуть зображуватися звійськовими або на їхньому тлі. Але це не викликає страх, це ніби наближує нас до героїв та всіх соціальних процесів;

5) лексика набула піднесеного, патріотичного настрою: «тримаймося та пам'ятаймо – все буде Україна», «на один день ближче до перемоги», «сміливість – працювати в Україні», «все буде Україна», «перемога за нами» тощо.

Висновки. Соціальна реклама – це інформаційний продукт, спрямований на зміну моделей соціальної поведінки та привернення уваги до суспільно значущих явищ і проблем. Основні засоби поширення соціальної реклами – періодичні видання, листівки, буклети, флаєри, банери, біл-борди, інтернет, відео-, аудіоролики, зв'язків з громадськістю. З початком повномасштабної російсько-української війни соціальна реклама в Україні миттєво відреагувала на нові виклики. Зараз можна виокремити такі особливості змісту соціальної реклами у воєнний час: використання української національної символіки, піднесеної лексики; тенденція до вживання ненормативних слів; переважання соціального аспекту над комерційним; залучення у рекламу військових ЗСУ, військової техніки, атрибутів одягу тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Григорова Д. А. Мотив патріотизму в соціальній рекламі: добірка авторських матеріалів: робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавр; спец.: 061 – журналістика Суми : СумДУ, 2021. 29 с.
2. Карпюк Д. Соціальна реклама у контексті сучасної медіа культури: сутність еволюція, функції. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. №10 (383). С. 28-33.
3. Ковальова Т., Охрименко Л. Соціально-комунікаційний дискурс у рекламних повідомленнях в умовах війни. *Сучасний масовокомунікаційний простір: історія, реалії, перспективи : матеріали науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців, м. Суми, 26–27 травня 2022 р.* Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 74–77.
4. Мороз І. Соціальна реклама в часи війни: особливості висвітлення в підручниках історії. *Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу: збірник тез доповідей*. 2022. С. 291–295.
5. Слушаєнко В. Соціальна реклама: світовий досвід та українські реалії. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2009. №4. С. 122–126.

УДК 338.4:330.3:658

ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ТА БРЕНДУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ярослава Смірнова,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна
справа»,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини,

Олександр Черненко,

кандидат педагогічних наук, доцент,
викладач-методист, доцент кафедри
права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

Статтю присвячено розгляду формуванню корпоративної культури та бренду підприємства в умовах воєнного стану. В статті визначено функції корпоративної культури. В процесі дослідження визначено: основні складові бренду. Проаналізовано фактори, що впливають на формування корпоративної культури підприємства.

Ключові слова: корпоративна культура, підприємство, імідж, бренд, стиль.

Постановка проблеми. У час воєнного стану будь-яке підприємство – це перш за все люди (персонал). Незважаючи на прописані правила, саме у воєнний стан кожне підприємство проявляє свою готовність існувати у критичних ситуаціях. Корпоративна культура та бренд в таких випадках, є віддзеркаленням внутрішньої складової, людей, які в ньому працюють.

В умовах поширення все більш загрозливих форм військових дій бізнес змушений швидко змінювати свою стратегію і адаптувати свої форми та методи роботи. Внаслідок непередбачуваних воєнних дій на певній території, де працює фірма, необхідно створюючи цілком нові взаємозв'язки, які, серед іншого, надають можливість співробітникам працювати віддалено з дому, здійснювати продажі товарів та рекламу через Інтернет. Підприємство, яке опинилося у скрутних умовах, змушене протистояти загрозам і викликам, а за таких умов особливо актуальним є застосування маркетингових дій спрямованих на формування корпоративної культури та бренду підприємства в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомим внеском у розвиток теорії і практики формування корпоративної культури організації є наукові праці: Д. Джоббера, Ф. Котлера, Дж. Грейсона, К. О'Делла, П. Друкера, В. Оучі та ін. Серед вітчизняних вчених проблематикою розвитку корпоративної культури та брендингу займалися В. Апопій, О. Бланк, О. Балабанова, А. Мазаракі, М. Сардак, О. Комарова, О. Левченко та інші. Проте, формування корпоративної

культури та бренду підприємства в умовах воєнного стану є практично не вивченою проблемою сучасного українського бізнесу.

Метою статті є дослідження корпоративної культури та бренду підприємства в умовах воєнного стану.

З початком повномасштабної війни кожне успішне підприємство відчуло необхідність у розробці нової індивідуальної корпоративної культури, змінити власний імідж, стиль та бренд.

Автор статті «Визначення впливу корпоративної культури на діяльність підприємства» В. Шевченко, дає таке поняття корпоративної культури: «Інструмент управлінської дії, що дає змогу м'яко та ненав'язливо прищепити певні цінності, традиції, переконання, нормативні зразки поведінки, що призводить до організаційної єдності та створення фірмового стилю підприємства» [6].

Метою корпоративної культури є забезпечення високої прибутковості фірми за допомогою вдосконалення управління людськими ресурсами для забезпечення лояльності співробітників до керівництва, виховання у працівників ставлення до підприємства як до свого будинку [5, с. 28–29].

Функції корпоративної культури:

- визначення головних цілей підприємства;
- організація внутрішньої комунікації;
- стимул індивідуальної та колективної відповідальності у виконанні поставлених завдань, особливо у сфері інновацій;
- допомагати адаптуватись новим співробітникам на підприємстві [2, с. 91–99].

Слід відзначити, що корпоративна культура компанії в умовах воєнного стану може вирішувати два ключових питання: встановлення відносин між компанією та зовнішнім середовищем (зовнішня адаптація) і сприяння стабільній і продуктивній роботі людей на основі партнерства (внутрішня інтеграція).

Фактори, що впливають на формування корпоративної культури: національна культура, управлінська культура, структура та масштаб, структура робочої сили та зовнішнє середовище. Корпоративна культура є прийнятною в певний період і в певних умовах, оскільки зміни зовнішньої конкуренції, національного регулювання, швидкі економічні зміни та нові технології вимагають змін у корпоративній культурі, які обмежують підвищення корпоративної ефективності, а звідси – підвищення корпоративної ефективності.

Наразі відбувається трансформація корпоративної культури в умовах воєнного стану: всі зусилля компаній спрямовані на всебічну підтримку співробітників та допомогу країні. Сьогодні на перший план для корпоративної культури стало не тільки інформування, комунікація, а й підтримка. Перш за все це турбота про психологічний стан працівників, адже ця потреба вже не є модою, а необхідність.

Корпоративна культура включає в себе такий компонент як бренд.

Бренд – це відмінна назва та/або символ (наприклад, логотип, торгова марка або дизайн упаковки), призначений для ідентифікації товарів чи послуг одного продавця, або групи продавців, а також для відхилення цих товарів або послуг від товарів або послуг конкурентів.

Після початку повномасштабного вторгнення російських загарбників більшість товарних брендів призупинило свою роботу. Таким чином, вони впали в режим розробки нового плану дій з врахуванням нової реальності. Так, бренди розпочали новий етап посилення і гнучкості комунікації. Зараз, в умовах воєнного стану, товарні бренди перебувають в процесі трансформації і переосмислення нових потреб суспільства в цілому.

В свою чергу бренд включає в себе два основні компоненти, як імідж і стиль.

Імідж – позитивний образ будь-якої фірми, що формує стабільну конкурентну перевагу через створення загального образу, репутації, думки громадськості, споживачів і партнерів про престиж підприємства, його товари та послуги, післяпродажний сервіс [4, с. 420].

Практика показала, що гарний імідж сприяє створенню кращого попиту на товари та послуги, щоб отримати певні конкурентні переваги та додану вартість. Щоб будь-який бізнес створив позитивний імідж, йому необхідно визначити та проаналізувати фактори, які на нього впливають.

Одним із важливих факторів, що впливають на формування гарного іміджу підприємства в умовах воєнного стану є соціальна відповідальність. «Соціальна відповідальність – це соціальне явище, що являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їхнього порушення – застосування до порушника заходів впливу, передбачених цими нормами» [3, с. 9].

Стиль – це візуальний маркетинг. Набір кольорових гамм, шрифтових гарнітур та графічних елементів, які у своїй єдності створюють візуальний образ надійного підприємства [1, с. 4].

Складовими стилю підприємства може бути все, що стосується підприємства. Базовими частинами стилю в підприємстві є:

- найменування комерційне;
- найменування торгівельне;
- логотип;
- марка;
- набір фірмових шрифтів;
- набір фірмових кольорів;
- слоган;
- обличчя підприємства.

Фірмовий стиль компанії в умовах воєнного стану може доповнюватися фірмовим одягом співробітників, розробками особливих фірмових форматів для всіх видів друкованої реклами, фірмовими значками та сувенірною продукцією. Фірмова документація включає в себе: бланки (листів, наказів, накладних, рахунків, рахунків-фактур і т.д.); конверти; візитівки; папки для паперів, набір фірмових знаків на документації та ін.

Додатковими елементами фірмового стилю компанії в умовах воєнного стану є: веб-сайт, папка, буклет, плакат, сувенірна продукція, POS-матеріали, упаковка, прайс-лист, пакети, мультимедійна презентація, всі форми зовнішньої реклами, включаючи Інтернет-рекламу.

Висновки. На сьогодні надпотужним трендом більшості підприємств, які працюють в умовах воєнного стану, стала популяризація всього українського за

допомогою стилю. Бізнес вдало підлаштувався під сучасні реалії, хоч інформаційний привід не надто радісний.

Таким чином, бренди та корпоративна культура не зупинили своє функціонування, але зазнали змін під які потрібно підлаштовуватись. Використовувати потрібно всі можливості для зміцнення підприємств на ринку. Тому заздалегідь потрібно враховувати різні умови, загрози, економічні ризики і адаптуватись до них.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонович Є. А., Максимова А. Б. Фірмовий стиль: навч.-методичний комплекс. Київ. : НАКККиМ, 2012. 48 с.
2. Артеменко М. Г. Корпоративна культура: мотиви управлінської діяльності. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна*. 2010. № 917. С. 91–99.
3. Охріменко О. О. Соціальна відповідальність : навч. посіб. / Київ. нац. техн. ун-т Київський політехнічний інститут. 2015. 180 с.
4. Сизоненко В. О. Сучасне підприємництво : довідник / Київ: Знання-Прес, 2007. 440 с.
5. Тарасова О. В. Корпоративна культура як інструмент ефективного менеджменту підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2013. № 3 (19) С. 28–32.
6. Шевченко В. С. Визначення впливу корпоративної культури на діяльність підприємства. *Технічні науки та архітектура*. 2014. №114 С. 157–161.

УДК 070.1:327.82

TELEGRAM КАНАЛИ В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Ірина Семенчук,

здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування»
Центральноукраїнського фахового коледжу,

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту розвитку людини

У статті висвітлено питання факторів впливу телеграм каналів на суспільство. Вказано, що в сучасних умовах питання соцмереж набуває особливої актуальності. Розглядається значущість мережі Telegram у суспільному контексті та зважаючи на особливості воєнного стану.

***Ключові слова:** фактори впливу Telegram, суспільство, соціальні мережі, корисність соціальної мережі.*

Постановка проблеми. Питання соцмереж та їх контакт і взаємодія з соціумом наразі є надзвичайно актуальним.

Зараз суспільство просто не можна уявити без технологічних атрибутів, адже розвиток не стоїть на місці, а отже і прогрес людства в плані комунікативних методів удосконалюється і набуває нових форм. Удосконалився світогляд. Усі ці аспекти включають в собі соціальні мережі. Зараз, починаючи з малої дитини і закінчуючи літньою персоною, користуються соцмережами. Це вже стало частиною нашого життя.

Світ пережив чотири інформаційні революції й численні інформаційні вибухи, ставши надзвичайно динамічним і продуктивним у сфері виробництва, поширення і споживання інформації. Оперативність отримання інформації набула для сучасної людини вагомого значення. Питання, чи несе в собі користь безупинне отримання інформаційних повідомлень у режимі реального часу, лишається відкритим. На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається процес повсюдної інформатизації та виникнення всесвітнього інформаційного простору. Поряд із позитивними явищами глобальної інформатизації, можемо побачити нові проблеми. Насамперед, це стосується сфери інформаційної безпеки та інформаційних війн.

Канали в Telegram – це інструмент для трансляції повідомлень великим групам читачів. Теоретично вони можуть мати необмежену кількість членів, на практиці є обмеження у 20.000 учасників. – один із найвідоміших месенджерів, який може стати чудовою платформою для онлайн-навчання та комунікації з учнями. (Тобто додаток застосовується не тільки як розважальна програма а і для

здобуття певних знань або нових хобі. Також це соціальна мережа, в якій ми можемо комунікувати). Такі соцмережі, як Telegram, дозволяють підтримувати зв'язок з навколишнім світом, забезпечувати себе інформацією, обговорювати проблеми нинішнього суспільства, бути в курсі новин, розвиватися і просто спілкуватися [6]. Таким чином, актуальність та об'єктивна суспільна значимість Telegram каналів, зумовили вибір теми дослідження.

Мета дослідження – дослідити сутність та значення Telegram каналів в сучасному інформаційному просторі.

Ступінь дослідженості проблеми. Дослідження (О. Вартанової, І. Дзялошинського) розглядають споживача контенту не лише як стороннього читача, а й як впливовий фактор сучасного інформаційного простору. В ході роботи опрацьовано таке явище, як поява нових медіа, що стало предметом досліджень (І. Вишневської, Л. Городенко, А. Данько-Сліпцової, М. Маклюєна, Д. Мак-Квейла, Б. Потятиника, Е. Тоффлера та ін). Telegram-журналістику в своїх роботах аналізували (О. Зінькевич, Ю. Келдиш, Т. Куришева, Л. Мельник, Ю. Чекан) [5,с.3].

Виклад основного матеріалу.

Під час моніторингу інформаційного простору можемо сказати, що Telegram застосовують в основному як інструмент який передає певні данні, інформацію, новини. Кожен може знайти своє застосування програмі, застосовувати як джерело певної інформації або просто переглядати інформацію в плані саме своїх пріоритетів. Telegram не можна назвати повністю правдивим носієм інформації, як і будь яке джерело, він містить недостовірну інформацію, тому при перегляді слід зважати на параметри і аналізувати отриману інформацію.

Месенджер Telegram є одним з найбільш популярніших серед українців. Основна аудиторія цього месенджера – люди віком від 18 до 34 років, кількість яких наближується до 500 млн. активних користувачів. Їх приваблює не тільки зручність, але й одна з конкурентних переваг – анонімні Telegram-канали. Це внутрішні медіа, які публікують дуже різний контент – від мемів до політичних і бізнес-інсайдів.[2]

Існує низка недоліків в плані користі та ефективності Telegram каналів. Є такі негативні пункти:

1. Через можливості Telegram-каналів легко *маніпулювати суспільною думкою* і залучати аудиторію нових користувачів. Тобто погляди на певні речі може змінити матеріал, який поданий в певному інформаційному каналі, читач може навіть не помітити, як почав вважати по іншому, через стан емоційного стану та прийняття швидкого, необдуманого рішення.

2. Читач навряд чи захоче або зможе відстежити початкове джерело інформації або почне перевіряти її вірогідність. В матеріалах, поданих в каналах часто, немає конкретної інформації по якій можна орієнтуватися. А отже і оригінал знайти буде важко, тобто довести правдивість інформації в більшості випадків не можна.

3. Цей пункт не є визначено поганим, він є нейтральним, не несе в собі явного негативу. Анонімні Telegram-канали – це внутрішні медіа, які публікують дуже різний контент – від мемів до політичних і бізнес-інсайдів. Створення такого медіа коштує дешево, а отже їх легко запускати в ефір. В ідеальному світі за

анонімними каналами стояли би галузеві інсайдери, експерти та активісти, які не можуть висловлювати свою думку публічно. На практиці ж це створило умови для появи мінімедіа, які транслюють вигідні третім особам політичні меседжі, просувають шкідливі для суспільства тренди або атакують конкурентів.

4. Цілковито негативний пункт. **Недостовірні новини**, вирвані з контексту.

У багатьох випадках під сумнівом є й достовірність інформації, яку повідомляє канал. На жаль, доволі часто трапляються випадки, коли в погоні за першістю новину подають перекручено і спотворено. Багато новин і відсутність акценту на певній конкретній публікації, а отже і про недостовірність новини швидко забувають як адміністратори каналу, так і читачі.

5. Відсутність контексту фрагментує картину світу.

Така вирваність повідомлень з контексту призводить, зрештою, до дуже небезпечного явища – фрагментації картини світу. Споживач інформації, привчений до таких повідомлень, не бачить цілісного полотна подій, не розуміє причинно-наслідкових зв'язків, і, зрештою, набуває синдрому завченої беспорядності в інформаційному полі, стаючи неспроможним критично оцінювати й осмислювати інформацію.

6. Присутня надмірна емоційність, яка шкодить мисленню. Ще одна проблема новинарних телеграм-каналів – особистісно-емоційне забарвлення інформації, її миттєва оцінка, надана адміністратором у короткому коментарі.

Переваги новинних телеграм-каналів:

1. Порівняно з іншими джерелами інформації це – оперативність. Ми завжди можемо побачити повідомлення яке нам надходить, так як воно сповіщає нас. Тільки, но з'явилася новина одразу ж і з'являється в мережі.

2. Контент в якості звичайних повідомлень, які нікуди не зникають: навіть якщо канал не відкривати місяць – там збережеться хронологія постів.

3. Мессенджер мінімалістичний, і легко налаштовується під користувачів. У каналах можна вимкнути повідомлення, щоб вони не відволікали від важливих справ, і перечитувати публікації в хронологічному порядку.

4. Telegram-канал підійде для бізнесу.

Якщо говорити про аудиторію та ведення контенту в Telegram, можемо сказати, що вимоги високі. Визначте користь контенту для читачів. Якщо пости загального характеру і не допомагають вирішити проблеми підписників, – канал не стане популярним. Конкуренція завжди є, тому будуть і канали з однаковою темою. В такому випадку не рекомендується дублювати однакові дані адже читачів це, звісно, не зацікавить. Унікальні, хороші тексти, презентація матеріалу, міркування на тему яка зацікавить користувачів та їх обговорення. Ці чинники будуть впливати на аудиторію, яка в свою чергу знайде щось рідне і ви отримаєте віддачу.

5. *Час постигу*. Пости не мають конкретного часу, вони не виходять згідно якогось графіку. Читач може переглянути пост коли йому буде зручно.

6. *Наявність чат ботів*. Комп'ютерна програма, розроблена на основі нейромереж та технологій машинного навчання, за допомогою якої можливо здійснювати комунікацію в аудіо- або текстовому форматі. Чат бот використовують для виконання конкретних завдань або задля розваги [3].

Telegram користується своєю популярністю. Важко знайти людину яка не чула про цю програму. Аудиторія Telegram є надзвичайно обширною. Параметр

його послуг широкий, інформація яка міститься в програмі переповнює всі рамки розуміння.

Найактивніше застосунком Telegram користувалися в період з 28 лютого до 06 березня. Під час найгострішої фази військового вторгнення, українці присвячували Telegram до 1 години часу щоденно. На кінець квітня показник зменшився – до 30 хвилин на день [7].

А. Пігіда пояснює феномен популярності застосунку трьома факторами:

– це один з найбільш зручних способів для отримання новин про поточну ситуацію: з'явилося безліч новинних Telegram-каналів, а також власні урядові Telegram – канали, які були впроваджені для інформування населення.

– у перші дні вторгнення переважна більшість українців використовували месенджер за його основним призначенням – підтримка зв'язку та контактів з усіма своїми родичами, друзями та колегами. І

– Telegram слугував одним з перших додатків для підтримки зв'язку з тими, хто був вимушений бігти за кордон.

Цей кейс яскраво показує приклад того, яку важливу роль відіграють сучасні технології у підтримці інтеграції суспільства

Висновки. Таким чином, можемо сказати, що людство має прив'язаність до соцмереж. Соціуму життєво необхідна інформаційна ситність. Як наслідок, з'являється багато програм, каналів, мереж.

Вони надають інформацію, передають її, відбувається обговорення або обмін певних знань та бачень. Telegram, який став активно використовуватися відносно недавно, має спектр різноманітних послуг. Однак інформації на каналах багато, і в ній можна загубитися, важко зрозуміти чи правдива інформація і де оригінальне джерело. Задоволення потреб, які стосуються інформаційного простору, є першою причиною появи соціальної мережі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Як інформація з телеграм-помийок отруює свідомість: веб-сайт. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/07/02/yak-informacziya-z-telegram-pomyjok-otruyuuye-svidomist/>
2. Гуржій. С. В. Сучасні загрозові тенденції використання Telegram-каналів на шкоду державним інтерсам : наук. стаття: 2021. 169 с.
3. Як створити та просувати телеграм-канал для вашого бізнесу: веб-сайт. URL: <https://ideadigital.agency/blog/telegram-kanal-dlya-vashogo-biznesu/>
4. Telegram (значення): веб-сайт. URL: [https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Telegram_\(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Telegram_(%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F))
5. Пилипенко. Т. В. Розробка Телеграм-каналу про українську рок-і-по музику «Solo Way» : дипломна робота. Київ, 2021. 47 с.
6. Що таке групи, супергрупи і канали в Telegram : веб-сайт. URL: <https://tokar.ua/read/20122>
7. Феномен Telegram в Україні – з початку війни час користування месенджером збільшився у 8 разів. URL: <https://itc.ua/ua/novini/fenomen-telegram-v-ukrayini-z-pochatku-vijni-chas-koristuvannya-mesendzherom-zbilshivsia-u-8-raziv/>

УДК: 657.631

ФОРМУВАННЯ ПРОМОАКЦІЙНОГО МАРКЕТИНГУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ярослава Смірнова,

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» Центральноукраїнського інституту розвитку людини,

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник відділу наукової та виховної роботи Центральноукраїнського інституту розвитку людини

У статті розкрито класифікації промо-акцій та визначенню ефективності окремих заходів стимулювання збуту. Розглянуто різновиди, а також деякі види промо-акцій, що належать маркетингу. Вказані зміни промоакцій в умовах воєнного стану.

Ключові слова: промо-акція, реклама, маркетинг, військовий стан, підприємництво, благодійність.

Постановка проблеми.

На сучасному етапі класична реклама відходить на другий план для споживачів. З лютого 2022 року повномасштабне російське вторгнення змінило спосіб взаємодії брендів із клієнтами. Роздрібна продажі, сфера розваг втратили всі можливості фізичного контакту з клієнтами. Коли традиційні магазини не могли здійснювати роздрібну торгівлю, а багато клієнтів пішли на самоізоляцію, різко змінилася поведінка споживачів. Вони перейшли цифровими платформами. Маркетинг і реклама зазнали кардинальних змін, які принесли бізнесу не лише проблеми та складності, а й безліч можливостей.

Метою статті. Метою статті є дослідити змінення промо-акцій у зв'язку з військовим станом.

Промо-акція (promotion) – стимулюючий захід щодо просування бізнес-продукту на ринку, розрахований на формування інтересу до товару, особи, організації або напряму діяльності [1]. Мета промо-маркетингу – проінформувати потенційних та дійсних клієнтів про товар, послугу, пропозицію, магазин тощо, стимулювати їх здійснити покупку, а також сформуванню лояльності, просунути новинки, збільшити попит, закріпити позиції серед конкурентів, відбудуватися від них, розпродати продукцію, що залежалася. Для цього використовуються цілі комплекси заходів – дегустації, презентації, вистави, які поєднуються з бонусами та акціями, та багато іншого.

Знижки. Так, вони теж промо-акція, і щоб не повертатися, скажемо про них відразу. Суть полягає у зниженні вартості всього асортименту або його частини з метою розпродати склад, переключити увагу з конкурентів та залучити нових клієнтів [2, с. 42]. Покупцеві знижки вигідні – він економить.

Акції типу "2 за ціною 1". По суті, це аналог знижки, але продавцю вдається збути дві або більше одиниці товару. Це робиться для того ж, для чого організуються знижки: розпродаж товарів зі складу, залучення тощо.

Купони. Можуть бути у вигляді промо-коду, вирізки з газети чи журналу, знижки на наступні покупки. З їхньою допомогою вдається стимулювати повторну купівлю та розвинути лояльність клієнтів. Купони використовуються в крос-маркетингу (реалізації програм партнерів) та для збільшення товарообігу [2, с. 44]. Вигода клієнта – економія.

Подарунок на покупку. Йдеться про подарунок, який додається до покупки за замовчуванням: чашка до банки «Нескафе» або склянка до пляшки рому, лопатка до олії, повноцінні набори тощо. При цьому вартість товару не збільшується – важливо, щоб подарунок залишався подарунком, був умовно безплатним. Компанії ця промо-акція дозволяє реалізувати менш популярний товар (який іде подарунком) або ознайомити з новинкою, залучити нових покупців та нагадати про себе, реалізувати партнерські програми та розпродати склад. І клієнт радий - цінність покупки збільшується в його очах.

Дегустація та демонстрація. Це і пропозиція спробувати новий продукт у точках продажу, і тест-драйв автомобіля, і ті самі дегустації в ресторанах, на яких його можна було спробувати різні нові напої чи страви. За допомогою таких заходів продавець чи виробник знайомить клієнтів із новим товаром або маловідомою новинкою. Клієнт отримує можливість випробувати продукт (особливо дорогий) без ризику втратити гроші.

Гра. Подібну промо-акцію перед Новим Роком уже котрий рік проводить «Макдональдс», пропонуючи своїм клієнтам зіграти в монополію та отримати призи, від невеликих (на кшталт пиріжків) до значних – квартир та машин. Гейміфікація залучає покупців до комунікації, напрацьовує лояльність бренду. Клієнт теж отримує позитивні емоції та призи.

Миттєвий вигрaш. Наприклад, учасники разом із покупкою отримують картку, з якою можна зішкребти верхній шар і щось виграти. Це стимулює клієнта купувати більше товарів, щоб підвищити шанс виграти, збільшує лояльність та віддаляє споживача від конкурентів. Клієнт отримує призи та азарт.

Клубні програми. Власники клубних карт отримують низку переваг і бонусів перед звичайними клієнтами – від знижок до персоніфікованих ранніх сповіщень про будь-які акції, зустрічі, нові надходження. Власник картки отримує особливий статус, що підвищує його лояльність, а тих, у кого карти немає, стимулює придбати її та стати частиною сім'ї.

Крос-маркетингові програми. Суть полягає у партнерстві двох компаній, які не є конкурентами, та спільному просуванні чогось. Це можуть бути клубні картки або обмін купонами, знижка при покупці або подарунок. За допомогою таких промо-акцій вдається залучити клієнтів іншої компанії, сформувати лояльність та переключити попит із компаній-конкурентів [2, с. 45].

Благодійність. Наприклад, як у «Макдональдс»: продаж карамелі, виручка за які йде в дитячий будинок, притулок або ще кудись. Це дозволяє збільшити лояльність клієнтів та уявити компанію як соціально відповідальну – благодійні акції зміцнюють репутацію та підвищують престиж в очах покупців. Це ж стимулює їх купувати щось ще й повертатися знову. Клієнти отримують можливість допомогти і сформувати образ себе як доброї людини.

Ще один важливий пункт, що підвищує ефективність використання промоакцій, – своєчасність, так, наприклад, можна розширити опції в період свят або приурочити їх до якоїсь події, створюючи акцент на продукті, що промотується, і періоді проведення [3, с. 156].

В сучасному контексті війни та військового стану звичайна реклама відійшла на другий план. Люди перестали звертати увагу на рекламу. Через це бренди та рекламні кампанії можуть здаватися не потрібними. Проте насправді це не так. Більшість українських брендів залучені до благодійності та підтримки нашої країни. Проте все ж деякі зловживають темою війни, армії і волонтерство. Постери, білборди й рекламу в соцмережах заповнила армійська тематика і це стали активно обговорювати.

По-перше, використання військових термінів у маркетингу тривіально стирає межу між війною (і її болем і страхом) і (відносно) мирним життям. Через це поняття армії, яка захищає нашу країну, втратило своє первинне значення. Ця тенденція може призвести до ненавмисного зниження інтересу до війни, що призведе до скорочення обсягу допомоги.

По-друге, актуалізуються морально-етичні проблеми. Межа між військовою допомогою та піаром у цій темі дуже непостійна, але вона є, і на неї варто звернути увагу. Bayraktar чи HIMARS стали «популярними» – а отже ідеальними для деяких маркетологів – просто тому, що їх використовували конкретні люди, наші бійці. Які щодня ризикують життям, отримують травми, втрачають друзів. Жоден бренд не позиціонує себе як "прогресивний" і "емпатичний", щоб використовувати його для маркетингової презентації.

На сучасному етапі формуванні промоакційного маркетингу компанії почали використовувати й популяризувати благодійність як основний рід діяльності. «Добрі справи робляться в тиші» – цей принцип відходить на другий план. Кожен збір супроводжується фото та відео підтвердженням з передової чи волонтерських центрів, безпосередні одержувачі розповідають, хто саме і як їм допоміг. Такий підхід допомагає збільшити лояльність та зацікавленість нових споживачів до брендів які займаються благодійністю. Також слід зазначити, що зараз як ніколи важливо бути чесним зі своєю аудиторією та ніколи не використовувати військовий стан як інструмент для отримання комерційної вигоди. Таким чином, на основі вищезгаданого можна говорити про те, що промоакційний маркетинг сьогодні є невід'ємною частиною виживання у конкурентній боротьбі на ринку і є одним із досить ефективних способів популяризації своєї справи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апчел Ю.С. Сучасні моделі маркетингових комунікацій. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>.
2. Вілер А. Ідентичність бренду. Базові рекомендації щодо створення фірмового стилю; пер. з англ., доп. і ред. О. Лобастова. К. : КМ-Букс, 2020. 336 с.
3. Котлер Ф. Маркетинг 4.0. Від традиційного до цифрового; пер. з англ. К. Куницької та О. Замаєвої. К. : КМ-БУКС, 2018. 208 с.

УДК 55.58.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ ПРЕС-СЛУЖБИ ДСНС ІЗ ГРОМАДСЬКІСТЮ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Людмила Деміч,
здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Інформаційна, бібліотечна та архівна
справа»
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини,

Олена Кравченко,
кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті розглядаються робота прес-служби ДСНС із громадськістю під час війни. Йдеться про те, що необхідно терміново інформувати громадськість про діяльність національних органів влади сприяв створенню прес-офіцерів та прес-служб – самостійних підрозділів для висвітлення результатів діяльності органів державної влади та підтримки зв'язків з громадськістю.

Ключові слова: прес-служба, ДСНС, інформування населення.

Постановка проблеми: Засоби масової інформації залишаються одним із найпотужніших «каналів» поширення емоцій і упереджень суспільства та його реакції на події, що відбуваються в країні та світі. Важко переоцінити вплив журналістської продукції на громадськість. Сьогодні Інтернет є одним із найефективніших засобів спілкування. Всесвітня павутина сприяє інтеграції різних груп населення та пропонує величезні можливості для поширення інформації. Проте ці можливості можна використовувати для різних цілей, зокрема для обмеження прав і свобод людини, пропагування насильства та переманювання користувачів (переважно молодих людей) у радикальні групи. Однією з головних особливостей Інтернету є свобода слова. Страх, недовіра та ворожість до зовнішності, кольору шкіри тощо, виражається в повсякденних установках, стереотипах, страхах, упередженнях і рисах мовлення.

Мета статті – розкрити основні положення роботи прес-служби ДСНС під час війни.

Виклад основного матеріалу. Прес-служба кожної конкретної організації має своє призначення та функцію. Служби новин можуть вирішувати соціально-економічне завдання планування роботи зі ЗМІ відповідно до вивірених та добре продуманої структури цілей і відповідних засобів їх досягнення. Також можуть бути вирішені адміністративні завдання, щоб служба новин стала агентством, яке керує потоком інформації відповідно до встановлених цілей, моніторингу існуючої ситуації, а також фінансового аналізу та економічних засобів здійснення цього управління.

Основні завдання прес-служби – надавати двосторонню інформацію, тобто інформувати громадян про діяльність державних установ та інформувати суб'єктів влади про реакцію громадян на результати роботи влади. У сім'ї чи невеликій громаді немає серйозних перешкод для спілкування та вільного переміщення ідей, але навіть тут можуть виникнути непорозуміння. Часто вони долаються під час міжособистісного спілкування без необхідності стороннього втручання. У соціальному житті, коли люди знаходяться далеко один від одного і не мають особистого контакту, важко зрозуміти один одного і налагодити ефективну співпрацю. Подоланню труднощів і перешкод служить система зв'язків з громадськістю.

Інформація – це також зброя. І, як і будь-яка зброя, вона може або вбити, або врятувати життя [5].

Щоби сестра з братом, а разом із ними – всі ті, кого війна позбавила дому, мали шанс вижити, в охоплених боями й обстрілами областях України цілодобово чергують рятувальники Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Без сну й вихідних вони рятують людей там, де, здавалося б, надії уже й ні сліду. Виносять з вогню, витягують із-під завалів, підбадьорюють. Першими чують крики про поміч, першими плачуть над убитими Росією цивільними [4].

В умовах сьогоденної війни медійники пліч-о-пліч зі Збройними силами України, пліч-о-пліч з рятувальниками ДСНС рятують життя українців [5].

Вони інформують про небезпеку та правила поведінки в надзвичайних ситуаціях, дають поради, доносять правду про російську агресію та підтримують наш бойовий дух [5].

Від початку повномасштабного вторгнення головна рятувальна служба країни здійснила вже понад 50 тисяч виїздів на ліквідацію наслідків російських обстрілів, врятувала життя майже двом тисячам осіб і евакуювала понад 2 мільйони українців. Під час виконання своїх обов'язків віддали власні життя 43 рятувальники, 144 отримали поранення, а восьмеро потрапили у полон до ворога. З першого дня війни до сьогодні працівники ДСНС України ліквідували понад 10 тисяч пожеж і надзвичайних ситуацій, врятувавши сотні людей. Деякі люди – ціною власного життя.

Під час війни з російськими окупантами, українці єднаються теплом сердець та силою духу. Єднаються не на словах, а у спільній допомозі один одному [1].

Допомагаючи нашим потужним Збройними Силами українці різного віку, масово вступають у ряди територіальної та місцевої самооборони, задля того щоб не дати ворогу жодних шансів прорватися у наші міста та села [1].

Пенсіонери і ветерани пожежної охорони, з життєвим та практичним досвідом служби, повертаються до лав Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Вони допомагатимуть бійцям пожежно-рятувальних підрозділів виконувати завдання за призначенням [1].

Державна служба України з надзвичайних ситуацій 24/7 виконує свою роботу. Рятувальники, окрім основних завдань з гасіння пожеж та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, надають допомогу населенню, розбивають пункти обігріву на залізничних вокзалах та у прикордонних зонах, допомагають евакуйовувати мирних мешканців [1].

Рятувальники попереджують, що наразі потрібно бути дуже обережними в усіх куточках області, особливо там, де ведуться бойові дії, де окупована територія, де працює ворожа техніка чи встановлені блокпости. ДСНС виконує життєво важливі завдання для країни та українців не лише у воєнний, а й у мирний час. Співробітники відомства ризикують своїм життям, щоб забезпечити населення: гасять пожежі, розбирають завали після руйнувань інфраструктури внаслідок ударів окупаційних військ. Також ДСНС відповідає за розмінування українських територій, а для цього потрібні сили та спеціальна техніка, оскільки Україна на сьогодні найзамінованіша країна у світі [2].

Свобода слова є одним із фундаментальних принципів демократії. В Україні діяльність регулюється Законом України від 23 вересня 1997 року «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади України та органів місцевого самоврядування засобами масової інформації».

Війна на сході України, що супроводжується потужною інформаційною агресією з боку РФ, змушує журналістів, зокрема й на місцях, самостійно розробляти і впроваджувати стандарти щодо професійного висвітлення того, що відбувається [3].

Як показують дослідження американських вчених, ЗМІ під час війни стають дуже вразливими, адже військові та політики використовують мас-медіа для поширення тих тверджень, які їм можуть бути вигідні. Часом вони єдині джерела, які можуть коментувати події. Кевін Вільямс пише, що війна стає «збільшувальним склом», яке робить ті проблеми, з якими стикаються ЗМІ в мирний час, виразнішими. Наприклад, відомою є залежність мас-медіа від офіційних джерел, завдяки чому влада, зокрема і місцева, отримує більше уваги, заяви її представників частіше цитуються, часом без додавання інших точок зору чи контексту. Під час війни ця тенденція посилюється [3].

Висновки. Життя рятувальників ніколи не було посереднім. Години роботи не обертаються за годинниковою стрілкою. Ще до початку повної війни кожен день українських рятувальників був сповнений небезпеками та складними життєвими випробуваннями.

Але кожного разу вони приходять на допомогу знову і знову, забуваючи про день і час тижня, адже кожна хвилина – найкращий час для порятунку життя. Отож у цій війні українські журналісти – теж солдати. Солдати інформаційного фронту [5].

І гинуть вони, на жаль, теж як солдати. За час повномасштабного вторгнення росії в Україну загинуло вже 32 працівника ЗМІ. Багато журналістів поранено [5].

Рятувальники жартома називають себе останніми, хто «вийде з кімнати і вимкне за собою світло». Ці люди без перебільшень часто є останньою надією тих, кого війна спіткала удома. Хоча за кожним із ДСНСників, здатних на вчинок, стоять звичайні люди, готові до жертвності та співчуття [4].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна служба України з надзвичайних ситуацій URL: <https://dsns.gov.ua/uk/news/ostanni-novini/pid-cas-viini-z-rosiiskimi-okupantami-ukrayinci-jednauutsya-teplom-serdec-ta-siloyu-duxu>
2. Джерела: "Діло" URL.: <https://delo.ua/politics/nasi-pirotexniki-znachodyat-po-2-tisyaci-vibuxonebezpecnix-predmetiv-na-den-roman-primus-dsns-402023/>
3. Місцева преса: посібник для ЗМІ URL: <http://www.ualocal.media/?tag=журналістика-та-війна>
4. Героїчна робота ДСНС під час війни: спеціальний фотопроєкт Данила Павлова URL.: <https://dsns.reporters.media/>
5. ДСНС України. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/golova-derzavnoyi-sluzbi-ukrayini-z-nadzvicainix-situacii-sergii-kruk-nagorodiv-pres-oficeriv-dsns>

УДК 911.37

ЕРГОНІМИ МІСТА КРОПИВНИЦЬКОГО

Ірина Брагіна,

здобувачка освіти першого

(бакалаврського) рівня за спеціальністю
081 «Право»

Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Науковий керівник:

Ганна Волчанська, кандидат

філологічних наук, доцент, доцент

кафедри української мови та

журналістики Центральноукраїнського
державного університету

У дослідженні висвітлено аспекти вивчення ергонімів у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві, встановлено місце ергонімів у загальній класифікації онімів. Проаналізовано та систематизовано локальні ергоніми міста Кропивницького за шістьма класифікаціями, способами творення, основними функціями.

***Ключові слова:** ономастика, ергонім, локальні оніми, спосіб творення, структура, функції ергонімів.*

Постановка проблеми. Ергоніми – невіддільний елемент нашого життя та спілкування. Вони відтворюють суспільні процеси, схильності й інтереси спільнот та є своєрідним лінгвістичним маркером певної місцевості. Саме тому ергонімію, розділ ономастики, що вивчає власні назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань, вважають динамічною наукою, яка тільки починає розвиватися.

Попри значну кількість наукових досліджень в українській ономастиці, існує ряд проблемних, дискусійних питань: незгодженість щодо тлумачення самого терміна «ергонім», відсутність єдиних підходів до класифікації цих власних назв, малодослідженою є регіональна ергонімія. Актуальність нашого дослідження визначається тим, що ергоніми кожного населеного пункту мають свою структуру, певні особливості словотвору, виконують специфічні функції.

Нашим завданням є визначити теоретичні основи поняття «ергонім», його класифікації та функції в лінгвістиці; класифікувати ергоніми м. Кропивницького та встановити найпоширеніший тип у кожній категорії; визначити спосіб творення, який переважає серед локальних ергонімів; з'ясувати функції місцевих ергонімів.

Дослідження ергонімів певного регіону допоможе поглиблено вивчити локальні процеси в ономастиці, з'ясувати закономірності поширення певних ергоназв та порівняти частотність вживання ергонімів у різних регіонах держави.

Мета дослідження – комплексне дослідження сучасних ергонімів міста Кропивницького.

Ступінь дослідженості проблеми. Дослідженням ергонімів займалися багато мовознавців: Б. З. Букчина, Ю. Ю. Горожанов, Ю. І. Дідур, І. І. Ільченко, О. Ю. Карпенко, О. Б. Кошелева, Н. В. Кутуза, О. Г. Мікіна, Є. С. Отін, Н. В. Подольська, Ю. І. Позніхиренко, Л. Н. Соколова, О. В. Суперанська, М. М. Торчинський, О. А. Трифонова, М. М. Цілина, С. О. Шестакова та інші.

Виклад основного матеріалу. З-поміж усього масиву сучасної онімної лексики можна виділити три групи онімів, які є найбільш уживаними: антропоніми, топоніми й ергоніми.

Термінологія в сучасній ономастиці не є остаточно сформованою, тому необхідне уточнення поняття «ергонім» у мовознавстві. Так, Н. В. Подольська, яка була однією з перших, хто вжив поняття ергоніма на наших теренах, визначає ергонім як назву ділового об'єднання людей, зокрема спілки, закладу, коорпорації, підприємства тощо [8, с. 166]. О. Ю. Карпенко трактує ергоніми як «власні назви розмаїтих об'єднань людей» [3]. Вона переконана, що у визначенні ергоніма як власного імені ділового об'єднання людей слово «ділового» є зайвим, оскільки це вносить певну плутанину в ономастичну термінологію.

Окрім цього терміна, мовознавці для позначення об'єднань людей пропонували такі лексеми: ергонізм, урбонім, урбанонім, ктематонім, фірмонім, ойкодомонім, мікротопонім. О. В. Суперанська виокремила власні назви об'єктів, з-поміж яких назви підприємств, установ та об'єднань являють собою окрему категорію. А інші дослідники не використовують точний термін, а іменують такі об'єкти конкретними назвами закладів, іноді лінгвісти використовують вирази *рекреаційно-ділова назва* та *рекламне ім'я*, роблячи цю групу лексики численнішою завдяки збільшенню кількості об'єктів, які належать до неї.

Ми в своїй роботі послуговуватимемося таким визначенням поняття досліджуваних мовних одиниць: «Ергоніми – це вид онімів, який позначає власні назви закладів, установ, а також об'єднань людей» [8, с. 166].

Чи не найбільше робіт, присвячених вивченню ергонімів, спрямовані саме на класифікацію цих мовних одиниць. М. М. Торчинський розробив детальну денотатно-номінативну класифікацію ергонімів. Він пропонує поділити ергооб'єкти за видом діяльності на три категорії: колективоніми, конфедераціоніми та пресулатоніми [5].

Колективоніми – власні найменування колективів, зайнятих у сфері виробництва та сервісу.

Конфедераціоніми – власні назви об'єднань людей, держав та інших об'єктів за політичними, ідеологічними та іншими подібними ознаками.

Пресулатоніми – власні назви керівних структур різних рівнів.

У свою чергу колективоніми поділяють за видом діяльності закладу чи колективу, який вони називають. Тому з-поміж цієї категорії ергонімів виокремлюють такі групи: агенціоніми; академіоніми, ансамблоніми, армоніми, базоніми, банконіми, бібліотеконіми, ветериноніми; вокзалоніми; готелоніми, екіпажоніми; епоніми, журіоніми, каналоніми, карцероніми, касоніми, клубоніми, колоніоніми, кооперативоніми, криміналоніми, куліноніми, курортоніми, комерціоніми, комісіоніми, комітетоніми, лепораріоніми, лімітрофоніми, людіаріоніми, едиціоніми, міліціоніми, командоніми, монастеріоніми, музейоніми, організаціоніми; оркестроніми, планетаріоніми,

поштоніми, редакціоніми, сектуроніми, сервісоніми, скаутоніми, спортлігоніми, спортоніми, станціоніми, статівоніми, студіоніми, таверноніми, театроніми, типографіоніми, фабриконіми, фармаціоніми, фермероніми, фірмоніми, цехоніми, школоніми, юрисоніми, юроніми [5]. Серед конфедераціонімів виділяють категорії, які поділяються за видом діяльності об'єднань, які цей вид ергонімів позначає.

Класифікуючи ергоніми за структурою, мовознавці визначили, що досліджувані об'єкти можна поділити на такі типи: 1) уже наявні в мові слова, які змінили своє значення; 2) нові слова; 3) словосполучення; 4) речення [2, с. 35].

Основними способами творення ергонімів (власних назв) учені визначили:

1) лексико-семантичний – це неморфологічний спосіб словотворення, який полягає в семантичному розщепленні багатозначного слова з подальшим поступовим утворенням омонімів [4, с. 245];

2) лексико-синтаксичний – це неморфологічний спосіб словотворення, що полягає у зрощенні синтаксичного словосполучення в одне слово [4, с. 244];

3) морфологічний – усі способи творення простих слів через афіксальні морфеми, а також творення складних і складноскорочених слів [4, с. 240];

4) морфолого-синтаксичний – це спосіб словотворення унаслідок переходу слів або словоформ з однієї частини мови до іншої [4, с. 243];

5) трансонімізація – перехід власної назви з одного класу в інший.

6) також для поділу ергонімів за способом їхнього творення можна використати класифікацію Є. С. Отіна, адже в ній ергоніми поділені за типом їхнього творення:

7) назви, утворені шляхом трансонімізації прізвищ власників підприємств (антропонім трансонімізується в ергонім), які могли поєднуватися з термінами на позначення родинності (брати, син) або із графічним скороченням К°;

8) назви, утворені від топонімів, які вказують на місцезнаходження промислового підприємства, правління акціонерного товариства;

9) назви, утворені від апелєтивів, які онімізувалися (вказівка на продукцію, що випускається, характер діяльності підприємства);

10) назви, побудовані за моделлю «установа імені...»;

11) аббревіатурні утворення ініціального та словесно-складового типів [7].

Об'єктом нашого дослідження стали 400 ергонімів міста Кропивницького, а саме: власні назви закладів дошкільної та загальної середньої освіти, клінік, медичних лабораторій, готелів, торговельних комплексів, спортклубів, салонів краси, магазинів, закладів харчування, аптек, оптик тощо.

У лінгвістиці існує шість класифікацій ергонімів. Ми аналізуватимемо досліджувані оніми міста Кропивницького за усіма класифікаціями.

Класифікація за М. М. Торчинським: М. М. Торчинський – один із небагатьох мовознавців, об'єктом дослідження яких була номінативно-денотатна класифікація ергонімів. Він пропонує поділити ергооб'єкти за видом діяльності на три категорії: колективоніми, конфедераціоніми та пресулатоніми [5].

Колективоніми – власні найменування колективів, зайнятих у сфері виробництва та сервісу: *Народний хореографічний ансамбль «Пролісок», «Scorini», «Нотаріус».*

Конфедераціоніми – власні назви об'єднань людей, держав та інших об'єктів за політичними, ідеологічними та іншими подібними ознаками: *НАТО, Конгрес українських націоналістів, Бучацька єпархія УГКЦ, Кіровоградська обласна організація національної спілки письменників України.*

Пресулатоніми – власні назви керівних структур різних рівнів: *Кіровоградська обласна державна адміністрація, Верховна Рада України, Міжнародний комітет Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.*

Аналізуючи фактичний матеріал за класифікацією М. М. Торчинського, ми дослідили тільки колективоніми, з-поміж яких виокремлено комерціонімів – 48% (192), школонімів (унтер-школоніми та інтра-школоніми) – 19,25% (77) і кулінонімів – 11,25% (45).

Класифікація за Є. С. Отіним: Є. С. Отін, вивчаючи власні назви підприємств, сформував нову класифікацію ергооб'єктів та запропонував поділяти власні назви на:

– назви, утворені шляхом трансонімізації прізвищ власників підприємств (антропонім трансонімізується в ергонім), які могли поєднуватися з термінами на позначення родинності (брати, син) або із графічним скороченням К^о: «*Dr. Кравченко*», «*Магазин Борисова*», «*Семенівський*»;

– назви, утворені від топонімів, які вказують на місцезнаходження промислового підприємства, правління акціонерного товариства: «*Єлисаветград*», «*Антиквариат в Кропивницьком*», «*Дворцовий*»;

– назви, утворені від апелятивів, які онімізувалися (вказівка на продукцію, що випускається, характер діяльності підприємства: «*Ломбард*», «*Оптикон*», «*Ресторація Кропивницьких*»;

– назви, які побічно характеризували виробничий профіль підприємств;

– ергоніми рекламного характеру, функціональне призначення яких – переконати споживача у високоякісній продукції, що випускається: «*L.U.X*», «*Лідер*», «*Люксоптика*»;

– назви, побудовані за моделлю «установа імені...»: *Комунальний заклад «Навчально-виховне об'єднання – «Спеціалізований загальноосвітній навчальний заклад школа І ступенів «Гармонія» - гімназія імені Тараса Шевченка - центр позашкільного виховання «Контакт» Кіровоградської міської ради Кіровоградської області, Комунальний заклад «Гімназія імені Олександра Пушкіна Кропивницької міської ради»;*

– аббревіатурні утворення ініціального та словесно-складового типів: «*ЗооВетСіті*», «*LBakery*», «*L.U.X*» [7].

Структурна класифікація (за О. Ю. Карпенко й Ю. І. Дідур): ця класифікація ґрунтується на поділі досліджуваних одиниць за їхньою структурою та її особливостями. Ергоніми були поділені на три головні групи та на різні підгрупи залежно від основної категорії, до якої вони віднесені.

Однокомпонентні – ергоніми: непохідні: «*Адвокат*», «*Благо*», «*Каштан*»; прості похідні: афіксальні: суфіксальні: «*Барвінок*», «*Вишенька*», «*Дворцовий*»; префіксальні: «*Забав*», «*Епіцентр*»; конфіксальні: «*Антимоніополія*»; складні похідні: власне композити: «*Автоград*», «*Зоотовари*».

Двокомпонентні – словосполучення різної структури:

– прийменник + іменник: «*У гетьмана*»;

– прийменник + числівник: «*Після 8*»;

- прикметник + іменник : «Щасливий пес»;
- іменник + іменник: «Коза Дереза»;
- числівник + іменник: «Два капітани»;
- ергоніми-речення: «Здоровенькі були».

Багатокомпонентні – ергоніми: речення «Бажаємо здоров'я»; словосполучення ускладненої структури: «Студентські курси водіїв»

За структурною класифікацією (О. Ю. Карпенко, Ю. І. Дідур) [3, с. 243] були проаналізовані ергоніми, утворені лише українською мовою. Серед місцевих назв закладів найбільше однокомпонентних об'єктів – 47% (156). На другому місці двокомпонентні – 12% (40), а найменше серед місцевих назв закладів багатокомпонентних ергонімів – 6% (20). Більшість однокомпонентних ергонімів у Кропивницькому є непохідними – 49% (77), на другому місці – складні похідні оніми, їх 16% (25), а найменше простих похідних – 13,5% (21). Деякі ергоніми не належать до жодної з груп. Серед простих похідних онімів 95% (20) – афіксальні, з них суфіксальних – 90% (18), префіксальних – 10% (2); 5% (1) – конфіксальний. Однокомпонентних складних похідних ергонімів – 16% (25), усі з яких виявилися власне композитами. Щодо двокомпонентних ергонімів, то серед них найбільшу кількість складають прикметниково-іменникові сполуки – 62,5% (25), менше лексем, які складаються з двох іменників – 35% (14), і лише 1 онім (2,5%) відповідає схемі «числівник+іменник». Прикметним є те, що серед ергонімів українською мовою не знайшлося такого, який би відповідав схемі «прийменник+іменник», а жодного серед досліджуваних назв українською, російською та англійською мовами, складеного за принципом «Прийменник+числівник». Багатокомпонентні власні назви складають найменший відсоток від усіх досліджених ергооб'єктів – 6% (20).

Класифікація за О. В. Суперанською (доповнена): О. В. Суперанська, досліджуючи власні назви, виокремила два типи онімів: реальний та символічний. Згодом її класифікація була доповнена ще й рекламно-інформативним типом. Ця класифікація полягає в поділі ергонімів на ті, що містять реальну інформацію про заклад, такі, що мають на меті прорекламувати установу, що називають, та такі, що містять інформацію, не пов'язану з діяльністю установи.

Типи ергонімів:

- реальний:
 - призначення об'єкта (рід діяльності): «Булочная», «Нотаріус», «Золото», «Шинок»;
 - ім'я власника об'єкта: «У Михалыча»;
 - місце розташування об'єкта:
 - а) локальна семантика: «Аптека на Московському»;
 - б) регіональна семантика: «Ресторація Кропивницьких», «Львівські круасани», «Антиквариат в Кропивницьком», «Єлисаветград»;
 - в) країнознавча семантика: «Грузинська випічка», «Kavkazskiy Dvor», «Двери Білорусії», «Dubai», «Praha», «Harbi Burger Istanbul», «Одяг з Європи», «Columbia», «Гельсінкі», «La Manche».
- символічний:
 - переважно чужомовні лексеми: «Scorini», «Shelfi», «Familia Garden», «Sorrento», «Vis-a-vis», «La Manche»;

- літературні і фольклорні персонажі: «Діоніс», «Лісова пісня», «Титан»;
- власні імена: «Максим», «Ніна», «Марія», «Вікторія»;
- жаргонізми, розмовні лексеми, гра слів: «Добра фігура», «7Heaven», «Файно Маркет», «Мокрий ніс», «Франсуа», «На игле», «7 кілометр»;
- емпороніми, які важко тематично згрупувати: «Смачні традиції», «Не спіши»;
- емпороніми природничої тематики: «Весна», «Екзотик-флора», «Квіточка», «Цвітущий сад», «Лісова пісня»;
- зооніми: «Кіт і пес», «Щасливий Пес», «Бегемот».
- рекламно-інформативний характеризує:
 - широту асортименту: «Світ танцю», «Сирне королівство», «Все для художників», «Світ квітів»;
 - тип торговельного закладу, його цінову політику і якість товарів: «Аптека оптових цін», «Строй на век»;
 - діяльність закладу:
 - а) новизна товарів: «Новий час»;
 - б) місце торговельного закладу на ринку: «Elite», «Prima», «Лідер»

Згідно з класифікацією О. В. Суперанської, більшість ергонімів Кропивницького належать до символічного типу – типу, внутрішня форма онімів якого зазвичай вказує на рід діяльності закладу або ж його цінову політику – 53,25% (213). Менше об'єктів реального типу, до якого належать назви, що прямо вказують на рід діяльності, ім'я власника, місце розташування тощо – 19,5% (78). Найменше ж серед класифікованих ергооб'єктів одиниць рекламно-інформативного типу – 6,75% (27).

З-поміж ергонімів символічного типу найбільше ергонімів, які важко тематично згрупувати, їх 71 одиниць (33%), на другому місці – переважно чужомовні лексеми – 27% (58), ще менше жаргонізмів, розмовних лексем, гри слів – 17% (37). Найменше об'єктів природничої тематики та тих, які виражені власними іменами, літературними і фольклорними персонажами, а також зоонімів, їх налічується 8% (18), 8% (17), 2% (4) і 4% (8) відповідно.

Серед ергонімів реального типу найбільше тих, що вказують на призначення об'єкта, рід його діяльності – 60% (46). Менше власних назв, що вказують на місце розташування об'єкта – 35% (27), з-поміж них 16 назв припадає на ергоніми країнознавчої семантики, 10 – на регіональної семантика та лише 1 – на локальної. Найменше ж онімів, які є іменами власника цього об'єкта – 6,5% (5). Ергоніми рекламно-інформативний типу поділяються на ті, що характеризують широту асортименту – 33% (9), тип торговельного закладу, його цінову політику і якість товарів – 41% (11) та діяльність закладу або його цінову політику – 26% (7). Останні у свою чергу поділені на оніми, які описують новизну товарів закладу – 1 та місце торговельного закладу на ринку – 6. Прикметним є те, що серед лексем іншомовного типу багато об'єктів мають назви, які важко тематично згрупувати. Деякі ергоніми були віднесені до більш ніж однієї групи.

Класифікація за М. Полосіною: за класифікацією М. Полосіної власні назви поділені на такі, які містять у собі безпосередню вказівку чи натяк на характеристику діяльності закладу, і такі, що представлені словами, які не несуть інформації про об'єкт [9].

Відповідно до цієї класифікації, досліджувані ергоніми поділяємо на:

- *мотивовані*:
- *реально мотивовані* – безпосередньо вказують на реальний факт, який характеризує діяльність закладу та продукцією, яку воно випускає, з його місцезнаходженням, належністю: «*Все з дерева*», «*Грузинська випічка*», «*Люксонтика*».
- *умовно мотивовані* – ґрунтуються на асоціативних зв'язках, які містять лише натяк на ознаки чи характеристики назви: «*Beauty&Clean*», «*Instyle*», «*Kavkazskiy Dvor*».
- *немотивовані (рецесивні)* – не містять інформації про предмет номінації і найчастіше репрезентовані штучно утвореними словами, побудованими шляхом механічного поєднання або комбінацією літер: «*Brocard*», «*Black&White*», «*Ассоль*»

Під час класифікування назв закладів на мотивовані та немотивовані (рецесивні) [9], було виявлено, що серед місцевих онімів переважають мотивовані ергоніми – 59% (237). Можна помітити деяку схожість між цим поділом та класифікацією Є. С. Отіна, адже в обох випадках найчисленнішими виявилися категорії ергонімів, які вказували на діяльність закладу та продукцію, що випускається. Серед мотивованих ергооб'єктів 73% (174) – реально мотивовані та 27% (63) – умовно.

З-поміж мотивованих ергонімів 77 одиниць (32,5%) – це унтер-школоніми та інтра-школоніми, 92 (39%) – комерціоніми. Немотивованих онімів налічується 163 одиниці (41%).

Класифікація за структурним планом: класифікуючи ергоніми за структурою, мовознавці визначили, що досліджувані об'єкти можна поділити на такі типи:

- уже наявні в мові слова, які змінили своє значення: «*Феєрверк*», «*Орхідея*»;
- нові слова: «*ПрофіГаз*», «*МедЛаб*»;
- словосполучення: «*Насіння України*», «*Смачні традиції*»;
- речення: «*Бажаємо здоров'я*».

За структурним планом [2, с. 35] ми проаналізували ергоніми українською та російською мовами, не були опрацьовані в цій категорії школоніми. 196 одиниць – це вже наявні в мові лексеми, 34 – нові слова, 58 назв є словосполученнями, 4 – реченнями.

Серед онімів усіх категорій найбільшу кількість становлять комерціоніми. Отже більшість ергонімів Кропивницького – це слова, які вже існують – 77,5%, друге місце за численністю посідають словосполучення – 23%, третє – новоутворені слова – 13%, а найменше серед локальних назв закладів ергонімів, виражених реченнями – 1,6%. Деякі ергооб'єкти були віднесені до кількох категорій.

Основні способи творення ергонімів: для поділу ергонімів за способом їх творення ми використали класифікацію Є. С. Отіна, відповідно до якої ергоніми поділяються на:

- назви, утворені шляхом трансонімізації прізвищ власників підприємств (антропонім трансонімізується в ергонім), які могли поєднуватися з термінами на позначення родинності (брати, син) або із графічним скороченням К°: «*Dr. Kravchenko*», «*Семенівський*»;

- назви, утворені від топонімів, які вказують на місцезнаходження промислового підприємства, правління акціонерного товариства: «*Елисаветградъ отель*», «*Соколівський м'ясокомбінат*»;
- назви, утворені від апелятивів, які онімізувалися (вказівка на продукцію, що випускається, характер діяльності підприємства: «*Garden Hotel*», «*Пряники медові*»;
- назви, побудовані за моделлю «установа імені...»: *Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 24 "Вогник" ім. В. О. Сухомлинського комбінованого типу, Комунальний заклад «Гімназія імені Олени Журливої Кропивницької міської ради*»;
- аббревіатурні утворення ініціального та словесно-складового типів: «*AutoMan*», «*ЄвроВікнаПласт*» [7].

За цим поділом серед досліджуваних назв закладів найбільше ергонімів, утворених онімізацією апелятива, тобто переходом загальної назви у власну. Їх нараховано 189 (47,25%). Це зумовлено тим, що саме в такий спосіб утворені всі унтер-школоніми та інтра-школоніми, які складають одну з найбільших груп онімів. Менше ергонімів, представлених аббревіатурними утвореннями ініціального та словесно-складового типів – 8 одиниць (2%). Це назви, утворені складанням слів. На третьому місці за кількістю онімів – ергооб'єкти, назви яких утворені від топонімів, що вказують на місцезнаходження цього закладу – 7 (1,75%). Найменше ергонімів, побудованих за типом «установа імені...» й таких, які утворилися шляхом трансонімізації прізвища власника закладу. Їх кількість – 4 (1%) та 3 (0,755) відповідно.

Функції ергонімів: головними функціями ергонімів є інформаційна та рекламна, адже саме завдяки інформації, що покладена в ергонім, та способу, яким ця інформація представлена, ергонім виконує свою роль – привертає увагу покупця [9, с.298].

Ергоніми міста Кропивницького містять інформацію двох типів: рекламну та раціональну. Раціональна інформація актуальна для споживача, здебільшого це повідомлення про об'єкт продажу: «*Продукти*», «*Золото*». Також об'єкт може бути позначений через суб'єкта продажу: «*Веселий Пекар*», «*У Михальча*». Рекламна інформація – це різного роду оцінна характеристика: «*Корона*», «*Зірка*», «*Монарх*». Поєднання в одному ергонімі рекламної та раціональної інформації є найефективнішим: інформативно-рекламні назви інформують про об'єкт продажу й водночас дають оцінку. Наприклад, назви ресторанів і кав'ярень: «*Lux Wash*», «*Все для художників*».

Проаналізувавши ергоніми міста Кропивницького, ми виділяємо такі основні функції цих мовних одиниць:

1) номінативна, або називна функція, яка є первинною, основною мовною функцією всіх власних назв, її можна охарактеризувати як ідентифікаційно-диференціювальну. Такі ергоніми:

- повідомляють про специфіку об'єкта (про асортимент товарів або послуг: «*37+*», «*Dr. Kravchenko*», «*Карамелька*». Об'єкт продажу може бути позначений прямо: «*Fight Club*», «*Зоотовари*», «*Світ квітів*»; метафорично: «*Instyle*», «*Гурман*», «*Kim i nec*»;
- орієнтують на певного клієнта, побічно характеризуючи адресата «*Бєбібар*», «*БирБар*»;

- позначають об'єкт продажу, послуг через назву суб'єкта, що виробляє або пропонує товар: «Пекар», «У Михалыча»;
- називають місце виробництва товару або специфіку: «Dublin pub», «Грузинська випічка», «Львівські круасани».

2) рекламна функція. Ергоніми переважно є рекламними іменами (крім деяких назв громадських організацій: Громадська організація «Спілка підприємців Кіровоградської області»; міських установ: ЖЕУ-4; навчальних закладів: Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 37 «Ластівка» комбінованого типу.

Рекламні ергоніми – це власні імена рекламного характеру, які об'єднуються функцією реалізації товарів і послуг («Varto», «Лідер», «Сирне королівство»). Їхня мета – привернути, зацікавити потенційного клієнта, покупця. Для реалізації рекламної функції використовується різні засоби, але найбільш універсальними є:

- назви з різними словотворчими компонентами «престижності», що символізують високу якість пропонованої продукції: «Dream room», «Олімп», «Еліт Вода»;
- лексичні засоби інших мов, здебільшого англійської: «Familia Garden». «La Manche», «Vis-a-vis». Іноді для спільних підприємств підбираються назви, що складаються зі слів різних мов: «BEERМаркет», «Суши Vox». Серед іншомовних назв, значення яких не зрозуміле для більшої частини споживачів, виділяються дві групи; їх з деякою умовністю можна було б назвати:
 - ергоніми-варваризми – запозичені слова у графіку мови оригіналу: «Brain», «Iron Gym». «Vis-a-vis»;
 - ергоніми-екзотизми – іншомовні слова, що передаються засобами української графіки: «Екзотик-флора», «Интер Стиль», «Респект»;
 - графічні засоби. Особливе графічне оформлення ергонімів часто буває супутнім засобом створення рекламного ефекту. Зазвичай воно використовується як додаток до семантико-стилістичного або іншого засобу. Серед графічних засобів реалізації рекламної функції можна виділити кілька різновидів:
 - архаїчні елементи кириличного алфавіту: *кав'ярня К'Кава*, *О'Нілас*;
 - стилістичне (ненормативне) використання великої букви під час оформлення складних назв та аббревіатур: «LBakery», «АтлетіКо», «ПрофіГаз»;
 - використання цифр у назві: «37+», «7 кілометр», «7Heaven».

3) естетична функція (власні назви, які «гарно звучать»: «7Heaven», «Эдем», «Elite».

4) меморіальна функція (відображаються імена фундаторів, назви музичних груп, пісень, книг, фільмів): «Gogol espresso bar», «Дім Бородіних». «Лісова пісня» [9, с. 299].

Отже, основними функціями ергонімів є номінативна та рекламна: саме завдяки тій інформації, яка покладена в назву, та способу, яким вона виражена, ергонім виконує свою роль – привертає увагу покупців [9, с. 298]. Саме ці дві функції є найпоширенішими функціями, які виконують місцеві ергоніми. Онімів, функцією яких є номінативна, – 48,5% (194 одиниці), а рекламна – 30% (121). Естетичну функцію – так зване «красиве звучання» – виконують 11% (44) власних назв, меморіальну – відображення імен фундаторів, назв музичних груп, пісень, книг, фільмів тощо – 2,75% (11) ергонімів.

Онімів, які позначають специфіку об'єкта, налічується 191 одиниця (98%), тих, що повідомляють про об'єкт продажу чи послуг через виробника або власника – 4% (7), ергонімів, які називають місце виробництва товару або його специфіку – 7% (11).

Ергооб'єкти, функцією яких є рекламна, поділяють за засобами реалізації цієї функції: Назв з різними словотворчими елементами «престижності», які символізують високу якість товару, налічується 26% (32), іншомовних лексем – 62% (75), графічних засобів – 12% (14).

Ергоніми-варваризми становлять 75% (56) назв, ергоніми-екзотизми – 25% (19).

Найбільше місцевих ергонімів, утворених за допомогою графічних засобів, створені стилістичним використанням великої букви під час створення абревіатур – 79% (11). Менше поміж локальних назв закладів лексем із використанням цифр, їх 21% (3). Ергооб'єктів, найменування яких утворені архаїчними елементами кириличного алфавіту, серед досліджених одиниць не виявлено.

Висновки. Незважаючи на те, що українська лінгвістика постійно збагачується новими дослідженнями онімних одиниць. вивчення ергонімів потребує саме регіональних досліджень, адже тільки тоді можна буде зробити узагальнювальні висновки щодо класифікації, творення, особливостей уживання цих лексем.

Відповідно до завдань дослідження, ми проаналізували та систематизували локальні ергоніми міста Кропивницького за шістьма класифікаціями, способами творення, основними функціями.

Отже, вивчення ергонімів вимагає всебічного аналізу таких мовних одиниць. Дослідження локальних ергонімів дасть змогу виявити характерні шляхи ергонімної номінації і перспективні орієнтири в розвитку сучасної ономастики, української ергонімії зокрема.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дідур Ю. І. Денотативно-номінативна класифікація ергонімів. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2013. № 17. С. 37-41.
2. Зимовець Г. В. Структурно-семантичні особливості ергонімів України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*. № 11. 2009. Вип. 15, т. 3. С. 33-41.
3. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. С. 189.
4. Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І. та ін; за ред. А. П. Грищенка. *Сучасна українська літературна мова: підруч. – 3-тє вид., доп. – К.: Вища школа, 2002. 439 с.*
5. Кошелева О. Б. Регіональні ергоніми: мотиваційний аспект та структурно-стилістичні особливості. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/regionalni-ergonimi-motivacini-j-aspekt-ta-strukturno-stilisticni-osoblivosti-64361.html>
6. Позніхиренко Ю. І. Ергонімія: завдання та функції ергонімів. *Закарпатські філологічні студії. Випуск 14. Том 1. С. 296 – 300.*

7. Отін Є. С. Вибрані праці з мовознавства. Донецьк: Донеччина, 1999. С. 155–163.
8. Подольска Н. В. Словник російської ономастичної термінології. Інститут мовознавства АН СРСР. 2 вид., М.: Наука, 1988. 192 с.
9. Полосіна М. Особливості найменувань підприємств м. Донецька та Макіївки / Марина Полосіна // *Лінгвістичні студії: збірник наукових праць*. Вип. 15. 2007. С. 524–526.
10. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. докт. філол. наук : 10.02.01. К., 2010. 502 с.
11. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник. К.: Міленіум, 2010. 238 с.
12. Удовенко Л. О. Ергоніми великого міста (на матеріалі назв магазинів м. Харків). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 2019. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки», Вип. 29. С. 98 – 105.
13. Цілина М. М. Ергоніми м. Києва: структура, семантика, функціонування : дис. канд. філол. наук. : 10.02.01. Київ, 2006. 243 с.
14. Карпенко О. Ю. Дідур Ю. І. Структурні типи ергонімів. Реквієм філологічний. Пам'яті Є. С. Отіна. Кн. 1. Зб. наук. трудов. Гуманітарний центр «Азбука». – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. С.154-162.

УДК 342.78

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Коваленко Л.П.,

доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,

Беленок А.О.,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського рівня) 4 курсу, 1 групи,
фінансово-правового факультету
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Анотація. Стаття праця присвячена дослідженню актуальної теми, а саме: обмеженню прав і свобод людини як в умовах воєнного стану. Авторами акцентовано увагу на тому, що у демократичній, правовій державі таке обмеження має здійснюватися відповідно до чітко визначених підстав (тобто на підставі закону, що відповідає вимогам юридичної визначеності), мати тимчасовий характер з урахуванням міжнародних стандартів та практики. Авторами зазначено, що навіть в умовах воєнного стану на обмеження прав людини поширюються загальні вимоги: заборона втручатися у сферу дії окремих прав (абсолютні права); обмеження не може посягати на сутнісний зміст самого права людини; застосування трискладового тесту перевірки правомірності з обмеження прав і свобод.

Ключові слова: воєнний стан, права людини і громадянина, законність втручання, пропорційність обмеження, тимчасовість обмеження, міжнародні стандарти.

Російська Федерація розв'язала широкомасштабний міжнародний збройний конфлікт в Європі на території нашої держави – України. Дезінформація, спеціальні інформаційні операції, а разом з ними масові вбивства, зґвалтування, насилля, грабежі, вандалізм і ще ціла низка злочинів стали викликами для всієї системи захисту прав і свобод людини, які так довго і складно вибудовувалися у світі після Другої світової війни. У зв'язку з вище зазначеними подіями наша держава «змушена» опановувати шляхи до відповідей на такі воєнні виклики. Війна – це виклик не лише для безпеки країни, а й для прав і свобод людини. Доцільно зазначити, що для блага всіх громадян України їх можна обмежувати в умовах воєнного конфлікту, проте обмежувати, усвідомлюючи, де розумна межа таких обмежень [1].

Законодавство більшості країн світу містить вказівку на спеціальну правову конструкцію, яка б надавала додаткові права публічній адміністрації у випадках, коли держава «стикається» із непередбачуваними ситуаціями, подолання яких вимагає мобілізації всіх наявних ресурсів – так звані надзвичайні режими чи режими воєнного стану. Українське законодавство не є винятком.

Відповідно до частини 1 статті 64 Конституції України, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3].

Тематиці правового режиму воєнного стану присвятили свої праці Шкітов О.Ф., Кузніченко С.О., Сергєєва Н.С., Демидова Л.М., Свердліченко В.П., Магда С.О., Фігель Ю.О., Процюк О.П., Ковалів М.В. та інші.

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ, в Україні введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, наразі воєнний стан продовжено [4].

Статтею 3 Указу визначено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4]. Таким чином, перед Україною постає нове пріоритетне завдання, – збереження та забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного конфлікту.

У контексті вищезазначеного вважаємо за доцільне зазначити про те, що механізм і порядок обмеження прав і свобод людини виходить із положень Загальної декларації прав людини, конкретизується практикою Європейського суду з прав людини. Такий механізм має назву трикутника правомірності обмеження прав людини. На основі нього ґрунтується діяльність самого Європейського суду, національних судів і здійснюється правомірне обмеження прав людини [5].

Варто зазначити також те, що обмеження прав і свобод людини і громадянина має відбуватись не тільки відповідно до чинного законодавства України, а й відповідно до міжнародно-правових норм загалом і до норм

міжнародного гуманітарного права зокрема, адже воно набуває особливої актуальності в контексті повномасштабної збройної агресії з боку російської федерації. Міжнародне гуманітарне право – це галузь міжнародного права, головна мета якої полягає в гуманізації ведення воєнних дій та полегшення страждань жертв війни; норми, що визначають основоположні принципи захисту прав людини під час збройного конфлікту[6].

Окрім того, доцільно зауважити, що після повномасштабного російського вторгнення Україна офіційно повідомила про відступ від зобов'язань за Європейською конвенцією прав людини та Міжнародним пактом про громадянські та політичні права. Зокрема, як ми вже зазначали, це надає державі повноваження встановити додаткові обов'язки щодо військової служби, обмеження щодо права на приватність, свободу релігії та вираження поглядів, права на мирні зібрання, права на ефективні засоби правового захисту, права власності, права на освіту та свободу пересувань. Тому Україна тимчасово не виконуватиме деякі зобов'язання, і це не становитиме порушення міжнародних договорів.

Відступ від зобов'язань, відповідно до практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), належить до дискреції держави. Проте, як зазначалося в *Ireland v the United Kingdom* заходи, вжиті державою, мають бути обґрунтованими й необхідними в конкретній ситуації. Також держава має оцінити чи звичайні закони (окрім застосовних лише в періоди надзвичайного чи воєнного стану) здатні захистити легітимний інтерес (*Lawless v Ireland (no 3)*, §36). Якщо такі закони є достатніми, додаткові обмеження будуть порушувати права і суперечитимуть міжнародним зобов'язанням. Та більше, доцільність заходів має бути обґрунтованою в кожному конкретному випадку – недостатньо дати загальне пояснення для обмежень, варто ще й аргументувати їх необхідність та пропорційність в індивідуальних справах (*Alparslan Altan v Turkey*, §146). Тому в Україні тривалість відступу від зобов'язань встановлено до закінчення правового режиму воєнного стану. Рішення України щодо застосування конкретних обмежень матиме значення, якщо під час або після закінчення війни громадяни оскаржуватимуть дії влади у Європейському суді з прав людини[1].

Так, серед основних обмежень, які можуть бути запроваджені в умовах воєнного стану, можна визначити такі щодо фізичних осіб, як: запровадження трудової повинності для окремих категорій працездатних осіб, які не залучені до роботи у сфері забезпечення життєдіяльності населення, оборонній сфері і не заброньовані за підприємствами, установами та організаціями; запровадження комендантської години; встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду; обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів; перевірка документи в осіб, а в разі потреби проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України; встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан; заборона торгівлі алкогольними напоями та речовинами, виробленими на спиртовій основі, а також зброєю, сильнодіючими хімічними і отруйними речовинами; запровадження у разі необхідності нормованого забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами; встановлення для фізичних і

юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ; проведення евакуації населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення, згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України[1;2].

Щодо юридичних осіб можуть бути встановлені такі обмеження:використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю; видавати накази (розпорядження) про відсторонення від роботи керівників підприємств, установ та організацій без збереження заробітної плати за неналежне виконання ними обов'язків, визначених цим Законом, та накази (розпорядження) про призначення виконувачів обов'язків керівників зазначених підприємств, установ і організацій на час дії правового режиму воєнного стану;у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян електронне комунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку;примусово відчужувати майно, в тому числі те, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка[1;2].

Під час дії правового режиму воєнного стану уповноважені органи мають право забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів, а також та право регулювати роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації та забороняти передачу інформації через комп'ютерні мережі.

У місцевостях, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення таких заходів правового режиму воєнного стану покладається безпосередньо на військово командування та військові адміністрації.

Зазначені обмеження можуть відбуватися виключено в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану [7].

Слід наголосити, щодо правомірності обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану має застосовуватися трискладовий тест: 1) обмеження прав людини повинне ґрунтуватися на законі (законність утручання у царину прав людини). Наголосимо, що наявність самого лише тексту нормативно-правового акту, навіть з однойменною назвою – «закон», не передбачає автоматичного сприйняття обмеження як такого, що здійснюється «відповідно до закону». У практиці Європейського суду з прав людини ця вимога зумовлює і низку вимог до самого закону: «Вираз «відповідно до закону» вимагає, по-перше, щоб

оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві. По-друге, це стосується якості закону, про який йдеться, вимагаючи, щоб він був доступним для відповідної особи, яка, крім того, має бути в змозі передбачити його наслідки для себе, і сумісний із верховенством права»; 2) наявність легітимної мети; при цьому варто наголосити на необхідності дійсної реальності цієї мети (для прикладу згадаємо забори під час карантину щодо відвідування парків, скверів і т. п., яка аргументувалася необхідністю охорони здоров'я населення; хоча згодом була озвучена справжня мета – психологічний вплив на населення); 3) необхідність у демократичному суспільстві (пропорційність обмеження прав і свобод людини). Органи публічної влади, уводячи воєнний стан, зобов'язані чітко визначитися з тими правами, які за даних конкретних умов можуть бути обмежені та через які заходи [2; 3; 8].

Отже, зробимо висновок, що обмеження прав людини у зв'язку з введенням воєнного стану є необхідним інструментом для збереження цілісності та незалежності нашої держави. Проте, необхідно створити інструменти, які б допомогли наглядати за звуженням прав та застосовувати його лише тоді, коли воно буде дійсно необхідне та діяти на користь держави України, а не конкретних осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1.Рекомендації громадських організацій щодо обмежень прав людини у воєнний час. URL: <https://cedem.org.ua/news/prava-lyudyny-u-voyennyi-chas/> (дата звернення: 08.11.2022)

2.Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2_%D1%80#Text (дата звернення: 08.11.2022)

3.Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19>(дата звернення: 08.11.2022)

4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/64/2022>(дата звернення: 08.11.2022)

5.Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 № 995_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 04.03.2020).

6.Романенко (Легуша) Ю.С. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/pdf#page=321> (дата звернення: 08.11.2022)

7. Правові наслідки та обмеження в умовах воєнного стану. URL:<https://pon.org.ua/novyny/9309-pravovi-naslidky-ta-obmezhenia-v-umovakh-voennogo-stanu.html> (дата звернення: 08.11.2022)

8. European Court of Human Rights. Case of Oleksandr Volkov v. Ukraine (Application no. 21722/11). 9 January 2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871>. (дата звернення: 08.11.2022)

УДК 159.98

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ВІЙНИ

Лозова Ю.В.,

здобувачка освіти другого (магістерського)
рівня за спеціальністю 053 «Психологія»
Новокаховського гуманітарного
інституту,

Щедрина М.А.,

старший викладач кафедри управління та
адміністрування Новокаховського
гуманітарного інституту

Професійна підготовка працівників Національної поліції України формує професійні якості, вміння і навички, які під час виконання службових обов'язків застосовуються для спротиву. Для виконання посадових обов'язків працівник НПУ повинен бути психічно стійким до зовнішніх проявів небезпеки, оперативно аналізувати обстановку, використовувати в законодавчому полі прийоми і засоби впливу і крім того, своїми діями серед суспільства не викликати негативної реакції, контролювати зовнішні впливи, що можуть провокувати негативні рефлексивні поведінкові реакції, що зменшують супротив оперативній обстановці.

Разом з тим від вміння адаптуватися до екстремальних умов через застосування навичок і здібностей для вирішення тактичних завдань, збільшують можливості як особистості, так і підрозділу. Дослідження психологічних особливостей та структурних компонентів процесу формування особистості працівника поліції в екстремальних умовах війни збільшують ефективність служби в лавах поліції і трансформують позитивні ефекти на суспільство, яке потребує допомоги кваліфікованих і врівноважених поліцейських.

***Ключові слова:** професійна ідентичність, працівники Національної поліції України, екстремальні умови, екстремальна підготовка, екстремальна розвиненість*

Професійна підготовка особистості працівника Національної поліції України є складовою психічного розвитку і характеризується глибиною, динамічним рухом. Трансформується через характеристику особистості, що обирає професію правоохоронця. В такий спосіб реалізує наміри в подальшому житті з професійної самореалізації та самоідентифікації власних мотивів.

В загальному підході визначені такі складові професійної ідентичності в межах Я-концепції які є установкою на себе за Л. Шнейдер, це (рис. 1):

складова перша – **когнітивна** – включає професійні знання і професійні переконання

складова друга – **емоційна** – проявляється через емоції та оцінку власних професійних переконань, вмінь, навичок

складова третя – **поведінкова** – проявляється через реакцію, що виражається в поведінці

Рис. 1 Три складові професійної ідентичності в межах Я-концепції [2, с. 29]
 Формують Я-концепцію, як сукупність оціночних характеристик і пов'язаних з ними поведінкових проявів, що відбивається на професійній ідентичності.

За дослідженнями вчених [2, с. 28] О. Остапйовського та Д. Завалишина, В. Врум, Л. Грін, Е. Лавлер, І. Портер з питання складу професійної ідентичності єдиним підходом є когнітивний, який дає вирішувати завдання різної складності. Професійна ідентичність, за Л. Шнейдер пов'язана з професійним вибором, тобто прийняттям рішення на користь формування професійної реальності особистості, формує процес розвитку особистості через використання зовнішнього стимулу успішного професіонала та внутрішньої самооцінки особистості, чим досягаються реальне особистісне сприйняття і позитивна самооцінка. Складові професійної ідентичності трансформуються на процес підготовки працівників Національної поліції України до несення служби, в тому числі в екстремальних умовах [1], який складається з (рис. 2):

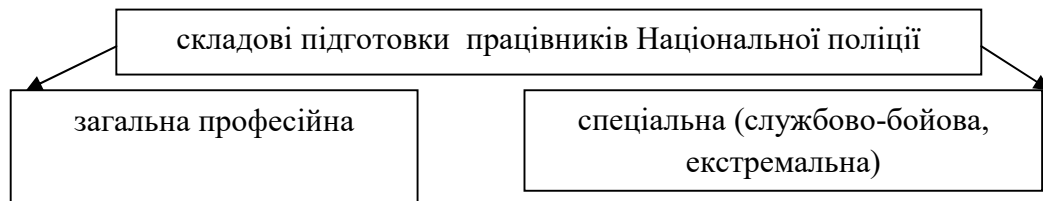

Рис. 2 Складові процесу підготовки працівників Національної поліції України до несення служби [3, с. 384]

Передує спеціальній підготовці (службово-бойовій, екстремальній) загальнопрофесійна, яка є основою підготовки спеціалістів поліції і обумовлена необхідністю виконання задач професійного спрямування. В психолого-педагогічних рамках екстремальна підготовка має наступні складові [3, с. 384]:

1. Складова перша – екстремальна навченість.
2. Складова друга – морально-психологічна підготовленість до дій в екстремальних умовах.
3. Складова третя – екстремальна розвиненість.

Дослідження психологічних особливостей та структурних компонентів процесу формування особистості працівника поліції в екстремальних умовах націлюють на другу складову екстремальної підготовки – морально-психологічна підготовленість до дій в екстремальних умовах.

Сформованість другої складової особистості забезпечує високопрофесійну та високоморальну поведінку у критичних ситуаціях, а саме: вірність професійному і товариському обов'язкам, володіння собою в екстремальних умовах (важкі професійні, моральні, психологічні).

Особливої уваги в дослідженнях заслуговує третя складова екстремальної підготовки – екстремальна розвиненість. Екстремальна розвиненість

поліцейського . Від ступеня розвитку цієї складової екстремальної підготовки працівників Національної поліції України залежить рівень якостей особистості, які проявляються через правоохоронну діяльність і в екстремальних умовах забезпечують успішність виконання обов'язків. Це такі якості особистості, як: вольові, психологічна стійкість, пізнавальні, екстремальної інтуїції, фізичної підготовки [2, с. 185-186].

За дослідженням психологічних особливостей та структурних компонентів формування особистості працівника поліції в екстремальних умовах війни встановлені складові процесу підготовки працівників Національної поліції України до несення служби. Обґрунтована необхідність подальшого аналізу третьої складової екстремальної підготовки – екстремальної розвиненості, тому як саме вона відповідає за такі важливі якості як: сміливість, мужність, стійкість, рішучість, відповідальність, пильність. Підґрунтям для аналізу стали теоретичні напрацювання професійної ідентичності в межах Я-концепції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII (із змінами в редакції від 03.04.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/580-19> (дата звернення: 14.11.2022).
2. Андрушко Я.С. Психологічні захисти в структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 276 с.

УДК 796/799

ФІЗИЧНА БЕЗПЕКА СПІВРОБІТНИКА МВС В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Єлизавета Дуда,
курсант 4 курсу ННП ПФПНП,
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ

Науковий керівник:
Костянтин Вознюк,
викладач кафедри
спеціальної фізичної підготовки»,
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ

Проаналізовано фізичну безпеку службової підготовки працівників поліції в воєнного стану та запропоновано практичні рекомендації по вдосконаленню фізичної безпеки поліцейських. Розглядається важливість фізичної безпеки для правоохоронців, які вже несуть службу у лавах Національної поліції.

Ключові слова: фізична безпека, працівники поліції, службова підготовка, в умовах воєнного стану.

Сучасне життя з її реальними умовами воєнного стану вимагає від співробітника поліції повної підготовленості до будь-яких ситуацій, вміння швидко і правильно реагувати зміну обстановки, а головне вживати заходів щодо забезпечення своєї фізичної безпеки та безпеки оточуючих. Загалом безпека співробітника – це комплексне поняття, яке складається з кількох ланок, однією з яких виступає фізична безпека (тактика і прийоми забезпечення особистої фізичної безпеки). Діяльність співробітника МВС безпосередньо пов'язана з виконання функціональних обов'язків, що супроводжуються певним ризиком. [1, с. 47]

Тому варто виділити елементи, що входять до системи фізичної безпеки особистості у межах правоохоронної діяльності: вміння застосовувати та використовувати вогнепальну зброю, спеціальні засоби та фізичну силу в рамках чинного законодавства; знання індивідуальної тактики дій при ускладненні оперативної обстановки та вміння правильно діяти у реальній обстановці; хороший рівень фізичної готовності.

Фізична безпека особистості працівника МВС – це стан захищеності, що виключають будь-які зовнішні та внутрішні загрози щодо суб'єкта захисту (наприклад, незаконні дії правопорушника, або надання опору). Ситуації, з якими стикається співробітник, вимагають до себе особливої уваги, адже саме професійна діяльність правоохоронців органів пов'язана з небезпекою та ризиком, тому для забезпечення своєї фізичної безпеки необхідно:

1. Постійно здійснювати тренування, спрямовані на підтримку своєї фізичної форми (розвиток силових, швидкісних якостей, збільшення витривалості).

2. Періодично проходити курси підвищення кваліфікації щодо вдосконалення своїх навичок та умінь (вивчення нових технік).

3. Удосконалити практичну навичку володіння вогнепальною зброєю, в рамках чинного законодавства (брати участь на практичних стрільбах, підвищувати теоретичну основу).

4. Вміти правильно та ефективно застосовувати спеціальні засоби, які перебувають на озброєнні МВС України (знати умови, необхідні для їх законного застосування).

5. Знати базову основу бойових прийомів боротьби, постійно напрацьовувати навик їхнього практичного застосування [2, с. 47].

Діючі співробітники зобов'язані підтверджувати свою практичну придатність, здаючи залік із фізичної підготовки. Формування у співробітників здатності до забезпечення особистої безпеки виступає самостійним напрямом їхньої професійної підготовки. Як показує зарубіжний та вітчизняний досвід, найбільш ефективно основи такої здатності закладаються у процесі навчання у відомчій освітній установі та надалі, на курсах перепідготовки та підвищення кваліфікації. Це досягається шляхом включення питань забезпечення особистої безпеки у всі базові курси та проведенням поряд з цим спеціальних курсів навчання тактиці та методів забезпечення особистої безпеки.

Кожен співробітник МВС повинен усвідомлювати, що за якісної початкової підготовки та постійного підвищення свого професійного рівня у процесі подальшої служби шанси на виживання у небезпечних ситуаціях значно зростають. Тому розвиток у співробітників МВС професійної компетентності щодо забезпечення особистої фізичної безпеки є життєво необхідним для процесу формування особистісних установок на виживання, психологічних якостей, що дозволяють адекватно оцінювати обстановку, приймати швидкі та правильні рішення та не втрачати самовладання у небезпечних ситуаціях [3, с. 47].

У разі сучасного суспільства основним критерієм безпеки є забезпечення фізичного захисту від протиправних дій. Труднощі, з якими стикається співробітник МВС щодня наражають його на небезпеку, тому дуже важливий рівень фізичної підготовленості та напрацювання навички застосування своїх професійних здібностей у реальних ситуаціях для повного забезпечення своєї фізичної безпеки. У ході силового затримання злочинця співробітнику поліції необхідно здійснити складні рухові дії за впливу додаткових зовнішніх факторів [5, с. 82]. На тлі серйозної емоційної напруги професійна діяльність співробітника потребує значної мобілізації можливостей організму. Додатковий вплив емоційних навантажень та екстремальних обставин на співробітника, відсутність систематичної роботи з відпрацювання бойових прийомів боротьби наводить до значного погіршення координації руху, не співмірності витрачених зусиль, втрати просторової орієнтації. Внаслідок цього для кожного співробітника поліції найважливішою умовою, що сприяє успішному виконанню службових завдань, є високий рівень координації рухів [4, с. 47].

Отже, фізична безпека особи співробітника МВС в умовах воєнного стану має на увазі під собою достатній рівень професійної підготовленості. Однак будь-

яка підготовка сама по собі не зможе створити співробітнику реально можливий рівень безпеки при вирішенні конкретного професійного завдання, якщо він сам не докладе колосальних зусиль щодо вироблення у себе конкретних знань, умінь та навичок забезпечення особистої безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Криволапчук В.О., Тодуров І.М., Бондарчук М.Т., Юрченко А.В., Шаповалов О.В. Особиста безпека: Навч.-практ. посіб.. К.: ВПЦ МВС України, 2006. 169 с.
2. Сягровець В.А. Особиста безпека працівників ОВС як невід'ємний елемент безпеки правоохоронних органів: *Південноукраїнський правничий часопис*. 2007. № 3. С. 67–68.
3. Власенко І. В. Проблеми особистої безпеки працівників правоохоронних органів // *Проблеми вдосконалення професійної майстерності працівників ОВС в бойовій підготовці : матеріали наук.-практ. конф. (м. Одеса, 31 жовт. 2008 р.) / МВС України, Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2008. С. 11–13.*
4. Власенко І. В. Удосконалення професійної підготовки працівників ОВС. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 35. С. 356–360.
5. Петрушин Д.В. Роль фізичної підготовки у підготовці майбутніх працівників національної поліції: Міжнародний круглий стіл. Одеса. 2021.

РОЗДІЛ 3

ЕКОНОМІКА В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ ВІЙНИ

УДК 336.7

ТИПОЛОГІЯ СПОСОБІВ КРЕДИТНОГО ШАХРАЙСТВА ТА ДІЄВИХ СИСТЕМ ЇХ ВИЯВЛЕННЯ В БАНКАХ

Раїса Квасницька,
доктор економічних наук, професор
кафедри фінансів, банківської справи та
страхування,
Хмельницький національний університет

В статті досліджено кредитне шахрайство, тобто махінації, які стосуються незаконних кредитних операцій. Розглянуто різні способи кредитного шахрайства та їх наслідки для банківських установ. Визначено суть кредитного скорингу, його різновиди та їх вплив на ефективність виявлення шахрайських дій в процесі здійснення банківського кредитування.

Ключові слова: кредитування, кредитний ризик, кредитне шахрайство, схеми кредитних махінацій, кредитний скоринг

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними або практичними завданнями. Висока прибутковість кредитних операцій визначають їх пріоритетність в діяльності банківських установ. Однак, саме цим операціям найбільш притаманним є кредитні ризики, негативна дія яких уможливорює зростання втрат банку, які потенційно можуть привести як до отримання банком значних збитків, так і до його банкрутства. Тому, допоки існує банківське кредитування, у будь якій країні незалежно від рівня її економічного розвитку, існуватиме необхідність пошуку шляхів ідентифікації, нівелювання чи мінімізації кредитних ризиків. Звичайно повністю уникнути кредитного ризику не можливо, це може бути лише за однієї умови, якщо відмовитись від проведення кредитної операції. Однак, такі дії унеможливляють отримання банком прибутку. За останні десять років банківська система України зазнала змін за кількісним представництвом в ній банківських установ. Так, кількість банків в Україні протягом 2012-2022 років зменшилась на 109 установ: з 176 діючих банків у жовтні 2012 році до 67 банків, які функціонували у жовтні 2022 року [1]. Однією із причин, яка призвела до визнання цілої цівки банків неплатоспроможними, є неповернення клієнтами банків кредитів через кредитне шахрайство, яке набуло загрозливого характеру в банківському секторі країни. Україна займає одне з перших місць серед поширення шахрайських дій у банківській сфері. Адже, саме шахрайські дії негативно впливають на репутацію банку, погіршення відносин із бізнес-партнерами, важливими клієнтами та взаємодію із Національним банком України, а що найгірше, призводять до втрати банком його ресурсної бази. Тому,

сьогодні вкрай актуальним є впровадження в банківській діяльності дієвої системи виявлення кредитного шахрайства, яке може бути здійснене через застосування такого дієвого інструменту, як кредитний скоринг.

Мета статті. Дослідження кредитного шахрайства та його наслідків в банківських установах України та визначення впливу кредитного скорингу на ефективність виявлення шахрайських дій в процесі здійснення банківського кредитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням суті шахрайств в банківській сфері, виявлення та запобігання кредитного шахрайства присвятили свої праці багато учених-економістів, таких як: О. Горлачук, О. Кришевич, С. Мельник та інші. Теоретико-методичним аспектам застосування кредитного скорингу в діяльності банків присвячено значну увагу у працях таких дослідників, як: І. Бучко; Н. Дунас; А. Камінський; К. Писанець; Т. Сівчук та інші. Високо оцінюючи отримані вченими наукові результати, слід зауважити, що все ж недостатньо вирішеними залишаються питання розвитку кредитного скорингу в умовах розширення кредитної діяльності банків.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом в банківській сфері все частіше фіксуються махінації, які стосуються незаконних кредитних операцій, що є одним із найпоширеніших способів кредитного шахрайства. Всі види кредитного шахрайства можна розділити на такі групи [2; 3; 4]:

1) способи, за допомогою яких позичальник посягає на фінансові ресурси банків:

- фізична-особа підприємець або ж юридична особа, які мають право на здійснення підприємницької діяльності – отримують кредит за підробленими документами. При цьому відбувається введення в оману працівників банку шляхом надання завідомо неправдивої інформації про господарське становище суб'єкта підприємницької діяльності, фінансове становище особи чи характер забезпечення кредиту, оцінюючи яку, банк приймає рішення про надання кредиту та його умови (розмір і термін повернення, його забезпечення, розмір відсотків тощо). Основні способи вчинення фінансових шахрайств із використанням підроблених документів: застава неіснуючого або неліквідного майна; відмова від виконання угоди (договорів, контрактів), які після отримання кредиту розривають, а отримані кошти переводять на рахунок інших суб'єктів підприємницької діяльності;

- позичальник, який є офіційно зареєстрованим, використовує свідомо помилкову інформацію для укладення кредитного договору;

- кредитування осіб афілійованих з їх власниками та менеджментом. Так, при кредитуванні таких осіб первинно їх кінцевими бенефіціарами не ставиться мета заволодіння фінансовими ресурсами банку, але, при виникненні збитків у таких осіб, вони покриваються за рахунок нових запозичень. Тобто, надаються нові кредити, за рахунок яких погашаються відсотки та отримані збитки таких позичальників. Більш того, у випадку ризику втрати керованості банку чи права власності, такі позичальники використовуються для організації виведення фінансових ресурсів із банківської установи. Крім цього, надані кредити використовуються для придбання особистого майна, яке згодом перепродається іншим особам, які не мають прямих фінансових зобов'язань перед банком.

- кредитування позичальника із наступним інсценуванням його банкрутства. Так, власники позичальника-юридичної особи, які після отримання кредитних коштів, імітують збитковість їх господарської діяльності: операції із погашення кредиторської заборгованості, із передплати товарів, які ніколи не будуть поставлені, придбання «сміттєвих» товарів (за завищеною ціною в кілька десятків чи сотень разів), господарські взаємини із сумнівними контрагентами. Інструментами такого шахрайства є підробка документів, здійснення фінансових операцій, спрямованих на виведення фінансових ресурсів із рахунків позичальника, інсценування банкрутства позичальника;

- посадова особа отримує пільговий кредит на законних підставах з наступною його передачею певній комерційній структурі під відсотки або ж комерційна структура за усною домовленістю розраховується з посадовою особою, яка і привласнює кошти;

- фізична особа оформляє споживчий кредит за підробленими документами або ж на підставних осіб;

2) способи, до яких вдаються працівники банків, які використовуючи конфіденційну інформацію про клієнта, яка є банківською таємницею, знімають з його розрахункового рахунку кредитні кошти і використовують їх на власні потреби або в інший незаконний спосіб;

- шахрайське одержання банківського кредиту працівниками банківської установи, тобто вчинення шахрайств безпосередньо працівниками банківських установ, до яких відносять: видавання значних кредитів засновникам банку, що зрештою призводить до неплатоспроможності банку та заподіює збитки іншим клієнтам; незаконне кредитування «своїх» підприємств (відповідальні посадові особи банку входять до складу їх засновників або керівників); незаконне одержання працівниками банку кредиту на вигідних умовах тощо;

3) взаємна домовленість представників кредитора і позичальника про отримання незаконного кредиту, тобто це органічне поєднання двох попередніх груп.

Таким чином, можна резюмувати, що банки потерпають від багатьох різновидів фінансового шахрайства, які негативно позначаються на усіх складових фінансової безпеки банків: ресурсоутворювальній, кредитній, валютній, інвестиційній безпеці, а також фінансовій безпеці загалом, оскільки виведення коштів знекровлює ресурсне забезпечення банків, перешкоджає своєчасному виконанню ними зобов'язань за залученими та запозиченими коштами.

Варто відмітити, що існують певні типові схеми виведення коштів та втрати від шахрайських дій, в наслідок за діяння яких вітчизняні банки понесли суттєві втрати [3; 4; 5; 6; 7; 8]:

- надання кредитів підприємствам з ознаками фіктивності, укладання численних страхових договорів з фіктивною страховою компанією та проведення закупівлі консультаційних послуг, єдиним підтвердженням надання яких стали акти прийому-передачі із зазначенням сум, але без дати (Інвестбанк). Виведено близько 203,5 млн грн;

- виведення коштів, залучених як вклади від фізосіб, на низку підставних фірм (які не мали необхідного забезпечення за кредитними договорами та не

проводили по них господарську діяльність, тобто зазначені операції мали всі ознаки шахрайських) у вигляді незабезпечених кредитів (Терра Банк). Шахрайство з коштами вкладників на суму понад 1 млрд грн призвело до банкрутства банку;

- кредитування під заставу неліквідного майна (Демарк). Протягом 2008-2014 рр. банк уклав із 37 позичальниками 43 однотипні кредитні договори, за якими кожна особа отримала майже однакові суми у межах 36,5-38 млн грн, а в заставу було надано неліквідне майно, що унеможливило повернення коштів шляхом звернення стягнення на предмет застави. Таке схемне кредитування стало однією із причин значної відмінності між оціночною та балансовою вартістю активів, включених до ліквідаційної маси банку. При тому, що «на папері» активи банку оцінені у 1 963,4 млн грн, незалежні суб'єкти оціночної діяльності оцінили їх лише у 236 млн грн. Майже удесятеро меншою виявилась оцінка кредитів, наданих юридичним особам: при «роздутій» до 1776,8 млн грн балансовій вартості, незалежні оцінювачі оцінили цю групу активів лише у 164,8 млн грн. Збитки від таких махінацій склали майже 1,3 млрд грн.;

- кредитування афілійованих осіб із їх власниками та менеджментом (Приватбанк, Банк Таврика) Кредитування пов'язаних осіб, надання кредитів неплатоспроможним позичальникам (або без фактичної наявності предметів забезпечення) (Фортуна та Південкомбанк). Під заставу за кредитами Банку Таврика були передані картини, вартість яких була спочатку оцінена у 5,4 млрд грн, а згодом переоцінена до 9 млрд грн. Після судового процесу, який був ініційований ліквідатором, колекція картин була оцінена у 16,3 млн грн. ТОВ «Музей сучасного образотворчого мистецтва», який на той час був власником колекції, оголосило про своє банкрутство. В рамках процедури банкрутства картини й були продані відповідно до останньої оцінки. В рахунок компенсації за видані більш ніж 4 млрд грн кредитів Банк Таврика отримав суму в 263 рази меншу. Збитки у десятки мільярдів гривень;

- недобросовісне вивільнення забезпечення, надання/ отримання удаваного забезпечення, свідомі помилки в документах на обтяження забезпечення (кадастрових номерах, серійних номерах агрегатів, в адресах розташування тощо), взяття забезпечення за завищеною вартістю при наданні кредитів (Форум, Аксіома, Банк Камбіо, Дельта, Фінанси та кредит, Надра). Імітація наявності вартісного та ліквідного майна, заможності. Виведення з-під застави майнових прав за кредитами і переведення коштів з рахунків юридичних на рахунки фізичних осіб як безвідсоткова позика/безповоротна фінансова допомога, визнання поручителями недійсною наданої позичальникам поруки, прийняття при кредитуванні удаваного забезпечення у вигляді «сміттєвих» цінних паперів (фіктивні цінні папери, які створені фіктивними компаніями і не забезпечені реальними активами). Загалом на балансі банків, що ліквідуються та перебувають в управлінні ФГВФО, обліковуються «сміттєві» цінні папери вартістю понад 12,75 млрд грн;

- відступлення прав вимоги за кредитами. У цій схемі задіяні фінансові та факторингові компанії. Через халатність держорганів і цю схему банківський сектор втратив ще 12,43 млрд грн;

- фіктивне погашення кредитного боргу шляхом перекредитування кредитного портфеля афілійованих осіб, виведення кредитного портфеля фізичних осіб (Банк Михайлівський). Перекредитування кредитного портфеля афілійованих юридичних осіб на 1,2 млрд грн, виведення кредитного портфеля фізичних осіб на 683 млн грн;

- нецільове використання кредитних коштів (УПБ, Імексбанк, БГ Банк, Єврогазбанк і Citycommersebank). Збиток у 5,58 млрд грн.

Сьогодні, українські банки використовують широкий арсенал методів для боротьби із шахрайством. Одним із методів, який дозволяє оцінити рівень фінансової безпеки банку щодо здійснення кредитних операцій банком, та сприяє виявленню шахрайських дій в процесі здійснення кредитування є кредитний скоринг. Скоринг – це система, яка на основі кредитних історій банку оцінює ймовірність дефолту потенційного позичальника, виходячи з його соціально-демографічних характеристик. Саме кредитний скоринг, що являє собою математичну або статистичну модель, за допомогою якої банк визначає, наскільки велика ймовірність, що цей потенційний позичальник поверне кредит у встановлений строк [9, с. 76] є найбільш адекватним підходом, що дозволяє оптимально вирішувати завдання по підвищенню ефективності кредитної діяльності через зниження її ризиковості її здійснення. При цьому, кредитний скоринг забезпечує гнучкий інструментарій оцінювання кредитних ризиків і можливість автоматизації процесу прийняття кредитних рішень. Різноманітність кредитних операцій та ризиків, які їм притаманні, спричиняють і широку варіативність скорингових видів. Так, кредитний скоринг можна розглядати за видовим поділом відповідно до таких класифікаційних ознак [9; 10; 11; 12]:

а) залежно від наявної інформації:

- аплікаційний скоринг (скоринг за актуальними даними протягом оформлення заявки) – оцінка кредитоспроможності потенційних позичальників за наданою інформацією упродовж кредитної трансакції;

- поведінковий скоринг (скоринг протягом кредитного періоду) – оцінка ймовірності повернення кредиту на основі математичної оцінки динаміки стану кредитного рахунку потенційного позичальника;

- колекторський скоринг (скоринг ймовірності повного чи часткового повернення кредиту) – конкретизація напрямів роботи щодо із позичальником-боржником, коли його кредитний рахунок класифіковано як «незадовільний»;

- скоринг шахрайства – оцінка ймовірності шахрайства, що визначає ймовірність потенційних неправомірних дій позичальника;

б) залежно від якості доступної інформації про позичальника і методу прийняття рішень:

- дедуктивний скоринг, основними елементами якого є висновки й оцінки експертів, що сформовані відповідно до критичних значень і вагомості оцінки виокремлених критеріїв;

- емпіричний скоринг, основними елементами якого є статистичні моделі та методи ранжування неоднорідних багатовимірних даних, вибір яких залежить від категорії позичальника та виду кредиту;

в) залежно від способу побудови моделі скорингу:

- статичний скоринг – вектор скорингових балів визначає ймовірність дефолту позичальника на момент подачі заяви про надання кредиту;

- динамічний скоринг – вектор скорингових балів визначає ймовірність дефолту позичальника на весь період видачі кредиту в кожен період часу із заданою частотою;

г) залежно від методів побудови моделі скорингу:

- експертний скоринг – скоринг, система якого була побудована експертним шляхом для більш якісного оцінювання клієнтів до прийняття рішення;

- статистичний скоринг – скоринг, система якого може бути побудована лише за умови наявності значного масиву даних, з метою отримання прогнозів на майбутнє.

Скорингові моделі для виявлення спроб обдурити банк підрозподіляють усіх потенційних позичальників на групи за ймовірністю, що те чи інше прохання про видачу кредиту є шахрайством. Використання кредитного скорингу дає змогу: скоротити час на оцінку кредитоспроможності позичальника та підвищити рівень її об'єктивності, адже аналіз здійснюється в автоматичному чи напівавтоматичному режимі; підвищити якість кредитного портфелю банку за рахунок відбору більш надійних позичальників; здійснювати моніторинг стану обслуговування боргу позичальником та оперативно виявляти прострочену заборгованість.

Висновки. З вищевикладеного можна зробити висновок про те, що кредитне шахрайство спричиняє масштабні негативні наслідки як для окремих банків (їх клієнтів, партнерів), так і для всієї банківської системи держави. Воно супроводжується відчутними збитками для усіх учасників фінансового ринку, пов'язане з виникненням нових ризиків та загроз. При цьому, вартим уваги щодо використання та подальшого дослідження з метою удосконалення є такий гнучкий інструментарій оцінювання ризиків кредитного шахрайства, як кредитний скоринг. Кредитний скоринг є тією системою, яка на основі кредитних історій банку оцінює ймовірність дефолту потенційного позичальника, виходячи з його соціально-демографічних характеристик. Саме кредитний скоринг уможлиблює визначення наскільки велика ймовірність, що певний потенційний позичальник поверне кредит у повному обсязі та у встановлений строк. Тому, подальшими дослідженнями мають бути визначені підходи до удосконалення кредитного скорингу щодо забезпечення ще більш гнучкого інструментарію оцінювання кредитних ризиків і можливість автоматизації процесу прийняття кредитних рішень банківськими установами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт НБУ. – URL: <https://bit.ly/334xtE9> (дата звернення 10.11.2022)

2. Горлачук О.А. Кредитні махінації в сфері фінансово-кредитних відносин та захист інтересів їх суб'єктів. – URL: <https://bit.ly/35LPd88> (дата звернення 08.11.2022 р.)

3. Кришевич О.В. Способи шахрайств в банківській сфері: кримінально-правовий аспект. *Юридичний вісник*. Вип. 2. 2012. С.112-116

4. Мельник С.С. Виявлення та запобігання фінансовому шахрайству у забезпеченні фінансової безпеки комерційних банків / Дис. на здобуття наук.

ступеня канд. ккон. наук зі спеціальності: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. ДВНЗ «Університет банківської справи». – Київ, 2019. 252с.

5. Активи з банку «Таврика» виводились через кредитування пов'язаних осіб та заміну ліквідної застави за вже виданими кредитами. – URL: <https://bit.ly/3owLWjE> (дата звернення 15.11.2022)

6. Ризикова кредитна політика, видача кредитів під однотипне неліквідне забезпечення нанесли збитки банку «Демарк» на суму майже 1,3 млрд. грн. – URL: <https://bit.ly/34IDpms> (дата звернення 10.11.2022)

7. Топ-5 схем виведення грошей із банків. – URL: <https://bit.ly/3suMnMK> (дата звернення 18.01.2022)

8. Які банки нарощують «погані» кредити. – URL: <https://bit.ly/34FugeL> (дата звернення 15.01.2022)

9. Камінський А. Б., Писанець К. К. Скорингові технології в кредитному ризик-менеджменті. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 197-201.

10. Бучко І.Є. Скоринг як метод зниження кредитного ризику банку. *Вісник університету Банківської справи НБУ*. 2013. №2(17). С.178-182.

11. Дунас Н.В., Білокриницька М.С. Впровадження системи кредитного скорингу українськими банками для споживчого кредитування. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Випуск 5(16). С.263-269

12. Сівчук Т. Система кредитного скорингу в банках: зарубіжний досвід та українські моделі. *Наука молода*. 2013. №19. С.135-139.

UDC 658.5.012.03

BUSINESS ADAPTATION TO WAR CONDITIONS IN UKRAINE

Nadiia Kovalenko,

PhD in Pedagogy, Assistant Professor,
Assistant Professor of Department
Management of Aviation activity,
Flight Academy of National aviation
University, Kropyvnytskyi, Ukraine

The article is devoted to development of provisions for securing business flexibility in conditions of war in Ukraine. It is recommended that even during the war Ukrainian companies should strive to follow the scientific approaches to management, including the process approach as one of the most widely used.

Key words: flexibility, agility, flexibility of organization, business flexibility, business process flexibility, business process management, war in Ukraine.

Formulation of the problem. The war in Ukraine, being a huge humanitarian catastrophe, has also brought multiple negative effects for economics and business of the country. In March 2022, 10 regions of Ukraine (before the war generating more than half of the country's GDP) were directly affected by ground, air or naval combats [1, p. 8], while almost all others were the targets of missile strikes. In the beginning of the war, every third Ukrainian enterprise were closed (in April, 17% of enterprises were not working), and about 60% of enterprises decreased their load, mainly because of the lost markets, logistic problems, combat actions, employees outflow, increase in costs, etc. [1, p. 9 – 11].

Thus, in order to adapt their business to such dramatic changes, most of Ukrainian enterprises who didn't stop their activity, have to change the way how to organize it, which requires increased flexibility. This means the problem of keeping or obtaining business flexibility is quite relevant for domestic enterprises.

Analysis of recent research and publications. The problem of business flexibility is widely researched by Ukrainian and foreign scholars, such as B. Boehm, O. Grachov, C. Grantham, A. Gupta, G. Hamel, M. Hugos, S. Komarynets, T. Lepeyko, A. Mitra, B. Olmsted, C. Prahalad, V. Samochkin, M. Sytnytskii, N. Shmatko, V. Vasilyev, C. Wellington, B. Zhukov and many others. But the studies of an enterprise flexibility mostly have a limited nature: in the most of researches the separate aspects of flexibility (strategic, organizational, operational, production and financial, personnel, informational) are considered.

The property similar to flexibility is agility. In the work [2, p. 13] we were discussing that inflexibility is ability of the enterprise to change, agility is ability to quick change (thus, the focus is made on speed of changes, but not only on possibility to change). Business agility today is not only widely discussed by scholars, but also is practiced by multiple companies. For instance, in the IT sector, the Agile Manifesto was pronounced [3], and more than 71% of IT companies in USA report following its principles and practicing agile software development to some extent [4].

But despite of many researches and wide practical experience in the field of business flexibility and agility, the aspects of their applications in conditions of war are not discovered enough.

The purpose of the article is the research of theoretical and practical aspects and development of recommendations to improve the business flexibility with the use of modern managerial approach conditions of war in Ukraine.

Main results of the study. Today, there are numerous approaches to enterprise management [5]. One of the most used is process approach, which is based on the idea that in order to manage the company effectively and efficiently, the focus must be made on processes (business processes), which are the building blocks of its activity. Process approach is recommended for use by the International standard ISO 9001:2015 [6].

There are multiple reasons for companies to implement the process approach to management, shifting from managing separate functions to Business Process Management (BPM), which we generalize basing on works [7-12].

First of all, it should be noted that the process approach is based on the detailed description of business processes. In turn, description is the basis for process standardization, which has the following advantages:

1. Standardization helps companies to fixate the most optimal way of performing the process in terms of quality, productivity, costs, etc., making a company more attractive for customers and more profitable.

2. Standardization decreases variability of process outputs, thus, products and services of a company obtain more predictable characteristics (quality, delivery terms, etc.), which again helps to establish trustful relations with customers and to keep them loyal.

3. Standardized business processes can be easily and effectively automated. Another advantage of a process approach is that it allows to integrate different functional areas of company's activity, eliminating barriers between departments and shifting from local optimization of individual functions to general optimization of the overall company's activities.

The process approach helps to identify and eliminate redundant processes, duplication of functions and bottlenecks, improving the company's productivity.

Business Process Management creates conditions for continuous improvement of processes in the organization and facilitates the ability to implement these improvements.

Implementation of the process approach allows better monitoring the enterprise performance. Providing the means to measure the process performance at the scale of the entire organization, Business Process Management improves the visibility of end-to-end processes, making the results transparent to those employees who are responsible for these processes. By monitoring the process performance, the employee can respond accordingly and eliminate any obstacles or problems much more quickly.

The resulting data is then used to find the root cause of business process failures, such as delays or high costs, in order to eliminate that cause. At the same time, BPM seeks to provide a quantitative assessment of the results of operational activities (cost, quantity, cycle time, quality, customer satisfaction, or any other parameter) using certain measurement tools. Effective measurement closes the feedback loop in the process

management cycle and provides managers with important information they can use to make further improvements.

Business Process Management provides more clear definition and distribution of duties, roles and responsibilities in the company because of detailed process description and measurement. Documenting business processes helps company build a system of checks and balances, thereby minimizing opportunities for fraud, errors, or losses.

Business Process Management significantly improves knowledge management. With effective system of business process monitoring, BPM allows tracking and localizing the necessary information and preparing reports for senior management, which provide an opportunity to analyze the effectiveness of these processes. Providing deep and detailed process description, Business Process Management creates a basis for effective training of new employees and creating a comprehensive database of organizational knowledge.

Finally, Business Process Management is a good basis for a comprehensive audit of the company and assessment of compliance with certain norms and rules. In today's business environment, there is a wide range of government regulations, local communities' norms and requirements that organizations must follow. Successful implementation of the process approach creates conditions for achieving efficiency and coordination of management at each level of the process. BPM includes company-wide tools, procedures, policies, and business metrics that help an organization monitor commitments and ensure that operations meet applicable standards.

In the same time, there is a point of view that standardization as one of the main pillars of Business Process Management makes processes more rigid, less flexible and responsive [13;14]. Thus, it can be assumed that companies which already use Business Process Management or are in the process of its implementation must refuse it in conditions of war because it decreases business flexibility – the property, which is vitally required. But we think Business Process Management can secure process flexibility (and so – flexibility of business as consisting of flexible processes). The reason is that flexibility is one of the characteristics of any business process, and depending on requirements, the level of process flexibility can be either increased or decreased [9;15;16]. Indeed, the business process flexibility depends on two characteristics: the number of scenarios the business process can be switched among (the greater the number of scenarios is, the greater is the level of business process flexibility) and the time required to shift from one scenario to another (the shorter such time is, the greater is the level of business process flexibility)[14;15].

Such characteristics can be changed for any business process to some extent. Alternative scenarios for the business process can be developed in advance, while the process is designed. The more scenarios are developed and described, the higher is the probability that one out of those scenarios will suit the further conditions in external environment. In this case, time to shift to such scenario of business process will be decreased as well.

Thus, Business Process Management will increase business flexibility by increasing the company's ability to sense potential opportunities or threats and help prioritize its response strategy.

Properly designed business process must not only contain alternative scenarios, but also the mechanism of determining the conditions when it is necessary to shift scenario, the procedures and rules of such shift, and the mechanism of monitoring the

changes. Moreover, properly designed processes must be reviewed and evaluated by analysts from the point of view of risk, and at the same time, effective risk control and prevention tools are embedded in all processes, as it is required by International standard ISO9001:2015 [6].

But in practice the authors faced multiple cases when business processes in companies are not designed properly and do not include one or several elements necessary to secure business process flexibility (alternative scenarios, mechanism of determining the right time to change, procedures and rules of implementing such changes and its monitoring, etc.). In this case companies still should not refuse the process approach if it is in use of in the process of implementation. We provide the following recommendations companies can follow in the process of adopting their business processes to the war in Ukraine.

1. Actualization of key reference points in the company's activity. In case of dramatic changes caused by war, company can change its priorities. For instance, many companies in the beginning of the war focused on security of their employees and capacities. Also it's important to note that the war can affect the company's stakeholders, including business owners, clients, suppliers, etc., even if they are located abroad. The immediate contact with key stakeholders can provide management with necessary information about their priorities and problems, which can help to re-actualize current goals, contracts, commitments, products, etc.

2. Business processes in the company are strongly interrelated and make a network. Thus, the problems in one business process can disrupt the whole company's activity. This means that the second recommendation is to identify the most problematic business processes, which are affected by the war the most, and concentrate on their adaptation to changed conditions.

3. Create or re-create the business process descriptions. The level of detailing of business process description depends on several factors:

a) the level of a business process in the process hierarchy: the higher the level is, the less detailed description a business process requires;

b) the level of uncertainty in the environment: the higher the level of uncertainty, the less detailed description (but with more alternative scenarios) a business process requires;

c) the technological variability of a business process: the more variable the process is (e. g. process related to creative activity, ad hoc processes, etc.), the less detailed (but again, with more of alternative scenarios) its description should be.

While describing business processes, we recommend combination of text and graphical (or table and graphical) approaches [16].

4. Review the requirements to business processes outputs and inputs. Actualizing goals, clients, contracts and commitments, the company can see that their requirements to its products have changed.

Accordingly, requirements to process inputs can be changed. Such requirements must be strictly formulated in order to direct the process performers and those who controls its results, especially in case if some business processes will be outsourced.

5. Business rules must be reviewed as well, especially related to implementation of changes in business processes and to shift among scenarios.

Authors think that following these recommendations will help Ukrainian companies to better adapt their entire business and separate business processes to conditions of war.

Conclusion. Even in situation of war, Ukrainian companies should strive to follow the scientific approach to management, including the process approach as one of the most widely used and strongly recommended by International standard ISO 9001:2015. In order to do it effectively, authors recommend to actualize the key reference points in the company's activity; to identify the most problematic business processes affected by the war; to create or to change the business process descriptions; to review the requirements to business processes outputs and inputs; to review the business rules related to changes in business processes.

Further researches in this area must be aimed at development of exact methods and managerial tool for implementation of abovementioned provisions in conditions of war.

REFERENCES:

1. Makroekonomichnyi ta monetarnyiohliad, traven 2022 roku : ZvitNatsionalnoho banku Ukrainy [Macroeconomic and monetary review, May 2022: Report of the National Bank of Ukraine]. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/makroekonomichniy-ta-monetarniyoglyad-traven-2022-roku>. [in Ukrainian].

2. Kotlyk A., Gres G. (2021) Does flexible, agile, adaptive and organic organizational structure mean the same? Suchasni problem upravlinniapidpriemstvamy: teoriia ta praktyka [Modern problems of enterprise management: theory and practice] : Proceedings of theinternational scientific and practical conference (Kharkiv, Ukraine – Torun, Poland, April 16, 2021). Dnipro: Seredniak T. K., p. 13–14. -Retrieved from https://kmib-hneu.com/wp-content/uploads/2021/04/zbirnik_tez_konferencii_suchasni-problemi-upravlinnjapidpriemstvami_harkiv_16-kvitnja_2021.pdf.

3. Manifesto for Agile Software Development / K. Beck, M. Beedle, A. vanBennekum et al. Retrieved from <https://agilemanifesto.org/iso/en/manifesto.html>.

4. Flynn J. 16 agile statistics [2022]: what you need to know about agile project management. Retrieved from <https://www.zippia.com/advice/agile-statistics/#:~:text=Agile%20is%20widely%20used%20by,reporting%20that%20they%20use%20it>.

5. Pererva I. M. (2021) Perevahy vprovadzhennia protsesnoho pidkhodu do upravlinnia pidpriemstvom [Advantages of implementing a process approach to enterprise management]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society]. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/539>. [in Ukrainian].

6. Quality management systems – Requirements : international standard ISO 9001:2015(E) (2015). Retrieved from <https://ch97a3a0kw31390rw3nfrzf3-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2020/11/ISO-9001-2015-Fifth-Edition.pdf>.

7. Kotlyk A. V. (2016) Perevahy i skladnoshchi vprovadzhennia protsesnoho pidkhodu na pidpriemstvi [Advantages and difficulties of implementing a process

approach at the enterprise]. Rozvytok yevropeiskoho prostoru ochyma molodi: ekonomichni, sotsialni tapravoviaspekty [Development of the European space through the eyes of young people: economic, social and legal aspects]: materials of the AllUkrainian scientific and practical conference of young scientists and students (Kharkiv, Ukraine, April 22, 2016). Kharkiv :Vyd «NTMT», p. 3465– 3469. [in Ukrainian].

8. Kotlyk A. V. (2016) Vyhody vid vprovadzhennia protsesnoho pidkhodu do upravlinnia z tochky zoru kliuchovykh steikkholderiv [Benefits of implementing a process approach to management from the perspective of key stakeholders]. Systemy rozrobky ta postanovky produktsii na vyrobnytstvo [Systems of development and production of products]: materials of the 1st International Scientific and Practical Conference (Sumy,Ukraine, May 17–20, 2016). Sumy: Sumy State University, p. 70–71. [in Ukrainian].

9. Lepeyko T. I., Kotlyk A. V. (2012) Protseyny ipidkhyd do upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstva [Process approach to managing the competitiveness of the enterprise] : monograph. Kharkiv: Ed. KhNUE, 316 p. [in Ukrainian].

11. Panagacos T. (2012) The Ultimate Guide to Business Process Management: Everything You Need to Know and How to Apply It to the Organization. Scotts Valley, Ca: CreateSpace Independent Publishing Platform, 146 p.

12. Ryan K. L. (2009) A Computer Scientist's Introductory Guide to Business Process Management (BPM). Crossroads, vol. 15, no. 4, p. 11 – 18.

13. Boehm B., Turner R. (2003) Balancing Agility and Discipline: A Guide for the Perplexed. NY : Addison Wesley, 304 p.

14. Zajcev R. Gibkost' processa - etovam ne Agile [Process flexibility is not Agile] DeepVision Consulting. Retrieved from <https://deep-vision.one/knowledge/gibkost-processa-eto-vam-ne-agile> [in Russian].

15. Shmatko N. M. (2011) Upravlinnia hnuchkistiu pidpryiemstva [Management of enterprise flexibility] (PhD dissertation), Kharkiv: Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy [in Ukrainian].

16. Lepeyko T. I., Kotlyk A. V. (2009) Reinzhyniryn hbiznes-protseyiv [Business Process Reengineering]: Educational and practical guide in figures and tables. Kharkiv: Ed. HNEU, 80 p. [in Ukrainian].

УДК 657.632

МЕТА І ЗАВДАННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ

Наталія Зарудна,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри обліку та оподаткування
Західноукраїнського національного
університету

У статті узагальнено мету і завдання внутрішнього контролю дебіторської заборгованості у роботах попередників-дослідників, а також запропоновано їх авторське бачення.

Ключові слова: внутрішній контроль, дебіторська заборгованість, дебітори, мета, завдання, попередники-дослідники, авторське бачення

В Україні на законодавчому рівні питання організації системи внутрішнього контролю на підприємствах приватного сектору не врегульовано. 24.09.2020 р. на сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України «Електронні петиції» було зареєстровано петицію «для внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», а саме – зобов'язати організувати та здійснювати внутрішній контроль ведення бухгалтерського обліку та складення бухгалтерської (фінансової) звітності суб'єктів економічної діяльності, бухгалтерська звітність яких підлягає обов'язковому аудиту згідно Міжнародних стандартів внутрішнього аудиту та моделі COSO 2017» [5]. Проте, дана ініціатива підтримана не була, адже з необхідної кількості у 25 000 підписів було зібрано лише 45.

Неврегулювання особливостей функціонування системи внутрішнього контролю, у т.ч. і дебіторської заборгованості на законодавчому рівні, є суттєвим недоліком, а тому, виникає необхідність розробки напрямків його розвитку на теоретичному і практичному рівнях у цілому та в частині мети і завдань здійснення, зокрема.

Метою статті є дослідження мети і завдань внутрішнього контролю дебіторської заборгованості у роботах попередників-дослідників, а також розробка їх авторського бачення. Дана робота є продовженням наукових пошуків автора, розпочатих у фахових статтях [6, 7].

Внутрішній контроль – це процес постійного впливу на об'єкти через відстеження відхилень та корекції управлінських рішень задля приведення фактичного стану об'єктів до бажаного [8, с. 13].

Ми підтримуємо думку, що система внутрішнього контролю дебіторської заборгованості забезпечить управлінський персонал достовірною, вчасною, максимально повною інформацією про стан, структуру та динаміку відносин з контрагентами і допоможе правильно визначити основні напрямки діяльності та завдання, які постають перед суб'єктом господарювання [3].

Метою внутрішнього контролю розрахунків з дебіторами та кредиторами є

встановлення повноти, достовірності та своєчасності відображення даних в первинній документації підприємства, облікових регістрах і звітності. Контроль передбачає здійснення перевірки за дотриманням планових показників; налагодження системи спостереження за строками оплати платежів; контроль за виконанням договірних відносин з боку як контрагентів, так і персоналу; виявлення резервів зростання платоспроможності підприємства та контроль за результатами виконання оптимізаційних управлінських рішень [1, с. 313; 2, с. 12-13; 3]. Чакалова Н.С. метою внутрішнього контролю дебіторської заборгованості визначає встановлення доцільності, достовірності, своєчасності, законності здійснених операцій і правильності їх відображення в обліку [9, с. 82].

Внутрішньому контролеру перед початком здійснення перевірки розрахунків із контрагентами-дебіторами необхідно ретельно проаналізувати їх персональний склад, щоб мінімізувати ймовірність невиконання ними своїх зобов'язань. Для цього кожен суб'єкт підприємницької діяльності може створити власну систему відбору контрагентів за різними показниками та критеріями, а до основних аспектів, які враховуються при прийнятті рішення про співпрацю з конкретним контрагентом, можна віднести:

- репутацію потенційного контрагента-дебітора, яка є суб'єктивною оцінкою, що сформувалась на основі стану платіжної дисципліни, досвіду попередніх фінансових відносин, а також власних спостережень та інформації, яка отримана від інших контрагентів і «третіх осіб»;
- надійність фінансового стану – дослідження, оцінка та аналіз основних показників фінансової і податкової звітності контрагента (фінансовий результат діяльності попередніх років, наявність заборгованостей перед бюджетом та іншими контрагентами, ліквідність, платоспроможність, стабільність, кредитоспроможність тощо);
- фінансова, товарна, політична, сезонна, військова ситуація в країні та залежність від неї бізнес-середовища контрагента [7].

Акімова Н.С. і Топоркова О.В. завданнями внутрішнього контролю дебіторської заборгованості визначають: підтвердження достовірності внутрішньої інформації про величину дебіторської і кредиторської заборгованості; оцінка ефективності їх використання; виявлення відхилень фактичних показників дебіторської та кредиторської заборгованості від запланованих величин і чинників, що вплинули на ці відхилення; пошук внутрішньогосподарських резервів зростання фінансової стійкості [1, с. 314].

Бурова Т.А. і Волошина В.В. першочерговими завданнями при здійсненні внутрішнього контролю дебіторської заборгованості вважають: необхідність введення структурних підрозділів, які будуть здійснювати контроль за складом та структурою дебіторської заборгованості, строками її погашення; забезпечення юридичної обґрунтованості кожної суми дебіторської заборгованості; моніторинг і діагностика причин виникнення заборгованостей та прорахування їх наслідків; розробка дієвої методики аналізу розрахунків з покупцями, замовниками, іншими дебіторами та розробка робочих документів контролера; активне використання основних форм рефінансування: факторинг, облік векселів, форфейтинг, тощо; які прискорять трансформацію дебіторської заборгованості у грошові кошти [2, с. 13-14].

Москалюк Г.О. наголошує, що першочерговими завданнями при здійсненні

контролю дебіторської і кредиторської заборгованостей є: забезпечення юридичної обґрунтованості кожної суми дебіторської та кредиторської заборгованості; вивчення причин виникнення заборгованостей та прорахування їх наслідків; здійснення заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості та з'ясування існування реальної можливості погашення кредиторської заборгованості; регулярне проведення інвентаризацій розрахунків на підприємстві та контроль за строком позовної давності [3].

Наумова Т.А., Бойченко Н.В. і Нестеренко І.В. вказують, що завдання контролю дебіторської заборгованості є такими: установлення реальності дебіторської та простроченої (за якою минув строк позовної давності) заборгованостей; перевірка правильності списання заборгованості, строк позовної давності якої минув; перевірка достовірності відображення в обліку дебіторської заборгованості залежно від прийнятого методу визначення реалізації; перевірка правильності та обґрунтованості списання заборгованості; дослідження правильності оформлення і відображення в обліку заборгованості за виданими авансами, пред'явленими претензіями [4, с. 41].

Чакалова Н.С. декларує такі завдання проведення внутрішнього контролю дебіторської заборгованості, як: перевірити стан операцій аналітичного та синтетичного обліку дебіторської заборгованості, які здійснювало підприємство за період, що перевіряється; виконати перевірку правильності, повноти та своєчасності складання супровідної документації щодо операцій з дебіторами відповідно до нормативних вимог [9, с. 82].

На наш погляд, основними завданнями при здійсненні внутрішнього контролю дебіторської заборгованості є:

- дослідження причин виникнення заборгованостей дебіторів;
- визначення і прорахування можливих фінансових наслідків виникнення й існування дебіторської заборгованості;
- забезпечення юридичної обґрунтованості на договірному і законодавчому рівні кожної із сум дебіторської заборгованості;
- регулярне проведення планових і раптових інвентаризацій розрахунків із дебіторами;
- контроль строків погашення, прострочення та позовної давності за усіма видами заборгованостей;
- виявлення фактів існування реальної можливості стягнення дебіторської заборгованості та здійснення дієвих заходів щодо цього тощо.

Отже, якісно організована система внутрішнього контролю дебіторської заборгованості дозволяє ефективно розпоряджатись наявними фінансовими, матеріальними і трудовими ресурсами; забезпечувати стійкість, ефективне функціонування і максимально відповідний до поставлених цілей розвиток підприємства; створити адекватну сучасним економічним умовам систему інформаційного забезпечення на всіх рівнях управління, що дозволить своєчасно адаптуватися до змін внутрішнього та зовнішнього середовища; виявляти і мінімізувати фінансові, ділові, репутаційні та внутрішні ризики тощо.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у можливості їх використання для перевірки правильності здійснення і відображення в обліку розрахунків із дебіторами будь-якими суб'єктами внутрішнього контролю на підприємствах різноманітних видів діяльності та

галузей національної економіки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акімова Н.С., Топоркова О.В. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості. *Бізнес Інформ.* 2017. № 11. С. 312-317
2. Бурова Т.А., Волошина В.В. Проблеми та перспективи розвитку системи внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на підприємствах. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Економічні науки.* 2014. Вип. 5.3. С. 11-15
3. Москалюк Г.О. Система внутрішнього контролю дебіторської та кредиторської заборгованості: напрямки удосконалення і розвитку. *Ефективна економіка.* 2013. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1899> (дата звернення: 31.10.2022)
4. Наумова Т.А., Бойченко Н.В., Нестеренко І.В. Методичні аспекти внутрішнього контролю дебіторської заборгованості торговельних підприємств. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг: зб. наук. пр. у 2-х ч. Ч. 1.* 2013. Вип. 1 (17). С. 39-46
5. Офіційне інтернет-представництво Президента України «Електронні петиції». URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/106014> (дата звернення: 31.10.2022)
6. Пугаченко О.Б., Зарудна Н.Я. Внутрішній контроль порядку відображення в бухгалтерському та управлінському обліку довгострокових зобов'язань. *Економіка та суспільство.* 2022. № 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1527> (дата звернення 30.10.2022)
7. Пугаченко О.Б., Зарудна Н.Я. Внутрішній контроль порядку відображення в обліку дебіторської заборгованості. *Економіка та суспільство.* 2022. № 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1244/1199> (дата звернення: 30.10.2022)
8. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Внутрішній контроль процесів матеріального забезпечення в системі управління підприємством: Монографія / за ред. Г.М. Давидова. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 200 с.
9. Чакалова Н.С. Розробка робочих документів для проведення внутрішнього контролю дебіторської заборгованості на промислових підприємствах. *Агросвіт.* 2018. № 22. С. 81-90.

УДК 658

МАРКЕТИНГ В АГРОБІЗНЕСІ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПІДТРИМКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ГАЛУЗІ

Вікторія Гмиря,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,
підприємництва та маркетингу
Черкаського державного бізнес-коледжу,

Світлана Власюк,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської
справи та страхування
Уманського національного університету
садівництва

Особливості маркетингу в АПК тісно пов'язані зі специфікою сільськогосподарського виробництва, яке характеризується різноманітністю асортименту продукції та учасників ринку, а також різноманіттям організаційних форм господарювання. У статті розкрито задачі і функції маркетингу на підприємствах АПК, охарактеризовано особливості маркетингу в сільському господарстві, розкриваються проблеми, що стримують розвиток маркетингу підприємств агропромислового комплексу в сучасних умовах.

Ключові слова: маркетинг, агромаркетинг, управління маркетингом, служба маркетингу, сільське господарство, товар, продукція.

На сучасному етапі розвитку економіки країни маркетинг для підприємств агропромислового комплексу стає однією з умов успішного функціонування у ринкових умовах, використання якого дозволяє їм перебудувати всю виробничо-господарську діяльність з урахуванням вимог, що визначаються ринком, та забезпечити ефективну реалізацію маркетингової стратегії підприємств АПК.

Агромаркетинг, що є системою управління діяльністю на аграрному ринку, регулювання ринкових процесів та вивчення даного ринку не лише на мікрорівні підприємств, а й на державному макрорівні, здатний запропонувати механізми взаємовигідного обміну між різними суб'єктами ринку, створити умови для виявлення вимог споживачів та визначення можливостей їх задоволення. Це передбачає вивчення сільськогосподарського ринку та прогнозування динаміки його розвитку, формування попиту на продукцію даного ринку та стимулювання її розподілу [1].

Агромаркетинг дозволяє науково обґрунтовувати прийняття рішень про виробництво, збут та просуванні ринку товарів, дає можливість адекватно оцінювати і прогнозувати ринкову ситуацію, розробляти стратегію і тактику конкуренції і є складною системою щодо вирішення проблем отримання максимального прибутку від виробництва та реалізації продукції з мінімальним

комерційним ризиком, яка потребує регулювання та управління. Сільськогосподарське підприємство не є саморегулюючим, тому між ним та навколишнім маркетинговим середовищем відбувається постійний обмін ресурсами та інформацією. Його існування та подальше виживання залежать від впливу навколишнього середовища. Для продовження свого функціонування, сільськогосподарське підприємство змушене, з одного боку, пристосовуватися до змін у зовнішньому маркетинговому середовищі, а з іншого – впливати на неї через свої можливості. [2]

До основних цілей маркетингу в АПК відносяться:

- формування попиту та активізація збуту продукції АПК;
- мотивація та формування потреб у покупця;
- підтримання доброзичливих відносин та взаєморозуміння між партнерами щодо агромаркетингової діяльності;
- формування сприятливого іміджу та довіри у покупця до підприємства;
- надання інформації про продукцію та товари, що виробляються сільськогосподарським підприємством.

Для досягнення головної мети агромаркетингу та агробізнесу необхідно виготовляти достатню кількість продукції для задоволення потреб населення у продукції агропромислового комплексу, а виробника – у запланованому прибутку [3].

Щоб створити ефективно працюючу службу маркетингу, потрібно вирішити такі задачі:

- вбудувати службу маркетингу у загальну структуру підприємства таким чином, щоб була можливість впливати на рішення, які приймає керівництво компанії щодо ринку;
- організувати структуру самої служби маркетингу так, щоб брати участь у вирішенні всіх актуальних для компанії завдань;
- завоювати певну частку ринку споживачів, щоб задовольняти та розширювати її відповідно до цілей фірми-виробника;
- орієнтувати підприємство на довготривалі результати ринкової діяльності;
- використовувати тактику своєчасного пристосування виробництва до вимог споживачів;
- цілеспрямовано впливати на споживачів для збільшення обсягів продажу та отримання бажаного прибутку [4].

Для ефективної діяльності на ринку сільськогосподарської продукції необхідно знати функції агромаркетингу, щоб ухвалювати науково обґрунтовані та оптимальні рішення. Усі функції маркетингу в АПК слід класифікувати за двома критеріями: змістом та об'єктом впливу.

Перші можна назвати загальними, а другі конкретними. Загальні функції маркетингу – це управління, організація, планування, прогнозування та цілепокладання, аналіз, оцінка, облік і контроль, а конкретні – дослідження ринку, вивчення попиту споживача, аналіз довілля, здійснення товарної політики, підтримка життєвого циклу товару, ціноутворення та цінова політика, товарорух та збут продукції, формування попиту та стимулювання збуту продукції, комерційна діяльність, зовнішньоекономічна маркетингова діяльність, обліково-фінансова діяльність, управління маркетингом. У процесі маркетингової

діяльності спільні та конкретні функції взаємопов'язані та при здійсненні будь-якої конкретної функції виконуються разом [5].

Резюмуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що головна функція агромаркетингу полягає в організації комплексної діяльності з виробництва та збуту сільськогосподарської продукції з урахуванням ведення інноваційної політики, спрямованої на виробництво продукції, що задовольняє потреб споживача та дозволяє вести господарську діяльність підприємства з найбільшою рентабельністю.

У сільськогосподарських та агропромислових формуваннях маркетингова діяльність може бути ефективною за умови, якщо нею займаються усі працівники апарату управління, а сприяють їй усі працівники сфери виробництва. Одночасно із фахівцями апарату управління маркетингові функції здійснюють і працівники сфери виробництва: виробляють продукцію необхідної якості, встановленого асортименту та створюють умови для своєчасного задоволення попиту споживачів.

У розвинених країнах світу служба маркетингу є однією з основних складових ефективного економічного розвитку будь-якого підприємства, в тому числі й аграрного [6]. В Україні ефективні маркетингові відділи в аграрній сфері спроможні створити агрохолдинги, агрофірми, великі сільськогосподарські підприємства, які займаються як і виробництвом, так і переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції через мережу спеціальних торгових точок. Маркетингові служби відіграють значну роль у прийнятті правильних управлінських рішень, адже спроможні надавати оперативну інформацію про ситуацію на відповідному сегменті цільового ринку. Як правило, витрати на формування відділу маркетингу відшкодовуються досить швидко.

У сучасних умовах розвитку аграрної економіки, коли на тлі гострого дефіциту фінансових ресурсів підприємства АПК, для розширення ринку збуту та підвищення конкурентоспроможності, повинні розробляти та реалізовувати власні маркетингові програми, стає особливо актуальною проблема обґрунтування інвестицій у маркетинг. Обґрунтування критеріїв якості маркетингу потрібно і інвесторам АПК, активність яких гальмується недовікою інформації та прийнятності тих чи інших інструментів маркетингу до конкретних ситуацій на аграрному ринку. Зростання рівня задоволення попиту товари та послуги АПК на тлі оптимального використання фінансових, матеріальних та трудових ресурсів є основним критерієм підвищення ефективності маркетингу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крючко Л. С., Халатур С. М., Карамушка О. М., Калугіна В. В. Просування – як один з основних елементів маркетинг-міксу. Молодий вчений. 2020. № 9 (85). С. 248–252. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/706>
2. Бузова О. М. Особливості процесу формування системи агромаркетингу на підприємствах АПК. Таврійський науковий вісник. 2015. № 78. С. 196–201. URL: <http://dspace.ksau.kherson.ua/bitstream/handle/123456789/2200/39.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Шалева О. І., Кондратенко А. М. Стан, проблеми та перспективи розвитку Інтернет-торгівлі продуктами харчування в Україні. Економіка і суспільство. 2017. № 13. С. 796–804. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/137.pdf
4. Романюк І.А. Нові чинники та концепції здійснення інтенсифікації сільського господарства. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2016. № 4 (36). С. 60-63.
5. Сорока Л. Внутрішні й зовнішні маркетингові системи та інституції в сільському господарстві. Київ: Основа, 1995. 200 с.
6. Sievidova I.A. et al. Factors affecting the economic management efficiency of agricultural enterprises in Ukraine. Problems and Perspectives in Management. 2017. Vol. 15. №. 2. p. 204-211.

EXPLORING E-COMMERCE TRENDS IN DEVELOPING ECONOMIES & THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Dilfuza Rasulova,
DcS, Professor, Head of the Department
High School of Business and
Entrepreneurship

E-Commerce & Artificial Intelligence: Introduction

Over the past decade, policy makers, governmental institutions, scholars and practitioners in the private sector reached a collective agreement that ecommerce is an essential ingredient for socio-economic advancement in developing countries. However, not much research has been done into discovering the conditions, contingencies, and technicalities surrounding ecommerce growth in developing countries. Ecommerce can be defined as the purchase and sale of goods and services, as well as information, using the internet on our digital devices. In recent years, ecommerce has grown into such popularity that it encompasses a wide variety of activities over the internet involving the exchange of various things: data, products, services, an many more, and it spans across businesses & industries (business-to-business, B2B), consumers (business-to-business, B2B; business-to-consumer, B2C; consumer-to-consumer, C2C) and governments (government-to-business, G2B; government-to-consumer, G2C).

Artificial Intelligence also is known as AI is one of the most extensive and widely discussed fields in computer science nowadays. AI's critical mission is to create and build smart machines for the betterment of humanity. These smart machines are designed with an objective that they will be able to perform and replicate the actions which can be performed by humans. Currently, AI is being used extensively in our everyday lives to serve many functions, such as e-learning, e-commerce, and many more. Almost every domain has been, or is very likely to get affected by, Artificial Intelligence. We can say that artificial intelligence is all around us starting from 1) the department store you visit for grocery having self-checkout cash counters, to 2) huge shopping malls and airports having best and advance security systems. With every passing day, humans are taking advantage of more such technology which is operated and driven by Artificial Intelligence. Currently, it has become very usual to see machines and devices performing the daily simple and mundane tasks of humans to make their lives easier. Given the world we are living in which is highly profit-driven, commerce-filled, and obsessive with customer service, Artificial Intelligence has become an indispensable part of people's life. It is AI which allows private sector to modernize and compete using insights from AI in real-time and bring more efficiency in their work and also helps governments and agencies across the world with other functions such as research, safety, and military.

Technological Opportunism in Developing Countries

Technological opportunism is defined as the sense-and-respond capability of entities with respect to new technologies. Technologically opportunistic individuals and organizations tend to engage in risk taking and experimentation with new technology more often. After all, ecommerce is an opportunity that developing countries and users need to be motivated enough to seize the technological opportunity to search for a

digital niche. Not only is it likely to lead to profits and a better customer experience, it is also extremely likely to have an ever-lasting impact on the competition around developing and furthering their products and services. Technological opportunism can also be viewed as a reflection of how proactive and ambitious users in developing countries are with adopting ecommerce. It is a potential signal for country's future ambitions around technology. Countries that have users with high technological opportunism are better able to identify, explore, and exploit emerging technology, by fully taking advantage of emerging technologies. Indeed, technological opportunism reflects a sense of entrepreneurial spirit. During times when we don't have a statistical metric to measure country's entrepreneurial appetite, more qualitative measures such as technological opportunism can help us identify developing countries that are suited for ecommerce growth. For example, in comparing forest and ICT sectors in Finland, research found that users in sectors that had were more opportunistic about taking advantage of radical technology such as wireless ecommerce were more likely to gain benefits of early adoption. Another example is Brazil, where users seem to be the most opportunistic about the entrepreneurship prospects surrounding ecommerce, leading to a growth in ecommerce adoption.

These findings offer critical learning points.

- 1) Developing countries are driven by economic benefits because they relate economic development with strategic power.
- 2) Developing countries perceive technology to have a Western connotation and are more likely to develop positive intentions if the Western world requires them to adopt it or if they feel that it would raise their self-image in front of the developed world.
- 3) Third, countries with a favourable IT policy offer a more favorable atmosphere for adoption, implicating a belief that the technology will promote infrastructure growth, be made available and be incorporated within the functioning of the society. Consider a recent article on South Africa by the Economist Intelligence Unit (2007). According to the article, 'Growth in e-commerce in South Africa is fuelled by the realization that online procurement and supply-chain management can trim costs and improve customer relationships . . . Electronic government initiatives also appear to be gathering momentum. Comprehensive, up-to-date content is readily available online from state and local governments. New offerings are being added to facilitate transactions such as tax payments'. This growth in ecommerce in South Africa was positively influence by facilitating conditions created by the South African government.

As these learnings suggest, perception is everything. And technological opportunism can come in various forms – important point here is to exploit the benefits of it.

AI Applications within E-Commerce

As mentioned previously, AI can have a huge impact on enhancing the exchange of goods and services in the private sector, while simultaneously making our lives easier. There are multiple domains that AI has greatly impacted; we will just touch upon two that we think are critical within the framework of e-commerce: customer service and sales forecasting.

Customer Service:

The best aspect of shopping online is that the ecommerce websites can assist their customers with 24/7 customer support and help. This has been all possible because of chatbots. Some of our readers who are not aware that what are chatbots, then here's your answer. "ChatBots, or any other type of real-time communication tool online, can be defined as a type of software application which makes use of AI to have online chat conversations via text or speech medium with people visiting on the website. It is these chatbots which further direct the people to a live human agent who will assist further." Going back a few years, the chatbots were simply designed to respond to the customer with some standard and customary replied. However, with time and development in AI, it has now become possible for the chatbots to assist potential customers with replies and assistance according to their needs and requirements. Currently, there are many different ecommerce websites like Amazon, Flipkart, Myntra, etc which make use of these AI operated chatbots. The use of Artificial Intelligence is not just limited to ecommerce websites, but they are also used in popular applications such as Facebook Messenger. And with more data gathered throughout the years, the services are just going to get better. And services are likely to be customized, targeted customer service which will ultimately improve the ecommerce framework.

Sales Forecasting & Budgeting:

One of the most significant and common uses of Artificial Intelligence is that, it can help in sales forecasting by helping people and experts to analyze huge volumes of customer data so that one can get useful and proper insights regarding the same. The reasons why it is better to make use of Artificial Intelligence is that, if a person would be doing such work, then it is natural for him/her to take many days and hours, at times even months. Therefore, to save time and resources, AI is used for such purposes. This also goes back to technological opportunism we discussed earlier; AI can simplify and enhance the current processes which will get even more people interested.

Conclusion

The benefits of Artificial Intelligence are way more than the one mentioned above. Understanding that Artificial Intelligence can help people excel in their high sales and customer relationships in the ecommerce business, day by day people are getting more drawn towards AI. And AI in e-commerce is only going to grow from this point on; and there is a big unexplored territory in developing countries that can yield great results. By adopting the technological opportunism mindset, along with capabilities that AI has to offer, e-commerce will soon be a normal everyday for many countries, and not only those that are developed.

УДК 336.73

МІСЦЕ ПАРАБАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Ольга Пугаченко,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування

Центральноукраїнського національного
технічного університету,

Євген Переверзєв,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри права та соціально-економічних
відносин

Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Розглянуто місце парабанківської системи у національній економіці України. З'ясовано, що в українському законодавстві відсутнє визначення терміну «парабанківська система». Проаналізовано склад суб'єктів, що функціонують у парабанківській системі.

Ключові слова: парабанківська система, фінансові установи, банківські і небанківські установи, парабанківські посередники, суб'єкти, що функціонують у парабанківській системі

Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» визначено, що до фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, - інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг. Не є фінансовими установами (не мають статусу фінансової установи) незалежні фінансові посередники, що надають послуги з видачі фінансових гарантій в порядку та на умовах, визначених Митним кодексом України.

На сьогодні результативність функціонування фінансового ринку визначається не тільки діяльністю традиційних банківських, біржових та інших установ, а значною мірою - наявністю розгалуженої системи парабанківських посередників. Саме парабанківські установи є важливою ланкою між власниками грошових ресурсів і інвесторами та стають активними суб'єктами фінансового ринку, створюючи нові інноваційні фінансові технології з перетворення тимчасово вільних коштів фізичних і юридичних осіб у високорентабельні інвестиції, що приводить до прискорення темпів соціально-економічного розвитку країни [6, с. 1; 7, с. 5].

Метою роботи є визначення сутності терміну «парабанківська система», з'ясування її місця в національній економіці України та встановлення складу суб'єктів, що функціонують у парабанківській системі.

Банківська система в Україні сформована та функціонує досить ефективно. Вона являє собою різні типи банків та має доволі повноцінне законодавчо-нормативне забезпечення. При цьому, парабанківська система перебуває на стадії свого становлення, її розвиток відбувається досить повільними темпами. Для ефективного функціонування, парабанківська система повинна відповідати високим стандартам фінансової системи України і заслужити довіру з боку економічних суб'єктів.

На ринку банківських послуг функціонують банківські установи, тобто комерційні банки, та небанківські фінансово-кредитні установи, так звані парабанківські установи, що разом створюють кредитну систему. Однією із основних тенденцій розвитку кредитних систем є зростання рівня суперництва між учасниками ринку банківських послуг, тобто посилення конкуренції в даному секторі економіки [4, с. 60]. До недавнього часу провідну роль на фінансовому ринку відігравали лише комерційні банки, проте наразі небанківські, або так звані парабанківські, фінансово-кредитні установи стають дедалі важливішими учасниками фінансової системи в порівнянні з банківськими фінансовими посередниками [8, с. 204].

Ефективна та динамічна діяльність парабанківських посередників в економіці будь-якої країни вважається однією із ознак її стабільного розвитку. Функціонування даних установ призводить до розвитку фінансового ринку, що, у свою чергу, сприяє формуванню інвестиційних та кредитних ресурсів у країні та стимулює розвиток економіки. На сьогодні в Україні склалася банкоцентрична модель фінансового ринку, на якому головну роль відіграють банківські установи. Парабанківські посередники теж відіграють значну роль у функціонуванні фінансового ринку, а їх подальший ефективний розвиток вимагає створення відповідних умов діяльності даних установ [3].

В Україні відсутнє загально визначене і єдино прийнятне трактування терміну «парабанківська система» як на законодавчому рівні, так і в роботах науковців і практиків. Так, Іваницька О.М. і Гуц М.В. під системою небанківських фінансово-кредитних інститутів (парабанківська система) розуміють сукупність небанківських фінансових посередників, які функціонують на ринку фінансових послуг відповідно до законодавства і надають вузькоспеціалізовані фінансові послуги (кредитування, інвестування, послуги техніко-посередницького характеру), які не належать до сфери банківської діяльності, спрямовані на трансформацію власних, залучених і запозичених грошових коштів з метою задоволення фінансових потреб споживачів та одержання прибутку [3].

Лондар С.Л. і Тимошенко О.В. вважають, що парабанківська система – це система, елементами якої є сукупність різноманітних видів небанківських фінансово-кредитних інститутів у їх взаємозв'язку та взаємозалежності, що існує в тій чи іншій країні в певний історичний проміжок часу, та функціонує в межах єдиного фінансового механізму [1].

Толочко В.М. і Музика Т.Ф. указують, що небанківська система (парабанківська) – це сукупність небанківських установ, яка охоплює спеціалізовані кредитно-фінансові й поштово-ощадні установи. Їх діяльність полягає в обслуговуванні певних типів клієнтів або поширюється на ті сфери

кредитування, котрі є ризиковими для приватних банків [2].

З метою конкретизації сутності парабанківської системи доцільним є проаналізувати роль парабанківських посередників через їх вплив на економіку – прямий вплив (шляхом формування інвестиційного ресурсу для розвитку галузей та сфер економіки) та опосередкований вплив, що має прояв в економічному, організаційному й операційному аспектах. У дисертаційній роботі Дубини М.В. [6, с. 4] стверджується, що систематизуючи види фінансових посередників за характером їх діяльності (кредитно-інвестиційні (банківські, парабанківські) та інфраструктурні (розрахункові, депозитарні, організатори торгівлі цінними паперами, біржові та інші)), можна визначити місце, потенційні можливості та специфічні функції кожної установи, які в сукупності мають утворювати цілісну розгалужену систему парабанківських посередників в єдиному правовому та організаційно-економічному середовищі фінансового ринку України. Парабанківський посередник – це фінансовий посередник, що функціонує згідно з чинним законодавством, мобілізує тимчасово вільні кошти фізичних і юридичних осіб та розміщує їх з метою отримання прибутку або надання фінансових послуг певним суб'єктам фінансового ринку і не є підконтрольним Національному банку України. Парабанківські посередники за специфікою своєї діяльності належать до кредитно-інвестиційних посередників фінансового ринку, а тому це дозволяє виділити парабанківські установи в окремо діючу систему та розглядати їх як цілісний самостійний об'єкт дослідження [6, с. 7].

Парабанківська система, переважно, функціонує у спеціалізованих секторах ринку, де потрібні спеціальні профільні знання, прийоми та технічні засоби, і це такі сфери, як: фінансування інноваційної діяльності; довгострокове інвестування капіталу; залучення дрібних заощаджень домогосподарств; мікрокредитування; страхування; забезпечення соціальних гарантій; розміщення цінних паперів промислових підприємств. При цьому між банківськими та парабанківськими інститутами наразі точиться гостра конкуренція на рівні формування і використання ресурсів.

У роботі [8, с. 208] однією з причин відсутності єдиної класифікації фінансових посередників визначається різниця в рівнях економічного розвитку різних країн світу. Найбільш відомими є американський та європейський підходи. Згідно з вітчизняною класифікацією виокремлюють банківські та парабанківські фінансово-кредитні установи. Крім того, відмінність між класифікаціями фінансових посередників у різних країнах пояснюється відсутністю єдиного тлумачення категорії «банківська установа», а також єдиного класифікаційного критерію суб'єктів фінансового посередництва.

В Україні до суб'єктів парабанківської системи належать кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг. В інших країнах світу до складу парабанківських установ відносяться ще і: фонди грошового ринку; інституції спільного інвестування; приватні інвестиційні компанії; торговців банківських компаній; фінансові компанії взаємної вигоди; ощадні спілки; брокерів; інших

видів фінансових посередників [4, с. 60].

Дубина М.В. систематизуючи фінансових посередників за характером їх діяльності на фінансовому ринку України, до парабанківських установ відносить: страховий сектор (страхові компанії і недержавні пенсійні фонди); кредитні установи (фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, факторингові компанії, лізингові компанії); інвестиційні установи (інвестиційні фонди, у т.ч. і інвестиційні операції страхового ринку) [6, с. 8]

Рожко О. стверджує, що найбільш розвинутими ланками парабанківської системи в Україні є кредитні спілки, страхові компанії, лізингові компанії, ломбарди, фінансові компанії, професійні учасники ринку цінних паперів та фондові біржі. Водночас недержавні пенсійні фонди та факторингові компанії знаходяться фактично на початковому етапі свого розвитку [5, с. 35].

Рубанов П.М. до складу небанківських (або так званих парабанківських) фінансових установ в Україні включає: кредитні установи (кредитні спілки, ломбарди, фінансові компанії, лізингові компанії, факторингові компанії); інвестиційні установи (інвестиційні компанії та інвестиційні фонди); страхові установи (пенсійні фонди та страхові компанії) [8, с. 207].

Шкарлет С.М., Гонта О.І., Маргасова В.Г. і Дубина М.В. вказують, що під фінансовими посередниками, здебільшого, у науковій літературі прийнято розглядати банки, компанії, що належать до системи парабанківських посередників (СПП): страхові компанії, недержавні пенсійні фонди (НПФ), кредитні спілки, ломбарди, фінансові компанії, інститути спільного інвестування (ІСІ), а також інші небанківські установи (біржі, депозитарії, клірингові організації і т.ін.) [7, с. 9].

Ми погоджуємось із думкою [5, с. 37], що для підвищення ефективності функціонування парабанківської системи необхідно впровадити стратегію її реформування, яка має базуватись на основі таких заходів: ретельно розглянути існуючу правову та регуляторну базу діяльності небанківських фінансово-кредитних установ, а також роботу органів її регулювання; створити передумови для забезпечення політичної і фінансової незалежності регуляторних органів та посилення їх повноважень і спроможності у сфері правозастосування; забезпечити подальший розвиток грошового ринку та ринків облігацій внутрішньої державної позики і муніципальних облігацій; провести реструктуризацію фондового ринку та реформування інфраструктури ринків капіталу у напрямі підвищення їх прозорості, ефективності та консолідації; прискорити запровадження накопичувальних пенсійних схем в покращити прозорість та захист прав споживачів у секторі страхової діяльності; докорінно трансформувати корпоративне управління та підвищити транспарентність ринку; розширити доступ до фінансування небанківських фінансово-кредитних установ. При цьому, у роботі [6, с. 4-5] напрямками підвищення ефективності діяльності системи парабанківських посередників виокремлено: вдосконалення нормативно-правового забезпечення функціонування системи парабанківських посередників; формування механізмів підвищення взаємної довіри парабанківських установ та їх клієнтів; забезпечення інформаційної прозорості функціонування парабанківських посередників та удосконалення державного регулювання їх

діяльності, впровадження яких сприятиме піднесенню ролі парабанківських посередників у розвитку фінансового ринку, незалежно від їх специфіки.

Отже, досвід розвинутих країн свідчить, що при належному функціонуванні парабанківської системи можна досягти суттєвого економічного ефекту, який проявляється в ефективному впливі на зростання розмірів інвестиційних ресурсів і задоволенні потреб підприємств у капіталі. Крім того, суб'єкти, що функціонують у парабанківській системі, підвищують темпи економічного зростання, позитивно впливають на кругообіг активів у процесах розширеного відтворення, стимулюють розвиток виробництва, торгівлі, послуг й інших сфер економічної діяльності. Наразі, це є особливо актуальним для України при вдосконаленні її фінансової системи та побудові інвестиційно-інноваційної моделі розвитку національної економіки, у т.ч. і в умовах дії воєнного стану й повоєнної відбудови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лондар С.Л., Тимошенко О.В. Фінанси : навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів. Вінниця: Нова Книга, 2009. 384 с. URL: http://pidruchniki.com.ua/10561127/finansii/funktsiyi_finansiv (дата звернення: 22.09.2022)
2. Толочко В.М., Музика Т.Ф. Кредитно-фінансова система в Україні / Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/8258/sistema-kreditno-finansova> (дата звернення: 22.09.2022)
3. Іваницька О.М., Гуц М.В. Діяльність небанківських кредитно-фінансових установ в Україні. *Науковий вісник: економіка, право, політологія, туризм*. 2013. Том 1. № 1. URL: <https://ktru.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/diyalnist.pdf> (дата звернення: 22.09.2022)
4. Ромашко О.М., Савчин Л.М. Нефінансові корпорації на ринку банківських послуг. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: зб. тез доп. I Міжнародної наук.-практ. конф., 23 квіт. 2020 р.* К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2020. С. 60-61
5. Рожко О. Розвиток інститутів парабанківської системи України: проблеми та перспективи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Економіка*. 2008. № 101. С. 35-37
6. Дубина М.В. Механізм формування системи парабанківських посередників на фінансовому ринку України : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. екон. наук : 08.00.08. Чернігівський державний інститут економіки і управління, 2011. 20 с.
7. Шкарлет С.М., Гонга О.І., Маргасова В.Г., Дубина М.В. Механізм формування системи парабанківських посередників на фінансовому ринку в контексті забезпечення економічної безпеки України : монографія. Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2014. 272 с.
8. Рубанов П.М. Види та роль фінансових посередників на сучасному етапі розвитку фінансової системи. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2012. № 3 (15). С. 204-209.

УДК 338.43

ОЦІНКА ВПЛИВУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ НА ПРОДОВОЛЬЧУ СВІТОВУ БЕЗПЕКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Олена Остапенко,
старший викладач кафедри
права та соціально-економічних
відносин,
Центральноукраїнський інститут
розвитку людини

В статті розглянуто вплив агропромислового комплексу України на світову продовольчу безпеку в сучасних умовах. Зазначено, що в умовах високих темпів зростання кількості населення у світі та воєних дій, що відбуваються на сьогоднішній день в Україні економічний потенціал підприємств аграрної сфери мають вагомий вплив на забезпечення глобальної продовольчої безпеки. Ефективне функціонування агроринку можливе тільки за умови наявності розвиненої логістичної інфраструктури, що прискорює постачання продукції належної якості.

***Ключові слова:** агропромисловий комплекс, експорт, логістика, продовольча безпека, європейський ринок, національна економіка*

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс України, зокрема сільське господарство, є джерелом виробничо-комерційного потенціалу України. Близько 30 % світових чорноземів, вигідне географіко-кліматичне розташування мають сприяти розвитку АПК України. За результатами 2021 року, агросектор залишився однією із ключових галузей в зовнішньоекономічній діяльності України. Так, за минулий рік було експортовано агропродукції на загальну суму 27,8 млрд \$, що становить 41% загальноукраїнського експорту. В порівнянні з попереднім роком даний показник зріс на 25%. Однак Україна, попри наявність значних конкурентних переваг, має достатню багато проблем, що стримують реалізацію потенціалу на зовнішніх ринках. Саме удосконалення механізму зовнішньоекономічної діяльності надасть можливість мінімізувати вплив різного роду факторів на розвиток міжнародної співпраці України та країн світу.

Мета роботи – оцінювання впливу АПК України на світову продовольчу безпеку у контексті інтеграційних процесів, пандемії та воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень. Глобальна продовольча безпека в сучасних умовах є предметом наукових пошуків вітчизняних та зарубіжних науковців (О.О.Охріменко, А.О.Макаренко, О.В.Вараксіна, А.А.Титатренко), однак не втратила актуальності, оскільки на сьогоднішній день ситуація змінюється щодня і виникають нові ризики, які потребують додаткового дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Практика розвинених країн стосовно української дійсності показує, що підтримка агропромислового комплексу і, в першу чергу, його головної галузі – сільського господарства в період структурних змін, воєнного стану та пандемії повинна здійснюватися централізовано – на рівні уряду і державного бюджету, а також відповідних органів і бюджетів суб'єктів України.

Виходячи з теоретичного і практичного досвіду розвинених країн процес державного регулювання агропромислової інтеграції в сільському господарстві, повинен бути заснований на державній підтримці, виходячи з таких функцій держави:

- контроль землекористування;
- загальний контроль діяльності;
- фіскальна політика;
- державне регулювання цін;
- стимулювання розвитку прогресивних форм господарювання в АПК.

Останній пункт безпосередньо пов'язаний з участю держави в регулюванні і стимулюванні розвитку агропромислової інтеграції, включаючи її найбільш складний різновид – міжрегіональну агропромислову інтеграцію. Для виконання вказаних функцій державі потрібні кошти, які будуть використані в АПК за допомогою бюджету і цін.

Необхідність державного регулювання у вирішенні питань агропромислової інтеграції пов'язана з потребою забезпечення продовольчої безпеки на всіх рівнях, в тому числі і міжнародному.

Багато років український агропромисловий комплекс до повномасштабного вторгнення РФ посідав провідні позиції серед експортерів світу. У 2021 році 40 % від загального експорту України становила агропродукція [3].

Повномасштабна війна стала справжнім випробуванням для аграріїв. Вторгнення спричинило руйнування налагоджених роками процесів, логістичних ланцюгів. Багато посівних територій було заміновано, до частини немає доступу, знищено техніку та склади.

Війна триває, і кожному бізнесу, зокрема аграрному, необхідно мати надійні інструменти, які спростять роботу в умовах кризи, допоможуть побачити ризики та навіть захистити земельні ділянки й компанію загалом від рейдерства та банкрутства.

Загальновідомо, що експорт сільськогосподарської продукції в Україні є найбільшим серед усього експорту. І хоч війна зруйнувала чимало налагоджених ланцюгів співпраці із закордонними партнерами, нині агробізнес активно відновлює домовленості.

Під час війни укладання угод з іноземними й українськими партнерами потребує особливої пильності. Адже зв'язки з токсичними чи ненадійними партнерами можуть мати дуже негативний вплив на компанію і навіть призвести до краху бізнесу.

Попри масштабні руйнування сільськогосподарської інфраструктури, мінування наших полів та зниження обсягів виробництва, провідні експерти стверджують, що цій ключовій галузі навряд чи загрожує втрата статусу житниці Європи та світу.

За словами заступника директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», виконавчого директора Північного міжрегіонального наукового центру НААН д.е.н. Олександра Нечипоренка, за попередніми оцінками науковців, потенційна пряма шкода, якої було завдано вітчизняній сільськогосподарській інфраструктурі та її активам внаслідок повномасштабної агресії РФ проти України, перевищує 6 мільярдів доларів [4].

«Додаткові економічні втрати галузі від війни лише у 2022 році очікуються у розмірі близько 22 мільярдів доларів, а зниження доходів сільського господарства та суміжних секторів – від 10 до 30%. За підсумками 2021 року, частка агропромислового комплексу становила 10,6% національного ВВП. Проте оцінку наслідків бойових дій для аграрної галузі ускладнює нестача аналогії, коли у війну була залучена країна з настільки масштабним і важливим для світового ринку сільськогосподарським сектором, як Україна», – зауважує науковець.

Міжнародні організації-донори прагнуть забезпечити так званий ефект win-win – таку форму співпраці, коли обидві сторони в роботі залишаються задоволеними. Залучають до своїх програм постачальників матеріальних ресурсів, підтримуючи обидві сторони.

Цільова аудиторія міжнародних донорських організацій – сільські домогосподарства та фермери, яких справедливо вважають чинником боротьби з безробіттям та запорукою інклюзивного економічного зростання у сільській місцевості. Сектор дрібних фермерських господарств має вирішальне значення для місцевої зайнятості, це основний постачальник продуктів на локальному рівні.

«Найбільш очікувані витрати міжнародних донорів – це фінансування програм з розмінування території. За оцінками Української асоціації саперів, нині близько 83 тисячі кв. км забруднено різними типами вибухових предметів. До прикладу, за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), вартість розмінування в Хорватії становила близько 1,25 євро за 1 кв. км, вартість знищення однієї складованої протипіхотної міни – 0,56 євро. З огляду на ці витрати вартість заходів з розмінування в Україні лише вказаної площі перевищує 10 мільярдів доларів», – інформує О. Нечипоренко [4].

Зазначимо, що велику частину міжнародної допомоги залучив Євросоюз. Наприклад, з 1 вересня у Державному аграрному реєстрі розпочато приймання заявок в межах нової програми допомоги малим агровиробникам на загальну суму понад 1,5 мільярда гривень, яка фінансується з бюджетної підтримки ЄС.

Блокування морських портів призвело до значного скорочення експорту з 6-7 млн. тонн на місяць до 1,5 млн. тонн. Це призвело до падіння внутрішніх цін реалізації аграрної продукції нижче рівня собівартості, що загрожує банкрутством аграрних підприємств. Якщо морські порти залишаться заблокованими до початку збору нового врожаю, дефіцит потужностей для зберігання зернових в Україні становитиме до 15 млн. тонн, а відсутність коштів від реалізації с/г продукції поставить під загрозу зриву збиральну та посівну кампанії 2023 року.

За попередньою оцінкою ФАО, прямі втрати активів в галузі можуть скласти 6,5 млрд. дол. США. На даний час пошкоджено близько 5% земель сільськогосподарського призначення. Втрати доступних посівних площ – понад 25%, зрошуваних земель – понад 70%, ягідників – близько 25%, садів – 20%. Відбулося зростання вартості виробництва продукції внаслідок зростання цін на добрива, паливо та насіння. Значні масиви земель є небезпечними для виробничої діяльності через пошкодження та замінування. Істотних руйнувань зазнали об'єкти інфраструктури: сільськогосподарської, складської, транспортної, енергетичної, переробної промисловості.

Через фізичне знищення аграрних підприємств в зоні ведення бойових дій потенційно очікується втрата до 30% поголів'я тварин. Окрім того існують

виклики, що які не були подолані до початку війни: складність підключення до інженерних мереж, захисні бар'єри при входженні аграрної продукції на ринки інших країн (у тому числі наявність квот ЄС), незавершена адаптація законодавства у сфері безпечності, ветеринарного та фітосанітарного контролю до норм ЄС, проблеми з блокуванням податкових накладних, невідповідність потужностей по перевалці і доставці сільськогосподарської продукції зростаючим потребам агровиробників [5].

Незважаючи на війну, українці вже готуються до початку посівної кампанії, яка перебуває під великою загрозою. Учасники агропродовольчого ринку визначають 1 квітня як «точку неповернення» – це критична дата для початку весняно-польових робіт.

За прогнозами експертів BRDO, з урахуванням перехідних залишків та за можливості засіяти хоча б 30% площ України, наша держава зможе забезпечити потребу у внутрішньому споживанні.

Проте нестача ресурсів (в першу чергу – паливно-мастильних матеріалів, які аграрії передали на забезпечення військових дій), відсутність поставок засобів захисту рослин та добрив, насінневого матеріалу, проблеми з логістикою, подорожчання ресурсів, нестача працівників, відсутність фізичної можливості проводити польові роботи можуть призвести до продовольчої кризи, особливо в країнах з низьким рівнем доходу, постачальником продовольства для яких є ринок України.

Висновки. Україна є світовим лідером експорту зернових, соняшникової олії, меду, курятини та інших продуктів харчування. Кожна п'ята тонна української пшениці йде на випічку хліба та хлібопродуктів в країнах Близького Сходу, Африки та Південно-Східної Азії. Двадцять відсотків експортованої кукурудзи годує тваринництво та птахівництво Італії, Іспанії та Португалії.

Якщо російське вторгнення триватиме надалі, це унеможливить їх виробництво та експорт. Більше того, сукупний обсяг експорту зернових України та Росії складає близько 29% світового ринку. Однак обидві країни будуть неспроможні його забезпечувати: Україна – через війну, яку розв'язав на українській території окупант, Росія – через застосовані до неї санкції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Охріменко О.О., Макаренко А. О. Інтегрований розвиток експортного потенціалу АПК України і контексті трансформації зовнішньоекономічних зв'язків. Ефективна економіка. 2018. №4. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/4_2018/11.pdf
2. Вараксіна О. В., Титатренко А. А. Принципи формування продовольчої безпеки національної економіки: теоретичний аспект. Економіка та суспільство. 2020. Вип. 22. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-32>.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Офіційний сайт <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/silke-gospodarstvo-pid-chas-vijni-zmina-prioritet/>
5. Офіційний сайт КМУ URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>

УДК 347.193

ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСББ В УКРАЇНІ

Ольга Пугаченко,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування Центральноукраїнського
національного технічного університету,

Анастасія Бідненко,

здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти Центральноукраїнського
національного технічного університету

Розглянуто юридичні підстави створення та функціонування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків в Україні. Досліджено конкретні дії учасників ОСББ на кожному з етапів «життєвого циклу» його діяльності.

Ключові слова: об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, ОСББ, юридичні підстави, законодавство, створення, діяльність, «життєвий цикл» ОСББ

Більшість мешканців міст і сіл є власниками житлових приміщень у багатоквартирних будинках. Багатоквартирним будинком вважається будинок з трьома і більше квартирами. У такому будинку можуть бути і нежитлові приміщення, які є окремою власністю. Співвласниками багатоквартирного будинку вважаються власники квартир та нежитлових приміщень у будинку. Загальне майно будинку належить співвласникам на праві спільної власності. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) – це юридична особа, створена власниками квартир та/або нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку для управління, обслуговування та користування спільним майном.

Функціонування ОСББ в Україні та ефективне управління спільним майном є передумовами формування та успішної реалізації державної житлової політики та впровадження енергоефективних заходів. Станом на квітень 2021 року було створено ОСББ лише у 36000 будинків (20%) із загальної кількості близько 180000 багатоквартирних будинків. Однією з нагальних проблем у створенні ефективної державної житлової політики є відсутність комплексних досліджень функціонування ОСББ.

Метою даної статті є продовження авторських досліджень [6, 7] задля узагальнення юридичних підстав створення та функціонування ОСББ в Україні на сучасному етапі.

Стаття 1 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» дану форму існування визначає, як юридичну особу, яка «створена власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного будинку для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання спільного майна». Окрім вказаного основного законодавчого акту,

діяльність ОСББ також регламентується і Цивільним кодексом України, Законом України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку», Законом України «Про житлово-комунальні послуги» тощо.

ОСББ «створюється для забезпечення і захисту прав співвласників та дотримання їхніх обов'язків, належного утримання та використання спільного майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати всіх платежів, передбачених законодавством та статутними документами» [3]. Воно створюється як непідприємницьке товариство для здійснення визначених законодавчо функцій.

Основним видом діяльності ОСББ є виконання функцій, що забезпечують реалізацію прав співвласників на володіння та користування спільним майном, належне утримання багатоквартирних будинків і прибудинкових земельних ділянок, сприяння співвласникам в отриманні житлово-комунальних та інших послуг належної якості за обґрунтованими цінами та виконанням зобов'язань, пов'язаних із діяльністю ОСББ.

ОСББ «є неприбутковою організацією і не має на меті одержання прибутку для його розподілу між співвласниками» [3]. Воно гарантує свої зобов'язання коштами та майном ОСББ, набуває майнові та немайнові права та обов'язки від свого імені, виступає в суді як позивач та відповідач. При цьому, ОСББ не несе відповідальності за зобов'язаннями співвласників.

Майно об'єднання складається з: майна, яке передане йому співвласниками; отриманих доходів; іншого майна, набутого шляхами не забороненими законодавчо. Майно, яке придбане ОСББ за рахунок внесків і платежів від співвласників, є їх спільною власністю.

Основні етапи «життєвого циклу» діяльності ОСББ схематично можна представити у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

«Життєвий цикл» діяльності ОСББ

I етап – Прийняття рішення про створення ОСББ (на цьому етапі необхідно визначитись з видом Договірних відносини між ОСББ та постачальниками послуг)				
Співвласники багатоквартирного будинку – члени ОСББ укладають договори з компаніями, які надають комунальні послуги, та перераховують кошти за надані послуги безпосередньо на рахунки цих компаній			ОСББ як колективний замовник – ОСББ виступає як колективний замовник (абонент) комунальних послуг на підставі договорів, укладених з суб'єктами комунальних послуг. У цьому випадку ОСББ несе повну відповідальність за своєчасну оплату фактично спожитих членами ОСББ комунальних послуг	
II етап – Створення ОСББ				
Формування ініціативної групи	Проведення підготовчої роботи	Скликання установчих зборів	Проведення установчих зборів	Державна реєстрація ОСББ
III етап – Формування та вибір персонального складу органів управління				
Загальні збори		Правління	Ревізійна комісія (ревізор)	
IV етап – За рішенням Загальних зборів функції з управління ОСББ				

(повністю або частково) можуть бути передані:	
Управитель – особа, яка за договором з власником чи балансоутримувачем здійснює управління будинком, спорудою, житловим комплексом або комплексом будинків і споруд і забезпечує його належну експлуатацію відповідно до закону та умов договору	Асоціація об'єднань співвласників багатоквартирного будинку – юридична особа, створена для представлення спільних інтересів об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. ОСББ може стати засновником (членом) асоціації.
V етап – Перереєстрація та ліквідація ОСББ	

На I етапі створення ОСББ слід визначитись, як буде відбуватись господарське забезпечення діяльності ОСББ. Воно може здійснюватись власними силами (через самозабезпечення) або залученням суб'єктів господарювання на договірних засадах.

Співвласники можуть управляти будинком самостійно, приймаючи рішення на загальних зборах, створити ОСББ чи обрати управителя. З прийняттям Закону України «Про житлово-комунальні послуги» [2] з 2017 р., такі послуги повинні надаватись виключно на договірних засадах. Договори надавачі послуг укладають з управителем будинку або кожним із споживачів. Якщо в будинку функціонує ОСББ, то воно в інтересах усіх співвласників має право укласти колективний договір.

«Обрання виконавців послуг чи управителя будинку на загальних зборах за процедурою подібне до створення ОСББ. Для створення ОСББ достатньо проведення одних загальних зборів і співвласники отримують легітимну юридичну особу, яка в подальшому вирішує питання управління будинком. У разі ж потреби змінити виконавця послуг чи управителя, якщо ОСББ у будинку не створено, доведеться постійно проводити збори співвласників, процедура організації і проведення яких визначена Законом України «Про особливості здійснення права власності в багатоквартирному будинку» [4] та є досить складною і потребує значних витрат часу та коштів (зокрема на відправлення рекомендованих листів, оренду приміщення для проведення зборів, друк матеріалів тощо)» [1, с. 60-61].

«Завважимо, що ринок послуг управління будинками не є розвиненим, а отже, можна натрапити на управителя «радянського зразка». До того ж потрібно брати до уваги, що ОСББ здійснює представницькі функції співвласників і сприяє реалізації ними своїх прав та виконанню обов'язків без мети отримання прибутку, тоді як «найманий» управитель за це братиме винагороду. При цьому контролювати такого управителя набагато складніше, ніж «власне» об'єднання. Отже, найбільш повноцінним, якісним і «дешевим» представником інтересів співвласників багатоквартирного будинку на сьогодні може стати саме ОСББ» [8].

В одному багатоквартирному будинку може бути створено лише одне об'єднання. Власники квартир та нежитлових приміщень у двох і більше багатоквартирних будинках, з'єднаних спільною сусідньою територією, елементами благоустрою, обладнанням, інженерною інфраструктурою можуть створювати одне ОСББ.

II етап починається із створення ініціативної групи. Ініціатором створення

об'єднання може бути: колишній одноосібний власник будинку (уповноважена особа), власник приватизованих квартир чи нежитлових приміщень. При створенні ініціативної групи необхідно враховувати такі умови: до її складу входять не менше трьох власників квартир або нежитлових приміщень; до складу не повинні входити мешканці, які не є власниками (наприклад, орендарі); до її обов'язків входить правова, підготовча та організаційна робота. Створення ініціативної групи документально оформлюється відповідним Протоколом.

Проведення підготовчої роботи включає:

- збір інформації – розповсюдження інформації про ОСББ, спілкування з мешканцями та пояснення переваг створення ОСББ, зустрічі та опитування щодо ставлення мешканців до створення ОСББ у домі, наведення прикладів існуючих прогресивних ОСББ; отримання списку всіх співвласників житлових/нежитлових приміщень багатоквартирного будинку із зазначенням площі житлових/нежитлових приміщень; запит на співвласників надсилає ініціативна група (до заяви додається копія протоколу про утворення ініціативної групи): якщо будинок старий, необхідно звертатись до ЖЕК або БТІ, якщо новий (збудований після 2012 року) – до територіального відділу державної реєстрації прав на нерухоме майно Управління державної реєстрації Головного управління юстиції
- створення проекту статуту майбутнього ОСББ – статут повинен бути складений відповідно до Типової форми статуту; статут може містити й інші положення, які, однак, не повинні суперечити вимогам чинного законодавства; остаточну редакцію статуту необхідно надіслати електронною поштою всім співвласникам житлового/нежитлового приміщення, щоб вони могли ознайомитися зі статутом та подати свої зауваження/пропозиції.

Скликання установчих зборів відбувається ініціативною групою на основі надсилання повідомлення про їх проведення не менше ніж за 14 днів до вказаної дати; повідомлення надається в письмовій формі та вручається кожному співвласнику під підпис або поштою (рекомендованим листом); у повідомленні про скликання установчих зборів обов'язково зазначаються, з чієї ініціативи воно скликається, місце і час проведення, проект порядку денного.

Проведення установчих зборів відбувається відповідно до порядку денного. Рішення про обрання управителя/уповноважених осіб вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше 50% власників (від загальної площі приміщень); рішення з усіх інших питань вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше 75% власників від загальної площі; якщо власниками є юридичної особи, то їх мають представляти керівники або уповноважені особи за довіреністю. Якщо 50% + 1 власників або їх представників не з'являться у зазначений час зборів (без письмового дозволу), такі збори необхідно буде перенести; у цьому випадку проводиться письмове опитування співвласників, які не голосували на установчих зборах і призначаються повторні збори протягом 15 календарних днів з дня розгляду справи, або якщо у встановлений строк не набрано необхідної кількості голосів, рішення вважається неприйнятим. При підрахунку голосів враховуються як голоси співвласників на установчих зборах, так і голоси, подані при письмовому голосуванні. Питання вирішується

власноручним підписом кожного виборця з результатом голосування («за» чи «проти»). Уся інформація щодо проведення установчих зборів фіксується в Протоколі.

Державна реєстрація ОСББ проводиться із дотриманням вимог [5] і є безкоштовною. Механізм легалізації ОСББ складається з кількох етапів: державна реєстрація; присвоєння ідентифікаційного коду (код ЄДРПОУ); реєстрація в податковій інспекції, пенсійному фонді, фондах загальнообов'язкового державного страхування; виготовлення штампів і печаток; відкриття банківського рахунку. Державна реєстрація ОСББ відбувається територіальною державною адміністрацією за місцем фактичного знаходження багатоквартирного будинку. Для державної реєстрації ОСББ уповноважена установчими зборами особа подає або надсилає поштою (рекомендованим листом) до органу державної реєстрації такі документи: реєстраційна картка, яка також є заявою про державну реєстрацію ОСББ; протокол установчих зборів, на яких прийнято рішення про створення ОСББ і затверджено його статут; 2 примірники оригіналу та 5 примірників копії статуту ОСББ, оформлених відповідно до вимог нормативно-правових актів; підтвердження сплати реєстраційного збору за державну реєстрацію юридичної особи; список членів ОСББ. ОСББ вважається юридичною особою з моменту видачі свідоцтва про його державну реєстрацію.

На III етапі обираються органи управління ОСББ. Відповідно до статті 10 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [3] органами управління ОСББ є:

- Загальні збори членів – є вищим органом управління ОСББ і скликаються не рідше одного разу на рік);
- Правління – обирається для управління діяльністю ОСББ, має право приймати рішення щодо діяльності ОСББ, визначеної статутом та статтею 10 [3]. З числа членів Правління ОСББ обирається Голова правління ОСББ, що є підзвітною загальним зборам. Порядок обрання та звільнення членів Правління, їх кількість та строки обрання встановлюються Загальними зборами.
- ревізійна комісія (ревізор) – контролює фінансово-господарську діяльність правління; обирається на загальних зборах з числа співвласників або приймається рішення про залучення аудитора; порядок діяльності ревізійної комісії та її кількісний і персональний склад затверджується загальними зборами.

На IV етапі за рішенням Загальних зборів управлінські функції ОСББ (повністю або частково) можуть бути передані розпоряднику або асоціації ОСББ.

На заключному етапі свого «життєвого циклу» ОСББ може прийняти рішення про свою перереєстрацію або ліквідацію. У разі зміни назви ОСББ зобов'язане протягом місяця з дня прийняття рішення подати документи на перереєстрацію, яка здійснюється в порядку, встановленому для його державної реєстрації. Зміни до статуту ОСББ підлягають державній реєстрації протягом п'яти робочих днів з дня отримання відповідної інформації органом державної реєстрації. ОСББ (асоціація ОСББ) вважається ліквідованим із дня внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Ліквідація ОСББ відбувається у таких випадках: придбання всіх приміщень у багатоквартирному будинку однією особою; прийняття

співвласниками рішення про ліквідацію ОСББ; рішення суду про ліквідацію ОСББ. У разі ліквідації ОСББ кошти, що залишилися після задоволення вимог кредиторів, будуть розподілені між усіма співвласниками пропорційно до загальної площі квартири (квартир) та/або нежитлового приміщення, що перебуває в їхньому володінні.

ЛІТЕРАТУРА:

9. Лойко В.В., Маляр С.А., Руденко М.В. Економіко-правові аспекти створення та функціонування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 58-63.
10. Про житлово-комунальні послуги : Закон України від 09 лист. 2017 р. № 2189-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text> (дата звернення: 22.10.2022)
11. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29 лист. 2001 р. № 2866-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14/conv#Text> (дата звернення: 22.10.2022)
12. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку : Закон України від 14 трав. 2015 р. № 417-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19#Text> (дата звернення: 22.10.2022)
13. Про реалізацію Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовт. 2002 р. № 1521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show#Text> (дата звернення: 22.10.2022)
14. Пугаченко О.Б. Контроль формування вартості послуг з утримання новостворених ОСББ. *Кіровоградщина – 2025: пріоритети і можливості розвитку : [збірник тез доповідей науково-практичної конференції]*; 7 червня 2017 року, м. Кропивницький: «Ексклюзив-Систем», 2017. – С.195-197
15. Фоміна Т.В., Пугаченко О.Б. Формування тарифу на послуги з утримання будинків та прибудинкових територій. *Міжнародний науковий журнал «Економічний дискурс»*. 2017. № 3. С. 82-92.
16. Функції та діяльність ОСББ. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/commerce-12-hozyajstvennye-operacii-9-funkcii-i-deyatelnost-osmd> (дата звернення: 22.10.2022)

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА МЕХАНІЗМ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Фоміна Т.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування

Центральноукраїнського національного
технічного університету,

Базанова К.А.,

здобувачка другого (магістерського) рівня
вищої освіти

Центральноукраїнського національного
технічного університету

Розглянуто історичні передумови виникнення податку на додану вартість в Україні та світі. Досліджено механізм справлення податку на додану вартість, узагальнено його форми та порядок обчислення.

***Ключові слова:** непрямі податки, податки на споживання, податок на додану вартість, історія виникнення ПДВ, форми ПДВ, механізм справляння ПДВ.*

Податок на додану вартість є бюджетоутворюючим для економіки України. Його надходження до Державного бюджету становить не менше 80-85% усіх податкових платежів. Це свідчить про надзвичайно важливе значення ПДВ для реалізації податкової політики і забезпечення безперервного виконання зобов'язань державою у покритті свої витрат та вимагає постійного контролю за порядком його справляння з боку фіскальних органів. Податок на додану вартість – це один з тих податків, який викликає найбільше дискусій. На етапі реформування податкової системи нашої держави та на тлі гармонізації непрямого оподаткування до вимог ЄС постає необхідність у дослідженні його історичного розвитку та механізму справлення.

Метою даної статті є дослідження історичних передумов виникнення та теоретичних засад справлення податку на додану вартість в Україні та світі.

За економічним змістом непрямі податки, зокрема, податок на додану вартість – це фінансові відносини між державою та платниками податків з метою створення загального централізованого грошового фонду для виконання державою своїх функцій. При цьому, ці відносини є односторонніми від платника до бюджету. Загалом, податок на додану вартість – це непрямий податок, який є частиною новоствореної вартості товарів (робіт, послуг), яка формується на кожному етапі виробництва, обігу та включається до ціни товару і сплачується кінцевим споживачем. В результаті використання податку на додану вартість ліквідується каскадний ефект (кумулятивний) системи оподаткування. ПДВ представляє собою податок на внутрішнє споживання продукції, являючи при цьому, надбавку до ціни товарів (робіт, послуг), які споживаються на митній території України. Податок на додану вартість, з фіскальної точки зору, має

високу ефективність. Зокрема, широка база оподаткування цього податку забезпечує надійність та стабільність надходжень до Державного бюджету України. Стягнення цього податку на всіх етапах руху товару забезпечує рівномірний розподіл податкового тягаря між суб'єктами господарювання, які безпосередньо задіяні в процесі виробництва, реалізації товару. З точки зору прогресивності об'єкта оподаткування, ПДВ наближається до прямих податків завдяки оподаткуванню доданої вартості, створеної на конкретному етапі руху товару. Питання визначення економічної суті ПДВ нині є актуальним, а саме визначення порядку формування доданої вартості, адже тягар сплати даного податку покладається на кінцевого споживача» [1].

Податок на додану вартість був введений у Франції в 1954 році. При сплаті податків матеріальний стан платника податків не враховується. При цьому можливий диференційований підхід до ставок ПДВ, який базується на особливостях груп товарів і послуг. Сьогодні ПДВ використовують більшість країн світу – 135. Ставки цього непрямих податку часто змінюються та коригуються залежно від макроекономічних умов в економічному становищі країни.

Податок на додану вартість є одним із домінуючих податків в Україні, але й одним із найбільш проблемних. Сам факт запровадження ПДВ свідчить про формування сучасної та ефективної системи оподаткування, оскільки цей податок має бюджетний ефект і активно використовується в багатьох економічно розвинених країнах. У зв'язку з тим, що перманентне реформування податкового законодавства стало звичним в Україні, зараз ми спостерігаємо недоліки в податковій системі загалом, а особливо у справлянні та адмініструванні ПДВ.

Економічна сутність ПДВ полягає в тому, що він є частиною новоствореної вартості, що утворюється на кожному етапі виробництва або обігу, а його сума входить до продажної ціни товарів (робіт, послуг) і сплачується кінцевим споживачем. ПДВ стягується на основі кожного акту купівлі-продажу, починаючи зі стадії виробництва товару й закінчуючи його реалізацією. На кожному етапі розмір ПДВ визначається як різниця між сумою податку, сплаченого споживачем товару, і сумою податку, сплаченого його виробником постачальнику сировини та матеріалів, робіт і послуг. При цьому на кожному етапі виробництва й обігу товару підприємство компенсує свої витрати і додає податок на новостворену на підприємстві вартість» [2, с. 149].

Обчислення та стягнення податку на додану вартість (ПДВ) потребує чіткого визначення доданої вартості, тобто предмета оподаткування. Додана вартість близька за обсягом до новоствореної вартості, виробленої в певній економічній структурі. Додана вартість за своїм економічним змістом входить до загальної вартості товарів і включає такі складові: матеріальні витрати (витрати, витрачені на виробництво сировини, послуги виробничого характеру, що складають собівартість продукції); заробітна плата (оклади, добові, премії, грошові виплати, компенсаційні виплати); внески на соціальні заходи (пенсійні внески, соціальне страхування, страхові внески на випадок безробіття, що наразі об'єднано у Єдиний соціальний внесок); амортизація (сума нарахованої амортизації основних засобів, що використовуються під час виробництва товарів, робіт, послуг); прибуток від господарської діяльності суб'єкта підприємництва.

Перший компонент не залежить від зусиль виробника і тому арифметично

входить у ціну товару. Наступні складові (заробітна плата, прибуток, відрахування на ЄСВ та амортизація) є доданою вартістю, оскільки є частинами загальної вартості товарів, що виникають на кожному етапі виробництва товарів. Тобто відповідно до чинного податкового законодавства, ПДВ розраховується на кожній фазі за стандартною ставкою (20%) і фактично сплачується в сумі, зменшеній на суму податку, сплаченого на попередній фазі руху товарів. Таким чином, кінцевий споживач купує товари за ціною, збільшеною на повну суму ПДВ, сплаченого на попередніх етапах руху товарів. Крім того, кожен суб'єкт господарювання, який є учасником процесу «виробництво – споживання», сплачує податки у розмірі, на який він збільшив вартість сировини, використаної під час здійснення господарської діяльності. Враховуючи економічну сутність податку на додану вартість, слід зазначити, що предмет оподаткування ПДВ може відрізнитися від податку на додану вартість. Це пов'язано з тим, що використовуються різні варіанти ПДВ, які передбачають використання різних принципів його формування та різних методів розрахунку.

Існує три форми податку на додану вартість: ПДВ на продукцію, ПДВ на дохід і ПДВ на споживання. У світовій практиці найпоширенішим варіантом є третій варіант – ПДВ на споживання. Однак, щоб оцінити його переваги і недоліки, розглянемо всі можливі варіанти.

Стосовно ПДВ на продукцію, слід зазначити, що предметом оподаткування є складові ВВП за категоріями кінцевого використання, але заробітна плата не враховується, оскільки оподатковувати заробітну плату недоцільно. Відповідно, податкову базу для обчислення ПДВ можна розрахувати за такою формулою:

$$\text{ПДВ} = \text{ВВП} - G_W = C + I + G_e + (X - M) \quad (1)$$

де, G_W – державні витрати на заробітну плату;

C – витрати на кінцеве особисте споживання;

I – валові витрати на інвестиції;

G_e – кінцеві державні витрати на товари та послуги;

$(X - M)$ – сальдо експортно-імпортних операцій.

Щодо ПДВ на дохід, то предмет оподаткування в цьому випадку зменшується на суму витраченого капіталу (суму амортизаційних відрахувань). Тобто така форма ПДВ дозволяє оподатковувати чисті інвестиції та є привабливою для споживачів, тоді база оподаткування визначається за такою формулою:

$$\text{ПДВ} = \text{ВВП} - G_W - D = C + (I - D) + G_e + (X - M) \quad (2)$$

де, D – амортизаційні відрахування

Враховуючи наведені формули (1.1) та (1.2) базу оподаткування можна визначити за наступною формулою

$$\text{ПДВ} = \text{ВВП} - G_W - D = V - G_W \quad (3)$$

де, V – факторні доходи.

Що стосується ПДВ на споживання, то слід зазначити, що цей варіант є найбільш привабливим для кінцевого споживача, оскільки при визначенні бази оподаткування відраховуються амортизаційні відрахування та витрати на інвестиційні товари, тобто всі інвестиційні витрати вираховуються з доходу. База оподаткування у цьому випадку визначається за такою формулою:

$$\text{ПДВ} = \text{ВВП} - G_W - I = C + G_e + (X - M) \quad (4)$$

Така форма оподаткування значно звужує базу оподаткування доданої вартості. У міжнародній практиці застосування цієї бази оподаткування було розширено за рахунок часткового оподаткування інвестиційних товарів. Це здійснюється шляхом поступового включення до податкового кредиту суми ПДВ (сплаченої в ціні придбаних основних засобів, що підлягають амортизації). Взагалі кажучи, ПДВ на споживання є найбільш прийнятною з трьох існуючих форм податку, оскільки є найбільш сприятливою для капіталовкладень.

Фактично, діючий наразі ПДВ, за своєю суттю – це не податок на додану вартість, а податок з продажів, оскільки згідно з чинним податковим законодавством він нараховується на загальну вартість проданих товарів. Тому, перш за все, для гармонізації податкової системи необхідно узгодити назву податку та механізм його адміністрування. Це в свою чергу дозволить знизити витрати на виробництво, а відтак і ціну товару, а також значно спростити процедуру нарахування податкових зобов'язань та податкового кредиту з ПДВ за рахунок спрощення розрахунку між підприємствами, які беруть участь у процесах «виробництво» → «споживання». Це також призведе до звільнення від оподаткування заробітної плати, нарахувань на неї, амортизації основних засобів, у частині, що не продається.

У нашій державі ПДВ було ввів у дію Декрет Кабінету Міністрів України «Про податок на додану вартість» від 26 грудня 1992 р. № 14-92. Проте, під час його дії до означеного Декрету вносились постійні зміни, що, в свою чергу, призвело до його заміни Законом України «Про податок на додану вартість» від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР, який діяв до введення у дію Податкового кодексу України у 2010 році, який і задекларував порядок справляння ПДВ, що і наразі чинний. Адміністрування ПДВ визначається у V Розділі ПКУ «Податок на додану вартість», який побудовано на засадах Директиви Ради 2006/112/ЄС про загальну систему ПДВ від 28 листопада 2006 року. Одноименний V розділ ПКУ, регулюючий адміністрування ПДВ, набув чинності із 01 січня 2011 року, а діюча ставка ПДВ становить 20%.

Отже, можна стверджувати, що існуючий наразі механізм оподаткування ПДВ в Україні, є не податком на додану вартість, а податком на загальну вартість товарів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Семенко Т.М. Економічна сутність податку на додану вартість, форми та методи його обчислення на прикладі підприємств цукрової галузі // Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/ekonomichna-sut-podatku-na-dodanu-vartist-formi-ta-metodi-yogo-obchislennya-na-prikladi-pidpriemstv-cukrovoi-galuzi.html>. (дата звернення: 26.10.2022)
2. Шапгала Є.Ю. Стимули у податково-правовому регулюванні. Дисертація на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук (доктора філософії) : 12.00.07 (081 – Право). Ун-т держ. фіск. служби України, Ірпінь, 2019. 232 с.

УДК 339.9

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: РЕТРОСПЕКТИВА, ПЕРЕДУМОВИ ПРИЙНЯТТЯ, СКЛАД І СУТЬ

О.Б. Пугаченко,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування Центральноукраїнського
національного технічного університету,

О.М. Гредякін,

здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти Центральноукраїнського
національного технічного університету

Розглянуто ретроспективу та передумови прийняття Цілей сталого розвитку. Узагальнено склад і суть кожної з Глобальних цілей. Здійснено порівняння восьми Цілей розвитку тисячоліття, що діяли до 2016 р. та сімнадцяти ЦСР, які прийнято на період 2015-2030 рр.

Ключові слова: Цілі розвитку тисячоліття, Millennium Development Goals, ЦРТ, Цілі сталого розвитку, Sustainable Development Goals, ЦСР, Глобальні цілі, країни-члени ООН, головна мета

Цілі сталого розвитку (ЦСР), відомі також як Глобальні цілі – це ключові напрямки розвитку країн. Вони були ухвалені 25.09.2015 р. резолюцією Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» (Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development) на Саміті ООН зі сталого розвитку та набули чинності 1 січня 2016 року. ЦСР мають комплексний та неподільний характер і забезпечують зрівноваження трьох вимірів сталого розвитку: економічного, соціального та екологічного.

Цілі сталого розвитку мають діяти протягом 2015-2030 років, адже замінили собою Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ), термін дії яких закінчився наприкінці 2015 року. ЦСР це своєрідний план дій для виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку, який є продовженням роботи, яка було розпочата в період дії цілей розвитку в Декларації тисячоліття (Таблиця 1).

Таблиця 1

Основна інформація про
Цілі розвитку тисячоліття та Цілі сталого розвитку

Напрямок	Основна інформація	
Назва	Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ)	Цілі сталого розвитку (ЦСР)
Назва англійською	Millennium Development Goals	Sustainable Development Goals
Місце прийняття	Саміт Тисячоліття	Саміт ООН зі сталого розвитку
Час прийняття	Вересень 2000 року	25 вересня 2015 року
Офіційний документ	Декларація Тисячоліття ООН	Резолюція Генеральної Асамблеї ООН

Напрямок	Основна інформація	
	Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ)	Цілі сталого розвитку (ЦСР)
Назва	Цілі розвитку тисячоліття (ЦРТ)	Цілі сталого розвитку (ЦСР)
Передбачений термін дії	До 2016 року	До 2030 року
Основна мета	Прискорення розвитку шляхом поліпшення соціальних і економічних умов у найбідніших країнах світу	Виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку
Кількість цілей	8	17
Кількість завдань	21	169
Кількість країн, що прийняли	189	191

Джерело: авторська розробка на основі [1, 2]

У Резолюції з прийняття Цілей сталого розвитку підкреслюється, що раніше світові лідери ніколи не брали на себе зобов'язання вживати спільних дій і зусиль для реалізації такої універсальної і широкої стратегічної програми для забезпечення максимальної користі усім – «як нинішньому, так і майбутнім поколінням на принципі відповідності правам та обов'язкам держав за міжнародним правом» (Таблиця 2).

Таблиця 2

Суть Цілей сталого розвитку

Цілі сталого розвитку (ЦСР)		
№	Назва	Основна суть
Ціль 1	Подолання бідності	Подолання бідності у всіх формах і всюди
Ціль 2	Подолання голоду, розвиток сільського господарства	Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, покращення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства
Ціль 3	Міцне здоров'я і благополуччя	Забезпечення здорового способу життя та добробуту людей будь-якого віку
Ціль 4	Якісна освіта	Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх
Ціль 5	Гендерна рівність	Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток
Ціль 6	Чиста вода та належні санітарні умови	Забезпечення наявності та сталого управління водними ресурсами та санітарією
Ціль 7	Доступна та чиста енергія	Забезпечення доступу всіх людей до прийнятних за ціною, надійних, сталих і сучасних джерел енергії
Ціль 8	Гідна праця та економічне зростання	Сприяння безперервному, всеохопному і сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх
Ціль 9	Промисловість, інновації та інфраструктура	Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям
Ціль 10	Скорочення нерівності	Скорочення нерівності всередині країн і між ними
Ціль 11	Сталий розвиток міст і громад	Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів
Ціль 12	Відповідальне	Забезпечення переходу до раціональних моделей

Цілі сталого розвитку (ЦСР)		
№	Назва	Основна суть
	споживання та виробництво	споживання і виробництва
Ціль 13	Пом'якшення наслідків зміни клімату	Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками
Ціль 14	Збереження морських ресурсів	Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку
Ціль 15	Захист та відновлення екосистем суші	Захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення та повернення назад процесу деградації земель і зупинення втрати біорізноманіття
Ціль 16	Мир, справедливість та сильні інститути	Сприяння розбудові миролюбного і всеохопного суспільства задля сталого розвитку, забезпечення всім доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях
Ціль 17	Партнерство заради сталого розвитку	Сприяння розбудові миролюбного і всеохопного суспільства задля сталого розвитку, забезпечення всім доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях

Джерело: авторська розробка на основі [2]

Цілі сталого розвитку – це загальний заклик до дій, спрямованих на те, щоб покінчити з бідністю, захистити планету і забезпечити мир і процвітання для всіх людей у світі. Крім того, вони також охоплюють нові сфери, такі як кліматичні зміни, економічна нерівність, інновації, стале споживання, мир і справедливість. Цілі є взаємопов'язаними – ключем до успіху в одній із них є розв'язання питань, загалом пов'язаних з іншими. Боротьба із загрозою зміни клімату впливає на те, як ми управляємо своїми крихкими природними ресурсами, досягнення гендерної рівності чи покращення здоров'я допомагає викоринити бідність, а сприяння миру та інклюзивному суспільству зменшить нерівність та сприятиме процвітанню економіки [5].

Прогрес з виконання Цілей розвитку тисячоліття країнами-членами ООН оцінювався за допомогою 60 офіційних показників і визнаний беззаперечним. Враховуючи досвід роботи над ЦРТ, діяльність із реалізації цілей і завдань сталого розвитку і їх огляд має проводитись з використанням набору глобальних показників, які будуть доповнюватися показниками на регіональному та національному рівнях, що мають бути розробленими державами-членами ООН. Вважається, що сформована система буде простою, але надійною, вона буде охоплювати всі цілі і завдання в галузі сталого розвитку, включаючи засоби здійснення, і дозволить зберегти політичну збалансованість, комплексний характер і цілеспрямованість, які закладені в цих цілях і завданнях [2] – таблиця 3.

Таблиця 3

Узагальнення основних напрямків

Цілей розвитку тисячоліття та Цілей сталого розвитку

Напрямок	Цілі розвитку тисячоліття		Цілі сталого розвитку	
Гідність Подолання	1	Ліквідація крайньої бідності та голоду	1	Подолання бідності

Напрямок	Цілі розвитку тисячоліття		Цілі сталого розвитку	
бідності та нерівності	3	Сприяння гендерній рівності та розширення можливості жінок	5	Гендерна рівність
Люди Здорове життя, знання, рівні можливості	2	Досягнення загальної початкової освіти	2	Подолання голоду, розвиток сільського господарства
	4	Скорочення рівня дитячої смертності	3	Міцне здоров'я і благополуччя
	5	Поліпшення охорони материнського здоров'я	4	Якісна освіта
	6	Боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією та іншими захворюваннями		
Планета Захист екосистем	7	Забезпечення екологічної стійкості	6	Чиста вода та належні санітарні умови
			12	Відповідальне споживання та виробництво
			13	Пом'якшення наслідків зміни клімату
			14	Збереження морських ресурсів
			15	Захист та відновлення екосистем суші
Партнерство Співпраця задля розвитку	8	Формування глобального партнерства з метою розвитку	17	Партнерство заради сталого розвитку
Справедливість Мирні суспільства, сильні інститути			16	Мир, справедливість та сильні інститути
Процвітання Інклюзивне зростання			7	Доступна та чиста енергія
			8	Гідна праця та економічне зростання
			9	Промисловість, інновації та інфраструктура
			10	Скорочення нерівності
			11	Сталий розвиток міст і громад

Джерело: авторська розробка на основі [1, 2, 3]

Мета Цілей сталого розвитку у порівнянні з Цілями розвитку тисячоліття лишилася незмінною – перетворення планети на краще місце для життя, але змінився підхід. В ООН зрозуміли, що замість того, аби фокусуватися на вирішенні проблем в окремих державах, набагато краще досягти сталого розвитку по всьому світу, який би став фундаментом для неперервного покращення життя на планеті.

Кожна країна має свої проблеми, які заважають світові рухатися вперед. У розвинутому суспільстві люди й досі стикаються з економічною нерівністю, дискримінацією, екологічними проблемами. У країнах, що розвиваються, і дотепер є проблеми з доступом до базових благ, бідність та інші виклики. Крім

того, і досі існують найбідніші країни, де люди отримують екстремально низькі доходи (менше \$1 на день). Тому Цілі сталого розвитку пропонують більш сфокусований підхід, заснований на реальних потребах кожної окремої країни. Головна відмінність ЦСР від попередньої програми (ЦРТ) – це залучення до виконання цілей всіх країн, а також бізнесу і громадянського суспільства. Якщо раніше донори фінансували відповідні ініціативи, ЦСР базуються на тому, що держави самі шукатимуть та розподілятимуть фінансування для досягнення цілей.

Все світове багатство оцінюють у \$200 трильйонів, а на реалізацію програми Цілей сталого розвитку, за оцінками ООН, потрібно лише \$5-7 трильйонів, що є досяжною сумою. Проблему вбачають у тому, що раніше кошти витрачалися неефективно і нескоординовано [4]. Наразі ЦСР мають допомогти державам максимально ефективно шукати кошти та витратити їх на фінансування реалізації конкретних проєктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цілі розвитку тисячоліття – Millennium Development Goals. URL: https://wikiukuk.top/wiki/Millennium_Development_Goals (дата звернення: 23.10.2022)
2. Цілі сталого розвитку. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%...%83> (дата звернення: 23.10.2022)
3. Корбут М.Б. Стратегія сталого розвитку / Концептуальні засади сталого розвитку. URL: <file:///C:/Users/%D0%9E/Downloads/%...%83.pdf> (дата звернення: 23.10.2022)
4. Мамзуренко О. Цілі Сталого Розвитку ООН за 10 хвилин. Чому це важливо для вашого бізнесу. *На chasi*. URL: <https://nachasi.com/сpecprojects/2020/04/01/sustainability/> (дата звернення: 23.10.2022)
5. Цілі сталого розвитку. *Дія-Бізнес*. URL: <https://business.diia.gov.ua/handbook/sustainable-development-goals/cili-stalogo-rozvitku> (дата звернення: 23.10.2022)

УДК 620.98

КОМБІНОВАНА МОДЕЛЬ ОПТИМАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ: ПРИКЛАДИ З УКРАЇНИ

Дар'я Балан,

здобувачка освіти

ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана»

У статті запропоновано методологію формування комбінованої моделі рівноважних значень ціноутворення та обсягів виробництва електроенергії з урахуванням зелених та традиційних джерел виробництва електроенергії на прикладі України. Розглянуто модель перерозподілу джерел електроенергії з урахуванням мінімізації бюджетних ресурсів та ризику виробництва електроенергії з відповідним обмеженням виробництва електроенергії.

Ключові слова: *оптимальне виробництво електроенергії, тарифи на електроенергію, комбінована модель, традиційні джерела, зелені тарифи, ресурсозбереження.*

Постановка проблеми. Необхідність вирівнювання механізмів ціноутворення в енергетиці, як в Україні, так і в світі, набуває особливої актуальності з огляду на вимоги докорінної трансформації ринку електроенергії, зростання використання нетрадиційних відновлюваних джерел енергії. Джерел та об'єктів розподіленої генерації (в Україні в загальній структурі виробництва електроенергії традиційна енергетика займає 98, «зелена» – 2%), актуальність впровадження заходів щодо енергозбереження та природних ресурсів. Існуючий механізм ціноутворення на електроенергію з відновлюваних джерел є недосконалим, оскільки не враховує принцип збалансованості системи виробництва електроенергії та вплив на навколишнє середовище. Обсяги виробництва електроенергії за джерелами енергії залежать від собівартості та виробничих потужностей. При цьому ціни на «зелену» електроенергію залишаються надзвичайно високими і не повністю покривають собівартість її виробництва (державні витрати на цю енергетику досягли майже дев'яти мільярдів євро). Сонячні та вітрові електростанції встановлюються в регіонах незалежно від потреби в цьому, а скоріше виходячи з природно-кліматичних можливостей, тоді як висока концентрація десятків мегават на певній території призводить до дисбалансу в загальному енергетичному «котелку».

Метою даної статті є дослідження теоретичних і методичних положень щодо формування комбінованої моделі рівноважних значень ціноутворення та обсягів виробництва електроенергії та перерозподілу джерел електроенергії з урахуванням мінімізації бюджетних ресурсів та ризику виробництва електроенергії.

Викладення основного матеріалу дослідження. Глобальні прогнози показують, що природний газ, вугілля та відновлювані джерела енергії залишаться основними джерелами постачання енергії протягом наступних 25 років. Споживання природного газу в 2030 році зросте приблизно на 20% і залишиться на такому ж рівні до 2040 року, а також з урахуванням зобов'язань

країн світу щодо виконання Паризької кліматичної угоди та інтенсивного розвитку низьковуглецевих і відновлюваних джерел енергії, споживання природного газу за цей період зростає до 45%. Водночас глобальні тенденції розвитку енергетики характеризуються поглибленням інтеграції енергетичних систем, збільшенням використання нетрадиційних відновлюваних джерел енергії та об'єктів розподіленої генерації. Також досліджується зв'язок між цінами на нафту, світовим промисловим виробництвом, процентною ставкою центрального банку та грошовим агрегатом [2].

Аналіз показав, що існуючий механізм ціноутворення на електроенергію з відновлюваних джерел є недосконалим, оскільки не враховує принцип соціальної справедливості: антропогенний вплив та шкоду здоров'ю населення в регіонах розміщення ТЕС і ТЕЦ. Значно більші, ніж у регіонах, де їх немає [1]. При цьому обсяги споживання електроенергії в окремих регіонах України значно менші за обсяги її «брудного» виробництва [3]. Дослідження цієї теми були в центрі уваги багатьох вчених протягом останніх двох десятиліть. Кількість досліджень стратегічних процесів значно зросла за останнє десятиліття. Незважаючи на цю тенденцію до зростання, попередні дослідження ще не були критично оцінені [19].

Відповідно до «Енергетичної стратегії України», зростають вимоги до фундаментальної трансформації ринку електроенергії, до зростання використання нетрадиційних відновлюваних джерел енергії та потужностей розподіленої генерації (зокрема від виробництва 2% проектів «зеленої» енергетики до 7%), є необхідність впровадження енергозберігаючих заходів, збереження природних ресурсів [7, 22]. Слід також мати на увазі, що в умовах зростаючих очікувань споживачів і посилення екологічних стандартів екологічні ланцюжки поставок тепер будуть розглядатися як ще одна конкурентна зброя [4]. Водночас не лише фінансові критерії, а й соціальні та екологічні аспекти проектних моделей з використанням метаевристичних та евристичних підходів будуть основними чинниками у пошуку рішень для математичних моделей у сфері енергетики [5]. Екологічний, соціальний і управлінський рейтинг компаній є корисним інструментом для зацікавлених сторін і тих, хто приймає інвестиційні рішення [9].

Серед іншого, COVID-19 спричинив велику невизначеність і серйозно вплинув на туризм, подорожі, готельний бізнес, ланцюжки поставок, споживання, виробництво, операції, оцінку, безпеку, фінансовий стрес і ціни на всі продукти, включаючи паливо та відновлювані джерела енергії [6]. Екологічна та енергетична політика може непропорційно вплинути на людей з низькими доходами. По-перше, це підвищує ціни на продукти з інтенсивним використанням палива, які складають значну частину бюджетів із низькими доходами (наприклад, бензин, паливо для опалення та електроенергія) [18]. По-друге, розподіл дозволів на забруднення на користь компаній тим, хто ними володіє. По-третє, люди з низьким доходом можуть цінувати їжу та житло більше, ніж покращення навколишнього середовища, тому люди з високим доходом можуть отримати максимальну віддачу від контролю забруднення [8].

Це означає, що для прогнозування економічного зростання країни необхідно враховувати динаміку ВВП через зміну цін на електроенергію як для споживаючих секторів виробництва, так і для населення [2]. Подорожчання

електроенергії в Україні вплине на скорочення виробництва в споживчих секторах. Водночас частка ціни на електроенергію у показнику ВВП постійно зростає, що впливає на макроекономічні показники країни [21].

Було встановлено, що зростання цін на електроенергію має більший вплив на зростання ВВП, ніж зростання цін на нафту. Дослідження показали, що дуже важливо вивчати роль цільових витрат в управлінні цінами на продукцію, одночасно просуюючи специфікації якості, які відповідатимуть вимогам клієнтів [20]. Вплив суворіших екологічних норм на динамічну структуру детермінованої конкурентоспроможної галузі відображається в нижчих майбутніх витратах на відповідність. Рівень регуляції екзогенно фіксований і постійний у часі. Витрати компанії на відповідність законодавству в будь-який момент часу залежать від її поточного обсягу виробництва, накопичених минулих інвестицій і рівня регулювання [4].

Порівнюючи європейські та українські тарифи для енергоємної промисловості, можна сказати, що вартість електроенергії є головним негативним фактором собівартості продукції української промисловості [10]. Динаміка цін на електроенергію в порівнянні з динамікою інших виробничих витрат свідчить про те, що ціни на електроенергію є рушійною силою зростання витрат для промисловості, на що найбільше наголошують промислові споживачі [11]. Від цього постраждає вся економіка – через підвищення тарифів інфляція залишиться високою, а зростання ВВП буде надзвичайно високим [14, 15]. Проаналізовані та узагальнені типи бізнес-моделей в енергетичному секторі дозволили скоригувати ці моделі до мінливого ринку відновлюваної енергії [17]. Водночас це дозволяє запропонувати структуру ринку електроенергії, яка дозволяє ефективно використовувати наявні ресурси, ефективно інвестувати в нові ресурси, а також враховувати особливості відновлюваних джерел енергії на рівні державного управління [23].

Проведено аналіз формування обґрунтованої ціни для кінцевих споживачів електроенергії в умовах конкуренції та запропоновано математичні основи моделювання в енергетичному секторі з урахуванням світових тенденцій моделювання енергетичних процесів показали, що критеріальна база для формування кінцевої ціни є недостатньою [24].

Водночас при формуванні комбінованої оптимізаційної моделі необхідно досягти розумного компромісу між ризиком і винагородою [2]. Величезну роль відіграють проблеми компромісу між часом перебування в умовах невизначеності та оцінкою ризиків неузгодженості формування цін на електроенергію в різних регіонах [12, 13].

Прийнятий у 2018 році «Порядок формування прогнозного балансу електроенергії об'єднаної енергетичної системи України на поточний рік» враховує такі показники [11]:

- прогнозовані середньомісячні температури навколишнього середовища;
- темпи зростання/зниження споживання електроенергії ОЕС України та зміни конфігурації графіків споживання електроенергії;
- темпи введення ВДЕ та графіки їх роботи;
- водність річок Дніпро та Дністер каскадів гідроелектростанцій;
- можливості експорту/імпорту електроенергії, виходячи з допустимої пропускної спроможності міждержавних переходів;

- плани розвитку генерації ТЕС, АЕС, ГЕС, ГАЕС (введення в експлуатацію, виведення з експлуатації, збільшення/зменшення встановленої потужності);
- соціально-економічний розвиток країни;
- обсяги власного виробництва палива та продуктів його переробки, прогнозні ціни на них;
- прогноз цін на паливо та продукти його переробки на зовнішніх ринках;

Ці припущення визначаються на основі аналізу їх фактичних значень у попередні періоди, прогнозної інформації щодо їх можливих значень у наступному році. Проте зелені тарифи та їх роль у формуванні ціни на електроенергію та традиційні фактори не враховуються [16]. Таким чином, це дослідження спрямоване на формування комбінованої оптимізаційної моделі та розрахунку прогнозованих цін на електроенергію з урахуванням традиційних та екологічних тарифів на електроенергію та перерозподілу виробництва електроенергії.

Метод дослідження

1. Ціни на електроенергію

Пропонуємо розглянути варіант знаходження рівноважної ціни на енергоносії за допомогою двох функцій корисності: одна функція для виробника енергоносія, а друга – для покупців цієї енергії. Зрозуміло, що зі зростанням ціни має зростати корисність для виробника, а для покупця – зменшуватися. Є 4 різні варіанти щодо схильності до ризику: виробник і покупець схильні ризикувати, виробник схильний, але покупець не схильний, виробник не схильний, а покупець схильний, виробник і покупець не гребують ризиком. У статті розглядається варіант ризику виробників і споживачів електроенергії.

Графіки для осіб, схильних до ризику, будуть позначені увігнутою. В результаті накладання двох графіків отримуємо струм перетину, який задовольняє як виробника, так і покупця енергоносія, при цьому функція корисності для обох осіб приймає однакове значення.

Розглянемо випадок, коли виробник уникає ризику, а покупець має схильність до ризику, тобто він може ризикувати при укладанні угоди, щоб отримати більшу вигоду в майбутньому.

Функція корисності ($0 \leq V(x) \leq 1$) має такий вигляд:

$$V(x) = a - b \cdot \exp(-cx) \quad (1)$$

де:

a, b, c – константа.

Отримана в результаті розрахунків погоджена ціна може бути використана при моделюванні оптимального виробництва різних видів енергії.

2. Розподіл енергетичних ресурсів

1) Проблема вибору споживача

Постановка задачі раціональної поведінки споживача на ринку полягає в знаходженні оптимального набору необхідних форм енергії при заданому бюджетному обмеженні і при цьому функція корисності є максимальною. Класична постановка проблеми споживчого вибору така:

$$\begin{cases} U(x) \rightarrow \max \\ \sum_{i=1}^n p_i x_i \leq K \\ x_i \geq 0 \end{cases}$$

де: $U(x)$ – функція корисності,
 x_i – частка i -го виду енергії,
 p_i – ціна i -го виду енергії,
 $p_i x_i$ – витрата на придбання i -го виду енергії,
 K – грошові доходи.

Функцію споживчого вибору Стоуна можна розглядати як функцію корисності, яка має вигляд:

$$U(x) = \prod_{i=1}^n (x_i - a_i)^{\alpha_i} \quad (2)$$

де:

a_i – мінімально необхідна кількість i -тих видів енергії, яка закупається і не є предметом вибору ($x_i \geq a_i \geq 0$),

α_i – характеризують відносну «цінність» i -тих форм енергії для покупця ($\alpha_i > 0$).

Надана функція корисності степеневому закону (функція Стоуна) $\sum_{i=1}^n \alpha_i = 1$ збігається з неокласичною функцією корисності (функцією Кобба-Дугласа).

За допомогою методу множників Лагранжа можна отримати аналітичний розв'язок задачі (2)–(3) у вигляді:

$$x_i^* = a_i + \frac{\alpha_i (K - \sum_{j=1}^n p_j a_j)}{p_i \sum_{j=1}^n \alpha_j} \quad (4)$$

Таким чином, отримуємо оптимальний розподіл форм енергії x_i^* для покупця з урахуванням ціни форм енергії p_i та бюджетних обмежень K , при цьому функція корисності набуває максимального значення.

2) Проблема мінімізації витрат

Мінімізуючи бюджетне обмеження, ми отримуємо найдешевший споживчий пакет за даних форм цін на енергію. Функція корисності приймає фіксоване значення u^* , задане замовником.

Ця постановка проблеми має вигляд:

$$\begin{cases} \sum_{i=1}^n p_i x_i \rightarrow \min \\ \prod_{i=1}^n (x_i - a_i)^{\alpha_i} = U^* \\ x_i \geq 0 \end{cases} \quad (5)$$

Розв'язок системи (5) дозволяє отримати оптимальний розподіл форм енергії x_i^* з мінімальними витратами та фіксованою функцією корисності.

3) Проблема вибору споживача з додатковими обмеженнями

Класична задача споживчого вибору (2) має аналітичний розв'язок у формі (4). З додатковими обмеженнями розв'язок цієї задачі може бути отриманий чисельними методами та відповідним програмним забезпеченням. Математична постановка задачі представлена в наступному вигляді.

Цільова функція: $\prod_{i=1}^n (x_i - a_i)^{\alpha_i} \rightarrow \max$

$$x_i \geq a_i; x_i, a_i \geq 0; K_{\min} \leq \sum_{i=1}^n p_i x_i \leq K_{\max}; x_{i,\min} \leq x_i \leq x_{i,\max}; \sum_{i=1}^n x_i = 1; \sum_{i=1}^n \alpha_i = 1$$

Обмеження:

де:

$\text{cov}(p_i, p_j)$ – коваріація цін на енергоносії,

R^* – цільове значення ризику форм енергетичного портфеля.

В якості ризику будемо розглядати значення стандартного відхилення досліджуваного параметра.

Розв'язок задачі (6) дає змогу знайти оптимальний розподіл видобутку різних видів енергетичних ресурсів за бюджетних обмежень і заданого значення ризику видів енергетичного портфеля.

Можна розглянути й інші постановки задач на основі системи (6), а саме:

- задачу мінімізації витрат. Цільова функція – мінімізація бюджетного обмеження при заданому значенні функції корисності (розширений варіант системи (5));
- мінімізація ризику портфеля енергоносіїв. Цільовою функцією є мінімізація ризику портфеля. У цьому випадку значення функції корисності приймає певне задане значення.

Таким чином, можна розглядати альтернативні варіанти оптимального розподілу виробництва енергії на основі критеріїв оптимальності та різного роду обмежень.

Результати

1. Історичні дані

У якості числового експерименту розглянемо характеристику енергосистеми України за видами виробництва енергії за період 2012–2020 рр. Будемо розглядати наступні види енергії: X1 – НАЕК «Енергоатом» (Національна атомна енергогенеруюча компанія України); X2 – ТЕС (ТЕЦ); X3 – ТЕЦ (ТЕЦ); X4 – ГЕС (гідроелектростанція), НАЕС (гідроакумулююча електростанція); X5 – альтернативні джерела енергії (ВЕС, (ВЕС), СЕС (Сонячна електростанція) та БЕС (Біомасна електростанція). У таблиці 1 наведено розподіл енергетичної системи України за видами виробництва енергії.

Таблиця 1 – Структура виробництва електроенергії в Україні

Роки	X1	X2	X3	X4	X5
	ТВт/год				
2012	90.1382	78.9084	9.6501	10.8429	0.6132
2013	83.209	78.2978	8.2818	14.216	1.2472
2014	88.3893	68.4695	6.9016	9.0926	1.7719
2015	87.6275	49.3863	6.0754	6.8085	1.5911
2016	80.950	49.9023	6.7093	9.1188	1.560
2017	85.5762	44.9602	10.8814	10.5672	1.8963
2018	84.3982	47.7915	11.0162	12.0184	2.633

2019	83.0027	44.915	10.8699	7.8686	5.5443
2020*	73.7	38.87	11.1	6.349	11.37

Джерело: [7].

* Прогнозні дані.

Одним із головних питань моделювання є знаходження показника «відносної важливості» розглянутих видів енергії. Пропонується оцінювати важливість енергоносія з урахуванням ціни на енергоносії та обсягів його виробництва. У таблиці 2 наведені значення отриманих показників «відносної важливості» енергетики, засновані на історичних даних про виробництво енергії за історичний період 2012–2020 рр.

Таблиця 2 – Значення «відносної важливості» енергоносіїв

Індикатор	X1	X2	X3	X4	X5
Відносна важливість, a_i	0.2637	0.5036	0.1190	0.0359	0.0778

Значення, отримані в таблиці 2, будуть використані в подальших розрахунках.

2. Визначення рівноважної ціни на енергоносії в Україні у 2021 році

1) Визначення рівноважної ціни на енергію, вироблену НАЕК «Енергоатом». Розглянемо варіант ризикованих учасників енергетичного ринку.

Етапи побудови функції корисності:

1. Для кожного виду енергії розглядається діапазон цін, прийнятний для виробників і покупців електроенергії [p_{\min} ; p_{\max}].

2. Будуємо функцію корисності за балами, які отримані в результаті відповідей особи, що приймає рішення (ОПР). Її розв'язання базується на виборі двох альтернатив: (A) – стратегії ризику та (B) – детермінованої стратегії. Стратегія (A) для виробника полягає в можливості продавати електроенергію з ймовірністю q за ціною p_{\min} і з ймовірністю $(1-q)$ – p_{\max} . Стратегія (B) полягає в гарантованому результаті продажу електроенергії за ціною p_1 .

3. Враховуючи, що функція корисності має властивості монотонності та «нечутливості» до лінійних перетворень, можна встановити одиницю поділу функцій корисності, а саме: для виробника $V(p_{\min})=0$, $V(p_{\max})=1$; для клієнта $V(p_{\max})=0$, $V(p_{\min})=1$. Отже, маємо дві точки для побудови функцій корисності.

4. Розглянемо побудову функції корисності для виробника. Побудова наступних точок базується на виконанні рівності корисності альтернатив з точки зору особи, яка приймає рішення. Знайдіть очікувану корисність альтернатив (A) і (B). Знайдемо очікуваний результат стратегії ризику (A): $MA=q \cdot p_{\min} + (1-q) \cdot p_{\max}$. Очікувана корисність стратегії (A) становить: $MV(A) = q \cdot V(p_{\min}) + (1-q) \cdot V(p_{\max})$.

Щоб запропоновані альтернативи були еквівалентними, має бути виконана така умова: $MV(A) = MV(B)$. Якщо для особи, яка приймає рішення, названа ціна $p_1 < MA$, то виробник не схильний ризикувати. В результаті отримуємо ще одну точку для побудови графіка функції корисності. Розглядаючи різні інтервали цін і ймовірностей стратегії ризику, можна отримати достатню кількість балів, необхідну для побудови функції корисності.

5. Наступним кроком є вибір параметрів a , b , c функції корисності (1), переходячи через задані точки методом найменших квадратів. У таблиці 3

наведено відповідні функції корисності для виробників і покупців різних видів електроенергії. На рис. 1 показано розподіл функцій корисності для виробника та покупця енергоресурсів НАЕК «Енергоатом» залежно від його ціни.

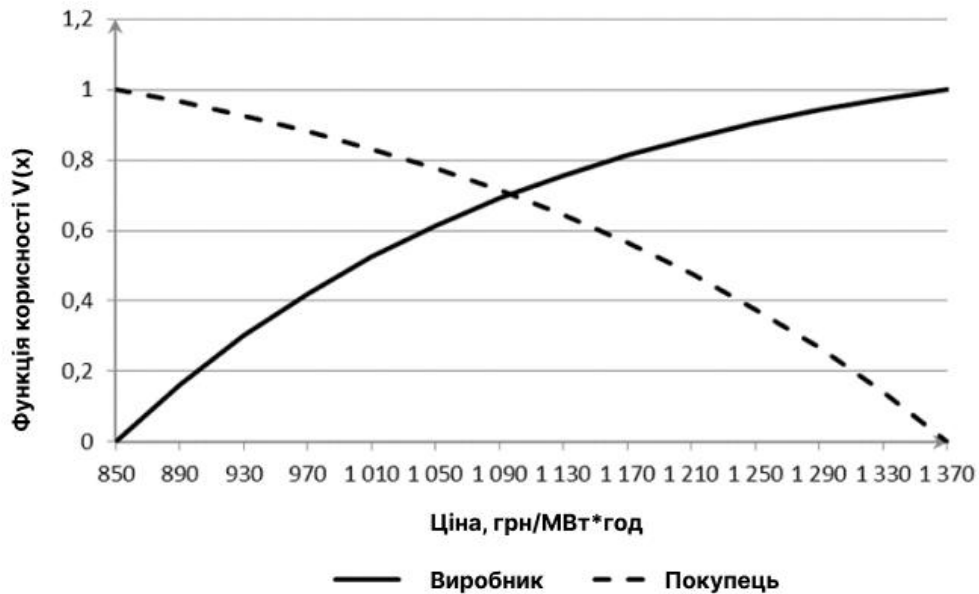

Рис. – Функції корисності для енергоресурсів НАЕК «Енергоатом»

У таблиці 3 наведено параметри функцій корисності (1) для виробника та покупця.

Таблиця 3 – Параметри функцій корисності $V(x)$ НАЕК «Енергоатом»

Параметри	Виробник	Покупець
a	1.1687	1.2838
b	27.6509	0.0241
c	0.0037	-0.0029

Таким чином, отримуємо рівноважну ціну енергії з точки зору виробника та покупця, яка дорівнює 1097 грн/МВт*год і відповідає корисності $V(x) = 0,7026$.

2) Ціни на інші джерела енергії

У таблиці 4 наведені параметри функцій розподілу енергетичних ресурсів.

Параметри, що входять до цих моделей, задаються виходячи з індивідуальних характеристик кожного учасника енергетичного ринку.

Рівноважні ціни на представлені енергоресурси порт, грн/МВт*год для виробників і покупців знаходяться з цінних інтервалів $[p_{\min}; p_{\max}]$, грн/МВт*год, а саме: $X1\text{-Port} = 4150$ грн/МВт*год з інтервалу $[3500; 4800]$; $X2\text{-Port} = 4850$ грн/МВт*год $[4200; 5500]$; $X3\text{-Port} = 755$ грн/МВт год $[690; 820]$; $X4\text{-Port} = 6250$ грн/МВт год $[5600; 6900]$.

Таблиця 4 – Параметри функцій корисності

Параметр	X1		X2		X3		X4	
	Виробник	Покупець	Виробник	Покупець	Виробник	Покупець	Виробник	Покупець
A	1.2194	1.2184	1.2194	1.2184	1.2204	1.2204	1.2192	0.2196
B	123.45	0.0021	310.8543	0.0008	10 747.58	0.00003	1 977.18	0.0001
C	0.0013	-0.0013	0.0013	-0.0013	0.0132	-0.0132	0.0013	-0.0013
$V(x)$	0.7024		0.7019		0.7017		0.7021	

Таким чином, на основі дослідження функцій корисності для виробників і покупців отримано рівноважні ціни для представлених цін на енергоносії, які задовольняють усі зацікавлені сторони. Надалі ми будемо використовувати ці ціни при укладенні контрактів і пошуку оптимального обсягу виробництва.

3) Оптимізаційні розрахунки обсягів виробництва

С1) Розглянемо класичну проблему вибору споживача (2)–(3). Розв'язок цієї задачі має аналітичний розв'язок у вигляді (4). Використовуючи дані, наведені в таблицях 2 і 4, ми отримуємо наступний оптимальний розподіл виробництва енергії в Україні в 2021 році. *i*-й продукт.

Таблиця 5 – Оптимальний розподіл енергетичних ресурсів для завдання С1

Індекс	НАЕК "Енергоатом"	X1	X2	X3	X4
Частка, x	0.5384	0.2718	0.0550	0.1065	0.0279

Розрахунки показують, що максимальна функція корисності $U_{\max}(x) = 0,2180$. Цей показник досягається при бюджетному обмеженні $K_{\max} = 2240,01$ грн/МВт*год та значенні ризику $R^* = 500,07$ грн/МВт*год.

С2) Розглянемо проблему мінімізації ризику для заданої функції корисності. Давайте запишемо математичну постановку задачі.

$$\begin{aligned} \text{Цільова функція: } & \sqrt{\sum_{i=1}^5 \sum_{j=1}^5 x_i x_j \text{cov}(p_i, p_j)} \rightarrow \min \\ \text{Обмеження: } & \sum_{i=1}^5 p_i x_i \leq K_{\max}; \prod_{i=1}^5 (x_i - a_i)^{\alpha_i} = U^*; \sum_{i=1}^5 \alpha_i = 1; \sum_{i=1}^5 x_i = 1; x_i \geq 0; a_i = 0 \end{aligned} \quad (7)$$

Значення функції корисності таке ж, як і в задачі С1, а саме: $U^* = 0,2180$. Щоб знайти відносну важливість енергії a_i , ми використовуємо дані в таблиці 2. У цій установці ми отримуємо наступне оптимальне рішення:

Таблиця 6 – Розподіл енергетичних ресурсів для завдання С2

Індекс	НАЕК "Енергоатом"	X1	X2	X3	X4
Частка, x	0.5340	0.2639	0.0568	0.1131	0.0322

Бюджетне обмеження становить $K_{\max} = 2243,16$ грн/МВт*год з мінімальним значенням ризику $R_{\min} = 499,58$ грн/МВт*год.

В3) Розглянемо задачу мінімізації бюджетних коштів при заданому значенні функції корисності $U^* = 0,2180$ і додатковому обмеженні на виробництво «зеленої енергії» у вигляді $x_5 \geq 8\%$. Математична постановка задачі така.

$$\begin{aligned} \text{Цільова функція: } & \sum_{i=1}^5 p_i x_i \rightarrow \min \\ & a_i = 0 \prod_{i=1}^n (x_i - a_i)^{\alpha_i} = U^*; \sqrt{\sum_{i=1}^5 \sum_{j=1}^5 x_i x_j \text{cov}(p_i, p_j)} \leq R^*; \sum_{i=1}^5 \alpha_i = 1; \sum_{i=1}^5 x_i = 1; \\ \text{Обмеження: } & x_i \geq 0 (i = \overline{1,4}); x_5 \geq 0.08 \end{aligned} \quad (8)$$

Рішення цієї задачі має вигляд, наведений у табл. 7.

Таблиця 7 – Розподіл енергетичних ресурсів для завдання С3

Індекс	НАЕК "Енергоатом"	X1	X2	X3	X4
--------	----------------------	----	----	----	----

Частка, х	0.5207	0.2417	0.0486	0.1090	0.0800
-----------	--------	--------	--------	--------	--------

Бюджетне обмеження має вигляд $K_{\max} = 2392,18$ грн/МВт*год та значення ризику $R^* = 524,56$ грн/МВт*год.

С4) Розглянемо задачу мінімізації ризику на основі задачі С3, з додатковим обмеженням на виробництво «зеленої енергії» у вигляді $x_5 \geq 8\%$. Мінімальне значення ризику становить $R_{\min} = 524,46$ грн/МВт*год при бюджетному обмеженні $K_{\max} = 2392,56$ грн/МВт*год. Оптимальний розподіл енергетичних ресурсів представлено в табл. 8.

Таблиця 8 – Розподіл енергетичних ресурсів для завдання С4

Індекс	НАЕК “Енергоатом”	X1	X2	X3	X4
Частка, х	0.5192	0.2388	0.0512	0.1108	0.0800

У таблиці 9 наведено розрахункові значення оптимального розподілу виробництва енергії в Україні у 2021 році за прогнозованих цін на енергоносії (табл. 4). У розглянутих варіантах передбачається, що функція споживчої корисності приймає задане значення $U^* = 0,2180$.

Прогнозне виробництво електроенергії в Україні у 2021 році за розрахунками за видами енергоносіїв становить 149,318 ТВт*год. У таблиці 10 наведено розподіл виробництва енергії на основі запропонованого алгоритму розрахунку, а також припущені експертами обсяги виробництва (Варіант С5). Виходячи з експертних даних щодо обсягів виробництва, а також з урахуванням цін на енергоносії, наведених у табл. 4, функція споживчої корисності набуває значення $U^* = 0,2414$. При цьому бюджетне обмеження $K_{\max} = 2696,57$ грн/МВт год і значення ризику $R^* = 591,38$ грн/МВт*год.

Аналіз результатів, наведених у табл. 10, показує, що оптимальний розподіл виробництва енергії дає можливість отримати енергоресурси в необхідному обсязі за менших витрат на придбання та з мінімальним ризиком. Економія ресурсів на його закупівлю в 2021 році може сягнути 72 грн/МВт-год, що в абсолютному вираженні відповідає 10,7 млрд грн.

Таблиця 9 – Розподіл енергоресурсів в Україні у 2021 році

Параметри	Опції			
	C1	C2	C3	C4
НАЕК	80.393	79.736	77.750	77.526
“Енергоатом” [ТВт*год]	0.5384	0.5340	0.5207	0.5192
X1 [ТВт*год]	40.585	39.405	36.090	35.657
	0.2718	0.2639	0.2417	0.2388
X2 [ТВт*год]	8.212	8.481	7.257	7.645
	0.0550	0.0568	0.0486	0.0512
X3 [ТВт*год]	15.902	16.888	16.276	16.544
	0.1065	0.1131	0.1090	0.1108
X4 [ТВт*год]	4.166	4.808	11.945	11.945
	0.0279	0.0322	0.0800	0.0800
$U(x)$	0.2180	0.2180	0.2180	0.2180
K [грн/МВт*год]	2240.01	2243.16	2392.18	2392.56
R [грн/МВт*год]	500.07	499.58	524.56	524.46

Таблиця 10 – Розподіл енергоресурсів в Україні у 2021 році

Параметри	Опції			
	C2	C3	C4	C5
НАЕК	72.285	70.986	70.822	75.233
“Енергоатом” [ТВт*год]	0.4841	0.4754	0.4743	0.5038
X1 [ТВт*год]	47.692	44.691	44.168	41.140
	0.3194	0.2993	0.2958	0.2755
X2 [ТВт*год]	10.363	9.153	9.616	12.79
	0.0694	0.0613	0.0644	0.0857
X3 [ТВт*год]	12.961	12.543	12.767	7.035
	0.0868	0.0840	0.0855	0.0471
X4 [ТВт*год]	6.003	11.945	11.945	13.12
	0.0402	0.0800	0.0800	0.0879
$U(x)$	0.2414	0.2414	0.2414	0.2414
K [грн/МВт*год]	2510.17	2624.28	2624.79	2696.57
R [грн/МВт*год]	559.56	577.69	577.59	591.38

Висновки. Дослідження показали, що прогнозне виробництво різних видів енергії в Україні (табл. 9) у 2021 році може сягнути 149,318 ТВт*год. Це свідчить про керованість системних процесів в економіці, які можуть впливати на окупність вкладеного капіталу в розвиток системи генерації електроенергії в цілому. Також, беручи до уваги оптимальні обсяги виробництва для кожного виду енергії, можна врахувати антропогенне навантаження, спричинене виробничою базою та інфраструктурою розподілу та транспортування електроенергії в конкретному регіоні чи країні. Показник антропогенного навантаження включає всю сукупність екологічних позитивних і негативних впливів, які виникають в результаті виробництва електроенергії, а також у добувній промисловості для забезпечення необхідної природно-ресурсної бази. Результатом стане підвищення конкурентоспроможності виробника, регіону в цілому на енергетичному ринку, зниження собівартості та збільшення окупності інвестицій у довгостроковій перспективі.

Якщо порівняти прогнозовані експертами обсяги та розподіл виробництва електроенергії (варіант C5) та обсяги та розподіл виробництва електроенергії, отримані на основі запропонованого авторами алгоритму (табл. 10), то бачимо, що варіанти (B3 та C4) є найбільш оптимальними. Це означає, що оптимальний розподіл виробництва енергії дозволяє отримати енергію в необхідному обсязі при бюджетному обмеженні $K_{max} = 2624,79$ грн/МВт*год. при менших витратах на його придбання з мінімальним ризиком $R^* = 577,59$ грн/МВт*год. Розподіл також повинен враховувати екологічні обмеження, пов'язані з мінімальною кількістю виробництва «зеленої» електроенергії ($x_5 \geq 8\%$). Загалом наведена в роботі економія фінансових ресурсів для закупівлі електроенергії за різними видами енергії у 2021 році може сягнути 72 грн/МВт*год, що в абсолютному вираженні відповідає 10,7 млрд грн.

Очікувані результати застосування комбінованої оптимізаційної моделі значно поглиблюють наукові основи аналізу та моделювання складних трансформаційних процесів в енергетиці України. Створення наукової основи та

прикладного методичного інструментарію формування тарифів на електроенергію шляхом запровадження диференційованого підходу до перерозподілу виробництва різних видів електроенергії сприятиме мінімізації ціни електроенергії для кінцевого споживача.

Вважаємо, що запропоновану модель, яка є основою для розробки карти ціноутворення для окремої країни чи регіону, можна віднести до так званого стимулюючого тарифного регулювання у сфері електроенергетики, яке використовується багатьма країнами Європейський Союз. Про це свідчить одна з цільових функцій економіко-математичної моделі ціноутворення на електроенергію, яка передбачає зниження собівартості виробництва та розподілу електроенергії. Стимулююче тарифне регулювання, яке використовується все більшою кількістю європейських країн, вимагає довгострокового горизонту планування. Тобто підвищується енергоефективність у довгостроковій перспективі, що пов'язано із забезпеченням ефективності довгострокових інвестицій у відповідну інфраструктуру в енергетиці. Використовуючи такий підхід, стає можливим забезпечити реальну надійність і якість енергопостачання та використання енергії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бетгер М., Гловер Ф. Вибір портфоліо проектів шляхом оптимізації моделювання. *The Engineering Economist*. 2006. 51(2), стор. 81–97.
2. Матеріали семінару CEUR : веб-сайт. URL: http://ceur-ws.org/Vol-2393/paper_431.pdf [дата звернення: 06.11.2022].
3. Бабенко В., Сидоров В., Коняєва Ю. та Кислюк Л. Особливості науково-технічного співробітництва у сфері нетрадиційної відновлюваної енергетики. *Global Journal of Environmental Science and Management*. 2019. №5. С.105–112.
4. Бай К. та Саркіс Дж. Оцінка складних рішень і прогнозних середовищ: випадок зеленого гнучкості ланцюга поставок. *Технологічний та економічний розвиток економіки*. 2018. №24 (4). С.1630–1658.
5. Каразо А. Ф. Багатокритеріальний відбір портфоліо проектів. Посібник з управління проектами та планування. 2015. 728 с.
6. Чанг К. Л., Макалер М., Вонг В. К. Управління ризиками та фінансами COVID-19 у бізнесі, економіці та фінансах. *Journal of Risk Financial Management*. 2018. №13, С. 102-115.
7. Енерго 2021 : веб-сайт. URL: <https://energo.dtek.com/business/generation/> (дата звернення: 06.11.2022).
8. Фуллертон, Д. Ефекти розподілу екологічної та енергетичної політики. Нью-Йорк. 2017. 243 с.
9. Гарсія Ф., Гонсалес-Буено Дж., Гіхарро Ф. та Олівер Дж. Прогнозування екологічного, соціального та управлінського рейтингу фірм за допомогою змінних корпоративних фінансових показників: грубий підхід. *Сталий розвиток*. 2018. №12 (8), С. 33-24.
10. Гецов П., Ван Бо., Мардіросян Г., Недков Р., Стоянов С., Прокопенко О. та Боянов П. Обладнання для оцінки характеристик електронно-оптичних перетворювачів. 2017.
11. Comptes Rendus de L'Academie Bulgare des Sciences 70(11), стор. 1575–1578.

12. Виробництво електроенергії. : веб-сайт. URL: <https://energo.dtek.com/business/generation> (дата звернення: 06.11.2022).
13. Хагігі М. Н., Мусаві С. М. Нова аналітична методологія для вирішення проблеми співвідношення часу та вартості з урахуванням втрати якості вартість за інтервальної нечіткої невизначеності. Технологічний та економічний розвиток економіки. 2019. №25(2). С. 277–299.
14. Галинська Ю., Бондар Т. Інновації та сучасна прикладна наука в дослідженнях навколишнього середовища. Конф., Кенітра, Марокко. 2020.
15. Галинська Ю. Стратегічний погляд на орендну політику у сфері екологічного менеджменту. *Проблеми та перспективи менеджменту*. 2018. №16(1), С. 1–11. URL: <https://businessperspectives.org/journals/problems-and-perspectives-in-management/issue-276/strategic-view-on-the-rental-policy-in-the-field-of-environmental-management> (дата звернення: 06.11.2022).
16. Галинська Ю., Олійник В. Моделювання механізму розподілу рентних доходів підприємств паливної промисловості в системі «держава – регіон – підприємство». *Journal of Advanced Research in Law and Economics XI* 2020. №2(48). С. 370–381.
17. Галинська Ю., Бондар Т. Комбінована модель ціноутворення на електроенергію з урахуванням «зеленого тарифу» і традиційні фактори : Веб-конференція E3S Міжнародна конференція «Інновації та сучасна прикладна наука в дослідженнях навколишнього середовища». Кенітра, Марокко, 25-27 грудня. 2021. Том 234. С. 131-139.
18. Хуан Х., Чжао Т. Вибір проекту та планування з невизначеним чистим прибутком та інвестиційною вартістю. *Прикладна математика та обчислення*. 2014. № 247. С. 61–71.
19. Хіменес-Родрігес Р., Санчес, М. Шок цін на нафту та зростання реального ВВП: емпіричні дані для деяких країн ОЕСР. *Прикладна економіка*. 2005. №37(2). С. 201–228.
20. Козьменко О., Олійник В. Статистична модель оцінки ризиків діяльності страхової компанії. ціонування. *Управління інвестиціями та фінансові інновації*. 2015. №12 (2). С. 189–194.
21. Лю Н., Чен Ю. Оптимізація проблем вибору портфеля за достовірним критерієм CVaR. *Журнал інтелектуальних і нечітких систем*. 2018, 34(1). С. 335–347.
22. Матвеева Ю., Мирошніченко І., Бондар Т. Оцінка соціально-екологічного та економічного розвитку машинобудівних підприємств. *Economic Annals-XXI*. 2015. №7-8(1). С. 40–44.
23. Олійник В. Оптимальне управління складовими ВВП. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2018. №9(2/32). С. 603–614.
24. Олійник В., Козьменко О. Оптимізація управління інвестиційним портфелем. *Сербський журнал менеджменту*. 2019. №14(2). С. 373–387.

УДК 657.42

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ОФОРМЛЕННЯ ОПЕРАЦІЙ ІЗ ЗАПАСАМИ

Фоміна Т.В.,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аудиту, обліку та оподаткування Центральноукраїнського національного технічного університету,

Гончаренко Ю.В.,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Центральноукраїнського національного технічного університету

Розглянуто документальне оформлення операцій із запасами. Узагальнено перелік документів первинного, аналітичного та синтетичного обліку запасів за об'єктами їх використання та господарськими процесами.

Ключові слова: *запаси, облік запасів, документальне оформлення обліку запасів, документооборот, зони відповідальності, реквізити.*

Правильна та раціональна організація обліку запасів забезпечується чіткою системою документообороту. Усі операції, пов'язані з надходженням, переміщенням і відпуском матеріальних цінностей, потрібно оформляти первинними документами. Первинні документи є основою матеріального обліку. Безпосередньо на підставі первинних документів здійснюють контроль за рухом, збереженням і раціональним використанням матеріальних ресурсів.

Метою статті є дослідження документального оформлення операцій із запасами за кожним етапом їх «життєвого циклу».

Досліджувати порядок документального оформлення операцій із запасами доцільно починати з оцінки існуючої системи їх бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю. Це необхідно зробити для з'ясування: особливостей систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю, які застосовуються підприємством; загального підходу до системи обліку запасів, включаючи можливе використання результатів внутрішнього контролю; слабких місць організації бухгалтерського обліку та побудови системи внутрішнього контролю; діючої нормативно-правової бази тощо [2, с. 205].

З метою організації первинного обліку документи можна поділити на: документи з оприбуткування запасів зі сторони і відпуску на сторону; документи із складського обліку і внутрішнього переміщення запасів; документи з відпуску (списання) сировини, матеріалів на виробництво і власні потреби.

На підприємствах при надходженні запасів використовують наступні документи: прибутковий ордер; накладна на внутрішнє переміщення; підписка; відомість 3.3 аналітичного обліку розрахунків з постачальника та підрядниками; картка складського обліку матеріалів; довіреність; реєстр здачі документів у бухгалтерію.

Запаси, що надходять на склади підлягають реальній перевірці щодо

відповідальності їх асортименту (кількості, вази, об'єму, рахунку-фактури) і якості, зазначених у супровідних документах. Для цього доцільно дослідити порядок організації складського господарства та стану збереження і схоронності об'єктів, зокрема: перевірити організацію складського господарства та контрольно-пропускної системи; оцінити стан складських приміщень та ємкостей для зберігання запасів; перевірити своєчасність сертифікації вимірювальних приладів; оцінити стан охоронних систем території підприємства; ознайомитись та надати оцінку порядку ввезення і вивезення цінностей з підприємства; перевірити наявність договорів з матеріально-відповідальними особами та правомірність їх укладання; перевірити порядок проведення інвентаризації та оформлення її результатів тощо [1, с. 138].

Приймання і оприбуткування матеріалів, що надходять від постачальників, оформляються відповідними складами підприємства шляхом складання типової форми №М-4 «Прибутковий ордер», що виписується на підставі видаткової накладної постачальника та інших супровідних документів. При встановлені невідповідності матеріальних цінностей, що надійшли, їх асортименту, якості і кількості, вказаних у накладних та інших документах постачальника, складається типова форма №7 «Акт про приймання матеріалів». Акт складається у двох примірниках: один є підставою для оприбуткування цінностей комірником; другий передається до юридичного відділу для впорядкування претензій постачальнику.

Матеріальні цінності, що надійшли від постачальника автомобільним транспортом, оприбутковуються на склад на підставі товарно-транспортної накладної, одержаної від вантажовідправника.

Прибутковий ордер – призначений для оприбуткування матеріалів, які надійшли на підприємство від постачальника або з переробки. Він використовується для оперативного обліку на складах, аналітичний та синтетичний обліку надходження запасів. Заповнюється при відсутності якісних та кількісних розбіжностей з документами постачальників, а також при оприбуткування запасів переробки. Заповнює матеріально відповідальна особа, а номер їм присвоює бухгалтер (працівник складу одержує книжку, заздалегідь пронумерованих прибуткових ордерів). Ці документи виписують за наявністю у підприємства складів.

У відомості 3.3 аналітичного обліку розрахунків з постачальниками та підрядниками зазначаються такі реквізити: порядковий номер операції; реєстраційний номер розрахунку; постачальник; залишок на початок місяця за дебетом чи кредитом; з кредиту рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками» в дебет рахунків; суми за товар, що не надійшов; суми акцепту по рахунках постачання; відмітки про оплату; залишок на кінець місяця по дебету чи кредиту; а в кінці місяця збиваються підсумки по колонкам та ставиться дата закінчення відомості і підписи виконавця.

У картці складського обліку зазначають такі реквізити: назву підприємства; номер складу, стелажу, комірки; номер запису; одиницю виміру; марку, сорт матеріалу; облікову ціну, номенклатурний номер; найменування матеріалу; дата запису; номер документа; порядковий номер запису згідно складської картотеки; від кого отримано або кому відпущено; прибуток, видаток та остача запасів; контроль (підпис, дата). Даний документ заповнюють до кінця.

Накладна на внутрішнє переміщення матеріалів застосовується для обліку руху матеріалів всередині підприємства. Використовується для оперативного обліку на складах, аналітичного та синтетичного обліку руху запасів у бухгалтерії.

Проведення інвентаризації оформляють інвентаризаційним описом де вказують: номер по порядку; назву цінностей, їх фактичну кількість, а в бухгалтерії проставляють ціну і суму. Після закінчення перевірки зазначають загальну кількість порядкових номерів, загальний підсумок цінностей у вартісному вимірнику цифрами та прописом, ставлять підписи всі члени комісії, після цього матеріально-відповідальна особа дає підписку в тому, що інвентаризація проведена в її присутності і претензій до комісії не має [5, с. 98].

Відомість обліку залишків матеріалів на складі, складається на основі матеріальних звітів матеріально-відповідальної особи і показує рух матеріальних цінностей на складі за день. В ній зазначають такі реквізити: дату складання; код матеріалу; найменування матеріальних ресурсів; одиниця виміру; ціна; залишок на початок (кількість і сума); прибуток (кількість і сума); видаток (кількість і сума); залишок на кінець (кількість і сума); всього по складі.

При вибутті запасів на підприємствах використовують такі документи: товарно-транспортна накладна; лімітно-забірна картка; вимога; накладна на відпуск матеріалів на сторону; рахунок [4, с. 234].

Відпуск сировини і матеріалів у виробництво – це відпуск їх безпосередньо для виготовлення продукції, а також на ремонтні та господарські потреби. Основними документами, що відображають відпуск матеріалів із складу для внутрішньогосподарських потреб є накладна-вимога (ПФ №М-11). Типова форма №М-11 Накладна-вимога на відпуск матеріалів виписується при надходженні матеріалів невикористаних із цехів свого підприємства у двох примірниках: один примірник залишається у здавальника, другий – у одержувача.

Товарно-транспортна накладна, призначена для обліку поставок запасів та розрахунків за їх перевезення автотранспортом. Використовується для кількісного та якісного обліку запасів. Складається у чотирьох екземплярах (1-2 грузоодержувачу, 3-4 автотранспортному підприємству). В ній зазначають такі реквізити: номер накладної; марку та номер автомобіля; автотранспортне підприємство; прізвище ім'я по батькові водія; постачальник і покупець; місце навантаження та розвантаження; інформація про вантаж (номенклатурний код, назва продукції, товару, одиниці виміру, кількість, ціна, сума, вага тощо); посада, ПІБ вантажовідправника та вантажоодержувача.

Відпуск матеріалів, що повторюються, можна оформлювати лімітно-забірними картками, які об'єднують у собі як розпорядчий документ, який містить ліміт відпуску та накопичувальний виправдний документ, який підтверджує багаторазовий відпуск із складу матеріалів. Лімітно-забірні картки, призначена для оформлення відпуску матеріалів, які систематично споживаються при виготовленні продукції, а також для поточного контролю за дотриманням встановлених лімітів відпуску запасів на виробничі потреби. Лімітно-забірні картки форми №№М-8 та М-9, М-28 та М-28а заповнюються планово-виробничим відділом напередодні одержання матеріалу і візуються відділом постачання та є виправдувальним документом для списання матеріальних цінностей зі складу.

Вимога, заповнюється при разовому відпуску запасів для виробничих та

господарських потреб. В ній зазначають такі реквізити: номер вимоги; назву підприємства; дату; склад; цех, відділ одержувач; кореспондуючий рахунок; номенклатурний номер; через кого, хто запросив та хто розрішив; назва, сорт, марка запасів; одиниця виміру; кількість; ціна; сума; порядковий номер запису; хто відпустив та отримав.

Відпуск матеріалів на сторону виконується на підставі договорів, нарядів та інших документів і письмового розпорядження керівника підприємства. Накладна на відпуск матеріалів на сторону, застосовується для оформлення відпуску матеріалів виробничим одиницям, об'єднання чи стороннім організаціям.

При реалізації запасів «на сторону» виписується рахунок у якому зазначають такі реквізити: підприємство постачальник, його адресу, розрахунковий рахунок та банк; платника та його адресу, розрахунковий рахунок та банк; номер рахунку; дата; вказуються доповнення; найменування; одиницю виміру; кількість; ціна; сума; підписи: директора, Головного бухгалтера, особи яка здала товар і яка отримала.

Внутрішнє переміщення матеріалів із складу на склад оформляється Накладною-вимогою типової форми №М-11 як і здачу відходів виробництва на склад і повернення невикористаних у виробництві матеріалів.

Складський облік виробничих запасів на складі здійснюється за допомогою карток за типовою формою №М-12. Записи в картках ведуть матеріально-відповідальні особи на підставі первинних документів, що підтверджують рух запасів і складаються у день здійснення операції. Завідуючий складом щоденно записує до складської картотеки всі операції надходження і витрат матеріалів за їх номенклатурними номерами по порядку з початку року чи кварталу.

Реєстр приймання-здачі документів (форма №М-13) застосовується для реєстрації прибутково-видаткових документів, які здаються до бухгалтерії. Реєстр складається в одному примірнику матеріально відповідальною особою та здається до бухгалтерії підприємства (організації) разом з первинними документами та необхідними додатками.

Відомість обліку залишків матеріалів на складі (форма №М-14) ведеться на підприємствах (в організаціях), які обліковують матеріали за оперативно-бухгалтерським методом. Відомість обліку залишків заповнюють за даними карток складського обліку, перевірених бухгалтерією. Вірогідність перенесення залишків до відомості підтверджується підписом особи, яка перевіряє.

Акт про приймання устаткування (форма №М-15) використовується для оформлення устаткування, що надійшло на склад для встановлення. У випадку неможливості забезпечити якісне приймання устаткування при його надходженні на склад, «Акт про приймання устаткування» (форма №М-15) є попереднім, що складається за зовнішнім оглядом. Якщо в момент надходження устаткування монтажу організація ще не намічена або не приступила до роботи, наступна передача їй обладнання оформляється «Актом приймання-передачі обладнання до монтажу» (форма №М-15а). На дефекти, що виявляються в процесі ревізії, монтажу або випробування устаткування, складається «Акт про виявлені дефекти устаткування» (форма №М-17).

Матеріальний ярлик (форма №М-16) призначений для характеристики матеріалів кожного номенклатурного номера, що знаходиться в місцях

зберігання. Бланк ярлика заповнюється завідуючим складом на кожний номенклатурний номер матеріальних цінностей. Заповнений усіма необхідними даними ярлик прикріплюється до місця зберігання матеріальних цінностей та служить для них паспортом.

Сигнальна довідка про відхилення фактичного залишку матеріалів від встановлених норм запасу (форма №М-18) використовується для контролю за відхиленням фактичного залишку матеріалів від встановлених норм запасу і для контролю залишків матеріалів, що знаходяться без руху. Довідка заповнюється на підставі даних складського обліку матеріалів (типова форма №М-18). Критерій для включення даних у довідку встановлює відділ матеріально-технічного постачання підприємства (організації).

Матеріальний звіт (форма №М-19) застосовується в будівельних організаціях у тих випадках, коли матеріально відповідальною особою є начальник ділянки (виконавець робіт). Матеріальні звіти складаються матеріально відповідальними особами тільки у кількісному виразі та в одному примірнику і подаються до бухгалтерії по закінченню місяця. Разом із матеріальним звітом до бухгалтерії подаються усі первинні документи на прибуток та видаток матеріалів з вказівками про кількість документів та їх номерів окремо за прибутком та видатком.

Інвентаризаційний опис товарно-матеріальних цінностей (форма №М-21) складається при знятті натуральних залишків товарно-матеріальних цінностей по кожному окремому складу, ділянці, об'єкту, які знаходяться у матеріально-відповідальних осіб. В опису вказуються: найменування матеріалів, їх номенклатурні номери, тип, сорт, розмір та інші ознаки відмінності. В кінці інвентаризаційного опису підписуються усі члени комісії та матеріально-відповідальні особи.

Акт про витрату давальницьких матеріалів (форма №М-23) застосовується для оформлення витрат матеріалів відкритого зберігання, які належать замовнику, але витрачаються будівельною або монтажною організацією, яка виконує роботи.

Картка обліку устаткування для установа (форма №М-26) складається у відділі обладнання або бухгалтерії підприємства, яке будується (або у відділі капітального будівництва діючого підприємства).

Ми підтримуємо раніше озвучену нами думку в роботі [3, с. 240], що документальне оформлення операцій із запасами також може здійснюватись за допомогою внутрішніх робочих документів, до яких слід відносити записи (форми, таблиці, розрахунки тощо).

Отже, лише належним чином організоване документальне оформлення операцій із запасами, дозволить побудувати на підприємстві якісну систему документообороту та забезпечить ефективне і раціональне використання наявних матеріальних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пугаченко О.Б. Організаційні засади аудиту операцій з немонетарними оборотними активами. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2015. № 2 (18). С. 135-141

2. Пугаченко О.Б. Процедури тестування в аудиті операцій з виробничими запасами. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки*. 2008. Вип. 14. С. 205-210.
3. Пугаченко О.Б., Фоміна Т.В. Документальне забезпечення внутрішнього контролю операцій з оборотними активами. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки : зб. наук. пр.* 2020. Вип. 4 (37). С. 236-250.
4. Сопко В.В. Бухгалтерський фінансовий облік. К.: Вища школа, 2007. 876 с.
5. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський фінансовий облік на підприємствах України : Підруч. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. 6-е вид. К.: А.С.К., 2008. 784 с.

УДК 339.140

ВПЛИВ СТРАТЕГІЇ ОНЛАЙН-МАРКЕТИНГУ НА ПРИБУТКОВІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

Аліна Леонтєва,

здобувачка фахової передвищої освіти спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування»
Центральноукраїнського фахового коледжу

Науковий керівник:

Олена Остапенко,

старший викладач кафедри
права та соціально-економічних відносин,
Центральноукраїнський інститут розвитку людини

У статті розглянуто сучасні тенденції маркетингових досліджень в інтернет середовищі. Доведено, що розвиток інтернет-технологій та поширення Інтернету на всі сфери життя людини призводять до переміщення маркетингових досліджень споживацької поведінки в інтернет-середовище. Проаналізовано переваги та недоліки онлайн опитувань в Інтернеті. Виявлено напрями застосування онлайн панелей та онлайн спільнот. Наведено методи формування вибірки для онлайн панельного дослідження. Систематизовано фактори, за якими приймається рішення щодо можливості застосування онлайн панелей.

Ключові слова: маркетинг, маркетингові дослідження, бізнес, підприємство

Постановка проблеми. Загальна проблема полягає в тому, що лідери підприємства стикаються з труднощами у використанні онлайн-маркетингу для підвищення якості комунікації з клієнтами та збільшення продажів похідних товарів. Підприємству бракує стратегій впровадження онлайн-маркетингу для збільшення продажів похідних товарів.

Мета роботи – дослідити та розглянути вплив стратегії онлайн-маркетингу на прибутковість підприємства.

Аналіз останніх досліджень. Українська асоціація маркетингу щорічно звітує про стан ринку маркетингових досліджень, враховуючи також ринок інтернет-досліджень. Переважна більшість закордонних дослідників вважає, що інтернет-дослідження є головним трендом не лише кількісних, а і якісних досліджень. Бурлаков О.С. та Швиденко О.М., а також Грищенко О.Ф. та Нешева А.Д. вважають онлайн фокус-групи одним з найперспективніших методів досліджень. Вітчизняні науковці також визначають провідну роль онлайн досліджень. І. Дубінський та Д. Кракович обґрунтовують тенденції переходу телефонних та персональних опитувань в онлайн середовище. А. Шашкін та Д.М. Фрідман акцентують увагу на репрезентативності та якості даних маркетингових досліджень в Інтернеті. Д. Пудова визначає особливості сучасних онлайн-

опитувань, їх переваги та недоліки. А. Шахдарян досліджує характеристики сучасної інтернет-аудиторії.

Виклад основного матеріалу. Практичне використання різноманітних онлайн-інструментів бізнес-лідерами призводить до появи нових можливостей. Інтернет є надійним джерелом, до якого звертаються споживачі перед придбанням товарів та послуг. Бізнес-лідери використовують Інтернет як маркетинговий інструмент для досягнення фінансового успіху та сприяння у налагодженні комунікації при цьому видимість і канали онлайн-продажів і реклами в соціальних мережах стають надійними способами виходу на різні ринки для розширення бізнесу.

У 2021 році в світі налічувалося 28,8 млн. малих підприємств, що становило 89,7% всіх організацій. За даними Jones, Боргман та Улусой, споживачі все частіше користуються інтернет-технологіями, що відкриває нові можливості для бізнесу, щоб охопити та зв'язатися з більшою кількістю людей через веб-сайти та соціальні мережі. [9]

Сміт виявив, що 69% споживачів використовують соціальні мережі для обміну інформацією про товари та послуги. Однак успіх в онлайн-маркетингу вимагає ресурсів для створення якісного контенту та створення підписників. Переваги онлайн-маркетингу включають: економічне ціноутворення, націленість на різні демографічні групи одночасно, надання продуктів та послуг у зручний спосіб, надання клієнтам можливості легко досліджувати продукти та послуги. [7]

Інтернет-маркетинг надає можливості для бізнесу отримати економічну вигоду через співпрацю із зацікавленими сторонами, клієнтами та працівниками. Лідери малого роздрібного бізнесу повинні включити стратегії онлайн-маркетингу в свій бізнес-план, щоб зменшити ймовірність невдач, розвивати свій бізнес та ставати більш прибутковими.

Маркетинг у соціальних мережах є вигідним каналом дистрибуції для кінцевих споживачів. Згідно з Ceric, D'Alessandro, Soutar та Johnson, корисні маркетингові стратегії в соціальних мережах включають вивчення того, як виходити на нові ринки, як отримати доступ до різних демографічних груп та як використовувати віртуальні вітрини. Бочко О. зазначає, що взаємодія з соціальними мережами є найновішим, найефективнішим і найвидатнішим засобом ведення бізнесу, який з часом набув популярності. Більше того, соціальні медіа є незамінними для компаній та приватних осіб.[5]

Маркетинг у соціальних мережах використовується організаціями для залучення додаткових споживачів та підвищення впізнаваності бренду. Грищенко О.Ф. та Нішева А.Д. провели дослідження з метою оцінки стратегій та викликів, з якими стикаються бізнес-лідери при збільшенні реклами в соціальних мережах. Дослідження показало, що маркетинг у соціальних мережах є новим етапом залучення та налагодження зв'язків вимагає корисних аналітичних інструментів.[6]

За даними І. Литовченко, С. Ковальчук та інших, компанії використовують Інтернет для реклами товарів, отримання ідей та збору даних. Інтернет також дозволяє компаніям продавати продукцію онлайн. Кінаш І.А. стверджує, що маркетингова реклама в соціальних мережах стала більш ефективною з розвитком технологій і надає лідерам малого роздрібного бізнесу можливість просувати бізнес, одночасно використовуючи нові соціальні тенденції.

МСП наслідують методи онлайн-маркетингу, щоб отримати конкурентну перевагу над конкурентами та залучити нових партнерів. [1]

Маркетинг у соціальних мережах є обов'язковим у сучасній швидкозростаючій середовищі діяльності по всьому світу і є спрощеним підходом до просування. За даними організації Nunan, вплив маркетингу в соціальних мережах впливає на задоволеність клієнтів і відзначається тим, що виявляє різноманітні можливості для збільшення продажів. Крім того, сприйняття стратегій онлайн-маркетингу є важливими шляхами комунікації через бізнес-канали. Таким чином, стратегії, що поєднують створення та обмін контентом в Інтернеті, допоможуть бізнес-лідерам досягти цілей брендингу та покращити комунікацію з аудиторією.[8]

Соціальні мережі пропонують лідерам малого бізнесу значні комунікаційні переваги, розширює можливості покупців та зменшує маркетингові витрати підприємства, які створили акаунти в соціальних мережах, набувають все більшої популярності в роздрібній торгівлі. Джонс та інші припускають, що використання соціальних мереж як інструменту має на меті охопити численну аудиторію.

Бурлаков О.С. та Швиденко О.М. рекомендували інноваційні маркетингові методи та форуми для малого бізнесу, щоб допомогти збільшити продажі та інші ідеї, включаючи те, як зменшити витрати та збільшити прибутки під час маркетингу в Інтернеті. Пилипчук та ін. також надали глибокий аналіз переваг, які онлайн-медіа можуть запропонувати МСП, таких як гнучка комунікація та позитивні фінансові показники. [3]

Завдяки соціальним мережам малий підприємства мають глобальну присутність, що охоплює конкурентну видимість, просування продукції залучення працівників, побудову відносин з клієнтами та постачальниками, а також маркетинг продуктів та послуг.

Маркетологи розглядають соціальні медіа як майбутнє комунікації для обміну інформацією Mogos виявив, що маркетинг у соціальних мережах - це методичне поєднання маркетингових та технологічних концепцій з конкретними цілями, такими як: посилення комунікації зі споживачами, збільшення продажів і покращення впізнаваності бренду, що пов'язано з маркетингом у соціальних мережах..[4]

Впровадження соціальних мереж, надає лідерам малого роздрібного бізнесу шанс створити ідеальні можливості та полегшити зв'язок бренду з потенційними клієнтами. Платформи соціальних медіа, такі як YouTube, Facebook та Twitter використовуються для завоювання довіри потенційних та існуючих клієнтів. Підприємці користуються численними можливостями соціальних мереж і починають впроваджувати нові програми з більшою швидкістю. Світові компанії визнають маркетинг у соціальних мережах як надійний маркетинговий канал з інноваціями, що використовуються в рекламних кампаніях. [2]

Отже, можна зробити висновок, що використання соціальних медіа є потужним бізнес-інструментом з можливостями та перевагами для бізнесу.

Висновки. Поширення Інтернету на всі сфери життя людини, збільшення користувачів Інтернету, структура інтернет-аудиторії, визначають сьогодні тренд, за яким маркетингові дослідження все більше переходять в інтернетсередовище. Метою цього дослідження було вивчити стратегії деяких роздрібних підприємств

лідери використовують для впровадження онлайн-маркетингу для збільшення похідних продажів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аронова В. В. Чинники розвитку маркетингової діяльності на підприємстві. *Маркетинг: теорія і практика: збірник наукових праць*, 2019. №14. С. 32–35.
2. Балабанова Л. В. Управління маркетинговим потенціалом підприємства. К. : Професіонал, 2021. 288 с.
3. Борисова Ю.О. Інтернет як особливий засіб електронної комерції. *Університетські наукові записки*. 2011. № 1 (37). С. 143–146.
4. Божко В. М. Маркетинговий потенціал: сутність, складові та взаємозв'язок з економічним потенціалом. *Економіка та управління персоналом, економічний форум*. 2020. 43 с.
5. Грищенко О.Ф., Нешева А.Д. Соціальний медіа маркетинг як інструмент просування продукту підприємства *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 4. С. 86–98
6. Дубинський І. Розвиток Інтернету в Україні відкриває нові можливості для маркетингових досліджень. *Маркетинг в Україні*. 2021. № 3. С. 11-13.
7. Ілляшенко С.М. Сучасні тенденції застосування Інтернет-технологій у маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2019. № 4. Т. II. С. 64-74.
8. Телишевська Л.І., Комишан О.І., Сергеев С.С. Маркетинговий потенціал у підвищенні прибутковості підприємства. *Механізм регулювання економіки*. 2020. №3. С. 126-132.
9. Офіційний сайт агентства Factum Group Ukraine. URL : <http://factum-ua.com>.

УДК 657.32

ОБЛІК ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Фоміна Т.В.,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту, обліку та
оподаткування Центральноукраїнського
національного технічного університету,

Дишловий В.В.,

здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти Центральноукраїнського
національного технічного університету

У статті розглянуто особливості обліку заробітної плати (основної, додаткової та інших заохочувальних і компенсаційних виплат) в органах місцевого самоврядування. Представлено порядок нарахування, виплати та відображення на рахунках бухгалтерського обліку заробітної плати всіх категорій працівників органів місцевого самоврядування

Ключові слова: заробітна плата, оплата праці, облік, органи місцевого самоврядування, бюджетні установи, нарахування, виплата та відображення на рахунках бухгалтерського обліку заробітної плати

Суспільно-економічні відносини у будь-якій країні не можуть будуватись без бюджетних установ, до числа яких належать органи місцевого самоврядування. Бухгалтерський облік бюджетних установ є важливою інформаційною базою для контролю за рухом та ефективним використанням коштів територіальних громад. Не дивлячись на те, що облік в бюджетних установах чітко регламентовано законодавством, питання забезпечення дієвої системи оплати працівників бюджетної сфери, розробки та впровадження раціонального документообороту та інформативних рахунків розглядаються фрагментарно.

Метою статті є узагальнення методичних підходів щодо порядку нарахування, виплати та відображення на рахунках бухгалтерського обліку заробітної плати працівників органів місцевого самоврядування, як суб'єктів державного сектору економіки.

Усі працівники органів місцевого самоврядування поділяються на три категорії:

- посадові особи;
- службовці;
- обслуговуючі працівники.

Посадові особи органів місцевого самоврядування – це працівники, що виконують організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські, консультативно-дорадчі та інші функції, які передбачені Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [6]. Вони складають присягу та обираються на посаду виборним шляхом чи за конкурсом. До них відносяться

міські (селищні) голови, начальники відділів, спеціалісти тощо. Службовці присяги не складають, проте сюди можуть включатись працівники, що працюють на посадах посадовців, але приймалися на роботу без конкурсу та не мають доплати за ранг. Обслуговуючі працівники не мають доплат за ранг, а замість доплат за вислугу років мають доплати за стаж (прибиральники, двірники, водії тощо). Проте, обслуговуючі працівники можуть мати специфічні для них надбавки і доплати – за шкідливі умови, роботу у нічний час, за класність (у водіїв). Суттєвої різниці у методиці обліку заробітної плати таких працівників немає, але є відмінність у її структурі.

Порядок нарахування заробітної плати в бюджетних установах відрізняється від приватних структур, оскільки:

- по-перше, результат роботи – це не продукція, а робота або послуга;
- по-друге, у більшості випадків праця має розумовий характер;
- по-третє, витрати на оплату праці сягають 80% усіх сукупних витрат бюджетної установи;
- по-четверте, в бюджетних установах працює велика кількість висококваліфікованих спеціалістів (так, у галузі освіти, науки, мистецтва, медицини доля таких працівників перевищує 50%). Всі ці чинники зумовлюють нарахування відповідних набонок та доплат працівникам бюджетної сфери.

Основними формами оплати в бюджетних установах є погодинна та відрядна (переважає погодинна). В основу організації оплати праці покладено тарифну систему (тарифні сітки та ставки, схеми посадових окладів, тарифно-кваліфікаційні характеристики). Погодинна оплата праці може застосовуватись як проста погодинна, так і погодинно-преміальна.

Як і в інших бюджетних установах, витрати на оплату праці займають значну частину у загальній величині витрат органів місцевого самоврядування. Зміст та структура заробітної плати визначені у Законі України «Про оплату праці», згідно із яким вона поділяється на основну заробітну плату, додаткову та інші заохочувальні та компенсаційні виплати.

Основна заробітна плата – винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

До інших заохочувальних та компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, виплати в рамках грантів, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми [5].

Заробітна плата працівників органів місцевого самоврядування включає посадовий оклад та/або ставку погодинної оплати праці, а також надбавки, доплати, премії, матеріальні допомоги. Сума посадового окладу в обов'язковому

порядку затверджується в штатному розписі. Крім того, для працівників органів місцевого самоврядування можливі такі надбавки: за ранг, за вислугу років, за високі досягнення у праці або за виконання особливо важливої роботи, за знання й використання в роботі іноземної мови, за почесне звання «заслужений».

Умови оплати праці посадових осіб органів місцевого самоврядування затверджуються органами місцевого самоврядування відповідними документами (положення, наказ, розпорядження тощо). Преміювання працівників відбувається згідно із затвердженим положенням про преміювання. Конкретний розмір премії працівнику зазначається у наказі про преміювання, а керівнику – у наказі про преміювання, який видає орган вищого рівня. Працівники органів місцевого самоврядування можуть отримувати два види матеріальної допомоги на рік, а саме: матеріальна допомога на оздоровлення під час відпустки та на вирішення соціально-побутових питань. Сумарний розмір матеріальної допомоги обмежений розміром середньомісячної зарплати, окрім допомоги на поховання, яка може бути й більшою за середньомісячну зарплату. Фонд оплати праці працівників органів місцевого самоврядування формується за рахунок коштів місцевого бюджету [3].

Більш детальна розшифровка кожної зі складових заробітної плати наведено в Інструкції зі статистики заробітної плати [1]. Даним нормативним документом передбачено перелік виплат, що не належать до фонду оплати праці, а саме:

- оплата днів тимчасової непрацездатності (лікарняні), як за рахунок органів місцевого самоврядування (перші 5 днів), так і за рахунок Фонду соціального страхування;
- оплата відпустки по вагітності й пологам (декретні);
- матеріальна допомога на вирішення соціально-побутових питань;
- вихідна допомога після звільнення з органу місцевого самоврядування;
- оплата добових, компенсація проїзду, проживання в готелях та інших витрат на відрядження працівника тощо.

Витрати на оплату праці в органах місцевого самоврядування належать до обмінних операцій згідно НП(С)БОДС 135 «Витрати» [2]. Зазначені витрати належать до витрат, що пов'язані з виконанням повноважень, визначених законом та визнаються у періоді збільшення зобов'язань – у місяці нарахування заробітної плати.

Надзвичайно важливим моментом в організації обліку оплати праці в органах місцевого самоврядування є побудова раціональної системи документообороту. Це пов'язано як із вибором найкоротших шляхів просування первинної документації від місця її створення до місць опрацювання, так і з визначенням змісту й центрів використання результативної інформації та зі встановленням найкоротших шляхів передачі результативної інформації до центрів її використання [7, с. 221].

Заробітна плата в органах місцевого самоврядування нараховується на підставі таблиця обліку робочого часу, де фіксуються всі виходи (невиходи) на роботу, кількість відпрацьованих годин, причини відсутності працівника на робочому місці (робочий час, тимчасова непрацездатність, всі види відпусток, інші неявки з поважних причин, простій тощо). Крім цього, при нарахуванні заробітної плати слід керуватись колективним договором, штатним розписом,

наказами про встановлення надбавок та доплат, премій, надання відпусток, положенням про преміювання тощо. Розрахунок заробітної плати здійснюється у відомості нарахування заробітної плати, а власне сума, що підлягає виплаті (перерахуванню на поточний рахунок, відкритий в установі банку) відображається у розрахунковій відомості.

Нарахування заробітної плати в органах місцевого самоврядування має здійснюватися у межах затвердженого кошторису (КЕКВ 2111 «Заробітна плата»), адже суми нарахованої заробітної плати підпадають під обмеження місячного плану асигнувань, який може збільшитись тільки за рахунок економії асигнувань з початку року.

Зарахування заробітної плати проводяться на підставі платіжних доручень із обов'язковою сплатою ПДФО, військового збору і ЄСВ відповідно до вимог законодавства.

Планом рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі [4] для обліку витрат на заробітну плату передбачено рахунок 8011 «Витрати на оплату праці». За необхідності, до даного рахунку відкриваються аналітичні субрахунки, що має бути зафіксовано у Наказі про облікову політику та Робочому плані рахунків. Часто доцільним є відкриття таких субрахунків, як «Витрати на оплату праці посадових осіб та службовців» та «Витрати на оплату праці обслуговуючих працівників». Зазвичай, всі працівники органів місцевого самоврядування працюють для забезпечення основної діяльності та виконання бюджетних програм. Проте, у випадку, якщо орган місцевого самоврядування здійснює діяльність з надання платних послуг, то облік витрат на заробітну плату працівників, що задіяні у даній діяльності слід обліковувати на рахунку 8111 «Витрати на оплату праці».

Заборгованість за розрахунками з працівниками органів місцевого самоврядування відображається на рахунку 6511 «Розрахунки із заробітної плати».

У кінці звітної періоду витрати на оплату праці списуються на рахунок 5511 «Фінансові результати виконання кошторису звітної періоду».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інструкція зі статистики заробітної плати : Наказ держкомстату України від 13 січ. 2002 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text> (дата звернення: 24.10.2022)
2. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 135 «Витрати» : Наказ Мін-ва фінансів України від 8 трав. 2012 р. № 568. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0903-12#Text> (дата звернення: 24.10.2022)
3. Онищук І. Оплата праці в органах місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14710> (дата звернення: 25.10.2022)
4. План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі : Наказ Мін-ва фінансів України від 31 груд. 2013 р. № 1203. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14#Text> (дата звернення: 24.10.2022)

5. Про оплату праці : Закон України від 24 бер. 1995 р. № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-вр#Text> (дата звернення: 24.10.2022)
6. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 черв. 2001 р. № 2493-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> (дата звернення: 24.10.2022)
7. Пугаченко О.Б. Організаційні проблеми та можливості поглиблення взаємозв'язку функції обліку з іншими функціями управління процесами сфери матеріального забезпечення. *Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки*. 2010. № 3 (53). Ч. 2. С. 218-222

УДК 338.22:[616.98-036.21:578.834](477)

ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПСИХОЛОГІЯ, АДАПТАЦІЯ, РОЗВИТОК

Олександр Наливайко,
здобувач освіти першого (бакалаврського)
рівня спеціальності «Економіка
підприємства»
ДВНЗ «Київський національний
економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,

Віталій Карасинський,
здобувач освіти першого (бакалаврського)
рівня спеціальності «Економіка
підприємства»
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима
Гетьмана»

У статті досліджено основні стан підприємницького сектору економіки України під час дії військового стану. Проаналізовано стратегії дії підприємців в умовах постійних ризиків та витрат у сфері бізнесу можливості для якнайшвидшого відновлення роботи малого, середнього та великого бізнесу. Узагальнено усі виклики, з якими власники підприємств та топ-менеджмент зіштовхується при плануванні діяльності компаній в умовах повної невизначеності. Запропоновано шляхи спільного виходу компаній із скрутного становища, спричиненої сукупністю багаторічних кризових явищ.

Ключові слова: підприємництво, воєнний стан, ризик, релокація бізнесу, криза.

Постановка проблеми та її зв'язок з актуальними теоретичними або практичними завданнями. Підприємництво як одна з головних рушійних сил розвитку економіки держави постійно змінюється та трансформується під впливом ринкових та позаринкових сил. Найкраще, коли ці зміни збільшують конкурентоспроможність підприємства, його виробничі, фінансові складові, однак через несподівану пандемію COVID-19, яка спричинила структурні соціально-економічні зміни, бізнесу довелось змінювати свої моделі та процеси, оскільки наявні вже не могли забезпечувати ефективно, а найголовніше, безпечне функціонування системи в цілому.

Проходячи надскладні часи глобальної пандемії, підприємці змогли знайти збалансовані стратегії розвитку, що враховували потреби як власне бізнесу, так і своїх працівників. Отримавши певний досвід функціонування в умовах кризи та маючи нові методи управління виробництвом, підприємці продовжували роботу, вибудовуючи нові плани на майбутнє. Однак війна змусила бізнес знову згадати неприємні часи коронакризи та переорієнтувати вже в умовах загрози не тільки внутрішнім процесам, а й існуванню підприємства як фізичної системи. Багато підприємств, що не зазнали шкоди від війни, продовжили свою роботу, переорієнтувавшись під умови військового часу, а також допомагають

постраждалим від війни підприємствам в наданні місць та потужностей для ведення підприємницької діяльності, застосовуючи у своїй праці принципи кооперації та взаємовиручки.

Важливим здобутком останніх років для України стало те, що держава у важкі часи стала більше підтримувати підприємців, а самі підприємці частіше стали об'єднатись, що їй дозволяє економіці функціонувати та розвиватись.

Актуальність результатів проектного дослідження зумовлена тією обставиною, що український бізнес проходить через нову, але на превеликий жаль, ще більш серйозну та драматичну кризу, пов'язану з війною, яка за своїм сенсом не тільки в разі складніша за всі пройдені кризи - від суто економічних до глобальних, а й увібрала в себе усі раніше існуючі проблеми, виклики та загрози.

Формулювання цілей статті - проаналізувати стан підприємництва в Україні під час війни, а також виявити закономірності його внутрішньокорпоративних відносин.

Посилання на сучасні дослідження та публікації. Розвитком та аналізом ролі підприємництва в економіці займалися такі відомі фахівці-економісти, як Й. Шумпетер, Ф. Хайек, А. Шапіро, М. Мескон. Проблеми діяльності підприємств в умовах криз та невизначеностей знайшли відгук в працях таких українських науковців - О. Красоти, І. Кір'євої, І. Вагнер, О. Ємець, І. Демко, Т. Гейко, О. Ачкасової та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальна згуртованість підприємців в усіх сферах економіки, яка виникла після пандемії коронавірусу, допомогла в нових умовах воєнного стану швидко зреагувати - підтримати своїх співробітників та, за можливості, відновити свою діяльність. Головною відмінністю військової агресії Росії проти України від пандемії стало те, що вона зруйнувала відпрацьований алгоритм дій підприємств в разі «форс-мажорних» обставин і змусила швидко приймати надскладні рішення, які відображаються як на зовні, так і всередині.

Першою проблемою стала неочікуваність війни та сильний психологічний вплив на весь персонал та топ-менеджмент компаній. Першими діями, які вжили керівники підприємств для своїх робітників, стали надання психологічних консультацій та матеріальне забезпечення на перші тижні розпочатого конфлікту, що хоча й не повністю, але суттєво знизили загальний рівень напруги. Не менш важливою точкою психологічної допомоги в перші місяці конфлікт став волонтерський рух, часто організований в тісній взаємодії з місцевими власниками підприємств та органами державної влади, який врятував сотні тисяч громадян від голоду та холоду, забезпечив базовими умовами виживання та організував розгалужену мережу гуманітарної допомоги як цивільному населенню, так і військовослужбовцям [2].

Розглядаючи питання адаптації бізнесу під час війни, впевнено можна констатувати, що загалом в кожній компанії був розроблений план дій на випадок появи нових потрясінь. ІТ-галузь України очікувано виявилася найбільш стійкою, оскільки більша частина робітників вже з часів коронакризи успішно виконувала свою роботу дистанційно. За словами виконавчого директора асоціації ІТ Ukraine Костянтина Васюка, майже всі її учасники (92%) мали чіткі плани дій на випадок форс-мажорних обставин. "Частково була проведена релокація ключових співробітників до офісів компаній у європейських країнах. Після початку війни

компанії оперативно провели евакуацію людей: забезпечили транспорт, поселення та організували робочі місця в найбільш безпечних регіонах країни", – додає Васюк. "Бізнес-процеси в компаніях настільки добре побудовані, що подекуди великі релізи нових продуктів відбувалися на другий день війни", – додає він [3].

Проте не у кожній галузі є подібні успіхи. Так, підприємства, що пов'язані з логістикою, промисловістю, агросектором та іншими напрямками чи не найбільше постраждали від військової агресії - через руйнування раніше вибудованих торгових зв'язків функціонування підприємств у довоєнному режимі для більшості з них є неможливим, відбуваються скорочення персоналу або відправлення співробітників у неоплачену відпустку, або, з найкращого сценарію, зменшення обсягів виробництва продукції або робота з довгими простоями.

Наразі фактичні дані вказують на доволі стриману підприємницьку активність, зважаючи на те, що за результатами опитування, проведеного Центром розвитку інновацій, приблизно 50% підприємств зазнають краху, хоча 4,5% підприємств знайшли можливість збільшити оборот у порівнянні з довоєнним періодом. Близько 85 мільярдів доларів наразі є загальними прямими збитками бізнесу за три місяці війни. 19% з опитаних компаній змушені були переїхати. Загальна кількість звільнених працівників, що працювали на підприємствах малого і середнього бізнесу перевищує 1 млн осіб. Однак бізнес почав швидко пристосовуватися до натиску війни: 33,4% респондентів адаптували та розробили стратегію дій; 50,5% - у процесі рефлексії та інтуїтивного управління. Лише 11,1% вважають, що немає сенсу розробляти бізнес-стратегію, план розвитку бізнесу, який би враховував нову реальність. 43,6% зосередилися на розвитку експорту. 41% компаній вважають пошук фінансування головним пріоритетом і на сьогодні загальна потреба в капіталі малих та середніх підприємств становить 73 мільярди доларів США [5].

Поступово, об'єднуючись з малим, середнім та великим бізнесом, підприємства повертаються до безпечних регіонів а відновлює, в залежності від ситуації, свою роботу, забезпечуючи економіку товарами, бюджет - податками, а громадян - роботою.

Зрозуміло, що розвиток підприємництва в умовах воєнного часу, додаючи економічну та політичну невизначеність, буде ефективним тільки в кооперації з іншими компаніями одного напрямку, що забезпечить хоча й не повну готовність до нових викликів, але об'єднує зусилля, ресурси та можливості для руху вперед, проте без підтримки зі сторони держави такі об'єднання приречені на зникнення. Проблемами бізнесу постійно займаються в Уряді, який для підтримки внутрішнього сектору економіки значно полегшив податкові зобов'язання, максимально спростив процедуру отримання дозволу на ведення підприємницької діяльності та зняв обмеження на кількість співробітників на підприємстві [4].

Узагальнюючи наведену в дослідженні інформацію, зобразимо основні зміни в галузях економіки України під час війни у вигляді таблиці.

Таблиця 1 – Основні зміни в галузях економіки України під час війни

Назва галузі /	Структурні зміни в компанії	Зміни, пов'язані з споживачами	Приклади компаній, що адаптувалися до змін
----------------	-----------------------------	--------------------------------	--

види змін			
ІТ	Релокація частини співробітників для безпеки робітників	Майже без змін	Ubisoft, Steam, ПриватБанк
Торгівля	Часткове звільнення співробітників, зміни у роботі магазинів, відсутність асортименту деяких груп товарів, необхідність міжгалузевого кооперування	Втрата частини споживачів через бойові дії	Novus, Сільпо, АТБ, Good Wine
Харчова промисловість	Потреба в переорієнтуванні потужностей під соціальні потреби, волонтерство	Проблеми з доставкою деяких груп товарів до споживачів	Миронівський хлібопродукт, ФГ Еліта-Рекорд
Сфера послуг	Закриття багатьох підприємств через надзвичайний стан та зміну потреб споживачів	Втрата частини постійних споживачів через бойові дії	Макдональдс, Нова Пошта, Glovo, Bolt

Як можемо переконатись, зміни торкнулись усіх галзей економіки без виключень, щоправда такі сфери, як ІТ та сфера послуг зазнали порівняно менших втрат через свою високу мобільність та відносну легкість в переналаштуванні своїх бізнес-процесів під вимоги ринку, що не можна сказати про сферу виробництва, де сталість економічних відносин та складність в оперативному переналагодженні своєї операційної діяльності створюють ряд виробничих, соціальних та інших проблем.

Однак, ситуація в економіці не є критичною, оскільки підприємства вже проходили випробовування й іншими, не менш серйозними кризами, і накопичений досвід антикризових заходів хоча й не повністю, але частково допомагає ліквідувати наслідки збройної агресії, що завдали економіці України безпрецедентної шкоди за весь час незалежності.

Висновки. Проаналізувавши всі позитивні та негативні сторони стану підприємництва в Україні під час війни, можна сказати, що бізнес, подібно до суспільства, після невеликої паузи починає акумулювати нові сили для продовження своєї звичайної діяльності. На жаль, багато підприємств були змушені назавжди зачинитись через війну, що, звісно, призвело до різкого

зростання безробіття та спаду економічного зростання, але ті підприємства, що змогли встояти та продовжити свою діяльність зможуть поступово повертатися до звичного життя за умови надання активної державної допомоги, використовуючи як заходи підтримки під час воєнного стану, так і інструментарій, що був застосований в умовах пандемії COVID-19 [1].

Головними рекомендаціями для суб'єктів малого підприємництва в Україні є вироблення стратегій спільного виробництва та реалізації продукції, причому запорукою існування таких підприємств стане їх об'єднання, а для великого бізнесу - розробка планів колаборації з іншими виробниками товарів та послуг для збільшення життєздатності усіх учасників ринку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тимченко О. І. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в умовах пандемії covid-19. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8980> (дата звернення: 14.05.2022). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.6.90
2. Терещенко К. У кожного свій фронт: приклади українців, які допомагають в тилу. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/03/23/247939/> (дата звернення: 09.11.2022).
3. Рихліцький В. Бізнес в умовах війни: хто зазнав найбільших втрат та як відновлюються підприємства. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/03/23/684549/> (дата звернення: 09.11.2022).
4. Зануда А. Бізнес під час війни: яку підтримку запропонувала влада і як виживає бізнес. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60757453> (дата звернення: 09.11.2022).
5. Ємець О. Підприємницька ініціатива як чинник розвитку бізнесу в регіоні. *Актуальні проблеми розвитку регіональної економіки*. 2022. Т. 2, № 18. С. 85–94.

УДК: 337

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ ТА ЧЕРКАСЬКОМУ РЕГІОНІ

Альона Бузько,

здобувачка фахової передвищої освіти
Черкаського державного бізнес-коледжу

Науковий керівник:

Вікторія Гмиря,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри економіки,

підприємництва та маркетингу

Черкаського державного бізнес-коледжу

У роботі досліджено ринок праці, що вважається одним з основних характеристик економічного розвитку держави та її регіонів. Проведено аналіз ринку праці України та Черкаської області і виявлено основні структурні зміни на ньому після пандемії Covid-19 та під час війни.

***Ключові слова:** ринок праці, показники зайнятості, безробіття, трудовий потенціал, пандемія.*

Загальний огляд ринку праці в Україні

Для коректного проектування ситуацію, що склалася на ринку праці у Черкаському регіоні, варто спершу дослідити загальні тенденції ринку праці на макrorівні та визначити основні чинники впливу впродовж останніх років. Для зручності ознайомлення нижче представлений графік попиту та пропозиції на ринку праці в Україні 2019-2021р.р (рисунок 1).

У 2019 році кількість безробітних набула мінімального значення, що пояснюється відносно стабільною економічною ситуацією. За результатами 2020 та 2021 рр. маємо початок зростання кількості безробітних, основною причиною чого стала світова пандемія. Аналізуючи чинники, які прямо впливають на ринок праці та на економіку загалом можна виокремити наступне:

- У 2014 році це була анексія автономної республіки Крим та тимчасова окупація частини Донецької та Луганської області.
- У 2020 році це пандемія Covid 19. У 2022 році це повномасштабна війна росії проти України. Проте негативний аспект від цих явищ має не миттєвий, а накопичувальний ефект.
- На кінець 2021 року економіка поступово поверталася до попередніх показників зайнятості та безробіття, але у 2022 році знову переживає важкий турбулентний період.

Тому не варто пускати процес розвитку на самоплив та потрібно постійно тримати руку на пульсі, щоб вчасно визначати наявні проблеми та ефективно їх вирішувати.

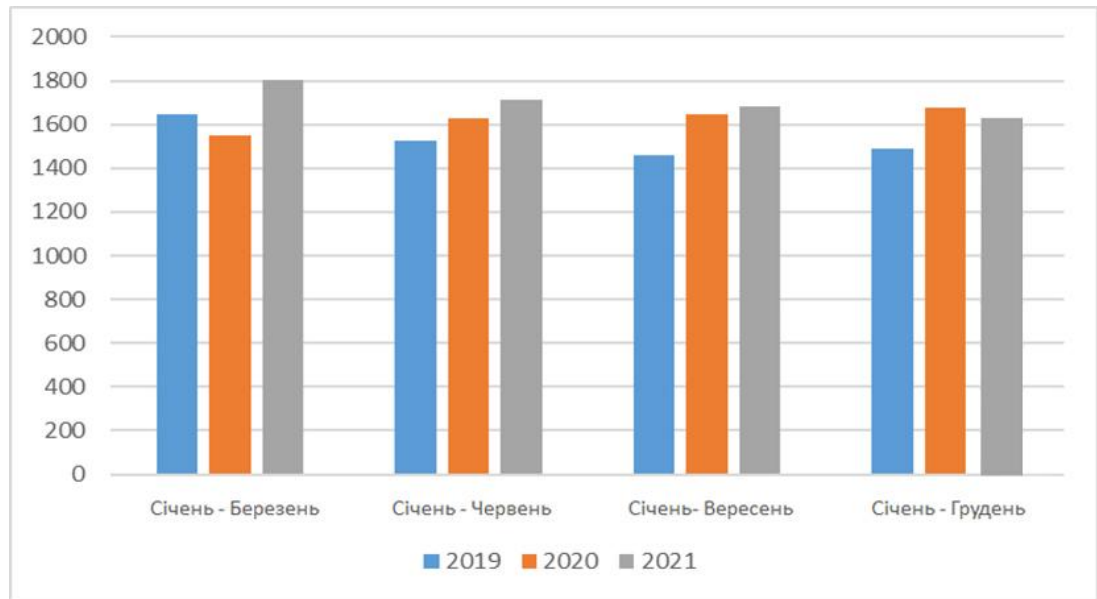

Рисунок 1. Динаміка попиту та пропозиції робочої сили в Україні за 2019-2021рр.

**Джерело: сформовано автором [1].*

Аналізуючи рисунок 1 слід зазначити, що показник безробіття продовжував зменшуватись аж до першого кварталу 2020 року, а потім почав стрімко рости до першого кварталу 2021 року, де досяг свого піку, але очевидно через проведення масових щеплень населення ситуація стабілізувалась. Уже з другого кварталу 2021 року кількість безробітних почала поступово зменшуватись, але, на жаль, поки не повернувся до показників 2019 року. За січень-березень 2020 показник безробіття збільшився на 21,40%, на момент четвертого кварталу 2021 ця цифра становила 11,54%.

В загальному тенденції ринку праці Черкаського регіону повторюють тенденції національного ринку праці. Так, середній рівень зайнятості населення по Україні за 9 місяців 2021 року становив 56%, а в Черкаська область займає середні позиції по країні з показником зайнятості населення 56,5%. [4]

Що стосується працюючого населення безпосередньо у Черкаській області то найбільш збалансованими групами за професійним складом станом на 2021 рік є кваліфіковані робітники з інструментом та робітники з обслуговування та експлуатації устаткування. В цій групі конкуренція складає лише 4 та 9 осіб на місце. Це свідчить про розвиток галузі промисловості та відносну малу підготовку кадрів за цими напрямками зі сторони закладів освіти. Найбільша ж конкуренція в групі кваліфікованих робітників сільського господарства. Навантаження на одну вакансію там становить 48 осіб, але це здебільшого не через високий ажітаж з боку безробітних, а про дуже малу кількість вакансій з боку роботодавців. Наступними групами високої конкуренції є технічні службовці, службовці та керівники. З навантаженням 48 та 33 особи відповідно, теж переважно через критично малу кількість вакансій. Очевидним є те, що потрібно залучати інвестиції з інших областей або країн для розвитку бізнесу та створення робочих місць.[3]

Найближчими роками не втратять своєї актуальності такі професії: розробники Internet of Things, фахівці робототехніки, ІТ-технологій та комунікацій, професії електронної комерції та транспортної логістики. [5]

Також варто враховувати те, що з появою Інтернету з'явився феномен діджиталізації праці, який дозволяє працювати з будь-якої точки планети, незалежно від того, де фізично знаходиться роботодавець в конкретний момент часу. Пришвидшила процес масового переходу до дистанційного способу роботи світова пандемія. Тобто фізично людина може знаходитись в Черкаському регіоні, а працювати на інше місто або країну в режимі онлайн.

Розвиток промислової інфраструктури за рахунок залучення інвестицій безумовно сприятиме економічному росту регіону, але крім промисловості є інші методи створення робочих місць, як наприклад розвиток еко-туризму, створення станцій альтернативного видобування електроенергії, ІТ сфера тощо.

Першою потенційно перспективною сферою зайнятості пропонується розглянути сферу туризму. Черкаська область значно відстає від провідних туристичних областей України, хоча володіє достатніми ресурсами, щоб стати туристичною візитівкою країни. Вдале географічне положення міста Черкаси на березі річки Дніпро з пологою та відносно-рівною береговою лінією, у поєднанні з достатньо лісною місцевістю, Буцьким каньйоном, парком «Софіївка». Рідкісною історичною цінністю (батьківщина Т. Г. Шевченка, місце поселення скіфів і тд) дає можливості для створення робочих місць в одній з найбільш екологічно-вигідних секторів економіки.

Вдалим також можна вважати економічне положення області. Розміщення в центрі України на перетині найважливіших транспортних шляхів загальнодержавного значення дає можливості для розвитку логістики. За даними черкаського обласного центру зайнятості у січні-лютому 2021 року в цій сфері налічується 2303 безробітних та 1146 вакансій [2].

Недооціненою є також ІТ-індустрія. Місто Черкаси зокрема налічує понад 15 ЗВО, що пропонують спеціальності пов'язані з інженерією програмного забезпечення та комп'ютерною інженерією. Але після випуску молодь не має достатньо можливостей для реалізації свого потенціалу та престижного працевлаштування, що спричиняє трудову міграцію та відтік мізків. На сайті пошуку роботи Work.ua розміщено 218 резюме та 133 вакансії у розділі «ІТ, комп'ютери та інтернет», при цьому є резюме, для яких немає відповідного вакансії, зокрема це: front-end програміст, ІТ-спеціаліст, технічний директор, менеджер проектів. Потрібно стимулювати бізнес до розширення переліку вакансій та працевлаштування студентів під час навчання. З боку держави це може бути наприклад звільнення підприємств від податку на доходи студентів.

Висновки: проаналізувавши ринок зайнятості України та зосередивши увагу на Черкаській області ми визначили чинники які прямо впливають на ринок праці та на економіку загалом. У 2014 році це була анексія автономної республіки Крим та тимчасова окупація частини Донецької та Луганської області. У 2020 році це пандемія Covid 19. У 2022 році це повномасштабна війна росії проти України. Проте негативний аспект від цих явищ має не миттєвий, а накопичувальний ефект. На кінець 2021 року економіка поступово поверталася до попередніх показників зайнятості та безробіття, але у 2022 році знову переживає важкий турбулентний період. Тому не варто пускати процес розвитку на

самоплив та потрібно постійно тримати руку на пульсі, щоб вчасно визначати наявні проблеми та ефективно їх вирішувати.

Окрім цього існують опосередковані чинники, які впливають на ринок праці. Зокрема це невідповідність кадрів, які готують вищі навчальні заклади, до вимог ринку. Мала кількість вакансій від роботодавців напрямків, які найбільш популярні серед безробітних. Непристосованість системи до різких змін та довгий період повернення до попередніх показників.

На ринку праці Черкаської області можна спостерігати не лише переважання попиту над пропозицією (що характерно для всієї України), а й не повністю використаний потенціал регіону. Розвиваючи напрямки туризму, інформаційно-комп'ютерних технологій, можна не лише підвищити ВВП регіону, а й створити нові робочі місця, та зменшити трудову імміграцію. Крім цього раціонального використовувати економічно вигідне положення області (в самому центрі України) для розвитку сектору логістики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний центр зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/>
2. Державний центр зайнятості Черкаської області. URL: <https://chk.dcz.gov.ua/>
3. Держстат Черкаської області. URL: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua/>
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Сайт пошуку роботи. URL: <https://www.work.ua/>

ОЦІНКА РІВНЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Наталія Сіденко,здобувачка фахової передвищої освіти
Черкаського державного бізнес-коледжу
МОН України,**Вікторія Гмиря,**кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,
підприємництва та маркетингу
Черкаського державного бізнес-коледжу

У статті описано теоретичні та прикладні положення. Розраховано визначені показники державного регулювання та демографічної безпеки, що впливають на оцінку рівня життя домогосподарств. Визначено головні причини погіршення стану демографічної безпеки у країні. Запропоновано шляхи покращення поточної ситуації.

Ключові слова: рівень життя, добробут населення, демографічна безпека, домогосподарства, соціальний захист.

Україна наразі є країною-прикладом демографічної кризи, яка проявляється через депопуляцію, спричинену перевищенням смертності над народжуваністю, чисельною міграцією громадян як трудовою, так і вимушеною з інших причин і російсько-українською війною. Всі попередньо зазначені фактори безпосередньо впливають і на рівень життя населення в кожному з регіонів країни, тому вкрай важливо визначити рівень демографічної безпеки в Україні протягом останніх 5 років.

Демографічна безпека – це стан захищеності основних життєво важливих демовідновлювальних процесів від реальних і потенційних загроз. [1]

Головна мета демографічної безпеки полягає в формуванні чинників, які сприятимуть вчасному виявленню й усуненню демографічних загроз.

Демографічні показники України включають статистичні дані про приріст і щільність населення, етнічну приналежність, рівень освіти, здоров'я, економічний стан, релігійні приналежності й інші аспекти населення України.

Для розрахунку рівня демографічної безпеки України перш за все необхідно знайти значення показників, перерахованих у таблиці 1.

Таблиця 1 – Фактичні значення індикаторів демографічної безпеки

Назва показника	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Чисельність наявного населення, % до рівня 1990 р.	81,60	81,15	80,67	80,06	79,25
Очікувана тривалість життя при народженні, років	71,98	71,76	72,01	71,35	-
Коефіцієнт дитячої смертності	0,7654	0,7137	0,7088	0,6774	0,7247

(померло дітей віком до 1р.), на 1 тис. народжених живими					
Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення	-0,495	-0,596	-0,648	-0,775	-1,069
Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітної періоду), % (коефіцієнт старіння)	22,93	23,41	23,91	24,44	-
Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, %	47,00	47,48	48,00	50,45	-
Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10 тис. осіб)	0,028	0,044	0,051	0,022	0,051

Джерело: складено автором за даними [2-7, 9, 11-13]

На основі показників отриманих з вищенаведеної таблиці можна перейти до розрахунку окремих індикаторів, значення яких наведено в таблиці 2.

Таблиця 2 – Значення індикаторів для нормування

Назва показника	Характеристичні значення індикатора										Вагові коефіцієнти ai
	X ^L _{крит}	X ^L _{небезп}	X ^L _{нездв}	X ^L _{здв}	X ^L _{опт}	X ^R _{опт}	X ^R _{здв}	X ^R _{нездв}	X ^R _{небезп}	X ^R _{крит}	

Чисельність наявного населення, % до рівня 1990 р.	85	90	95	97	100							0,12 65
Очікувана тривалість життя при народженні, років	66	68	70	75	78							0,12 65
Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до 1р.), на 1 тис. народжених живими						4	5	7	9	11		0,14 31
Коефіцієнт природного	-2	-1	0	1	1,5							0,18 74

приросту, на 1 тис. осіб наявного населення												
Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітного періоду), % (коефіцієнт старіння)	11	13	15	17	18	20	21	22	23	25	0,16 25	
Демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, %	35	36	38	40	45	50	51	52	53	55	0,12 65	
Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) (на 10 тис. осіб)	-2,0	-1,0	0,0	1,0	2,0	3,0	3,5	4,0	4,5	5,0	0,12 74	

Джерело: [10]

Для розрахунку показника чисельності наявного населення протягом періоду 2017-21рр. потрібно використати наступну формулу:

$$0,2 \times \frac{x_{ij}}{x_{\text{крит}}}, \quad 0 < x_{ij} < x_{\text{крит}}$$

$$2017\text{р.}: 0,2 \cdot 81,60 / 85 = 0,192$$

$$2018\text{р.}: 0,2 \cdot 81,15 / 85 = 0,191$$

$$2019\text{р.}: 0,2 \cdot 80,67 / 85 = 0,190$$

$$2020\text{р.}: 0,2 \cdot 80,06 / 85 = 0,188$$

$$2021\text{р.}: 0,2 \cdot 79,25 / 85 = 0,186$$

Так як $x_{\text{крит}}$ – величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,2, або 20% оптимального значення, то дані розрахунки є правильними, і можна зробити висновок, що з кожним роком показник чисельності наявного населення погіршується в середньому на 1,5%.

Показник очікуваної тривалості життя при народженні протягом періоду 2017-20рр. розраховується за наступною формулою:

$$0,6 + 0,2 * \frac{(X_{ij} - X_{нездв})}{(X_{здв} - X_{нездв})}, X_{нездв} \leq X_{ij} < X_{здв}$$

$$2017р.: 0,6 + 0,2 * (71,98 - 70) / (75 - 70) = 0,679$$

$$2018р.: 0,6 + 0,2 * (71,76 - 70) / (75 - 70) = 0,670$$

$$2019р.: 0,6 + 0,2 * (72,01 - 70) / (75 - 70) = 0,680$$

$$2020р.: 0,6 + 0,2 * (71,35 - 70) / (75 - 70) = 0,654$$

Результати даного показника відносяться до $X_{нездв}$ – величина індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,6, або 60% оптимального значення. Кожного року він є нестабільним, як з покращенням, так і з погіршенням.

Показник дитячої смертності (померло дітей віком до 1р.) протягом періоду 2017-21рр. знаходиться з використанням наступних формул:

$$0,4 + 0,2 * \frac{(X_{небезп} - X_{ij})}{(X_{небезп} - X_{нездв})}, X_{нездв} \leq X_{ij} < X_{небезп}$$

$$2017р.: 0,4 + 0,2 * (9 - 7,654) / (9 - 7) = 0,535$$

$$2018р.: 0,4 + 0,2 * (9 - 7,137) / (9 - 7) = 0,586$$

$$2019р.: 0,4 + 0,2 * (9 - 7,088) / (9 - 7) = 0,591$$

$$2021р.: 0,4 + 0,2 * (9 - 7,247) / (9 - 7) = 0,575$$

$$0,6 + 0,2 * \frac{(X_{нездв} - X_{ij})}{(X_{нездв} - X_{здв})}, X_{здв} \leq X_{ij} < X_{нездв}$$

$$2020р.: 0,6 + 0,2 * (7 - 6,774) / (7 - 5) = 0,623$$

Результати свідчать, що показник відносився більше до індикатора незадовільно, ніж небезпечно. 4 роки відбувалося стабільне покращення, однак в останній розрахований період відбулося значне погіршення.

Показник природного приросту протягом періоду 2017-2021рр. розраховується за наступними формулами:

$$0,4 + 0,2 * \frac{(X_{ij} - X_{небезп})}{(X_{нездв} - X_{небезп})}, X_{небезп} \leq X_{ij} < X_{нездв}$$

$$2017р.: 0,4 + 0,2 * (-0,495 + 1) / (0 + 1) = 0,501$$

$$2018р.: 0,4 + 0,2 * (-0,596 + 1) / (0 + 1) = 0,481$$

$$2019р.: 0,4 + 0,2 * (-0,648 + 1) / (0 + 1) = 0,470$$

$$2020р.: 0,4 + 0,2 * (-0,775 + 1) / (0 + 1) = 0,445$$

$$0,2 + 0,2 * \frac{(X_{ij} - X_{крит})}{(X_{небезп} - X_{крит})}, X_{крит} \leq X_{ij} < X_{небезп}$$

$$2021р.: 0,2 + 0,2 * (-1,069 + 2) / (-1 + 2) = 0,386$$

Даний показник має негативну тенденцію з переходу від незадовільного індикатора до небезпечного, а в 2021 р. взагалі опустився нижче його значення, прямуючи до критичного.

Показник частки населення похилого віку в загальній чисельності населення протягом періоду 2017-2020рр. розраховується за наступними формулами:

$$0,4 + 0,2 * \frac{(X_{небезп} - X_{ij})}{(X_{небезп} - X_{нездв})}, X_{нездв} \leq X_{ij} < X_{небезп}$$

$$2017р.: 0,4 + 0,2 * (23 - 22,93) / (23 - 22) = 0,414$$

$$0,2 + 0,2 * \frac{(X_{крит} - X_{ij})}{(X_{крит} - X_{небезп})}, X_{небезп} \leq X_{ij} < X_{крит}$$

$$2018р.: 0,2 + 0,2 * (25 - 23,41) / (25 - 23) = 0,359$$

$$2019р.: 0,2+0,2*(25-23,91)/(25-23)=0,309$$

$$2020р.: 0,2+0,2*(25-24,44)/(25-23)=0,256$$

Даний показник має значну тенденцію до погіршення з наближенням до критичного індикатора щороку на близько 0,05267%.

Показник демографічного навантаження непрацездатного населення на працездатне протягом періоду 2017-2020рр. знаходиться за використання наступних формул:

$$1, X^{\text{н опт}} \leq X_i \leq X^{\text{в опт}}$$

$$2017р.: 1, 45 \leq 47,00 \leq 50$$

$$2018р.: 1, 45 \leq 47,48 \leq 50$$

$$2019р.: 1, 45 \leq 48,00 \leq 50$$

$$0,8 + 0,2 * \frac{(X_{\text{здв}} - X_{ij})}{(X_{\text{здв}} - X_{\text{опт}})}, X_{\text{опт}} \leq X_{ij} < X_{\text{здв}}$$

$$2020р.: 0,8+0,2*(51-50,45)/(51-50)=0,91$$

Даний показник протягом 2017-19рр. був абсолютно оптимальним зі значенням у 100%, а в 2020р. знизився до 91%.

Показник міграційного приросту, скорочення (-) протягом періоду 2017-21рр. знаходиться за наступною формулою:

$$0,6 + 0,2 * \frac{(X_{ij} - X_{\text{нездв}})}{(X_{\text{здв}} - X_{\text{нездв}})}, X_{\text{нездв}} \leq X_{ij} < X_{\text{здв}}$$

$$2017р.: 0,6+0,2*(0,028-0,0)/(1,0-0,0)=0,606$$

$$2018р.: 0,6+0,2*(0,044-0,0)/(1,0-0,0)=0,609$$

$$2019р.: 0,6+0,2*(0,051-0,0)/(1,0-0,0)=0,610$$

$$2020р.: 0,6+0,2*(0,022-0,0)/(1,0-0,0)=0,604$$

$$2021р.: 0,6+0,2*(0,051-0,0)/(1,0-0,0)=0,610$$

Даний показник більше відноситься до індикатора незадовільно, проте з кожним роком стабільно збільшував свою частку на незначну частину, окрім 2020р., коли вона знизилася на 0,006%.

Індекс демографічної безпеки для кожного року з періоду 2017-21рр. визначається за наступною формулою:

$$I_b = \sum a_i * z_i$$

$$2017р.: I_b = 0,1265*0,192 + 0,1265*0,679 + 0,1431*0,535 + 0,1874*0,501 + 0,1625*0,414 + 0,1265*1 + 0,1274*0,606 = 0,552$$

$$2018р.: I_b = 0,1265*0,191 + 0,1265*0,670 + 0,1431*0,586 + 0,1874*0,481 + 0,1625*0,359 + 0,1265*1 + 0,1274*0,609 = 0,545$$

$$2019р.: I_b = 0,1265*0,190 + 0,1265*0,680 + 0,1431*0,591 + 0,1874*0,470 + 0,1625*0,309 + 0,1265*1 + 0,1274*0,610 = 0,537$$

$$2020р.: I_b = 0,1265*0,188 + 0,1265*0,654 + 0,1431*0,623 + 0,1874*0,445 + 0,1625*0,256 + 0,1265*0,91 + 0,1274*0,604 = 0,513$$

$$2021р.: I_b = 0,1265*0,186 + 0,1265*0 + 0,1431*0,575 + 0,1874*0,386 + 0,1625*0 + 0,1265*0 + 0,1274*0,610 = 0,256$$

Динаміку рівня демографічної безпеки держави можна зобразити наступним графіком на рис.1.

Проте варто зазначити, що показник 2021 року не може об'єктивно порівнюватися з показниками минулих років, за причиною відсутності трьох з семи статистичних даних, які будуть опубліковані на сайті Державної служби статистики України тільки вкінці цього року.

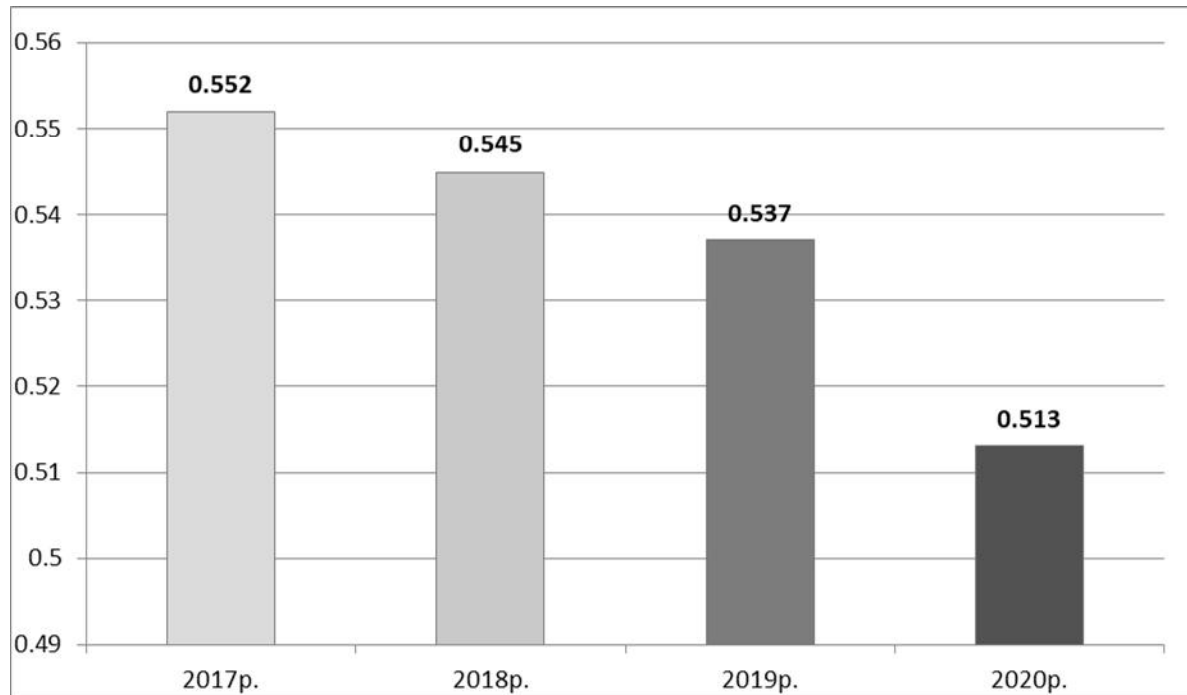

Рисунок 1 – Динаміка рівня демографічної безпеки держави

Джерело: складено автором самостійно за розрахованими даними

Аналізуючи динаміку рівня демографічної безпеки України, представленого графічно гістограмою вище, можна стверджувати, що демографічна ситуація в країні стабільно погіршується. Навіть не маючи повноцінного обсягу даних з офіційних джерел, зрозуміло, що показники 2020-22рр. мають негативну динаміку.

Тож необхідно визначити головні причини, які відповідають за погіршення кожного показника, що формує поточний демографічний стан, до них варто віднести наступні:

- Показники зменшення чисельності населення та природного і міграційного приросту є взаємозалежними. Причинами їх загострення є низька народжуваність і відповідно висока смертність населення, міграція зі східного регіону країни та чисельна трудова міграція населення за кордон;

- Очікувана тривалість життя при народженні в Україні суттєво відрізняється від країн ЄС, для жінок різниця складає 6-7 років коротшої тривалості життя, а для чоловіків – 10-14 рр. [8] На формування цього показника можуть впливати рівень і якість життя українців, які наразі є значно нижчими у порівнянні з західними сусідами;

- Причинами дитячої смертності у віці до 1 року переважно є стани, що виникають у перинатальний період (38%), друге місце посідають вроджені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії (32%), третє – травми, отруєння та деякі інші наслідки впливу зовнішніх факторів; [14]

- На демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне почасти впливає і частка населення похилого віку. Причиною зростання обох показників є те, що кількість смертей в Україні перевищує кількість народжуваності з 1991р., тобто з 2010-х рр. кількість працездатного населення стабільно зменшується, а частка пенсійного навпаки – зростає.

На сьогодні вже достатньо вчених висловили свої припущення щодо значного скорочення населення України як не в 2040-х рр., то в 2100-х рр. і водночас вони не надто заклопотані знаходженням рішення даної ситуації, описуючи це природнім процесом, який набуде значення світового. Проте, на нашу думку, необхідно дбати про існування та процвітання свого народу. Тому для збільшення чисельності населення України варто розробити державну програму, спрямовану на збільшення народжуваності. Цьому можна посприяти введенням програм підтримки молодих сімей, однак не з фінансування, адже отримані кошти переважно розцінюють як вид заробітку і на виховання дитини їх не спрямовують. В основі програми можуть бути: збереження робочого місця на час вагітності та догляду за дитиною обом батькам; додаткові відпустки для сімей з 2 дітьми; надання власного житла; зобов'язання наявності дитячих зон у державних підприємствах, організаціях.

Проблемі смертності як дорослого населення, так і дітей віком до 1 року можна зарадити проведенням медичних реформ, які будуть включати в себе впровадження сучасних методів діагностики та лікування; забезпечення рівного доступу населення до якісних медичних послуг; підвищення обізнаності суспільства щодо проблем здоров'я та пропагування здорового способу життя.

Міграційні процеси в країні можна зупинити за рахунок створення достойних робочих місць з відповідним рівнем заробітної плати, розвитку інфраструктури країни, відновлення стабільної економіки, адже в сучасному світі матеріальна забезпеченість, на жаль, відіграє одну з провідних ролей у становленні щасливого суспільства, необтяженого думками як забезпечити сім'ю, сплатити комунальні платежі, внести батьківські внески в освітні заклади дітей і т.д.

Тому наразі особливо важливо структурно підійти до зміни на краще нинішньої демографічної ситуації в країні, розвиваючи всі сектори економіки, соціально-культурне середовище та сприйняття України на світовому рівні як провідної європейської держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грішнова О.А., Харазішвілі Ю.М. Демографічна безпека України: індикатори, рівень, загрози. ISSN 2072-9480. Журнал «Демографія та соціальна економіка», 2019, № 2 (36). URL: <https://dse.org.ua/archive/36/5.pdf>
2. Демографічна ситуація у 2017 році. Експрес випуск. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2017/express1217.pdf
3. Демографічна ситуація у 2018 році. Експрес випуск. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publnew1/2018/express1218.pdf>
4. Демографічна ситуація у 2019 році. Експрес випуск. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publnew1/2019/express1219.pdf>
5. Демографічна ситуація у 2020 році. Експрес випуск. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukrpubl_new1/2020/express1220.pdf
6. Демографічна ситуація у 2021 році. Експрес випуск. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publnew1/2021/express1221.pdf>

7. Демографічний щорічник. Населення України 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/10/dem_2020.pdf
8. Населення України скоротиться на 45%: головні причини. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/naselennia-ukrayiny-skorotytsia-na-45-holovni-prychyny/>
9. Постніков В.С. Якість життя населення як індикатор ефективності державного регулювання якості життя. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2010/23.pdf
10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013р. №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
11. Статистичний щорічник України за 2017 рік. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_seu2017_u.pdf
12. Статистичний щорічник України за 2018 рік. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/11/zb_yearbook_2018.pdf
13. Статистичний щорічник України за 2019 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/katu/2020/zb/11/zb_yearbook_2019.pdf
14. Устінов О.В. Шляхи зниження дитячої смертності в Україні. Видавництво «МОПЮН». 2017. URL: <https://www.umj.com.ua/article/118096/shlyahi-znizhennya-dityachoyi-smertnosti-v-ukrayini>

Розділ 4

Особливості педагогічного процесу в умовах війни

УДК 378.147

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Валентина Пупишева,

директор Центральноукраїнського
інституту розвитку людини

Повномасштабна війна росії проти України змусила освітян шукати нові ефективні методи і технології навчання, які дозволяють дистанційно навчати студентів, виконувати навчальні плани. Досвід використання дистанційного навчання, цифрових технологій при роботі на платформі Moodle, застосування новітніх технологій під час тривалого карантину у зв'язку з пандемією, допомогли розширити їх використання у навчальному процесі.

***Ключові слова:** цифрові технології, інтернет ресурси, цифрові інструменти, платформи, новітні технології.*

Постановка проблеми. Цифрові технології передбачають навчити записувати відео, спілкуватися у реальному часі, готувати відео лекції та публікувати їх на платформах, зокрема Moodle, структурувати інформацію, створювати інтелектуальні картки, діаграми, спільно редагувати та експортувати інформацію, ефективно знаходити необхідні дані, ознайомитися з хмарними технологіями, опанувати платформи та сервіси дистанційного навчання на будь-якому пристрої та з будь-якою операційною системою. Навіть у побуті зростає кількість цифрових пристроїв, збільшується кількість комп'ютерів, смартфонів, побутової електроніки. Оволодіння цифровими інструментами Google, ефективною публікацією матеріалів, використання їх під час проведення навчальних занять сприятиме ефективному засвоєнню навчального матеріалу. Цифрові технології у сучасному середовищі спрямовані на опанування новими засобами пошуку, застосування, передачі та обробки навчальної або наукової інформації, зокрема: засобами комп'ютерної техніки, інтернету, аудіо та відеотехніки. До цифрових технологій відносимо: Інтернет речей, роботизацію та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні та туманні обчислення, безпілотні та мобільні технології, біометричні, квантові технології, технології ідентифікації, тощо. А ми споживаємо і на державному рівні і у повсякденному житті. Шлях до цифровізації – це шлях до зростання економіки у найближчі роки.

В закладі вищої освіти цифрові технології сприяють формуванню особливого цифрового середовища, інтенсифікації комунікативних зв'язків

учасників навчального процесу, доповненню спілкування завдяки сучасним засобам. Сучасні цифрові технології дають змогу отримувати освіту з будь-якого місця. Особливу увагу займають хмарні технології, що передбачають віддалену обробку та зберігання даних. Попередній позитивний досвід дистанційної роботи, використання технологій дистанційного навчання – сукупності методів, форм і засобів взаємодії учасників освітнього процесу в процесі самостійного засвоєння певного об'єму знань при здійсненні відповідного контролю за їх засвоєнням дав можливість успішно використовувати і цифрові технології. Серед сучасних педагогічних технологій найбільший інтерес для навчання у закладі вищої освіти представляють ті технології, що орієнтовані на групову роботу студентів, навчання у співробітництві, активний пізнавальний процес, роботу з різними джерелами інформації та обмін цією інформацією.

Розвиток цифрової освіти ініціює появу нових освітніх практик, що в свою чергу сприяє трансформації освітньої системи в цілому. Галузь освіти значно модернізується за рахунок впровадження цифрових технологій в освітній процес. Проведені психолого-педагогічні та дидактичні дослідження науковцями Н. Морзе, Е. Машбицом, О. Спіріним, Е. Полатом, доводять, що методики навчання на основі ІКТ здатні забезпечити індивідуалізацію навчання, адаптацію до здібностей, можливостей і інтересів учасників освітнього процесу, розвиток їх самостійності і творчості, доступ до нових джерел інформації, використання комп'ютерного моделювання досліджуваних процесів і об'єктів [2,с.160]. Сьогодні цифрові технології відіграють значну роль в розвитку та підвищенні якості сучасної освіти. Науковцями пропонуються різноманітні шляхи вирішення проблеми якості освіти. В багатьох випадках спостерігаємо за якістю освіти та його результатом. Цифрові технології – це заснована на методах кодування і передачі інформації дискретна система, що дозволяє здійснювати безліч різнопланових завдань за найкоротші проміжки часу. Саме швидкість і універсальність цієї схеми зробили ІТ-технології настільки затребуваними [4,с.168]. Величезні потоки інформації, які кожен бажаючий може одержувати з мережі Інтернет, роблять освіту більш доступною. Отримати освіту, реалізувати свій творчий потенціал або просто виконати роботу, не виходячи з дому – раніше про такі можливості можна було тільки мріяти.

Сьогодні уряди більшості європейських країн докладають значні зусилля для модернізації систем освіти на основі застосування цифрових технологій. Не дивлячись на військові дії, в Україні теж подбали про подальшу цифровізацію суспільства. На рівні Міністерства освіти України проведено вебіари по використанню цифрових технологій для викладачів. Значний інтерес у викладачів викликали вебіари Академії цифрового розвитку, які розкрили суть цифрових технологій та познайомили з цифровими інструментами. Цифрові технології дозволяють зробити процес навчання мобільним, диференційованим та індивідуальним. При цьому технології не замінюють викладача, а доповнюють його, збагачують інформативним матеріалом. Таким заняттям властиві адаптивність, креативність, керованість, інтерактивність, поєднання індивідуальної та групової роботи, часова необмеженість навчання. Робота з мережевими технологіями, інтернет-технологіями, Web-дизайном, робота з мультимедійними засобами широкоформатної демонстрації та побудови

презентацій не може залишити байдужими молодих людей, які і в повсякденному житті використовують цифрові інструменти.

У нашому інституті під час проведення занять викладачі використовують сучасні інтерактивні технології взаємодії зі студентами: мультимедійний контент, інтерактивні презентації. Студенти спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» ознайомилися з концепцією мережі, що складається із взаємопов'язаних фізичних пристроїв, які мають вбудовані давачі, а також програмним забезпеченням, яке дозволяє здійснювати передачу і обмін даними між фізичним світом і комп'ютерними системами в автоматичному режимі за допомогою використання стандартних протоколів зв'язку. Ознайомилися з сенсорними системами аналізу та моніторингу, їхніми мережами та комплексами, що використовуються для обробки інформації, яка надходить з навколишнього середовища, з можливістю обмінюватися нею і виконувати різні дії в залежності від отриманих даних. Студенти розширили та поглибили свої знання про технології Інтернету речей та способи управління системою додатків. Розглянули можливості апаратно-програмних платформ для створення автоматизованих систем моніторингу, накопичення та аналізу даних.

Високий рівень теоретичної та методичної підготовки викладачів до занять, глибоке розуміння ними навчального матеріалу та вміння донести його студентам забезпечує високу ефективність викладу та засвоєння знань. Методи, форми і прийоми, які використовують на занятті викладачі, активізують навчальну діяльність студентів, сприяють глибокому розумінню теорії, методики і практики навчання відповідних дисциплін. Досить часто використовують викладачі доповідь (презентацію) – публічне повідомлення, що представляє собою розгорнутий виклад певної теми, питання програми. Доповідь готують і викладачі, і студенти або група здобувачів освіти. При цьому, якщо при офлайн навчанні доповідач і навчальна група перебувають в одній аудиторії, при онлайн навчанні всі присутні перебувають один від одного на відстані, а сама доповідь проводиться у вигляді телеконференції в режимі реального часу. Також доповідь в умовах Інтернет цілком може бути представлена й у відстроченому режимі. Для цього доповідач готує всі необхідні матеріали (текст доповіді, слайди PowerPoint, ілюстрації тощо, аж до відеозапису даної доповіді) і розміщує все це на одному із сайтів Інтернет. Студенти отримують від викладача інформацію про те, коли та на якому сайті можна познайомитися з цією доповіддю. Перевагою є те, що студенти будуть знайомитися з матеріалами подібних «доповідей» набагато уважніше, ніж при прослуховуванні традиційних доповідей, коли основним каналом сприйняття інформації є аудіальний, що утруднює засвоєння нової інформації.

Академія цифрового розвитку допомогла багатьом викладачам підвищити рівень володіння цифровими інструментами, починаючи зі створення облікового запису. Викладачі інституту вправно володіють дистанційною роботою та цифровими інструментами, в тому числі і Google. Спеціальні посилання допомагають здобувачам освіти приєднатися до відео лекції, конференції, вебінару. Якість освітнього процесу (рівень його організації, відповідність методів і засобів навчання, кваліфікація педагогів) саме по собі ще не гарантує якості освіти в цілому, так як його цілі можуть не повною мірою відповідати новим потребам суспільства. Маючи обліковий запис (персональний або

корпоративний), ми маємо доступ до можливостей Google, до його цифрових інструментів. Сьогодні, у період цифрових технологій, змінюється зміст поняття «освітні результати», сукупність яких можна трактувати в рамках прийнятого в світовій освітній практиці компетентнісного підходу та вміння користуватися цифровими засобами. Вони являють собою ключові компетенції. У контексті сучасних уявлень про цілі освіти як розвитку компетентностей особистості, важливим є її готовність до вирішення нових завдань і проблем у світлі оволодіння цифровими технологіями. Найбільш традиційними для сучасних способів оцінки якості освіти є показники якості освітніх умов зокрема, в першу чергу розглядається якість реалізації освітньої програми, вміння працювати дистанційно у зв'язку з військовою агресією північного сусіда, використання цифрових інструментів.

Ресурс Google Академії допомагає знайти необхідні інструменти для створення інтерактивних діаграм, гістограм, що дозволяє порівняти з попередніми. Для організації дистанційного навчання Google ресурс надає поради, рекомендації, які передбачають і зворотній зв'язок: як і коли здаються роботи. У арсеналі цифрових інструментів ми знаходимо можливості запису трансляції занять, конференцій, перевірка готовності занять, переклади сторінок. Важливим моментом є перевірка знань за допомогою цифрових інструментів. На мобільний пристрій можна не лише письмову відповідь направити, а й надиктувати відповідь або вибрати готову. Викладач же в змозі контролювати задачу матеріалів і відповіді. Функція «сканер» мобільного пристрою допоможе здобувачеві освіти швидко опрацювати матеріали у бібліотеці.

Цифровізація освітніх середовищ (на відміну від інформатизації) передбачає зміну реалізації освітніх процесів, використання нових засобів та цифрових інструментів для створення нових послуг та форм взаємодії викладач-студент задля максимальної реалізації досягнень освітнього процесу та забезпечення розвитку здібностей і вмінь молоді задля подальшого розвитку всіх галузей економіки.

Перевагою використання цифрових інструментів є єдиний вхід в усі додатки і сервіси, робота з будь-яких пристроїв, інтуїтивно зрозумілий інтерфейс, спільне використання з іншими користувачами, надійність та захист. Юне покоління уже давно багато речей «гуглить», тому що дійсно Google має і підтримку і надійність. Ми звикли, що Google – календар можна використовувати щоденно, Google Meet надає можливості проведення відео зустрічей, записувати їх, забезпечує постійне оновлення засобів (картинка в картинці). Викладачі давно використовують Google Meet і Zoom для проведення лекцій, іспитів, нарад з колегами. Зручно і звично вже для викладачів і студентів спільно формувати, редагувати онлайн-документи і все завдяки цифровим інструментам. Під час занять використовується і спільна презентація: студенти готують 1-2 слайди з доручених питань, а в кінцевому результаті маємо повноцінну спільну презентацію з даного питання. В онлайн режимі опрацьовуються і зведені таблиці. Цифрові інструменти дозволяють створити звичайний чат, додати камеру і з комп'ютера, і з мобільного в один клік приєднатися. Система Google Workspace допомагає розгорнути можливості закладу, забезпечує додаткові сервіси, покращує організацію навчального процесу та грантову діяльність закладу вищої освіти. Цифрові технології дозволяють нам бути більш

винахідливими, навчати з любого місця, де б ми не були, організувати навчання цікаво та керувати віртуальними конференціями, групами. Алгоритми послідовних дій допомагають підключити Google Chrome. Цифрові технології допомагають забезпечити контроль за навчальним процесом і для викладача в електронних журналах і для батьків. Хмарні технології дозволяють використовувати програми, інтерактивні малюнки, хмарні обчислення (бюджет, розрахунок, звіт) і все це зберігається і доступно лише користувачеві або за посиланням. Суть хмарних технологій полягає в наданні користувачам віддаленого доступу до послуг, обчислювальних ресурсів і додатків через Інтернет. Можливості використання хмарних технологій в організації навчання студентів спеціальності «фінанси, банківська справа та страхування» дозволяють використовувати обчислення бюджетів, створення звітів, розрахунків, таблиць за відповідними алгоритмами що вважається ефективним з урахуванням організації проведення сучасного навчального процесу. Google Workspace for Education включає облікові записи Gmail у домені закладу, платформу віддаленого навчання, додаток для відеоконференцій, хмарний диск та набір редакторів файлів – те, що потрібно сучасному освітньому закладу.

При застосуванні цифрових технологій в освітньому процесі з метою підвищення його якості необхідно враховувати: – вмотивованість у використанні різноманітних дидактичних матеріалів; – чітке визначення ролі, місця, призначення та часу використання цифрових освітніх ресурсів і цифрових засобів навчання; – використання тільки таких компонентів, які гарантують якість навчання; – відповідність методики навчання з використанням цифрових інструментів загальній стратегії проведення навчального заняття; забезпечення зворотнього зв'язку в навчанні. Інформаційні системи увійшли у всі сфери життя. Розвиток цифрових технологій відкриває величезний спектр можливостей. Молодь купує речі в інтернеті, до того ж в інших країнах. Викладачі теж мають бути «в темі» та використовувати під час занять різні цифрові додатки [2,с.159].

Застосування різних цифрових додатків сприяє персоналізації освітнього процесу. Викладач не може приділяти кожному студентові по півгодини на кожній парі, але може бачити прогрес за допомогою аналізу даних, які збирають програми і додатки. Традиційне навчання з цифровими технологіями це не тренд, а вимога часу. Всі зміни, які відбуваються в суспільстві, відображаються в освіті. В умовах світової глобалізації кожна особа повинна мати набір знань, умінь, які необхідні для безпечного і ефективного використання цифрових технологій і ресурсів Інтернету.

Тому викладачі постійно підвищують свою компетентність на онлайн курсах. Викладачі не лише значно поліпшили власний рівень оволодіння ІКТ-технологіями в освітньому дистанційному процесі, а й навчилися ефективно використовувати онлайн-комунікації у дистанційному навчанні. Під час курсу були надані науково-педагогічні програми (зокрема TechSmith Snagit і Mindjet MindManager), онлайн-сервіси Google (Docs, Sheets, Slides, Drawings, Calendar, Forms, Drive, Gmail) та засоби організації занять у відео режимі (Zoom, Skype, Microsoft Teams, CISCI Webex, Google Duo, Google Meet та інші) для реалізації процесу проходження онлайн-курсу.

Висновки. Використання в освітньому процесі цифрових технологій сприятиме підвищенню якості підготовки фахівців. Унікальна роль, яку

відіграють цифрові технології в підвищенні якості освітнього процесу, заснована на їх здатності ефективно сприяти виконанню як необхідних, так і достатніх умов для забезпечення якості освіти. Сучасний рівень розвитку цифрових технологій значно розширює доступ до освітніх ресурсів в галузі освіти, науки і культури. Отже, впровадження цифрових технологій в освітній процес істотно прискорює передачу і засвоєння знань, сприяє підвищенню якості навчання, що дає можливість майбутнім фахівцям успішно і швидко адаптуватися в сучасному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабаєв В.М., Стадник Г.В., Момот Т.В. Цифрова трансформація в сфері вищої освіти в умовах глобалізації. Комунальне господарство міст, 2019, Т. 2, вип.148.
2. Генсерук Г. Р., Мартинюк С. В. Розвиток цифрової компетентності майбутніх учителів в умовах цифрового освітнього середовища закладу вищої освіти. Інноваційна педагогіка. Одеса, 2019. Вип. 19, т. 2. С. 158–162.
3. Морзе Н. В. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес закладів ПТО. К.: Арт Економі, 2011. 168 с.
4. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні та інформатичні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики.URL: <http://ime.edu-ua.net/em13/emg.html>
5. Побудова цифрових здатностей.URL: <https://digitalcapability.jisc.ac.uk/what-is-digital-capability/individual-digital-capabilities>.
6. Україна 2030e – країна з розвинутою цифровою економікою, 2018, URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>.
7. Цифрові технології – це майбутнє людства. [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://hinews.pp.ua/kompyuteri/5035-cifrov-tehnologyi-ce-maybutnye-lyudstva.html>.

UDC340.69

SOME CONSIDERATIONS ON THE ORGANIZATIONAL CLASSIFICATION OF JUDICIAL EXPERTISE

Cataraga O.S.

Director of the National Center of Judicial Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova, judicial expert of the highest category.

Petcovici P.P.

Deputy Director of the National Center of Judicial Expertise of the Ministry of Justice of the Republic of Moldova, judicial expert of the highest category.

Prisacaru V.A.

National Anticorruption Center of the Republic of Moldova, judicial expert of the first category.

The classification of judicial expertise in organizational and procedural aspects is reflected in the provisions of national procedural codes, special laws. We want to examine this way of classification and to expose and justify our opinion, which differs from the one existing in the specialized literature.

Keywords: judicial expertise, complex examinations, complex judicial expertise, expertise in committee, multidisciplinary expertise, procedural norms, intermediate expert, intermediate conclusions, expert-integrator.

Statement of the problem

The lack of clarity in defining the essence of these forms of classification, often encountered in the reasons for disposing of forensic expertise, often leads to errors in determining the type, specialty, or type of expertise available. Such errors can lead, both to an increase in the time required to carry out an expertise, at the expense of the long period used to clarify the type of expertise, because, in court, an expertise can be struck null and void, essentially repeated but was considered additional and ordered to the same judicial expert, who was the executor of the primary expertise.

Connection with actual practical tasks.

The logic of the phenomena arising in these processes, requires the natural confidence that a repeated expertise is available when there are doubts about the validity of the expert's conclusions or when there are contradictions in the expert's conclusions and other factual data from the investigated case. While at the disposal of an additional expertise, the reasons are completely different: - the appearance of new questions; - the need to examine new objects; - clarifications in the interpretation of the conclusions.

The inability (sometimes as demonstrated by practice - inability) to understand the meaning and essence of the terminology used by the expert, the research methodology, the significance and importance of the features identified in the study of objects, the criteria for evaluating examination results cannot be eliminated by further examination. these things do not require further research.

The given aspects can be clarified by hearing a judicial expert or specialist. Incompleteness of the expert report, interpreted by the judicial body as an expert report, "... where there are no answers to all the questions addressed to the expert, the important circumstances for solving the questions are not taken into account, the necessary research methods are not applied "... raises doubts, first of all, in its reliability, a fact that underlies the disposition of a repeated expertise.

In practice, the main problems are associated with the appointment of complex examinations, as procedural laws in the vast majority of countries do not clearly indicate the reasons for the appointment, determined by the essence of this concept. It's just that a complex examination is a kind of expertise in the commission, which is conducted by experts from different specialties. In addition to not specifying which specialties are understood, it is not clear in which cases expertise should be required in which to conduct different examinations and in which a complex examination is necessary to solve an objective.

We believe that, in the context of the reforms that both the Romanian and Moldovan judiciary are undergoing, an important place belongs to the re-evaluation and resettlement of notions in the field of judicial expertise, which is the essence of judicial expertise, especially the judicial process, in general.

The issue of judicial expertise in the commission and of the complex ones is another one in discussion, in the sense of rational ordering in the acts of procedural regulation of the activity of judicial expertise. There are a number of opinions of researchers in this field, with which we also fully agree, that the theoretical foundations of legal (but not procedural) and scientific-organizational assurance of forensic activity should be developed by forensic expertise - science about forensic expertise. At the same time, procedural issues remain in the custody of the sciences of procedural law. Thus, discussing the study of the legitimacy of the activity of judicial expertise, in general it cannot be left without attention the examination of the legitimacy of the unique legal and organizational insurance of the activity of judicial expertise, regardless of the type of process [1,pag.2].

Considering various approaches to the notions of complex judicial expertise and in commission, but also the non-compliance of legal with scientific provisions, we consider it necessary to analyze in order to optimize the activity and increase the quality of scientific evidence, the laws on complex forensic expertise and in committee.

For the beginning, we will discuss the visions regarding the complex expertise through the example of the procedural norms from different European countries (where this notion is operated). In the legislative provisions of Russia, the complex judicial expertise is defined as an expertise in which experts from different specialties participate (paragraph 1 art. 201 Code of Criminal Procedure of the Russian Federation, paragraph 1 art. 85 Code of Administrative Procedure of the Russian Federation).

An analogous definition is found in art. 23 of the federal law on the activity of state judicial expertise. In paragraph 1 of art. 82 of the CPC FR stipulates that the complex judicial examination is ordered by the court, if the circumstances established in the case require simultaneous examinations with the use of different fields of knowledge or with the use of different scientific directions within the same science.

In the decision of the Plenum of the Supreme Court regarding the judicial expertise for criminal cases, it is indicated that in the necessary cases, when the investigation exceeds the limits of the competence of an expert or the commission of

experts, in accordance with art.201 CPP FR, several experts based on the use of different special knowledge (point 12). In this case, the experts draw up a joint expert report, in which they must indicate which research each expert carried out, what facts he personally established and what conclusions he reached.

Each expert, participating in the performance of the complex expertise, signs that part of the expertise report, which contains the description of the research performed by him, and bears for this responsibility (art. 23 Federal Law on State Judicial Expertise Activity, paragraph 2 art. 201 CPP LF, paragraph 2 Article 85 CPA LF)[2, concretization]. The interim conclusions, formulated by the experts, are elucidated in the descriptive part of the expert report. The experts, competent in assessing the results obtained, based on the research conducted and the preliminary conclusions formulate in the synthesis part (the presence of which is one of the peculiarities of the expertise report, prepared after complex research) the common conclusion and have the right to sign it. The last position is regulated in the special law on the activity of judicial expertise, but it is missing from the criminal procedure - a fact criticized by researchers. "In this editorial, the article loses its meaning. Calling art.201 "Complex judicial expertise", the legislator masked its content, thus depriving experts from different specialties of the possibility to combine the results obtained." [1.pag.2].

According to the legislation of the Republic of Moldova, the complex expertise is conditioned by the type of complexity: "According to the complexity of the scientific fields applied to the performance of judicial expertise, they are classified into monospecialized and complex" [3, art.27]. From the text of the law we will see that nothing is stipulated about the conclusions, and according to par. (3), we even notice illogicalities: "3. Each expert participating in the complex expertise shall carry out research within the limits of his / her competence. The expert participates in the formulation of the answer only to those questions, included in the act of disposing of the expertise, which correspond to his field of specialization." Given the fact that in complex expertise, in essence, there can be no questions that can be answered by the expert who has only one specialty.

Science determines the complex expertise as an expertise in which the solution of the problem is not possible without the concomitant participation of specialists from different fields of science. The complex expertise is predetermined by the community of objects to be examined, and its main feature is the solution of the problems at the border of the different specialties of forensic expertise, these being applied simultaneously.

The complex examination can also be performed in a monospecialized (individual) expertise if the same objects are examined by different methods, only that this examination does not present a complex expertise, because it is performed with the application of the complex of methods within the methodology of a single specialties, more precisely - within the limits of competence of a single specialty of forensic expertise.

Thus, any complex expertise involves in itself a complex examination, but not every complex examination is a complex expertise. The research of the same objects (group of objects) carried out by experts of different specialties for solving the objectives related to different types of expertise cannot be considered as complex expertise, if the experts solved these questions without common research and common assessments of the results obtained. In this case it is a complex of expertise, or we would say a "multidisciplinary expertise".

The complex character of the expertise is not determined only by the unity of the examined object. In the legislation of the Republic of Moldova, the notions of "complex expertise" and "complex research" are misused, without taking into account the main differences, explained above.

The discussion about the obligation of the commission to dispose of the complex expertise is also unclear at the moment. As mentioned above, the RF legislation stipulates that the complex expertise must be performed by several experts. In the Republic of Moldova - this is not mandatory, the complex expertise can be performed by a single judicial expert, if he has skills in the necessary specialties of judicial expertise [4, art.27].

In this regard, in Russia, the first steps are taken by the Decision of the Plenum of the Supreme Court, which came with explanations, according to which a single expert can perform the complex expertise, if he has sufficient knowledge, necessary for complex research and is entitled to issue a single forensic report [1.pag.2].

We observe mainly two points of view with reference to the execution of the complex expertise by several experts (in committee) accepted by some theorists on the given problem.

One considers the complex expertise as a legal notion, because the procedural provisions contain certain particularities in the disposition and performance of the expertise, which first of all ensures the credibility of the conclusions, obtained by experts from several specialties, as a result of joint examinations. The distinct procedure of performing the complex expertise solves the problem of the personal responsibility of the expert for the performed researches.

The other point of view is that the category of complexity must be accepted for logical and gnoseological reasons, ie the main index of complex expertise is that its realization takes place by integrating knowledge from different specialties of forensic expertise in a cognitive and probative investigative unit.

The history of the development of the legal regulation of the institute of judicial expertise from different countries, demonstrates the evolution of the character of the expert solution of the investigation of cases that suffer not only "quantitative" changes (widening the possibilities of using special knowledge, including new objects in the spectrum, previously considered for general use of the status of "special", etc.), but also "qualitative" changes. The latter are expressed by the interweaving of different specialties of judicial expertise, which allows the courts, prosecutors to provide ample information about the investigated objects.

Indeed, in those cases, when several experts, who possess different specializations, carry out an expertise, a specific organization is required, able to ensure the formulation of a common conclusion with respect to the competences of each judicial expert.

At the same time, the need for such a special procedural form expires, if the expert is competent enough to perform the complex expertise alone: he will be responsible for all examinations performed and the conclusion based on their results. Such complex research, both in the individual expertise and in the complex expertise, does not generate procedural problems and does not have procedural peculiarities.

In our opinion, when formulating the text of the law, in the sense of complex expertise, clarity is needed in terms of the provisions on the formulation of conclusions. In this respect, the particularities of the complex expertise must be observed in terms of

the role of the experts, their scientific and procedural competence. In this case, it is important to clearly delimit the validation in actions, depending on the specialization and the consistency of conducting research within the limits of expertise. The theory distinguishes two "roles" that forensic experts play in performing complex expertise:

- experts, who, as a result of their research, participate in the formulation of interim conclusions, and

- experts, whose role is to integrate the intermediate conclusions and formulate the final, basic conclusions, in the sense of answering the objectives of the given paper.

It is necessary, we believe, to take into account the complex nature of this type of expertise which is expressed in the fact that, to solve the task of expertise are necessary simultaneously the use of specialized knowledge from different genres (specialties) of expertise or knowledge at the border between different sciences (called "border-line knowledges"), techniques, or professions.

Thus, each expert carries out research exclusively according to his / her competence within the limits of his / her field of expertise, and formulates in the report his / her interim conclusions, for which he / she is fully responsible. The integrator, appreciating the intermediate conclusions, formulates the final conclusion, being responsible for it. These reasonings come from the very essence of the process of conducting complex expertise and require legislative strengthening. It should be added that the basis for differentiating between "homogeneous" (monospecialized, individual) and complex expertise is not the composition of the executors, but the spectrum of applied special knowledge.

From the above, it becomes clear that in the complex expertise, the final conclusion can be formulated only by the integrator and for this conclusion is responsible the forensic expert-integrator. If there are several experts in the role of integrator, then the procedural provisions regarding the expertise in the commission are applied, when each expert formulates his conclusions (in case of divergences). In the case of the Russian Federation, the legislator did not take these things into account (which are not taken into account in the proposals of the new wording) so that it becomes confusing the fact that each of the experts can formulate their conclusions ("separate opinion").

In reality, the experts participating in the mid-term examinations do not have the competence to formulate the final conclusion, because they do not have, or are legally considered to be, insufficient to have sufficient knowledge of it.

Therefore, it is not clear how the legislative provisions (Republic of Moldova, Russian Federation) can be implemented regarding the possibility of presenting the conclusions by each of the experts when performing the complex expertise.

We would like to point out that the complex expertise can also be performed by a commission of judicial experts. These things are explained in the theoretical treatises on committee expertise.

If we study in the same order the expertise in the commission, we see that the authorizing officers and some of the judicial experts confuse the complex expertise with the one in the commission, which generates problems both in the disposition and in carrying out such expertise. In view of the legal provisions regarding complex expertise (Russian Federation, Republic of Moldova), we find that, at first glance, everything is very clear [5,art.200, 6, art.146].

Due to the ignorance of the process of conducting the expertise in the commission, apparently no objections can be presented regarding the provisions of the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation on the expertise in the commission. Knowingly, however, we will appreciate that it is not correct to draw up more expert reports in case of differences in the opinions of experts, because divergences may occur at different stages of the examination, but a final opinion may intervene on the final conclusion. When the findings are described in a single document, delimiting the actions, results, assessments and opinions of each expert, in case of divergences, the document (expert report) presents a much stronger scientific evidence, we believe, both argumentatively and in terms of procedural.

Studying the practice of arranging and conducting expertises in committee, we observe two substantive approaches to the problem:

The first approach is based on the opinion that the basic reason for issuing the order / conclusion on the disposition of the expertise in the commission is the need to increase the intimate conviction of the judicial body in the credibility of the future investigation. It is considered that if the expertise is performed by two or more experts, it will be much more well-founded and objective. In accordance with the legislation (RF), experts cannot separate the research into stages and each can do his part. Expertise in commission - is an expertise, which is performed by two or more experts, competent in the same specialty of expertise. In most cases, the expertise is performed by several experts, because the process is quite complicated and voluminous. Each expert must research the objects fully and in a certain order. This is necessary for the conclusions resulting from the analysis of the findings (research) to be absolutely objective [7].

The second approach is much simpler, and labels the expertise in committee as an expertise carried out by several experts. [6, art.146].

We consider both points of view to be erroneous, as neither of them is based on gnoseological criteria and does not take into account the main features of the expertise in the commission, namely: - the expertise in the commission is carried out by two or more judicial experts, who are specialized in the same field in order to provide a conclusion of increased objectivity in optimal terms. In the process of conducting the expertise in committee, each of the experts performs the examinations in full volume, jointly analyzing the results obtained. Each expert, participating in the expertise in the committee, if his opinions differ from the others, has the right to present his results and conclusions separately, for which he is fully responsible. Within the Committee of Experts, which has been entrusted with the expertise, each expert, personally and independently, shall carry out the research, assess its and other experts' findings, and draw conclusions on the objectives pursued within the limits of its competences. One of the experts can fulfill the role of expert - organizer, without his procedural functions differing from the others.

Such an approach to the process of conducting forensic examination in committee ensures full compliance with the most important principles of forensic activity: - the principle of independence and the principle of objectivity and fullness of research, while achieving the goal of increasing objectivity of the conclusions of the expert (because they are formulated by several experts of the same specialty).

Quite often, there is the opinion that the expertise in the commission can be performed by experts of different specializations compared to a certain genre. This idea also appears in the legal provisions, but we consider it completely opposite to the

logical and gnoseological principles that emerge from the idea of "commission" - ie a group of several people competent in a field and tasked with a special problem.

We want to support these reasonings by the following demonstration:

Most often, the expertise in the commission is performed to establish certain facts, of procedural importance for the case, if only one expert encounters difficulties in assessment, being unable to solve the objectives and the simultaneous involvement of several specialists is needed. Hence the need to use several specialists in the same field to solve the task, which could not be solved by a single expert. When specialists from different fields enter the commission, each one will solve the task exclusively within the limits of his competence. Thus, the main procedural purpose - to obtain conclusions with a higher level of objectivity (when the conclusion is formulated by several specialists in the same field) can not be achieved, given that experts have knowledge in different fields. In this case we have the sum of several unitary expertises (monospecialization) in a single procedural document, but not as an expert in the commission. When performing the so-called expertise "in committee" by experts of different specialties, each will not be able to conduct research in full, because they do not have sufficient knowledge necessary for it and will not jointly assess the results obtained. However, this approach does not explain the possibility for experts to present the results separately to the existence of divergences, because they cannot exist in principle, given that forensic experts have different competencies from the outset.

Concluding on the above, we propose for this case, the use of the term "multidisciplinary" expertise, because this term fully reflects the process of conducting the expertise by several experts from different specialties. We believe that the multidisciplinary expertise can be performed by a single expert, if he has all the specialties necessary to solve the given objectives, or by several experts, specialists in the respective fields. Thus, an expert in car accidents will be able to solve under the condition of express competence and general tracing problems, implicitly developed in the examinations he performs.

It should be noted here that the difference between multidisciplinary and commissioned expertise lies in the fact that the former can be separated into several unitary (monospecialised) expertise.

Based on the reported, the following characteristics of gnoseological difference can be identified, the proposed classification of the judicial expertise discussed in this chapter, listed in table № 1:

Table 1 Characteristics of gnoseological difference of the commission expertise, complex and multidisciplinary.

n №	Specific features	Expertise in committee	Complex expertise	Multidisciplinary expertise
1	Purpose	1.Solving the objectives, with which the unipersonal expertise does not end expertly 2. Obtaining conclusions with	Solving objectives requires the simultaneous use of knowledge from several fields of science.	Solving problems in different fields of science

		increased objectivity		
2	Number of expertise specialties used	one	More borderline specialties.	No less than two
3	The order of use of special knowledge in different fields	Not used	Concomitant	In order of solving the objectives
4	Number of executing experts	No less than two	One or more	One or more
5	Dividing experts into roles	Expert - organizer (no procedural differences)	1. Intermediate expert - possesses knowledge for formulating intermediate conclusions 2. Expert-integrator - has the necessary specialty to formulate the final conclusions;	Expert-coordinator (no procedural differences)
6	Formulation of final conclusions	All the experts	The expert - integrator	Each conclusion within the limits of the specialized competence it possesses.
7	Procedural liability of experts	The same, all bear full responsibility for the research carried out in full volume and the conclusions formulated.	The expert-integrator for the final conclusions; Experts - intermediaries - for interim conclusions (each for its own conclusion)	Each expert - for the investigations made personally and the conclusion formulated on their basis
8	Possibility of separation in unipersonal / monodisciplinary expertise	Yes, in case of differences of opinion	Not	Yes, according to the specialty of expertise

Conclusions:

From our point of view, the most correct approach in the legislation of the notions "complex expertise", "complex examination", "expertise in commission" and the use of the term, "multidisciplinary expertise", is that of gnoseological vein. The rules of law must be brought into line with scientific provisions. This will serve to eliminate possible errors both from the judicial experts - executors, and from the law enforcement bodies when disposing of judicial expertise [8].

Bibliography:

1. Rosinscaia, E., R., Unification of the legislation on judicial expertise: reality and illusion // Judicial expertise in the paradigm of Russian science , Forensic reading materials nt. 54. P. 2 Moscow, 2013.

2. In Romanian practice, there is a relatively similar situation for complex expertise where specialists from particular fields (archeology, ancient numismatics, etc.) are co-opted and who sign only the pages and concrete conclusions they have worked on.

3. Law of the Republic of Moldova, "On judicial expertise and the status of judicial expert" no. 68/2016, point 5 art.27.

4. Law of the Republic of Moldova, no. 68/2016, point 2 paragraph 4 art.25.

5. Code of Criminal Procedure of the Russian Federation, from 18.12.2001 N 174-FZ (ed. From 20.07.2020) chapter 27, art.200.

6. Code of Criminal Procedure of the Republic of Moldova, of March 14, 2003 №122-XV, art.146.

7. Information on <https://martinforaz.com/grazhdanskoe-pravo/komissionnaya-ekspertiza-osobennosti>, accessed on January 21, 2019 and beyond.

8. Some aspects elucidated in this section were discussed at the scientific-practical conference organized by the security service of Ukraine, and presented by the authors: O. Cataraga, P. Petcovici, S. Alămoreanu in the article "Considerations on complex judicial expertise" UDC: 340.6, Kyiv, March 31, 2021.

УДК 378

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ОСНОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Леся Кононенко,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри економіки та фінансів
Херсонського державного аграрно-
економічного університету

В умовах воєнних дій постає питання створення безпечних умов отримання освіти. Найбільш доцільним в цих умовах є дистанційна освіта з використанням цифрових інструментів. Проте забезпечення цього процесу потребує сформованих цифрових компетентностей.

***Ключові слова:** форми навчання, цифрові інструменти, традиційне навчання, змішане навчання, цифровий контент*

Під час війни заклади освіти є осередком, який дає змогу здобувачам освіти отримувати психологічну підтримку, забезпечує спілкування, створює умови для набуття впевненості, дає відчуття приналежності до спільноти. Тому надзвичайно важливо гнучко підходити до організації роботи закладу та налаштовувати освітній процес так, щоб він був комфортним і безпечним. В цих умовах найбільш доцільним є використанням цифрових інструментів.

В умовах військових дій особливе значення набуває отримання цифрової компетентності. Цифрова компетентність є наскрізною і саме вона сприяє досягненню й опануванню інших компетентностей, які стосуються сфери мови та навичок спілкування, математичної грамотності, культурної обізнаності та самовираження, уміння навчатись упродовж життя тощо. Вищезазначені компетентності покликані розвивати особистість відповідно до викликів, які висуває перед суспільством XXI століття, а це насамперед забезпечення активної участі громадянина у функціонуванні основних інститутів суспільства та економіки [1].

Цифрова компетентність тісно пов'язана з такими категоріями як «цифрова комунікація», «цифровий контент» та «цифрові інструменти». Так, цифрова комунікація – це вид комунікації за допомогою цифрових технологій. Існують різні способи комунікації, наприклад, синхронний зв'язок (спілкування в реальному часі, зокрема за допомогою skype або відеочату) й асинхронні (неодночасне спілкування, наприклад, електронна пошта, форум для відправлення повідомлення, SMS). Поняття цифрового контенту визначається як будь-який тип контенту у вигляді цифрових даних, що кодуються й можуть бути створені, переглянуті, розподілені, модифіковані та збережені з використанням комп'ютерів і цифрових технологій, зокрема Інтернету. Доступ до змісту може бути або безкоштовним, або оплачуваним. Приклади цифрового вмісту містять вебсторінки та вебсайти, соціальні медіа, дані та бази даних, цифрові аудіо, як-от mp3-файли, електронні книги, цифрові зображення, цифрове відео, відеоігри, комп'ютерні програми та програмне забезпечення [1]. Межі цифрової компетентності для громадян визначають цифрові інструменти як цифрові

технології, що використовуються з певною метою або для виконання певної функції обробки інформації, комунікації, створення контенту, безпеки чи вирішення проблем [2].

У сучасних умовах відбувається зміна авторитарної моделі навчання на адаптивну, особисто-орієнтовану. Сама ж методика навчання передбачає активну взаємодію між викладачем і здобувачами освіти. У цьому процесі провідна роль належить викладачу. Проте, сьогодні його час для безпосереднього контакту із здобувачами освіти дуже обмежений, що пов'язано із низкою факторів (карантинні заходи щодо пандемії COVID-19 та військові дії значно зменшують можливість безпосереднього контакту). Це обумовлює необхідність забезпечення сучасної освіти відповідними цифровими технологіями [5]. Включення цифрових технологій у навчальний процес дає можливість значно його оптимізувати. Так до переваг цифровізації освіти відносять: інноваційність (нові можливості для всіх суб'єктів освітнього процесу), модернізація освіти (перехід на новий якісний рівень), доступність (онлайн-університети, доступні кожному, по всьому світу, у будь-який час, які забезпечать якісною освітою кожного), сприятливість інтеграційним процесам та світовому процесу глобалізації (у випадку України це сприяння європейській інтеграції) [4].

Використання таких програмних продуктів, як ZOOM, Google Meet, Cisco Webex Meetings, Schoology, BigBlueButton, Blackboard та інш., відіграє важливу роль у фундаментальному переході від традиційної аудиторії до віртуального класу та системи дистанційного навчання. Дистанційне навчання має ряд переваг: викладачі мають можливість перманентно оновлювати відповідні електронні навчальні та допоміжні матеріали, зникає необхідність територіально знаходитися в одній точці, тощо. Але, дистанційне навчання має і ряд проблемних моментів. Так, з метою забезпечення якості навчання викладач повинен розробити зміст курсу дистанційного навчання з відповідним інформаційним забезпеченням. Проте, інформаційне забезпечення on-line - ресурсів може бути складним через можливі проблеми з розумінням здобувачем змісту навчальних матеріалів. Вирішити цю проблему можливо шляхом розробки інтерактивних платформ дистанційного навчання наочними посібниками.

Крім того, важливим при формуванні цифрової компетентності є розроблення та представлення цифрового педагогічного контенту здобувачем освіти у соціальних мережах. Найбільш поширеними серед студентської молоді на сьогодні є такі соціальні мережі, як: Viber, Facebook, Instagram, Telegram тощо [1]. Соціальні мережі можна ефективно використовувати в освітньому процесі для проведення опитування й анкетування з важливих питань, пов'язаних з соціально-педагогічними явищами, наявними в суспільстві. Створення дидактичних ігор та гейміфікації освітнього процесу як у форматі інтерактивних презентацій, так і повноцінних комп'ютерних ігор можливе з використанням платформи RPG Maker MV.

Процес розвитку цифрової компетентності викладачів і здобувачів освіти покликаний покращити засвоєння здобувачами теоретичного матеріалу, поліпшити викладання. Слід зазначити, що здобувачі доволі часто володіють інформаційно-комунікаційними технологіями краще за викладачів, що, як правило, сприяє ефективному сприйняттю інформації.

Важливим елементом формування цифрової компетентності здобувачів

освіти є проведення на регулярній основі досліджень та здійснення пілотних проектів для пошуку, апробації і відпрацювання концептуально нових педагогічних технологій, що переважно базуються на інформаційно-комунікаційних технологіях. При цьому дослідження та проекти повинні мати на меті не тільки розв'язання проблем, пов'язаних з традиційними підходами під час застосування цифрових технологій, але й розроблення питань створення і впровадження в освітню практику новітніх навчальних курсів, поява яких стала можливою завдяки використанню сучасних цифрових технологій [3].

У цілому якість дистанційного навчання є системою якості, яка складається з якості інформації, рівня підготовки викладача і якості його викладання, академічної участі та цифрової готовності [2]. У цьому процесі провідна роль належить викладачу. Тому, на нашу думку, найбільш оптимальним є процес навчання, який є комбінацією on-line навчання з наданням індивідуальних планових консультацій (бажано of-line). Доцільність такого підходу підкреслюють і погляди багатьох вчених, які на підставі вивчення міжнародного досвіду, підкреслюють, що найдоцільнішим є змішане навчання із використанням різних форм навчання для підвищення якості освіти [4].

Слід зазначити, що цифровізація освіти з низкою переваг має і окремі проблеми. Насамперед це залежність здобувача освіти від якості його технічного, програмного та Internet забезпечення, що призводить до нерівномірності доступу до інформації (знань) [5]. Крім того, при формуванні будь-якої компетентності (у тому числі і цифрової) викладач надає здобувачу освіти лише «інформацію», яка не може існувати без суб'єкта, який її сприймає та фіксує [6]. Крім того, основна мета у процесі навчання полягає у перетворюванні у здобувача освіти «інформації» на «знання» («knowledge produces knowledge, and the ability to think produces thinking», що у перекладі означає «знання породжують знаючих, а вміння думати – мислячих»), що потребує від нього певних якостей, навичок, здібностей, які в умовах переходу до Індустрії 4.0 безпосередньо пов'язані із цифровою компетентністю.

Військові дії висувають чіткі вимоги щодо підготовки компетентного фахівця, тому однією з основних цілей сучасної освіти є підготовка фахівців з сформованою цифровою компетентністю. Це обумовлює необхідність опанування цифрових навичок та розвитку здатностей до роботи в умовах цифрових технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Nalyvaiko O.O., Prokopenko A.I., Kabus H.D., Khatuntseva S.M., Zhukova O.A., & Nalyvaiko H.A. (2022). Project-digital activity as a means of forming digital competence of humanities specialties' students. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 218-235. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4748> (дата звернення: 13.10.2022)
2. Carretero S., Vuorikari R. & Punie Y., DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use, EUR 28558 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientificand-technical-research-reports/digcomp-21-digital-competence-framework-citizens-eight-proficiency->

- levelsand-examples-use. (дата звернення: 13.10.2022)
3. Биков В.Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2010. № 1(15). URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/25/13>. (дата звернення: 17.10.2022).
 4. Дуценко О.С. Сучасний стан цифрової трансформації освіти. *Фізико-математична освіта*. 2021. Вип. 2. С. 40-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2021_2_9 (дата звернення: 13.10.2022)
 5. Кононенко С.О., Кононенко Л.В. & Манойленко Н.В. Методика формування інформаційно-дослідницьких компетентностей у здобувачів вищої освіти засобами цифрових технологій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № (198). С. 125-128. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-198-125-128> (дата звернення: 17.10.2022).
 6. Марченко К.М., Оришака О.В. Інформаційно-психологічна безпека людини в інформаційному суспільстві. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції "Інформаційна безпека та інформаційні технології": тези доповідей, 2-3 квітня 2020 р.* Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С.15 URL: <http://kbpz.kntu.kr.ua/wp-content/uploads/2020/04/%...%8F.pdf#page=15> (дата звернення: 17.10.2022).

УДК: 57(07.07)

**ПОШУК ДОЦІЛЬНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ
ПРЕДМЕТУ "МЕДИЧНА БІОЛОГІЯ" СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСА
МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ, ЩО СКЛАЛИСЯ У
ПРИФРОНТОВІЙ ЗОНІ**

Аліса Попович,

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент Запорізького державного
медичного університету,

Олена Алієва,

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент Запорізького державного
медичного університету

У статті розглядаються особливості організації навчання студентів першого курсу медичного університету в умовах воєнного стану на Україні. Висвітлені найбільш доцільні методи та засоби викладання у таких умовах.

***Ключові слова:** методи навчання, воєнний стан, Україна, студенти, навчальні заклади, психологічний стан.*

Вступ. Людство весь час намагається вчитися, створювати щось нове, розробляти та застосовувати найбільш досконалі методи вирішення поставлених задач. Навчання – це неперервний, творчий процес, який потребує певних зусиль та часу. Він відбувається усе життя і не зупиняється навіть в екстремальних умовах, як-то в умовах воєнного стану, хоча сфера освіти зазнає суттєвих змін за таких обставин. Безумовно, в такій ситуації треба вишукувати нові шляхи та методи проведення навчання, застосовуючи найбільш доцільніші.

Мета. Проаналізувати особливості процесу навчання під час воєнних дій в Україні та знайти найбільш досконалі способи його забезпечення.

Основна частина. Навчальна дисципліна "Медична біологія" є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми підготовки майбутніх лікарів. Вивчення природи на різних рівнях будови, функціонування та розвитку є її основним завданням. Вона тісно пов'язана як з теоретичними дисциплінами (Цитологія, Анатомія, Біохімія), так і з клінічними – Дитячі хвороби, Інфекційні хвороби, Кардіологія та ін. І ці зв'язки дуже різноманітні [5, с.144]. Тематика предмета "Медична біологія" охоплює основні розділи, такі як "Клітинна будова організмів", "Основи генетики", "Основи медичної паразитології". Все це ставить перед викладачем завдання щодо використання такої подачі навчального матеріалу, яка б допомогла студентам отримати основні знання. Студент повинен розуміти та усвідомлювати свою причетність до одержання освіти, виступати зацікавленою особою в даному процесі, прагнути до удосконалення себе як майбутнього фахівця.

Для забезпечення можливості студентам компетентно подолати кризові явища та оптимізувати навчальний процес у сучасному освітньому просторі ми

застосували наступні дії – по-перше переглянули та ущільнили робочі програми, щоб розвантажити навчальний процес, сфокусувавши його на освоєнні умінь, навичок і компетенцій, що вимагають живої взаємодії між педагогом та студентами. Усі теми та питання, які вивчаються студентами, ми поділили на дві категорії. Перша категорія - це питання, які можна опанувати самостійно на основі базових знань середньої школи (наприклад – будова клітинних мембран, органодів, закони Менделя, успадкування статі та інші) та за допомогою комп'ютерних технологій. Вивчення другої категорії питань потребує пояснення і жорсткого контролю з боку викладача, тому що знання цих питань закладає підґрунтя майбутньої професії медика. Так, при вивченні розділу “Клітина – основа організму” ми відвели більше часу на обговорення процесів, що відбуваються у клітині, та їх механізмів, таких як – біосинтез білка, передача спадкової інформації, поділ клітини. Вивчаючи теми, пов'язані зі спадковими хворобами, або хворобами зі спадковою схильністю, ми на базі знань генетики, отриманих у середній школі, відвели більше часу на розглядання змін генетичного матеріалу клітині (мутаціях), що в подальшому буде дуже корисним для діагностики та способів лікування певної групи захворювань. Засвоєння студентами процесів генної регуляції дозволяє зрозуміти, які зміни та помилки в генетичному коді можуть призвести до порушення молекулярних процесів та розвитку захворювань, що дасть змогу розробити засоби спрямовані на корекцію симптомів захворювання або на усунення захворювання.

Наступним кроком був вибір методів та засобів, які б забезпечували активне навчання на усіх етапах навчального процесу. У період воєнного стану змінилися форми подачі матеріалу, але одною з провідних форм залишається лекція. Лекційний матеріал перш за все націлений на висвітлення актуальності наведеної теми. Він подається у стислій формі схем, алгоритмів та таблиць, що полегшує його сприйняття студентами завдяки формуванню у них асоціативної та послідовної системи знань. Усі лекції оформлюються у вигляді лекцій-презентацій, мають логічну структуру та достатньо ілюстровані. Лекція особливо актуальна у тих випадках, коли питання, які вивчаються, зовсім невідомі студентам і не пов'язані із повторенням. Успіху лекції буде сприяти образне та емоційне мовлення викладача, доступна мова викладу, логічність подачі матеріалу. Ефективність підвищується, якщо студент робить якісь записи лекції, та виділяє головні ідеї, терміни, поняття. Інтерактивні лекції, показ яких коментували в процесі демонстрації з використанням анімації, проводили на базі використання програмного продукту Office 365 Microsoft Teams. У студентів також з'явилася можливість брати активну участь у обговоренні під час лекції, ставити питання, з'ясовувати найскладніші моменти викладеного матеріалу, отримувати додаткову інформацію.

Аналіз наукових і методичних джерел засвідчує, що представлення значного об'єму інформації в стислому та зручному для використання вигляді є результативним способом її обробки та запам'ятовування [1, с. 105; 3, с. 18]. Тому, в навчальному процесі доцільно використовувати нові форми візуалізації навчального матеріалу, які дадуть змогу студентам підвищити ефективність сприйняття навчальної інформації, активізувати пізнавальні процеси, розвинути інтелектуальні уміння й мислення в цілому. Дослідження психологів встановили, що нова інформація засвоюється і запам'ятовується краще, коли знання та вміння

відображаються в системі візуально-просторової пам'яті [6]. Вивчити механізми протікання деяких біологічних процесів (транскрипція, трансляція, реплікація, мітоз, мейоз, гаметогенез) можливо з урахуванням створення схематичного образу великої ємності. Анімаційна модель дозволяє створити в головному мозку цілісну модель предмета, що вивчається, або явища. Візуалізація полегшує словесне розуміння матеріалу, робить його доступнішим, розвиває зорову пам'ять [7]. Використання візуалізації в процесі навчання на різних етапах: лекціях, практичних та лабораторних заняттях є найбільш ефективним та найбільш стимулюючим фактором, що спонукає інтерес до навчання. Мова біології – це мова дослідів, спостережень та демонстрацій.

Для створення системи ефективного навчання в ситуації, що склалася, з'явилася необхідність розробки гнучких моделей навчання, в яких зміст, засоби, форми та методи навчання максимально співвідносяться із зовнішніми умовами та індивідуальними особливостями учнів. Переривання освітнього процесу у разі включення сигналу «Повітряна тривога» або інших сигналів оповіщення, поганий або відсутній Інтернет, складний емоційний стан та психологічні проблеми студентів, зумовлені війною, складнощі під час тимчасового навчання та перебування за кордоном все ще перешкоджає нормальному здобуванню освіти. Враховуючи ці фактори, ми створюємо електронні навчальні посібники, у яких система навчальних матеріалів надає інформацію різними способами. Характер пропонованих текстів, що становлять основу посібника, націлений на:

- формування термінологічного мінімуму;
- формування навичок та умінь у використанні досліджуваного матеріалу;
- розвиток пізнавального інтересу як рушійної сили навчання та мотивів дії.

На етапі контролю знань та формуванню навичок використовуємо метод дискусії, який забезпечує більш активну діяльність студента, сприяє розвитку його пізнавального мислення, зацікавленості. Цей метод є досить ефективним у даній ситуації, тому що, передбачає обмірковування відповідей на основі своїх знань та досвіду, а не вгадування запропонованого результату. Дискусійна форма проведення заняття забезпечує пошук причинно-наслідкових зв'язків формування яких, створить базу для встановлення правильного діагнозу, що є основним у роботі медика.

За допомогою MS Teams з'явилась можливість проводити співбесіду за допомогою відео конференції, що дозволяє об'єктивно оцінити рівень опанування матеріалом студентами, а залучення програми тестування Ratos, дозволило працювати он-лайн і дало можливість використовувати для контрольного тестування фіксовану кількість питань із «бази» тестів. Тестовий контроль і виконання практичних завдань студентами не обмежувалися часом и вони мали змогу відправити результати у зручних для них умовах.

Студент добре засвоює те, що виступає як предмет і як мета його діяльності. Виконання відповідних дій з навчальним матеріалом, а не просто його спостереження і прослуховування, та перетворення засвоюваного матеріалу на головну мету цих дій, тобто розв'язування навчальних задач – це навчання, яке занурене у спілкування [2, с.180 ;8, с.17].

Застосування такого ефективного методу колективного обговорення як “мозковий штурм” спонукає учасників виявляти свою уяву та творчість, допомагає знаходити кілька рішень із конкретної теми. Якщо оголошується

проблема, яку треба розв'язати, усі студенти беруть участь у її обговоренні шляхом колективного обмірковування – «мозкового штурму». Цей метод ми також використовували при вирішенні генетичних задач, дозволяючи окремим студентам представити свої результати з подальшим їх обговоренням. Так, при вивченні розділу "Генетика людини", студенти, складаючи родоводи та аналізуючи їх, встановлюють характер захворювання (успадкованого або неуспадкованого), тип успадкування, розраховують ризик прояву цієї патології в потомстві. Вивчаючи теми розділу "Медична паразитологія", студенти на основі результатів аналізів (що пропонуються викладачем) та знання циклів розвитку паразитів, навчаються ставити правильний діагноз, розпізнавати паразитні захворювання. Індивідуальний підхід до кожного студента забезпечує оперативне вирішення проблем, що виникають у процесі навчання. Дослідження спеціалістів Національного тренінгового центру [4, с.145] свідчать, що застосування інтерактивних методів навчання дозволяє не лише значно підвищити здатність засвоєння здобувачами знань і вмінь, а й покращити рівень формування позитивних особистісних здібностей. Тобто ми приділяємо дуже велику увагу на застосуванні таких методів та новітніх технологій, які забезпечують активне спілкування, обмін думками, генерацію нових ідей то що. Особливо це важливо в умовах воєнного стану, коли війна розділила студентів і викладачів, позбавивши їх живого спілкування.

Важливим напрямком нашої роботи був психологічний стан студентів Будь-який суперсучасний комп'ютер та технології – це тільки засіб підвищення ефективності інтелектуальній праці людства, яка орієнтована на інформаційне обслуговування потреб людини. Духовні та інтелектуальні можливості студента ще недостатньо розвинути, щоб самому впоратися з виниклими проблемами в даній ситуації. Йому потрібна допомога та підтримка з боку викладача. Тому особливу увагу звертаємо на психологічну підтримку студентів – це на сучасному етапі є найголовніше. Більшість методів, які застосовуються у викладанні предмету, обов'язково включають елементи спілкування зі студентами, хоча не наживо, а через екран комп'ютера. Намагаємося більше обговорювати різні проблемні питання, доручаємо студентам готувати коротенькі презентації і демонструвати їх на практичних заняттях. Викладачі надають всіляку підтримку та проявляють доброзичливість і надійність у спілкуванні. За потреби студентів забезпечуємо їх відеозаписами лекцій та практичних занять, проводимо додаткові консультації.

Висновки. 1. На даному етапі навчання на перший план виходить морально-психологічний стан студента, який викладач постійно повинен підтримувати та сприяти його покращенню.

2. В умовах воєнного стану найбільш доцільнішими у навчанні є ті методи, які передбачають різні форми спілкування у групі: студент – викладач, студент – студент.

3. В умовах навчання у прифронтовій зоні треба перемістити увагу з академічної успішності на нормалізацію морально-психічного стану студентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антюшко Д. П., Володавчик В. С., Сеногонова. Л. І., Сич Т. Інтерактивні методи навчання у вищій школі : монографія. Харків: Видавництво Іванченка І. С., 2022. 189 с.
2. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с
3. Житеньова Н. В. Сутність візуалізації в навчальному процесі. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Сер. : Педагогічна. 2013. Вип.19. С.18-21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_ped_2013_19_8.
4. Казміренко В. П., Духневич В. М., Осадько О. Ю. та ін. Засади когнітивної психології спілкування : монографія / за наук. ред. В. П. Казміренко; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 390 с.
5. Карпець М. В. Міждисциплінарна інтеграція - основа професійної спрямованості навчання. *Світ медицини та біології*. 2016. №4 (58). С. 144-147.
6. Меріленд К.Л. Психологическая характеристика внимания и его роль в организации обучения. URL: <http://didaktica/psixologicheskie-osnovy-obucheniya/164-psixologicheskaya-karakteristika-vnimaniya-i-ego.html>.
7. Химинець А. А. Візуалізація інформації: мета, прийоми, доцільність URL: [svitliteraturu.ucoz.ua\(load/tablici/5-2\)](http://svitliteraturu.ucoz.ua/load/tablici/5-2)
8. Якимова Л.А. Активізація навчального процесу у сучасній вищій школі: Метод. огляд. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. 32 с.

УДК 378.018.43

ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Олег Булукув,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
криміналістики Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Розглянуті питання дистанційної форми навчання в вищих навчальних закладах. Акцентована увага на факторах, що впливають на сприйняття студентом лекційного матеріалу. Наголошується на ефективності методу рефлексії при дистанційній формі навчання. Визначені окремі положення педагогічної культури та педагогічної майстерності.

Ключові слова: дистанційне навчання; метод рефлексії; педагогічна культура; педагогічна майстерність; освітній процес

Постановка проблеми. Здійснення навчального процесу в умовах війни вимагає від його учасників напрацювання ефективних шляхів вирішення питань донесення навчального матеріалу до кінцевого споживача – студента вищого навчального закладу. Однією із форм навчального процесу є дистанційне навчання – форма, яка адаптована під споживача, що знаходиться за межами навчального закладу під час надання освітянських послуг. Необхідність розгляду зазначеного питання викликано наявністю запитів, що виникають під час навчального процесу як у викладачів, так і студентів, безпосередньо приймаючих участь у даному процесі.

Мета статті – дослідження дистанційної форми навчання та визначення факторів, що впливають на її здійснення, а також дослідження окремих ознак педагогічної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звертання до окремих питань дистанційної форми освітнього процесу і питань педагогічної культури здійснювали такі вчені: І. Беха, С. Вітвицька, Н. Кузьміна, Е. Клементьєва, Н. Крилова, В. Прибилова, В. Трайнев, В. Хассон, Б. Шуневич та ін., однак питання застосування дистанційної форми навчання в умовах війни у вищих навчальних закладах вченими не досліджувалися.

Виклад основного матеріалу. Запровадження в закладах вищої освіти під час дії правового режиму воєнного стану в Україні на територіях ведення бойових дій і тимчасово окупованих територіях дистанційної форми навчання призвело до вирішення низки питань особами, що здійснюють освітній процес.

У зв'язку з тим, що освіта в умовах воєнного стану потребує чітких, швидких та вчасних рішень, доступних роз'яснень, розробки нових методичних посібників та матеріалів, викладачам доводиться шукати нові підходи спілкування із аудиторією студентів та внесення змін в наявні.

Дистанційна форма навчання передбачає знаходження викладача поза межами навчального закладу (у обраному працівником місці) та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Певне місце обирається викладачем з урахуванням можливостей використання ним комп'ютерів та наявності у цьому місці можливості підключення до мережі інтернету.

Зазначена форма комунікації із навчальною аудиторією визначається суттєвою відмінністю від форми безпосереднього спілкування в навчальних аудиторіях. Ці відмінності відносяться як до надання так і отримання інформації щодо певної тематики.

Лекції у дистанційному навчанні (на відміну від традиційних аудиторних) не передбачають безпосереднього спілкування з викладачем. Для одержання лекційного матеріалу використовують зв'язок за допомогою комп'ютерної мережі [1, с. 29]. На нашу думку відсутність безпосередньої комунікації із студентами під час лекцій вимагає ретельної підготовки матеріалу лекції. Тут можна заперечити щодо такого підходу до лекцій, які подаються онлайн. Кожна лекція повинна бути цікавою для студента і відкривати йому нові відомості щодо предмету навчальної дисципліни. Це стосується і лекції в аудиторії, і лекції, яку читають онлайн. Однак, практика викладання свідчить про те, що присутність лектора в аудиторії створює атмосферу довіри до інформації, що подається. Крім цього, на сприйняття інформації студентом впливає робоча обстановка в лекційному залі, пов'язана із знаходженням інших слухачів, які уважно слухають лектора та роблять помітки у зошиті. Лектор, знаходячись поряд із студентами, має можливість слідкувати за темпом подачі інформації і, за необхідністю, змінювати його для кращого сприйняття матеріалу слухачами. Інша ситуація, коли лекція прослуховується студентами онлайн у дистанційному режимі. Викладач у такому разі не має безпосереднього контакту з аудиторією і тому не може достеменно контролювати студентів. Йому складно діагностувати аудиторію щодо готовності до сприйняття певного лекційного матеріалу. Складності додає вигляд аудиторії на моніторі комп'ютера. В умовах війни низка слухачів обмежена в отриманні доступу до швидкісного інтернету, а тому «заходять» на лекцію без відео, використовуючи своє фото, чи фото квітів, тварин, чи певну картинку. Для того, щоб читати лекцію такій аудиторії, необхідно докладати додаткові зусилля щодо чіткості викладання, здійснення обґрунтування наведених умовиводів таким чином, щоб слухачам було цікаво сприймати лекцію. В ситуації, коли лектор не бачить аудиторії, складно робити паузи, певні акценти у змісті лекції, наводити умовиводи. Всі зазначені питання знайомі викладачам, адже дистанційний формат навчання вже три роки як впроваджений у навчальний процес в Україні через пандемію COVID-19 і тому добре знайомий українцям [2]. У той же час, розв'язання війни на території України з боку Росії значно ускладнило дистанційне навчання, яке і раніше складало певні труднощі для осіб, що проживали у сільській місцевості та мали певні обмеження щодо наявності комп'ютерів, планшетів чи інших гаджетів, так і з доступом до інтернету [2]. В умовах війни до зазначених факторів додалися такі: відмикання електрики та інтернету, сигнали повітряної тривоги, які вимагають негайного реагування та переміщення у безпечне місце та ін. Аналіз дистанційного навчання під час війни дозволив виділити недоліки, що пов'язані із сприйняттям лекційного матеріалу студентом, коли він знаходиться поза

аудиторією. Таким недоліком є відсутність «дисципліни лекційного залу», що впливає на зосередженість студентів. Слухаючи лекцію, студент знаходиться у певному приміщенні і на його сприйняття впливає, що це за приміщення, хто знаходиться поряд із ним, наскільки якісним є інтернет-зв'язок, чи електроенергія та ін. На практиці на екрані комп'ютера можна спостерігати, як студентів відволікають сторонні особи під час лекції або практичного заняття. Є випадки, коли позаду студента можна спостерігати сторонніх осіб, що пересуваються, і такі факти не поодинокі. На сприйняття лекції впливає швидкість та якість інтернет-з'єднання, яка в умовах війни залежить від того, чи є в місці надання інтернет-послуг електропостачання. Фактор війни змусив людей змінювати умови проживання і не завжди нові умови є такими, що дають студенту повноцінну можливість включитися у навчальний процес. Низка чинників, що притаманні сприйняттю певної інформації робить слухача не таким уважним, як в аудиторії та більш чутливим щодо подачі інформації через інтернет із використанням комп'ютера або мобільного телефону. В практиці читання лекцій та ведення практичних занять під час війни донесення до студента необхідної інформації ускладнюється вказаними і іншими факторами. Названі фактори негативно впливають і на лектора та його здатність якісно викласти лекційний матеріал. Лектор не в змозі чітко діагностувати слухачську аудиторію і це вимагає постійного контролю за зв'язком із студентами. У такій ситуації привертання уваги аудиторії та встановлення з нею комунікаційного зв'язку можливе через наведення прикладів з практики певної діяльності, щодо якої здійснюється навчання. Зосередження уваги слухачів сприяє відновленню контакту з аудиторією та повне сприйняття лекційного матеріалу. Однак, це один із можливих способів (найбільш дієвий), який можна застосувати під час лекції. Взагалі, використовуються усі можливі методи комунікації, і головним є те, щоб лектор відчував і темп подачі інформації, і її зміст, робив необхідні акценти та умовиводи, які цікавими для студентів.

Для утримання аудиторії слухачів в процесі дистанційного навчання ефективним є використання філософського методу рефлексії. На думку Дж. Локка рефлексією є «спостереження, якому розум піддає свою діяльність і способи її прояву, внаслідок чого в розумі виникають ідеї цієї діяльності» [3, с. 155]. Необхідність спостереження лектора за протіканням своєї розумової діяльності та готовністю студентів до сприйняття інформації є необхідною умовою знаходження оптимального варіанту подачі лекційного матеріалу. Спостереження дає змогу здійснювати постійний контроль за ходом думок, щодо вибору їх напрямку при читанні лекції. Аналізуючи підходи лектора до викладання необхідного лекційного матеріалу дистанційно в онлайн режимі, можна із впевненістю стверджувати щодо актуальності застосування ним рефлексивного мислення під час лекції. Здатність до рефлексивного мислення є важливим навиком розумової діяльності викладача, який дає змогу керувати системою подачі інформації студентам під час дистанційного навчання в умовах війни.

Здійснення дистанційного навчання під час війни спонукає до вчасної й зрозумілої комунікації зі студентами, виокремлення проблем та пропонування рішень щодо їх розв'язання. Зрозуміло, що проблеми організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти покладаються на керівників таких закладів.

Проте, кожен викладач має можливість у кожному окремому випадку приймати рішення щодо оцінки та організації якісного процесу комунікації зі студентами. Саме у такий спосіб можна охопити навчальним процесом студентів, які знаходяться на підконтрольній Україні території, такі тих що знаходяться на територіях тимчасово окупованих. Незважаючи на складні умови, в яких знаходиться наша країна сьогодні, педагогічна і виховна робота в системі вищої освіти продовжується, а її результатом є нові підходи у педагогічному процесі, які покликані досягти мету навчання.

Водночас необхідно звернути увагу на актуальність дистанційного навчання, що сприялоцифровізаціїосвітніх процесів та введення інновацій в надання педагогічних послуг. Розробка та введення в практику навчального процесу електронних навчальних програм і навчально-методичних комплексів, а також окремихвідео-лекцій і відео-курсів значнорозширили можливість отримання навчальної інформації студентами при дистанційній формі навчання. Вказані напрями щодо надання знань студентам дають можливість відчувати особливості новації українського освітнього простору.Окрім цього, необхідно зазначити чи не головну перевагу дистанційного навчання в умовах війни, а саме – «можливість навчатися в безпечних умовах і з будь-якого місця перебування»[2].

Умови війни та військового стану вносить свої корективи восвітній процес в Україні,і ці зміни стосуються безпосередньо викладання у дистанційному режимі у навчальних закладах вищої освіти. Так, у першу чергу це стосується студентів, що не мають технічної можливості приєднуватися до навчальних груп чи то лекцій, чи то практичних і семінарських занять. Такі студенти повинні встановлюватися через старостгруп та через відповідні деканати. На нашу думку, в умовах війни не лише студенти та адміністрація вишів, а й окремі викладачі повинні проявляти зацікавленість у тому, щоб охопити навчальним процесом усіх його учасників. Навчальний зміст кожної лекції, кожного заняття повинен бути оптимізований у випадках їх переривання з технічних причин. Головна вимога до викладача вишу, на наш погляд, це –з розумінням ставитися до ситуації пропусків занять студентом або неможливості приєднуватись до заняття із увімкнутим режимом відеозв'язку. Оптимізація викладання у дистанційному режимі повинна погоджуватися із керівництвом кафедри в кожному окремо взятому випадку залежно від ситуації що виникає. Наприклад, це може бути суміщення у читанні двох лекцій або двох занять у скороченому вигляді, проведення лекцій і занять у інший час не за розкладом та ін.Важливим є нагадування студентам про навчально-методичні матеріали, що є в автоматизованій системі управління навчальним процесом. При наявності інтернету студент може відкрити електронні посібники, переглянути відео-лекції, що буде сприяти отриманню знань з тем, які були ним пропущені за певних причин.

Разом з розглядом питань дистанційного навчання необхідно окреслити проблему педагогічної культури викладачів вишів,якої необхідно дотримуватися в умовах війни.

Формування ціннісних орієнтацій у студентів у процесі навчання тісно пов'язано з культурою викладання, поведінкою викладачів під час здійснення аналізу щодо військового нападу на Україну, окупації та анексії наших територій.

Державна національна програма «Освіта»(Україна XXI століття) в якості одного із найважливіших напрямів реформування системи освіти визначає

підготовку нового покоління педагогів, які б творчо втілювали в реальну практику наступні принципи: пріоритетності, демократизації, гуманізації, гуманітаризації, національної спрямованості, відкритості системи навчання, безперервності навчання, нероздільності навчання і виховання, багатокладності та варіантності навчання [4]. На нашу думку вирішення завдань реформування освітиможуть здійснити педагоги, яким притаманний високий рівень педагогічної культури. Культура викладача в умовах війни набуває особливого значення. Це проявляється в його поведінці, його відношенні до ситуації, що склалася, його вмінні відчувати потреби студента щодо розуміння певної ситуації, у вмінні розставити пріоритетив навчальному процесі, його вмінні до співчуття та ін.

У довідковій літературі культура визначається як «сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії» [5]. Аналізуючи поняття «культура», слід зазначити, що це поняття нерозривно пов'язано з внутрішнім світомлюдини та діяльністю що вона здійснює.

Культура викладача вищої школи має особливе значення, оскільки впливає на формування культурної, творчої людини, людини-патріота своєї країни. У цьому сенсі педагог вищої школи повинен бути прикладом культурної, інтелігентної та освіченою людини. Є думка, що «лише в культурному середовищі можуть сформуватися фахівці, здатні вільно й широко мислити, створювати інтелектуальні цінності, яких завжди потребує школа, суспільство загалом» [6, с.77]. При цьому розуміння поняття культури наближається до поняття професійної культури, культури діяльності фахівця, що знаходить відбиток у його професійній діяльності, засобах і прийомах вирішення професійних завдань.

Викладач вищої школи має бути професіоналом. Професіоналізм педагога проявляється у вирішенні завдань навчального процесу. Можна визначити певні критерії його прояву в окремого педагога. Такими критеріями, на нашу думку, є: володіння знаннями з певної спеціальності, наявність педагогічних навичок, наявність педагогічної етики, можливість вирішення виникаючих завдань навчального процесу.

Мистецтво викладача пов'язано з наявністю у викладача творчого підходу щодо побудови і проведення лекцій та семінарських (практичних) занять. В умовах війни при впровадженні дистанційної форми навчання професійність викладача виражається в обранні ним таких варіантів комунікацій з студентами, які дозволяють сприйняти навчальний матеріал у стані неспокою та певної невизначеності багатьох життєвих питань. У педагогічній літературі культура професійно-педагогічної поведінки передбачає, певні умови поведінки викладача при взаємодії з різними учасниками навчального процесу. При цьому «педагог має дотримуватися норм моралі і педагогічної етики, виявляти гідність, доброзичливість, витримку, культуру спілкування, такт, володіти своїм голосом, мімікою, жестами; має бути привітним, чуйним, уважним до людей, морально самовдосконалюватися» [7, с.9].

Культура професійної поведінки педагога залежить від його педагогічної майстерності. На думку Т. П. Зарічної та Т. С. Райкової «педагогічна майстерність—це, насамперед, висока культура організаторської, управлінської, виховної, трудової, ігрової і громадської діяльності викладача, наділеного якостями творчої особистості, що дозволяє вирішувати всі питання навчально-

виховної роботи разом зі студентами в умовах співдружності та співтворчості, враховуючи інтереси і рівень вихованості кожного, а також індивідуальні та психологічні особливості кожного студента» [8, с.6]. В умовах війни мистецтво педагога вищого навчального закладу – це досконале, творче виконання покладених на нього професійних функцій при здійсненні навчального процесу, що сприяє оптимальним соціально-психологічним умовам формування особистості студента, забезпечення його інтелектуального та морально-духовного розвитку. Педагогічна майстерність – це напрацювання людини-педагога в процесі його педагогічної діяльності, яка в умовах війни дозволяє знаходити оптимальні шляхи донесення до студента необхідної інформації у процесі навчання останнього.

Висновки. Дистанційне навчання в закладах вищої школи в умовах війни вимагає від викладачів використання педагогічної культури, педагогічної майстерності і сукупності професійних якостей для того, щоб студенти відчували бажання кожного викладача передати їм свої знання, відчували його підтримку як представника окремого вишу та представника держави. Такий підхід буде сприяти становленню майбутнього спеціаліста, який у своїй діяльності буде використовувати отримані знання, працюючи на благо народу України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Прибилова В. М. Проблеми та переваги дистанційного навчання у вищих навчальних закладах України. *Збірник наук.-метод. праць ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Харків, 2017. Вип. 4. С. 27-36.
2. Дистанційне чи очне навчання: як працювати школам під час війни? Роз'яснення юристів. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/dystantsiynе-chy-ochne-navchannia-іak-pratsiuvaty-shkolam-pid-chas-viyny-roz-iasnennia-iurystiv> (дата звернення: 14.11.22).
3. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. Локк Дж. Сочинения: в 3 т., Т.1. М.: Мысль, 1985. 621 с.
4. Про Державну національну програму «Освіта» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.11.22).
5. КУЛЬТУРА – Академічний тлумачний словник української мови (sum.in.ua). URL: <http://sum.in.ua/s/kuljtura#:~:text=> (дата звернення: 14.11.22).
6. Бабич М., Вітвицька С.С. Педагогічна культура викладача вищого навчального закладу. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 77-80.
7. Зарічна Т.П., Райкова Т. С. Педагогіка вищої школи: навч.-метод. посіб. для практ. роботи магістрантів спеціальності 8.12020101 «Фармація». Запоріжжя : ЗДМУ, 2016. 122 с.
8. Кайдалова Л. Г., Щокіна Н. Б., Вахрушева Т. Ю. Педагогічна майстерність викладача: *Навчальний посібник*. Х.: Вид-во НФаУ, 2009. 140 с.

УДК 37

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ОНЛАЙНОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Світлана Єфіменко,

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського»

У статті окреслено проблему організації онлайнної взаємодії учасників освітнього процесу. Автором статті визначено сутність та функціональні можливості низки цифрових інструментів, ефективних у професійній діяльності освітян.

Ключові слова: взаємодія, інтерактив, співпраця, цифрові інструменти, онлайнні сервіси, учасники освітнього процесу, змішане навчання, очне навчання, дистанційне навчання, синхронний режим, асинхронний режим.

Реалії сьогодення визначають потребу учасників освітнього процесу у ефективній організації онлайнної взаємодії. Актуальність дослідження полягає у вирішенні проблеми відсутності постійної продуктивної взаємодії здобувачів освіти, їх батьків (осіб, що їх замінюють) та освітян в умовах навчання на відстані. Проблема ефективного застосування інтерактивної (від англ. Interaction – «взаємодія») моделі навчання, яка передбачає полілог та навчання у співробітництві учасників освітнього процесу, є в недостатній мірі вирішеною й під час очного формату здобуття освіти. Особливо складно підібрати доцільні методи й інструменти продуктивної інтеракції під час навчання в умовах змішаного та дистанційного навчання. Вирішенню окресленої проблеми співпраці, що не обмежена часом та місцем, сприяє обґрунтоване застосування у професійній діяльності педагога цифрових інструментів як засобів навчання. Останні, за умови правильного підбору в тій чи іншій навчальній ситуації, можуть стати ефективними помічниками педагога в досягненні освітніх цілей.

Проблему продуктивної освітньої взаємодії шляхом співвідношення найкращих здобутків традиційної освітньої системи з інструментарієм цифрових технологій досліджують С.Буртовий, В.Вембер, М.Гладун, С.Доценко, В.Коваленко, Л.Конопляник, М.Мар'єнко, Н.Морзе, Г.Скрипка, А.Сухих та інші українські науковці.

Мета статті – визначення сутності та функціональних можливостей низки цифрових інструментів, ефективних в організації онлайнної взаємодії учасників освітнього процесу.

Визначимо характерні ознаки ефективно організованої онлайнної взаємодії:

- діалогічність (постійний активний діалог та полілог між учасниками освітнього процесу) як в синхронному так і в асинхронному режимах;

- постійна активна рівноправна партнерська взаємодія: учень-педагог, учень-учень, педагог-батьки учня (особи, що їх замінюють) в синхронному та асинхронному режимах;
- активна синхронна/асинхронна залученість кожного учасника освітнього процесу до співпраці, командної діяльності, в ході якої відбувається взаємообмін ідеями, думками, інформацією, створення продукту (цифровий освітній ресурс, проєкт, банк ідей тощо);
- атмосфера навчального співробітництва, не обмежена часом та місцем;
- вияв ініціативи та активність навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти в синхронному та асинхронному режимах;
- задоволення здобувача освіти від процесу навчання, бажання відвідувати синхронні/очні заняття, вмотивованість щодо виконання домашніх завдань;
- легкість і успішність засвоєння здобувачем освіти програмного матеріалу;
- достатня самостійність здобувача освіти під час виконання навчальних завдань;
- задоволеність здобувача освіти міжособистісними відносинами з педагогом і однокласниками;
- наявність ситуації успіху та відповідного відчуття значимості й успішності з боку кожного учасника освітнього процесу;
- досягнення освітніх цілей.

Отже, продуктивна взаємодія на відстані може відбуватись як в синхронному (одночасна взаємодія), так і асинхронному (взаємодія із затримкою у часі) режимах. А тому, навчання у співробітництві може бути не обмеженим часом та місцем, за умови доцільно підібраних та ефективно застосованих в професійній діяльності цифрових інструментів.

Пропонуємо розглянути класифікацію безкоштовних/умовно безкоштовних сучасних цифрових інструментів за призначенням відповідно до змісту освітньої взаємодії (табл. 1). Всі вони адаптовані до смартфона та перевірені на практиці освітянами й, зокрема, автором.

Таблиця 1 – Цифрові інструменти онлайнної взаємодії учасників освітнього процесу

Зміст онлайнної взаємодії учасників освітнього процесу	Цифрові інструменти
1. Асинхронне виконання завдань. Розміщення завдань для здобувачів освіти й супровідних навчальних матеріалів з можливістю зворотного зв'язку й оцінювання.	Освітні платформи (Moodle https://moodle.org/ , Google Classroom https://classroom.google.com та ін.) Тематична сторінка Netboard https://netboard.me/ Група Viber Група/канал Telegram...
2. Синхронна відеозустріч.	Zoom https://zoom.us/ Google Meet https://meet.google.com/ Месенджери (Viber, Telegram)...
3. Синхронна робота в групах над завданням з подальшою презентацією.	Zoom https://zoom.us/ Розширення Google Meet Роздільні кімнати https://cutt.ly/fXzhVzo ...
4. Спільна (синхронна й асинхронна) розробка цифрових освітніх ресурсів (веб-	Google Sites https://sites.google.com Wakelet https://wakelet.com/ Netboard https://netboard.me/

сайт/тематична колекція проекту, документ, презентація, таблиця, інфографіка, комікс, інтерактивний плакат, мапа думок тощо).	Google Docs https://docs.google.com/document Google Slides https://docs.google.com/presentation Google Sheets https://docs.google.com/spreadsheets Canva https://www.canva.com Genially https://app.genial.ly/ ...
5.Онлайнове опитування, голосування, тестування (синхронне й асинхронне).	Mentimeter https://www.mentimeter.com/ Google Forms https://docs.google.com/forms Kahoot https://kahoot.com/ Formative https://www.formative.com ...
6.Спільна робота на онлайнній дошці (синхронна чи асинхронна).	Classroomscreen https://classroomscreen.com/ Jamboard https://jamboard.google.com/ Linoit https://en.linoit.com Conceptboard https://conceptboard.com/ ...
7.Спільна (синхронна)/індивідуальна (асинхронна) робота з інтерактивними відео, ігровими кейсами й веб-квестами.	Google Maps https://www.google.com/mymaps Edpuzzle https://edpuzzle.com/ Rebus1 http://rebus1.com/ua/ Genially https://app.genial.ly/ Childdevelop https://childdevelop.com.ua Jigsawplanet https://www.jigsawplanet.com Learningapps https://learningapps.org Wordwall https://wordwall.net ...

Наведемо коротку характеристику зазначених у таблиці цифрових інструментів освітньої взаємодії учасників освітнього процесу.

Перша група цифрових інструментів призначена для розміщення завдань здобувачам освіти й супровідних навчальних матеріалів з можливістю зворотного зв'язку й оцінювання. Так, безкоштовні освітні платформи Moodle <https://moodle.org/> та Google Classroom <https://classroom.google.com> орієнтовані насамперед на організацію взаємодії між учасниками освітнього процесу в умовах змішаного та дистанційного навчання, хоча підходять і для підтримки очного навчання. Платформи призначені для об'єднання учасників освітнього процесу в одну надійну, безпечну та інтегровану систему управління навчанням. Вони забезпечують персоналізоване освітнє середовище різноманітними функціональними можливостями. А саме: зворотній зв'язок (коментарі, обмін повідомленнями, форуми, здача завдань, оцінювання тощо), завантаження файлів, календар подій, онлайн тестування та інші. Особливість Google Classroom – інтеграція Google Drive, Google Docs, Google Slides, Google Sheets, Google Forms, Google Sites, Google Calendar, Gmail та інших Google-сервісів. Для означених освітніх платформ є відповідні мобільні застосунки. Також найбільш популярні в Україні месенджери Viber та Telegram можуть стати непоганою альтернативою освітніх платформ, або ж їх доповненням. Так, групи у Viber, Telegram та канал в Telegram дозволяють здійснити обмін файлами різних форматів, опитування в режимі вікторини, групові відеочати, обмін та збереження повідомлень, їх закріплення й швидкий пошук за типом тощо. Відмінністю каналу в Telegram від груп у месенджерах є те, що його можна зробити приватним чи публічним, а також додати до нього чат-бота. Netboard <https://netboard.me/> – безкоштовний онлайн-інструмент для завантаження будь-якого веб-контенту, його систематизації та обміну між учасниками. Він дозволяє створити тематичну веб-сторінку з текстами, посиланнями, документами, відео, фотографіями, презентаціями та іншим вмістом з метою поширення іншим

учасникам як читачам та співредакторам. Співредактори (колеги, учні, їх батьки) можуть додавати та редагувати свій контент, а глядачі – ознайомлюватись з розміщеним на сторінці навчальним матеріалом, грати у вбудовані ігри, завантажувати файли й коментувати та ставити вподобайки під кожним розміщеним матеріалом. Тематична сторінка може бути приватною та загальнодоступною.

Друга група цифрових інструментів призначена для організації синхронної відеозустрічі. Є певні обмеження для безкоштовного плану: Zoom <https://zoom.us/> та Google Meet <https://meet.google.com/> – максимум 100 учасників. Месенджери Viber та Telegram також надають можливість організувати групові відеочати: Viber – максимум 20 учасників, Telegram – 30 учасників.

Третя група цифрових інструментів призначена для організації синхронної роботи в мікрогрупах над завданням з подальшою презентацією. Так, Zoom <https://zoom.us/> дозволяє створити до 50 сесійних зал для мікрогрупової роботи. Учасники можуть самостійно обирати сесійну залу, або ж їх може автоматично чи вручну об'єднувати у мікрогрупи організатор зустрічі. Організатор може в будь-який час «переходити» між сесійними залами. Розширення Google Meet Роздільні кімнати <https://cutt.ly/fXzhVzo> дозволяє організатору переглядати роботу мікрогруп в режимі вкладок або в режимі слайдів, використовувати повзунок для швидкого переміщення між кімнатами, кнопки вимкнення звуку та видалення студентів, функції імпорту, експорту й інтеграцію з Google Classroom.

Четверта група цифрових інструментів призначена для організації спільної (синхронної й асинхронної) розробки цифрових освітніх ресурсів. Зокрема, Google Sites <https://sites.google.com> – безкоштовний веб-ресурс простих веб-сайтів, що надає можливість автору запрошувати інших користувачів для спільної роботи над наповненням сайту контентом різного формату. В освітньому процесі це може бути сайт проєкту, веб-квесту, певної теми чи розділу програми тощо. Wakelet <https://wakelet.com/> – безкоштовний онлайн-сервіс для створення тематичних колекцій (свого роду онлайн-папок) контенту різного формату з правом доступу до нього інших користувачів. За допомогою означеного сервісу можна створювати колекції учнівських проєктів та інших навчальних матеріалів. Google Docs <https://docs.google.com/document>, Google Slides <https://docs.google.com/presentation> та Google Sheets <https://docs.google.com/spreadsheets> – безкоштовні онлайнві програми (застосунки), завдяки яким учасники взаємодії можуть спільно працювати над наповненням документу, таблиці чи слайдів онлайнвої презентації інформацією різного формату. Canva <https://www.canva.com> – безкоштовний (за умови реєстрації на «Canva для навчання») веб-сервіс графічного дизайну, що містить великий банк шаблонів, зображень, анімацій, шрифтів, ілюстрацій та аудіо. Окрім цього сервіс надає можливість створювати свій шаблон з нуля, завантажувати власний контент різного формату, здійснювати інтеграцію з Google Classroom або ж створювати власні класи у самому сервісі. За допомогою Canva можна спільно в команді працювати над мозковим штурмом чи створенням мапи думок, презентації, слайд-шоу, відео, коміксу, інфографіки, інтерактивного плакату, дидактичних карток, аркушів завдань, електронної газети та іншого

візуального навчального контенту. Для смартфона передбачено відповідний застосунок.

П'ята група цифрових інструментів призначена для проведення онлайн-опитування, голосування, тестування в синхронному й асинхронному режимах. Так, Google Forms <https://docs.google.com/forms> – безкоштовна онлайн-програма (застосунок), що надає можливість спільно створювати онлайн-опитувальники з різним форматом запитань: короткі й розгорнуті запитання, запитання з одним чи кількома варіантами відповіді, лінійна шкала, таблиця з варіантами відповіді, сітка прапорців, запитання з можливістю завантаження файлу, отримання підказки/поради через ключ опитування та інші цікаві опції. Безкоштовний план ігрової освітньої платформи Kahoot <https://kahoot.com/> дозволяє створювати інтерактивні вікторини чи використовувати готові освітні ресурси, до яких одночасно 40 учасників опитування можуть отримати доступ через веб-браузер або відповідний застосунок. Formative <https://www.formative.com> – сервіс з умовно безкоштовним доступом. Він надає можливість створювати свої класи в самому сервісі та організовувати інтерактивні опитування з подальшим їх оцінюванням. Інструмент дозволяє вбудовувати в опитувальник запитання та контент різного формату (зображення, текст, відео, дошку тощо). У безкоштовному плані діє обмеження щодо типів запитань. Mentimeter <https://www.mentimeter.com/> – умовно безкоштовний веб-сервіс для розробки інтерактивних презентацій із вбудованими в них синхронними й асинхронними опитувальниками різних типів. А саме: запитання зі словом-асоціацією (результат – спільна тематична хмаринка слів), відкриті запитання, запитання з варіантами відповіді, запитання від аудиторії, визначення рейтингу, лінійна шкала, сітка, мітки на мапі, гістограма, вікторина, правда чи брехня тощо). Безкоштовний тариф дозволяє створювати безліч інтерактивних презентацій з безліччю слайдів з контентом. Обмеження стосуються лише кількості слайдів з опитувальниками (в залежності від типу запитання – від 2-х до 5-ти слайдів).

Шоста група цифрових інструментів призначена для організації спільної роботи на онлайн-візуальній дошці в синхронному й асинхронному режимах. Зокрема, Classroomscreen <https://classroomscreen.com/> – це онлайн-інструмент, який дозволяє створити віртуальну дошку-візуалізацію для демонстрації здобувачам освіти під час синхронної взаємодії (і, навіть, очного навчання!). Він містить широкий вибір тла й 19 віджетів для формування завдань, правил, нагадувань, підтримки тайм-менеджменту, збору відгуків тощо. Безкоштовний план не дозволяє зберігати створені дошки для наступного використання. Створена дошка – для використання тут і зараз. Jamboard <https://jamboard.google.com/> – це цифрова інтерактивна дошка від Google з дуже зручним, простим інтерфейсом та можливістю наповнювати різноманітним контентом до 20 сторінок невеликої площі. Призначена для мозкових штурмів, співпраці в синхронному чи асинхронному режимах. Має відповідний мобільний застосунок. Linoit <https://en.linoit.com> – безкоштовний веб-сервіс з інтуїтивним дуже простим інтерфейсом. Він надає можливість в синхронному чи в асинхронному режимах спільно створювати віртуальні дошки досить великої площі для розміщення та взаємобміну інформації різного формату: наліпки з текстом, зображення, відео, файли. Недолік сервісу – загальнодоступність дошки за умови вибору

налаштувань перегляду чи співредагування. За умови вибору налаштувань приватності, дошку бачитиме лише організатор. Conceptboard <https://conceptboard.com/> – умовно безкоштовна візуальна платформа для співпраці (онлайн-дошка), яка містить дуже велику площу тла дошки й велику кількість готових шаблонів, блоків, схем, діаграм, таблиць, фігур, іконок та інших інструментів для інтерактивної взаємодії як в синхронному так і в асинхронному режимах. Основне обмеження безкоштовного тарифу – не більше 130 елементів на дошці. Учасники взаємодії можуть спільно вбудовувати, редагувати й здійснювати взаємообмін контентом різного формату. В порівнянні з Linoit та Jamboard – інтерфейс сервісу складніший, але різноманітніший і більш функціональний.

Сьома група цифрових інструментів призначена для організації спільної (синхронної) чи індивідуальної (асинхронної) взаємодії з інтерактивними відео, ігровими кейсами й веб-квестами. Так, Google Maps <https://www.google.com/mymaps> – безкоштовний картографічний веб-сервіс, який надає можливість спільно створювати інтерактивні мапи з мітками (умовними зупинками веб-квесту), в які можна інтегрувати посилання на Інтернет-джерело, текст з завданням, зображення, аудіо чи відео. Edpuzzle <https://edpuzzle.com/> – безкоштовний онлайн-сервіс, що дає змогу створити інтерактивні відеоматеріали. Інтерактивність забезпечується завдяки вбудованим у відео запитанням, відповівши на які, глядач може переглядати відеоролик далі. Genially <https://app.genial.ly/> – умовно безкоштовний багатофункціональний онлайн-сервіс для спільного створення найрізноманітнішого інтерактивного контенту. А саме: презентацій, зображень та мап, інфографік, веб-квестів, ігор, віртуальних посібників та інших навчальних матеріалів. Основні обмеження безкоштовного плану – окремі шаблони та можливість завантажити роботу в PDF-форматі. Childdevelop <https://childdevelop.com.ua> – умовно безкоштовний сайт з генерації завдань та використання готових ресурсів до занять. Основні обмеження безкоштовного плану – окремі шаблони та набори готових освітніх ресурсів. Jigsawplanet <https://www.jigsawplanet.com> – безкоштовний ресурс для створення власних або використання готових пазлів, розроблених іншими користувачами. Learningapps <https://learningapps.org> – безкоштовний сервіс для розробки інтерактивних вправ-ігор різноманітного типу та використання готових освітніх ресурсів. Wordwall <https://wordwall.net> – умовно безкоштовний сервіс для розробки різноманітних інтерактивних вправ-ігор та використання готових ресурсів до занять з можливістю їх редагування. Обмеження безкоштовного плану – максимум п'ять власних вправ та неможливість завантажити гру у PDF-форматі. Rebus1 <http://rebus1.com/ua/> – безкоштовний сервіс з генерації ребусів різними мовами, а також математичних ребусів.

Під час організації співпраці на відстані, радимо скористатись наступними рекомендаціями:

- обирати цифровий інструмент відповідно до поставлених цілей та завдань заняття, технічного забезпечення усіх учасників взаємодії, вікової категорії здобувачів освіти та їх цифрових навичок;

- визначати синхронну зустріч та дедлайн виконаних асинхронних завдань з урахуванням повітряних тривог та графіку вимкнення світла;

- спільно з усіма часниками освітнього процесу приймати й дотримуватись правил взаємодії на відстані, мережевого етикету та безпечного Інтернету;
- обов'язково реагувати на кожне виконане завдання здобувача освіти (оцінка, вподобайка, коментар, стикер, лист, повідомлення тощо);
- обирати в батьківських чатах необтяжливу та доброзичливу форму спілкування та звертатись до батьків (осіб, що їх замінюють) із вдячністю за найменшу допомогу;
- впродовж синхронної зустрічі постійно підтримувати увагу учасників заздалегідь продуманими цікавими запитаннями, звертаннями, постійною зміною видів діяльності, правилом "ввімкненої камери" тощо;
- впродовж відеозустрічі підтримувати кожного й нівелювати можливість залишити без уваги запитання чи підняту руку з боку учасників синхронної взаємодії;
- ні в якому разі не сварити (особливо при інших) відсутність учасника синхронної взаємодії на попередньому занятті/зустрічі;
- здійснювати відеодзвінки з попередньою узгодженістю всіх учасників;
- використовувати цікаві інтерактивні домашні завдання (інтерактивні відео, презентації, плакати, ігри, веб-квести, інфографіку, онлайнві дошки тощо);
- самостійні асинхронні завдання супроводжувати скринкастами щодо їх виконання або ж чіткою текстовою/аудіо/відеоінструкцією;
- у групових синхронних чи асинхронних завданнях чітко визначати зміст внеску кожного учасника в результат командної роботи.

Наведенні у статті цифрові інструменти та рекомендації щодо їх використання, спрямовані на допомогу освітянам ефективно організувати цікаву, інтерактивну, продуктивну взаємодію учасників освітнього процесу, не обмежену часом та місцем.

УДК 378.091:61+355.45(477)

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ТА ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Світлана Бухальська,

заступник директора фахового медичного коледжу з виховної роботи,
кандидат педагогічних наук,
професор кафедри фундаментальних дисциплін,
КЗВО «Рівненська медична академія»,

Людмила Артеменко,

кандидат філологічних наук,
професор кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін
КЗВО «Рівненська медична академія»,

Анна Нетепчук,

голова циклової комісії іноземних мов
фахового медичного коледжу,
КЗВО «Рівненська медична академія»

У статті розкрито особливості організації виховної роботи в закладах медичної освіти в умовах воєнного стану; актуалізовано напрями виховання: національно-патріотичний, соціально-психологічний, морально-етичний, професійно зорієнтований; визначено пріоритети та цінності в професійній діяльності медичного працівника; здійснено відбір ефективних форми виховної роботи із врахуванням воєнного стану в Україні.

***Ключові слова:** виховна робота, здобувачі медичної освіти, національно-патріотичне виховання, соціально-психологічний супровід, професійно зорієнтоване виховання, життєві та професійні пріоритети й цінності.*

На сучасному етапі воєнних подій, що розгорнулись в Україні, за яких існує загроза втрати державної незалежності та денаціоналізації українського народу, перед освітньою галуззю постали нові виклики організації педагогічного процесу. За таких умов важливою є активізація виховної роботи, зорієнтованої на людиноцентризм, а саме персоналізацію здобувачів освіти, їх індивідуальність, самоідентифікацію і самореалізацію як громадянина своєї держави, особистості та майбутнього фахівця. Такий особистісно зорієнтований підхід сприяє формуванню системи пріоритетів і цінностей здобувачів освіти, в основі яких органічно поєднуються неперервна освіта, виховання, розвиток упродовж життя.

Попередній аналіз наукових джерел засвідчує актуальність вивчення проблеми організації виховної роботи у закладах освіти такими науковцями: Ю. Бабанським, Р. Вайнолою, С. Вітвіцькою, О. Дубасенюк, М. Євтухом, І. Підласим, Т. Сущенко та іншими.

Науково-методичні рекомендації щодо виховання особистості висвітлено у працях А. Амонашвілі, І. Беха, Є. Ільїна, О. Пехоти, І. Соколової, О. Сухомлинської, М. Фіцули, К. Чорної та інших. Водночас переважна більшість публікацій щодо організації виховної роботи в закладах освіти в умовах воєнного стану мають рекомендаційний характер.

Мета: з'ясувати особливості організації виховної роботи в закладах медичної освіти в умовах воєнного стану; актуалізувати напрями виховної роботи, що сприяють набуттю життєвих та професійних пріоритетів і цінностей у здобувачів медичної освіти

В жорстоких реаліях воєнного стану в Україні виникає нагальна потреба в корекції організації виховної роботи в закладах освіти відповідно до завдань, що постали перед освітянами, зокрема «об'єднання зусиль педагогічної та громадської спільнот на засадах взаєморозуміння, співробітництва щодо захисту прав та свобод, оволодіння універсальними цінностями та моделями поведінки [3].

Саме налагоджена виховна робота в закладах освіти здатна об'єднати на ціннісних засадах всі сфери освітнього процесу в умовах війни.

Нагадаємо, що в педагогічній науці виховну роботу розглядають у різних аспектах, до прикладу: як організація різних видів діяльності (пізнавальної, трудової, естетичної, спортивної тощо); засіб виховання у системі організованих цілеспрямованих позааудиторних занять; процес організації масових і групових форм роботи; форми організації відпочинку молоді (гурткова, туристична, краєзнавча, фізкультурно-спортивна робота); система виховних заходів [6, с. 302].

Узагальнено виховну роботу трактують як організацію індивідуальної, групової, колективної діяльності вихованців, яка включає їх у виховні взаємини відповідно до чітко визначеної мети [7, с. 115].

Зауважимо, що в організації виховної роботи доцільно враховувати спеціальність, за якою здійснюється підготовка в закладі освіти, та брати до уваги твердження І. Соколової, що «вищий заклад освіти є соціальним інститутом суспільства з притаманними йому специфічними ознаками (підпорядкованість суспільним потребам, скерованість на виконання соціального замовлення суспільства, керованість на державному та локальному рівнях, наявність певних характеристик, які сприяють єдності, наступності та послідовності виховних впливів навчального процесу та позааудиторної виховної роботи)» [6, с. 301-302].

На основі попередньо проведених наукових досліджень *виховну роботу у закладах вищої та фахової передвищої медичної освіти* визначаємо як особистісно зорієнтовану педагогічну взаємодію суб'єктів освітнього процесу, що сприяє всебічному розвитку молодій людині; утвердженню її як громадянина та патріота своєї держави; формуванню інтелектуально розвиненої особистості, яка керується соціально, професійно й життєво ціннісними орієнтирами, готової протистояти асоціальним впливам, здатної пропагувати здоровий спосіб життя, творити себе і оточуючий світ [8, с. 176-177].

Підкреслимо, що в процесі організації виховної роботи в умовах воєнного стану необхідно керуватись такими принципами:

- *гуманістичним*, за яким людину, її життя та здоров'я визнають як найбільшу цінність; виховання толерантності щодо політичних, національних, етнічних, культурних, релігійних ознак суспільства;

- *особистісним*, відповідно до якого персоналізують кожну людину як особу з індивідуальними, унікальними особливостями, що визначають її мотиви, можливості, інтереси тощо;

- *природовідповідним*, згідно з яким враховують фізичні, біологічні, психологічні характеристики людини, зокрема: вік, стать, темперамент, характер, стан здоров'я тощо;

- *професійновідповідним*, за яким актуалізують формування професійної компетентності, набуття професійно-деонтологічних характеристик, які необхідні в умовах воєнного стану;

- *валеологічним*, за яким передбачають формування і розвиток здоров'язбережувальної компетентності; дотримання правил безпеки життєдіяльності, особливо у воєнний час;

- *морально-етичним*, за яким визначають життєві, професійні, особистісні цінності та пріоритети;

- *принципами цілісності, наступності та неперервності*, відповідно до яких вбачають соціалізацію суб'єктів виховання; формування соціальної компетентності; збереження та передачу життєвого досвіду, національних надбань, родинних традицій, сімейних уставів наступним поколінням; як безперервний процес виховання упродовж усього життя.

Водночас виховання особистості й фахівця органічно поєднує й інші аспекти:

- формування національно-патріотичної свідомості; утвердження громадянської позиції та гідності; адже патріотизм – це насамперед певні вчинки і справи; це усвідомлене виконання своїх громадянських і професійних обов'язків на благо своєї держави, свого народу. Взірцем патріотизму є щоденна праця медичних працівників в умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану;

- виховання кращих рис української ментальності, зокрема: працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою;

- розвиток мовленнєвої компетентності, набуття комунікативних навичок, культури спілкування;

- набуття правової відповідальності та стійкої позиції щодо негативного впливу інформації, що містить елементи маніпуляції, жорстокості, насилля, шкідливих звичок;

- збереження родинно-сімейних цінностей, дослідження свого родоводу;

- формування почуття до прекрасного, розвиток творчого потенціалу, художньо-естетичних здібностей.

Теоретичний аналіз проблеми організації виховної роботи та практичний досвід дозволили визначити такі функції виховного процесу у закладах освіти:

- *інтегративну*, що органічно поєднує напрями виховної роботи (національно-патріотичний, правовий, соціально-психологічний, професійно-орієнтований, морально-етичний, екологічний та природоохоронний, родинно-сімейний: художньо-естетичний);

- *динамічну*, що адаптує до змін, що відбуваються в суспільстві, країні, закладі освіти тощо; мобілізує для вирішення нагальних питань;

- *векторну*, що спрямовує на досягнення мети, мотивує до набуття особистісних та компетентісно-професійних характеристик, досягнень; координує та узгоджує виховну діяльність учасників освітнього процесу тощо;

- розвивальну, що сприяє виявленню здібностей, задатків; залучення здобувачів освіти до пошукових робіт, проєктів тощо.

Відбір ефективних організаційних форм виховної роботи в умовах воєнного стану базується на гуманістичних орієнтирах, вихованні патріотизму, громадянської гідності; усвідомленні національної ідентичності; розвиткові критичного мислення та інформаційної грамотності; вихованні толерантності, людяності, емпатійності, милосердя та інших медико-деонтологічних цінностей; формуванні соціально-професійної мобільності та професійної компетентності (знання, уміння, поведінкові характеристики в умовах воєнного стану); набутті навиків волонтерської діяльності.

Визначальним напрямом виховної роботи є *національно-патріотичне виховання*, формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей: повага до національних символів; активна участь у громадсько-політичному житті країни; верховенство права, повага до прав людини; готовності до природоохоронної діяльності; готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України [4].

У змісті національно-патріотичного виховання здобувачів медичної освіти варто окреслити українознавчу складову, що передбачає глибокі знання з історії становлення української держави та її символів; про природні багатства; різноманітний етнос; про національну мову, культуру, традиції, мистецтво, народну медицину, а також досягнення українців у галузі науки, освіти, традиційної медицини тощо. Тому в процесі організації виховної роботи доцільно запланувати просвітницькі, науково-інформаційні, літературно-мистецькі освітні заходи. До прикладу просвітницька панель про відомих і невідомих назагал українців свого краю, які відвойовують незалежність української держави на фронті та в тилу; мовознавчі години, історичні нариси про походження української мови, про діалекти свого краю, архетипи української пісні; інформаційні платформи про наукові відкриття та їх дослідників із українським корінням; свіча пам'яті Героїв Майдану, АТО, ООС та війни сьогодення; лекторії, читання на воєнну тематику за участю місцевих літераторів та митців тощо.

Важливого значення набуває зміст виховання громадянської гідності здобувачів медичної освіти в умовах воєнного стану, а саме здатність молодої людини відстоювати свої громадянські права і свободи; виявляти патріотичні настрої; критично сприймати будь-яку інформацію, що надходить ззовні, орієнтуватись у її достовірності; дотримуватись вимог суспільної та професійної культури та принципів високих морально-етичних і медико-деонтологічних цінностей; мати почуття людської гідності та стійкі переконання щодо незалежності та єдності Української держави. Практика показує, що в самоідентифікації, самоствердженні й самореалізації як громадянина України та майбутнього медичного працівника здобувачу освіти допоможуть тематичні заходи: консультативна платформа «Людська гідність – основа цивільного права» за участю правознавців; дискусійна панель «Гідне життя. Яке воно?», комунікативна платформа «Про важливість правової грамотності громадянина Української держави», дискусійна платформа «Про зміст толерантності в умовах війни».

Свій внесок до переможного миру додає волонтерська діяльність усіх учасників освітнього процесу – це робота у волонтерському штабі; плетіння

маскувальних сіток; збір продуктів харчування та теплих речей; проведення добродійних акцій на допомогу ЗСУ та соціально незахищеної категорії населення; допоміжна робота в медичних та лікувальних закладах; організація дозвілля дітей із категорії внутрішньо переміщених осіб тощо.

Зауважимо, що в процесі організації виховної роботи в умовах воєнного стану необхідно актуалізувати заходи, спрямовані на безпеку життя і здоров'я здобувачів освіти. На нашу думку, обов'язковими є бесіди-настанови «Про заборони та обмеження, що діють під час воєнного стану», «Про правила поведінки під час комендантської години», «Про необхідний зміст тривожної валізи», «Про дотримання правил поведінки під час повітряної тривоги»; «Про алгоритми дій у випадку виявлення вибухонебезпечних предметів» тощо.

Підкреслимо, що вкрай необхідним в умовах воєнного стану є соціально-психологічний супровід освітнього процесу, який забезпечується професійною діяльністю практичного психолога, соціального педагога, кураторами студентських груп, фасилітаторами, інструкторами психологічної та соціальної служб. Основною метою такого супроводу в закладах освіти є створення та підтримка оптимального освітнього середовища, яке сприятиме виявленню і розвитку інтелектуального, світоглядного, творчого потенціалу суб'єктів освітнього процесу. В умовах воєнного стану соціально-психологічний супровід набуває особливої важливості, адже щоденна соціально-психологічна допомога та емоційна підтримка здобувачів освіти сприятиме збереженню психічного здоров'я. Переживання, стреси, панічний страх, смуток, інші кризові емоційні стани, маніпулятивний та недостовірний інформаційний вплив – це наслідки воєнних дій в українській державі. В таких критичних ситуаціях є запит на формування в здобувачів освіти *критичного мислення* (система поглядів, думок, суджень, що допомагає розглядати події, аналізувати, давати оцінку, робити висновки); *навичок комунікації та зворотнього зв'язку* (мовленнєва грамотність, вміння слухати, чіткість відповідей); *емоційного інтелекту* (система чеснот і цінностей: людяність, емпатичність, співчуття, співпереживання, чуйність, тактовність, терпіння, турбота, толерантність). Ефективними формами і засобами соціально-психологічного супроводу є проєкт «Адаптуємось разом», індивідуальні консультування практичного психолога та соціального педагога; мінілекції про маніпулятивний вплив інформації країни агресора та шляхи його подолання; інтерактивні дискусії про толерантність, терплячість чи терпимість; інтерв'ювання та анкетування про стан психічного здоров'я; тренінги «Ні насильству, булінгу в моєму житті»; семінари з проблеми емоційної рефлексії, а також корекційно-відновлювальна робота зі студентами, які мають таку потребу.

Доцільними є надання рекомендацій щодо керування здобувачами освіти своїми емоційними станами в критичній ситуації. До прикладу, існує багато свідчень того, що ті, хто вправно володіє своїми емоціями і легко зчитує почуття інших людей, мають перевагу в різних сферах життя, як у романтичних стосунках, так і в умінні розпізнати неписані правила, які допомагають досягти успіху в організаційних питаннях. У більшості випадків люди з добре розвиненими емоційними навичками є успішними на роботі та відчуваються більш задоволеними, оскільки вміло застосовують розумові здібності, які дозволяють їм працювати ефективніше. Люди, котрі не можуть утримати своє

емоційне життя під контролем, страждають від внутрішніх баталій, які обмежують їхню здатність зосереджуватись на роботі та ясно мислити [2, с. 81].

В процесі організації виховної роботи в умовах воєнного стану варто актуалізувати *професійно зорієнтоване виховання* здобувачів медичної освіти, значимість якого полягає у виявленні зацікавленості студентів до видів діяльності обраної професії; формуванні професійної компетентності, ціннісних та професійних мотивів, а саме: сприйнятті цілей, цінностей, змісту та особливостей медичної діяльності; розвитку професійних здібностей; стимулюванні ініціативи й активності; формуванні соціально-професійної мобільності; набутті фахово діяльнісних й індивідуально-психологічних якостей та поведінкових характеристик, загальної та професійної культури тощо, що сприяють в цілому адаптації майбутніх фахівців до мінливих умов життя та професійної діяльності [1, с.76].

Зауважимо, що професійно зорієнтований напрям виховання сприяє виявленню мотивації щодо здобуття медичного фаху; усвідомлення ролі діяльності медичного працівника в умовах воєнного стану; сприйняття здобувачем цілей, змісту, форм професійної діяльності у галузі охорони здоров'я в мирний та воєнний періоди; формування професійно-етичних пріоритетів та дотримання принципів медичної справи – «*primum non nocere*» (не нашкодь), гуманності, милосердя, цінності здоров'я та життя, усвідомленості сенсу життя (біоетичний), конфіденційності, виконання професійного обов'язку (деонтологічний).

Варто зазначити професійні характеристики, які набуваються в процесі професійно зорієнтованого виховання: фаховість (компетентність, досвід, постійний розвиток у своїй сфері, допитливість, талант та розум); професійних якостей (пунктуальність, відповідальність, ввічливість, доступність, вміння визнавати помилку, сміливість та цілеспрямованість [5, с. 23]. Саме за умов воєнного стану доцільними є просвітницькі платформи про значимість медико-санітарної служби в умовах війни; тематичні години спілкування «Флоренс Найтінгейл – засновниця сестринської справи»; «Катерина Зарицька – голова Червоного Хреста за часів УПА»; семінари «Про виховання розради як духовної цінності»; практикуми «Лікуємо словом»; тренінги щодо надання першої медичної допомоги та фізичної реабілітації та ерготерапії тощо.

Таким чином, проблема організації виховної роботи в закладах вищої та фахової передвищої медичної освіти набуває нового змісту із урахуванням воєнних дій в Українській державі. В освітньому процесі необхідно актуалізувати національно-патріотичне виховання; підкреслювати значимість українознавчої складової виховання, громадянської гідності, волонтерської діяльності, формування критичного мислення, емоційного інтелекту, комунікативних умінь, фахових характеристик (компетентність, досвід, емоційний інтелект) та професійних якостей (людяність, емпатія, милосердя тощо) здобувачів медичної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бухальська С.Є. Значимість професійно зорієнтованого виховання у формуванні професійної компетентності студентів в освітньому процесі вищих

медичних навчальних закладів. *Нова педагогічна думка*. Рівне : Гедеон-прінт, 2017. №3 (91). С. 74-78.

2. Гоулман Д. Емоційний інтелект; пер. з англ. С.Л. Гумецької. Х. : Віват, 2020. 512 с.

3. Інформаційні матеріали щодо організації виховного процесу в закладах освіти у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/vikhovna-robita-2>.

4. Концепція національно-патріотичного виховання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15>.

5. Леухіна А.Г. Людяність та емпатія в охороні здоров'я. Посібник для викладачів. Київ : Майстер книг : 2022. 364 с.

6. Творчість і технології в наукових дослідженнях неперервної професійної освіти: Наукове видання [за заг. ред. С.О. Сисоєвої]. К. : КІМ, 2008. 424с.

7. Тернопільська В.І., Коломієць Т.В., Піонтківська І. Довідник з виховної роботи зі студентами. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 264 с.

8. Туровська І.О. Виховання духовно-моральних цінностей у здобувачів медичної фахової передвищої освіти засобами медіаосвітніх технологій в умовах карантинних обмежень. *Матеріали обласної науково-методичної конференції закладів медичної освіти "Дистанційна освіта як фактор постмодерністського суспільства в умовах COVID-19"*. Рівне, 2021. С.175-180.

УДК 338.124.4

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

Ольга Лунгол,

доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки Донецького державного університету внутрішніх справ,

Абуватфа Самі І.Х.

асистент кафедри внутрішньої медицини № 4 Донецького національного медичного університету

Освітній процес в закладах вищої освіти набуває кардинальних та значних змін протягом останніх декількох років. Це пов'язано із карантинном внаслідок пандемії COVID-19, введенням воєнного стану 24 лютого 2022 року зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, збоями в енергозабезпеченні восени 2022 року тощо. Тому, актуальним питанням є швидка адаптація науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти до кризових умов, в яких ми живемо, задля підтримки якісного рівня освітнього процесу.

Ключові слова: освітній процес, заклади вищої освіти, здобувачі освіти, кризові умови.

В Законі України «Про освіту» [1] зазначається, що «метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору». Зважаючи на складні умови, в яких ми живемо, для досягнення мети освіти, як вона визначена у Законі, потрібні кардинальні зміни в освітньому процесі. Якщо у 2020 р. зміна звичних умов навчання була пов'язана з карантинними обмеженнями через поширення пандемії COVID-19, то з початку цього року освітній процес в нашій державі відбувається в умовах воєнного стану. Ситуація в деяких закладах освіти настільки виявилася критичною, що вони взагалі не почали навчання через значні руйнування або окупацію. Міністерство освіти і науки України запустило інтерактивну мапу зруйнованих і пошкоджених закладів освіти [2], де на початку листопада 2022 року зазначається, що 2739 закладів освіти України постраждали від бомбардувань та обстрілів з боку країни-агресора та 333 заклади освіти з них зруйновано повністю. Переважна більшість закладів вищої освіти України на даний момент працює за дистанційною формою, в окремих випадках – змішаною формою навчання. Крім того, навіть навчання здобувачів освіти у дистанційному форматі відбувається у складних умовах через постійні повітряні тривоги, перебої в електропостачанні, адаптацію вимушених переселенців до нових умов

проживання тощо. Зважаючи на складні умови, в яких знаходяться і науково-педагогічні працівники, і здобувачі освіти, перед викладачами ставиться надважливе завдання формування якісного освітнього середовища в кризових умовах для забезпечення України в майбутньому висококваліфікованими робітниками.

Організація освітнього процесу в кризових умовах потребує від науково-педагогічних працівників нових підходів до навчання, коригування цілей та очікувань. Створення ефективних нових умов навчання є запорукою продуктивності освітнього процесу. Для зняття психологічної напруги та заохочення здобувачів освіти до активної науково-педагогічної роботи слід включати на різних етапах занять психологічні прийоми, наприклад, елементи гри у вступній частині для підняття настрою учасників освітнього процесу, для оцінки емоцій, формування побажань; давати творчі завдання та домашні завдання на вибір, зважаючи на умови, в яких знаходиться здобувач освіти. Бажано вводити наприкінці заняття позитивні елементи, як мему, жарти, ігрові моменти. Давати можливість здобувачам освіти працювати на занятті разом на онлайн-дошці, вибирати патріотичні фони або патріотичні елементи у презентаціях. Зважаючи на те, що до онлайн занять долучаються і здобувачі освіти, які проживають у досить складних умовах, в тому числі, студенти з окупованих територій, слід наповнювати пари позитивними емоціями, інтерактивними завданнями, вводити гнучке оцінювання навчальної діяльності, постійно підтримувати зворотній зв'язок.

Актуальним питання залишається розвиток критичного мислення здобувачів освіти. Саме від нього залежить здатність аналізувати інформацію, уникати стереотипності, не боятися робити помилки та спиратися на власний досвід[3]. З початком гібридної війни на території України його роль значно підвищилась та розширилась сфера застосування.

Зазнають відповідних трансформацій і педагогічні технології. Проте незмінними мають залишатися їх визначальні елементи: концептуальність, економічність, алгоритмізованість, проєктованість, цілісність, керованість освітнього процесу. Кожен етап і прийом, який використовує науково-педагогічний працівник, повинен логічно передбачати можливість впливу на здобувача освіти. Планування, проєктування освітнього процесу мають відповідати принципам коригування залежно від умов навчання. Система контролю та оцінювання результатів навчання має бути гнучкою відповідно до динаміки набуття знань та формування вмінь.

Питання якості вищої освіти є надзвичайно актуальним в такий складний період, який ми переживаємо зараз. Швидка адаптація до умов, що постійно змінюються, моніторинг та діагностика результатів навчання, своєчасність прийняття управлінських рішень, реалізація ситуаційного підходу в педагогіці, тощо мають бути визначальними в освітньому середовищі закладів вищої освіти для забезпечення формування майбутніх висококваліфікованих фахівців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>.
2. Інтерактивна мапа зруйнованих і пошкоджених закладів освіти України.
URL: <https://saveschools.in.ua> (дата звернення 06.11.2022).
3. Як організувати ефективну взаємодію під час війни: практичні поради та корисний досвід. URL: <https://school3.osvita-konotop.gov.ua/yak-organizuvati-efektivnu-vzayemodiyu-pid-chas-vijni-praktichni-poradi-ta-korisnij-dosvid.html> (дата звернення 07.11.2022).
4. Вознюк Л., Доброгорський О. Особливості освітнього менеджменту в умовах воєнного стану. Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Публічне управління та адміністрування. № 1 (2) 2022 р. С. 48–54.

УДК 378.018

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Ігор Шостак,

кандидат педагогічних наук, викладач-методист, викладач вищої категорії з фізичного виховання та захисту України Кіровоградського медичного фахового коледжу ім. Є. Й. Мухіна

Олександр Шостак,

викладач-методист, викладач вищої категорії Маловисківської ЗШ №3

У статті висвітлено характерні особливості науково-методичного забезпечення дистанційної форми навчання з фізичного виховання. Вказано на методiku традиційного заняття з фізичної культури з використанням дистанційних технологій.

***Ключові слова:** дистанційна форма навчання, методика викладання, синхронний режим, традиційне заняття.*

Вступ. Перехід на змішану форму навчання весною 2020 року був для багатьох освітян досить непередбачуваний.

За вказівками Міністерства освіти і науки України змішана форма передбачала проведення дистанційних занять у синхронному та асинхронному режимі роботи за допомогою електронних пристроїв та роботи у мережі Інтернет.

Педагоги, а саме вчителі та викладачі фізичного виховання, зіштовхнулись із низкою проблем під час дистанційного навчання, серед яких: не адаптованість типових навчальних планів із предмету «Фізична культура», незабезпеченість засобами реалізації освітнього процесу (ноутбуки, комп'ютери, відсутність або не якісний зв'язок), низька мотивація учнів та студентів до занять, відсутність зв'язку із учнями, відсутня можливість якісного контролю за успішністю учнів тощо.

Проте, за період 2020-2022 року ми неодноразово повертались до роботи у спортзалах та на спортивних майданчиках і так само повертались до дистанційного навчання (виходячи із епідеміологічного стану у регіоні, а сьогодні – у результаті воєнного стану у країні), що так чи інакше стимулює формування нових практичних вмінь та навичок проведення дистанційних занять, методичних прийомів тощо.

Метою дослідження є надання методичних рекомендацій та обмін досвідом щодо організації та проведення дистанційної форми навчання із предмету «Фізична культура» у закладах освіти на прикладі Кіровоградського медичного фахового коледжу ім. Є. Й. Мухіна.

Результати дослідження. Наше дослідження проведено на основі отриманих матеріалів від вчителів та викладачів фізичного виховання із різних регіонів України під час обміну досвідом роботи (на платформі освітнього проекту «На Урок», різноманітних всеукраїнських та міжнародних семінарів,

вебінарів). За основу дослідження ми беремо реалізацію освітнього процесу дистанційної форми навчання Кіровоградського медичного фахового коледжу ім. Є. Й. Мухіна.

З березня 2020 року адміністрацією коледжу було проведено навчально-методичні семінари щодо навчання роботи із інформаційними технологіями (комп'ютерами, мережею Інтернет, «GoogleClassroom» і «Meet» тощо) та після рішення педагогічної ради затверджено методичні рекомендації проведення дистанційних занять.

Деякі заклади освіти України на початку використовували програму «Zoom», свої власні платформи «Moodle», поєднували їх між собою. Нами була вибрана освітня платформа «GoogleClassroom» і «Meet», так як вони розташовані разом та є простими і зручними для опанування та використання як учнями так і викладачами.

Проте, у багатьох закладах освіти і сьогодні не у повній мірі використовуються згадані вже освітні платформи. Вчителі віддають перевагу асинхронному типу комунікації із студентами. Цей вид роботи, як ключовий нами був не схвалений, так як втрачається взаємозв'язок із студентами, відсутня робота над помилками відразу, зменшується мотивація учнів до виконання завдань вчасно тощо.

Наведемо короткий приклад нашого типового заняття з дисципліни «Фізичне виховання».

Із самого початку слід зазначити, що типові навчальні програми до 2020 року не були достатньо пристосовані для надання освітніх послуг дистанційно, так як це стосується навчання рухових компетентностей. Тому, нами було використано можливість впровадження варіативної частини у повній мірі адаптувавши її до можливостей учнів.

Згідно розкладу освітнього процесу коледжу викладачі фізичного виховання готують матеріал і завантажують його до відповідної групи (класу) у «GoogleClassroom». У відведений час заняття стає активізованим для студентів і викладач через платформу «Meet» починає заняття у синхронному режимі.

Студенти ознайомлюються із організацією заняття, проводять разом із викладачем підготовчу та основну частину. Викладач контролює техніку виконання вправ, активність студентів, має можливість індивідуально дозувати навантаження у міру тих чи інших причин тощо. Для роботи ми використовуємо показ презентацій, відеоінструкцій (використовуючи показ екрану), а також у синхронному режимі виконуємо тести, розглядаємо теоретичні відомості з отриманням звітів про виконану роботу студентами. Окрім того, нами створено власний канал на платформі «YouTube» під назвою «Дистанційне навчання з фізичної культури і спорту» де ми разом із творчими студентами студентського спортивно-оздоровчого парламенту завантажуюмо наші відео інструкції, якими користується вже близько мільйона глядачів.

Отже, дистанційне навчання не є провідною формою організації освітнього процесу, проте у використанні із аудиторною формою навчання допомагає якісніше освоювати учнями відповідні компетентності із навчальних програм. На нашу думку, для якісного проведення дистанційного заняття із фізичного виховання необхідно по можливості проводити заняття у синхронному режимі згідно навчального плану із використанням варіативної складової програми;

віддавати перевагу практичній формі роботи з учнями; працювати згідно розкладу уроків; розробляти для синхронної і асинхронної презентації учням відеоінструкції; ділитись досвідом із колегами, не боятись експериментувати та творчо підходити до вирішення завдань уроку тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Власенко Л. В. Переваги та недоліки дистанційного навчання. Професійна підготовка педагога : історичний досвід і виклики сучасності : збірник наукових праць. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічно університету ім. І. Франка, 2013. С. 224–228.
2. Концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/distancijna-osvita> (дата звернення 20.06.2020).
3. Положення про дистанційне навчання №941/35224. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-organizaciyi-distancijnogo-navchannya-zareyestrovano-v-ministerstvi-yusticiyi-ukrayini-94735224> .
4. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні. URL: http://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/12116.1.083.pdf
5. Шандригось Г. А., Шандигось В. І., Ладика П. І. Дистанційне навчання в системі підготовки фахівців з фізичної культури і спорту. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.*: зб. наук. пр. / за ред. Г. М. Арзютова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 5. С. 270–273.

УДК 351

INFORMATION SECURITY AS AN INTEGRAL PART OF TODAY

Olha A. Haborets

PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of
Operational-search Activities and
Information Security
Donetsk State University of Internal Affairs,
Kropyvnytskyi, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-7791-6795

Olha M. Lunhol

PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of
Operational-search Activities and
Information Security
Donetsk State University of Internal Affairs,
Kropyvnytskyi, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-8128-0072

Information in today's world plays an extremely important role, because society actually consists of various information, and its possession in individual cases can affect various processes of both local and national significance. Information and possession of it are serious factors in the system of combating and preventing crime, because their availability and reliability are directly related to the achievement of a positive result. In the conditions of global information, there is also the need to carry out analytical operations, since the information provided may not be reliable or objective, and precisely because of this it needs comparison with other facts, other sources, etc.

Information security means security of information and supporting infrastructure from accidental or intentional impacts of a natural or artificial nature that can cause unacceptable damage subjects of information relations, including owners and users information and supporting infrastructure.

Information protection is a set of measures aimed at ensuring information security. Analyzing approaches to the problems of information security, it is necessary to start with identifying the subjects of information relations and interests of these subjects related to the use of information systems (IS). Information security threats are associated with the use of information technologies.

Information security depends on the entire complex of measures and modern ones technologies, which are controlled using various information systems.

When analyzing issues related to information security, it is necessary to take into account the specifics of this aspect of security, which consists in that information security is an integral part of information technologies -an area that is developing at an unprecedentedly high rate. It is not so much individual solutions that are important here (laws, training courses, software and technical products), which are at the modern level, how many mechanisms for generating new solutions, that allow us to live at the pace of technological progress.

The complexity of the mechanisms of making modern management decisions regarding information protection in the new information environment is connected with the use of rapidly developing information systems designed for a large amount of processing, exchange and use of them in the modern life of everyone individuals, enterprises, the state, the world, as well as the rapid pace of development technical means

УДК: 316.77

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДІТЕЙ І МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку людини

Нині, коли на території України ведуться повномасштабні бої, війна триває і в Інтернеті. Тому особливого значення набуває інформаційна безпека дітей і молоді в умовах війни. Тому публікація присвячена дослідженню інформаційної безпеки дітей та молоді під час воєнного стану. Також у статті розкриваються способи впливу на дітей та молодь під час війни та правила поведінки дітей і молоді в інформаційному просторі у воєнний час.

***Ключові слова:** навчання в умовах війни, інформаційна війна, інформаційний простір, інформаційна безпека, фейк, фейкові новини, мізінформація, дезінформація, пропаганда.*

Постановка проблеми.

Реалії сьогодення змушують батьків та працівників закладів освіти України усе більше уваги приділяти безпеці дітей та молоді: безпеці фізичній та інформаційній. Оскільки з 24 лютого 2022 року РФ розпочала повномасштабне вторгнення на територію нашої країни, тому нині, коли території України ведуться повномасштабні бої, війна триває не тільки на полі бою, а й в Інтернеті. Тому важливо захищати дитя не лише фізично, а й інформаційно.

В умовах війни росії проти нашої держави українці стикаються з різними проявами порушення інформаційної безпеки: фейками, дезінформацією, інформаційними атаками. Ворог також може перехоплювати дані, заходити в чати й групи, щоб дізнатися інформацію, зламувати акаунти, використовувати усі типи порушення інформаційного простору. Усе це окупанти роблять з певною метою: щоб українці втратили віру в перемогу, тому батьки працівники закладів освіти повинні дбати не тільки про власну інформаційну безпеку, а й про інформаційну безпеку дітей та підлітків під час воєнного часу.

Мета дослідження – проаналізувати особливості інформаційного простору під час війни та дослідити особливості інформаційної безпеки дітей та молоді в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інформаційної безпеки для українського суспільства є не новою, вона досліджувалася як світовими науковцями, так і українським. Серед них питання інформаційної безпеки, запобігання викривленої інформації аналізують С. Горова, М. Гуцалюк, С. Дацюк, В. Дерекко, О. Довгань, Б. Кормич, О. Онищенко, О. Панченко, В. Петрик, О. Тихомиров, Я. Чмир, В. Шатун та інші. Перелічені вчені аналізують поняття «інформаційна безпека», основні загрози інформаційній безпеці, етапи забезпечення інформаційної безпеки, нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки України, визначення механізмів запобігання та протидії

інформаційній безпеці та ін. [4, с. 177]. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки під час здійснення військових операцій та бойових дій досліджував О. Пархоменко-Куцевіл. Проблема негативних інформаційних впливів на дитину в Україні в умовах збройного протистояння присвячена праця О. Радзівської. В. Юрченко розкриває Проблеми соціалізації дітей і молоді в умовах інформаційної війни.

Проте, це лише поодинокі розвідки, а тема інформаційної безпеки дітей і молоді в умовах війни нині мало досліджена.

Виклад основного матеріалу.

Україна як держава нині переживає складний історичний момент, який впливає на все суспільство, а особливо на дітей та підлітків. З початком повномасштабного вторгнення рф на територію України бойові дії точаться не лише на полі бою, а й в інформаційному просторі. Тому сьогодні важливо навчити дітей та молодь захищати себе не лише фізично, а й інформаційно, оскільки війна для світової спільноти XXI століття – це не тільки бойові дії, а й інформаційна війна.

Інформаційна війна – це вплив на населення іншої країни у мирний або військовий час через розповсюдження певної інформації та захист громадян власної країни від такого впливу [5]. Інформаційна війна передбачає викладення інформації у будь-який спосіб, який формує у суспільстві чи групі людей потрібну точку зору, громадську думку, систему поглядів на користь організатора інформаційної пропаганди. Результатом будь-якої інформаційної війни є усвідомлення фактів чи подій у потрібному для маніпулятора ракурсі, формування потрібного світогляду чи переконань, у яких раніше були протиріччя чи нерозуміння.

Мета інформаційної війни – «зміна існуючої моделі поведінки для досягнення переваги над протилежною стороною і контролю її інформаційного простору». Для цього використовуються технології «маніпуляції свідомістю, замовчування інформації, перенасичення інформацією, підміна фактів» [8, с.186].

Діти та підлітки, психіка яких ще остаточно не сформована, завжди виступали і суб'єктом, і об'єктом інформаційної складової інформаційної війни. Проте сьогодні під час російської агресії в Україні ворожа пропаганда особливо націлена на дітей та їх батьків [9, с.1].

Тому нині бойові дії перемістилися в інформаційний простір, у якому твориться, переміщується, передається, засвоюється інформація. Інформаційний простір охоплює все те, що дозволяє бути на зв'язку з важливими для нас людьми, певним чином контролювати те, що відбувається навколо, дізнаватись останні новини у країні та у світі, останні новини з фронту, контролювати те, що відбувається навколо.

Але в умовах війни в інформаційному просторі на дітей та підлітків може чатувати небезпека. І завдання дорослих – подбати про те, аби спілкування в Інтернеті не завершилось для дитини чи підлітка неприємностями, тобто подбати про інформаційну безпеку дитини під час війни.

Інформаційна безпека – це стан захищеності систем передавання, опрацювання та зберігання даних, при якому забезпечено конфіденційність, доступність і цілісність даних. Також під інформаційною безпекою розуміють комплекс заходів, спрямованих на забезпечення захищеності даних від

несанкціонованого доступу, використання, оприлюднення, внесення змін чи знищення. Саме тому нині батьки, вчителі, викладачі повинні, як ніколи, пильнувати за інформаційною безпекою дітей і молоді.

В умовах війни росії проти нашої держави українці стикаються з різними проявами порушення інформаційної безпеки: пропагандою, фейками, дезінформацією, інформаційними атаками, перехопленням даних, зламуванням акаунтів. На сьогодні потік інформації настільки потужний, що дорослим людям часом буває дуже складно орієнтуватися в новинах, а про дітей – годі й казати. Саме тому надзвичайно важливо навчити шкільну спільноту відповідально і свідомо споживати інформацію так, щоб не наразити себе та інших на небезпеку, не стати жертвою обману, відділити корисну інформацію від непотрібної чи шкідливої [7]. Тож потрібно навчити дітей правилам інформаційної безпеки дітей і молоді під час війни. Актуальні правила поведінки в інформаційному просторі у воєнний час розробила Команда #stop_sexтинг (найбільший в Україні освітній проєкт щодо захисту дітей в інтернеті. Отримав премію Глобального договору ООН та загалом навчив більше ніж півмільйона дітей та батьків безпеці в інтернеті) [3].

Правила інформаційної безпеки дітей і молоді під час війни:

1. Споживати інформацію лише з офіційних джерел. Офіційними джерелами є лише ті, що подають достовірну, вивірену інформацію в межах своєї компетенції. Перелік таких джерел обов'язково повинні оприлюднити під час позаурочних, позакласних або інших навчально-виховних заходів вчителі та викладачі, а також батьки, з метою убезпечити дітей та молодь від фейків, дезінформації, пропаганди та іншого впливу.

2. Не давати приватну інформацію (особистий номер телефону, номер телефону батьків, де батьки працюють, де родина зараз перебуває, яка ситуація в місті, де розміщується військова техніка в місті чи військові об'єкти), оскільки така інформація може бути використана для створення рейкового профілю або будь-яким іншим чином зашкодити або дитині, або батькам.

3. Не поширювати інформацію про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у тому числі про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі або в офіційних джерелах відповідних відомств країн-партнерів, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Дані діяння караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

4. Не поширювати інформацію про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України. Це у свою чергу тягне покарання у вигляді позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років [2].

5. Не знімати місця вибухів та потрапляння снарядів, оскільки окупанти можуть використовувати фото- та відеодані, які потрапили в мережу, для коригування подальшого нанесення вогню по місту.

6. Не переходити за невідомими посиланнями, які були надіслані в приватні повідомлення в будь-якій соціальній мережі чи месенджері. Адже за ними можуть ховатися хакерські атаки [3].

Крім вищезазначеного, батьки повинні зробити закритим профіль дитини в соціальних мережах: щоб писати дитині, переглядати вміст її сторінки могли лише ті, кого дитина додасть у друзі. Також здійснювати контроль над сайтами, які відвідує дитина чи підліток.

Висновок: На сьогодні, коли діти та молодь не уявляють свого життя без гаджетів та інтернет-спілкування, завдання батьків та педагогічних працівників навчити дітей та підлітків інформаційній безпеці. Оскільки від дотримання дітьми та молоддю інформаційної безпеки під час війни залежить не тільки поширення та використання неправдивої інформації, а й саме життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жаровська І., Ортинська Н. Інформаційна війна як сучасне глобалізаційне явище / І. Жаровська, Н. Ортинська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». Т. 7, № 2, 2020 С. 56-61. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/sep/22118/10.pdf>
2. Закон України Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення протидії несанкціонованому поширенню інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчиненому в умовах воєнного або надзвичайного стану. Від 24.03.2022 № 2160-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net>
3. Інформаційна безпека під час війни: покрокова інструкція для дітей / Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/opinions/informatsijna-bezpeka-pid-chas-vijny-pokroкова-instruktsiya-dlya-ditej/>
4. Пархоменко-Куцевіл О.І. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки під час здійснення військових операцій та бойових дій. Публічне управління і адміністрування в Україні. Науковий журнал. Випуск 28. С. 177 – 181 . URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/28-2022/35.pdf>
5. Пилипчук Р. В. Інформаційна війна // Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. Т. 11. URL: <https://esu.com.ua/article-12460>
6. Радзівська О. Г. Проблеми негативних інформаційних впливів на дитину в Україні в умовах збройного протистояння. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 42. 2017. С. 197-200.
7. Славінська М., Боярчук О. Віртуальний простір шкільної спільноти: безпека під час війни URL: <https://kristti.com.ua/virtualnyj-prostir-shkilnoyi-spilnoty-bezpeka-pid-chas-vijny/>
8. Шпилик С. Інформаційна війна, пропаганда та PR: такі схожі й такі різні / С. Шпилик // Галицький економічний вісник. – Тернопіль : ТНТУ, 2014. – Том 47. – № 4. – С. 178-188.
9. Юрченко В.І. Проблеми соціалізації дітей і молоді в умовах інформаційної війни / В.І. Юрченко. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/pdf>

ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ ОСВІТИ

Владислав Шпирько,

здобувач освіти першого (бакалаврського) рівня 4 курсу 2 групи факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті розкривається сутність диджиталізації освіти. Проаналізовано наукові висновки щодо диджиталізації освіти. Досліджено основні напрями досліджень вчених, які на різних етапах займалися вивченням проблем, пов'язаних із загальною характеристикою диджиталізації освіти.

Ключові слова: диджиталізація освіти, інформація, правова інформація, інформаційні системи, принципи.

Загалом для розвитку цифрової трансформації суспільства в Україні потрібні фахівці, службовці з розвиненими цифровими навичками і відповідно потрібні термінові кардинальні заходи вдосконалення процесів стандартизації, формування цифрової освіти. Процеси навчання громадян України щодо методів, способів захисту їх прав, свобод, інтересів від інформаційних загроз та шляхів їх запобігання, на наш погляд, треба починати з дитячого садочка, школи, шляхом введення відповідних розвиваючих ігор, предметів. А також вищі навчальні заклади повинні сприяти підготовці кваліфікованих спеціалістів всіх спеціалізацій у сферах інформаційного права, інформаційної безпеки та кібербезпеки [5, с. 11]. Так, нещодавно Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, яка серед іншого передбачає удосконалення середньої, вищої освіти та підвищення кваліфікації з метою підготовки кадрів у сфері штучного інтелекту, стимулювання наукових досліджень у галузі, підвищення рівня кібербезпеки, удосконалення законодавства у сфері кіберзахисту тощо.

Гармонізація національного законодавства в епоху цифрової трансформації суспільства з європейським правом в сфері захисту прав людини набуває сьогодні неабиякого значення для розвитку України, яка б отримала змогу розвиватись у єдиному європейському правовому полі. Так, робота з адаптації правової системи України до правової системи ЄС має будуватись на основі єдиної системи її координації, планування та контролю. Виконання завдань з адаптації правової системи також неможливе без належної організації цієї роботи в усіх органах державної влади та без належного інформаційного, кадрового, наукового і фінансового її забезпечення.

Стратегічні цілі забезпечення цифрового розвитку в Україні зорієнтовані на створення умов для переходу на «цифрові» технології; трансформацію ресурсних секторів економіки в високопродуктивні, інтелектуальні та конкурентоспроможні; трансформацію сфер життя із архаїчних в сучасні та

ефективні цифрові; створення нових можливостей для реалізації людського капіталу, розвитку інноваційних, креативних та «цифрових» індустрій та бізнесу.

Не можна не відзначити, що в даний час цифровізація привела до появи нових форм публічного вираження думок громадянами в дистанційному (онлайн) форматі. Проходять онлайн публічні, громадські слухання, опитування громадян. Так, в Україні відбулися «віртуальні мітинги» (онлайн-мітинги) проти знищення культури, з використанням додатків. Таким чином, цифровізація форм безпосередньої демократії дозволяє не тільки спростити процеси волевиявлення громадян, а й дозволяє громадянам України більш активно брати участь у прийнятті адміністративних рішень. Але незалежно від ставлення до таких заходів, вважаємо, вони повинні бути нормативно врегульовані в самий найближчий час. Правовий вакуум в такій чутливій для держави сфері, як організація та проведення публічних заходів, може привести до серйозних негативних наслідків.

Понад мільярд людей активно використовують прямі мобільні платформи обміну повідомленнями, зокрема WhatsApp, Instagram, FacebookMessenger, Skype, Telegram. Відповідно до звіту «Цифрові технології 2020» зазначено, що наймасовішою платформою є Facebook – у неї 2,449 млрд. активних користувачів на місяць. На другому місці YouTube (2 млрд.), на третьому – WhatsApp (1,6 млрд.). На четвертому – TikTok (800 млн.). У зв'язку із збільшенням кількості користувачів, часу використання таких сервісів доцільно впровадження заходів примусу при порушеннях прав на не втручання в особисте і сімейне життя. Так, негативним явищем була гра під назвою «Синій кит», яка поширювалась серед користувачів соціальної мережі Вконтакте. В результаті цієї гри було здійснено серію самогубств серед підлітків, вчинених під впливом стороннього навіювання та заохочення. Умовами доступу до гри було виконання ряду завдань, в основному пов'язаними із нанесенням користувачем собі тілесних ушкоджень. Позитивним досвідом може слугувати німецька громадська організація із захисту молоді (jugendschutz.net.), яка знаходить в мережі Інтернет контенту, який може нести загрозу для молоді та підлягає кримінальному переслідуванню. Фінансує таку організацію держава. Якщо інспектори цієї організації знаходять протиправний контент, вони намагаються зробити так, щоб його видалили. У 2020 р., за підрахунками та з ініціативи jugendschutz.net, понад 970 разів було видалено неонацистські матеріали в різних соціальних мережах [4, с. 43].

Отже, адаптація правової системи - це складне і багатовимірне явище. Розвиток національної правової системи у напрямку її наближення до правової системи Європейського Союзу має забезпечити високий рівень підготовки в нашій країні проектів нормативно-правових актів, що, в свою чергу, допоможе створити ринкове соціально-орієнтоване законодавство, яке забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної активності громадян України, економічний розвиток держави і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, піднесенню його до рівня держав-членів ЄС.

Процеси політичного, економічного та соціального оновлення суспільства, побудова демократичної правової держави потребують приведення правових, організаційних, структурних та інших засад функціонування державних інститутів України у відповідності з новими умовами їх діяльності та розвитку. Органи державної влади повинні забезпечити виконання вимог чинного

законодавства щодо розподілу повноважень органів державної влади та здійснювати їх, виходячи з пріоритетності прав і свобод людини.

Нестабільна ситуація щодо здійснення режиму законності та правопорядку потребує перегляд стратегічних напрямів та їх діяльності, пошуку нових підходів до організації та здійснення охорони громадського порядку і боротьби із злочинністю.

Практика медіації як альтернативного способу вирішення спорів набувала більшої поширеності як на теренах нашої держави, так і в усьому світі. Навряд чи можна виділити єдиний причино-наслідковий зв'язок між світовими подіями та поширенням медіації, але очевидним є те, що активний розвиток економічної свободи у світі, відкриття кордонів, глобалізація, демократизація та поширення ділової активності протягом останнього часу є одними з ключових факторів, які сприяють зростанню конфліктних ситуацій і суперечок між учасниками різних правовідносин в адміністративно-правовій, цивільно-правовій, трудовій, кримінальній, сімейній та інших сферах. В результаті у багатьох країнах державні суди перевантажені суперечками різних категорій, часто відсутні або не дотримуються нормативи навантаження, порушуються терміни розгляду справ, знижується реальне виконання судових актів [1, с. 79]. Щодо України, незважаючи на поширення практики медіації в останні роки, судочинство в державних судах було та залишається найбільш звичним і поки найпоширенішим способом вирішення спорів, частково через відсутність належної правової бази для медіації в нашій країні, частково через корупційну складову [2]. Однак, у період введення карантинних обмежень саме медіація може стати новим ефективним способом вирішення спорів. Незважаючи на відносно швидке реагування законодавчої гілки влади та впровадження законодавства, яке мало на меті створення та переавантаження процесуальних механізмів для вирішення спорів у суді дистанційно, деякі експерти виділяють недосконалість та непридатність цих механізмів для розвантаження судової системи, що створює нові перспективи поширення практики медіації в Україні [3]. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням корона-вірусної хвороби (COVID-19)» № 540-IX від 30.03.2020 р., прийнятий 30 березня 2020 року (далі – Закон), мав на меті внесення до процесуальних кодексів додаткових положень з приводу впровадження дистанційного правосуддя. Звернувши увагу на думку експертів та проаналізувавши деякі з нововведень Закону, можна зробити висновок, що впроваджені зміни не стали ефективним рішенням через низку юридичних прогалин які не тільки не спрощують, але подекуди й ускладнюють судовий процес. Можна виділити та окреслити кілька таких ризиків. Одним з основних ризиків є положення вищезгаданого Закону про автоматичне продовження строків звернення до суду та процесуальних строків у цивільних, господарських та адміністративних справах на строк дії карантину. Фактично ухвалені зміни перешкоджатимуть суду здійснювати провадження в будь-якій цивільній, господарській чи адміністративній справі, оскільки невчинення однією із сторін будь-якої процесуальної дії (наприклад, неподання відзиву на позов) змушуватиме суд очікувати до закінчення карантину. Такі положення можуть призвести до того, що розгляд цивільних, господарських та адміністративних справ на час карантину повністю зупиняється у разі якщо хоча

б одна зі сторін не проявляє активність. Законодавцю слід було би передбачити встановлення на законодавчому рівні повноваження суду за заявою учасника справи визнавати поважною причину пропущення строку, якщо вона зумовлена карантинном, але через те, що таке положення не було передбачене, можна було спостерігати затягнення розгляду справ та ще більше завантаження судів у період послаблення карантинних обмежень.

Крім того, одним із положень Закону у судовому процесі суттєво обмежується один з основоположних принципів судочинства – гласність. Так, суду надається право обмежити доступ в засідання осіб, які не є учасниками процесу, якщо участь у судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи. Дане положення застосовується лише для господарського та цивільного процесу, але не застосовується для адміністративного. Очевидно, що у таких умовах, якщо справи стосуються соціально значимої інформації, суттєво підвищуються ризики зловживань, в першу чергу, через відсутність критеріїв обмеження доступу відвідувачів в судові засідання. Законом не передбачається ані критерій соціальної дистанції, який би дозволив доступ в засідання при дотриманні такого критерію, ані можливість долучитися до судового засідання як вільний слухач через відео-зв'язок. Можна передбачити як короткострокові, так і довгострокові тяжкі наслідки обмеження принципу гласності, серед яких можна виділити підвищення корупційних ризиків по справах, які розглядаються саме на час карантинних обмежень та ще більша зневіра громадян в необ'єктивності й неупередженості представників судової гілки влади, що йде на додаток до вже існуючих випадків створення штучних перепон у здійсненні публічного розгляду справ судами [4, с. 15]. Також, одним з нововведень Закону є передбачене положення про право учасників справи брати участь у судовому розгляді в режимі відео-конференції. Дане нововведення доволі важко назвати справді новим, тому що фактично статтею 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», а також такими процесуальними кодексами як КАС України, ГПК України та ЦПК України давно передбачено надання учасникам аналогічної можливості участі в режимі відео-конференції. По суті, вищезгаданий Закон просто дублює вже встановлені положення, але не вирішує актуального для українського судочинства питання впровадження дієвої та всеосяжної системи Електронного суду, яка б знімала навантаження з судової системи.

На даний момент практика проведення відео-конференцій та дистанційного залучення сторін у спорах є доволі розповсюдженою (так, при апеляційному оскарженні ухвал слідчих суддів відео-конференц-зв'язок використовується у 24,7 відсотках випадків). Тим не менш виділяються деякі недоліки, серед яких випадки відкладання засідань через технічні проблеми або з інших організаційних питань, які перешкоджають реалізації права українських громадян на справедливий суд [4, с. 44]. Як вже зазначалося, досі невирішеним є питання впровадження системи Електронного суду, повноцінне створення якої могло б вирішити технічні та організаційні прогалини дистанційного судового процесу. Наразі в Україні діє тестовий режим Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), яка б дозволила перевести судовий процес в повністю дистанційний формат. Впровадження цієї системи у найближчий час все ще є неможливим, незважаючи на необхідність викликану пандемією. Хоча деякі елементи ЄСІТС, наприклад електронні звернення вже працюють,

остаточний її запуск планується лише на 2023 рік [5, с. 28]. Звернувши увагу на проблеми, з якими стикаються учасники судового процесу під час пандемії та проаналізувавши деякі прогалини національного законодавства, яке мало на меті створення та перезавантаження процесуальних механізмів для ефективного вирішення спорів у суді на момент карантину, можна звернути увагу на те, що в умовах пандемії медіація як альтернативний метод вирішення спорів між сторонами, набуває ще більшої актуальності. Дана процедура в перспективі може стати необхідним механізмом досягнення справедливості на рівні з іншими альтернативними способами вирішення спорів (програми Alternative Dispute Resolution, далі – ADR). Саме такі переваги процедури медіації як швидкість та економічність, менша зарегламентованість, більша гнучкість та відсутність жорстких процедурних правил в порівнянні з судовими механізмами можуть не просто привести до поширення цієї практики на період пандемії, але й підштовхнути законодавців до вирішення проблеми, яка стоїть на заваді розвитку цієї практики саме в нашій країні – відсутності спеціального закону, який би регулював процедуру медіації. Незалежність процесу медіації від роботи будь-яких інституцій та держави дає шанс розвантажити судову гілку влади та, у ширшій перспективі, створити кращі умови для громадян для захисту власних прав та справедливого вирішення конфліктів без затримок та незручних формальностей під час пандемії. Слід сказати, що завдяки появі нових ризиків, які стають на заваді судочинства, та тим умовам, в яких опинилася держава, громадяни та бізнес під час пандемії створює позитивні передумови для використання перспективного напрямку у формі впровадження процедури медіації на постійній основі із застосуванням можливості її реалізації з використанням дистанційних комунікацій[1, с. 78].

Проведений аналіз, викладені в ході його факти дозволяють поглянути на проблему прав людини в широкому контексті, з огляду на її сильні і слабкі сторони.

У зв'язку зі вищевикладеним очевидна необхідність нового погляду на проблеми прав людей в епоху цифрової трансформації, що сприяло б усілякому розвитку і розширенню розглянутого інституту.

Конкретним змістом подібного діалогу міг би стати цілий ряд перспективних питань, що вимагають першорядного рішення. У числі таких слід зазначити необхідність розробки глобальної Концепції прав людини в епоху цифрової трансформації України, що мала б усеосяжний характер і будувалася з урахуванням досвіду усього світу. Така Концепція повинна охоплювати поряд з особистими, політичними і соціально-економічними правам також колективні права чи права народів, повинна була б передбачати необхідність захисту прав людини в періоди військових конфліктів, включати положення, спрямовані на боротьбу зі злочинністю і т.д.

Спеціальної уваги заслуговує питання про гарантії прав людини. Без розробки розгорнутої системи гарантій домогтися реального забезпечення прав людей, ліквідувати розрив між словом і справою, між юридичною нормою і життям неможливо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цифрова адженда України. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>.
2. Резолюція Digital Education Action Plan (2021-2027). URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en
3. Kusmin, M.; Saar, M.; Laanpere, M. Smart schoolhouse – Designing IoT study kits for project-based learning in STEM subjects. In Proceedings of the Global Engineering Education Conference (EDUCON), Tenerife, Spain, 17–20 April 2018; pp. 1514-1517.
4. Пиева, Галіна; Янкова, Таня. IoT in Distance Learning during the COVID-19 Pandemic. TEM Journal. Volume 9, Issue 4. pp. 1669-1674.
5. Social Media and Crime Prevention URL: <https://www.nnw.org/publication/social-media-and-crimeprevention>.

УДК 37(477)

МОЖЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ТА САМОРОЗВИТКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Наталя Мильніченко,

старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин
Центральноукраїнського інституту розвитку людини

Ольга Гринчук,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
Центральноукраїнського інституту розвитку людини

Повномасштабна війна має трагічний вплив на освітній процес та можливості отримання знань. Система освіти нині зазнала значних змін через воєнні дії, що вплинуло на способи та можливості отримання освіти та самоосвіти. У статті специфіку навчання та самонавчання під час повномасштабної війни. Проаналізовано за допомогою яких дистанційних платформ можна навчатись, саморозвиватись та отримувати допомогу в навчальному процесі.

Ключові слова: навчання, навчання в умовах війни, знання, саморозвиток, онлайн-платформи.

Постановка проблеми. У зв'язку із повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року РФ на територію нашої держави в Україні триває воєнний стан. Війна Росії проти України змінила життя українського народу та змусила більшу частину українців зіштовхнутися з низкою викликів: вижити, продовжувати надавати якісні освітні послуги, зберегти науковий потенціал і, підлаштувавшись під нові умови, не втратити надії на подальший розвиток. В Україні навіть у час повномасштабної війни з Росією триває навчання у дитсадках, школах та вишах.

Однак форми здобуття освіти значно змінилися, оскільки звична офлайн-форма навчання для більшості стала неможливою через повні або значні руйнування, яких зазнали освітні установи. «На сьогодні 326 закладів освіти повністю зруйновано, а пошкоджено 2337. Загалом 2663 заклади освіти, які мають пошкодження або руйнування» [4].

Крім того частина дітей та студентів змушені були залишити країну й навчальні заклади та продовжити здобувати освіту, кваліфікацію за кордоном. Продовжувати навчання в країні у таких умовах вимагає неабиякої мужності як від дітей, так і вчителів, студентів і викладачів, і звичайних громадян, які хочуть професійно розвиватись. Саме тому тема можливостей навчання та саморозвитку в умовах війни є надзвичайно актуальною сьогодні.

Мета дослідження – дослідити і проаналізувати основні методи і засоби навчання та самонавчання під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про особливості навчального процесу та самонавчання, саморозвитку під час війни на сьогоднішній день, на жаль, немає достатньої кількості наукових джерел. Усі відомості, які стосуються зазначеної тематики ще остаточно не досліджені та не сформовані в наукові праці. Проте, існують поодинокі розвідки та найбільше інформації з цього питання розміщено на сайті Міністерства освіти та науки України.

Виклад основного матеріалу.

Система освіти за період повномасштабної війни зазнала серйозних змін через бойові дії, обстріли, евакуацію, внутрішнє переміщення здобувачів освіти, виїзд за кордон тощо. За зазначених умов основною проблемою стало невідкладне впровадження ефективних рішень для проведення процесів дистанційного викладання, навчання та саморозвитку з огляду на індивідуальні потреби учнів та студентів.

Крім того ще однією реалією є у воєнний час не панікувати, варто навчитись уміти переключатись на цікаву діяльність, наприклад, здобувати для себе нові знання. Саме тому доцільно навчатися, займатися самоосвітою, самовдосконаленням нині, коли в країні триває війна.

Навчання завжди було і залишається актуальним, адже саме воно готує до майбутнього, особливо якщо це не просто набір фактів, а знання, що дають практичні навички.

Бажання навчатися виникає через певні причини. Передусім, тому що навчання – спосіб взаємодіяти з іншими людьми або спрямовувати свої емоції на щось раціональне.

Також процес може заспокоювати та стати опорою. Проте, війна в Україні та постійні обстріли не налаштовують на навчання, оскільки асоціюються з небезпекою та впливають на нервову систему.

Якщо небезпека є системною, як тепер, людський організм постійно витрачає ресурси, щоб давати собі раду. За таких умов навчатися складно. Тож спершу треба подбати про безпеку як фізичну, так і психологічну.

В умовах війни освітній процес важливо адаптувати так, щоб навчання не переважувало дітей та педагогів [2].

Напад Росії поклав акцент на розробці та вдосконаленні засобів синхронної навчальної діяльності [1, с. 139].

За час воєнних дій платформи електронного навчання інтенсивно використовуються практично в усіх закладах освіти. Постає наукова проблема вибору ефективної дистанційної платформи для навчання і саморозвитку студентів під час воєнного стану, з акцентом на низці потреб [1, с. 139].

Більшість шкіл, вищих навчальних закладів та інших закладів освіти активно почали впроваджувати Moodle, Google meet, Microsoft Teams, Cisco Webex або Zoom.

Але найбільше рекомендацій та реальної допомоги щодо здійснення навчання та самоосвіти наводить МОН. Команда МОН зібрала перелік корисних ресурсів для дорослих та дітей щодо психологічної підтримки, навчання та інформування [3].

Проекти МОН розраховані на різну цільову аудиторію, охоплюють різні аспекти навчання та самоосвіти, враховують можливості реалій сьогодення. Проекти МОН започатковані спільно з партнерами:

- спільний освітній проєкт Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури та інформаційної політики, українських телеканалів

ПЛЮСПЛЮС, «Піксель» та регіональних каналів Суспільного мовника, а також платформ онлайн-телебачення MEGOGO, Київстар ТБ, 1+1 video, sweet.tv, VoliaTV, Vodafone TV;

- Google Україна створили Всеукраїнський онлайн-розклад для учнів 1-11 класів;
- із сертифікованими психологами Асоціації інноваційної та цифрової освіти щоденні онлайн-зустрічі;
- педагогами та дитячими психологами запустили телеграм-канал «Підтримай дитину».

Також МОН пропонує під час навчального процесу та для самостійного опрацювання матеріалу користуватися перевіреними матеріалами з YouTube, Telegram, Viber, що також покращує сам освітній процес та якість знань, а також урізноманітнює навчання.

Під час воєнного стану дистанційні школи надають безоплатний доступ до навчання. Команда МОН підготувала перелік шкіл і організацій, які можуть допомогти дітям і сім'ям [3].

У цьому переліку, який налічує 51 позицію, подано проекти, платформи, курси, мікролекції, відео лекції, відео уроки, платформи та інші джерела, з яких здобувач може отримати достовірну, вивірену інформацію, а також отримати відповідне підтвердження саморозвитку чи підвищення кваліфікації – сертифікат.

З усіх наведених 51 позицій, що розташовані на сайті МОН, зупинимося для аналізу на 4:

1. Udeemy – платформа, що пропонує освітні проекти, розподілені на 16 категорій, які викладаються практиками. Тут представлені найрізноманітніші курси, серед яких продуктивність, стиль життя чи музика. Є як безоплатні курси, так і платні. Навчальні матеріали представлені у вигляді відео, аудіо, презентацій і тексту. Udeemy також пропонує можливість організаціям створювати власні навчальні проекти для корпоративного навчання. Після закінчення курсів слухачі можуть отримати сертифікат таких відомих компаній, як Cisco Systems, Microsoft Corporation, Financial Industry Regulatory Authority та інших [3].

2. На онлайн-платформі Learn without limits розміщено більше 2 тис. курсів із понад 180 спеціалізацій на 4 освітніх рівнях, зареєстровано близько 25 млн. слухачів – тут можна навчатися та отримувати кредити 149 провідних університетів світу, які є партнерами Coursera. У разі успішного закінчення курсу користувач отримує сертифікат. Протягом навчання студент повинен переглядати лекції, які надсилаються йому щотижня, читати рекомендовані статті та виконувати домашні завдання. Деякі курси мають українські субтитри.

3. Prometheus – українська безоплатна платформа онлайн-освіти, яка створена у 2014 році. Серед її партнерів найкращі заклади вищої освіти країни. Prometheus надає безкоштовну можливість університетам, провідним викладачам і компаніям-лідерам публікувати та розповсюджувати курси. Кожен курс складається з відеолекцій, інтерактивних завдань, а також форуму, на якому студенти мають змогу поставити запитання викладачу та спілкуватися. Успішне завершення курсу дасть змогу отримати електронний сертифікат, який підтверджуватиме здобуті знання. Курси на Prometheus доступні в мережі у будь-який час, платформа також пропонує мобільний додаток для Android та iOS [3].

4. Онлайн-школа «На Урок» розробляє та створює уроки для підтримки школярів України.

5. EdEra (Education Era) – освітній проєкт, що має на меті зробити навчання в Україні якісним і доступним. Навчатися можна в будь-який зручний час, а успішність підтверджується сертифікатом, та інші [3].

Висновок: Навчання під час війни – це складний процес, який повинен бути безперервним. Навчання та самоосвіта під час воєнного стану повинна охоплювати усі можливі засоби та способи не тільки відволіктися від новин, а й отримати нові знання або підвищити свій інтелектуальний рівень, само вдосконалитися або підвищити кваліфікацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голярдик Н., Гевко О., Макогончук Н. Дистанційні платформи для навчання і саморозвитку здобувачів вищої освіти на заняттях з «Української мови за професійним спрямуванням» під час воєнного стану / Н. Голярдик, О. Гевко, Н. Макогончук // Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. – 2022. – №2 (29). – С. 138 – 151.

2. Дистанційна освіта. URL: http://lutsk-school16.volyn.sch.in.ua/distancijna_osvita/

3. Дистанційні платформи для навчання, саморозвитку та отримання допомоги й перевіреної інформації / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/distancijni-platformi-dlya-navchannya-samorozvitku-ta-otrimannya-dopomogi-j-perevirenoyi-informaciyi>

4. РФ пошкодила понад 2,6 тис. навчальних закладів з 24 лютого, із них 326 зруйновано повністю – Міносвіти. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/866534.html>

5. Саморозвиток під час війни: до можливостей ще б і бажання. Одеський обласна громадсько-політична газета. 20-22 жовт. 2022 року. URL: <https://chornomorka.com/archive/22404-22405/a-16363.html>

6. Саморозвиток під час війни: що робити коли можливість є, а бажання немає? // Одеський обласний центр громадського здоров'я. URL: <https://healthcenter.od.ua/2022/10/14/samorozvytok-pid-chas-vijny-shho-robyty-koly-mozhlyvist-e-a-bazhannya-nemaе/>

7. Як якісно організувати навчання за змішаною формою у школі в умовах війни. URL: https://24tv.ua/education/zmishana-forma-navchannya-yak-yakisno-organizuvati-navchannya_n2172704

УДК 378

МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ ТА ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА НЕЇ

Валерія Лузан,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Фізична терапія, ерготерапія»
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Науковий керівник:

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У дослідженні висвітлено питання мотивації студентів першого курсу та фактори впливу на неї. Вказано, що мотивація є фактором, яка впливає на ефективність навчання та успішність навчального процесу. Вказано, що діяльність – це потенціал, який може стати більш ефективним і дати позитивні результати за умовою сильних, глибоких мотивів в особистості, які підвищують активність впливу, стійкість до недоліків, рішучість у досягненні поставленої мети.

***Ключові слова:** мотивація, навчальна мотивація, мотив, фактор впливу, процес навчання, професійна діяльність.*

Постановка проблеми. Питання мотивації студентів-першокурсників є дуже актуальним, оскільки залишається до кінця не досліджене, незважаючи на значну кількість наукових праць присвячених проблемі формування мотивації студентів у ЗВО. Це є важливим як для студентів у формуванні професійних навичок у навчальному процесі, так і для адміністрації вищого навчального закладу, який дбає про власну репутацію, а тому зацікавлений у підходах, що забезпечать підтримку належного рівня мотивації серед студентів, в т.ч. студентів-першокурсників, які знаходяться в процесі адаптації до середовища університетів після отримання вищої середньої освіти у школах.

Ступінь дослідженості проблеми. Вивченням мотивації студентів до навчання у ЗВО займалися такі дослідники, як Л. В. Гула, А. В. Дмитрук, О. А. Чиханцова, У. В. Уваркіна, О. І Москаленко та багато інших. Дослідження навчальної мотивації не дозволяє чітко визначити, що мотивує студентів-першокурсників до навчальної діяльності. Вивчення поведінкових проявів у навчальному процесі у ЗВО дає лише загальні пояснення мотивації.

Мета дослідження – вивчення особливостей мотивації до навчання студентів I курсів.

Виклад основного змісту. Мотивація – це система мотивів, яка визначає конкретні форми діяльності чи поведінки людей. Це вирішальний елемент у

постановці та досягненні людиною цілей. Вона є однією із рушійних сил людської поведінки. Це підживлює конкуренцію та запалює соціальні зв'язки. Її відсутність може призвести до психічних захворювань, таких як депресія. Мотивація включає в себе бажання продовжувати прагнути сенсу, мети та гідного життя.

Мотивація може виходити із різних джерел. Люди можуть бути мотивовані зовнішніми стимулами, такими як мотивація працювати за винагороду або внутрішніми задоволеннями, такими як мотивація створювати витвори мистецтва у вільний час. Інші джерела мотивації включають цікавість, автономію, підтвердження своєї особистості та переконань, створення позитивного образу самого себе та бажання уникнути потенційних втрат.

Мотивація поділяється на внутрішню та зовнішню.

Внутрішня мотивація - це те, що спонукає нас робити щось і досягати своїх цілей. Це не пов'язано з очікуваною винагородою, крайнім терміном чи тиском ззовні.

Наприклад, люди, які внутрішньо мотивовані бігати, роблять це тому, що їм подобається саме відчуття бігу, і це важлива частина їхньої особистості. Зовнішня мотивація може підвищити мотивацію у короткостроковій перспективі, але з часом вона може зношуватися чи навіть мати неприємні наслідки. На відміну від цього, внутрішня мотивація є потужною, оскільки вона інтегрована в особистість і є безперервним джерелом мотивації.

Зовнішня мотивація - це будь-яка причина, через яку хтось працює, крім задоволення від самої роботи. Усе, що обіцяно в виконанні завдання чи отримано в результаті виконання завдання, є зовнішніми мотиваторами.

Однією зі структур, використовуваних розуміння мотивації, є ієрархія потреб, запропонована американським психологом А. Маслоу 1943 року. Згідно з А. Маслоу, люди за своєю природою мотивовані до самовдосконалення і рухаються до вираження свого повного потенціалу - самоактуалізації - шляхом поступового задоволення кількох рівнів. потреб від фундаментальних, таких як їжа та безпека, до потреб вищого порядку в любові, приналежності та самоповазі.

Зрештою, А. Маслоу розширив теорію, включивши до неї потребу у самоперевершенні: люди досягають вершини зростання і знаходять вищий сенс життя, звертаючи увагу до речі поза себе. Хоча універсальність теорії Маслоу піддається сумніву, багато хто вважає, що вона відображає фундаментальні істини про людську мотивацію.

Мотивація має вирішальне значення для навчання та досягнень протягом усього життя як у неформальній обстановці, так і у формальному середовищі навчання. Наприклад, діти, які мотивовані, як правило, більш залучені, довше зберігають свою активність, мають кращі результати у навчанні та показують кращі результати, ніж інші діти, у стандартизованих тестах успішності. Мотивація відрізняється від загального когнітивного функціонування та допомагає пояснити успіхи у досягненнях незалежно від результатів тестів інтелекту [4].

Проаналізуємо деякі ключові результати десятиліть досліджень мотивації до навчання [4].

1. Люди мотивовані розвивати компетентність та вирішувати проблеми за допомогою заохочень та покарань, але часто мають внутрішні причини для навчання, які можуть бути сильнішими.

2. Студенти, як правило, стають більш зацікавленими в навчанні, коли стикаються з розв'язуванням завданням (не надто легким і не дуже розчаровуючим) і коли вони бачать цінність і корисність того, що вони вивчають.

3. Діти та дорослі, які зосереджуються в основному на своїх власних досягненнях (наприклад, на отриманні визнання або уникненні негативних суджень), менш схильні шукати виклики та завзяті, ніж ті, хто зосереджений на самому навчанні.

4. Студенти, які зосереджуються на навчанні, а не на успішності, або у яких є внутрішня мотивація до навчання, зазвичай ставлять перед собою цілі та розглядають підвищення своєї компетентності як мету.

5. Викладачі можуть бути ефективними, спонукаючи учнів зосередитися на навчанні, а не на успішності, допомагаючи розвинути орієнтацію на навчання.

Теорії навчання, засновані на поведінці, які концептуалізували мотивацію з погляду звичок, спонукань, стимулів і графіків підкріплення, були популярні у середині 20 століття. У цих підходах передбачалося, що учні пасивні у процесі навчання, а дослідження були зосереджені переважно на індивідуальних відмінностях для людей (наприклад, когнітивні здібності, прагнення до досягненням). Передбачалося, що ці відмінності фіксовані та визначають реакцію учнів на особливості середовища навчання (метод навчання, стимули тощо), а також їх мотивацію та ефективність.

Сучасні дослідники вважають багато з цих факторів важливими, але також стали приділяти увагу учням як активним учасникам навчання та приділяти більше уваги тому, як учні розуміють та обирають взаємодію зі своїм навчальним середовищем. Когнітивні теорії, наприклад, зосереджені на тому, як учні встановлюють цілі для навчання та досягнення і як вони підтримують та контролюють свій прогрес у досягненні цих цілей. Вони також розглядають, як фізичні аспекти навчального середовища, такі як структура приміщення, у якому проводиться навчання та соціальні взаємодії, впливають на навчання через їх вплив на цілі, переконання, емоції та дії учнів.

Слід додати, що мотивація дедалі частіше сприймається як емерджентне явище, що означає, що вона може розвиватися з часом і змінюватися внаслідок навчання та інших обставин. Дослідження показують, наприклад, що аспекти навчального середовища можуть як стимулювати, так і підтримувати цікавість та інтерес студента способами, які підтримують мотивацію та навчання.

Серед мотивів навчальної діяльності А. Маркова виокремлює:

-пізнавальні мотиви, які проявляються в зацікавленості освоєнням навчальних дисциплін з метою саморозвитку в процесі навчання, пізнанням власного внутрішнього світу, пізнанням нового і невідомого, спільною дією з іншими людьми, спрямованою на реалізацію професійних завдань;

-соціальні мотиви, зумовлені бажанням допомогти вирішити психологічні проблеми окремої людини, групи людей (сім'ї, колективу), змінити оточуючих людей в рамках професійної діяльності; дані мотиви відображають процес навчання як можливість спілкування в групі людей, яких об'єднує майбутня спеціальність [2, с. 3].

Професійна підготовка студентів з першого курсу впливає на мотивацію навчання і сприяє також формуванню мотиваційної готовності до професійної діяльності.

Мотиваційна готовність до професійної діяльності визначається спрямованістю особистості, усвідомленим прийняттям цінностей професійної діяльності; переважанням мотивів, що забезпечують ефективність виконання майбутньої професійної діяльності, що дозволяють активізувати когнітивний, поведінковий і емоційно-вольовий компоненти особистості, необхідні для трансформації теоретичних знань у практичні. Мотиваційна готовність особистості функціонує в безпосередньому зв'язку з різними соціальними умовами, в яких людина реалізує свою діяльність. На етапі навчання у закладі вищої освіти такими умовами є вимоги педагогічного колективу, академічної групи і виконувані студентом соціальні ролі.

Проблема адаптації студентів першого року навчання досліджується на соціально-психологічному, психолого-педагогічному та психофізіологічному рівнях. Відомий психолог Г. Балл зазначає: «Поняття адаптації здатне зіграти важливу роль у психологічному пізнанні, якщо трактується не вузько (як пристосування до середовища), а широко – як єдність взаємозумовлених протилежно спрямованих процесів урівноваження суб'єкта із середовищем» [1, с.4]. Роль позитивних чинників адаптації студентів, зокрема мотивації навчання, якраз можна вбачати у прискоренні процесів урівноваження суб'єкта (в даному випадку першокурсників) із середовищем закладу вищої освіти.

Мотивацію навчання студентів-першокурсників можна розглядати у контексті невирішеної раніше частини загальної проблеми їх адаптації до освітнього процесу у вищій школі, а також як складову мотиваційної готовності до навчальної та майбутньої професійної діяльності. Отже, особливість навчальної мотивації студентів-першокурсників полягає в тому, що вона не тільки полімотивована, а є одним із важливих результатів процесу адаптації (тобто, процес і результат адаптації як чинник мотивації) і, водночас, є одним із механізмів/чинників самої адаптації молодих людей до освітнього процесу у вищій школі. Таким чином, діяльність студентів під час навчальної адаптації, з одного боку, зумовлює мотивацію до навчання, з другого, – є її наслідком.

Мотивація навчання складається з низьких мотивацій, які постійно змінюються і одна за одною вступають у нові відносини. Такими умовами є потреба в навчанні для особистості, її мотиви, цілі, інтереси, емоції [2, с. 2].

Коли навчання стає для студентів примусом, а не пристрастю, їхні оцінки починають падати. Таким чином, успішність студента безпосередньо пов'язана з його мотивацією до навчання. Але мотивація студентів до процесу навчання може бути покращена, коли викладач використовує ефективні навчальні стратегії. Фактори, які впливають на мотивацію студентів до процесу навчання, включають ряд факторів навколишнього середовища, таких як чистота в класі, поведінка викладачів зі студентами та рівень інтересу студентів до певного змісту курсу. Стимули, які надаються студентам, є незамінними для підвищення їхнього рівня мотивації. Матеріальні та нематеріальні стимули, що надаються викладачами та батьками, також варто згадати про фактори, які мають неодмінний вплив на рівень мотивації студентів. Матеріальні винагороди включають грошові винагороди та сертифікати про успішність, а нематеріальні винагороди включають визнання та наполегливу працю студентів. Студенти менше бажають досягати успіхів у майбутньому через відсутність стимулів і низький рівень мотивації студентів. Викладачі можуть відігравати незамінну роль у підвищенні

мотивації серед студентів. Ці фактори включають активну участь студентів у процесі навчання через обговорення, залучення студентів до навчальної діяльності та поточні освітні потреби студентів. Незважаючи на ці фактори, інші відповідальні параметри, які мають важливий вплив на підвищення рівня мотивації студентів, включають середовище в класі, розмір аудиторії, рівень впевненості студентів, поведінку викладачів і норми навчального закладу. Студенти можуть вчитися точніше в середовищі, яке складається з прихильності, координації та участі тощо.

Процес навчання може бути орієнтованим на студента або викладача. Підходи, орієнтовані на викладача, є більш універсальними та практичними в більшості навчальних закладів. Ці підходи відносяться до прямого навчання/дедуктивного навчання, коли викладач обговорює лекцію зі студентами. З іншого боку, підходи, орієнтовані на студента, також називаються індуктивними методами або навчанням із відкриттям, у якому присутня методологія кооперативного навчання. Студенти повинні бути мотивовані брати участь у процесі навчання. Коли студенти залучені до мислення вищого порядку, тоді від них буде потрібно узагальнювати, конструювати, висувати гіпотези та інтерпретувати знання. Викладачі повинні використовувати сучасні методики викладання для читання лекцій студентам, незалежно від того, орієнтований навчальний процес на студента чи викладача. Ці методичні сфери включають метод дискусії, роботу в малих групах і метод кооперативного навчання. Дискусія – це сучасна та ефективна методологія навчання, за якої студенти та викладачі спілкуються віч-на-віч для обміну ідеями. Основна мета обговорення полягає в тому, щоб розширити знання студента про конкретний предмет. Таким чином, дискусія є ефективною методологією навчання, яка може підвищити мотивацію студентів до отримання знань. Під час обговорення студенти мотивовані до процесу навчання, тому що головна увага полягає в досягненні інформованого та раціонального консенсусу, у якому кожна думка має значення. У результаті студенти відчують досягнення. З іншого боку, у груповій роботі двоє або більше студентів працюють разом без допомоги викладача (принаймні протягом деякого часу). У груповій роботі студенти мотивовані працювати, оскільки студенти стають пасивними одержувачами знань, які можуть покращити досягнення та запам'ятати їх. Окрім цього, групова робота покращує комунікативні навички та попередні знання студента про певний предмет. Незважаючи на це, кооперативне навчання означає спільну роботу для досягнення спільних цілей у формі невеликої групи. Основна концепція кооперативного навчання полягає в тому, що учень не може досягти спільної мети, працюючи разом, тому кооперативне навчання допомагає членам групи оволодіти процесом отримання знань [5].

Навчання часто асоціюється з важкою працею, а не із задоволенням. Багато студентів фізично присутні в класі, але розумово відсутні, і тому їхній досвід навчання стає наповненим недбалістю та недоліками. Обізнаність про фактори мотивації студентів до навчання може допомогти викладачам підвищити мотивацію студентів до навчання. На додаток до цього, оптимістичне ставлення та цінності студентів також є необхідними для зниження їхньої відсутності інтересу до навчання.

Коли є питання мотивації серед студентів, тоді життєво важливу роль відіграють соціальні та економічні стимули. Якщо сім'я забезпечує адекватні

економічні стимули та соціальну підтримку студентів, то, очевидно, студенти мотивовані до процесу навчання. З іншого боку, якщо студенти мають недостатню підтримку сім'ї з точки зору емоційних та економічних стимулів, вони стають немотивованими щодо процесу навчання.

На нашу думку, для підвищення мотивації серед студентів-першокурсників, слід вжити наступні заходи.

1. Викладачі повинні давати студентам різні завдання, щоб підвищити їхні академічні оцінки, але ці завдання мають відповідати здібностям студентів.

2. Викладачі повинні давати студентам завдання, які можуть підвищити їхню мотивацію та уявлення про конкретний зміст курсу.

3. Викладачі повинні підвищувати цілі навчання серед студентів, наголошуючи на їхніх позитивних відгуках.

4. Викладачі повинні мотивувати студентів шляхом створення середовища прихильності, координації та участі.

5. Не лише викладачі, а й батьки також повинні брати участь у знятті освітніх обмежень своїх дітей. Студенти потребують керівництва та мотивації, щоб підвищити свою успішність у навчанні.

6. Коли студентам надається можливість поділитися власною точкою зору, вони знаходять певне інтелектуальне полегшення та мотивацію для роботи.

7. Подяка, заохочення та мотивація разом підвищують освітні досягнення студентів.

8. Єдиний спосіб мотивувати студентів досягти хороших академічних оцінок студентів – це усвідомити, що їхні викладачі чуйні та задоволені їхньою залученістю до навчання.

9. Викладачі не повинні очікувати від студентів нереалістичних цілей.

10. Викладачі повинні мати глибоке розуміння предмету, і вони повинні допомагати студентам зрозуміти їхні таланти, щоб студенти могли бути мотивованими до високих академічних досягнень.

11. Викладачі повинні зосередитися на використанні дискусії як ефективною методологією навчання, оскільки вона може підвищити мотивацію студентів до процесу навчання. У методі дискусії студенти обмінюються думками з викладачами та між собою. Під час обговорення студенти будуть залучені до мислення, міркування та формування думки.

12. Викладачі повинні заохочувати групову роботу як ефективну методологію навчання для підвищення мотивації студентів щодо конкретного змісту курсу.

Мотивація студентів природно пов'язана з прагненням студентів зробити внесок у процес навчання. Але це також стосується обґрунтувань, які лежать в основі рівня їхньої участі в процесі навчання. Студенти можуть бути однаково мотивовані для виконання завдання, але мотиваційні фактори, що стоять за цими студентами, відрізняються залежно від ситуації та навичок.

Проведений аналіз серед студентів-першокурсників дозволяє дійти висновку, що мотивація є ключовим фактором і заслуговуючим на увагу засобом, який може підвищити концептуалізацію та рівень успішності студента. Існує багато факторів, які мають суттєвий вплив на підвищення або зниження рівня мотивації студентів до процесу навчання. Ці фактори включають розмір класу, ставлення викладачів до своїх студентів і внутрішню мотивацію студента. З

іншого боку, невербальне заохочення викладачів до своїх студентів, створення спільного навчального середовища та адекватні стимули, що надаються студентам, мають важливий вплив на підвищення рівня мотивації студентів до процесу навчання. Коли викладачі використовують застарілі методики викладання та надмірно навантажують студентів, рівень мотивації студентів знижується. Мотивація студентів до процесу навчання допомагає їм отримати хороші академічні оцінки. Не лише викладачі, а й батьки та адміністрація школи є зацікавленими сторонами, які мають суттєвий вплив на рівень мотивації студентів до процесу навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Староста В. І., Попадич О. О. Мотивація навчання студентів-першокурсників. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. 2019. № 7(2). URL: <https://uesit.org.ua/index.php/itse/article/view/240/207> (дата звернення: 25.10.2022).
2. Петришин Л. Й. Мотивація як провідний чинник формування креативності майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. «Педагогіка, соціальна робота»*. №29. С. 146-150. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/407/1/МОТИВАЦІЯ%20ЯК%20ПРОВІДНИЙ%20ЧИННИК%20ФОРМУВАННЯ%20КРЕАТИВНОСТІ.pdf> (дата звернення: 25.10.2022).
3. Що таке мотивація? Беата Содерс. *PositivePsychology* : веб-сайт. URL: <https://positivepsychology.com/what-is-motivation/> (дата звернення: 25.10.2022).
4. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. 2018. *How People Learn II: Learners, Contexts, and Cultures*. Washington, DC: The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/24783> (Last accessed: 25.10.2022).
5. Gula L.V. Building learning motivation in students of higher education institutions. *Наукові видання Миколаївського НАУ*. 2021. С. 70-73. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9472/1/71-73.pdf> (дата звернення: 25.10.2022).

УДК 519.852.61

**ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СИМПЛЕКС-МЕТОДУ
ПРИ ВИВЧЕННІ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ І
МОДЕЛІ»**

Анастасія Ільченко,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Фінанси, банківська справа та
страхування»

Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Олена Соменко,

старший викладач кафедри права
та соціально-економічних відносин

Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У статті проаналізовано можливості застосування різних програмних засобів і середовищ для відшукування розв'язків задач лінійного програмування симплексним методом під час вивчення дисципліни «Економіко-математичні методи і моделі».

***Ключові слова:** задача лінійного програмування, симплекс-метод, математична модель, програма, онлайн-середовище.*

Постановка проблеми. Продовження дистанційного навчання під час воєнного стану в Україні, збільшення кількості повітряних тривог, перебої з постачанням енергоресурсів та інші непередбачувані ситуації ставлять перед системою вищої освіти нові виклики, що вимагають від викладачів здійснювати навчальний процес максимально ефективно у мінімально відведені терміни. Оскільки, незважаючи на ситуацію в країні, якість освіти та рівень підготовки майбутніх фахівців не повинні страждати, викладачам необхідно знаходити нові форми, методи взаємодії та організації навчального процесу в умовах, що склалися. Одним із таких підходів є все більш активне використання різноманітних засобів та інструментів інформаційних технологій для розв'язання широкого класу професійних задач. Прикладом цього є використання різних програмних засобів, середовищ та онлайн-ресурсів для розв'язування задач симплекс-методом під час вивчення дисципліни «Економіко-математичні методи і моделі».

Мета статті – розглянути можливості використання програмної реалізації симплекс-методу у курсі «Економіко-математичні методи і моделі».

Аналіз сучасних досліджень та публікацій. Симплекс метод – це метод лінійного програмування, який може бути застосований для вирішення широкого кола задач, спрямованих на пошук оптимального розв'язку. Також симплекс-метод дозволяє переходити від опорного плану до іншого, таким чином, щоб кожного разу значення цільової функції наближалось до максимального. Метод

був запропонований американським вченим-математиком Джорджем Данцігом. Джордж Данцінг вважається батьком лінійного програмування[2, 3].

Симплекс-метод – популярний обчислювальний метод, який можна реалізувати як вручну, так і з використанням ЕОМ.

Виклад основного матеріалу. Для отримання розв'язку математичних задач симплексним методом моделі мають бути подані у стандартних формах, а також відповідати певним умовам:

- 1) значення мають бути від'ємними;
- 2) функція є мінімальною або максимальною.

Симплекс-метод обмежується деякими факторами:

-вихідне обмеження має бути подане у вигляді рівності шляхом додавання до лівої частини змінної;

-невід'ємною можна зробити обидві частини, домноживши їх на -1[1].

Послідовність реалізації симплекс-методу:

- 1) звести задачу до задачі мінімізації ($b_i \geq 0$);

$$F = \sum_{i=1}^r C_i x_i \rightarrow \max$$

$$\sum_{i=1}^n a_{ji} x_i + x_{n+j} = b_j; \quad j = \overline{1, m}; \quad x_i \geq 0; \quad i = \overline{1, n}$$

2) поділити змінні на базисні і отримати базисне значення (базисні розв'язки завжди невід'ємні);

- 3) знайти базисні змінні через вільні;

4) за знаком невідомих коефіцієнтів в'ясувати чи є розв'язок оптимальним або ввести вільну змінну, відмінну від нуля та перевести її у базис, паралельно можна змінити базис;

- 5) визначити необхідні базисні змінні, які можна перевести у вільні;

6) перетворити умови обмеження таким чином, щоб функція залежала від нових вільних значень[2].

Варто зауважити, що в обчислювальних схемах симплексу мають бути залишкові базисні змінні. Також, якщо рівняння має знак « \geq », не можливо одразу отримати базисний розв'язок.

Наприклад, задача мінімізувати $F=4x_1+x_2$ при обмеженнях

$$\begin{cases} 3x_1 + x_2 = 3 \\ 4x_1 + 3x_2 \geq 6 \\ x_1 + 2x_2 \leq 6 \\ x_1, x_2 \geq 0 \end{cases}$$

у стандартній формі з невід'ємними змінними має вигляд:

$$\begin{cases} 3x_1 + x_2 = 3 \\ 4x_1 + 3x_2 - x_3 = 6 \\ x_1 + 2x_2 + x_4 = 6 \end{cases}$$

базисного рішення немає

Іншим методом симплексу є подвійний симплекс-метод, що забезпечує виконання оптимальних рішень. Також подвійний симплекс-метод має і іншу

назву – двоїстий симплекс-метод. Для його використання не потрібно, щоб всі змінні були додатними, але для мінімізації задачі треба, щоб усі коефіцієнти були невід'ємними[2].

Алгоритм використання двоїстого симплекс-методу:

- 1) для кожного від'ємного члена рівняння перевіряється чи є в них від'ємна частина;
- 2) знаходиться мінімальна частина з від'ємних;
- 3) будується симплексна таблиця;
- 4) перший рядок не змінюється;
- 5) замінюється старий базис в першому стовпчику на новий;
- 6) всі елементи діляться на розв'язуваний рядок і записуються навпроти базису, який їм відповідає;
- 7) базис виключається з усіх рядків, крім останнього;
- 8) визначається чи є від'ємна частина[3].

Через свою широку розповсюдженість, універсальність та чіткий алгоритм симплексний метод отримав багато варіантів реалізації засобами інформаційних технологій. Для спрощення та автоматизації розрахунків використовують як готові, спеціально розроблені комп'ютерні програми, так і реалізують розв'язування задач у середовищах програмування. Крім того, існують різноманітні онлайн-платформи, що пропонують швидко отримати розв'язок тієї чи іншої задачі симплекс-методом.

Одним із таких програмних продуктів є середовище швидкої розробки Delphi. Ця програма дозволяє швидко та ефективно організувати роботу програміста та має широкі можливості для використання.

Іншим способом знаходження розв'язків цих задач є використання мови програмування Python, що дозволяє реалізувати симплексний метод та використовує бібліотеку Scipy для порівняння аналізу максимальних та оптимальних рішень лінійного програмування (рис. 1).

Бібліотек Scipy лише 3:

- 1) pulp – значення буде максимальним;
- 2) cvxopt – відмінностей з першою бібліотекою немає;
- 3) scipy.optimize – дані введені розгорнуто, але з першою та другою бібліотекою результати схожі.

```
fun: 215.0
message: 'Optimization terminated successfully.'
nit: 9
slack: array([ 29., 10., 16.])
status: 0
success: True
x: array([ 0., 45., 0., 0., 0., 30., 20., 0., 0.]
```

Рисунок 1 – Розв'язок задачі засобами Python

Ці та інші середовища програмування мають широкі можливості для розв'язування оптимізаційних задач симплекс-методом, однак, робота з ними

передбачає у користувача елементарні знання відповідної мови програмування та наявність хоча б мінімального досвіду і навичок створення програм. Більш простим і доступним способом для студентів є використання різних онлайн-платформ, що надають можливості швидко знайти розв'язок оптимізаційною задачі. Як правило, такі платформи мають уже готові інструменти для введення початкових даних задачі та натисканням однієї кнопки представляють користувачу розгорнутий покроковий розв'язок. Одним із таких ресурсів є atozmath.com. Приклад розв'язування задачі з його використанням наведено на рис. 2, 3.

Solve the Linear programming problem using Simplex method calculator	
Type your linear programming problem	
<pre> MAX Z = x1 + 4x2 subject to x1 - 2x2 >= -3 x1 + 3x2 >= 7 2x1 + x2 <= 9 and x1,x2 >= 0 </pre>	
OR	
Total Variables : <input type="text" value="2"/>	Total Constraints : <input type="text" value="3"/> <input type="button" value="Generate"/>
Max <input type="text" value="1"/> x1 + <input type="text" value="4"/> x2 Subject to constraints <input type="text" value="1"/> x1 + <input type="text" value="-2"/> x2 <input type="text" value=">="/> <input type="text" value="-3"/> <input type="text" value="1"/> x1 + <input type="text" value="3"/> x2 <input type="text" value=">="/> <input type="text" value="7"/> <input type="text" value="2"/> x1 + <input type="text" value="1"/> x2 <input type="text" value="<="/> <input type="text" value="9"/> and x1,x2 >= 0 and unrestricted in sign ☐ x1, ☐ x2	
Mode : <input type="text" value="Decimal"/>	
Print Digit = <input type="text" value="4"/>	
Calculate : <input type="text" value="Zj-Cj"/>	
☐ Alternate Solution (if exists) ☒ Artificial Column Remove ☒ Subtraction Steps	
<input type="button" value="Find"/> <input type="button" value="Random"/> <input type="button" value="New"/>	

Рисунок 2 – Введення початкових даних задачі

Iteration-4		C_j	1	4	0	0	0	
B	C_B	X_B	x_1	x_2	S_1	S_2	S_3	MinRatio
x_2	4	3	0	1	0.4	0	0.2	
x_1	1	3	1	0	-0.2	0	0.4	
S_2	0	5	0	0	1	1	1	
$Z = 15$		Z_j	1	4	1.4	0	1.2	
		$Z_j - C_j$	0	0	1.4	0	1.2	

Since all $Z_j - C_j \geq 0$

Hence, optimal solution is arrived with value of variables as :
 $x_1 = 3, x_2 = 3$

Max $Z = 15$

Рисунок 3 – Отриманий оптимальний розв'язок задачі

Таким чином, існують широкі можливості використання інформаційних технологій для знаходження розв'язків оптимізаційних задач симплексним методом. Під час знайомства із цим методом розв'язування задач лінійного програмування необхідно, перш за все, розглянути його реалізацію на папері, а потім, з метою економії навчального часу та ресурсів, створення можливостей для поглибленого аналізу результатів розв'язання та для відшукування розв'язків більш складних і громіздких задач, доцільно застосовувати різноманітні програмні реалізації симплекс-методу у різних середовищах.

Висновки. Отже, на даний час, існує велика кількість програм та онлайн-платформ, які дозволяють розв'язувати задачі симплексним методом. Найбільш простим, ефективним і доступним для студентів під час вивчення курсу «Економіко-математичні методи і моделі» є використання саме онлайн-середовищ, оскільки вони не вимагають від користувача ніяких додаткових спеціалізованих знань, на відміну від середовищ програмування, і дають змогу за лічені хвилини ввести початкові дані та отримати детальний покроковий розв'язок задачі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех О.В., Городня Т.А., Щербак А.Ф. Збірник задач з математичного програмування: Навчальний посібник. Львів: «Магнолія 2006», 2007. 200 с.
2. Кучма М.І. Математичне програмування: приклади і задачі: Навчальний посібник. Львів: «Новий світ-2000», 2006. 342 с.
3. Наконечний С.І., Савіна С.С. Математичне програмування: Навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2003. 452 с.

УДК 519.852.33

РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ФАХОВИХ ЗАДАЧ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ (НА ПРИКЛАДІ ТРАНСПОРТНОЇ ЗАДАЧІ)

Лілія Семирог,

здобувачка освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Фінанси, банківська справа та
страхування»

Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Олена Соменко,

старший викладач кафедри права
та соціально-економічних відносин

Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Стаття присвячена розгляду можливостей застосування засобів табличного процесора Microsoft Excel для розв'язування фахових задач з економіко-математичного моделювання (на прикладі транспортної задачі).

Ключові слова: економіко-математичне моделювання, інформаційні технології, табличний процесор, транспортна задача, Microsoft Excel.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до підготовки майбутніх фахівців з фінансів передбачають формування у здобувачів освіти як загальних, так і спеціальних, фахових компетентностей. На сьогоднішній день, вивчення будь-яких дисциплін неможливе без залучення й використання методів і засобів інформаційних технологій, дисципліни обліково-економічного профілю – не виняток. Використання інформаційних технологій значно розширює можливості розв'язання фахових задач, спрощує роботу студентів, дозволяє позбутися від рутинних обчислень, більше уваги приділяти аналізу проблеми, і, звісно, сприяє подальшому розвитку інформаційної компетентності майбутнього спеціаліста.

Широкими можливостями для впровадження і використання засобів інформаційних технологій володіють задачі економіко-математичного моделювання, наприклад, транспортна задача. Зокрема, для розв'язання задач такого типу можна використовувати встановлений практично на будь-якому ПК табличний процесор Microsoft Excel.

Мета статті – проаналізувати можливості застосування засобів інформаційних технологій до розв'язування фахових задач економіко-математичного моделювання на прикладі транспортної задачі.

Аналіз сучасних досліджень та публікацій. У процесі перевезення беруть участь виробники, експедитори, торгові фірми та перевізники. У процесі перевезення у кожного індивідуальні цілі та кожен має власні прибутки й витрати.

З усіх етапів проектування транспортних перевезень етапи «моделювання процесу перевезень» і «розв'язання транспортної задачі» залишаються головними. Цей підхід дозволяє розрахувати прибуток, який втрачається при евристичному або інтуїтивному плануванні перевезень. При цьому, аналітичні методи пошуку раціональних варіантів дозволяють уникнути процесу прямого перебору варіантів.

Задачі в поєднанні кількості постачальників та кількості замовників поділяються на чотири види:

- «один-до-одного»;
- «один-до-багатьох»;
- «багато-до-одного»;
- «багато-до-багатьох».

1. Задачі типу «один-до-одного» складаються з двох класів:

- вибір транспортних засобів і розподіл вантажу;
- формування парку машин та їх розподіл.

2. Задачі типу «один-до-багатьох» складаються з семи складових:

Такого виду задачі трапляються часто. Вони характерні для транспортних і виробничих підприємств, коли вантаж з підприємства перевозять декільком замовникам.

- поділ транспортних засобів за витратами часу;
- поділ транспортних засобів за обсягом перевезень;
- поділ транспортних засобів за витратами коштів;
- поділ транспортних засобів із фіксованими доплатами;
- формування парку машин та їх розподіл;
- транспортування вантажу;
- вибір маршруту.

Цільова функція визначає витрату часу загалом на перевезення всього вантажу за всіма можливими маршрутами.

3. Задачі типу «багато-до-одного» виникають, коли з складів чи кількох підприємств потрібно перевезти вантаж до одного замовника.

Задачі такого типу складаються з таких класів:

- про планування випуску продукції;
- поділ транспортних засобів за кількістю витраченого часу;
- поділ транспортних засобів за обсягом перевезень;
- поділ транспортних засобів за фінансовими витратами;
- про розподіл транспортних засобів із фіксованими доплатами;
- про формування парку машин та їх розподіл;
- зведення вантажу;
- вибір маршруту.

4. Задачі типу «багато-до-багатьох» в практиці вантажних перевезень з'являються на транспортних і виробничих підприємствах, коли вантаж перевозять з декількох підприємств чи складів до декількох замовників. До цього виду належить задача про організацію перевезення, ще відома як транспортна задача [1, 3].

Основна суть транспортної задачі організації перевезень із неперервною математичною моделлю полягає у вирахуванні найкращого плану перевезення певного однорідного вантажу з m пунктів виробництва у n пунктів споживання.

Для кожного пункту відправлення задані об'єми виробництва a . Для кожного пункту призначення задані об'єми споживання b . Слід підібрати такий план перевезень, який повністю забезпечив би всіх споживачів при мінімальних витратах на перевезення. При цьому, в якості критерію оптимальності зазвичай береться або мінімальна вартість перевезень усього вантажу, або мінімальний час його доставки, або мінімальний загальний пробіг транспорту.

Загальна постановка транспортної задачі полягає у обранні найкращого плану транспортування певного однорідного вантажу з m пунктів виробництва n пунктів споживання. Обсяги виробництва, споживання та транспортування вимірюються лише в цілих одиницях. Варто створити план транспортування, який повністю забезпечив би потреби всіх замовників при найменших затратах на перевезення [1].

Виклад основного матеріалу. Розглянемо приклад реалізації задачі про вибір транспортних засобів і розподіл вантажу у середовищі Excel [2].

Нехай вантажний флот має у своєму складі судна чотирьох типів. Кількість суден j -го типу ($j = 1, 2, 3, 4$) відповідно дорівнює 15, 20, 30, 25. Витрати при використанні одного судна j -го типу в плановому періоді складають відповідно 6, 5, 7, 4 од. Кожне судно має вантажні ємності трьох типів (трюми, палуби, танки). Вантажопідйомність d_{ij} кожної i -ї ємності ($i=1, 2, 3$) на судні типу j визначається

$$\text{матрицею } D = \begin{pmatrix} 4 & 3 & 3 & 2 \\ 3 & 2 & 3 & 4 \\ 2 & 2 & 2 & 3 \end{pmatrix}.$$

Перевезенню підлягає вантаж двох видів ($p = 2$). Вантаж виду k ($k=1, 2$) є наявним відповідно в кількості 220 і 130. Потрібно вибрати найбільш економічний комплекс засобів перевезення вантажу й об'єми вантажу у кожній ємності [2].

Математична модель задачі при використанні позначень, що прийняті для загальної моделі цієї задачі, буде мати вигляд:

$$\begin{aligned} y &= 6x_1 + 5x_2 + 7x_3 + 4x_4 \\ f_1 &= 4x_1 + 3x_2 + 3x_3 + 2x_4 - (z_{11} + z_{12}) \geq 0, \\ f_2 &= 3x_1 + 2x_2 + 3x_3 + 4x_4 - (z_{21} + z_{22}) \geq 0, \\ f_3 &= 2x_1 + 2x_2 + 2x_3 + 3x_4 - (z_{31} + z_{32}) \geq 0, \\ f_4 &= z_{11} + z_{21} + z_{31} = 220, \\ f_5 &= z_{12} + z_{22} + z_{32} = 130, \\ 0 &\leq x_1 \leq 15, 0 \leq x_2 \leq 20, 0 \leq x_3 \leq 30, 0 \leq x_4 \leq 25, \\ x_j &= \text{int}, j = 1, 4, z_{ik} \geq 0, i = 1, 3; k = 1, 2. \end{aligned}$$

Призначення і поділ клітинок електронної таблиці Microsoft Excel для задачі про обрання засобу постачання товару в умовах прикладу може бути таким:

- клітинка B6:E6 – для шуканих змінних задачі x_j , $j = 1, 4$;
- клітинки L5:M7 – для шуканих змінних задачі z_{ik} , $i = 1, 3$, $k = 1, 2$;
- клітинки B4:E4 – для заданих кількостей суден d_j кожного типу, $j = 1, 4$;
- клітинки B9:E9 – для заданих витрат c_j на використання одного судна j -го типу, $j = 1, 4$;
- клітинки B11:E11 – для проміжних результатів із завантаженими формулами для обчислення добутку $c_j x_j$, $j = 1, 4$;
- клітинки G5:J7 – для указівки ємностей транспортних засобів d_{ij} , $i = 1, 3$, $j = 1, 4$;

- клітинки L9:M9 – для функцій f_{3+k} , $k = 1,2$, із завантаженими формулами для обчислення суми $z_{1k} + z_{2k} + z_{3k}$;
- клітинки L11:M11 – для задання об'ємів вантажу a_k , $k = 1,2$, що підлягає вивезенню;
- клітинки G14:J16 – для проміжних результатів із завантаженими формулами для обчислення добутку $d_{ij} x_j$, $i = 1,3$, $j = 1,4$;
- клітинки L14:L16 – для проміжних результатів із завантаженими формулами для обчислення суми $d_{i1}x_1 + d_{i2}x_2 + d_{i3}x_3 + d_{i4}x_4$, $i = 1,3$;
- клітинки N14:N16 – для проміжних результатів із завантаженими формулами для обчислення суми $z_{1k} + z_{2k}$, $k = 1,2$;
- клітинки P14:P16 – для остаточного обчислення функцій f_i , $i = 1,3$, з відповідними завантаженими формулами;
- клітинка C13 – для значення цільової функції y із завантаженою формулою для обчислення суми $\sum_{j=1}^4 c_j x_j$;

Призначені для цифрової моделі клітинки повинні мати числовий формат із числом десяткових знаків, рівним 2. Виключенням є клітинки з цілочисловими даними. Вони мають мати числовий формат з десяткових знаків, рівним 0.

Після того, коли всі потрібні константи та формули для обчислення результатів завантажені в електронну таблицю потрібно виконати необхідні установки даних у діалоговому вікні команди *Сервіс\Пошук_рішення*. В умовах прикладу установки визначається в такий спосіб:

- для цільової клітинки – $\$C\13 , рівної мінімальному значенню;
- для клітинок із змінними – $\$B\$6:\$E\$6;\$L\$5:\$M\7 ;
- для обмежень: $\$B\$6:\$E\$6 \leq \$B\$4:\$E\4 ; $\$B\$6:\$E\$6 =$ ціле; $\$B\$6:\$E\$6 \geq 0$; $\$L\$5:\$M\$7 \geq 0$; $\$L\$9:\$M\$9 = \$L\$11:\$M\11 ; $\$P\$14:\$P\$16 \geq 0$ [2].

Найкращим рішенням задачі є вектор-рядок $X^*T = [14 \ 0 \ 0 \ 25]$ та матриця $Z^* = \begin{pmatrix} 78,56 & 22,44 \\ 141,06 & 0,39 \\ 0,39 & 102,17 \end{pmatrix}$, що забезпечують найменше значення цільової функції $y^*=184$ ум.од.

Отже, реалізувавши таким чином розв'язок транспортної задачі в середовищі Microsoft Excel, ми маємо змогу здійснювати швидкий контроль за результатами виконання обчислень, отримуємо зручний інструмент для візуалізації кінцевих результатів, а також, в подальшому, можемо, корегуючи вхідні дані, спостерігати і аналізувати, як змінюються розв'язки.

Висновки. Використання засобів табличного процесора Microsoft Excel для розв'язання транспортної задачі значного спрощує і прискорює процес пошуку рішення, підвищує ефективність роботи та поглиблює розуміння сутності поставленої проблеми, а також сприяє подальшому розвитку інформаційної та професійної компетентностей майбутніх фінансистів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Наконечний С.І., Савіна С.С. Математичне програмування: Навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2003. 452 с.
2. Ольхова М.В. Методичні рекомендації до організації самостійної роботи та проведення практичних занять із навчальної дисципліни «Оптимізація

логістичних процесів» (для студентів рівня підготовки «магістра» денної і заочної форм навчання спеціальності 073 – Менеджмент освітньо-професійної програми «Логістика») Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 51 с.

3. Самойленко М. І., Кобець А. О. Інформаційні технології в розв'язанні транспортних задач: монографія. Харків : ХНАМГ, 2011. 256 с.

УДК 37.016:004

ПРОБЛЕМИ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ

Ігор Харитонов,

здобувач освіти першого (бакалаврського) рівня 4 курсу 2 групи факультету слідчої та детективної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Обґрунтовано систему заходів, функції і принципи цифрової освіти. Названо етапи гармонізації законодавства України з європейським правом в сфері цифрової освіти. Здійснено порівняльний аналіз законодавчого регулювання цифрової освіти в Україні й у зарубіжних державах, на підставі чого опрацьовано пропозиції щодо можливостей використання зарубіжного досвіду в законотворчій діяльності держави.

Ключові слова: захист прав людей, європейське право, цифрова освіта.

Одним з ключових прав громадян України є право на доступ до інформації і право на відсутність дискримінації в інформаційній сфері. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 року № 67-р схвалено «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018 - 2020 роки» яка має забезпечити прискорене впровадження цифрових технологій в економіку та соціальну сферу[2; С. 65]. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р. схвалено «Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні». Система заходів передбачає створення належних умов для функціонування інформаційного суспільства, забезпечення матеріально-технічною базою всіх соціальних об'єктів, у тому числі навчально-освітніх закладів.

Однак, не зважаючи на значні зрушення в інформаційно-інфраструктурній сфері нашої держави, цифровізації країни та впровадження цифрових технологій, на сьогодні велика кількість соціальних об'єктів, у тому числі навчальних закладів, медичних закладів в невеликих населених пунктах залишаються без належного оснащення та без широкосмугового підключення до мережі ІнтернетIoT-технології є новою парадигмою, яка об'єднує безліч предметів навколо нас, спрощуючи життя людини. Ці технології поступово стають невід'ємною частиною нашого життя, особливо в період пандемії, коли слово «дистанційність» стає ключовою ознакою взаємодії в більшості сфер діяльності людини. Це стосується й освітнього процесу, адже навчальні заклади різних рівнів незалежно від форми власності чи напряму навчання в 2020 році вимушено перейшли на дистанційну форму навчання через вірусну загрозу у вигляді COVID-19. Почали з'являтися так звані smart школи, тобто такі, що використовують IoT технології в своїй безпосередній роботі [1]. В більшості випадків вони стосуються розвитку популярного нині напряму STEM-освіти (S – science, T – technology, E – engineering, M – mathematics), в межах якої учням пропонується використання інноваційних технологій в процесі навчання.

Зазначимо, що Європейська Комісія досить активно зосередилась на питанні цифрової освіти. Наразі розроблено План дій щодо цифрової освіти (2021–2027), метою якого є сприяння розвитку високоефективної цифрової освітньої екосистеми [2]. Серед напрямів роботи в даному документі визначено розробку етичних стандартів використання штучного інтелекту (AI) та отриманих даних про студентів та викладачів в процесі навчання. Обсяги даних у формі матеріалів для навчання, балів, видів роботи навчального та наукового спрямування стали ще більшими, адже офлайн форми комунікації з учнями та студентами перестали бути доступними. Виник ряд важливих питань щодо відкриття доступу до лекцій в режимі реального часу чітко визначеному колу осіб, їх ідентифікація, встановлення фактичної присутності особи на заході, а не суто технічного приєднання до заняття тощо.

Прикладами використання технологій Інтернету є наступні: аналіз даних веб-камер студентів за критеріями реальної відвідуваності дистанційного курсу, поведінковими показниками щодо концентрації на матеріалі, втраті уваги, ступеня перевтоми в процесі заняття, аналіз даних щодо емоційних станів, які також впливають на сприйняття інформації; аналіз звуків через певні інтервали часу, отриманих з мікрофону особи, що навчається також може бути проаналізовано за індикаторами мови, шуму, швидкості та інтенсивності натискання клавіш, чи було завдання, в якому студент мав задіяти клавіатуру тощо; GPS-трекери, smart годинники можуть використовуватись для моніторингу місцезнаходження, фіксації та інтенсивності рухів особи, що навчається, тривалості фізичних вправ. Зібрання таких даних може застосовуватись при дистанційному навчанні дисциплін, пов'язаних зі спортивними навантаженнями. Окрім цього, такі дані, зокрема, швидкість серцебиття можуть бути корисними при прийнятті викладачем дистанційного іспиту, коли досить складно повністю унеможливити використання студентами додаткових джерел чи сторонньої допомоги [3, с. 16]. Таким чином, за допомогою технологій IoT та з використанням вищезгаданих технічних пристроїв стає можливим автоматичне фіксування та моніторинг присутності студентів на заняттях, аналіз патернів поведінки, динаміки навчання, залучення в навчальний процес, ефективності тих чи інших завдань та способів донесення інформації тощо.

Оскільки в вищевказаному Плані дій ЄС щодо цифрової освіти на 2021-2027 роки передбачено використання даних учнів та викладачів, які фактично будуть користувачами технології штучного інтелекту та IoT, варто встановити чіткі межі між тим, які дані можуть використовуватися в освітній діяльності, а які можна вважати втручанням в приватне життя. На нашу думку, варто застосовувати принцип співмірності та виправданості використання певних даних про фактичного користувача здобутків цифрової трансформації в сфері освіти. Жодним чином не можна допускати безальтернативності надання доступу до даних користувача освітньої послуги чи особи, яка таку послугу надає. Більше того, використання таких даних є недопустимим без надання згоди не тільки в технічному розумінні цього слова, наприклад, через згоду на умови роботи певного додатку. На нашу думку, установа, організація чи фізична особа, що надає освітню послугу має до угоди про надання послуги долучати також додаток, в якому передбачено виключний перелік технологій AI та IoT, які планується використовувати при навчанні, а також згода на обробку конкретних

видів даних, як можуть бути отримані з мікрофону, відеокамери, GPS-навігатора тощо.

Специфіка освітньої діяльності в умовах пандемії, з одного боку, показала ще більшу необхідність застосування інноваційних технологій, а з іншого – вказала на потребу додаткового правового регулювання договірних відносин в цій сфері задля уникнення загроз конфіденційності та посягання на приватність. Цифрова трансформація відкриває значні перспективи застосування технологій IoT в системі освіти, втім, має бути забезпечена правова регламентація для такої взаємодії, що можливо через передбачення в законодавстві певних правових запобіжників зловживанню цифровими технологіями з боку суб'єктів освітнього процесу.

Не менш важливим є право громадян України на захист в інформаційній сфері. Загрози інформаційній безпеці сьогодні є суттєвими, постійно видозмінюються та посилюються [4, с. 148]. Якщо ще декілька років тому однією з основних проблем інформаційної безпеки в соціальних мережах вважався неконтрольований обіг особистої інформації громадян, розміщеною ними власноруч, то сьогодні слід говорити про масовий збір інформації про користувача в мережі на основі спостережень за його діяльністю. Такий збір інформації є частиною функцій адміністрування мережі. Автоматично зібрана інформація про користувача, або великі дані (BIG DATA), стає цінним товаром, ф'ючерсом на ринку, як раніше були сировина чи енергоносії, а компанії які володіють такою інформацією (Facebook, Instagram, Google і т.д.) очолюють списки найдорожчих компаній світу. Ця інформація використовується в комерційних цілях та стає надзвичайно цінним ресурсом знань для будь-якої компанії, у тому числі й для створення персоналізованої (таргетованої) реклами.

З іншого боку великі дані (BIGDATA) є незамінним інструментом у політичній сфері, яка нині активно використовує сучасні інформаційні технології. Політичні перегони сьогодні перетворюються на інформаційні війни, а політична реклама від головної мети інформування виборця переходить до маніпулювання з інформацією та його свідомістю. Це збільшує об'єми недостовірної, фейкової інформації в інформаційному просторі, підвищує кількість негативних та маніпулятивних впливів на свідомість громадян, що порушує його право на захист від маніпулювання свідомістю та від недостовірної (фейкової) інформації. Крім того, у бажанні взяти верх над конкурентом в процесі політичних перегонів знищується довіра та повага до державних інституцій, що порушує цілісність усієї системи, призводить до трансформації поглядів і цінностей у суспільстві та становить загрозу повноцінному і гармонійному розвитку особи. Проте існують ефективні приклади повного переходу на дистанційне електронне голосування через мережу Інтернет. Піонером в цій галузі є Естонія, в якій подібна практика має місце з 2005 року.

Слід зазначити, що якщо в 2005 році на муніципальних виборах за допомогою голосування через мережу Інтернет висловили своє волевиявлення тільки 9681 виборців, що становило 1,85% серед всіх голосів, то в 2019 року на парламентських виборах дистанційно свою волю висловили 43,8% виборців. При цьому кількість паперових документів, необхідних для організації виборів, продовжує скорочуватися. Наприклад, з 2021 року в Естонії використовується електронний список виборців. Зрозуміло, не слід розглядати виборчу систему

Естонії як зразок, але викладений вище приклад переконливо доводить наявність величезного потенціалу в сфері цифровізації виборчого процесу. Зараз Україна знаходиться тільки на початку шляху цифровізації виборчого процесу.

Крім того, сучасні web-сайти дуже часто пропонують зареєструватися на сайті, що передбачає надання згоди на обробку персональних даних. Однак неможливо встановити, хто і яким чином буде обробляти персональні дані. Адже може бути умисний або технічний витік персональних даних. Тобто якщо громадянин надає згоду на обробку персональних даних, то отримує послугу, якщо ні, то відповідно її не отримує. Законодавством не врегульовано питання, щодо альтернативи вибору, чим і порушуються права такої особи. Адже публічні послуги мають здійснюватися без примусу громадян до надання згоди на обробку їх персональних даних. При цьому, громадянин України, який відмовився від обробки персональних даних повинен мати альтернативу. Якщо врахувати всю кількість згод, що надав користувач послуги, то важко відслідкувати куди передаються його дані, як буде здійснюватися обіг такої інформації. В чинному законодавстві України ці питання залишаються неврегульованими.

Актуальним залишається питання щодо застосування примусу до правопорушників, які здійснюють публікації в ЗМІ, соцмережах, а також оголошення, в яких містилася інформація про хворих на коронавірус[1, с. 148]. Зокрема, 08 квітня 2020 року видання «Вести» оприлюднило перелік адрес будинків у столиці, де нібито живуть хворі на коронавірус COVID-19. Редакція пояснила це начебто суспільним інтересом і заклик дотримуватися карантину. В подальшому такі випадки було неодноразово помічено і в інших містах України. Таку ініціативу підхоплювали і окремі громадяни.

Крім того, нещодавно стався витік персональних даних, які містилися у додатку «Дія», вони були розповсюджені та перебували у відкритому доступі на Telegram-каналі. Влада заперечувала свою причетність до витіку інформації, але все ж таки були порушені права користувачів. Залишилося неврегульованим законодавством, питання щодо можливості видалення вже наданих даних та відповідальності за такі правопорушення в інформаційній сфері.

Україна заразна шляху запровадження штучного інтелекту у публічне адміністрування [4, с. 148]. Про це свідчить використання комп'ютерних програм, заснованих на досягненнях машинного навчання і обробки мови, які допомагають громадянам України у виконанні певних завдань і імітують взаємодію з реальним співрозмовником. Прикладом є електронний сервіс – чат-бот «Держслужбовець Тарас», який допомагає суб'єктам декларування у заповненні декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Також Національна служба здоров'я України запустила чат-бот з інструкціями щодо COVID-19 для лікарів, швидкої допомоги, місцевої влади та пацієнтів. На сьогоднішній день технології штучного інтелекту набули стрімкого розвитку в сфері автомобільної промисловості, наприклад автомобілі «Tesla» компанії «SpaceX» Ілона Маска. На сьогодні ці автомобілі використовуються для пасажирських, вантажних перевезень. Програма штучного інтелекту запрограмована так, що водій в даній машині не обов'язково має бути присутнім. Так само можна згадати робот зі штучним інтелектом «Софія», яка на сьогоднішній день є громадянкою Саудівської Аравії. Однак законодавством не

врегульовано питання щодо юридичної відповідальності робота чи системи зі штучним інтелектом.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій призвело до цифровізації різних видів діяльності, не залишилося осторонь і правосуддя. Кодексом адміністративного судочинства України передбачено надання учасникам права приймати участь в судовому засіданні в режимі відео-конференції. Але невирішеним є питання впровадження медіації, системи Електронного суду, що могло б вирішити технічні та організаційні прогалини дистанційного судового процесу. Наразі в Україні діє режим Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка б дозволила перевести судовий процес в повністю дистанційний формат. Поняття «електронне правосуддя» або в зарубіжних країнах e-justice міцно увійшло в життя сучасного суспільства. Аналіз зарубіжного досвіду електронного правосуддя може допомогти національному електронному правосуддю уникнути деякі невдалі рішення і перейняти позитивні.

У США електронний доступ до судової інформації можна отримати через системи Public Access до Court Electronic Records (PACER) та CaseManagement / ElectronicCaseFiles (CM/ECF) для подання документів до судів. Відразу слід зазначити, що на відміну від судових національних автоматизованих систем, доступ до судової інформації платний. Доходи від платежів використовуються для обслуговування та підтримки інформаційних систем, а також для компенсації інших витрат, пов'язаних з електронним правосуддям. Для доступу до судової інформації необхідно зареєструватися в PACER, а для електронної подачі документів до недавнього часу на додаток до реєстрації PACER необхідно було зареєструватися в ECF. Було розроблено нову систему управління справами, яка дозволила реєструватися один раз і з цим обліковим записом отримувати доступ як до судових справ, так і подавати заяви в електронному вигляді. Всю інформацію про суди і системи, що ними використовуються можна знайти на сайті. На сайті ж є безкоштовний навчальний сайт, який пояснює роботу PACER, його можна переглянути перед реєстрацією, також є посилання на докладну інструкцію для користувача, що, звичайно, робить цю систему більш доступною, децентралізованою – суди мають свої власні сервери, що корисно і з технічної точки зору.

У країнах Європейського союзу (ЄС) електронне правосуддя розвинене по-різному. ЄС створив портал «Електронне правосуддя», де міститься актуальна інформація про використання інформаційних технологій у національних судах. Для використання інформаційних технологій при судових розглядах у багатьох країнах змінюється законодавство, причому в одних країнах комунікаційні канали зв'язку, наприклад Інтернет, використовуються у всіх видах судочинства, в інших - лише в окремих. Наприклад, в Естонії функціонує інформаційна система електронного судочинства (e-toimic – e-File proceedings information system), за допомогою якої може бути розпочато судовий розгляд, подано документи, апеляційні скарги в цивільному та адміністративному судочинстві. Процесуальні документи подаються за допомогою електронного підпису. Судовий збір та скарги з технічного обслуговування подаються тільки через Інтернет, що говорить про досить високий рівень розвитку інформаційних технологій, а головне готовності населення до застосування цих технологій. Подання позову досуду

здійснюється через заповнення спеціальних форм, що, звичайно, полегшує це завдання і робить правосуддя більш доступним. Залежно від виду судочинства та клопотання форми можуть відрізнятися, але формат у них однаковий. Увійти в систему можна за допомогою ID-картки або мобільного ідентифікатора (Mobile-ID). Доступ надається лише до справ та даних користувача, який увійшов під своїм ідентифікатором. Для безпечної передачі даних використовується національна інформаційна система X-Road.

Судові рішення, ухвали та повістки так само можуть вручатися в електронному вигляді або через інформаційну систему, при цьому автоматично реєструється дата їх винесення, або через електронну пошту учасника, який повинен повідомити суд про їх отримання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стратегія національної безпеки України / Ради національної безпеки і оборони України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> .
2. Про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери. Розпорядження Кабінету Міністрів України. Київ 2020. № 1353-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text>.
3. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні / Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/12/2/668750/>, 2 грудня 2020.
4. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>.

УДК: 378.1

ІНКЛЮЗІЯ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Вероніка Панасюк,

здобувачка вищої освіти першого
(бакалаврського) рівня спеціальності
«Право»

Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

Науковий керівник:

Олена Кравченко,

кандидат філологічних наук, начальник
відділу наукової та виховної роботи
Центральноукраїнського інституту
розвитку людини

У дослідженні висвітлено питання організації освітнього процесу для студентів з особливими освітніми потребами, створення стійкого соціального середовища в умовах соціальної та освітньої інклюзії для студентів. Проаналізовано досвід впровадження інклюзії у закладах освіти України, а також завдання та принципи інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзивний навчальний процес, освітнє середовище, студенти з інвалідністю, супровід.

Постановка проблеми. Процес навчання студентів з особливими потребами тісно пов'язаний з процесом їх соціалізації упродовж всього життя. Саме тому спільна участь у навчальному процесі студентів з інвалідністю і інших студентів суттєво полегшила б їх адаптацію у суспільстві. Але інтеграція осіб із різними станом здоров'я в освітнє середовище ще не гарантує їй учасникам рівного доступу до навчання, оскільки у деяких із них можуть бути специфічні освітні потреби. Для подолання цього недоліку необхідно запровадити комплекс заходів, що забезпечують повноцінну інклюзію осіб з інвалідністю в освітньому процесі.

Мета дослідження: вивчити особливості провадження інклюзії в студентському середовищі.

Ступінь дослідженості проблеми. Питання інклюзії в студентському середовищі відображено у ряді наукових праць в яких висвітлюються: основні підходи навчання дітей з інвалідністю (Н. Brown, Н. Smith, М. Winzer, І. Дено, М. Рейнольде та ін.), створення системи інтеграції нечуючих, а також сліпоглухих дітей (В. Лубовський), інтеграція в системи освіти дітей з різними порушеннями психо-фізичного розвитку (М. Малофєєв), зміст і методи навчання різних категорій дітей з особливостями психо-фізичного розвитку в системі інклюзії (О. Глоба, О. Гноєвська, І. Дмітрієва, В. Заселенко, О. Косова та ін.), сучасні дидактико-технологічні акцентації процесу професійної практичної підготовки у закладах вищої освіти (А. Алексюка, В. Бондаря, О. Гноєвського, В. Засенка,

І. Кузави, С. Міронової та ін.), підготовка дефектологічних кадрів до інклюзивного навчання (В. Засенко, Н. Помахова, А. Колупаєва, Н. Саванова, В. Синьов та ін.).

Виклад основного матеріалу. Інклюзія – це процес реального включення людей з інвалідністю в активне суспільне життя і однаковою мірою необхідна для всіх членів суспільства. Інвалідність – це не вирок долі, це, швидше такий спосіб життя за обставин, що склалися. Людина з інвалідністю прагне бути у соціумі, бути рівною і потрібною, мати друзів, навчатися, працювати. Умови рівних можливостей досяжні лише у тому суспільстві, де відсутня дискримінація людей з інвалідністю словами і діями інших людей. Тому сенс процесу інклюзії можна позначити так: «Всім тут раді». Він передбачає розробку застосування конкретних рішень, які зможуть дозволити кожній людині рівноправно брати участь в академічному і суспільному житті.

Отримати вищу освіту люди з особливими потребами можуть вступивши до звичайних вищих учбових закладів, у яких запроваджений процес інклюзії, шляхом створення спеціальних або інклюзивних груп, та спеціальних закладів освіти. У таких закладах передбачається спільне навчання студентів, з особливими освітніми потребами, з іншими здобувачами освіти. Така форма навчання визначає політику рівних можливостей у здобутті вищої освіти усіма студентами.

«Інклюзивна освіта – це процес надання освітніх послуг молоді з особливими освітніми потребами, що забезпечує їхнє право на отримання вищої освіти» зі створенням у вищому навчальному закладі умов, адаптованих до їхніх потреб і можливостей [2, с.12].

Завдання інклюзивної освіти полягає в організації навчально-виховного процесу, який би задовольнив освітні потреби людей.

Інклюзивна вища освіта ґрунтується на ряді принципів:

- повага до прав і свободи людини;
- відкритість та гнучкість освіти, здатність оперативно реагувати на зміни;
- інноваційність, аналіз, пошук та впровадження кращих зразків практики;
- формування толерантності та взаєморозуміння в освітньому середовищі, відсутність дискримінації;
- забезпечення інформаційної та соціальної доступності освітнього середовища;
- дотримання стандартів якості освітніх послуг та науково-методичного забезпечення;
- узгодженість та скоординованість дій підрозділів та учасників навчально-виховного процесу;
- безперервність та наступність інклюзивної освіти на всіх рівнях навчання;
- індивідуалізм навчання та гармоній розвиток особистості;
- залучення до суспільного життя, соціалізація, підготовка до працевлаштування [4].

Сьогодні Україна має унікальні приклади ефективного впровадження принципів інклюзивного навчання. Серед таких університетів є ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Університет нового, інтегрованого типу, який спеціалізується на забезпеченні рівного доступу до якісної вищої освіти всім бажаючим, незалежно від стану здоров'я, матеріального

становища чи місця проживання студента. Цей університет став першим інклюзивним закладом вищої освіти, який залучив молодь з неоднаковим рівнем освітньої підготовки, різним станом здоров'я, а також обмеженими соціальними можливостями (діти-сироти, малозабезпечені сім'ї) до освітнього процесу.

Аналіз змісту, форм, видів, умов, проблем інтеграції та інклюзії студентів з особливими освітніми потребами розвивається у таких напрямках:

- соціальний супровід студентів з різними нозологіями інвалідності в вищих навчальних закладах;
- створення інклюзивного освітнього середовища;
- фізична реабілітація, фізична культура і розвиток студентів з інвалідністю в умовах інклюзивного освітнього середовища;
- особливості, стан і тенденції інклюзивної освіти за кордоном, порівняльний аналіз інклюзивної освіти в різних країнах світу [с.13].

Університет «Україна» націлений компенсувати функціональні обмеження студентів з інвалідністю, що впливають на якість їх навчання, і надати їм необхідну підтримку шляхом супроводу під час навчання.

Центральноукраїнський університет розвитку людини є складовою частиною ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Принципом його роботи також є інклюзія в освіті. В університеті навчаються студенти з інвалідністю і було опитано студентів I курсу щодо їхнього ставлення до студентів з інвалідністю. Для цього була створена Google форма з питаннями про спільне навчання студентів.

В дослідженні взяли участь 17 студентів.

Таблиця 1

Результати дослідження

№ з/п	Показники	Так, %	Ні, %
1	Чи повинні студенти з інвалідністю навчатися разом з іншими студентами, які не мають інвалідність?	94,1	5,9
2	Чи потрібно студентам з інвалідністю задавати легші завдання?	47,1	52,9
3	На Вашу думку, чи потрібно викладачу приділяти більшу увагу студентам з інвалідністю?	70,6	29,4
4	Чи навчаєтеся Ви разом з студентами, які мають інвалідність?	35,3	64,7
5	Чи у вашій групі толерантно та із взаєморозумінням відносяться до студентів з інвалідністю?	100	0
6	Чи залучає Ваш ВНЗ студентів з інвалідністю до загальноуніверситетських заходів?	82,4	17,6
7	Чи є у Вас друзі серед студентів з інвалідністю?	23,5	76,5

Дослідження виявило, що більшість студентів (94,1%) із опитуваних вважає, що студенти з особливими освітніми потребами повинні навчатися разом із студентами, які не мають інвалідність (рис. 1). Студенти розуміють, що люди з інвалідністю здатні так же само, як і вони навчатися, розвиватися, критично мислити, адекватно сприймати інформацію та робити правильні висновки, бути у соціумі.

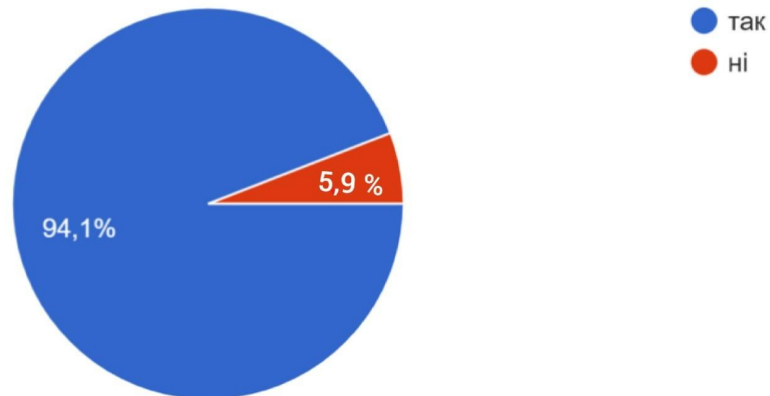

Рисунок 1 – Опитування студентів щодо того, чи повинні навчатися студенти з інвалідністю разом з іншими студентами

У Центральноукраїнському університеті розвитку людини студенти навчаються разом із студентами з інвалідністю. Відсоток склав 64,7 з числа опитуваних. Це забезпечує студентам з інвалідністю рівні можливості в здобутті вищої освіти.

Також, хочеться відмітити, що всі студенти толерантно та із взаєморозумінням відносяться до студентів з інвалідністю (рис. 2). Тобто в групах панує нормальний психологічний мікроклімат для отримання освіти студентами з особливими потребами. Не акцентується увага на функціональні обмеження студентів.

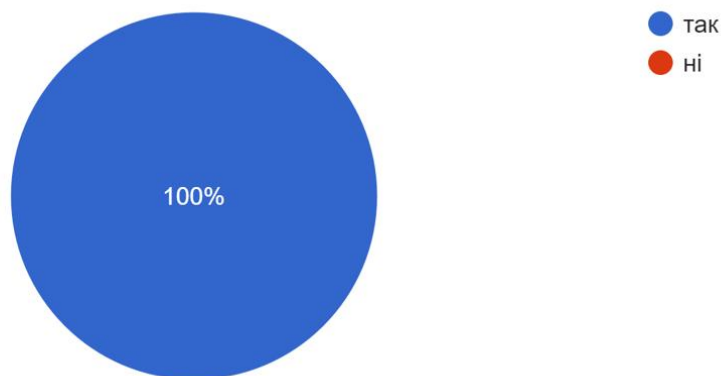

Рисунок 2. – Опитування студентів з питання толерантного ставлення до студентів з інвалідністю

Центральноукраїнський університет розвитку людини залучає студентів з інвалідністю до загальноуніверситетських заходів (рис. 3). Це сприяє студентам з особливими освітніми потребами почувати себе рівними серед інших студентів, реалізовувати свої творчі здібності, формувати моральні якості, розвивати ініціативність.

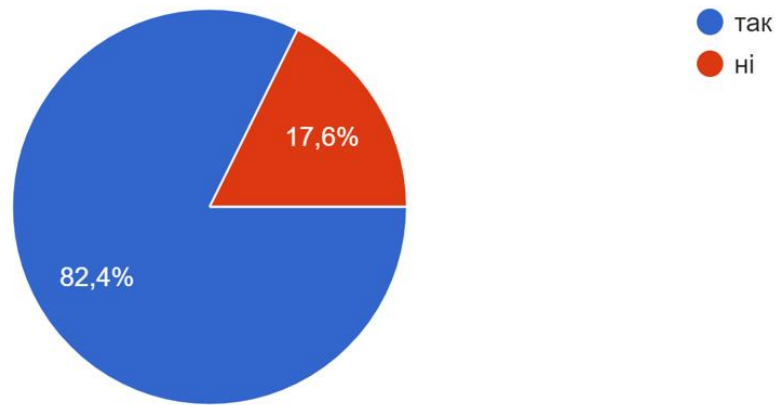

Рисунок 3. – Опитування студентів щодо залучення студентів з інвалідністю до загальноуніверситетських заходів

Що стосується навчання студентів, які мають інвалідність, то з опитування видно, що більшість студентів (52,9%) вважають, що люди з особливими потребами повинні навчатися за освітньою програмою, яка є для всіх студентів однаковою (рис. 4). Так, в університеті, щоб бути кваліфікованим спеціалістом навчаються всі за загальною професійною програмою закладу, але за потреби враховуючи нозології студентів з інвалідністю запроваджують комплексний супровід навчання. Супровід являє собою систему заходів, що має забезпечити рівний доступ до навчання, тобто прибрати або мінімізувати проблеми студентів з інвалідністю у навчанні.

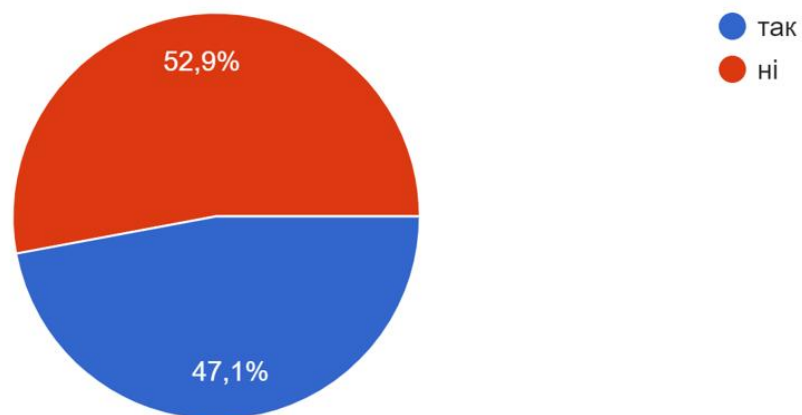

Рисунок 4 – Опитування студентів з питання чи потрібно студентам з інвалідністю давати легші завдання

Дослідження показує, що з числа опитованих студентів I курсу більшість вважає, що студентам з інвалідністю викладач повинен приділяти більшу увагу (рис. 5). Тому, що успішність у навчанні студентів з особливими освітніми потребами залежить від розуміння потреб студентів з інвалідністю, надання їм кваліфікаційної допомоги, доброзичливості, людяності та чуйності від викладачів.

В Центральноукраїнському університеті розвитку людини викладачі приділяють увагу студентам з особливими освітніми потребами, застосовують

особливий підхід за специфікою хвороби, враховують вади, з розумінням підходять до вирішення будь-яких проблем, які виникають в процесі навчання.

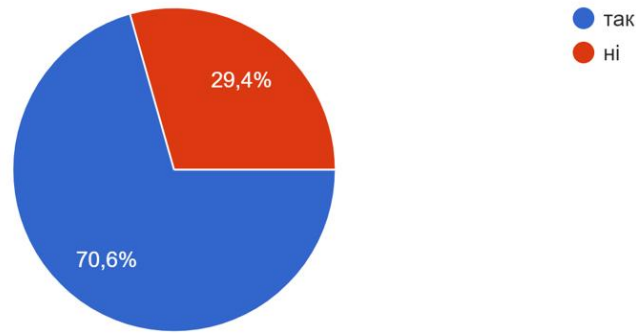

Рисунок 5.- Опитування студентів щодо того, чи потрібно, щоб студентам з інвалідністю викладач приділяв більше уваги

Слід відмітити, що серед студентів, які брали участь у дослідженні залишається відкритим питання дружби з студентами, які мають інвалідність, лише 23,5% дали позитивну відповідь (рис. 6).

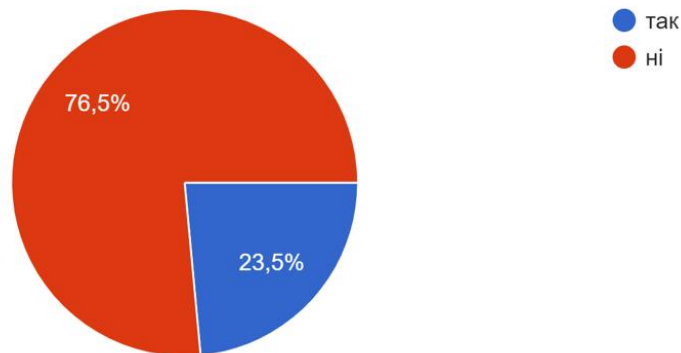

Рисунок 6. - Опитування серед студентів щодо того, чи є у них друзі серед студентів з інвалідністю

Важливим є не стільки зміст процесу освіти, скільки створення певних психолого-педагогічних умов, які полегшують процес навчання здобувачів з особливими освітніми потребами:

- забезпечення особливого підходу до студентів, який повинен враховувати специфіку хвороби, вади, патологічний стан і психологічні чи соціальні проблеми з якими людина може стикатися у повсякденному житті;
- процес виховання потребує більшої уваги, відповідальності, розуміння й досвідченості. Студенти повинні бути оточені турботою, навчені жити з вадою і розумінням, що вони – такі ж самі, як і інші студенти;
- забезпечення рівних можливостей для участі у загальноуніверситетських заходах;
- не нагадувати й не акцентувати увагу на функціональні обмеження, зрозуміти внутрішній світ студента [5].

Висновки. Інклюзивна освіта запроваджується в окремих вищих закладах України, найкращим прикладом цього є діяльність Відкритого міжнародного

університету розвитку людини «Україна». Цей університет надає послуги якісної інклюзивної освіти студентам з особливими освітніми потребами.

В результаті проведеного дослідження серед студентів I курсу Центральноукраїнського університету розвитку людини, який є складовою частиною Університету України, бачимо, що в закладі навчаються студенти з інвалідністю разом із іншими студентами. Студенти толерантно та із взаєморозумінням відносять до молоді з інвалідністю, що сприяє їх адаптації у групах. Університет забезпечує рівні можливості здобуття вищої освіти студентами з інвалідністю, у разі потреби враховуючи нозології студентів надається комплексний супровід навчання. Щоб студенти із інвалідністю почували себе рівними серед інших студентів ВНЗ залучає їх до загальноуніверситетських заходів. В процесі навчання молоді з інвалідністю викладачі приділяють увагу, з розумінням підходять до вирішення будь-яких питань.

Отже, в Центральноукраїнському університеті розвитку людини створено інклюзивне освітнє середовище таким чином, що студенти з інвалідністю не відчують себе неповноцінними, а навпаки, в умовах отримання вищої освіти мають змогу найкращим чином розкриватися як особистості. Для молоді з інвалідністю створено безбар'єрне середовище, яке дає змогу використовувати всі можливості закладу. Запровадження супроводу навчання студентів з особливими освітніми потребами дозволяє їм діяти на рівних із іншими студентами і розкривати свій інтелектуальний потенціал.

Створений в Центральноукраїнському університеті розвитку людини інклюзивний навчальний процес дає змогу студентам з особливими освітніми потребами бути освіченими, кваліфікованими спеціалістами на ринку праці і реалізувати свої можливості у повсякденному своєму житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Соціалізація молоді з особливими освітніми потребами:кращі практики: метод.посіб./ Базиленко А. та ін.; за ред. А. Базиленко. Київ.: Талком, 2020. 128с.
2. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навч. посіб. Київ: ТОВ «Агенство» Україна», 2019. 300с.
3. Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі у світі реалізації Конвенції про право осіб з інвалідністю: тези доповідей XVIII Міжнародної науково-практичної конференції 21 лист. 2018 р. Київ: Частина 1. Київ: Університет «Україна», 2018. 484 с.
4. Кольченко К.О., Нікуліна Г.Ф. Концептуальні підходи до впровадження інклюзивної освіти у вищих навчальних закладах. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/38>
5. Кольченко К.О. Про впровадження нових технологій інклюзії в Університеті «Україна» URL:https://uu.edu.ua/news_concerning_disabled_people.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЗДОРОВ'Я ТА СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ
ВІЙНИ**

Збірник наукових статей

*Матеріали подано в авторській редакції.
За зміст матеріалів відповідальність несуть автори*

*Відповідальний редактор О.В. Кравченко
E-mail:olenakravchenko2017@gmail.com*

Наклад 100 прим.